

**T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**

Yayın Nu: 11

MUSUL – KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ

(1525 – 1919)

ANKARA – 1993

Proje Yöneticisi

İsmet BİNARK

Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Proje Sorumluları

Necati GÜLTEPE

Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı

Necati AKTAŞ

Osmanlı Arşivi Daire Başkanı

Hazırlayanlar

İsmet DEMİR

Uğurhan DEMİRBAŞ

Hacı Osman YILDIRIM

Hüseyin ARSLAN

Hamza ÇAKIR

Ali Osman ÇINAR

Mücahit DEMİREL

Ayşe EMECEN

Gülşen ERGUN

Ayşe EROL

Nuran KOLTUK

Mehmet TOPAL

Bilgisayar Dizgi - Mizanpaj

Önder BAYIR

**MUSUL – KERKÜK İLE İLGİLİ
ARŞİV BELGELERİ**

(1525 – 1919)

ÖNSÖZ

Yeni bir yüzyılın eşiğinde bulunduğumuz bugünlerde uygarlıklar ve kültürler beşiği olan Ortadoğu, gerek sahip olduğu yeraltı kaynaklarının zenginliği ve bolluğu, gerek üç kıtanın kavuşma noktasındaki konumunun sağladığı stratejik önemi sebebiyle, tarihin her döneminde olduğu gibi yine bütün dünyanın ilgisini üzerinde toplamaya devam etmektedir.

Türkiye, Ortadoğu coğrafyası içinde yer alan bir ülke olmaktan başka, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu bu bölgeyi yönetmiş olmasının getirdiği tarihî sorumluluk ve Türkiye sınırlarının dışında kalan Türk unsurunun varlığı gibi nedenlerden dolayı, bölge ve bölgenin sorunları ile içiçe olmaya devam etmektedir. Bu bakımdan Ortadoğu coğrafyasının bir parçası olan Musul-Kerkük bölgesinin, Türkiye için taşıdığı coğrafî, tarihî ve etnik özelliklerinden dolayı ayrı bir önem gösterdiği söylenebilir. Kaldı ki, Musul-Kerkük bölgesi "Misâk-ı Millî"ye dahil olduğu halde, sonradan Türkiye sınırlarının dışında kalmıştır.

Sayılan nedenlerden ötürü Türkiye için zaten önemli olan Musul-Kerkük bölgesinin, son yıllarda yaşanan gelişmeler ve bölgede oluşan statüko ile beraber, bütün dünyanın dikkatini üzerinde topladığı görülmektedir.

Dünya gündeminde önemli bir yer işgal eden Musul-Kerkük (Kuzey Irak) bölgesinin, Türk devleti ve milleti ile olan tarihî ve etnik bağlarının vurgulanması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Zaten yaklaşık bin yıldır Türk nüfusunun yaşadığı ve yönettiği bir bölgenin sorunlarını

geçmişindeki gerçekler göz önünde bulundurulmadan çözmek de mümkün değildir.

Bu kitap ile bölgenin, özellikle Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki durumunun sağlıklı bir şekilde tespit edilip, o günden bugüne yansıyan sorunlarının temellerine birinci elden kaynaklara dayanarak inilmesini sağlamak ve bu sorunlara değişik ve geniş kapsamlı bir bakış açısı getirmek amaçlanmıştır.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde bulunan Musul-Kerkük bölgesi ile ilgili belgelerin bir kısmının topluca yayını ile, bu bölge üzerinde Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzını, devlet-halk ilişkilerinin ne şekilde geliştiğini, çok değişik ırkî ve dinî unsurların bir arada yaşadığı bir bölgede, bu unsurların tümüne; dinine ve ırkına bakmaksızın yapılan eşit ve âdil muamele sonucu iç barışın nasıl sağlanmış olduğunu, bölgenin kalkınması için yapılan eğitim ve imâr çalışmalarını, ayrıca Ortadoğu'nun yerli halklarının dış güçler tarafından birbirine düşürülme çabalarını görmek, değerlendirmek ve günümüzde gelişen olayları da daha sağlıklı olarak yorumlamak imkânı bulunacak; ayrıca konu ile ilgilenen araştırmacı ve uzmanlara da her zaman faydalanabilecekleri bir kaynak eser sunulmuş olacaktır.

Bu eseri hazırlayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı personelinin tebrik eder, çalışmanın ilgililere yardımcı ve yararlı olmasını dilerim.

Dr. Yücel EDİL
Başbakanlık Müsteşarı

SUNUŞ

Musul-Kerkük bölgesi, üzerinde bulunduğu coğrafyanın Anadolu ile Asya ve dolayısıyla Avrupa ile Asya arasında tarihî bir “yol” ve “geçiş mevkii” özelliği taşıması, içinde yer aldığı “Mezopotamya” bölgesinin daha ilkçağlardan beri dünyanın en önemli kültür ve medeniyetlerinin doğup geliştiği ve yaşadığı çok önemli bir merkez olması ve sahip olduğu yeraltı kaynaklarının zenginliği ile her zaman için ilgi odağı ve cazibe merkezi olmuştur.

İlkçağların en önemli medeniyetlerinden ikisi olan “Asur” ve “Babil” burada kurulmuş ve yaşamıştır. Kerkük şehri Asurlular tarafından kurulmuş, Musul ise yine bu uygarlığın dinî merkezi olmuştur.

İlkçağ dünyası içinde önemli bir merkez olan Musul-Kerkük bölgesi, İslâm medeniyeti içinde de müessiriyetini korumaya devam etmiştir. Hz. Ömer zamanında İslâm topraklarına katılan Musul-Kerkük, Emevî ve Abbasî devletlerinin belli başlı şehirlerinden ikisi durumundaydı.

*

Musul-Kerkük bölgesinin Türk tarihi açısından da oldukça önemli bir yeri vardır. Özellikle Türklerin Anadolu’ya yerleşmeleri ve burayı vatanlaştırmaları sırasında Musul-Kerkük önemli bir “üs” vazifesi görmüştür. Arap milliyetçiliği güden Emevîlerden sonra hâkim olan Abbasîler zamanında, Türklerin devlet içindeki müessiriyetlerinin artması, Musul-Kerkük üzerindeki nüfûzlarının da artması sonucunu getirmiştir. Abbasî Devleti’nin askerî yapısında çok önemli mevkilerde görev yapan Türk komutanlar, bu sayede geniş bir çevre ve faaliyet sahası kazanmışlardır. Türklerin Araplardan ayrı yerleşim birimlerinde birarada yaşamaları sayesinde asimilasyon tehlikesi ortadan kalkmış ve böylece bölgede Türk nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Nitekim, zaman içinde bu şekilde bir “altyapı” kuran Türkler, yavaş yavaş “devletleşme” yoluna gitmişler ve sonunda Abbasî halifesine bağlı olsa

da, Musul-Kerkük bölgesinin de sınırlarına dahil olduğu ilk Türk devleti olan “Tulunî Devleti”ni kurmuşlardır.

Türkistan Türklerinin batıya yönelmeleri ve Tuğrul ve Çağrı beylerle başlayıp Alparslan ile sonuçlanan Anadolu üzerine akınları, burayı bir Türk ülkesi haline getirirken, bu “Türkleşme” hâdisesinden, yol üzerindeki Musul-Kerkük de nasibini almış ve bölge bir Türk yurdu haline gelmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti’nden sonra, Osmanlı Devleti hâkimiyetine kadar geçen süre içinde Musul-Kerkük bölgesinde Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler gibi bir çok Türk devleti kurulmuş ve bu devletlerin hâkimiyetleri döneminde de Türkistan’dan gelmeye devam eden Türkmenler sayesinde bölgedeki Türk nüfusu önemli miktarda artmıştır. Bu dönem içinde Moğol istilası ve Timur’un akınları ile de önemli sosyal değişiklikler ve çalkantılar yaşanmıştır.

*

Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında Osmanlı ülkesine katılan Musul ve Kerkük şehirleri, sahip oldukları konum ile gittikçe artan bir önem kazanmışlar ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde Musul’un eyalet haline getirilmesi kararlaştırılmıştır.

*

Musul-Kerkük bölgesi, XIX. yüzyıldan itibaren, coğrafi konumu ve yeraltı zenginlikleri ile yabancı güçlerin dikkatini çekmeye başlamış, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiliz ve Fransızlar için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir bölge haline gelmiştir. Nitekim bu yolda faaliyete geçen İngiltere, Osmanlı Devleti’nin savaşın mağlupları arasında yer almasından istifade ederek, Musul-Kerkük bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmak için her türlü yolu denemekten kaçınmamıştır.

Galip olmanın verdiği avantajları kullanarak, askerî açıdan durumunu sağlamlaştırdıktan sonra bölge halkına da kendini kabul ettirmenin yollarını arayan İngiltere, bölgenin etnik ve dinî yapısının

çeşitliliğini kullanıp, yüzyıllardır ciddî bir problem olmadan Musul ve civarını yöneten Osmanlı Devleti ile halkın arasını açarak hedefine ulaşmanın yollarını aramıştır.

Bu doğrultuda Türk olmayan Müslüman ve gayr-i Müslim unsurlar arasına ayrılık düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmış; Türk olmayan unsurlara “milliyet”, Müslüman olmayanlara da “din” propagandası yapılarak, hemen hemen bin yıldır Türk toprağı olan bu bölge, Osmanlı Devleti’nden koparılmaya çalışılmıştır.

İngilizlerin bu propagandasından etkilenen halkın bir kısmı ile bazı menfaat sahipleri İngilizlerle işbirliğine girmişler ve tebaası oldukları Osmanlı Devleti’ne karşı mücadeleye başlamışlardır. Fakat bölgenin sağduyulu ve devlete sadık ahalisinin çoğunluğu bu oyuna gelmeyerek, Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşamak istediklerini bildirmişler, hatta kimi zaman devletin kontrolü dışına dahi çıkarak, İngilizlere karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir.

Doğudan batıya akan Türk topluluklarının yerleştikleri Musul bölgesinde ayrıca Kürtler, Araplar, Süryanîler, Keldanîler, Yakubîler ve Ermeniler gibi çeşitli din ve milletlerden toplumlar da yaşamaktaydı. Bu toplumların din ve milliyet farklılıkları öne sürülerek Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtılmaları daha kolay olduğundan, İngilizler özellikle bu konu üzerinde durmuşlardır.

Bölgede yaşayan Türk unsurunun devlete karşı önemli bir problem çıkarmamış olmasından dolayı, özellikle ahali ile ilgili problemler üzerinde yoğunlaşmış olan Osmanlı vesikalarında fazla yer işgal etmediğı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü sınırlarının büyük ölçüde belirlenmiş olduğu Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında da Musul konusu uzun tartışmalara sahne olmuş, ancak bu konferans sonunda Musul’un statüsü ile ilgili kesin bir sonuç alınamadığından, konunun Lozan Konferansı’ndan sonraki bir tarihte sonuca bağlanması kararlaştırılmıştır. Nitekim Musul bölgesi, 1926 yılında yapılan “Ankara Antlaşması” ile, petrol üretiminden Türkiye’ye bir takım haklar

tanınmakla birlikte, İngiliz mandası altında kurulan Irak Devleti'ne bırakılmıştır.

Bu kitap ile yüzyıllar boyu Türklerle meskûn olup, Türk devletleri tarafından yönetilen Musul bölgesinin Osmanlı Devleti yönetiminin son yıllarında sahip olduğu sosyal ve etnik yapı, bölgenin yaşadığı problemler, dinî ve millî azınlıkların durumu, ahali ile devlet arasındaki münasebetler, yabancı güçlerin oynadığı oyunlar ve halkın bunlara karşı gösterdiği tepki ve mücadele, Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gösterilen hassasiyet ve ahalinin devlete bağlılığı gibi konuların ortaya çıkarılmasına; ayrıca Musul-Kerkük bölgesinin tarihine geniş açıdan bakış imkânı sağlanarak günümüzdeki durumun daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesine çalışılmış ve konu ile ilgilenen araştırmacılara yardımcı olmak gaye edinilmiştir.

*

Kitap üç ana bölümden meydana gelmiştir:

Birinci bölümde, Musul-Kerkük bölgesinin coğrafi durumunun, etnik yapısının ve tarihçesinin anlatıldığı “Giriş” kısmı bulunmaktadır.

İkinci bölümde, belgelerin özet ve transkripsiyonları, belgelerde geçen bazı önemli terimlerle ilgili açıklamalar, şahıs ve müessese adlarının yerlerinin belirtildiği “İndeks” ve “Giriş” kısmı için faydalanılan kaynakların verildiği “Bibliyografya” bölümleri yer almıştır.

Bu bölümde, önce belgelere kronolojik sıraya uygun olarak verilmiş belge sıra numarası ve belgenin muhtevasını ifade eden bir başlık, daha sonra da köşeli parantez içinde italik yazı ile belgenin özeti verilmiştir. Özeti altında belgenin hicrî ve miladî tarihleri bulunmaktadır. Tarihlerde belgede bulunmadığı halde, herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için sonradan eklenen kısımlar köşeli parantez içinde gösterilmiştir. (Meselâ belgede yalnızca 86 diye verilen tarihin baş tarafına [12] eklenip [12]86 şeklinde okunmasının sağlanması gibi). Daha sonra, belgenin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Belgelerin sıralanışında olduğu gibi, aynı belgenin içindeki vesikaların sıralanışında da kronolojik sıra gözetilmiş olup, transkripsiyon ve fotokopiler bu sıraya göre dizilmiştir.

Çeşitli sebeplerden dolayı okunamayan kelimeler yanyana noktalar şeklinde (.....) ifade edilmiş, okunması tereddütlü olan kelimeler için parantez içinde soru işareti (?) kullanılmış ve kelimenin hemen yanında Osmanlıca yazılışı da verilmiştir. Orijinal metinde eksik bırakılan kelimeler tamamlanarak ilâve edilen kısım köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Aynı şekilde belgelerde değişik şekillerde yazılmış bazı mahalli isimlerden, tutarlılık sağlanması açısından, kullanımı en yaygın olanı seçilmiş ve kelimenin bu şekli, belgenin orijinaline sadık kalınarak yazılan kelimenin yanına yerleştirilmiştir. (Pişter [Bişter] örneğinde olduğu gibi.)

Kanunnâmelerde geçen vergi ile ilgili terimler italik harflerle dizilmiştir.

Kitapta yer alan bazı belgelerin ait oldukları dosyanın evrak sayısının çok fazla olmasından ve bu evraklardan bazılarının kitabın konusu ile alâkalı bulunmamasından dolayı, dosyadaki bütün vesikaların yayınlanması yerine, konu ile ilgili en önemli belgeler seçilmiş ve bu tür belgeler “kimlik” kısmında belgenin orijinal dosyası içindeki yerini belirleyen “Belge sıra numarası” ile belirtilmişlerdir.

Metin transkripsiyonlarında, transkripsiyon kuralları bütünüyle uygulanırken, özet ve bilgi metinleri gibi düz yazılarda ise, okuma zorluğu çıkarmaması açısından daha sade bir transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

Belgelerin fotokopilerinin yer aldığı Üçüncü bölümde, önce belge sıra numarası, sonra konu başlığı ve fotokopi verilmiş; en sona belgenin arşivde bulunduğu fon ve numarayı belirten kimlik yazılmıştır. Ayrıca bu bölüme, Irak Türkmenlerinin yaşadığı bölgeleri gösteren bir de harita eklenmiştir.

Eserin hazırlanmasında emeği geçen Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı personeline teşekkür eder, eserin ilgililere yararlı ve yardımcı olmasını dilerim.

İsmet BİNARK
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

KISALTMALAR

A. AMD.	Sadâret Âmedî Kalemî
A. MKT. MVL.	Sadâret Mektûbî Kalemî – Meclis-i Vâlâ
A. MKT.	Sadâret Mektûbî Kalemî
A. MKT. UM.	Sadâret Mektûbî Kalemî – Umûm Vilâyet
BEO.	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. H.	Dâhiliye Nezâreti Hukuk
DH. İUM.	Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdüriyyeti
DH. KMS.	Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyyeti
DH. MUİ.	Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Müdüriyyeti
DH. SN. THR.	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfûs – Tahrîrât Kalemî
DH. SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyâsî Kısım
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî
DUİT.	Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
nr.	Numara
s.	Sayfa
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvî Ma'rûzât
Y.A. HUS.	Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât
Y.A. RES.	Yıldız Sadâret Resmî Ma'rûzât
Y.E.E.	Yıldız Esâs Evrâkı
M.	Muharrem
S.	Safer
Ra.	Rebî'ü'l-evvel
R.	Rebî'ü'l-âhır
Ca.	Cemâziye'l-evvel
C.	Cemâziye'l-âhır
B.	Receb
Ş.	Şa'bân
N.	Ramazan
L.	Şevvâl
Za.	Zi'l-ka'de
Z.	Zi'l-hicce

**NEŞREDİLEN BELGELERİN OSMANLI ARŞİVİ'NDE BULUNDUKLARI
FONLARA GÖRE DAĞILIMI**

A. DEFTER FONLARI

I. Tapu-Tahrir Defterleri, nr. 195, 308, 660, 998

II. Mühimme Defterleri, nr.35, 49

III. Mâliye Nezâreti Vâridât Defterleri, nr. 2221, 2538

IV. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, nr. 3/14, 4/68, 15/56, 16/73, 65/7, 70/73, 71/37

B. BELGE FONLARI

I. Dâhiliye Nezâreti Evrâkı

1. Dâhiliye Nezâreti Hukuk Kalemi, nr. 43/323117, 53/35

2. Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, nr. 3/34, 50-2/25, 50-3/25 (belge sıra nr.51), 50-3/25 (belge sıra nr.27, 31, 35, 59, 63, 64), 50-3/25 (belge sıra nr. 78/1, 79, 80, 81), 50-3/25 (belge sıra nr. 85, 86, 87), 53-1/19, 53-3/65, 57-2/23

3. Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiye İdâresi, nr. 19-2/36, 42/57

4. Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye-i Dâhiliye Müdüriyeti, nr. 72/12, 78-2/23, E-40/1, E-40/86, E-48/30

5. Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfûs Tahrîrât Kalemi, nr. 40/93, 60/68

6. Dâhiliye Nezâreti Siyâsî Kısım, nr. 26/2-3 (belge sıra nr. 27, 28, 29, 30, 34, 35), 26/2-8, 108/16

7. Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi, nr. 55-A/225, 56/344, 71/232, 92/314

II. İrâdeler

1. İrâde Dâhiliye, nr. 12/L. 1324, 20/Ca. 1316, 26/Ş. 1310, 53/S. 1310, 64292, 80492, 87615, 87807
2. İrâde Evkâf, nr. 8/Z. 1324
3. İrâde Hukuk, nr. 37/Ra. 1325
4. İrâde Husûsî, nr. 29/Ş. 1319, 39/L. 1324, 46/Z. 1319, 69/L. 1313, 104/Ş.1319
5. İrâde Mâliye, nr. 12/M. 1324, 42/Ş. 1325
6. İrâde Meclis-i Mahsûs, nr. 2846, 3799, 3888
7. İrâde Şûrâ-yı Devlet, nr. 2257

III. Dosya Usulü İrâde Tasnifi, nr. 66-2/4-20, 66-2/4-22**IV. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi**, nr. 20700-D, 22350, 36182-C**V. Sadâret Evrâkı**

1. Sadâret Âmedî Kalemi, nr. 27/3
2. Sadâret Mektûbî Kalemi, nr. 61/93, 170/12, 187/76
3. Sadâret Mektûbî Kalemi – Meclis-i Vâlâ, nr. 5/24, 26/34
4. Sadâret Mektûbî Kalemi-Umûm Vilâyet, nr. 70/96

VI. Yıldız Evrâkı

1. Yıldız Esas Evrâkı, nr. 36/139-81(1-2), 36/139-81(3-4)
2. Yıldız Mütenevvî Ma'rûzât, nr. 31/35, 61/36, 66/60, 72/43, 74/39, 180/117, 182/1
- 3- Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât, nr. 207/15, 243/23, 258/95, 311/50, 392/71, 425/9, 501/103
4. Yıldız Sadâret Resmî Ma'rûzât, nr. 35/14, 77/82, 87/1, 89/47, 98/40

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	V
SUNUŞ	VII
KISALTMALAR	XIII
NEŞREDİLEN BELGELERİN OSMANLI ARŞİVİ'NDE BULUNDUKLARI FONLARA GÖRE DAĞILIMI.....	XV
İÇİNDEKİLER	XVII

I. BÖLÜM

GİRİŞ

A- Musul Vilayeti'nin Coğrafi Konumu, İdarî ve Nüfus Yapısı	3
I - Musul Sancağı	4
II - Kerkük Sancağı	7
III - Süleymaniye Sancağı.....	9
IV - 1877-1907 Yılları Arasında Musul Bölgesinin Nüfus Durumu	11
a- 1877-78 Musul ve Civarının Nüfus Durumu	11
b- 1881/82-1893 Genel Nüfus Sayımı.....	12
c- 1895 Nüfus Sayımı	13
d- 1897 Nüfus Sayımı.....	13
e- 1906/7 Nüfus Sayımı.....	14

B- Musul-Kerkük Bölgesinin Tarihi	14
I - İslâm Fütûhâtından Önce Musul Bölgesi	15
II - İslâm Fütûhatı	15
III - Musul'da İlk Türk Devleti (Tulunîler) Hâkimiyeti	16
IV - Musul Bölgesinde Büyük Selçuklu Hâkimiyeti	17
V - Irak Selçuklu Devleti'nin Ortaya Çıkışı	19
VI - Zengiler Devrinde Musul.....	20
VII - Erbil Atabeyliği	22
VIII - Musul'da Karakoyunlu-Akkoyunlu Dönemi	23
IX - Safevîler Döneminde Musul.....	24
X - Musul'un Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi	24
XI - Osmanlı Devleti Yönetiminde Musul.....	25
XII - I. Dünya Savaşı'nda Irak'ın İngilizler Tarafından İşgali	30
XIII - Lozan Konferansı	40
XIV - Ankara Antlaşması	46
C- Genel Değerlendirme	51

II. B Ö L Ü M

A- BELGELERİN ÖZET VE TRANSKRİPSİYONU

Belge sıra nr.		Sayfa
1	932 Tarihli Musul Kanunnamesi	59
2	946 Tarihli Musul Kanunnamesi.	69
3	965 Tarihli Musul Kanunnamesi	76
4	983 Tarihli Musul Kanunnamesi	93

5	Musul'da Menzil Beygirleri Dururken Halkın Binek Hayvanlarının Alınıp Ulaklara Verilmemesi	104
6	Şehr-i Zol'da Beylerbeyinden Başka Kimsenin Timar ve Gedik Tevcihinde Bulunamayacağı.....	104
7	Belbâs Aşireti'nin Erbil ve Civarında İskânları	105
8	Kasım Paşa'nın Mutasarrıflığa Tayininden Musul Halkının Memnuniyeti.....	107
9	Sincar Dağındaki Aşiretlerin İskânıyla Bölgenin Mukataa Haline Getirilmesi ve Şammâr Urbânının Cezalandırılması	109
10	Musul'un Alkuş Köyündeki Keldanî Katolik Kilisesinin Mal Varlığına Yapılan Müdahalenin Önlenmesi	112
11	Milli ve Şarkıyanlı Aşiretleri ile Mardin Aşiretleri Arasındaki Hayvan Hırsızlıkları Meselesinin Halledilmesi.....	114
12	Musul'daki Yezidîlerin Müslümanların Kendilerine Zulüm Yaptığı Yolundaki İddialarının Asılsız Olduğu	116
13	Musul'daki Fransa Konsolosunun Osmanlı Tebeasından Bazı Kişileri Himayesi	118
14	Musul Bölgesindeki Bazı Aşiretlerin Vergilerine Yapılan Zamma Tahammül Edip Edemeyeceklerinin İncelenmesi.....	120
15	Mösyö Layerd'in Musul ve Bağdad Taraflarında Kazı Yapmasına Bazı Şartlarla İzin Verilmesi	121
16	Şammâr Aşireti'nin Köylere Verdiği Zararın Önlenmesi İçin Aşirete Şeyhülmeşayih Tayin Olunan Şeyh Hecer'e Verilecek Maaşın Temini.....	122
17	Musul Eyaletinin İhale Olunacak Varidatı.....	124
18	Süleymaniye Sancağı'ndaki Kaza, Nahiye ve Aşiretlerden Elde Edilen Gelirler.....	133
19	Zîbar Nahiyesinin Islahı ve Şirvan Nahiyesindeki İdarî Kargaşanın Sona Erdirilmesi İçin İdarelerinin Birleştirilmesi.....	140
20	Musul'da İkamet Eden Süryânî Yakubîler ile Süryânî Katolikler Arasındaki Kilise, Arazi ve Mezarlıklar ile İlgili Anlaşmazlıkların Giderilmesi	144
21	Musul Vilâyetindeki Kıtlık Nedeniyle Arpa ve Buğdaydan Vergi Alınmaması	154

22	Musul'da Kadim Süryânîler ile Süryânî Katolikler Arasındaki Kilise Anlaşmazlığının Giderilmesi	156
23	Musul'daki Süryânî Katolik Kiliselerinin Zorla Zabtedilip Kadim Süryânîlere Verildiğine Dair Fransa Sefâreti'nin İddiasının Aslı Olmadığı.....	158
24	Bağdad ve Musul Dahilinde Asayişin Sağlanması	160
25	Berzencîlerle Talabanlılar Arasındaki Anlaşmazlığın Giderilmesi.....	164
26	İran'dan Osmanlıya Sığınan Hemavend Eşkiyasının Kabul ve İskânları.....	166
27	Musul'daki Keldânî Katolik Patrikhânesi Salonunun Tuğra ile Süslenmesine İzin İsteği	167
28	Süryânîler Arasındaki Kilise Anlaşmazlığının Giderilmesi	169
29	Berzencîlerle Talabanlılar Arasında Kerkük'de Meydana Gelen Olaylara Önyak Olanların Mahkûmiyeti ve Halka Zulüm Yapan Fârisî Kabîlesi'nin Cezalandırılması	172
30	Cahil ve Vahşi Mizaçlı Olan Hemavendlilerin Terbiye Edilmeleri İçin İskânlarının Sağlanıp Kurulacak Mektebler Aracılığıyla Eğitilmeleri	176
31	Musul, Mardin ve Hakkâri'ye Sevk edilen Hemavendlilerin Karışıklık Çıkarmaları İhtimaline Karşı Hududdan Uzak Yerlerde İskân Edilmeleri.....	179
32	Süleymaniye'de Askerlere Saldıran Bişderlilerden Suçlu Olanlarının Yakalanmasıyla Asayişin Sağlandığı.....	184
33	Sevkolundukları Vilâyetlerden Kaçan Hemavendlilerin Yakalanmaları.....	187
34	Musul'da Aşiret Saldırılarına Karşı Alınan Tedbirlerin Bildirilmesi	190
35	Musul Dahilinde Petrol Gazı Aranması İmtiyazının Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne Verilmesi	191
36	Yezidîlere İslâmiyeti Anlatmak Üzere Görevlendirilen Hocalarla Birlikte Musul'a Gideceklerin Maaş ve Harcırahlarının Ödenmesi.....	192
37	Musul Dahilinde İskân Ettirilecek Hemavendlilerin Tohumluk ve Diğer İhtiyaçlarının Karşılanması.....	193
38	Musul'un Şirkat Emlâk-ı Hümâyûn Şubesini Yağmalayan Anze ve Duleym Aşiretlerinin Takibi.....	195

39	Bişter Aşireti'nin Eşkiyalık Faaliyetlerine Karşı Önlem Alınması	196
40	Musul'dan Zahir İhracının Yasaklanmasına Lüzum Olmadığı.....	202
41	Aşiretlere Zulüm Yapmakta Olan Ferhan Paşa Oğullarının İtaat Altına Alınması	204
42	Ehl-i Sünnet Mezhebini Kabul Eden Sarılı ve Şebek Taifesi Reislerinin Ödüllendirilmeleri	207
43	İslâmiyeti Kabul Eden Yezidî ve Şi'î Taifesi ile Şebek Köylüleri İçin Mescid ve Mektep İnşasıyla Hoca ve Müderris Tayini.....	208
44	Musul, Şehr-i Zor ve Süleymaniye'de Maarifin İlerlemesi İçin Alınacak Tedbirler	219
45	Aşiretlerin Tecavüzlerine Karşı Şirkat'te Askerî Kuvvet Bulundurulması	223
46	Şehr-i Zor Sancağının Adının Kerkük Olarak Değiştirilmesi	224
47	Tecavüzlerine Devam Eden Bişder Aşireti'ne Karşı Gerekli Tedbirlerin Alınması	226
48	Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarındaki Karışıklığın Giderilmesi.....	228
49	Kerkük ve Çevresinde Âsayişi Sağlamak Üzere Ferik Abdullah Paşa'nın Musul'a Gönderilmesi	231
50	Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarındaki Aşiretler Arasında Karışıklığa Sebep Olanların Buralardan Uzaklaştırılması	232
51	Musul'daki Mevali Harabesinin İskân Maksudıyla Aşiretlere Verilmesi	242
52	Hemavend Aşireti'nin Eşkiyalık Faaliyetlerinin Önlenmesi	245
53	Musul'daki Aşiret Kavgalarına Son Verilmesi.....	247
54	Musul'un Zahir İhtiyacının Karşılansması	249
55	Musul Dahilinde Serkeşliği Adet Edinen Aşiretler İçin Köklü Tedbirler Alınması Gerekliği	255
56	Musul'daki Keldânî Kilisesinin Yeniden İnşası	269
57	Musul'a Gelerek İltica İsteğinde Bulunan Hemavendlilerin Kabulü	274
58	Musul'da Sâneyi Mektebi ile Hastahane İnşası	275

59	İşletmeye Verilecek Bağdat ve Musul Petrol Rezervlerinin Yeniden Belirlenmesi	276
60	Aşiret Anlaşmazlıklarından Dolayı Musul'da Mahkûm Bulunanların Afvı	281
61	Tahriri Yapılan Surtaş Nahiyesinin Nüfusu ve Yeni Vergi Sistemi	288
62	İngiltere Konsolosu ile Yüzbaşı Hanri Ponri Salamon'un Musul'u Ziyaret Amaçları	290
63	Bağdat, Musul ve Basra Vilâyetlerinin Malî, Mülkî ve Askerî Yönden Islahı	292
64	Musul ve Bağdat Kömür Madenleri İmtiyazının Hazîne-i Hâssa'ya Verildiği	301
65	Süleymaniye'de Bulunan Şemseddin Molla Gürânî Câmî'i'nin Tamiri.....	302
66	Musul'daki Büyük Köprünün Tamiri	304
67	Aşiret Saldırıları Sonucu Oturulamaz Durumda Bulunan Akra Dahilindeki Köylerin Emlâk-ı Hümâyuna Katılması.....	306
68	Seldos Nahiyesi Ahâlîsinin Karapapak Aşireti'nin Zulmünden Şikâyeti	310
69	İsyancılarla İlişkisi Olduğu Anlaşılan İngiltere'nin Musul Viskonsolosu Vibliki'nin Başka Bir Yere Nakli	312
70	El-Cezire'de Ahâlîden Zorla Harac Toplayan Şammâr Aşireti'nin Bu Tür Faaliyetlerinin Önlenmesi.....	317
71	Alkuş Ahâlîsinin Mal ve Hayvanlarının Kurtarılması	322
72	Musul'a Yapılacak Tuz Naklinin Güvenliğinin Sağlanması.....	324
73	Musul'a Bağlı Yüz Kırk Üç Köyün Eski Defterlere Kaydedilmesi	325
74	Serdeşt Ahâlîsinin İran Hükümdarı İzzetullah Han'ın Tecavüzlerinden Korunma İsteği.....	330
75	Barzan Şeyhinin Yakalanması İçin Musul Vilâyetine Yardımda Bulunulması.....	332
76	Tela'fer Halkı Arasındaki Kan Dâvalarının Kaldırılması.....	335
77	Musul'un Genel Tahriri Tamamlanamadığından Nüfusa Kaydolunmayanlara Ceza Uygulanamayacağı.....	339
78	Muhacirlere Yapıldığı Gibi Musul'daki Aşiretlerin İskânlarına da İtina Gösterilmesi	343

79	Musul'daki Aşiretlerin İskânında Merhametin Gözden Uzak Tutulmaması	344
80	Kerkük Sulama Kanalı Harcamalarında Yolsuzluğa Adı Karışanların Sorgulanması	345
81	Ermenilerin Sevkiyat Esnasında Yezidîlerle Birlikte Yolculara Saldırdıkları	349
82	Musul-Sincar ve Musul-İmâdiye Arasında Telgraf Hattı İnşası..	350
83	Musul'da Cahil Halkın Eşraf ve Aşiret Reisleri Tarafından Hükûmet Aleyhine Kışkırtıldığı ve Jandarma Teşkilâtının İyileştirilmesi Gerektiği.....	353
84	Musul Vilayeti Vergisinin Madenî Para Olarak Toplanamayacağı	379
85	Musul Dahilinde Yapılacak Yol ve Köprü Masrafları İçin Vilâyet Bütçesinde Aktarma Yapılması	382
86	Kerkük Sâneyi Mektebi Masrafları İçin Vilâyet Bütçesinde Aktarma Yapılması	384
87	Düşman Saldırıları Nedeniyle İâşe Sıkıntısı Çekilen Musul'da Yönetimin Askeriyeye Verilmesi İsteği	385
88	Musul'daki Arap, Rum ve Ermeni Aileleri İçin Para Gönderildiği	388
89	İngilizlerin Van Havalisindeki Siyasî Teşebbüsleri	389
90	İmâdiyelilerin Osmanlı İdaresi Altında Yaşama İstekleri	390
91	İngilizlerin Bağdat, Musul, Kerkük ve Civarında Ahâlî ve Aşiretleri Osmanlı Devletine Karşı Ayaklandırma Girişimleri	392
92	İngilizlerin Milli Aşireti'ni Elde Etme Çabaları	397
93	İngilizlerin Süleymaniye'yi İşgale Kalkışmaları Üzerine Buradaki Arap ve Kürtlerin Osmanlı İdaresini İstemeleri	399
94	Pamrini Köyüne Saldıran İngilizlere Karşı İmâdiye Aşiretlerinin Birleştiği.....	402
95	Musul Halkının Bölgedeki İngiliz Görevlileri Öldürdükleri ve Osmanlı Yönetimini İstedikleri	404
96	Zor Arap Hükûmeti'nin İngilizlere Karşı Osmanlı Devleti'nden Yardım İsteği.....	407

B- BELGELERDE GEÇEN TERİMLERE DÂİR AÇIKLAMALAR	411
İNDEKS	417
BİBLİYOGRAFYA	453

III. B Ö L Ü M

BELGELERİN FOTOKOPİLERİ.....	457
MUSUL-KERKÜK HARİTASI	735

BÖLÜM

GİRİŞ

0

GİRİŞ

MUSUL VİLÂYETİ'NİN COĞRAFÎ KONUMU, İDARÎ VE NÜFUS

YAPISI Osmanlı Devleti idaresindeki Musul vilâyeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbekir, güneyde Bağdad, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilâyetleri ve Zor sancağı ile çevrelenmişti.

Oldukça ılıman bir iklime sahip olan Musul-Kerkük bölgesi çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve hayvancılık için gayet uygun özellikler göstermektedir. Bölgeden geçen Dicle, Huser, Gazer, Hebzel ve Zab nehri gibi akarsular tarım ve hayvancılık dışında iktisadî hayat üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır. Bundan başka başta petrol olmak üzere yeraltı kaynaklarının zenginliği bölgenin her zaman için ilgi odağı olmasına sebep olmuştur.

*

Çaldıran savaşı ve zaferinden sonra İran'a tâbi bir çok Kürt ve Türkmen boylarının itâat altına alınmasını sağlamak için İdris-i Bitlisî, Musul bölgesine gönderilmiş ve buradaki beyler taltif yolu ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Diğer taraftan Şah İsmail'in Diyarbekir'i almak için vazifelendirdiği Kara Han üzerine gönderilen Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa, Koçhisar yakınında yapılan savaşta galip gelerek İran kuvvetlerinin tamamen bölgeden çekilmesini sağlamış, bir çok kale ile Sincar, Musul ve Urfa'yı Osmanlı topraklarına katmıştı (1516).

Musul'un eyalet haline getirilmesi Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534 Bağdad seferinden sonra olmuştur.

İlk idarî teşkilâtta Musul eyaleti, paşa sancağı olan Musul sancağı ile Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen ve Bana livalarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 680.000 ve mirlivalarının 200.000-220.000 akça değerinde hasları olup, eyalet sınırları içinde 224 zeâmet ve timar bulunuyordu (1595).

İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar neticesinde Musul eyaletinin sınırlarında değişiklikler olduğu gibi bu savaşlar haricinde Osmanlı Devleti'nin kendi iç tasarrufları ile de Musul eyaletinin sınırlarının değiştiği görülmektedir.

Musul 1850'de eyaletten mutasarrıflığa tahvil olunarak Bağdad eyaletine bağlanmış fakat 1878'de yeniden vilâyet şekline dönüştürülmüştür.

tarihli salnâmeye göre Musul vilâyeti, üç sancağa ayrılmış olup bu sancaklar ile sancaklara bağlı olan kazalar ve nahiyeler aşağıda verildiği gibidir

MUSUL SANCAĞI

Musul (Merkez kaza): Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiye ve 506 köye sahiptir. Musul'un içinde 7714 hane, 23 han, 2677 dükkân ve mağaza, 36 hamam, 129 câmi ve mescid, 12 medrese, 6 eczahane, 1 mekteb-i rüşdiye, birer tane Keldânî, Süryânî ve Musevî okulu ve sıbyan mektebi, 4 tekke ve zaviye, 17 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhâne, 1 patrikhâne, 1 hastahane, 135 değirmen, 2 matbaa ve 3 emlâk-ı seniyye komisyonu bulunmaktadır.

Îmâdiye Kazası: Güneyinde Hakkâri sancağı, kuzeyinde Duhok, doğusunda Zibar, batısında Zaho kazaları olup şehrin etrafı sur ile çevrilidir. Zibar ve Musul kapısı olmak üzere iki kapısı mevcuttur.

Müslüman, 1007 Katolik, 221 Yahudi ve 28 Protestanın yaşadığı kazanın 200 hanesi vardır. Ahâlîsi ziraat ve hayvancılığın yanında ipek kozacılığı da yapmaktadır.

Maden yönünden de oldukça zengin olan Îmâdiye'de demir, kömür, kurşun ve bakır madeni bulunmaktadır.

Akra Kazası: Musul'un doğu tarafında bulunan bir kalenin eteğinde kurulu olan kazanın doğu ve batı tarafları yüksek dağlarla çevrili olup, güneyde Zibar kazası ile sınırdır. Kalenin üç kapısı olduğu gibi etrafı da duvarlarla çevrilidir.

Kazada bulunan tahminî 1000 hanede erkek nüfus olarak 4921 İslâm, 1747 Katolik ve 494 Yahudi meskundur.

Halkın büyük bölümü yazın yaylalara çıkıp, sonbaharda tekrar kazaya dönmektedir. Yaylalarda esas işleri olan hayvancılıktan başka bağ ve bahçecilik ile de uğraşmaktadırlar. Merkezde 2 tekke, 1 cîmi, 1 hamam, 7 mescid, biri Keldânî diğeri Süryânî-i Kadimlere ait 2 kilise ve 1 havra bulunmaktadır.

Surci adıyla anılan bir nahiye ve 200 köye sahiptir.

Zibar Kazası: Doğuda Revanduz, batıda İmâdiye, güneyde Akra, kuzeyde Şemdînân ile sınırdır. Yüksek dağlarla kuşatılmış olan kazanın içerisinden Zap nehri geçer.

İslâm, 113 Katolik, 76 Musevî erkek nüfusu olup Şirvan ve Mezuribâla adlı iki nahiye ve 180 köye sahiptir.

Ahâlîsi umumiyetle ziraatle meşgul ise de yüksek dağlarla çevrili olan kazanın tarıma açık toprağı az olduğundan fakir olan halkın bir bölümü geçimlerini sağlamak için göçebelik yapmaktadır.

Duhok Kazası: Doğusunda Akra, batısında Zaho, kuzeyinde İmâdiye ve Zibar kazaları, güneyinde ise Şeyhan nahiyesi bulunmaktadır.

Kazada hayvancılık ve ziraat önemli yer tutar. Çok çeşitli meyve ve sebze yetiştirilir. Ayrıca ipek böcekçiliğı ve ipekçilik de önemli geçim kaynaklarındandır.

Ahâlîsini Doski, Ergüş, Şerifan, Artuşî, Şemkan ve Benani aşiretleri teşkil eder. Artuşî aşireti göçebedir ve 300 haneden meydana gelmektedir.

Resmî okulun bulunmadığı Duhok'ta on bir adet sıbyan mektebi mevcuttur. Bunlardan yedisi İslâm, ikisi Hıristiyan ve Keldânî, ikisi de Musevî sıbyanlarına mahsustur. Mekteplerde 250 İslâm, 75 Hıristiyan, 43 Musevî çocuğı eğitim görmektedir. Müslüman çocukları tahsillerini Arapça, Farsça ve Türkçe, Hıristiyan ve Musevîler ise kendi dillerinde yaparlar.

Duhok'un iki nahiyesinden Mezuri'nin 130, Etrafşehir nahiyesinin ise 90 köyü vardır.

haneli bir kaza olan Duhok'ta 4921 İslâm, 1747 Katolik, 494 Musevî erkek nüfus olup 140 dükkân ve mağaza, 7 han, 61 değirmen, 365 anbar, 4630 bağ, 451

bağçe, 19696 tarla, 45 câmi ve mescid, 10 özel okul, 1 idadiye, 4 tekke ve zaviye, 2 kilise ile manastır ve 1 hastahane bulunmaktadır.

tarihli salnâmede kazada 4570 Müslim, 75 Yezidî, 1558 Hıristiyan ve 425 Yahudi olmak üzere toplam 6618 hanenin bulunduğu kayıtlıdır.

Zaho Kazası: Kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Diyarbekir vilâyetleri, güneyde Duhok ve İmâdiye kazaları ile sınırlıdır.

Kazada 1830 hanenin yanında 145 dükkân, 4 han, 1 hamam, 28 değirmen, 138 anbar, 532 bağ, 307 bağçe, 16 câmi ve mescid, 2 medrese ve kütüphane, 5 manastır ve kilise, 1 telgrafhane bulunmaktadır. 1786 İslâm, 25 Ermeni, 31 Katolik, 324 Keldânî, 542 Musevî erkek nüfusa sahiptir.

Maden yönünden zengin olan Zaho'dan petrol ve kömür çıkartılır. Petrol, Emlâk-i hümayûn nâmına işletilmektedir.

tarihli salnâmede Zaho'nun nüfusu hakkında şu bilgiler verilir: Kaza 5000 nüfuslu olup Yahudi 500, Hıristiyan 700, kalan nüfus ise İslâmdır. Kaza merkezinde 500 hane, 80 dükkân, 1 çarşı, 3 han, 1 câmi, 1 mescid, 1 kilise, 1 havra ve 1 hamam bulunmaktadır.

tarihli salnâmede de Selifanı adıyla anılan bir nahiyesinin olduğu ve 109 köye sahip bulunduğu kayıtlıdır.

Sincar Kazası: Musul şehrinin batısında yer alan Sincar, Dicle-Fırat nehirleri havzasının ortasındadır. Telafr nahiyesindekiler de dahil 2048 hane, 580 dükkân, 26 değirmen, 2300 bağçe, 22821 tarla, 2 tekke ve zaviye ile 400 çeşmesi bulunmaktadır.

Kazada 17 köy vardır. Köylerin bir kısmı Yezidîlerle meskûndur. Hayvancılık ve bağcılık yapıldığı gibi hayvancılık yapılan köylerin ahâlîsi ekseriyetle göçebe olup ilkbahardan güz mevsimine kadar hayvanlarını otlaklara götürürler. Arazisi verimli olan Sincar'da çok çeşitli tarım ürünleri yetişir.

Sincar'ın nüfusu, erkekler baz alınarak yapılan tahrirde 4271 İslâm, 4 Katolik, 2352 Yezidî olarak tespit edilmiştir.

KERKÜK SANCAĞI

Musul vilâyetinin doğusunda yer alan Kerkük sancağı; kuzeyden Süleymaniye sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdad vilâyeti, batıda ise Musul ve Hakkâri sancakları ile sınırdır.

Arazisinin büyük bölümü ovalardan meydana gelmektedir. Batıdan Dicle nehri, kuzeyden de Zab nehri bu bereketli toprakları sular. Diyale ve Zab-ı Esfeli suları da Kerkük'ten geçer. Toprakların ovalık ve sulak olması sebebiyle tarımcılık gelişmiş olup halkın refah seviyesi de oldukça yüksektir. Üretilen tarım ürünleri Bağdad, Basra, Van ve Diyarbekir'e ihraç olunmaktadır.

Kerkük sancağı merkez kaza da dahil altı kazaya ayrılmıştır. Bunlar Kerkük (merkez kaza), Revanduz, Erbil, Salâhiye, Köysancak ve Râniye kazalarıdır.

Kerkük sancağı 1309 (1892) senesi ortalarına kadar resmî yazışmalarda “Şehr-i Zor” olarak geçerken, bu ismin “Zor Mutasarrıflığı” ile olan benzerliğinin bir çok idarî karışıklığa sebep olmasından dolayı değiştirilmesine karar verilmiş ve 1310 (1893) tarihli bir irâde-i seniyye ile “Kerkük” isminin kullanılmasına başlanmıştır.³

Kerkük (Merkez kaza): Sancak merkezi Kerkük şehri olup doğudan Süleymaniye, kuzeyden Köysancak ve Erbil kazaları, batıdan Musul sancağı, güneybatıdan Bağdad vilâyeti, güneydoğu tarafından da Selâhiye kazası ile sınırdır.

Kerkük şehrinde 12461 İslâm, 229 Keldânî, 381 Musevî erkek nüfus bulunur. Şehirde 5000 hane, 1 hükûmet konağı, 11 karakolhâne, 1 kale, 36 câmi ve mescid, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 1282 dükkân ve mağaza, 8 hamam, 15 sıbyan mektebi, 1 mekteb-i rüşdiye, 12 fırın, 15 su değirmeni, 3 kilise, 1 havra, 1 eczahane, 1 bedesten, 1 hastahane, 30 kumaş ve bez destgâhı, 11 ipçi kârhanesi vardır.

³ “Zor mutasarrıflığı” kuzeyden Diyarbekir ve Halep, batıdan yine Halep ve Suriye, doğudan Musul ve Bağdad, güneyden Biralflam çölüyle çevrelenmiştir. Sancak önceleri Urban afliretlerinin eflkiyalık üssü olarak kullandığı, intizam ve emniyetten mahrum bir bölge iken Serdar-ı Ekrem Ömer Pafla, Urbanı tenkil ederek bölgede düzeni sağlamıştır.

“Zor” önceleri Halep vilâyetine bağlı iken daha sonra müstakil bir sancak haline gelmiştir. Merkezi Fırat sahilinde “Deyrizor” kasabası olup Deyr, Aflare, Resu'l-ayn, Elbukkemmal adlı 4 kaza, 4 nahiye ve 148 köye sahiptir.

Kerkük şehri Kale, Karşıyaka ve Kurye adlı üç kısma ayrılmıştır. Kale ile Kurye arasında kışın suları azgınlaşan bir akarsu mevcut olup üzerinde Nafiz Paşa'nın yaptırdığı on altı gözlü bir köprü bulunmaktadır.

Tarım sektörünün gelişmişliği Kerkük'ün bölgede vazgeçilmez merkez haline gelmesine yol açmıştır.

Tarımın yanında Kerkük deyince akla önce petrol gelir. Bundan başka tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları da bulunmaktadır.

Kerkük şehrinin nüfusu çoğunlukla Türk olup en fazla Türkçe konuşulur. Bununla birlikte az miktarda Arap ve Kürt de vardır. Köylerde umumiyetle Türkler yaşamaktadır. Bu köylerin en büyükleri Tesayn, Beşir, Tazehurmatu köyleridir ki iki yüzer haneleri bulunmaktadır. Köylerden bir kaç tanesinde yaşayan Arap aşiretleri göçebidir. Kerkük'e bağlı toplam 352 köy bulunmaktadır.

Revanduz Kazası: Kerkük livasının kuzey yönünde yer alır. Kazanın Balek, Biradost ve Deyre namlarında üç nahiye ve 282 köyü bulunur. Kaza merkezinde 3550 nüfus (kadın ve erkek) yaşamaktadır. Ayrıca 800 hane, 1 câmi, 2 mescid, 1 mekteb-i rüşdiye, 2 mekteb-i sıbyan, 170 dükkân, 1 hamam, 1 değirmen 2 han vardır. Ahâlîsinin çoğunluğu İslâm olan Biradost nahiyesinin bir kaç köyünde Keldânî ve Yahudi bulunmaktadır. Halkı Türkçe ve Kürtçe konuşmaktadır.

Salâhiye Kazası: Kerkük'ün güneydoğusunda yer alan kazanın merkezi Salâhiye kasabasıdır. Kasaba ovada kurulmuş olup toprağı çok verimlidir. Merkezinde 1088 hane, 2500 nüfus (kadın ve erkek), 1 hükûmet konağı, 2 câmi, 2 medrese, 2 tekke, 2 hamam, 35 değirmen ile 1 telgrafhane bulunmaktadır. Ahâlîsinin çoğunluğu Türk olmakla beraber köylerinde Arap ve Kürtler de yaşamaktadır.

Salâhiye kazasında çok çeşitli tarım mahsulü üretilmektedir. Ayrıca petrol ve tuz yönünden de çok zengindir.

Köysancak Kazası: Köysancak kazası Kerkük livasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Şaklava ve Balısan nahiyesiyle birlikte 120 köye sahip olan kazanın 1 hükûmet konağı, 1 câmi, 10 mescid, 6 mekteb-i sıbyan, 3 medrese, 3 tekke, 1420 hane, 8 değirmen, 3 hamamı bulunur. Toplam nüfusu 4200 civarındadır.

Köysancak'ta ahâlî tütün tarımı ve ticareti ile geçimini temin etmekte; ayrıca Zab nehri üzerindeki Tak iskelesi de kaza için çok büyük önem taşımaktadır.

Râniye Kazası: Kerkük livasının kuzeydoğu tarafında yeralan kazanın merkezi Râniye köyüdür. Vezine, Kehne, Lahican, Mirkan, Navdest, Şaver, Betvin, Nazin, Hulkan, Çanaran nahiyeleri ile 250'ye yakın köy ve mezrayı içine alır.

Merkez kazada 1 mescid, 1 hükûmet konağı, 15 dükkân ve 80 hane vardır. Çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği 150 kadar nüfusa sahiptir.

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Süleymaniye sancağı, Musul vilâyetinin üçüncü livası olup coğrafî olarak kuzeyden İran'ın Serdeşt, doğudan Bana ve Merbuvan, güneyden Kerkük'e bağlı Salâhiye ve batıdan Kerkük kazalarıyla sınırdır.

Sancaktan birçok çay ve ırmak geçmektedir. Zulm suyu, Divane Tancerü, Bâziyân, Diyale, Tinal çayları ile Zab nehri bunlardan bazılarıdır.

Süleymaniye (Merkez kaza): Süleymaniye şehri livanın merkezi olup kuzeyde Köysere ve güneyde Jajile dağlarının arasında yer alır.

hane, 44 câmi ve medrese, 1 mekteb-i rüştiye-yi mülkiye, 1 rüşdiye-yi askeriye, 7 han, 952 dükkân, 1 hastahane, 2 kilise, 34 değirmen, 1 hükûmet konağı ve 8 hamama sahiptir.

Yaklaşık 8703 Müslim ve 260 gayr-i Müslim erkek nüfusun bulunduğu Süleymaniye şehrinin ahâlîsinin ekserisi ticaret ve zanaatla meşgul olmaktadır.

Bâziyân Kazası: Bâziyân kazasının idare merkezi Kerkük ile Süleymaniye arasında bulunan Çemçemâl köyüdür. Köyde 1 askerî kışla, 1 telgrafhane, 1-2 dükkân ve kahvehane ile 70 hane bulunmaktadır.

Kazaya ismini veren köy, Tenbal yönünde ufak bir köy olup ahâlîsi Hemevend Aşiretine mensuptur.

Merge Kazası: Merge kazasının idare merkezi Merge köyüdür. Kazada 1 hükûmet konağı, 5 câmi, 15 dükkân ve 500 hane mevcut olup Surtaş ve Bişter olmak üzere iki nahiyesi vardır. Bişter nahiyesinde yarı göçebe Bişter Aşireti yaşar.

Şehr-i Pazar Kazası: Şehr-i Pazar kazası Süleymaniye'nin kuzeydoğu yönünde olup, idare merkezi Setik köyüdür.

Gülanber Kazası: Gülanber kazası Süleymaniye'nin güney ve güneydoğu yönlerini çevrelemiştir. İdare merkezi İlice köyü olan Gülanber'in merkezinde 1 hamam, bir kaç mescid ve medrese vardır. Kazaya adını veren Gülanber karyesi İran sınırında yer alır. Kazada meskûn Câf Aşireti, Osman Paşa'nın Gülanber kaymakamlığı esnasında yerleşik hayata geçirilmiş ve reislerine maaş bağlanarak görev verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nüfus tahriri üzerinde ehemmiyetle durulmuştur. Sıhhatli nüfus sayımının devletin askerî ve malî siyasetlerinin belirlenmesinde önemli bir yeri olduğu açıktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin muhtelif dinlere mensup ve ayrı kültür özellikleri gösteren toplulukları bünyesinde barındırması sebebiyle bu topluluklara götürülecek hizmetlerin tesbitinde sayım neticesi ortaya çıkan nüfus özelliklerinin dikkate alındığı görülmektedir.

Sayımlarda umumiyetle erkekler nazar-ı dikkate alınmaktadır. Bunun da sebebi Osmanlı toplumunda kadınlara nisbetle erkeklerin sosyal fonksiyonlarının daha fazla olmasıdır. Fakat bu durum kadınların hiç sayılmadığı anlamını taşımaz; çünkü bazı dönemlerde kadınların da nüfus istatistiklerinde yer aldığına rastlanmaktadır. Diğer taraftan Musul gibi halkının bir bölümü göçebe ve yarı göçebe olan vilâyetler ve sancaklarda nüfus sayımı “kısmî” olarak yapılmıştır. Resmî nüfus istatistiklerinde Türk, Kürt ve Arap gibi Müslüman nüfusun, milliyetleri gözönüne alınmaksızın “Müslüman” adı altında kaydedildikleri halde gayr-i Müslim ahâlînin milliyetlerine ve dinlerine göre “Musevî, Ermeni, Süryânî” gibi ayrı ayrı yazıldıkları görülmektedir.

Aşağıda muhtelif tarihlerde Musul vilâyetinde yapılmış nüfus sayımına âit istatistikî bilgiler verilmiştir.

YILLARI ARASINDA MUSUL BÖLGESİNİN NÜFUS DURUMU

Musul ve Civarının Nüfus Durumu

<u>Sancak</u>	<u>Nüfus</u>	<u>Kaza</u>
Musul	145291	Duhok, Zaho, Akra İmâdiye
Süleymaniye	124790	Barban, Şehr-i Pazar Câf Aşayiri, Gülanber Merge, Karadağ
Hille	70000	Divaniye, Sehmare Şambe, Necefieşref Hindiye
Şehr-i Zor	127060	Erbil, Râniye, Revanduz Islahiye, Köysancak
Ammare	257330	Ammare

1881/82-1893 Genel Nüfus Sayımına Göre Musul Vilâyeti⁴

	<u>Müslim</u>	<u>Rum</u>	<u>Ermeni</u>	<u>Katolik</u>	<u>Yahudi</u>	<u>Protestan</u>	<u>TOPLAM</u>
Musul(Merkez)	27881	1	45	2809	692	74	31502
Duhok	4834		1742	496		7072	
Akra	6183		170	283		6636	
Zaho	1655		228	543		2426	
Zibar	2610		76	57		2743	
Sincar	3442					3442	
Kerkük	22008	2		243	441		22694
Salâhiye	9559			157		9716	
Erbil	10677		340	620		11637	
Râniye	5389				45	5434	
Köysancak	8680		205	134		9019	
Revanduz	11147			359		11506	

⁴ Sayımdaki rakamlara kadınlar dahil değildir.

Süleymaniye	14556		54	218		14828	
Gülanber	6313			59		6372	
Merge	6320			35		6355	
Şehr-i Pazar	5330					5330	
Bâziyân	4408		2	26		4463	
İmâdiye	<u>13601</u>	—	—	<u>1213</u>	<u>121</u>	<u>28</u>	<u>14963</u>
	164593	3	45	7082	4286	102	176111

Nüfus Sayımı

	<u>Musul</u>	<u>Kerkük</u>	<u>Süleymaniye</u>	<u>TOPLAM</u>
İslâm	63962	73909	40267	178138
Keldânî	1322	-	-	1322
Süryânî	1159	-	-	1159
Katolik	4482	1117	54	5653
Ermeni	83	-	-	83
Protestan	135	-	-	135
Rum	13	-	-	13
Yahudi	2388	1854	433	4675
Yezîdî	5358	-	-	5358

Musul sancağı	78892
Kerkük sancağı	76880
<u>Süleymaniye sancağı</u>	<u>40754</u>
Toplam nüfus	196526

Nüfus Sayımı

	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>
Müslim	179831	6987
Rum	13	
Ermeni	74	
Katolik	43551	
Protestan	34793355	
<u>Marunîler</u>	<u>1158</u>	<u>1192</u>
TOPLAM	194670	10343

Genel Toplam: 205013

1906/7 Nüfus Sayımına Göre Musul Vilâyeti

<u>Musul (merkez)</u>		<u>Kerkük</u>	
Müslim	43775	Müslim	67458
Greek	1	Rum	2
Ermeni	45	Ermeni Katolik	788
Ermeni Katolik	3882	Yahudi	1758
Protestan	74		:
Keldânî	719	TOPLAM	70006
Yakubî	1024		
Yahudi	2071		
Yezidî	2830		
TOPLAM	54421		

Süleymaniye

Müslim	36929
Ermeni Katolik	56

Yahudi	336
<u>TOPLAM</u>	<u>37321</u>

Musul Vilâyeti Toplam: 161748

MUSUL-KERKÜK BÖLGESİNİN TARİHİ

Musul, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer alması sebebiyle çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin bulunduğu bir bölge olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarılmış, insanların kalabalıktan teşkilâtlı topluma geçişte oluşturdıkları bilgiler ilk olarak yine bu bölgede meydana gelmiştir.

İslâm Fütûhâtından Önce Musul Bölgesi

Milâttan önceki yıllarda Musul bölgesinin de içinde bulunduğu “Mezopotamya” üzerinde çok önemli uygarlıklar kurulduğu bilinmektedir. Bunların en önemlileri “Asur” ve “Babil” uygarlıklarıdır.

Asur Devleti'nin merkezi olan Ninova; Dicle nehrinin karşısında ve doğu yönünde, Musul'un yanıbaşındadır. Ninova şehrini kuran Ninova veya Ninos, Asurluların hükümdarı olup 52 sene hükümlan olmuştur. Asur Devleti yaklaşık 1300 yıl varlığını sürdürmüştür.

Kerkük şehrini bina eden Asur Hükümdarı Sartnabal'ın (M.Ö. 800 yılında) bu şehre “Kerhsuluh” adını verdiği tarihî kaynaklarda rivayet edilmektedir. Keldânîcede “Kerh” şehir anlamına gelmektedir. “Suluh” ise Sartnabal'ın esas ismidir.

Asurlulardan sonra Babil Devleti'nin bölgeye tamamiyle hâkim olduğu görülmektedir. Fakat Babil'in hâkimiyeti Pers tecavüzleri karşısında uzun sürmemiş ve Musul-Kerkük bölgesi Perslilerin eline geçtikten sonra buraya çok kalabalık şekilde Pers nüfusu iskân ettirilmiştir.

İskender'in işgaline de marûz kalan Musul bölgesi ahâlîsi, Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yöneldi. Hristiyanlığın nüfuz etmiş olduğu Musul, II. yüzyılın başından itibaren Asurluların dinî merkezi olan Ninova'nın yerini aldı.

İslâm Fütûhâtı

Halife Hz. Ömer zamanında Medine Devletinin sınırları Arabistan dışına taşmış ve Anadolu'ya kadar seferler düzenlenmiştir. Hz. Ömer'in komutanlarından Utba b. Farkat komutasında Dicle-Fırat havzasına yapılan seferler neticesinde 642 tarihinde Musul fetholunduğu gibi yine aynı sene içinde İyaz b. Ganem komutasındaki Müslümanlar Kerkük ve civarını ele geçirdiler. Müslümanlar ahâlîye baskı yapmayıp isteyenlerin istedikleri yere göç edebilecekleri veya isterlerse bölgede kalabilecekleri hususunda serbestlik tanıdılar. Musul'un yönetimine tayin edilen Harsama, buraya Arapları yerleştirip onlara ev ve toprak vererek Musul'u askerî bir şehir haline getirdi.

Daha sonra bir süre Emevîlerin yönetimi altında kalan Musul, Emevî Halifesi II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesi ve Ebu'l-Abbas Abdullah'ın halife seçilmesi ile Abbasî Devleti'nin kurulması (750) üzerine bu devletin hâkimiyeti altına girdi. Ebu'l-Abbas Abdullah'ın Musul'a vali olarak tayin ettiği, kardeşinin oğlu İbrahim b. Yahya'nın şehirde büyük bir katliam yaptığı bilinmektedir (751).

Musul'un 868 yılında Hâricî işgaline uğradığı fakat kısa bir süre sonra Halife el-Mutemed tarafından geri alındığı görülmektedir.

tarihinde Halife Mutemed, Türk kumandanı Asategin'i Musul vilâyetine vali tayin etmiş, fakat Asategin Musul'a kendi gitmeyip vekâleten oğlu Edgütegin'i yollamıştır. Ancak Musul halkının onu istememesi üzerine Edgütegin Musul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Musullular bu arada Yahya b. Süleyman'ı kendilerine emir olarak seçmişlerdi. Asategin ertesi sene Heysem b. Abdullah'ı Musul'a vali tayin ettiyse de Heysem de Musul halkı karşısında tutunamayarak geri dönmek zorunda kaldı. Daha sonra İshak b. Eyub kumandasında Musul'a gönderilen 20.000 kişilik kuvvet de başarı kazanamadı.

Bir müddet sonra Musul'da yağmacı Kürt aşiretleri tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Halife Muktefi, Hemdânîlerden Hüseyin'in kardeşi Ebu'l-Hayca Abdullah'ı Kürtlerin üzerine gönderdi ve Ebu'l-Hayca 905 tarihinde Kürtleri itaat altına alarak reisleri Muhammed b. Bilal'e baş eğdirdi.

Abbasîlerden sonra Musul bölgesinde 929-996 tarihleri arasında Hemedânîler, 996-1096 yılları arasında da Ukaylîlerin hüküm sürdüğü görülmektedir.

Musul'da İlk Türk Devleti (Tulunîler) Hâkimiyeti

Mısır ve Suriye'de Abbasî halifesine bağlı olarak kurulan ilk Türk devleti olan Tulunî Devleti'nin kurucusu Ahmed b. Tulun aslında paralı bir askerdir. Ahmed b. Tulun, Mısır'da kısa sürede büyük bir yükselişle Türklerin etrafında toplandığı şahsiyet haline gelerek Abbasî Devleti içinde etkisini gittikçe arttırmış, hatta devletin bir kısım vergilerini bile toplamaya başlamış ve Fustat şehrine de hâkim olmuştu.

Ahmed, 884'te Suriye seferinde öldüğünde Suriye ve Irak bölgesi tamamen Tulunî Devleti'nin hâkimiyet sahası içindeydi. Ahmed'in yerine oğlu Humareveyh geçti.

Ahmed b. Tulun ile Abbasî Naibi el-Muvaffak arasındaki mücadele Humareveyh zamanında da devam etti. Naib, oğlu Ahmed'i Suriye'ye Humareveyh üzerine gönderdi ve iki tarafın kuvvetleri Dımaşk ile Remk arasında Tavvahin denilen yerde 885'te karşılaştılar. Ahmed bozguna uğrayarak barış yapmak zorunda kaldı. Humareveyh ise Musul'a hâkim olarak Mısır, Suriye ve Anadolu bölgesine kadar vali olarak tanınmıştır (886).

Tulunî Devleti 905 yılına kadar yaşamış ve Abbasî Halifesi Muktefi'nin kardeşi Muhammed b. Süleyman tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Musul Bölgesinde Büyük Selçuklu Hâkimiyeti

Doğudan hızla batıya doğru genişleyen Büyük Selçuklu Devleti, Abbasî Halifeliği üzerinde de büyük tesirler yaratıyordu. Tuğrul Bey, Halife Kaim bi-Emrillah'ın çağrısı üzerine Horasan'dan Bağdad'a gitmiş ve burada iken Musul ve civarındaki Muzar bölgesini Arap Emiri Kureyş b. Bedran b. Mukallid b. Müseyyeb el Ukaylî'nin elinden almıştır.

Tuğrul Bey, 1057 senesinde halifenin kızıyla evlendi ve kendisine yedi kat hil'at giydirilerek zabtettiği yerlerde "saltanat hukuku hariç" olmak üzere istediği gibi

hüküm sürmesine müsaade eden bir fermân ve “Sultanü’l-meşrik ve’l-mağrib” ünvanı verildi ve aynı yıl Musul’un idaresini İbrahim Yinal’a bıraktı.

İbrahim Yinal çok geçmeden Fatımîler ile Halife Kaim bi-Emrillah’ın Türk komutanlarından Arslan Besasiri’nin teşviki ve desteği ile isyan etti. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal’ın üzerine gitmek için Bağdad’tan ayrıldığı anda Besasiri Bağdad’a girerek (1058) hutbeyi Fatımî Halifesi el-Mustansır adına okuttu. Tuğrul Bey bunun üzerine Alparslan, Kavurd ve Yakutî’nin yardımlarıyla Rey’de İbrahim’i yakalattı ve yayının kirişi ile boğdurduktan sonra Bağdad’a dönerek halifeyi tekrar makamına oturttu (1060).

Tuğrul Bey’in vefatıyla Büyük Selçuklu tahtına oturan Alparslan, Musul’un idaresini Şerefü’l-devle Kureyş’e vermişti (1067). Alparslan’ın 1079’da katledilerek şehit olması üzerine yerine geçen oğlu Melikşah, Vezir Nizamülmülk’ün damadı Fahrü’l-devle Muhammed b. Cüheyir tarafından Mervanî Devleti üzerine sefer için ikna edilmiş, hazırlanan orduya da Artuk Bey ve Arap Emiri Seyfü’l-devle komuta etmişti. Savaş neticesinde Diyarbekir ve Meyyafarikin ele geçirilmiş, böylece Mervanî Devleti ortadan kaldırılmıştı (1084). Bu savaştan sonra Sultan Melikşah, Mervanî Devleti’nin yanında yer alan Musul Emiri Şerefü’l-devle Müslim üzerine yürüyüp Musul’u almış, fakat Tekiş’in isyanı yüzünden Musul’u tekrar Müslim’e bırakmak zorunda kalmışsa da çok geçmeden Müslim yenilgiye uğratılmış ve Musul’a Kasımü’l-devle lakabıyla tanınan Aksungur tayin edilmişti.

Melikşah’ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadeleleri, Melikşah’ın kardeşi Tutuş’un Rey’de yapılan savaş esnasında öldürülmesiyle son buldu ve Berkiyaruk Büyük Selçuklu tahtına oturdu (1095).

Sultan Berkiyaruk Musul emiri olarak Kürboğa’yı tayin etti. Kürboğa’nın emirliği Berkiyaruk tarafından Haçlılar üzerine seferle vazifelendirilmesi ile daha da önem kazanmıştır. Haçlılar Antakya’ya girip Türk ve Müslüman halkı kılıçtan geçirdikten sonra Antakya önlerine gelen Kürboğa’nın idaresindeki birleşik Selçuklu ordusu, Suriye emir ve meliklerinin geçimsizliği yüzünden Haçlılara karşı başarılı olamadı. Kürboğa kuvvetlerini Musul’a çekmek zorunda kaldı ve Haçlılar bundan sonra Kudüs’e kadar ilerleyerek burayı işgal ettiler (1099).

Sultan Berkiyaruk’a karşı Gence vâlisi olan kardeşi Muhammed Tapar isyan etmiş ve Azerbaycan dahil Rey’e kadar ilerlemeyi başarmıştı. Irak emirleri Berkiyaruk

safına geçerken diğer kardeşi Sencer, Muhammed Tapar tarafını tutmuş, Hemedan'da yapılan savaşta Tapar, Berkiyaruk karşısında yenilgiye uğramış, veziri Müeyyedü'l-mülk esir alınmış ve öldürülmüştü (1101). Tapar ve Sencer tekrar toplanarak Bağdad'a yürüdüler ise de Halife Muztazhir'in araya girmesi ile antlaşma sağlanmıştı. Bu antlaşmaya göre Berkiyaruk "sultan", Tapar "melik" olarak tanınıyordu. Muhammed Tapar Arran, Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul'a hâkim olmasına rağmen çok geçmeden tekrar sultanlık iddiasında bulunmuştu. Antlaşmanın bozulması üzerine iki taraf arasında meydana gelen savaşta Tapar yine yenilerek kaçtıysa da Berkiyaruk'un hastalanması sebebiyle yeni bir antlaşma yapılmıştı. Buna göre; Büyük Selçuklu Devleti ikiye bölünüyor, Muhammed Tapar Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul ve Suriye'de "sultan" olarak tanınıyordu.

Irak Selçuklu Devleti'nin Ortaya Çıkışı.

Berkiyaruk'un ölümünden sonra Muhammed Tapar, Bağdad üzerine yürüyerek Selçuklu Sultanlığı'nı ele geçirdi ve Musul'un idaresini Fars ile Huzistan'da bağımsız bir şekilde hüküm süren Emir Çavlı Sakavu'ya verdi. Ancak Musul hâkimi Çökürmüş bu tayinden memnun kalmayarak Sakavu'ya karşı ayaklandıysa da öldürüldü. Bunun üzerine Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün oğlu Zengi'yi Musul hâkimliğine getirdikten sonra Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a haber göndererek Musul'u teslim edeceklerini bildirdiler.

Çavlı ile I. Kılıçarslan Habur'da karşılaştılar, Kılıçarslan'ın Habur nehrinde boğulmasıyla (1107) Çavlı Musul'a gelerek idareyi ele aldı; ancak hâkimiyeti uzun sürmedi. Muhammed Tapar'a itaatsizlik gösterdiğinden dolayı görevden alınarak yerine Mevdud tayin edildi. Mevdud aynı zamanda Haçlılara karşı cihat ile vazifelendirilmiş ve Taberiye'de Kudüs Haçlı kralını bozguna uğratmıştı (1113). Fakat Emir Mevdud, Şam'da cuma namazını kılarken bir Bâtınî tarafından öldürüldü. Muhammed Tapar, Musul idaresini Aksungur el-Porsukî'ye verdi, Aksungur da Haçlılara karşı mücadele ettiyse de büyük başarılar elde edemedi görevden alındı.

Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen Sencer, Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadele ettiği Mahmud'u damat edinerek "sultan" ünvanıyla devletin batı kısmını idaresine verdi. Böylece kendisinin de "sultan-ı azâm" ünvanıyla tahta oturmasıyla "Irak Selçuklu Devleti" ihdas edilmiş oluyordu (1118).

Mahmud, Irak Selçuklu Devleti sultanı olduğunda onüç-ondört yaşlarındaydı. Musul, el-Cezîre ve Azerbaycan meliki olan kardeşi Mesud'un atabeyliğini Ay Aba

Cüyüş Bey yapıyordu. 1120’de Mesud ile Cüyüş Bey Mahmud’a karşı isyan ettiler. Aksungur Porsukî isyanı bastırmak için Esedabâd’a gönderildi. İsyan bastırılmış fakat Mesud ile Cüyüş Bey’e bir şey yapılmayıp Musul’un idaresi Cüyüş Bey’den alınarak tekrar Aksungur Porsukî’ye verilmişti (1122). Mahmud’un 1131’de ölümü üzerine yerine oğlu Davud geçti. Fakat Davud’a rağmen Mesud, Irak’ta sultanlığını ilan etmişti. Diğer yandan Fars ve Huzistan Meliki Selçukşah da taht mücadelesine iştirak etmiş, Halife Müsterşid, Mesud ve Selçukşah arasında ittifak oluşturup antlaşma sağlamıştı. Antlaşmaya göre Mesud “sultan”, Selçukşah “veliaht” olmuşlardı. Sultan-ı Azâm Sencer, müttefik güçlere karşı Irak’a sefer tertip edip Dinever’de 1132’de yapılan savaşta galip geldi. Mesud ise kaçtı. Sencer yeğeni Tuğrul’u Irak Selçukluları tahtına oturttu (1132). Fakat Tuğrul sultanlığı boyunca kendine muhalif Davud ve Mesud’a karşı mücadele etti, iki sene sonra da öldü.

Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul’un ölümü ile tahta Mesud oturdu. Yeğeni Davud’un isyanını önlemek için de onu kızı ile evlendirdi. Abbasî Halifesi Müsterşid bazı Türk komutanlarıyla ittifak yapıp Mesud’a karşı harekete geçmiş (1135), fakat Daymerk adlı yerde Mesud’a esir düşmüş, askerler Mesud’un safına geçmişler; daha sonra ise halife bir Bâtınî tarafından öldürülmüştü. Tuğrul’un ölümü ile Irak Selçukluları tahtına geçen Mesud’a karşı Abbasî Halifesi Müsterşid ve daha sonraki Halife Raşid’in oluşturdukları ittifaklar neticesiz kaldı. Sultan Mesud’un 1152’de ölmesi üzerine Irak Selçukluları tahtına Melikşah b. Mahmud oturdu. Fakat onu sultanlık için yetersiz bulan emirler kardeşi Muhammed’i sultan ilan ettiler.

Abbasî Halifesi Muktefi, kendi iktidarını sağlama almak açısından Süleymanşah’ı Muhammed’e karşı kullanmak istiyordu. Fakat Muhammed, Musul Hâkimi Mevdud’un yardımıyla halifenin hazırladığı orduyu mağlup ederek Süleymanşah’ı esir etmiş ve Bağdad’ı da kuşatmıştı. Kuşatmanın devam ettiği sırada halife, Şehzâde Melikşah, Arslanşah ve Atabey İldeniz’i Cibâl bölgesinde ayaklandırdı. Bu durum karşısında Sultan Muhammed kuşatmayı kaldırarak isyancılar üzerine yürümek zorunda kalmış, Melikşah ise Hemedan’ı terk etmişti. Muhammed 1159’da Hemedan’da ölmüştür.

Zengiler Devrinde Musul

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın kumandanı olan Zengi, Aksungur’un oğlu olup Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından 1127’de Musul vâlisi olarak tayin

edilmişti. Atabey Zengi, Musul'da kuvvetli bir ordu kurmaya gayret göstermiş ve çevresini hâkimiyet altına almak için Diyarbekir ve Suriye taraflarına seferler düzenleyerek Sincar, Habur, Harran ve Nusaybin'i ele geçirip Haleb'de hâkimiyet sağlamıştı. Zengi, Haçlılarla Halep için mücadele edip Artuklular ile barışı tercih etmiş ise de (1130) daha sonra Artukluların hâkimi bulundukları Güneydoğu Anadolu, Şehr-i Zor ve Kuzey Suriye üzerinde de hâkim duruma geldi. Daha sonra Börileri de hâkimiyeti altına alıp Haçlılara ait Esarib kalesine hücumla, Kudüs kralını burada ağır bir yenilgiye uğratarak Urfa'yı zabtetti (1144).

Zengi, Selçuklu Sultanı Mahmud'un oğlu Alparslan'ı himayesine alıp 1146'da Mesud ile antlaşma yapmışsa da Caber kalesi kuşatmasında öldürülmüştü. Atabey Zengi öldüğünde Musul merkez olmak üzere el-Cezîre'nin idaresini Seyfeddin Gazi almıştı.

Seyfeddin Gazi, Mardin Artuklu Hükümdarı Hüsameddin Timurtaş'ın aldığı Dara kalesini antlaşma yoluyla geri almış, kardeşi Nureddin ile birlikte Haçlılara karşı da mücadele etmiş ve 1148'de ölmüştü. Ölümünden sonra yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud geçtiyse de emirlerin Nureddin Mahmud'u atabey yapmak istemelerinden dolayı Kutbeddin ile Nureddin arasındaki antlaşma neticesinde Nureddin Sincar'ı Kutbeddin'e terk ederek, karşılığında Hıms ve Rakka'yı aldı (1149).

Kutbeddin Mevdud'un 1170'te ölümünden önce yerine II. İmadeddin Zengi'nin geçmesini vasiyet etmiş olmasına rağmen atabeyliğin II. Seyfeddin Gazi'ye verilmesi üzerine İmadeddin, Nureddin Mahmud'u yardıma çağırmış ve Nureddin Musul'a girmişti (1170). II. Seyfeddin Gazi yapılan antlaşmaya razı olup Musul'u aldı, İmadeddin'e de Sincar'ı bıraktı. Antlaşmaya göre Seyfeddin Gazi ile İmadeddin, Nureddin'e bağlı olacaktı.

Selahaddin Eyyubî 1174'te Dımaşk'a hâkim olunca, Seyfeddin Gazi, Musul'da tehlike oluşturacağı fikriyle Selahaddin'e karşı sefere çıktı. Fakat Seyfeddin Gazi, Haleb'in güneyinde Olbal el-Türkman'da 1176'da yapılan savaşta Musul'a geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve dört ay sonra da öldü.

Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra vasiyeti üzerine kardeşi İzzeddin Mesud Musul atabeyi oldu. Bu sırada Musul üzerindeki ihtiraslarından vazgeçmeyen Selahaddin Eyyubî, 1182'de Sincar'ı zabtederek Musul'u muhasara ettiyse de

alamadı. İmadeddin ile Selahaddin arasında varılan antlaşma gereğince, Halep Selahaddin'e terk olunurken Sincar İmadeddin'e bırakılıyordu.

Selahaddin'in Musul'u üçüncü muhasarası da netice vermeyince ve İzzeddin Mesud Selahaddin ile başa çıkamayacağını anlayınca antlaşma yoluna gidildi. Antlaşmaya göre; İzzeddin Mesud, Selahaddin Eyyubî'ye tabi oluyor, Şehr-i Zor ile Zap arasındaki topraklar Mesud'a bırakılıyordu.

İzzeddin Mesud'un 1193'te ölümünden sonra yerine oğlu Nureddin Arslanşah geçti. Nureddin Arslanşah'ın 1211 yılında ölümü üzerine yerine atabey olarak oğlu el-Melik el-Kahir İzzeddin Mesud geçmiş, devlet işlerini gulâmı Bedreddin Lu'lu üstlenmişti. İzzeddin Mesud yedi sene atabeylik yaptıktan sonra gulâm Lu'lu tarafından öldürüldü ve Lu'lu tarafından Nasreddin Mahmud Musul Atabeyi yapıldı.

Nasreddin Mahmud'un (1221-23 veya 1233-34)'de ölmesiyle Musul'daki Zengilerin hâkimiyeti sona ermiştir.

Erbil Atabeyliği

Bir Türkmen başbuğu ve atabeyliğin kurucusu olan Zeyneddin Ali Küçük b. Beytegin, aynı zamanda Musul atabeylerinden İmadeddin Zengi'nin kumandanlarından idi. Zengi, 1131'de Erbil'i ele geçirdiğinde burayı Zeyneddin Ali Küçük'e teslim etmişti. Erbil'in yanında Şehr-i Zor, Tikrit ve Sincar'a hâkim bir durumda olan Zeyneddin Ali, hayatının sonuna doğru bu bölgeleri Musul Atabeyi Kudbeddin Mevdud'a bırakarak Erbil'e çekilmişti. Kudbeddin'in 1168'de ölmesiyle yerine geçen oğlu Muzaferreddin Gökbörü, Erbil Vâlisi Mücahideddin Kaymaz ile anlaşmazlığa düşmüştü. Kaymaz, Gökbörü'yü zorla atabeylikten uzaklaştırıp Zeyneddin Yusuf'u atabeylik makamına oturtmuşsa da idareyi fiilen yürüten Kaymaz'ın kısa süre sonra tevkif edilmesiyle Zeyneddin Yusuf, Selahaddin Eyyubî'ye tâbi olmuştu. 1190'da da tekrar atabeylik makamına oturan Gökbörü, Selahaddin Eyyubî'ye müracaatla Erbil'in kendisine verilmesini istedi. Selahaddin Erbil'e ek olarak Şehr-i Zor, Karabeli ve Kıfçak derbendini de Gökbörü'ye verdi. Böylece ölümüne kadar Selahaddin'e bağlı kalan Gökbörü ondan sonra hâkim olduğu yerlerde Eyyubîlerden özerk bir yönetim tatbik ettiyse de Zengilere karşı Eyyubîlerle ittifak yapmıştı. Bedreddin Lu'lu ile mücadele eden Gökbörü, Moğolların ilerleyişi karşısında Lu'lu ile mücadeleye son verdiği gibi Halife Nasır li-Dinillah'tan yardım talebinde bulunmasına rağmen Halife'nin kendisine yeterli yardımı yapmamasından

dolayı, Moğolların önünden Bağdad'a kaçan Celaleddin Harezmsah'a tâbi oldu. Moğollar, Harezmsah'ın ardından Erbil'e girdilerse de kısa süre sonra bölgeyi terketmek zorunda kalmışlardı.

Zengilerin, Musul Atabeyliği üzerindeki hâkimiyeti Atabey Nâsıreddin Mahmud'un ölümü ile sona erdi. Mahmud ölmeden önce Erbil'in halifeye teslimini vasiyet etmiş ve 1232 yılında da vefat etmişti. 1231'den itibaren Musul idaresini Bedreddin Lu'lu müstakil olarak yürüttü. Lu'lu, Moğol istilasında Musul'u tahrip olmaktan kurtarmak ve hükûmeti Moğollara teslim etmemek için Hulâgu ile ittifak yapıp ona tabi olmuş(1243), fakat Lu'lu'nun oğlu Malik Salih İsmail'in aynı siyaseti takip etmemesi ve Memlûklu Sultanı Baybars ile Moğollara karşı ittifak yapması üzerine Musul 1261'de yağma edilip Malik Salih de Moğollar tarafından öldürülmüştü.

Musul'da Karakoyunlu-Akkoyunlu Dönemi

Moğol istilasından önceki Maverâünnehr ve Horasan taraflarında bulunan Oğuz boyundan Karakoyunlular, Moğol istilasından sonra Fırat ve Dicle'nin yukarı vadilerine göç edip yerleşmişlerdi. Karakoyunlu Aşireti'nin en nüfûzlu kolu olan Baharlı Kolu Reisi Bayram Hocaoglu, Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu olup Celâyirlilerden Sultan Üveys zamanında onun hizmetinde bulunmuştu. Sultan Üveys'in 1365'te İlhanlılardan alarak ilhak ettiği Musul'u Bayram Hocaoglu daha sonra zabtetmişti.

Sultan Üveys'in vefatından sonra Celâyirlilere bağlı kalmak üzere Musul, Erciş ve Sincar'ı önce Bayram Hocaoglu, sonra oğlu veya yeğeni Kara Mehmed idareleri altında bulundurmışlar, Hocaoglu ve Kara Mehmed, Memlûk Sultanı Berkuk adına hutbe okutarak Timur'a karşı Memlûklara yakınlaşmışlardı. Kara Mehmed 1390'da beylik mücadelesi içinde öldürüldü. Yerine geçen Kara Yusuf Bey, Celâyirliler ile birlikte Timur'a karşı mücadele ettiyse de yakalanarak hapsedildi. Fakat bir müddet sonra Şam Naibi Şeyh Mahmud tarafından kurtarıldı.

senesinde Musul'a Hüseyin Bey adında bir naib bırakan Timur kendisi ile ittifak yapıp Anadolu ve Suriye seferine iştirak eden Akkoyunlu Devleti kurucusu Kara Yülük Osman'a Diyarbekir eyaletini verdi. Kara Yülük Osman, Mardin'i 1409'da alıp kısa süre sonra da Musul'a hâkim duruma geldi. Aynı sene içinde de Artukoğulları Devleti ortadan kaldırıldı.

senesinde melikler arasında meydana gelen ihtilaflardan dolayı bir çok yerleşim alanları basılıp yağma edilen bölgenin asayiş ve istikrarı, Musul Hâkimi Cihangir b. Ali Bey Türkmânî'nin vefatından sonra tekrar sağlandı. Fakat beş sene sonra Akkoyunlu Uzun Hasan Bey ortaya çıkarak önce Musul vilâyeti ve havalisini ele geçirdi ve vefatından sonra da Musul sırasıyla oğlu Halil ve aynı sülaleden Yakupşah, Ali Bey ve Rüstem Mirza'nın idareleri altında kaldı.

Safevîler Döneminde Musul

İsmail Safevî, içlerinde Musullu boyunun da bulunduğu Türkmen oymaklarının yardımıyla Akkoyunlu hâkimiyetine son verdikten sonra, el-Cezîre bölgesini ele geçirip burayı Avşar boyundan Ahmed Bey'in idaresine vermişti. Mardin merkez kazasına bağlı nahiye olan Koçhisar'da Osmanlı kuvvetleriyle Safevîler arasında meydana gelen savaş, İran hâkimiyetinde bulunan bölgenin Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelendi (1516). Ertesi sene de Hısınkeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka kaleleri fethedildi.

Musul'un Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Yavuz Sultan Selim, Safevîlerle yapılan Çaldıran Savaşı'nda elde edilen zaferden sonra, İran sınırını güvenlik altına almak maksadıyla, İdris-i Bitlisî'yi, daha önce Şah İsmail'e bağlılık bildirmiş Kürt ve Türkmen emirlerinin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmalarını sağlamak için, bölgeye göndermişti. Nitekim İdris-i Bitlisî buralarda çok başarılı çalışmalar yapmıştı. Osmanlı Devleti'ne tâbi olan emirlere, oturdukları yerler yurtluk ve ocaklık olarak ikta edilmiş, buradaki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaları sağlanmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferinde Hemedan ve Kirmanşah yolunu takip edip Cebel-ü Hamrin, Sülükân Çayırı ve Leylan'dan geçerek 1534'te Kerkük şehrine girdi. Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunduğundan "Gökyurt" olarak adlandırılmış ve resmî kayıtlara böyle geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Kerkük'te yirmi sekiz gün kaldı. Aynı sene içinde Kanunî'nin Bağdad seferi ve Bağdad'ın fethiyle Musul bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti kesinleştirilerek altı sancak ihtiva eden eyalet merkezi yapıldı. Bazı kaynaklarda verilen bu bilgiye karşılık 1312 tarihli Musul salnâmesinde 1090 (1679-

80) yılında Musul'un eyalet olduğu ve üç sancağı ihtiva ettiği belirtilmektedir. Aynı salnâmeye göre 1090 yılında Irak bölgesinde mevcut eyaletler ve livaları şöyledir:

Bağdad Vilâyeti: Hükûmet-i İmâdiye, liva-yı Hille, liva-yı Kabayıl, Urbân-ı Beriyye, liva-yı Dertenek, liva-yı Kasr-ı Şirin, liva-yı Zaho, liva-yı Semerat, liva-yı Tikrit, liva-yı Bacvan, liva-yı Zenkabâd, liva-yı Cesan, liva-yı Aterocak, liva-yı Harirdömek, liva-yı Arca, liva-yı Kızlarbad, liva-yı Altunköprü, liva-yı Hemrin, Hükûmet-i Mühürban .

Eyalet-i Şehr-i Zor: liva-yı Kızılca, liva-yı Erbil, liva-yı Sahran, liva-yı Zengene, liva-yı Karadağ, liva-yı Semamek, liva-yı Dölkıran.

Eyalet-i Musul: liva-yı Eski Musul, liva-yı Keşan, liva-yı Hevren (Horen)(?).

Diğer yandan Mustafa Nuri Paşa, Musul'un Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinden hemen sonra eyalet şeklini aldığını belirterek padişah III. Murad devrine tekabül eden tarihte Musul eyaletine bağlı sancakları Musul sancağı (Paşa sancağı), Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen, Bana olarak gösterir. Aynı kaynak Musul beylerbeyisinin yıllık 680.000 ve mirlivalarının 200.000-220.000 akça arasında hasları olduğunu ve bölgede 224 zeâmet ve timar bulunduğunu belirtilir.

Osmanlı Devleti Yönetiminde Musul

yılında Bağdad ümerasından Bekir Subaşı'nın halkı tahrik ederek isyan çıkartması ve Bağdad Vâlisi Yusuf Paşa'yı idam ettirmesi üzerine, Subaşı'ya gereken cezayı vermek için Diyarbekir Vâlisi Hâfız Ahmed Paşa maiyyetindeki Kerkük Beylerbeyisi Bostan Paşa Bağdad üzerine gönderildi. Subaşı Osmanlı ordusunun geldiğini haber alınca Şah Abbas'a Bağdad'ı kendisine teslim edip adına hutbe okutarak, para bastıracağını bildirmiş, bu sırada Bağdad'a gelen Hâfız Ahmed Paşa gördüğü şiddetli mukavemet karşısında şehir dışına çekilmek zorunda kalmıştı.

Diğer taraftan Bağdad'ın Şah Abbas'a teslim edilmemesi şartıyla Bekir Subaşı'ya Bağdad vilâyeti idaresinin verilmesinin garanti ve vaat edilmesi ve bu yönde irâde çıkmasından dolayı Subaşı, teklifi ve emri uygun bulmuş ve böylece bölgedeki durumun düzelmesi üzerine Hâfız Ahmed Paşa Diyarbekir'e geri çekilmişti.

Bekir Subaşı'nın Bağdad vâililiğini kabul etmesi ve bölgeden Hâfız Ahmed Paşa'nın çekilmesi Şah Abbas'ı harekete geçirmişti. Şah Abbas, Bekir Subaşı'dan Bağdad'ın teslimini istemiş ise de bu teklifin kabul edilmemesi üzerine Bağdad'ı muhasara altına aldı. Ahâlînin açlık, susuzluk ve hastalık sebebiyle direnecek gücü kalmadığından şehir, Şah Abbas'a teslim edildi. Şah Abbas, Bağdad'a girer girmez Bekir Subaşı ve kardeşlerini, Bağdad kadısını ve ahâlîden 4.000 kişiyi katlederek Kerkük üzerine de asker sevketti. Bu arada elinde fazla kuvvet bulunmayan Bostan Paşa da Diyarbekir'e çekildi. Kerkük kalesi de muhkem vaziyette olmadığından Şah Abbas'a bağlı kuvvetler tarafından kolayca zabtedildi. Şah Abbas Kerkük'ü de ele geçirdikten sonra Musul'a yöneldi ve çok kısa sürede burayı da ele geçirerek Musul vâililiğini Çerkes Hüseyin Paşa'nın elinden alarak komutanlarından Kasım Han'a verdi.

senesinde Köprü cihetindeki muharebede Karaman Vâlisi Vezir Hasan Paşa maiyyetindeki Osmanlı ordusunun İran kuvvetlerini mağlup etmesi üzerine Kerkük şehri Bostan Paşa tarafından tekrar geri alınmış, aynı sene içinde de Hâfız Paşa'nın Bağdad'ı geri almak için giriştiği teşebbüs başarısız kalmıştı. Bu arada Kerkük üzerine yeni bir İran saldırısı daha olmuş ve Vezir Hasan Paşa şehit olmuştu.

1629'da İran seferine memur Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, Zap nehrini geçerken suyun coşkun olması sebebiyle bir çok asker ve mühimmat yüklü hayvanın boğulmalarına aldırmayarak sefere devam edip, Gülanber kalesini yeniden inşa ettirerek Şehr-i Zor üzerine yöneldi. Buradaki İran kuvvetleri daha önceden çekilmiş oldukları için Şehr-i Zor kolayca ele geçirildi ve Arnavudoğlu Mustafa Paşa'ya verildi.

tarihinde Hüsrev Paşanın Bağdad'tan Musul'a dönüşü esnasında İran kuvvetleri Gülanber kalesine karşı hücumla geçtiler ve Arnavudoğlu Mustafa Paşa topları Kerkük'e gönderip kendisi de arkadan gelmekte iken Serçınar'da İran kuvvetleriyle yapılan savaşta şehit düştü. Bu olaydan sonra Şehr-i Zor tekrar Safevîlerin eline geçti ve Hüsrev Paşa da Musul'a geri çekilmek zorunda kaldı. Hüsrev Paşa burada bulunduğu süre içinde Musul kalesini tahkim ettirip şehri sur içine aldırttı.

1638'de Bağdad seferine çıkan Sultan IV. Murad, İmâdiye'ye gelişinde İmâdiye Hâkimi Kubad Bey tarafından törenle karşılandı. Kubad Bey'in bu hareketi Sultan Murad'ı oldukça memnun ettiğinden İmâdiye'yi hayat boyu Kubad Bey'e ihsan etti.

Maberzab, Şemamek, Dirdavud, İncesu, Altıncöprü, Göktepe menzillerinden Kerkük'e gelen Murad Han, eyaletin idaresini Kayış Mehmed Paşa'ya verdiyse de çok geçmeden halkın şikâyetde bulunması üzerine paşayı görevden aldı.

Şah Abbas Sultan Murad'ın geldiğini haber alır almaz Bağdad kalesini tahkim ve takviye etti. IV. Murad, Bağdad yakınlarında Samra kazasında karargâh kurup şehrin bütün giriş-çıkışlarını kontrol altına aldı ve Bağdad'ı kırk gün kuşatma altında tuttu. Bu sırada açtırdığı lağımlar vasıtasıyla kalenin bir kısmını yıktırarak şehre giriş için yol açtırmayı başardı ve neticede Bağdad'ı teslim aldı. Böylece Şah Abbas tehlikesi uzaklaştırılarak bölge tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçti ve 1639'dan beri bugünkü şeklini koruyan Türk-İran sınırının tesbit edildiği Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı.

Musul bölgesinden muhtelif bölgelere sıkça göç hadisesi olduğu görülmektedir. İran tecavüzlerinin yanında zaman zaman meydana gelen depremler ve kuraklıklar yüzünden ortaya çıkan kıtlık sebebiyle de halk başka bölgelere göçmek zorunda kalmıştır. Meselâ 1667 senesinde Musul'da meydana gelen şiddetli bir deprem çok büyük zararlara neden olmuştur.

Yine 1711 senesinde kıtlık yaşanmış ve ekili alanlar çekirge istilâsına uğramıştır. Devlet zaman zaman yaşanan bu gibi kıtlıklar karşısında tedbirini almakta gecikmemiş, halkın zahire gibi zaruri ihtiyaçları başka vilâyetlerden karşılanmış ve ahâlînin uğradığı zarar mümkün olduğu kadar telafi edilmiştir.

senesinden itibaren Musul'un idaresi yerli ailelerinden ve eşraftan Abdülcélil ailesine mensup vâililere verilmeye başlanmış ve ilk olarak Abdülcélilzâde İsmail Paşa vali olarak tayin olunmuştur. Bu vali Musul'da bir çok ıslâhata teşebbüs etmiş ve bunları gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur.

senesinde yine Abdülcélilzâde ailesinden Hüseyin Paşa'ya Musul vâililiği yanında vezirlik rütbesi de verilmiştir.

yılında Şah Tahmasb, ansızın Osmanlı topraklarına saldırarak veziri Nergis Han'ı Musul'u ele geçirmek için gönderdi. Hüseyin Paşa, Nergis Han'a karşı şiddetle direnerek İranlıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Diğer taraftan Kerkük ve Erbil üzerine ayrıca sevkolunan İran kuvvetleri de Musul'da uğradıkları hezimete benzer şekilde mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

İran kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına girmesini savaş sebebi sayan Osmanlı Devleti hemen harekete geçti ve Moralı Topal Osman Paşa 170.000 askerle yola çıkarıldı. Şehr-i Zor Mutasarrıfı Mirmiran Ali Paşa, Köysancak Mutasarrıfı Babanlı Ahmed Paşa, Savicbulak Mutasarrıfı Rızâ Paşa da ordu-yu hümâyuna iştirak etmişlerdi.

1734'te Bağdad'a varan Ser'asker Topal Osman Paşa burada İranlıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat Bağdad Vâlisi Ahmed Paşa'nın zahire yokluğunu bahane ederek geri dönmesi üzerine, aniden hücumla kalkan Nadir Şah kuvvetleriyle Kerkük civarında yapılan muhaberede şehit düştü.

yılında Nadir Şah, büyük bir kuvvetle Irak sınırını aşarak Kerkük ve Erbil'e karşı taarruza geçti. Gücünün yettiği ölçüde bu taarruza karşı direnen Kerkük halkı, yapılan kanlı çarpışmalar sonunda büyük zararlar meydana gelmesi yüzünden, ırz, namus ve canlarının teminât altında olduğuna dair söz aldıktan sonra Nadir Şah'a teslim olmak zorunda kalmışlardı. Fakat İranlıların verdikleri sözde durmayıp şehri yağmalamaya başlamaları üzerine galeyana gelen ahâlî ellerine geçirdikleri taş ve sopalarla İran askerinin üzerine saldırıp onları şehir dışına atmaya muvaffak oldular. Diğer yandan Nadir Şah Musul'a yakın bir mevkiye karargâh kurup, şehrin etrafında 12 tabya ile bir takım metrisler yaptırmış ve Musul müftüsüne bir mektup göndererek boşuna kan dökülmeden Musul'un teslimini istemişti. Vali Hüseyin Paşa'nın halkı Kızıl Câmî'ye toplayarak durumu anlatmasına rağmen, halkın şehri müdafaa kararı aldığı görülmüş, bunun üzerine Hüseyin Paşa, Musul surlarını tamir ettirmiş ve şehrin etrafında hendekler kazdırmıştı.

Nadir Şah'ın top ateşi ile hücumla geçtiği taaruz altı gün sürdü. Fakat Musul halkının şiddetli direnişi karşısında netice alamayacağını anlayan Nadir Şah geri çekilmek zorunda kaldı.

Diğer taraftan Musul vâlisi ve cebhe seraskeri olan Hasan Paşa aşiret ve oymak beylerini yanına alarak önce Bana Hâkimi Salih Han'ı mağlup, Bana'yı da tahrip etmişti. Hasan Paşa'nın daha sonra Sine Hâkimi Hüsrev Han kumandasındaki İran ordusuna karşı sevkettiği Carhçı Mehmed Paşa da parlak bir zafer kazanmıştı (1777).

senesinde Musul şehrinde büyük bir karışıklık ortaya çıktı. Musul Vâlisi Abdülfettah Paşa'nın Trablus vilâyetine gitmesi üzerine yerine vekil tayin olunan amcası Ahmed Ağa'ya karşı bazı aşiret reislerinin isyana teşebbüs etmeleri Musul halkını iki fırkaya ayırdı. Halkın bir kısmı Ahmed Ağa'yı, bir kısmı ise aşiret reislerini desteklediler. Bu iki fırka arasında meydana gelen çatışmalar esnasında çok sayıda kadın ve çocuk katledildi.

Daha sonra vali tayin olunan Abdülcélizâdelerden Mehmed Emin Paşazâde Süleyman Paşa memleketin içinde bulunduğu halin ıslâhına gayret sarf etmiş ve iyi sonuçlar almıştı.

yılında Vali Ahmed Paşa ile ahâlî arasında bazı şahısların gayretleri ile ortaya çıkan ihtilaf neticede şiddete dönüştü ve Ahmed Paşa ahâlî tarafından katledildi. Hadisenin İstanbul'da duyulmasından hemen sonra harekete geçildi ve Abdülcélizâdelerden Mahmud Paşa'ya Musul vâliliği verilerek olay kısa sürede bastırıldı.

yılında Musul Vâliliğine getirilen İnce Bayraktarzâde Mehmed Paşa ilk olarak, İmâdiye mutasarrıflığı görevinde bulunup, devlete karşı istiklâl dâvasına kalkışan Kürdî İsmail Paşayı Musul ahâlîsinden topladığı askerler ile mağlup etti.

Diğer yandan Revanduz'da devletten ayrı hareket eden Revanduz beyini ve bölgede zaman zaman isyana kalkışan aşiretleri ıslâh için görevlendirilen Reşîd Paşa, Bağdad Vâlisi Ali Paşa ve Musul Vâlisi Mehmed Paşa ile birlikte Revanduz'a gidip isyancı beyi tutuklayarak Bağdad'a götürmüştü.

Osmanlı Devleti'ne itaat etmek istemeyen Şammâr aşireti ve Sincar'da bulunan Yezidîleri tekrar itaat altına almak için fitne çıkaranların tesbit edilip cezalandırılmaları gerekiyordu. Besire denilen mevkide Şammâr aşireti şeyhleri ele geçirilerek mal ve eşyalarına el konulup Musul'a gönderildiler. Daha sonra Mardin muhasara altına alındı ve isyancılar altı haftalık direnişten sonra teslim olmak zorunda kaldılar.

yılında Musul eyaleti mutasarrıflık, 1862 yılında da Kerkük sancak olarak Bağdad'a bağlanmıştır. 1878 yılında Musul tekrar vilâyete tahvil olunarak Kerkük (Şehr-i Zor) da Musul vilâyetine ilhak edilmiştir.

Dünya Savaşı'nda Irak'ın İngilizler Tarafından İşgali

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmeden evvel İngilizlerin Basra körfezi'nden Irak'ı istilâ için Hindistan'da hazırlık yaptıkları yolunda istihbarat alınmaktaydı. 1914 Ekim ayında, Basra körfezindeki Abadan petrol tesislerini korumak için Bombay'daki 6. İngiliz Fırkası'nın 16. Piyade Livası vazifelendirilmişti. Yavuz ve Midilli gemilerinin Sivastopol ve Odesa'yı bombalamasıyla meydana gelen durumdan sonra İngiltere 1914 Kasım ayında Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek zikrolunan birliklerine hareket emri verip Şattülarap ağzındaki Fav mevkiini işgal etti.

Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa, Bağdad'tan iki taburu ve Bedre'den de bir taburu Basra'ya sevk ederek, İngiliz gambotlarının Şattülarap nehrinden ilerlemelerini engellemek için Basra'nın güneydoğusunda bir set yaptırmıştı.

İngilizler 14-15 Kasım 1914 tarihleri arasında Seyhan civarındaki Osmanlı mevzilerine taarruz ederek burayı işgal ettiler. Bunun üzerine Basra'yı müdafaa imkanı kalmadığını anlayan Osmanlı kuvvetleri 19-20 Kasım'da Basra şehrini boşaltarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Şehrin ileri gelenlerinden bazılarının Basra'nın Türkler tarafından boşaltıldığını haber vererek İngilizleri işgal için şehre davet etmeleri üzerine Basra, İngiliz birliklerince işgal olunmuştur. Basra'dan çekilen Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Sevkulsuyuh istikametinden Fırat vadisine diğer bir kısmı Şattülarap üzerinden Kurna'ya doğru çekildiler. Bu üzücü durum İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Irak ve havalisi Kumandanı Cavit Paşa Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermediklerinden şikayetle ısrarla Türk askeri talep etti. Hem bu isteğin yerine getirilmesi hem de Basra'nın geri alınmasına hazırlık teşkili gayesiyle İstanbul'dan iki piyade, iki makinalı tüfek bölüğü ile Halep civarındaki 12. Kolordunun 35. Fırkası'ndan bir alay piyade ve bir makinalı tüfek bölüğünün Irak cephesine sevki emrolunmuştu.

Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, Irak'ta yerli halktan oluşturulacak mücahitlerle İngiliz işgaline karşı mücadele etmek düşüncesiyle Arabistan'da bulunan İbn Suud ve İbnürreşîd'e memurlar ve hediyeler gönderdi. Basra Mebusu Talib Bey'i de bu işe memur tayin etti. Fakat gelişmeler Enver Paşa'nın planladığı gibi olmamış, İngilizler 9 Aralık 1914'de Korna'yı da işgal etmişler ve burada bulunan 38. Fırka Kumandanı Albay Suphi Bey ile 45 subay ve 989 er esir düşmüştü. Bunun üzerine

Dâhiliye Vekaleti'nde aşiret ve muhacir işleriyle meşgul Kurmay Binbaşı Süleyman Askerî Bey Irak'a gönderildi.

Süleyman Askerî Bey de Enver Paşa gibi İngiliz kuvvetlerine karşı aşiret ve mücahitlerden müteşekkil birliklerle karşı koyabileceği fikrindeydi. Bu arada İngilizler Irak'taki 6. İngiliz Fırkası'nın gücünü az bulduklarından Mısır'dan 12. İngiliz Fırkası'nı da Irak'a sevk etmişlerdi.

Cavit Paşa, Korna'nın İngilizlerin eline geçmesine yolaçan savaş hakkındaki raporunda aşiret neferlerinin kaçmaları, Arap askerlerinin silahlarını terketmeleri ve Türk askerlerinin azlığı sebebiyle savaşı kaybettiklerini ve iki taburla Şatra-Ammare hattına çekildiğini beyan etmektedir.

Ocak 1915 tarihinde Süleyman Askerî Bey, yarbaylığa terfien Cavit Paşa'nın yerine Irak ve havalisi Kumandanlığı'na tayin olundu. Süleyman Askerî Bey Zübeyr Muharebesi'nde (20 Ocak 1915) ayağından yaralandığı halde kumandayı terketmedi. Fakat her ihtimale karşı Askerî Bey yerine 1. Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbay Kâzım Karabekir'in acele Bağdad'a gitmesi emrolunmuştu.

Askerî Bey İngilizlerin her halûkârda Basra'dan atılabileceğine inanarak hazırlıklarını hızlandırdı. 12-14 Nisan 1915 tarihinde Suaybe Bercisiyye ormanlığı etrafında meydana gelen çarpışmalarda İngilizlerin üstünlük sağlamaları üzerine intihar etmiş, yerine Albay Nureddin Bey tayin edilmişti. Bu harekattan sonra Ammare ve Nasıriyye düşmüş, böylece İngilizlere Bağdad yolu da açılmıştı.

Eylül 1915'de Bağdad vilâyetinin kaza merkezlerinden ve büyük bir askerî ehemmiyete sahip olan Kutu'l-Ammare'nin, başında General Townshend'in bulunduğu İngiliz birliği tarafından düşürülmesi Bağdad'ı büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştı.

Kutu'l-Ammare'nin İngiliz kuvvetlerinin eline düşmesinden sonra General Townshend, Bağdad'a doğru yürüyüşe geçti ise de Selmanpak'da Türk kuvvetlerince karşılanarak (22-23 Kasım 1915) büyük bir bozguna uğratılmış, kuvvetlerinin üçtebirini kaybetmiş bir halde Kutu'l-Ammare'ye geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngiliz birliklerini kurtarmak için bir İngiliz kolordusunun Basra'dan kuzeye doğru gönderildiğini haber alan Enver Paşa Çanakkale'deki İngilizlerin çekilmesinden istifade ederek buradaki 2. ve 6. Piyade fırkaları'yla Müstakil Süvari Livası'ndan

oluşmak üzere 13. Kolordu teşkili ile bir kısım birliklerin Bağdad'a sevki ve Mareşal Von der Goltz Paşa'nın 6. Ordu Kumandanı sıfatıyla Bağdad'ta işe başlamasını emretmişti. Bununla beraber 18. Kolordu'nun da hemen Hasankale'den Bağdad'a sevk edilmesi ve 9. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Ali İhsan Bey'in 13. Kolordu Kumandanı tayin olunarak acilen Bağdad'a hareket etmesi tebliğ edildi.

Kutu'l-Ammare'ye kapanmış bulunan İngiliz işgal kuvvetleri, Von der Goltz Paşa'nın idaresi ve Ali İhsan Bey'in kısa zaman zarfında düzensiz bulunan Osmanlı birliklerini disipline ederek ortaya koyduğu taktik neticesinde çok az zayıyla perişan edildi. 7 Mart 1916'da başlayan çarpışmalar Sabis mevkiinde yoğunlaşmış, sadece İngilizler bu mevkide o gün 1000 ölü bırakmışlardı. Harekat üç gün devam etti. Üstün idare ve disiplin anlayışı ile hareket etmenin sonucu zafer kazanılmış, İngilizler binlerce ölü ve yaralının yanında önemli miktarda silah ve mühimmatlarını terkederek doğuya doğru çekilmişlerdi. Bu savaşta Türk kuvvetlerinin zayıyatı 268 şehit ve 962 yaralı olarak tesbit edilmişti.

Martta Zemzir Muharebesi'nde Sabis zaferinin tesiri ve coşkusu hemen kendini göstermiş, İngiliz kuvvetleri ellerinde bulundurdıkları tepeleri terkederek geri dönmüşlerdi. Zemzir yenilgisi İngilizlerin iyice zayıflamasına sebep olmuş, alınan tedbirler neticesi Kutu'l-Ammare'de kapalı bulunan İngiliz kuvvetleri açlığa maruz kalmış, uçakla erzak temini yoluna gitmişlerse de erzaklar Türklerin eline geçmişti. Bunun üzerine ihtiyaçlarını Dicle nehri üzerinden gemiyle tedarik etmeyi denedilerse de içerisinde 5000 Askeri iki ay besleyecek miktarda erzak bulunan gemi, Türk askerleri tarafından ele geçirilmişti. Townshend, erzak yetiştirme operasyonunun fayda vermediğini görünce 25 Nisan 1916 günü 6. Ordu Kumandanlığı'na teslim şartlarını müzakere etmeyi teklif etti. 26 Nisanda başlayan müzakereler neticesi 29 Nisanda 5 general, 481 zabıt ve 13100 den ibaret olan İngiliz kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul ettiler.

İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden fazla istifade edilemedi. Yaz sıcaklarının başlamasından dolayı İngilizlerin yeni kuvvetler temin etseler bile uzun müddet harekete geçemeyecekleri fikrinden yola çıkılarak Enver Paşa'nın emri ile 13.Kolordu'nun 6. Fırkası Bağdad'dan İran sınırına sevk olunduğu gibi bununla iktifa edilmeyerek Dicle boyunda yalnız 18. Kolordu'nun 51. ve 52. fırkaları ile 35. ve 45. fırkaları bırakılarak 13. Kolordu'nun 2. Piyade fırkası ve Müstakil Süvari Livası Kutu'l-Ammare cebhesinden İran'a gönderilmişti. Mühim

miktarda kuvvetin İran'a sevk edilmesine gerekçe olarak İngilizlere yardım maksadıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusu'nun durdurulması gösterilmiş, böylece bölge Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçitler ve kavşak noktalarının kontrolü zayıflamıştı. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri safta bulunan birliklerini takviye ettikleri gibi daha çetin şartlar için erzak ve mühimmat tedarikine başladılar ve çok geçmeden Bağdad 11 Mart 1917 tarihinde İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşmadan işgal edildi.

Bağdad'ın kolaylıkla işgal olunması İngilizlere moral kazandırmış, bir yıl önce uğradıkları felaketin üzerlerinde bıraktığı tesiri bertaraf ederek Irak'taki dengeyi lehlerine döndürmeyi başarmışlar ve daha ileri giderek 7 Mayıs 1918'de Kerkük'ü de rahatlıkla ele geçirmişlerdi. Bütün bu hadiseler üzerine İttihat ve Terakki Hükûmeti Ekim 1918 tarihinde istifa etti. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terketmek zorunda kaldılar. İttihat ve Terakki Komitesi'nden yönetimi devralan Yaver-i Ekrem Ferik Ahmet İzzet Paşa, sadrâzam sıfatıyla başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye riyasetini de uhdesine aldı (14 Ekim 1918) ve hükûmet ilk iş olarak mütareke yapmaya teşebbüs etti. Kutu'l-Ammare'de muhasara edilmesinden dolayı teslim olmayı kabul eden ve Büyükada'ya getirilen General Townshend'in aracılığıyla İngiltere'ye müracaat edilerek Limni adasının Mondros Limanında bulunan Agamennon isimindeki İngiliz zırhlısında mütareke şartları görüşüldü. Müzakerelerde İngiltere'yi Akdeniz Başkomutanı Visamiral Arthur Calthorpe ve Osmanlı Devleti'ni Bahriye Nazırı Rauf, Hâricîye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkân-ı Harp Kaymakamı Sadullah beyler temsil etmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imza olunarak onaylanan Mondros Mütarekesi, 25 maddeden meydana gelmektedir.

Ordu 31 Ekim 1918 öğleden sonra geçerli olmak üzere mütareke akdedildiğine dair emri, Erkân-ı Harp Riyaseti'nden aldığı zaman İngilizlerin ağır baskısı altında bulunduğu mütarekeyi olumlu karşılamış ve birliklerde ferahlama meydana gelmişti. Çünkü ordu, imzalanan mütareke ile İngilizlerin askerî hareketlerini tatil edeceklerini ve 6. Ordu'nun elinde bulunan hattı geçmeye teşebbüs etmeyeceklerini zannediordu. Mütareke emrinin alınması Zaho istikametinde başlayan geri çekilmenin durdurulmasına imkân vermiş, Musul'dan Zaho'ya doğru geriye yollanan karargâhın ikinci kademesi ve bazı geri hizmet birlikleri tekrar Musul'a getirilmişti. Cerablus Müfrezesi vasıtasıyla demiryolunun Cerablus bölgesinde sökülmesinden

vazgeçilmiş ve Musul-Derbesiye arasındaki 6. Depo Alayı, Sincar Müfrezesi'nin yerine bırakılmıştı.

Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa mütarekeye uyulması için bir taraftan kendi birliklerine uyarıcı emirler verirken diğer taraftan da İngilizlerle görüşme ve protokol yolları aramaktaydı. Bu sırada 6. Ordu birlikleri Rakka- Deyr-i Zor- Miyadin- Sincar- Tel'afer- Hamamalil- Büyük Zap mansıbı- Güveyr köprüsü- Dibeke- Kadıhane- Taktak- Çemçemâl- Süleymaniye- Halice hattı üzerinde bulunmaktaydı. 6. Ordu'nun karşısındaki İngiliz kuvvetleri ise Ane- Elhaza- Gayyare kuyuları- Altınköprü- Kerkük- Tuzharmatu- Salâhiye- Hanikin hattında bulunuyordu.

Ali İhsan Paşa mütareke üzerine, düşmanlığın ortadan kaldırılması gerekçesiyle barışa kadar, oldukları yerde kalmalarını ve iki taraf arasındaki arazinin tarafsız bölge sayılmasını mektupla General Marshall'a teklif etti, Marshall da cevap olarak mütarekenin yedinci maddesine göre lüzum gördüğü stratejik noktaların işgal hakkına haiz olduğunu, on altıncı maddeye göre de Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslimi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa da müttefiklerin emniyetini tehdit edecek hiç bir durum olmadığından yedinci maddenin tatbikinin mümkün olmadığı, Irak sınırının çatışmalar yoluyla değil, diplomatik yolla tesbit olunması gerektiğini ve birliklerin teslimi hakkındaki teklifin kabul olunamayacağı beyânında bulundu.

İngilizler 1 Kasım 1918 günü ahâlîye zulüm yapıldığı iddiasıyla Gayyare'den Musul'a 20 km. mesafedeki Hamamalil'e kadar ilerlemişler ve yapılan protesto üzerine İngiliz Irak İleri Kıtaları Komutanı General Cassel harekâtı durdurmuştu. Cassel, mütarekeden haberi olmadığından dolayı harekâtı başlattığını ve Hamamalil'i terk etmeyeceğini bildirdi. Ayrıca 2 Kasım'da Musul'u işgal etmek için emir aldığını ve Türk birliklerinin beş mil geriye çekilmelerini, asayişini temin için bir Türk muhafız birliğinin Musul'da bırakılmasını da Ali İhsan Paşa'dan rica etti. Ali İhsan Paşa mektubu getiren Yarbay Listman'a mütarekede Musul'un işgali için bir hükmün bulunup bulunmadığını bilmediğini, bir karışıklığa meydan vermemek için kıtaları Musul'un iki kilometre güneyine çekebileceğini, İngilizlerin de Türk kıtalarından 5 kilometre daha uzakta bulunması gerektiğini ve Musul'un tahliyesi hakkında bir emir gelirse o vakit dostça tahliye işini konuşabileceğini söyleyip ardından da bu durumu İstanbul'a bildirmişti.

Bütün bu iyi niyetli temennilere ve davranışlara rağmen İngilizler, 3 Kasım 1918 günü başlattıkları ileri harekâta, Musul köprüsünün doğu kısmını ve şehrin kuzey ile batı çıkış noktalarını tutmak suretiyle devam ettiler. General Cassel de Musul'daki Alman konsolosluk binasına yerleşip, Dicle'nin doğusunda ve Musul'da bulunan Türk kıtalarının yerlerinde kalmalarını istedi. İngiliz generalinin bu istekleri mecburî olarak kabul edilmiş, bu suretle 3 Kasım 1918'de Musul şehrinde Türk ve İngiliz birlikleri birlikte bulunmaya başlamışlardı. Aynı gün General Marshall'ın Bağdad'tan yazdığı mektubu getiren General Cabel, General Cassel'in söylediklerini tekrar ederek teslim meselesini konu edince, Ali İhsan Paşa sertleşerek “teslim meselesini kesinlikle reddederim, ben intihar eder, kıtaları size teslim etmem” diyerek konunun önemini ortaya koymuştu.

Kasım'da Musul'a giren İngilizler o günden beri şehirden, hiç bir Türk kıtasının ve nakliye kafilesinin çıkmasına izin vermeyip, Musul ve civarında Hristiyanlara tecavüzde bulunulması ve bu tecavüzlerin devamı halinde Musul'u işgal edeceklerini ileri sürdüler. Bir taraftan da 6. Ordu bölgesindeki İngiliz esirlerinin durumunu yerinde görmek üzere bir İngiliz subayının Nusaybin, Demirkapı ve Nimetli'de yaptığı incelemelere dayanarak General Fanshawe orduya yazdığı raporda Türk ordusunun elindeki İngiliz esirlere iyi bakılmamış olduğunu ileri sürerek, barış şartlarının ve ellerindeki Türk esirlere yapılacak muamelenin Türk tarafının tutumuna bağlı olduğunu söylemişti. İleri sürülen bu iddialar aslında Musul'un işgali için aranılan bahanelerden başka bir şey değildi.

Kasım 1918 günü İngiliz Irak Ordusu Başkomutanı General Marshall, 1. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18. Tümen Komutanı General Fanshawe, Irak Siyasî Memuru Yarbay Wilson ve 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın da iştirakıyla İngiliz karargâhında uzun tartışmalar yapıldı. General Fanshawe, Musul'u işgal için aldığı emrin açık olduğundan bu emri yerine getirmeye mecbur olup, buna itaat edilmediği takdirde Musul'a zorla gireceğini ve bu takdirde mütarekeyi 6. Ordu'nun bozmuş olacağını ve o zaman her türlü harekât ve icraatta serbest kalacağını söylemiş ve Ali İhsan Paşa da durumu İstanbul'a rapor halinde bildirmişti. Aynı günün akşamı General Marshall yine çok ağır şartları ihtiva eden bir yazıyı Ali İhsan Paşa'ya gönderdi. Ali İhsan Paşa yazıyı okuduktan sonra Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne istifasını verdiğini, yerine başka birisinin tayin edilinceye kadar İngilizlerle müzakerelere ordu kurmay başkanının katılacağını ve en kıdemli yetkili olan 2. Tümen komutanının kendisine vekâlet edeceğini söyledi. Bu davranış karşısında

Marshall, Ali İhsan Paşa'nın 8 Kasım 1918 günü Musul'u terk etmesini, aksi takdirde mütarekenâmenin on altıncı maddesini tatbik edeceğini bildirdi.

Ali İhsan Paşa bir taraftan tahliye için genel karargâhtan emir beklemekle beraber diğer taraftan verilen müşterek kararın protesto altında tatbikine geçilmesi için gerekli emri vermişti. Ordu ise 15 Kasım 1918 gününe kadar diplomatik yollardan yapılacak teşebbüsler neticesi Musul'u boşaltmamayı ümit ediyordu.

Müşterek kararın yürürlüğe gireceği 8 Kasım'da İngilizler 6. Ordu'yu güç durumda bırakmak ve çekilmeyi kolaylaştırmak için tecavüzlere başlamışlar, aynı gün bir İngiliz kıtası hükûmet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağı çekmiş ve şehirdeki bütün Osmanlı bayrakları da gönderden indirilmişti. Musul'daki uçaklara ve telsiz telgraf istasyonu ile cephaneliklere el konulmuş, sonuçta bütün baskılara rağmen Musul'un boşaltılmasına başlanmış, bir piyade taburu ile iki batarya ve bir kısım ağırlıklar Musul'dan Nusaybin'e doğru yola çıkarılmıştı.

Ali İhsan Paşa, Dadaylı Halit Bey ve 2. Tümen Kumandanı Aşir Bey'i 15 Kasım gününe kadar kalmak üzere Musul'da bırakarak 9 Kasım'da Nusaybin'e hareket etti. Aynı gün İstanbul'dan Musul'u tahliye emri alınmış ve Binbaşı Halit (Akmansu) İngiliz karargâhına giderek Musul'un boşaltılması için gereken emri aldıklarını, General Marshall ile kararlaştırıldığı gibi boşaltmaya devam edileceğini tebliğ etmiş, 15 Kasım 1918 öğleye kadar da Osmanlı kıtaları Musul'u terketmişlerdi. Süleymaniye ve Revanduz'daki kıtaların bu tarihten sonra Anadolu'ya geçmelerine izin verilmişti.

İngilizler, Musul vilâyetinin bir çok kazalarının boşaltılmasında iki taraf arasında kararlaştırılan şartlara uymayarak depolardaki silah ve yiyeceklere el koymak ve bir an evvel vilâyeti işgal etmek maksadıyla buradaki Türk kıtalarını çıkarmaya çalışarak, Semil, Zaho, Tel'afer, Hokne ve Üveynat gibi depoları işgal ettiler.

Aşir Bey ile İngilizler arasında yapılan en son antlaşmaya göre tahliye işleminin 30 Kasım 1918 tarihine kadar devam etmesi kararlaştırıldı. Diğer taraftan İngilizler Musul vilâyetindeki bütün Türk memurlarını vazifelerinden alarak vilâyet sınırı haricine çıkardılar. Ayrıca Musul ve Bağdad ahâlîsinden henüz terhis olunmamış erler terhis olunarak istek üzerine bunların isim listeleri İngilizlere verildi.

Kasım 1918'de Şeyh Mahmud isminde bir şahıs ahâlîsinin büyük çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revanduz, Duhok,

Nebiyunus, Erbil, Altınköprü ve Sina'yı nüfuz sahası içine alan İngiliz himayesinde bir "Kürt Hâkimliği" kurmuştu. İngilizler bu bölgede Türkçe konuşmayı dahi yasaklamışlardı.

Dünya Savaşı'nın neticesinde Almanların müttefiki olan Osmanlı Devleti mağlup ilân edilerek elde kalan son Anadolu topraklarının büyük bir kısmı da işgale maruz kalmıştı. Nihayet 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'a emperyalist devletlerin askerleri çıkmış ve payitaht işgal olunmuştu. İstanbul'un işgali üzerine Meclis-i Mebusan fesh olundu ve üyelerinin bir kısmı İngiliz askerlerince tutuklanarak sürgüne gönderildi. Bu sırada kaçabilen mebuslar, Anadolu'ya geçip yurdun dört bir tarafından gelen milletvekilleri ile beraber, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni oluşturarak Mustafa Kemal liderliğinde Millî Mücadele'nin organize ve idaresini üstlendiler.

Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin yanı sıra, daha önce İngilizler tarafından Mondros Mütarekesi'ne bile aykırı olarak haksız yere işgal edilen Musul vilâyetini tekrar elde edebilmek için çeşitli planlar tatbik edildi. Zaten bölge ahâlîsinin çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olması, Anadolu Türkleriyle kültürel bağların kurulmasında kolaylık sağlamıştı. Anadolu'daki gelişmeler, kısa sürede Musul vilâyetinde de bir takım hareketlerin başlamasına yol açtı ve seri ayaklanmalar patlak verdi ve İngilizler karakollarını Revanduz'dan on sekiz mil güneybatıya kaydırmaya mecbur oldular.

İngilizler, Musul'da uygulanacak yönetim biçimini oluşturmada yöredeki kabiliyetli, nüfuzlu insanlardan istifade etmeyi ümit etmişler, fakat halk içinde gerek İngiliz idaresine gerekse İngiliz tahakkümünde kurulacak kukla bir idareye karşı sert bir tavır sergilemişti. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkmenler kurulması düşünülen Kürdistan'a bağlanıp bir Kürt yönetimi altına girmek istememişler, Musul'daki Kürtler de Arap idaresini kabullenmemişlerdi. Bu karışıklık içinde, İngilizlere karşı sık sık saldırılar gerçekleştirilmiş ve Yüzbaşı Salmon ve Albay Leachman adlı iki subay öldürülmüştü. Bu arada Mustafa Kemal yöredeki aşiret reisleriyle temasa geçti. Aşiret reisleri içinde müstesna bir mevkiye sahip Şeyh Ajimi el Sadûn, mütemadiyen Ankara hükûmetiyle temas halinde bulunmaktaydı. Araplar içinde muhtelif hiziplerin yanında Türk hâkimiyetine geri dönerek bir "Arap-Türk commonwealthı" kurmak isteyenler ile mutlak bağımsızlıkta ısrar eden gruplar da vardı.

Irak'taki İngiliz görevlileri, İngiliz yönetimi gözcülüğü altında Büyük Millet Meclisi ile görüşmelerde bulunmayı önerdiler, bu öneri, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'nca desteklendi. Dışişleri Bakanı Lord Curzon arada sağlam bir esas bulunmadığına değinerek bu görüşmelerin yapılmasına karşı çıktı. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Kral Faysal'ın saygınlığının arttırılması ve tahtının güvence altına alınması gerektiğini savundu, ayrıca Ankara Hükûmeti ile Fransa arasında yapılan görüşmelerle artan Fransız etkinliğini kırmak için İngiltere'nin de Ankara ile görüşmelere başlamasını gerekli gördü.

İtilâf kuvvetleri ile görüşme yapılacağını daha önceden gören Ankara Hükûmeti, konferans masasında kullanılabilecek kozlar sağlamak için Aralık 1921'de asker sevk edilip Revanduz ele geçirildi.

İngilizler, Büyük Millet Meclisi planları ile ilgili bir çok varsayım üzerinde duruyorlar ve Mustafa Kemal'in Irak'taki İngiliz idaresini devirmek için Haziran 1922'de özel bir komite kurduğunu iddia ediyorlardı.

General Townshend'in Ankara'yı ziyaret ederek Türk hükûmet yetkilileriyle görüşmesi diplomatik alanda Ankara'nın başarısı olarak addedilmiş ve İngiltere ile barış umudu doğduğu izlenimi yaratılmıştı. Fakat İngiltere'de Yunan yanlısı siyasetin mimarı Lloyd George'un, 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda Ankara Hükûmeti aleyhine yaptığı konuşma ve Londra'ya gönderilen iyi niyet elçisi Dâhiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) Bey'e Lord Curzon'un takındığı tavır İngilizlerle antlaşma umuduna büyük bir darbe indirmişti.

Öte taraftan Özdemir Bey komutasında Türk birliği Musul bölgesindeki harekâtına başarıyla devam edip, 31 Ağustos 1922'de Derbent Muharebesi'nde İngilizleri ciddi şekilde hezimete uğrattı ve Eylül ortasından itibaren Şaklava kazasına gelerek Musul ile irtibatı sağladı. Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele, Musul hattındaki aşiretleri İngilizlere karşı cesaretlendirmişti. Süleymaniye, Kerkük ve Musul bölgesi halkı, bağlılıklarını bildirmek için, vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamışlardı. Bölgede Türkler lehine değişen denge İngilizleri, Süleymaniye'yi terketmeye mecbur etti aşiretler şehre girerek duruma hâkim oldular. İngilizler bölgedeki başarısızlığın telafisi için Şeyh Mahmud'u devreye soktular. Mahmud'un devreye girmesi aşiretleri böldü, bir kısım aşiretler Türklerin yanında mücadeleyi

yeğlerken diğer bir kısım aşiretler mahallî muhtariyet elde etmenin mümkün olabileceği düşüncesiyle Şeyh Mahmud'un himayesini tercih ettiler. Bu yolla Mahmud Süleymaniye'ye girmeye muvaffak olmuş fakat buradaki tavırları ile kısa sürede bütün tarafları rahatsız etmeye başlamıştı.

Irak'ta işlerin kötüye gittiğini görünce kendilerine dost görünen aşiretler ile bir toplantı yapmak isteyen İngilizlerin gayesi bu toplantının sonunda aşiretlere bağımsızlıklarını kazandırıp Şeyh Mahmud'u da devletin başına geçirmektir. Fakat Şeyh Mahmud'un Mustafa Kemal ile irtibata geçip anlaşmak üzere olduğunu haber alan İngilizler bu defa devreye Seyyid Taha'yı sokmaya kalktılar ve Bağdad'a çağırıp yüksek komiser ile görüşturdüler.

Seyyid Taha, Türkleri Revanduz'dan çıkarıp aşiretleri yanına alabileceğini beyan etmişti. Bu sırada Siirt'ten hareket eden Ali Bey, Musul sınırını aşarak başarılı bir şekilde ilerlemekte ve Türkiye'ye taraftar aşiretleri silahlandırmaktaydı. Musul uleması, İngilizlerin bölgede yapacakları seçimin boykot edilmesi gerektiğine dair fetva çıkarmışlar, fakat İngiliz Irak hükûmeti karşılık olarak bunların ileri gelenlerini sürgüne göndermişti.

Fevzi Paşa 7 Eylül 1922'de Doğu ve el-Cezîre cepheleri komutanlarına çektiği telgrafta "Musul'u elde etmenin tek yolunun silahlı mücadele" olduğunu belirtmişti. Bunun için de aşiretler ve yerli halktan kuvvet tedarik olunarak Özdemiş Müfrezesi takviye edilmiş ve İmâdiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilmişti. Bu sırada Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinde kuvvet bulundurulması gerekli olduğundan söz konusu kuvvetler batıya kaydırıldı. Lozan Konferansının toplanması ile askerî yöntemlerden bir süre için vaz geçilip diplomasi yolu ile meselenin çözümü Londra gibi Ankara'ya da daha münasip gelmişti.

Lozan Konferansı müzakereleri devam ederken Musul'daki İngiliz ve Arap birlikleri 8 Nisan 1923'te biri Şeytanboğazı diğeri Serderya istikametinden iki koldan harekete geçti. Bu vaziyet Özdemiş Bey'i çok nazik bir konuma getirmiş ve Hakkârî ile irtibatı kesilmişti. Bu durumda Özdemiş Bey İran'a çekilmeyi uygun bulmuş ve İran makamları silahlarına el koyarak Türk müfrezesinin Türkiye'ye geçmesine izin vermişti. Böylece 1922'de başlayan Türk askerî harekâtı son bulmuştu.

Lozan Konferansı

Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan müzakerelerde Musul meselesi, 26 Kasım 1922 tarihindeki oturumda gündeme gelmişti. Konferans'ta Lord Curzon'un Türkiye'nin doğu sınırını ele almaktan kaçınarak Türkiye-Irak meselesini gündeme getirmesinin sebebi, Irak'taki durumun belirsiz ve karmaşık bir halde bulunması, buradaki İngiliz menfaatlerinin tehlikeye girmesi ve ABD.ile Fransa gibi devletlerin de bölgede menfaat aramaya başlamalarıydı. Aynı günkü oturumda İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu Türk tezi Misak-ı Millî'de belirtilen millet ilkesine, etnik, coğrafi, tarihî, siyasi ve ekonomik sebeplere dayandırılıp İngilizlerin öne sürdüğü tezlerin geçersizliğini ispat ediyordu.

İsmet Paşa Musul'da nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden Türk ve Kürtlerin Arap ve diğer unsurlardan ayrı olarak aynı ırktan geldiği ve Turan kökenli olduklarını İngiliz kaynaklarına dayanarak uzun ifadelerle anlatmış, nüfus bakımından Kürt ve Türklerin bölgede oluşturdukları çoğunluk ilmi verilere dayanılarak ortaya konmuştu.

Musul'un coğrafi özellikler itibarıyla da Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu, Anadolu ile bir çok yönlerden irtibatlı bulunduğunu ve İngilizlerin bölge halkının serbest olarak kaderlerini tayin edecek plebisite karşı çıkmasının da Türk tezinin doğruluğu anlamına geldiğini izah etmişti.

Curzon'un himayecilik ve mandacılık konusundaki iddialarına da açık cevap veren İsmet Paşa; Osmanlı Devleti'ne ait olan Irak hakkında yapılan andlaşmaların hiçbir hükmü olmadığını ve bölgede yapılan oylamanın askerî baskı ve şiddet altında yapıldığını, halkın reyini serbestce izhar edemediğini, Irak ve Musul'un asker zoruyla alınmasının umumî harpten beri ilan edilen prensiplere aykırı olduğu, Musul'un mütarekeden sonra işgal olunmasının ise hiçbir şekilde izah edilemeyip herhangi bir sebebe dayandırılmayacağını, Musul'un mukadderatının İzmir'in, İstanbul'un, Trakya'nın, Adana, Urfa ve Antep'in mukadderatıyla aynı olduğunu ve bu şehirlerin mütarekeden sonra ve mevcut antlaşmalar hilafına işgal edildiğini söylemişti.

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın savunmasını dinledikten sonra Misak-ı Millî gibi bir vesikanın harbi kazanmış bir millete takdim edilemeyeceğini belirtmiş ve Ankara Meclisi'ndeki Kürt milletvekillerinin içinde Revanduz ile Süleymaniye'den gelmiş olanların bulunup bulunmadığını, bunların bir seçim neticesinde mi Ankara'ya geldiklerini sorduktan sonra Musul meselesinin bu tür tartışmalarla fazla sürüncemede kalacağı, meselenin biran önce çözüme kavuşması için bir hakeme havale edilmesinin

uygun olduğunu ve bu hakemin de Cemiyet-i Akvam olabileceğini söyledikten sonra bu teklife ne zaman cevap verileceğini sormuştu.

İsmet Paşa bu soru ve yapılan teklife, “Mevcudun dörtte biri kadar olan kavme memleketin bağışlanamayacağı, zira meclisteki Kürt mebuslarının millet tarafından seçildiği halde bugüne kadar Musul ahâlîsinin kendi mümessillerini seçip meclise gönderemediklerinden dolayı mecliste yer alamadıkları, bu sebeple sözkonusu durumun Türkiye’de Kürtlerin temsil edilmediği şeklinde açıklanmaması gerektiğinden bahisle, hal böyle iken Lord Curzon’un seçimi neden kabul etmediğini anlamadığını; bir milletin kimin tarafından ve ne tarzda idare edilmek istediği anlaşılmak istenirse, usulün ahâlîye kendi mukadderatı hakkında fikrini sormak olduğu; aynı millete Emir Faysal’ı nasıl seçeceği sorulduğu halde, kimi istediği sorulmadığı; meseleyi hakeme veya Cemiyet-i Akvam’a göndermenin uygun görülmediği ve vatanın Musul gibi mühim bir parçasının bütün kaynaklarıyla bir hakemin fikrine bırakılamayacağı” şeklinde cevap vermişti.

Kasım günü İngiliz temsilcilerinden Tyrrell ile görüşen İsmet Paşa’nın Türkiye’nin fakir bir ülke olduğunu ve Musul petrollerinden pay istediğini ifade etmesi üzerine Tyrrell, tatmin edici bir antlaşma imzalandığı takdirde İngiltere’nin Türkiye’ye her türlü ekonomik yardımı yapacağı, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya malî yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtti. Bu tarihten itibaren de Türkiye’nin Musul üzerinde hak iddiasından vaz geçmesi şartıyla Musul petrol kaynaklarından veya gelirlerinden hisse verilmesi imkânlarını araştırmak için Türk delegasyonu ile İngiliz petrol uzmanları arasında görüşmeler yapılmaya başlandı.

Aralık 1922’de Türk ikinci delegesi Rızâ Nur Bey, Curzon ile özel olarak görüşerek Musul’un Türklere bırakıldığı takdirde her bakımdan İngilizlerin memnun edileceği ve ihtilaf konularında Ankara’nın ılımlı davranarak derhal antlaşma sağlanabileceği, hatta Sovyetlerle olan ilişkileri kesmeye hazır olduklarını beyan ettiyse de Lord Curzon bu teklifleri pek sıcak karşılamadı.

Musul meselesinin Özel müzakereler yoluyla halledilemeyeceği açığa çıkınca meseleyi 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi Komisyonu’na getiren Curzon, Musul’daki petrol kaynaklarının İngiliz tezi ile ilgili olmadığını ve meselenin bir hakem heyetine havalesinin en uygun yol olduğunda ısrar edip aynı gün de Cemiyet-i Akvam’a

müracaat mektubu yazdı. Mektupta, Misak'ın 11. maddesinin işleme konması gerektiğini ve Türklerin uzlaşmaz tutumları sebebiyle bölgede savaş tehlikesi olduğunu bildirerek cemiyetin toplanmasını istemişti. Diğer yandan toplantıya iştirak eden delegelerle görüşerek Türklerle konuşmaya gerek kalmadığı ve konferansa nihayet verildiğini açıkladı.

Musul meselesinin; Lozan Konferansı'nda halledilemeyeceği anlaşıldıktan sonra Lord Curzon, İtalyan ve Fransız delegelerinin ısrarları üzerine bu konunun daha sonraki bir tarihte Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesine dair bir maddenin antlaşma metnine konulmasına razı olmuştu.

Sonuçta Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından itibaren on iki ay zarfında tayin olunacağı şartı antlaşma metnine dahil edilmiş, antlaşma sağlanamadığı takdirde konunun Cemiyet-i Akvam'a götürülmesi kararlaştırılmıştı. Fakat İngiltere bu maddelerin geçerliliğinin tespit edilen süre içinde statükoya riayet olunacağını ve söz konusu arazide hiç bir değişiklik yapılmayacağını taahhüt edilmesine bağlı olduğunu hatırlatmış ve bu konular Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde kayıt altına alınmıştır. Böylece Musul meselesinin görüşülmesi Lozan Antlaşması'ndan sonraya bırakılmış oluyordu.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi hakkında Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi çerçevesinde öngörülen ikili temaslar 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezâreti binasında başladı. "Haliç Konferansı" diye isimlendirilen bu toplantılara Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey, Diyarbakir Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Hâricîye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbey İshak Avni Bey katılmış, İngiliz heyetine ise Sir Percy Cox başkanlık etmişti.

İlk gün, Türk heyeti sınırın Musul'u Türkiye'ye bırakacak şekilde belirlenmesinin ırkî, coğrafî ve tarihî gerçeklerin gereği olduğu tezi üzerinde durmakla beraber toplantı süresince ortaya konulan fikirler iki tarafın istekleri arasında uçurumlar olduğunu ortaya çıkardı.

İkinci görüşme 21 Mayıs'ta yapıldı ve Fethi Bey Musul'un Osmanlı yönetimi zamanındaki sınırları gözönünde bulundurularak Türkiye'ye devrini istedi. Cox ise buna karşılık Musul şehri dahil olmak üzere Fırat nehrinin iki sahilini de talep etmişti.

Mayıs günündeki Üçüncü oturumda; Cox'un Musul'un yanısıra Hakkâri vilâyetine bağlı Beytüşşebab, Çölemerik ve Revanduz kasabalarını da talep etmesi üzerine Fethi Bey, öne sürülen talepleri kabule şayan bulmayarak İngiliz heyetine yeni bir harita takdim edeceğini belirtti.

Haziran tarihli görüşmede; Cox Fırat nehrinin iki yakası ve Musul şehri dahil Hakkâri'ye bağlı söz konusu üç merkezin kendilerine verilmesi gerektiği ve bu yönde Londra'dan talimat geldiği, Türkler eğer bu talepleri kabul etmezse en doğru yolun meseleyi Lozan'da alınan karar gereği Cemiyet-i Akvam'a götürmek olduğunu belirterek bu konunun görüşülmesi için tarafları müzakereye davet etti. Ali Fethi Bey bu davete icabet yetkisi olmadığını beyan etmiş, böylece hiç bir netice elde edilemeden Haliç Konferansı 5 Haziran'da tatil edilmişti.

İngiltere, Cemiyet-i Akvam Umumî Katipliği'ne müracaat ile Musul meselesinin ilk toplantı gündemine alınmasını istedi. Umumî Katiplik bu talebi kabul ederek keyfiyeti Ankara'ya bildirdi. Bunun üzerine hükûmet, Cemiyet-i Akvam'daki müzakerelere katılmak için Ali Fethi Bey'le müşavir olarak Münir, Salih, İshak Avni beylerden mürekkep heyeti 10 Eylül 1924'de Cenevre'ye gönderdi.

Ali Fethi Bey, 24 Eylül 1924 günkü genel toplantıda Musul'un aidiyetini gerektiren coğrafî, ırkî, iktisadî, askerî, siyasî ve demografik sebepleri çeşitli İngiliz ve Fransız kaynaklarından deliller getirerek izah ettikten sonra buranın kaderinin tayini için en kestirme yolun halkoyuna başvurmak olduğunu belirtti.

İngiliz delegesi Lord Palmur, Türk heyetinin savunduğu fikirlerin aslında İngilizlerin görüşlerini teyid ettiğini, bu durumda kendilerinin ortaya koyduğu taleplerin pratiğe geçirilmesinden başka yol olmadığını söylemiş, bunun üzerine Ali Fethi Bey de tekrar söz alarak sınır meselesinin Musul'un mukadderatından ayrılamayacağı ve Türk tarafı için asıl meselenin sınırın Musul'un güneyinden mi kuzeyinden mi çekileceği meselesi olduğunu ifade etmişti.

Eylül 1924 tarihli ikinci genel kurulda, yine aynı mevzular müzakere edilmiş ve ertesi günkü oturumda, Cemiyet-i Akvam Irak üzerinde İngiliz mandasını kabul etmişti. Cemiyet, iki devletin iddialarını dinledikten sonra durumu hem İngiliz ve Türk hükûmetleriyle hemde Musul'da halk temsilcileri ile görüşmek ve durumu yerinde tahkik etmekle görevli bir "soruşturma komisyonu" kurulmasını 30 Eylül

1924'te karara bağlandı ve komisyon başkanlığına da Kont Teleki getirildi. Komisyon'un Irak'taki incelemelerine İngiliz ve Türk uzmanlar yardımda bulunabilecekti.

Komisyon çalışmaları devam ederken İngilizler, Irak'ta entrikalar çevirmeye başlayarak komisyona zorluk çıkardıkları gibi kuzeye doğru yeni topraklar işgal ediyorlardı. Musul'da halkın Türkiye lehine yaptığı nümayişler İngilizleri hayli kuşkulandırmış, sınırda statüko tehlikeye maruz kalınca konsey, Brüksel'de yaptığı toplantıda 29 Ekim 1924 günü aldığı kararla geçici olarak bir sınır tanımı ortaya koymuş, statükoya uygun olup "Brüksel Sınırı" diye anılan bu sınır geçici olmasından dolayı Türkiye tarafından da kabul edilmişti. Konsey ayrıca meseleyi izlemek ve önerilerde bulunmak üzere İsveç, İspanya ve Uruguay temsilcilerinden meydana gelen özel bir komite kurdu. Soruşturma Komisyonu plebisitin, tarafların oy birliği ile olabileceği gibi hususlarda hazırladığı raporunu 16 Temmuz 1925'te Konsey'e sunmuştu, ancak İngilizler bu rapora da pek itibar etmediler.

Özel komitenin tavsiyesi üzerine konsey, 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Dîvânı'ndan bu raporun Lozan Antlaşması'nın 3/2. maddesine istinaden hukukî dayanağı hakkında görüş istedi.

Doktor Tevfik Rüştü 8 Ekim'de Dîvân başkitâbetine gönderdiği telgrafta; meselenin siyasî olup, Lozan'ın 3/2. maddesinin "hakemlik" niteliğindeki bir kararı gerektirmediği, bu durumda Türkiye'nin Dîvâna temsilci göndermeyeceğini beyan etti.

Dîvân, 21 Kasım 1925 günü aldığı kararda konseye şu görüşleri bildirdi:

Cemiyet-i Akvam'ın Lozan'ın 3/2. fıkrası uyarınca alacağı karara tarafların uyması mecburî olacak ve bu karar Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle tesbit olunduğunu gösterecektir.

Kararın oybirliği ile alınması gerekecek, tarafların delegeleri oylamaya katılacak, ancak onların oyları oybirliğinin hesabından sayılmayacaktır.

Konseyin, 8 Aralık 1925 tarihli oturumunda Türkiye böyle bir tefsire karşı çıkmıştı.

Konsey, özel komitenin raporunda ileri sürülen gerekçeler ve tavsiyeleri benimseyerek "Türkiye'nin Lozan'ın 16. maddesiyle sınırlarının ötesindeki

topraklardan vazgeçtiği” şeklinde bir yorumla 16 Aralık 1925’te son kararını vermişti. Bunun üzerine Tefik Rüştü alınan kararın hükûmetinden aldığı yetkilere de son verdiğini açıklamıştı.

Konsey kararının ilk maddesinde, konseyin Brüksel’de kabul ettiği statükonun Türkiye-Irak arasındaki sınır olarak kabul edildiği beyan edilmekteydi.

ve. 4. maddelerinde ise, İngiliz Hükûmeti’nin manda yönetimini 25 yıl daha sürdürmek üzere Irak ile yeni bir antlaşma yapıp konseye sunması; Türkiye ile bu sınırın işaretlenmesi; İngiliz Hükûmetince Türkler lehinde idarî düzenlemelere gidilmesi ve soruşturma komisyonunun tavsiyelerinden hareketle halkı yatıştırıcı ve koruyucu, ayrıca bölgede ticarete canlılık getirici tedbirlerin alınması istenmekteydi. Bu kararın oylanmasına Türkiye iştirak etmemiş, Dr. Tefik Rüştü konsey başkanına gönderdiği yazıda; konseyin uzlaştırıcı rol oynamadığını, bir devletin hâkimiyet haklarının söz konusu olduğu bir meselede o devletin rızası alınmadan verilen bir kararın onun haklarını ortadan kaldırmayacağını bildirmişti.

Ankara Antlaşması

Türkiye 1926 yılında İngiltere ile yeniden görüşmelere başladı, bu sınır uyuşmazlığı, tarafların statükoyu kabul etmesiyle sona ermişti. 5 Haziran 1926’da Ankara’da imzalanan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926’da T.B.M.M’de tasdik olunarak kabul edildi.

Söz konusu antlaşma 3 fasıldan oluşmaktadır;

Birinci Fasil: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam’ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir “Hudut Komisyonu” kurulacak, bu komisyon Türkiye Hükûmetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükûmetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükûmetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması’na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere,Fransa Hükûmeti’ne verilecektir.

Madde 4: 1. madde mucibince Irak’a terkedilen arazideki ahâlînin tabiiyeti Lozan Antlaşması’nın 30-36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan Antlaşması’nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahâlîden seçme haklarını Türkiye uyuğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan herbiri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüd eder.

İkinci Fasl: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüd ederler.

Madde 7: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulunduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar, bulundukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin fâillerinin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntıkasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntıkasına ilticâ ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyuğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntıkası Türkiye'yi Irak'dan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahallî bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından vâlilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükûmetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyuğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntıkasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükûmetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkeb bir “Dâimî Hudûd Komisyonu” kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak’da toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntika memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takib eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho’da toplanacaktır.

Üçüncü Fasl: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükûmeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi’nin 30.maddesi mucebince “Turkish Petroleum Kumpanyası”ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10’unu Türkiye Hükûmeti’ne ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir “suçluların iadesi” antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak Hükûmeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden dolayı tedirgin etmemegi ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüd eder.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'nı imza eden devletlere gönderilecektir.

Ek: Bu fasıl Türkiye ile Irak arasında sınır hattının Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergâha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Sharl Lindzey ve Irak Temsilcisi Nuri Said Paşa tarafından Hâricîye Vekili Tefik Rüşdü Bey'e yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takib eden on ay zarfında Türkiye Hükûmeti sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak Hükûmeti'ne bu talebini bildirecek ve Irak Hükûmeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye Hükûmeti'ne 500 bin İngiliz Lirası ödeyecektir.

Türkiye Hükûmeti, söz konusu yıllık payını bir üçüncü tarafın ödemeye hazır olabileceği fiyattan daha fazla olmamak üzere Irak Hükûmeti'ne satın alma fırsatı vermeden elinden çıkarmamayı taahhüd ettiği ve bu notaların antlaşmanın tamamlayıcı parçasını oluşturmasını kararlaştırdıklarını tebliğ etmişti.

Hâricîye Vekili Tefik Rüşdü Bey de Sir Ronald Sharl Lindzey ve Nuri Said Paşa'ya, tarafına gönderilen notayı senet saydığını bildirmişti.

GENEL DEĞERLENDİRME

Ortadoğu'da önemli bir mevkide yer alan Musul-Kerkük bölgesi tarihin her döneminde önemli uygarlıkların doğup yayıldığı, muhtelif milletlerin ve devletlerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Musul-Kerkük Türk tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir.

Abbasî Devleti hâkimiyeti sırasında Musul yönetimine birçok kere Türk idareciler tayin olunmuş ve bunların zamanında Türkmen oymakları kalabalık şekilde bölgeye yerleşmişlerdi. Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra Musul, herşeyi ile Türk kültürünün nüfûz sahasına dahil olmuştu. Selçuklulardan sonra Türklerin hâkimiyeti devam etmiş, sırasıyla Timur, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletleri bölgeyi ellerinde tutmuşlardı.

Osmanlı Devleti, Musul bölgesini Yavuz Sultan Selim zamanında idaresi altına almıştı. Bölge İran sınırında yer almasından dolayı askerî açıdan stratejik öneme haiz olmasının yanısıra tabiî kaynaklarının zenginliği ile de Osmanlı Devleti'nin en hassas ve mümtaz bölgelerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Yeraltı zenginliklerinin başında petrol ve kömür gelmektedir. Osmanlı Devleti yönetiminde bu madenleri arama ve işletme imtiyazı Hazîne-i Hâssa'ya verilmişti (Bkz. Belge nr. 35, 59, 64).

Türkler Musul'u idareleri altına aldıktan sonra, burada bulunan değişik ırk ve dinlere mensup insanları düşünce ve inançlarını yaşamada serbest bırakmışlardır. Bu bakımdan Türkler yüzyıllar boyu bu unsurlarla birlikte yaşamıştı. Devlet bölgeye götürülecek hizmetlerde hiç bir ayırım gözetmemiş, adeta bütün tebe'anın hizmetkârı olmuştu. Kitapta bulunan belgelerde de görüleceği gibi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde götürülen hizmetler arasında, Kerkük sulama kanalı yapımı (Belge nr. 80), Kerkük Sanayi Mektebi için özel bütçe yapılması (Belge nr. 86), sanayi mektebi ve hastane inşası (Belge nr. 58) vb. faaliyetler sayılabilir. Ayrıca kıtlık, kuraklık ve sel gibi afetlerin verdiği sıkıntıyı bertaraf etmek ve halkın mağduriyetini gidermek için devlet her türlü yardımı ve kolaylığı göstermişti (Belge nr. 21, 40, 54).

Devlet otoritesi altına girmek istemeyen ve feodal sosyal özelliklerini muhafaza eden göçebe aşiretler, zaman zaman yerleşik halkın huzurunu bozucu hareketlere kalkışmakta; devlete vergi vermemek için direnmekte ve fırsat buldukça yağmacılık yapmakta ayrıca kendi aralarında da sürekli mücadele ederek birbirlerine saldırmaktaydılar. Devlet, asayişin temin ve sosyal yapı olarak oldukça geri durumda bulunan aşiretlerin hayat tarzlarını değiştirmek için tedbirler almıştı. Bu maksatla

bölgeye, halkı yakından tanıyan idareciler tayin olunmuş, barışa hizmet eden ve devlete problem yaratmayan aşiret reisleri mükafatlandırılırken aksi hareket edenler ise cezalandırılmıştı (Belge nr. 16, 19, 24, 25, 29, 32, 33, 34, 37, 39, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 55, 67).

Devlet, aşiretler arası nizamı temin etmek ve vergi tahsilini düzene koymak için göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânına gayret göstermiş, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamaları amacıyla toprak tahsisi dahil her türlü yardımı yapmış, eğitim ve öğretimleri için mektepler açmıştı (Belge nr. 30, 31, 33, 37, 51). İskânları sırasında aşiret mensuplarının devletle olan bağlarını zedeleyecek hareketlerden kaçınılmasına da özen gösterilmiştir (Belge nr. 78, 79). Meselâ aşiretlerin vergilerine yapılan zammın onları sıkıntıya sokmayacak seviyede tutulmasına çalışılmıştı (Belge nr. 14).

Musul-Kerkük bölgesinde Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman halkların yanı sıra, Süryânî, Keldânî ve Musevî gibi gayr-i Müslim halklar da bulunmaktaydı. Bunlar Müslümanlara nisbetle çok cüz'î nüfusa sahip olmalarına rağmen yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmişler ve vatandaşlık haklarından eşit şekilde istifade etmişlerdir. Hatta devlet adaleti temin için gerektiği zaman gayr-i Müslim tebeayı Müslümanlara karşı korumuş, dinî hayatlarında serbestlik tanımış, dinî kurumların oluşturulmasına bizzat maddî katkı ve yardımda bulunmuştur (Belge nr. 10, 12, 55, 71, 88). Bu yüzden gayr-i Müslim cemaatler gördükleri muamele karşısında zaman zaman devlete bağlılıklarını muhtelif yollarla göstermişlerdir (Belge nr. 27).

Gayr-i Müslim tebea arasında zaman zaman dinî bir takım ihtilaflar meydana gelmekteydi. Buna Kadim Süryânîler ile Katolik Süryânîler arasındaki, mevcut kiliselerin hangi cemaate ait olacağı meselesi örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti bu konuda hiç kimseyi incitmeden en adil şekilde meselenin çözümü için gayret göstermiş ve neticede bu konu Meclis-i Mahsûs'da görüşülerek karara bağlanmıştı (Belge nr. 20, 21, 23, 28).

Devlet belli dönemlerde gerek tebe'a arasındaki asayişî temin edecek, gerekse bölgeye getirilecek hizmetlerin halka ulaştırılmasında kolaylık sağlayacak şekilde geleneksel idarî mekanizmayı yenileme veya ıslâh yoluna gitmiştir. Bu gibi sebeplerle Zibar nahiyesi kaymakamlığa dönüştürülmüş (Belge nr. 19), Musul ve Basra'nın vilâyet haline gelmesiyle Bağdad'ın mülkî ve malî yapısının zayıfladığı, aşiretlerin

takibinde güçlük çıktığı için Musul ve Basra'nın mutasarrıflık haline dönüştürülerek, Bağdad'a bağlanması kararlaştırılmıştı (Belge nr. 24).

Bunlardan başka devletin Musul bölgesi ile ilgili faaliyetleri arasında; bölgede Türkçe eğitim ve öğretim seviyesinin yükseltilmesi, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki rüşdiye mekteplerinin ıslâhı ve ibtidâiyye mekteplerinin sayısının arttırılması, köy, nahiye ve kazalardaki okulların işlerini görececek bir maarif müdürü tayini ile maarif heyeti teşkili (Belge nr. 44), Kerkük ile civarındaki köylerde eşkiyanın tedibinde vali ve mutasarrıfın acizlik göstermesinden dolayı Ferik Abdullah Paşa'nın Musul'a gönderilmesi (Belge nr. 49), Bağdad, Musul ve Basra vilâyetlerinin gelirlerinin düşmesi, vergilerin toplanmasında zorluk çekilmesi, mukataa bedellerinin zamanında ödenmemesi, nüfus sayımının aşiretlerin uygunsuz tutumundan dolayı sağlıklı yapılamaması ve bunların yanında memurların görevlerini yapmakta samimi olmamaları yüzünden, Teçhizât-ı Askerîyye Nâzırı Hacı Akif Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak meselelerin çözümü için gereken tedbirlerin alınması (Belge nr. 63), Akra dahilinde aşiretlerin baskınları ile oturulamaz durumda olan ve ahâlîsi göç etmiş elli dört köyün Emlâk-ı Hümâyûn'a katılması ve buralara göçebe aşiretlerin iskânı yönünde irâde çıkarılması (Belge nr. 67) gibi hususlar sayılabilir.

Musul-Kerkük bölgesi zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu için her zaman dış güçlerin ilgi alanı olmuştur. Bölgenin etnik yapısını yakından bilen İngiltere, Kürt, Arap ve diğer unsurları kışkırtıp Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak, devletin buradaki otoritesini sarsmaya çalışmıştı. Bu amaç doğrultusunda İngiltere Musul Viskonsolosu Vibliki'nin, Hemvend Aşireti içinde dolaşarak onları devlete karşı kışkırttığı anlaşılmış, bunun üzerine Vibliki bölgeden uzaklaştırılmıştır (Belge nr. 69). İngilizler bir taraftan bölgeyi işgal ederken diğer taraftan Kürtlerin menfaati için burada bulunduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri ele geçirmeye gayret etmiş, Seyyid Taha'ya Cezîre-Rumiye arasında beylik vaadinde bulunmuş, adamlarına gizlice silah ve mühimmat yardımı yapmış (Belge nr. 91) Simko'yu Türk kuvvetlerine saldırması için teşvik etmiş, ve bu kişiye Rumiye, Deyleman ve Hoy havalisini vaad ederek buralara Ermeni ve Nastûrîlerileri yerleştirmeye çalışmışlardı (Belge nr. 89). Bir İngiliz yüzbaşısı Milli Aşireti'ni kendi taraflarına çekmek için görevlendirilmiş, bu amaçla Viranşehir'e gelmişti (Belge nr 92).

Fakat İngilizlerin Musul bölgesindeki halkları Osmanlı hâkimiyetinden koparıp kendi saflarına çekme teşebbüsleri büyük ölçüde neticesiz kalmış, uyguladıkları muamele halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı (Belge nr. 91).

Türklerin Süleymaniye'yi boşaltmasından sonra buradaki Kürtlerin lideri Şeyh Mahmud, İngiliz desteğinde bağımsızlık ilânına kalkışmış, fakat bir müddet sonra İngilizlerin oyununa geldiğini anlayınca tutumunu değiştirerek İngilizlerle mücadeleye girişmiş ve bir çok İngiliz asker ve memurunu esir almıştı. Bu dönemde İngilizlerle işbirliği yapan Arap ve Kürtlerden bazıları daha sonra bu davranışlarından pişmanlık duyarak, Osmanlı idaresini istediklerini bildirmişlerdi (Belge nr. 93). Süleymaniye halkı gibi İmâdiye ahâlîsi de İngilizlerin baskılarına tahammül edemiyerek, bir çok İngiliz askerini öldürmüş, cephanelerine el koymuş ve Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerini beyan etmişlerdi (Belge nr. 90). Bölgeye gelen Amerika heyetine de ahâlî Osmanlı idaresi altında yaşamak yolundaki isteklerini bildirmişlerdi (Belge nr. 94).

Musul şehrinde İngiliz işbirlikçileri ahâlînin sert tepkisi ile karşılaşmış, gönderilen İngiliz vali öldürülmüş, halk Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek İngilizlere karşı silahlanmak istemiş ve büyük bir hasretle Osmanlı yönetiminin tekrar bölgeye hâkim olmasını beklediklerini belirtmişlerdi (Belge nr. 95).

Türk tarihinde her zaman için önemli roller oynamış olan Musul-Kerkük bölgesine ait belli bir dönemin vesikalarının topluca neşri ile hem bölgenin geçmişine ışık tutulmak istenmiş, hem de yine bu bölge üzerinde günümüzde meydana gelen olayların tarihî ve sosyal sebeplerinin anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Kitabın, aynı zamanda Musul-Kerkük bölgesi tarihi ile ilgilenen araştırmacılar için de faydalı olabilecek kaynak bir eser olmasına gayret gösterilmiştir.

0

BÖLÜM

BELGELERİN

ÖZET VE TRANSKRİPSİYONU

0

**998 Numaralı ve 932 (1525-1526) Tarihli Tapu Tahrir Defteri ve
Kanunnamesi Hakkında Bilgi**

682 sayfadan oluşan bu defterde Diyarbekir vilâyetine bağlı livaların muhasebe icmal kayıtları bulunmaktadır. Defterin 60-64. sayfaları arasında “Musul Kanunnamesi” yer almakta, 72-90 sayfaları arasında ise Musulla ilgili diğer bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler defterde şu sıraya göre yer almıştır:

Musul merkezindeki her mahalle ayrı ayrı ele alınarak, mahallelerin "hane" ve "mücerred" kayıtlarıyla vergiden muaf olan "imam", "müezzin" ve "pir-i fanîler"in sayıları kaydedilmiştir. Ayrıca, "Cemaat-i Erâmine" adı altında bu mahallerde bulunan Ermeniler ile Yahudiler de zikredilmiş ve bu bölümün sonunda genel döküm yapılmıştır. Buna göre "nefs-i Musul"daki durum şöyledir:

	<i>Mahalle</i>	<i>Hane</i>	<i>Mücerred</i>
<i>İslâm</i>	17	1138	138
<i>Ermeniler ve Yahudiler</i>	3	553	85
<i>TOPLAM</i>	20	1691	223

Bu kayıtlardan sonra Musul genelindeki padişah ve mirliva hasları belirtilerek sonunda bunların yekûn dökümü yapılmıştır.

Daha sonra Musul'daki timar ve zeâmet erbabı kayıtları bulunmaktadır. Burada "hane", "mücerred" ve "hâsılât" ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunlarla ilgili döküm şöyledir.

<i>Köy</i>	73	
<i>Mera</i>	88	
<i>Cemaat</i>	3	
<i>İslâm hane</i>	1566	
<i>Erâmine hane</i>	30	
<i>İslâm mücerred</i>	604	
<i>Erâmine mücerred</i>	15	
HASILAT	724.083	<i>guruş</i>

Bu bilgilerden sonra Musul livasındaki vakıflar ele alınmıştır. Vakıfların bulunduğu yerler ve hâsılâtları ile bu hâsılâtlardan yapılan masrafların genel kayıtları tutulmuş ve sonunda da yekûn mahsül çıkarılmıştır. Buna göre Musul livasının genel mahsulü değeri 152.304 guruştur.

Defterin 90. sayfasında Musul livasının muhasebesi yapılmış, Kanunname ile bu kısmın transkripsiyonu kitapta verilmiştir.

Kanunname

Defterde yer alan kanunnamede pazarda satılan at, katır ve diğer yük hayvanlarından, tartıya vurulan mallardan, deniz yolu ile getirilen bal, yağ, peynir gibi maddelerle koyunlardan alınacak vergi oranları, kavun, karpuz gibi yemişlerden vergi alınmaması, asayişi temin ile görevli olan kişilerin dükkân sahiplerinden vergi adı altında usûlsüz tahsilat yapmamaları, Musul livası dahiline sonradan yerleşen aşiretlerden alınacak vergi miktarı, satılan kumaş, iplik ve madenî eşyalardan cins ve kalitelerine göre alınacak vergiler, köylülerin mallarını ölçmeye gelen görevlilerin halktan kanun dışı vergi ve isteklerde bulunamayacağı, pazarda satışa çıkarılan çeşitli mallardan alınacak damga ve harç tutarları gibi konular yer almaktadır.

Ayrıca kanunnamenin icmâl kısmında Musul kazasındaki köyler, kaleler, cemaatler, medreseler, kervansaraylar, câmiler, çiftlikler ve resmî görevlilerin sayıları ile timar, has, zeâmet hâsılâtları kaydedilmiştir.

932 (1525-1526)

932 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kânûnnâme-i Livâ-i Musul Ber-mûceb-i Kânûn-ı Osmânî Der-vilâyet-i Diyarbekir

Der-beyân-ı bâzâr-ı esb ve ester ve devâbb

Yüzde beş akçe alandan alınurmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe anın dahi nısfı alandan ve nısfı satandan alına.

Der-beyân-ı kapandârî

Nîl ubûr etse her kilor başına iki akçe kapandârî alınurmuş ve satılsa dörd akçe kapandârî alınurmuş. Nîlden alınmak hilâf-i kânûndur, alınmaya. Zîrâ kapana koyulmaz ve ıtır yükünden akçe ve rub‘ alınurmuş. Hâliyâ bid‘at olmağın, ref‘ olundu. Ve kapana gelüp satılan ecnâsdan at ve katır yükünün her cinsinden iki yüz dirhem alınurmuş ve deve yükünden üç yüz doksân dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş, yine ol üzre kaydolundu.

Der-beyân-ı bâc-ı sefîne

Summak ve *bal* ve *yağ* ve *penîr* ve *bâdem* ve sâyir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş ve bir mankur gemi harcı için ve bir mankur mellâh alurmuş. Ve iki mankur şahnedâr alup, mâ‘adâsı mîrî için alınup ve kavun ve karpuzdan nesne alınmazmış. Ve galleden at ve katır yükünden *üç rub‘ ki altı mankur olur* ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmuş. Ve *şarâbdan* at ve katır ve merkeb yükünden üç rub‘ alınurmuş ve *penbeden* at ve katır ve merkeb yükünden *dokuz mankur alınurmuş ki bir akçe ve bir mankur olur*, ol alına. Ve yemiş yükün açdırmayup, hâkim men‘ eyleye ve ba‘zı ağnâm cânib-i şarkîden kassâb getirüp sudan gemiyle ubûr eder olsa koyun başına rub‘ akçe vermek kânûn olup, zikrolunan rub‘ akçenin sülüsü gemi mellâhlarının ve sülüsânı *tamga* için alınurmuş. Hâliyâ *tamga-yı ağnâm* için iki akçe, biri satandan ve biri alandan takdîr olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb idüp, ol bir akçeden aşağı varıla.

Der-beyân-ı asesiyye

Şol dükkânlar ki demür kilid ile kilidlenüp *asesiyye* her dükkândan ayda bir akçe alına ve her kız oğlandan *asesiyye* deyü beş akçe alınurmuş, hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Ve asesler ahşam vaktinde suçsuz kimesnelerden beşer akçe alurlarmış. Ahşam vaktinde suçsuz dutulan kimesneden nesne alınmak hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Ve suçlu dutulan kimesnelerden *beğliğe* cerîme alınsa, câyiz ve *beğliğe* alınan akçeden dutan asesler öşrin ala; dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namâzından sonra ışuksuz gezen dutulup, teftiş olmak vardır.

Der-beyân-ı ulushâ-i Livâ-i Musul

Livâ-i mezbûrenin kadîmî uluslarından yüzde bir koyun zekât ve hâricden gelüp mütemekkin olan uluslarından dahi yüzde bir ganem *zekât* alurlarmış, yine ol üzre alına. Ve livâ-i mezbûrenin haracın cem' etmeğe varan kul, kânûndan ziyâde nesne alurmuş, kânûndan hâric nesne almaya.

Der-beyân-ı tamga-i siyâh

Bir top Ba'lebekî'den bir buçuk akçe *tamga-i siyâh* ve *simsârî* dokuz mankur alınurmuş, yine ol üzre mukarrer kılındı. Ve her *dülben*den bir akçe *tamga* alınurmuş. Dellâl satılmağın *simsârî* alınmaz. Vesâyir ağ bez ve *rengâmiz* gelüp satılır olsa yiğirmide bir akçe alına ve çârgezî iplik kuşakdan bir mankur ve *kuşak ki on iki ağaç ola* iki mankur alına. Ve ibrişim çârgezîden anın zı'fı alına. Ve *kurs bakır*dan ubûr etse yiğirmi iki pâre alınurmuş ve satılsa kırk beşer akçe *tamga* alınurmuş. Ve *bakır abâdanlığı* ubûr etse at ve katır yükünden kırk akçede bir akçe ve satılsa yiğirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer satılsa ve eğer ubûr etse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden nısfı alına. Ve sakat, köhne bakır dan kırkda bir *tamga* verirlermiş ve ubûr etse seksende bir alınurmuş ve *na'ldan* eğer satılsa yiğirmide bir akçe ve ubûr etse kırkda bir alına. Ve bundan evvel *dakkâkiye* deyü her *Ba'lebekî*'den dokuz mankur alınurmuş, yine eyle alına. Ve üç mankur *beğlik* ve altısı ücret-i *dakkâkiye* imiş, alına. Ammâ zikrolunan üç mankur ki *beğlik* imiş, bid'at olmağın ref' olundu.

Der-beyân-ı bâzâr-ı rişte

Ol iplik bâzârında yoğun iplikden nesne alınmazmış, yine alınmaya. Ve ince iplik ki *Ba'lebekî* ve *dülbend* için imiş. Her *Şâhrugîden ki dört buçuk Osman akçesidir* bir mankur alınurmuş ve yoğun denilen iplik şol iplik imiş ki nûgisi üç ve dört ve beş akçeye satılırmuş, andan nesne alınmazmış. Ve beşden tecâvüz idüp dahi ziyâdeye satılursa inceden addolunup, ana göre dört buçuk akçede bir mankur alınurmuş, yine eyle alına. Ve *cullâh kuyusundan* ayda iki akçe alınurmuş, hilâf-ı kânûn olmağın ref' olındı.

Der-beyân-ı kassârî ki gâzûrlıkdır

Bundan evvel bir *kaftanlık* bezden altı mankur alınurmuş. Bir mankur sülüs *beğlik* için mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Hâliyâ *beğliğe* alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın, ref' olundu. Ve *Ba'lebekî*'den bir akçe ve altı mankur alınurmuş. Üç mankuru *beğliğe* ve mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Ve *dülbendden* bir buçuk akçe alınurmuş, üç mankuru *beğlik* için ve mâ'adâsı kendü ücreti için alınurmuş. Hâliyâ *beğliğe* alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

Der-beyân-ı resm-i şahnegî

Resm-i şahnelik deyü yigirmi kellede bir kelle alınurmuş ve kurânın gallelerin ölçdüklerinde eğer sancak beğlerinin subaşıdır ve eğer sipâhîlerdir beş-on at yemlerlermiş. Hâliyâ *resm-i şahnegî* hilâf-ı kânûndur, ref' olundu. Ve köy hâsılı ölçülünceye değin sipâhînin bir atına yem ve bir âdemisine yemek vermek lâzımdır. Dahi ziyâde taleb etmeyeler ve ihtisâb ve cerâyim ahvâli kânûnnâme-i küllîde kaydolunmuşdur.

Der-beyân-ı câmus

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ref' olundu. Ammâ karye-i *Kâfirü'z-zemân*'da ve karye-i Bâşîğ[Ba'şika]'da olan câmuslar ber-vech-i maktû' kaydolunmuşdur. Zikrolunan iki köyden ber-vech-i maktû' ne ise alınup, dahi ziyâde alınmaya. Ve sâ'ir kurâlarda beşden ve ondan dahi ziyâde olur ise alınmaya. Zîrâ *resm-i bennâk* bağlanmışdır. Ve dahi bundan evvel *yunddan* ve *inekden* ve *dişi merkebdan* ba'zı rüsûm alınurmuş. Kânûn-ı Osmânî'de bu asıl nesne olmamağın ref' olundu ki *resm-i bennâk* bağlanmışdır, *resm-i bennâk* alına.

Der-beyân-ı bâc-ı ubûr ve tamgavât

Bir kîle nîl ubûr etse iki bin akçe olsa altmış akçe alınurmuş ve eğer dört bin akçe olsa yüz yigirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılır olsa anın zı'fı alınurmuş, yüzde altı akçe olur. Ve *Yezdî* ve eğer *Kâşî akmişe* yükü gelse ve eğer geçüp gider olsa, her at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş ve satılır olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *Frengî* ve *Bursa akmişesi* olandan dahi, bu üslûb üzre alınurmuş. Ve *çuka* yükü ubûr etse at ve katır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Vesâyir kumaş satılsa yüzde beş akçe ve ubûr etse yüzde üç akçe alınurmuş. Ve *ketân* yükünden eğer at ve katır yükü ubûr etse yine ol üzre alına. Ve bu mezkûrâtın deve yükü ubûr etse at ve katır yükünün bir buçuğu alınurmuş ve merkeb yükü ubûr etse, at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *harîr* ubûr etse at ve katır yükünün üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk hesâbı üzre alına ki beş yüz elli beş akçe olur. Ve merkeb yükü ubûr etse at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *harîr* satılır olsa, *bir tumanı ki sekiz yüz dirhemdir*, her tumanda yedişer Osmânî akçe alınurmuş. Ve *rengîn elvân ibrişim* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve şeker yükü ubûr etse at ve katır yükünden yüz elli Osman akçesi ve deve yükünden iki yüz yigirmi beş akçe ki bir buçuk olur, ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alınurmuş ve *Hısınkeyf abâyisi* ubûr etse her abâyî başına nîm akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş. Ve satılsa bir pul alınurmuş. Ve *Mısır abâyisi* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş. Eğer satılsa yüzde altı akçe *bâc* alınurmuş. Ve *Mardin* ve *Hısınkeyf sofundan* ubûr etse her sof başına üç rub' *bâc* alınurmuş. Eğer satılsa her sof başına bir buçuk akçe *bâc* alınurmuş. Ve *Mardin muhayyeri* ubûr etse her birinden bir akçe *bâc* alınurmuş ve eğer satılsa iki akçe *tamga* alınurmuş. Ve attara müte'allık olan ıtrî kısmının at ve katır yükünden yüz akçe ve merkeb yükünden anın nısfı alına. Ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalay* ve *nişâdır* ve *sürb* ve *tu[n]ç* ve *bıçak* ve *pulad* ve *tutya* ve *lâden* ve bunlara nisbet ne kim vardır, ubûr etse kıymete dutulup yüz akçede üç akçe *bâc* alınurmuş. Ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *demür* ve *sabun* ve *hınna* ubûr etse at ve katır yükünden yigirmi beş akçe *bâc* alınurmuş. Ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe *bâc* alınurmuş. Ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş. Ve satılsa yüzde yedi akçe alınurmuş. Ve *na'l* ve *muh* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *kepenek* yükü ubûr etse bin sevbden üç rub' *bâc* alınurmuş ve satılsa her birinden bir buçuk *tamga* alınurmuş. *Fülfül* ve *zencebil* ve *ceviz* ve *karanfil* ve *darçın* ve *anzarutdan* ubûr etse kıymete dutulup yüzde üç akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalem* gelse at ve katır yükünden ki her yük

yiğirmi dört bin aded ola, elli akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş. Ve deve yükünden yetmiş beş ve merkeb yükünden yirmi beş akçe alınurmuş. Ve satılsa yine bu üslûb üzere alınurmuş. Ve *Bağdad çinisi* ubûr etse kırk çinide bir çini alınurmuş ve satılsa yiğirmi çinide bir çini alınurmuş. *Yağ* ve *bal* ve *penîr* ve *şem'-i asel* ve *bekmez* ve *bâdâm* ve *mevîz* ve *summak* ve *nardenk* ve *koz* ve *muhalleb yemişi* ve *birinç* ve *hurma* ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş. Ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve bu mezkûrât kelek ile geldiği vakit satılsa ve geçer olsa *bâc* alınmayup yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *çugân* ve *nemek* ubûr etse yiğirmide bir *tamga* alınurmuş ve satılsa kırkda bir akçe alınurmuş. Ve şehre *kavun* ve *karpuz* gelür olsa bevâbî bir karpuz ve kapandârî bir karpuz ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alup ve tamgacı dahi on dörtte bir akçe alurmuş. Ve deve cerîb deyü sancak beyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş. Bu vechile bid'at olduğu sebebden ref' olunup, *tamgaya* bağlanup yükde bir kavun ve karpuz yükünden bir ka[r]puz *tamga* için ta'yîn olundu ve bostanlardan *öşür* üzere behreleri sâhib-i arza ta'yîn olundu. Ve hâricden *yaş yemiş* gelüp satılsa, on dörtte bir akçe alınurmuş. Ve *hıyar* ve *ter-meyve* yükünden nesne alınmaz. Ve *sebzevât* kısmından yiğirmide bir *tamga* alına. Zîrâ kuyudan öküz ile ve ırgad ile su çeküp zirâ'at ederlermiş. Ol sebepten yiğirmide bir bağlandı ve bundan evvel livâ-i Musul'un köylerinden gelen *zegrek* ve *nohud* ve *mercimek* ve *bakla* ve [l]ûbye ve *soğan* ve *zeytûn* cinsinden on dörtte bir akçe *tamga* alınurmuş, ammâ sâhib-i arza bağlanup minba'd Musul köylerinden bu bid'at alınmaya. Ve hâricden gelür olsa kânûn-ı kadîmleri üzere alına. Ve livâ-i Musul kullarından *penbe* ile *küncüdd*den *tamga* vermezlermiş. Yine ol üzere alınup dahi ziyâde alınmaya. Ve *odun* yükünden gayrı kelekden on beşer akçe alınurmuş. Yine ol üzere mukarrer kılındı. Ve hâricden gelen geçen câmusun *ham gönünden* ubûr etse her câmus gönünden bir buçuk akçe alınurmuş. Ve satılsa yine ol üzere alına. Ve *dibâgat olmuş gön* ve *sahtiyân* hâricden gelüp satılsa yedi akçede bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu. Ve hâricden gelen *yünden* ve *kıldan* onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzere mukarrer olundu. Ve *Bulgârî* ubûr etse her birinden bir buçuk akçe *bâc* alınurmuş. Ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınurmuş, yine eyle alına.

Tetimme-i Muhâsebe-i Kazâ-i Musul

Cem'an

Livâ ve Kazâ-i Musul

Kılâ'

Nefs

Kurâ

3	2	120		
Mezârî‘	Cemâ‘at	Çölekhâ		
105	32	31		
Dekkâkîn	Boyahâne ve	Kârbânsaray		
bâb	Humbara ve	bâb		
68	Debbağhâne	1		
	bâb			
	4			
Zevâyâ	Medrese	Mu‘allimhâne		
bâb	bâb	bâb		
8	1	2		
Cevâmi‘	Mesâcid	Bağçe		
bâb	bâb	kıt‘a		
2	15	1		
	Çiftlik			
	6			
	Neferen			
	7087			
	Minhâ			
	Hânehâ-i gayr-i avârız			
	Neferen			
	580			
Mîrlivâ	Kâdî	Zu‘amâ	Cebelüyân	Sipâhîyân
2	1	2	6	90
Müderris	Talebe		Hatîb	E‘imme
1	1		2	15
Mü‘ezzin	Huffâz		Nâzır	Şeyh
10	4		2	3

Mütevelli	Sâdât	Mu‘âf	Müstahfizân-ı Kılâ‘
7	27	25	192
Pîr-i fânî ve zu‘amâ ve âmil ve ma‘lûl ve mecnûn	Hademe-i Zevâyâ 29	Dizdâ[r] 3	Kethudâ 3
64			

el-Bâkî**Hâne-i avârız ve mücerredân****Neferen**

6507

Hâne	Mücerredân
5341	1166
İslâmiyye	Erâmine
4759	582
İslâmiyye	Erâmine
1086	80

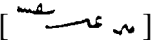

Hâsıl ma‘a evkâf ve emlâk ve çiftlik

1507390

Minhâ

Hâshâ-i pâdişâh-ı âlem-penâh an tamga-i gön ve sahtiyân ve tamga-i ağnâm ve simsâriyye	Hâshâ-i mîrlivâ
Hâsıl	Nefs Kurâ Mezra‘
Ma‘a'l-gayr	1 20 1
263249	Cemâ‘at
	24
	Hâsıl
	344469

Ba‘zı hâshâ-i mîrlivâ-i Sincar ve Bekirbey [ ]				Timarhâ-i zü‘emâ ve erbâb-ı timar		
Nefs	Kurâ	Mezâri‘	Çölekhâ	Kurâ	Mezâri‘	Cemâ‘at
1	4	8	31	72	88	1
	Hâsıl				Hâsıl	
	89054				641672	
	Emlâk				Çiftlikhâ	
	Kurâ				Kurâ Kıta‘ [ ]	
	8				4 26	
	Hâsıl				Hâsıl	
	7842				8800	

Evkâf-ı zevâyâ ve cevâmi‘ ve mesâcid ve medrese

Kurâ	Mezâri‘	Dekâkîn	Cemâ‘at
12	9	68	2

Hâsıl

Ma‘a hises-i kurâ

152304

BOA. Tapu-Tahrîr Defteri, nr. 998/60-64, 90

- 2 -

**195 Numaralı ve 946 (1539-1540) Tarihli Tapu Tahrir Defteri ve
Kanunnamesi Hakkında Bilgi**

147 sayfadan oluşan bu defterin 1 ve 3. sayfaları arasında Musul ve Analivalarının muhasebesi, 7 ve 9. sayfaları arasında ise "Musul Kanunnamesi" yer almaktadır. Kitapta bu kısımların transkripsiyonu verilmiştir.

11. sayfadan itibaren Musul livasının mufassal defteri başlamaktadır. Bu kısımda önce Musul merkezinin mahalle mahalle mirliva hasları dökümü yapılmış ve her mahallenin sonunda o mahallenin "çift", "bennâk" ve "mücerred" durumu belirtilmiştir.

28. sayfada Musul merkezindeki Yahudi, 29 ve 34. sayfalar arasında ise Ermeni cemaatinin nüfusu verilmiştir. Buna göre Musul'da 83 Yahudi ve 698 Ermeni nüfus bulunmaktadır.

34. sayfanın yarısından itibaren buraya kadar yapılan Musul merkezinin mufassal dökümünün genel hâsılı çıkarılmıştır.

35. sayfada ise yarım ve tam çiftlik olarak muhtelif şahıslar uhdesine verilen zemin kayıtları yer almaktadır.

36 ve 57. sayfalar arasında Musul dahilinde padişah hası olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin,

58 ve 70. sayfalar arasında mirliva hası olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin,

70 ve 77. sayfalar arasında zeâmet olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin,

78 ve 101. sayfalar arasında timar olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin,

102 ve 115. sayfalar arasında vakıf olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin kayıtları bulunmaktadır.

116 ve 144. sayfalar arasında ise Musul livasında padişah ve mirliva hası olarak kaydolunan muhtelif ulusların ayrı ayrı nüfusu, bunların çift, bennâk ve mücerred durumları ile buraların genel hâsılları; yani gelirlerinin toplamı cins cins yekûn olarak verilmiştir.

142 ve 147. sayfalar arasında Musul livasında bulunan vakıfların gelir-giderleri kaydedilmiştir.

Kanunname

Defterde yer alan kanunnamede ise sırası ile at ve katır satışlarından, pazara getirilip satılan bal, yağ, peynir, kavun, karpuz gibi yiyeceklerden, şehirdeki dükkânları korumakla görevli bekçiler için dükkân sahiplerinden, cins ve kalitelerine göre satılan kumaş ve ipliklerden alınacak vergi oranlarından; ayrıca kanunnamenin

son kısmında belediye görevini yapan muhtesiblerin yasadışı vergilerle halka zulüm yaptığı yolundaki şikayetler üzerine, bunu ortadan kaldıran düzenlemelerden bahsedilmektedir.

946 (1539-1540)

946 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Muhâsebe-i Livâ-i Musul			
Mîrlivâ	Kâdî	Zü‘amâ	Sipâhîyân
1	1	5	67
Cebelüyân	Kal‘a	Şehir	Kasaba
3	2	1	1
Kurâ	Mezâri‘	Çölek	Cemâ‘at
52	126	55	25

Neferen

8789

Fi'l-asl	Ez-ziyâde
6497	2292
Müslim	Gebr
6469	2320

Hâne	Mücerred	Hâne	Mücerred
5516	953	1649	671
Fi'l-asl	Fi'l-asl	Fi'l-asl	Fi'l-asl
4019	763	1428	287
ez-Ziyâde	ez-Ziyâde	ez-Ziyâde	ez-Ziyâde
1497	190	221	384

Hâsıl

2261887

Fi'l-asl
1503029

Ez-Ziyâde
758858

Minhâ

Hâshâ-i hazret-i pâdişâh-ı

âlem-penâh

467066

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
256709 210357

Hâshâ-i İbrâhim Bey

Mîrlivâ-i Zaho

ez-Ziyâde738138

83022

Evkâf Hâric
204760 ez-Defter

Fi'l-asl 35000
150477

Ez-Ziyâde
54283

Hâshâ-i Mîrlivâ-i Musul

733901

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
500000 233901

Der-tasarruf-ı Zü'amâ ve

Erbâb-ı Timar

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
595843 142295

Be-cihet-i tek-
mîl-i iltizâm-ı
sipâhîyân-ı livâ-i
mezbûr

24500

el-Bâkî

117795

Kânûnnâme-i Livâ-i Musul**Der-beyân-ı bâzâr-ı esb ve ester ve devâbb**

Bu mezkûrât satılsa sâbika yüzde beş akçe alınurmuş. *Defter-i atîk*de nısfı ref' olunup iki yüzde beş akçe kaydolunmağın *defter-i cedîd*de dahi iki yüzde beş akçe *bâc* kaydolundu. Nısfı alandan ve nısfı satandan alınup, ziyâde alınmaya.

Der-beyân-ı kapandârî

Kapana gelüp satılan ecnâsdan at ve katır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınup ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş, gerü ola geldüğü üzre ibkâ olundu. Ve *Nîl* ubûr etse ve *itrî* yükü ubûr etse *defter-i atîkde resm-i kapanî* merfû‘ kaydolunmağın *defter-i cedîdde* dahi merfû‘ kaydolundu.

Der-beyân-ı bâc-ı sefine

Summak ve *bal* ve *yağ* ve *penîr* ve *bâdâm* ve *sâ’ir* bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmuş ki *bir akçe bir mankur olur*. Zikrolan dokuz mankurun bir mankuru gemi harcı için ve bir mankuru gemiciler için ve iki mankuru *şahnedârlık* alınup mâ‘adâsı mîrî için alınur ve *kavun* ve *karpuz* geçse nesne alınmaz ve galleden at ve katır yükünden altı mankur alınur ve merkeb yükünden dört mankur alınur ve *şarâbın* at ve katır ve merkeb yükünden altı mankur alınur. Ve *penbenin* at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınur ve kassâblar şark cânibinden *koyun* getirüp, gemi ile ubûr eder olsa koyun başına rub‘ akçe vermek kânûn olup ve zikr olan rub‘ akçenin sülûsü gemicilerün ve sülûsânı *tamga* için alınup, ba‘dehu her koyun başına bir akçe alınmalu oldukda bu sülûsânı hesâb idüp, kusûrunu alurlarmış ki cümle bir koyuna bir akçe olur. Gerü vech-i meşrûh üzre alınup ziyâde alınmaya.

Der-beyân-ı asesiye

Şol dükkân ki demür kilid ile kilitlenüp, asesler bekliye. Her dükkândan ayda birer akçe alına ve mahallâtta olan dükkânlardan ve dezgâhlardan ki ases bekle miye. Anlardan *resm-i asesiye* alınmaz ve gece ile dutulan sarhoşdan ve hırsuzdan ki asesler dutmuş ola subaşılar ne mikdâr cerîme alursa öşr-i asesiye vereler. Gündüzün vâki‘ olan cerâ’imde asesin medhâli yokdur.

Der-beyân-ı tamga-i siyâh

Bir top *Ba‘lebekî*’den bir buçuk akçe *tamga-i siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* alınurmuş. Geri ola geldiği üzre mukarrer kılındı ve her *dülbendden* bir akçe *tamga* alınup *simsârîyye* alınmaz. Ve *sâyir ak* ve *rengîn bez* gelüp satılır olsa yigirmi akçeden bir akçe alınur ve *çârgezî iplik kuşakdan* bir mankur alınur ve şol kuşak ki on iki zira‘ ola, iki mankur alınur ve *ibrişim çârgezîden* anun zı‘fı alınur ve kurs bakır ubûr etse yigirmi iki buçuk akçe alınur ve satılsa kırk beş akçe alınur. Ve *bakır*

avadanlık ubûr etse at ve katır yükünden kırk akçe alınur ve satılsa yigirmi akçeden bir akçe alınur ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alınur ve deve yükünden bir buçuk at hesâbınca alınur ve sakat ve *köhne* bakır yükü ubûr etse seksende biri *tamga* alınur ve satılsa kırkda biri alınur. Ve *tiftik* satılsa yigirmide bir ve ubûr etse kırkda bir alınur ve bundan evvel *dakkâkiye* deyü *Ba'lebekî*'den dokuz mankur alınurmuş, üç mankuru mîrî için ve altı mankuru *ücret-i dakkâkiye* deyü alınup mîrî için alınan üç mankur bid'at olmağın *defter-i atîk*de ref' olunmuşdur, gerü alınmaya.

Der-beyân-ı bâzâr-ı rişte

Bâzâra gelen iplik ki yoğun olup nügisi beş akçeden eksüğe satılsa ol ma'küleden resim alınmaz imiş, geri alınmaya ve nügisi beş akçeye ve beş akçeden ziyâdeye satılardan dört buçuk akçede bir mankur alınugelmeğın, olıgeldiği üzre ibkâ olındı.

Der-beyân-ı kassârî

Bundan evvel gâzûrlar[dan] bir *kaftan bezinden* altı mankur alınurmuş. Bir mankur sülüsü *beğlik* için, mâ'adâsı kendü ücreti için *defter-i atîk*de mîrî için alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın ref' olunmuş. Ve *Ba'lebekî*'den bir akçe ve altı mankur alınup üç mankuru mîrî için mâ'adâsı kendi ücretleri için ve *dülbend*den bir buçuk akçe alınurmuş. Üç mankuru mîrî için mâ'adâsı kendü ücretleri için *defter-i atîk*de mîrî için alınanlar bid'atdır deyü ref' olunmağın, *defter-i cedîd*de dahi merfû' kaydolundı.

Der-beyân-ı bâc-ı ubûr ve tamgavât

Bir kelle *nîl* ubûr etse iki bin akçeye olsa altmış akçe *bâc-ı ubûr* alınur ve dört bin akçeye olsa yüz yigirmi akçe alınur ki yüzde üç akçe olur ve satılsa anın zı'fı alınur ki yüzde altı akçe olur. Ve *Yezdî* ve *Kâşî akmişe* yükü gelse eğer yük açmayup geçüp gider olsa at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe alınur. Ve *Frenk* ve *Bursa akmişesi* ubûr etse ve satılsa bu üslûb üzre alınur. Ve *çuka* yükü ubûr etse at ve katır yükünden iki yüz akçe alınur ve sâyir *akmişe çetseki*(?) [فتسی] ubûr etse yüzde üç akçe ve satılsa yüzde beş akçe alınur ve *ketân* yükünden dahi kezâlik alınur ve bu mezkûrâtın deve yükünden ubûr etse at ve katır bir buçuk alınur ve merkeb yükü olsa at ve katır yükünün nısfı alınur. Ve *harîr* yükü ubûr etse *Yezdî akmişe* gibi alınur ve satılsa bir *batman ki sekiz yüz dirhemdir*, yedi akçe

alınur. Ve *rengîn ibrişim* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınur ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve *şeker* yükü ubûr etse at ve katır yükünden yüz elli akçe ve deve yükünden iki yüz yigirmi beş akçe ve merkeb yükünden yetmiş beş akçe *bâc* alınur. Ve *Hısınkeyf abâyisi* ubûr etse her *abâyiden* yarım akçe ve satılsa bir akçe ve bir pul alınur. Ve *Mısır abâyisi* ubûr etse yüzde üç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve *Hısınkeyf* ve *Mardin sofî* ubûr etse her sof başına üç rub‘ akçe *bâc* alınur. Ve satılsa bir buçuk akçe *tamga* alınur. Ve *Mardin muhayyeri* ubûr etse her birinden bir akçe *bâc* alınur ve satılsa iki akçe *tamga* alınur ve attara müte‘allık ıtrî kısmının at ve katır yükünden ubûr etse yüz akçe ve deve yükünden yüz elli akçe ve merkeb yükünden elli akçe *bâc* alınur ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur ve *kal‘î* ve *nuşadır* ve *bıçak* ve *pulat* ve *tutya* ve *lâden* ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse kıymete dutulup yüzde üç akçe *bâc* ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve *demür* ve *sabun* ve *hınna* ubûr etse at ve katır yükünden yigirmi beş akçe ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınur ve satılsa yüzde yedi akçe alınur. Ve *na‘l* ve *muh* ubûr etse yüzde üç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve *fülfül* ve *zencefil* ve *karanfil* ve *darçın* ve *ceviz* yükü ubûr etse kıymete dutulup, yüzde üç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve kalem gelse at ve katır yükü gibi dört bin aded olur, elli akçe *bâc-ı ubûr* alınur ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yigirmi beş akçe alınur. Ve *Bağdad çinisi* ubûr etse kırk çinide bir çini alınur ve satılsa yigirmi çinide bir çini alınur. Ve *yağ* ve *bal* ve *penîr* ve *şem‘-i asel* ve *pekmez* ve *bâdâm* ve *mevîz* ve *summak* ve *nardenk* ve *fındık* ve *koz* ve *pirinç* ve *hurma* ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse, yüzde üç akçe ve satılsa yüzde altı akçe alınur ve bu mezkûrât kelek ile gelse eğer satılır ve eğer ubûr eder *bâc* alınmayup yüzde altı akçe *tamga* alınur. Ve *çugân* ve *nemek* ubûr etse yigirmide bir ve satılsa kırkda bir alınur. Ve *kavun* ve *karpuz* yükünden bir karpuz veyâ sagîr bir kavun *tamga* alınur. Ve hâricden *yaş yemiş* gelüp satılsa o[n] dört akçede bir akçe alınur. Ve *hıyâr* ve *acur* yükünden nesne alınmaz. Ve *sebzevât*dan yigirmi akçede bir akçe *tamga* alınur ve odun keleşinden gayrı kelekden on beş akçe alınur. Ve *Musul* köylerinden gelen *zegrek* ve *nohud* ve *mercimek* ve *bakla* ve *lûbiye* ve *soğan* ve *zeytûn* cinsinden mukaddemâ on dört akçede bir akçe *tamga* alınurmuş. *Defter-i atîkde* ref‘ olunmağın *defter-i cedîd’e* dahi merfû‘ kaydolundu. Min ba‘d *Musul* köylerinden bu bid‘atlar alınmaya ve hâricden gelür olsa kânûn-ı kadîmleri üzre alına ve ham *câmus gönî* ubûr etse her gönden bir buçuk akçe alınur ve *dibâgad olmuş gön* ve *sahtiyân* hâricden gelüp, satılsa yüzde beş akçe *tamga* alınup ziyâde alınmaya ve hâricden gelen yünden

ve kıldan yüzde beş akçe *tamga* alınup, ziyâde alınmaya ve *Bulgârî* ubûr etse her dânesinden bir buçuk akçe ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınur. Bu mezkûrâtıdan kadîmden vech-i meşrûh üzre *bâc* ve *tamga* alınugelüp ve *defter-i atîk*de dahi bu minvâl üzre mukayyed olmağın *defter-i cedîd*'e dahi olı geldiği üzre ibkâ olındı.

Der-beyân-ı ihtisâb

Nefs-i *Musul*'da muhtesib olan nice dürlü bid'atlar eyleyüp fukarâya fevka'l-had zulm ve ta'addî eylermiş. Hâliyâ vâki' olan bid'atları ref' olunup, kânûn-ı Osmânî üzre yazıldığı kıymetdâr olup, dirhem ile satılan meta'dan eksük satandan dirhem başına bir akçe cerîme alına ve her mâla ma'rifet-i kâdî ile nice def'a *narh* virilürse bir mikdâr *narhçelik* alınup ziyâde nesne alınmaya ve dirhem ile satılmayup az kıymetlûden hâline göre bir mikdâr *cerîme* alına ve ekmekcilerün ve aşçıların kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdâr *cerîmeleri* alınur.

BOA. Tapu-Tahrîr Defteri, nr. 195/1-9

- 3 -

308 Numaralı ve 965 (1557) Tarihli Tapu Tahrir Defteri ve Kanunnamesi Hakkında Bilgi

194 sayfadan oluşan bu defter, Musul livasının mufasssal kayıtlarını ihtivâ etmekte olup, Sultan I. Süleyman zamanında Kıgı Mirlivası Hayreddin tarafından düzenlenmiştir.

Defterin giriş kısmında Musul livasının muhasebe icmali bulunmaktadır. Bu icmale göre Müslüman ve Hıristiyan ahâlînin nüfus dökümü şöyledir:

Müslüman nüfus: 8824

Gebrân nüfus: 3437

Defterin 5-14. sayfaları arasında Musul livasının kanunnamesi yer almaktadır.

15. sayfadan itibaren defterin mufassal kısmı başlamakta olup, bu kısımda önce Musul merkezindeki mirliva hassı olan İslâm, Yahudi ve Ermeni mahalleleri ayrı ayrı kaydedilerek her mahallenin sonunda o mahallelerin toplam erkek nüfusuyla bunların "çift", "bennâk" ve "mücerred" durumları belirtilmiştir.

38. sayfada, Musul merkezinin buraya kadar yapılan mufassal dökümünün genel hâsılı çıkarılmıştır. Buna göre Musul merkezindeki erkek nüfusun dağılımı;

Müslüman:	1846
Ermeni:	692
Yahudi:	105

olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, bu kısımda Musul merkezinin mirliva hassı olarak toplam geliri cins cins yekûn olarak belirtilmiştir.:

38-47. sayfalar arasında mirliva hasları,

48-94. sayfalar arasında padişah hasları,

94-113. sayfalar arasında yine mirliva hasları,

159-175. sayfalar arasında Musul sâdâtının emlâk dökümü, (Bunlar arasında 162. sayfada Haremeyn-i Şerifeyn, 166. sayfada Yunus(a.s.) mezarı vakfının dökümü de yer almaktadır.)

176. sayfada ise Musul evkâfının icmali yapılmıştır.

177. sayfadan 192. sayfanın sonuna kadar da vakıfların gelir ve gider dökümü çıkarılmıştır.

Kanunname

Kanunname girişinde Musul halkının durumundan bahsedilerek, bundan önceleri ahâlînin aşırı vergilerle zulme uğratıldığı, bu sebepten başka yerlere göç edenler olduğu, bundan böyle bu tür haksız uygulamaların kaldırıldığı, vergilerin herkesin gözü önünde âdil bir şekilde alınacağı açıklanmaktadır. Buna göre; pamuk, ağaç ve sebzelerden alınacak vergi miktarları ayrı ayrı belirtilmiştir.

Daha sonra çiftçilerin işledikleri toprağa iyi bakmakla yükümlü oldukları, kendi yerlerini bırakıp başka yerlerde çalışamayacakları gibi bazı kurallardan bahsedilmiş ve toprağı işleyenlerden arazinin durumuna göre alınacak vergiler belirtilmiştir. Bu kısımdan sonra evlenecek kız ve dul kadından alınacak “evlilik” vergisi miktarı ile Müslim ve gayr-i Müslimlerden alınacak muhtelif vergiler, Musul livasındaki yerli halk ile sonradan gelip yerleşenlerden alınacak vergi miktarları, pazarda satılan muhtelif giyecek ve gıda maddelerinden alınan vergilerle Müslüman olmayanlardan alınan cizye miktarları bulunmaktadır.

965(1557)

965 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

İcmâl-i

Muhâsebe-i Livâ-i Musul

Mîrlivâ	Kâdî	Zü‘amâ
3	3	9
Sipâhîyân	Cebelüyân	Kal‘a
76	3	2
Kurâ	Mezârî‘	Çölek
143	298	58
Cemâ‘at-i ulusât	Şehir	Kasaba
45	1	1

Neferen

12261

Fîl-asl

9248

ez-Ziyâde

ani'l-asl

3013

Minhâ

Müslümânân

Gebrân

	8824		3437
Hâne	Mücerredân	Hâne	Mücerredân
7488	1336	2609	828
Fi'l-asl	Fi'l-asl	Fi'l-asl	Fi'l-asl
5835	922	2068	423
ez-Ziyâde	ez-Ziyâde	ez-Ziyâde	ez-Ziyâde
ani'l-asl	ani'l-asl	ani'l-asl	ani'l-asl
1653	414	541	405

Mahsûlât

Ma‘a cizye-i gebrân ve tâ‘ife-i Dâmen
4005918

Fi'l-asl
2267255

ez-Ziyâde
ani'l-asl
1738663

Minhâ

Cizye-i Gebrân beher nefer
Fî sitte ve erba‘ûn
128000

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
92300 ani'l-asl
35700

Hâshâ-i cedîd-i hazret-i
pâdişâh-ı âlem-penâh
624726

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
228350 ani'l-asl
396376

Hâshâ-i atîk-i hazret-i
pâdişâh-ı âlem-penâh
1043812

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
629539 ani'l-asl
414273

Hâshâ-i mîrlivâ-i Musul
364288

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
327557 ani'l-asl
36731

Zikrolan muhâsebe yazılup
ve cümleleri gibi bi't-temâm
bağlanup dergâh-ı mu‘allâya

teslîm olunmazdan evvel Musul sancağı tebdîl olunup, üç yüz yetmiş bin akçe ile verilmeğin icmâl ve mufassal defterlerine üç yüz yetmiş biner akçe üzere kaydolunmuşdur.

Tetimme-i hâşhâ-i mîrlivâ-i Şehr-i Zol ber-vech-i iltizâm

150000

Hâşhâ-i mîrlivâ-i Tikrit
220511
Fi'l-asl Ez-Ziyâde
50630 ani'l-asl
ma'a nâhiye-i
Suyabasan(?) [سوباسا]
ve âdet-i ağnâm
tâ'ife-i Dâmen
ki der-livâ-i
Îmâdiye
169881

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
73832 ani'l-asl
ber-vech-i
iltizâm
76168

Hâşhâ-i mîrlivâ-i Zaho
200000

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
60000 140000

Tetimme-i hâşhâ-i mîrlivâ-i

Nusaybin

59573

Fi'l-asl Ez-Ziyâde
6894 ani'l-asl

ani'l-asl Ez-Ziyâde
22706 an-hâric
29973

Tetimme-i hâşhâ-i mîrlivâ-i

Eski Musul

13676

Fi'l-asl

6540

Der-tasarruf-ı Bedirbeğ

hâkim-i vilâyet-i Cezîre 6540

Fi'l-asl

13676

Der-tasarruf-i zu'emâ		Der-tasarruf-ı sipâhîyân ve cebelüyân-ı livâ-i mezbûr	
268573		472942	
Fi'l-asl	Ez-Ziyâde	Fi'l-asl	Ez-Ziyâde
210384	ani'l-asl	259707	ani'l-asl
	58189		ma'a-hâric
	Fi'l-asl		213235
	33430		
	ma'a hâric	Fi'l-asl ma'a-hâric	ez-defter
	ez-defter	87702	125533
	24759		
Evkâf-ı livâ-i Musul		Bahâ be-cihet-i tekmîl-i [٢٥٥] sipâhîyân	
324750		18438	
Fi'l-asl		El-bakiyye	
218165		sahhü'z-ziyâde	
Ez-Ziyâde		194797	
ani'l-asl			
106585			
Emlâk-ı livâ-i mezbûr		Zemînhâ ve devâlîb-i mu'âf berâ-yı mezarha-i İmâmzâdegân ve der-dest-i sâdât	
29739		7740	
Fi'l-asl	Ez-Ziyâde	Fi'l-asl	Ez-Ziyâde
19860	ani'l-asl	4900	ani'l-asl
	9879		2840
Be-cihet-i in'am-horân			
700			

Kânûnnâme-i Livâ-i Musul ber-mûceb-i Kânûn-ı Osmânî

Der-beyân-ı ahvâl-i re'âyâ

Bundan akdem re'âyânın gallesi zarâr olup, iki buğdayı bir arpa takdîr olunup, ziyâde bahâ alınup re'âyâyâ fevka'l-hadd zulm u ta'addî olup, bu sebep ile ekserî terk-i diyâr idüp ve ba'zı müflîs ve muhtâc halk olup, hâliyâ ol bid'atlar ref' olunup, behre bâbında iki vech *behre* alınmak ta'yîn olundu. Her kangısı ile iki cânib yetüşür ise câyizdir. Biri budur ki re'âyâ ta'ifesi külliyyen hâsılların getürüp köy kurbunda bir mahalle harman idüp, ölçölüp eğer beşde bir ve eğer altıda bir ve eğer yedide bir takdîr olan behrelerin ölçölüp buğdaydan buğday ve arpadan arpa teslîm idüp, ziyâde nesne taleb etmeyeler ve vâki' olan behrelerini akreb bâzara ileteler ve *akrep bâzar dahi oldur ki bir günlük yer ola* ve eğer bir günden ziyâde olur ise re'âyânın iletmeğe borcu yokdur ve köy kurbuna getürüp bir yerde harman itmeğe âciz olurlar ise anlar gibiler kendüler bildiği gibi altıda bir kaydolan altı yığın ve yedide bir kaydolan yedi yığın yığup, sâhib-i timar olan içinden bir yığın ihtiyâr idüp, mukaddemâ ol behreyi ra'yyet getürüp köy kurbunda döküp, ağasına teslîm eyliye ve ağaya behre komak içün köy halkı dahi bir mahfûz ev veyâ bir anbar bulıverüp, ba'dehu kendü mahsûllerin nice dilerler ise eyleyeler ve galle içün akçe alınmayup, aynı ile her cinsden cins galle alına.

Der-beyân-ı behrecât-ı re'âyâ

Şehir halkının galleleri altıda bir ve kurâ halkının hums üzre *penbe öşri* altıda bir ve *bostanları öşür* üzre ve *ağaç meyvaları* yedide bir ve *üzüm tekegi-i İslâmiyyesinin* yüz tekekde dört akçe ve keferelerinin altışar akçe bağlandı ve nâhiye-i mezkûrenin sebzevâtı *öşür* üzre kaydolundu.

Der-beyân-ı çift ve nîm çift

Bir çiftlik oldur ki yüz dönüm ola ve her dönümün eni ve uzunı yürümek adımıyla kırk adım yer ola ve yüz dönüm denilen yer evsatü'l-ahvâl yerdür ve ol yer ki â'lâ yer olup su basar yer olup her yıl ekülür zemin ola, o seksen dönüm yer ola şol yer ki ednâ yer ola, ol yüz elli dönüm yer ola ve bunlar dahi ekilen yerdür, yer ki olan(?) [*لؤلؤ*] değildir.

Der-beyân-ı çiftçiyan

Bir çift ve nîm çift bağlanan kimesneler dahi kânûn budur ki üzerlerine bağlanan yerlerin boz koyup âhar yerde zirâ'at itmeyeler. Meğer ki üzerlerine yazılan yerleri temâm ekdikden sonra varup âhar yere ve âhar köyde zirâ'at idüp, ziyâdece rençberlik etmek murâd olsa anın gibilere ağaları mâni' olmayalar ve tekrâr *behre* talep etmeyeler. Her ne yerde ekerler ise sâhib-i arza *behresin* vire ve kendü yazılı yerin koyup, âhar toprakda zirâ'at eder olursa, anın gibilerden tekrâr *behre* talep olunur, etmeyeler. Ammâ mukaddemâ gayri yerde ekmeye deyü tenbîh etmek lâzımdır. Ba'de't-tenbîh talep olunur ve ağaya dahi lâzımdır ki ol kimseye kendü köyünde yer bula. Bulunmayup nâçâr olsa ra'yyet gayri yerde eker, anın gibilerden talep olunmaz.

Der-beyân-ı çift-bozan

Bir kimesne üzerine yazılan zemîni kâdir iken bozup terk idüp, boz kalsa ol yerde ağaya *behre* ve *resm-i zemîn* hâsıl olmasa anın gibilerden *resm-i çift* ve *boz behre* talep olunur. Amma ol bağlanan yeri, ağası olan kimesne âhara tapuya virüp, veya gayri kimesne zirâ'at idüp, ol zeminden ağaya *resm-i zemîn* ve mahsûl hâsıl ola. Ol vakit *resm-i çift* ve *boz behre* talep olunmak câyiz değildir. Meğer ki kânûn üzere ekilmeyüp şey'-i kalîl nesne olur ola anın gibilerden dahi hesâbınca ala. Ol dahi âhara tapuya vermemiş hâricden eker oldukları takdîrce. Ol yer tapuya verilse kat'an terk eden kimesneden nesne talep etmek yokdur. Hemân *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alınur. Ve şunlara ki fakr u fâka galebe idüp veya âfet-i semâvî irüşüp veyâ talana uğrayup fakîrî'l-hâl ve muhtâc halk olup çifte kâdir olmayup çifti bozulmuş olsa anın gibilerden tekrâr *behre* ve *resm-i çift* alınmaya. Hemân *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alınup sâhib-i timar olan yerini kime dilerse vire ve bennâkdan ve mücerreden sonra dahi zirâ'ate kâdir olan kimesne ki ağasından yer tapuya almış olmya. Anın gibiler âhar yerde ve âhar toprakda zirâ'at etdikde sâhib-i ra'yyet olan benüm ra'yyetimsin deyü tekrâr *behre* alur imiş, hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Anın gibiler üzerine çift ve nîm çift kaydolandandır. Ol dahi ba'de't-tenbîh lâzımdır. Üzerine çift yazılan dahi yeri olmayup âciz kalsa ağa dahi yer bulmasa andan dahi tekrâr *behre* talep etmek yokdur. Bennâk ve mücerred olan kimesne gayri yerde ev yapup otursa ol kimesneye cebridüp, sen gayri yerde oturma elbette göç yerüne gel deyü cebr idüp evin ve barkın yıkdırmak yokdur. Hemân ağasına *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* ve *resm-i mücerred* vermek borcu vardır ve *ırgâdiye* dahi olu olduğu takdîrce alınur. Mücerred ise alınmaz.

Der-beyân-ı resm-i arûsiyye

Kız oğlan ere verilse altmış akçe *arûsiyyesi* vardır. Nısfı erbâb-ı timara ve nısf-ı âharı sancak beyine bağlanmışdır. Ve dul avrat ere verilse otuz akçe alınur. Anın dahi nısfı sancak beyine ve nısfı sâhib-i timara bağlanmışdır ve *arûsiyye* dahi kıza müte'allıktır. Atası kimin ra'yyeti ise resim anındır. Ve kız oğlan her ne yerde nikâh olur ise olsun ra'yyet sâhibinindir. Ve dul avrat kimin toprağında nikâh olur ise anındır.

Der-beyân-ı rüsûm-ı çift ve ispenç ve resm-i bennâk ve resm-i mücerred ve ırgâdiyye

Tamâm çift yazılan Müslümânlardan elli akçe *resm-i çift* alınup ve nîm çift olandan yigirmi beş akçe alına ve her hâneye üç gün *ırgâdiyye* bağlanmışdır ve her günü ikişer akçe takdîr olunmuşdur ki hâneye altışar akçe olur. Gerek ise üç gün ağalarına ırgadlık işleyüp gerek ise akçesin ala ve ırgadlık işledirse akçe almıya ve kefare tâyifesine *resm-i çift* bağlanmayup, *ispenç* bağlanmışdır. Her harâc-güzâra yigirmi beş akçe ve evlûsünden altışar akçe dahi *ırgâdiyye* alınur. Mücerredten ırgâdiyye alınmaya. Ve bir kimesne kendü ziyâde yer eker olsa *resm-i zemîn* â'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe *resm-i zemîn* vire ve hâricden gelüp zirâ'at iden dahi ol minvâl üzre *resm-i zemîn* vere ve bennâkdan ve mücerredten çift sürmeğe sonradan kâdir olan kimesne eğer ağasından çift ve nîm çift *zemîn* tapuya alup zirâ'at eder ise, kânûn üzre *resm-i çift* vere. *Resm-i bennâk* ve *mücerred* vermeye ve tapuya yer dutmayup kâh şunun ve kâh bunun yerin sürüp ağalık yerde zirâ'at etmeyüp anın gibiler *resm-i bennâk* ve *mücerred* resmin vereler. Zîrâ, ağaya *resm-i zemîn* hâsıl olmayup, *resm-i bennâk* ve *mücerred* zâyî' olmak lâzım gelür ve ağalık yer eken kimesne dahi ol vakit *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* halâs olur ki *resm-i zemîn* ve *resm-i bennâk*dan ve *ırgâdiyye* ve *resm-i mücerred*den ziyâde ola. Ol vakit anlar alınmayup, *resm-i zemîn* alına. Ve şunlar ki bu rüsûmdan halâs olmak için bir mikdâr-ı cüz'î zirâ'at idüp ve *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred*den ziyâde olmaya. Anlardan *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* ve *ırgâdiyye* alına. Ammâ bir kimesnenin üzerine kaydolmuş yerinde eker olsa ağaları andan *resm-i zemîn* taleb etmeye. Zîrâ ol kimesne ol yerin *resm-i çiftin* edâ eyler, yer sâhibine müte'allıktır. Ne vechile kavlı idüp ekdirirse ol vech üzre olur. Erbâb-ı timara anın gibilerden nesne yokdur. Ve kimesnenin yeri olmayup, ağalık yer sürer olsa *resm-i zemîn* ağasına vere. Ve çift ve nîm çift yazılan kimesnelere sen iki veyâ üç

veyâ dahi ziyâde çift ile zirâ‘at edersin deyü ağaları tekrâr *resm-i çift* taleb etmeye ki *resm-i çift* arza bağlanmışdır, öküze bağlanmamışdır. Üzerine bağlanan yeri zirâ‘at etdikden sonra her ne yerde rençberlik idüp zirâ‘at eder olsa eyleye.

Der-beyân-ı resm-i kışlak-ı ağnâm

Resm-i kışlâk bağlanan yerlere hâricden bir sürü koyun gelüp kışlasa, bir â‘lâ koyun ala ve zamân-ı kışlak dahi i‘tibâr-ı zemherîredir. Zemherî[r]de kimin yerinde bulunsa ol ala. Ve kendü toprağında oturan kimesnelerden alınmaya. Hâricden gelenden alına ve ba‘zı tâyife gayrı sancakda kışlar olsa benüm sancağım âdemisin deyü maktû‘ *resm-i kışlâk* alınur imiş; hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Kışlakında zemherîrde her kande bulunursa ol ala ve *sûri dahi üç yüz koyundur*.

Der-beyân-ı rüsûm-ı ağnâm

Re‘âyâ tâyifesine iki koyuna bir akçe *resm-i ağnâm* alınmak üzere kaydolundu. Ve çoban beği alınmaya, ref‘ olundu.

Der-beyân-ı zenbûre

Her peteğe iki akçe alınmak üzere kaydolundu. Ol minvâl üzere alına ve bir ra‘iyyet peteği âhar sipâhî toprağına iletse nisfin sâhib-i arz ve nisfini sâhib-i ra‘iyyet ala.

Der-beyân-ı resm-i kışlakçıyân

Bir kimesne bir kimesnenin timarında kışlasa altı akçe *resm-i kışlâk* alalar. Ol dahi olu olur ise altı akçe alına. Mücerred olsa *resm-i dûd* üç akçe alınur. Ve kışlayan kimesne kışladuğı yerde zirâ‘at eder olsa, *resm-i zemîn* virüp, *resm-i kışlak* vormeye. Ve kışlakçı olan kimesne dahi üç yıla dek *resm-i kışlak* virüp üç yıldan ziyâde olur ise *resm-i bennâk* alına.

Der-beyân-ı resm-i âsiyâb

Tamâm yıl döner âsiyâbdan altmış akçe *resm-i âsiyâb* ve altı ay dönerden otuz akçe *resm-i âsiyâb* bağlandı ve üç ay dönenden on beş akçe alına.

Der-beyân-ı deşt-bânî

Bir kimesnenin davarı bir kimesnenin ekinine girüp ziyân eylese ziyânlığın tazmîn etdirdikten sonra davar sâhibine beş ağaç urup beş akçe cürmün alalar. Ammâ maktû‘ etmeyeler.

Der-beyân-ı ırgâdiyye-i şehirlüyan

Şehir tâyifesinden *ırgâdiyye* alınmak hilâf-i kânûn olmağın ref‘ olundu. Ve her hâneye on iki akçe *resm-i bennâk* ve mücerredlerine altışar akçe *resm-i mücerred* kaydolundu. Ve her hânedan ve her mücerredten subaşılar ikişer akçe alurlar imiş; hilâf-ı kânûndur, alınmaya.

Der-beyân-ı şahnegî

Resm-i şahnegî yığirmi kellede bir kelle alınurmuş ve kurânın gallelerin ölçdükleri vakitte eğer sancak beylerinin subaşılarıdır ve eğer sipâhîlerdir, beş on at yemlerler imiş. Hâliyâ *resm-i şahnegî* hilâf-i kânûn olmağın ref‘ olundu. Ve köy ölçülünceye dek sipâhînin bir atına yem ve bir âdemisine yemek vermek lâzımdır. Dahı ziyâde taleb etmeyeler. Ve yemek dahi ra‘iyyet ne yerse ol dahi anı yiyüp bana şunu bunu götürün demeye.

Der-beyân-ı ulushâ-i livâ-i Musul

Livâ-ı mezkûrenin kadîmî ulusâtından yüzde bir koyun *zekât* ve hâricden gelüp mütemekkin olan uluslardan dahi yüzde bir koyun *zekât* alurlar imiş. Yine ol minvâl üzre alına ve livâ-yı mezbûreye hâric cem‘ etmeğe varan hüdâvendigâr kulları ikişer akçeden ziyâde nesne alurlar imiş. Kânûn üzre ikişer akçelerin alup dahi ziyâde nesne taleb etmeyeler.

Der-beyân-ı câmusiyeler

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ref‘ olundu. Fe-ammâ karye-i *Kâfir-Zamân*'da ve karye-i Bâşî'a[Ba'şika]'da olan câmuslar ber vech-i maktû‘ kaydolmuşdur. Zikrolan iki karyelerden ber vech-i maktû‘ üzre alup dahi ziyâde alınmaya ve sâyir kurâlardaki beşden ve ondan dahi ziyâdece olmazsa alınmaya. Zîrâ

resm-i bennâk bağlanmışdır. Ve dahi bundan evvel *yunddan* ve *inekden* ve *dişi merkebden* ba‘zı rüsûm alınurmuş. Kânûn-ı Osmânî’de bunlar olmayup hemân *resm-i bennâk* bağlanmışdır. *Resm-i bennâk* alına ve dişi koyundan dahi ba‘zı rüsûm alınurmuş. Hâliyâ *âdet-i ağnâm* bağlanmışdır. Hemân *âdet-i ağnâm* alına.

Der-beyân-ı bâc-ı ubûr ve tamgavât

Bir kelle *nîl* ubûr etse kıymeti iki bin akçe olsa altmış akçe alınurmuş. Eğer dört bin akçeye olsa yüz yigirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılırsa anın zı‘fı alınurmuş ki yüzde altı akçe olur. Ve *Yezdî* ve eğer *Kâşî akmişe* yükü gelse eğer yük açmayup geçüp gider olsa her at yükünden ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş. Ve satılır olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *Frengî* ve *Brusa akmişesi* dahi bu üslûb üzre alınurmuş ve *çuka* yükü ubûr etse at ve katır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Ve sâyir kumaş satılsa yüzde beş akçe alınurmuş ve *ketân* yükünün at ve katır yükü ubûr etse yine ol minvâl üzre alınurmuş ve bu mezkûrâtta deve yükü ubûr etse yine ol minvâl üzre alınurmuş, at ve katır yükünün bir buçuğu alınurmuş ve merkeb yükü ubûr etse at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *harîr yükü* ubûr etse at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk at yükü hesâbı üzre alınurmuş ki beş yüz elli beş akçe olur ve merkeb yükü ubûr etse at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *harîr* satılır olsa *bir batmanı ki sekiz yüz dirhemdir*, bir batmanda yedi Osmânî akçesi alınurmuş ve *rengîn elvân ibrişim* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *şeker* yükü ubûr etse at ve katır yükünden yüz elli Osmânî akçesi ve deve yükünden iki yüz yigirmi beş akçe ki bir buçuk at yükü hesâbı üzre olur. Ve merkeb yükünden at ve katır yükünden nısfı alınurmuş. Ve *Hısınkeyf abâsı* ubûr etse her abâyi başına yarım akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş. *Mardin* ve *Hısınkeyf sofundan* ubûr etse her sof başına yarım akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş. *Mardin* ve *Hısınkeyf sofundan* ubûr etse her sof başına üç rub‘ *bâc* alınurmuş ve satılsa her sofdan bir buçuk akçe alınurmuş. Ve *Mısır abâyisi* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş *Mardin muhayyeri* ubûr etse her birinden bir akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa iki akçe *tamga* alınurmuş. Ve attara müte‘allık olan *itrî* kısmından at ve katır yükünden ubûr etse yüz akçe ve merkeb yükünden ânın nısfı ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalay* ve *nişâdur* ve *sürb* ve *tu[n]ç* ve *bıçak* ve *pulad* ve *tutya* ve *lâden* ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr etse kıymete dutulup, yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde

altı akçe *tamga* alınurmuş ve *Bulgârî* ubûr etse her dânesinden bir buçuk akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınurmuş, yine ol minvâl üzre alına. Ve *demür* ve *sabun* ve *hınna* ubûr etse at ve katır yükünden yiğirmi beş akçe *bâc* alınurmuş ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe alınurmuş ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe alınurmuş ve *na'l* ve *mih* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *kebkeb* ubûr etse bin dânesinden üç dir[hem] *bâc* alınurmuş ve satılsa bin dânesinden bir buçuk akçe *tamga* alınurmuş. *Fülfül* ve *zencebil* ve *ceviz* ve *karanfil* ve *darçın* ve *anzarut* ubûr etse kıymete dutulup yüzde üç akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalem* gelse at yükünden ki her yük yirmi dört bin aded ola, elli akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yiğirmi beş akçe alınurmuş ve satılsa yine bu üslûb üzre alınurmuş. Ve *Bağdad çinisi* ubûr etse kırk çinide bir çini alınurmuş ve satılsa yiğirmi çinide bir çini alınurmuş ve *bal* ve *yağ* ve *penîr* ve *şem'-i asel* ve *bekmez* ve *bâdem* ve *mevîz* ve *summak* ve *nardenk* ve *koz* ve *muhalleb yemiş* ve *birinç* ve *hurma* ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş ve bu mezkûrât kelek ile geldiği mahalde satılsa ve eğer geçer olsa *bâc* alınmayup yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş ve *çugân* ve *nemek* ubûr etse yiğirmide bir akçe *tamga* ve satılsa kırkda bir akçe *tamga* alınurmuş. Ve hâricden *yaş yemiş* gelüp satılsa on dörtte bir akçe alınurmuş. Ve şehre *kavun* ve *karpuz* gelür olsa *bevâbî* deyü bir *karpuz* ve *kapandârî* bir *karpuz* ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alup ve amgacı dahi on dörtte bir akçe alurmuş. Ve *hakk-ı cerîb* deyü sancak beyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş. Bu cümle bid'at olduğu sebepten ref' olunup *tamgaya* bağlanup kavun yükünden bir kavun ve karpuz yükünden bir karpuz *tamga* için ta'yîn olundu. Ve bostanlardan *öşr* üzre *behreleri* sâhib-i arza ta'yîn olundu. Ve *hıyâr* ve *ter'ûzi* yükünden nesne alınmaya. Ve *sebzevât* kısmından yiğirmide bir *tamga* alına. Zîrâ kuyudan öküz ile ve ırgâdlar ile su çeküp zirâ'at ederlermiş. Ol sebepten yiğirmide bir bağlandı ve bundan evvel livâ-yı Musul köylerinden gelen *zegrek* ve *nohud* ve *mercimek* ve *bakla* ve *lûbiye* ve *soğan* ve *zeytûn* cinsinden on dörtte bir akçe *tamga* alınurmuş. Ammâ sâhib-i arza behresin vermezler imiş. Hâliyâ sâhib-i arza bağlanup minba'd Musul köylerinden bu bid'at alınmaya ve hâricden gelür olsa kânûn-ı kadîmleri üzre alına. Ve livâ-ı mezbûre kurâlarından *penbe* ile *küncüdd*den *tamga* alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve *Bâhizân* ve *Bâşî'a*[Ba'şika] nâm karyeler kadîmden *penbe* ile *küncüdd*'den tamgasın virmezler imiş; anlardan dahi *penbe* ve *küncüdd tamgası* alına ve her kelekden beş bağ odun alınurmuş, yine ol minvâl üzre

alınup, dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleşinden gayri kelekden on beş akçe alınurmuş, yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve hâricden gelüp geçen câmusun *hâm göninden* ubûr etse her câmus göninden bir buçuk akçe alınurmuş ve satılsa yine ol minvâl üzre alına. Ve *dibâgât* olmuş gön ve *sahtiyân* hâricden gelüp satılsa yedi akçede bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu. Ve hâricden gelen *yünden* ve *kıldan* onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzre kaydolundu.

Der-beyân-ı bazâr-ı ester ve esb ve devâbb

Sâbika yüzde beş akçe alandan alınurmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe nısfın alandan ve nısfın satandan alına.

Der-beyân-ı kapandârî

Nîl ubûr etse her kellesinden iki akçe *kapandârî* alınurmuş ve satılsa dört akçe *kapandârî* alınurmuş. Nîlden alınmak hilâf-ı kânûndur, alınmaya. Zîrâ kapana urulmaz ve *itrî* yükünden altı akçe ve bir rub‘ alınurmuş. Hâliyâ bid‘at olmağın ref‘ olundu. Ve kapana gelüp satılan ecnâsdan at ve katır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınurmuş ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı.

Der-beyân-ı bâc-ı seffîne

Summak ve *bal* ve *yağ* ve *penîr* ve *bâdâm* ve sâyir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş. Bir mankurı gemi harcı için ve bir mankurı fellâh alırmuş ve iki mankuru şahnedâr alup mâ‘adâsı mîrî için alınup *kavun* ve *karpuzdan* nesne alınmazmış ve *galleden* at ve katır yükünden üç rub‘ ki altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmuş. Ve *şarâbın* at ve katır yükünden üç rub‘ alınurmuş. Ve *penbenin* at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmuş ki *bir akçe ve bir mankur olur*, ol alına. Ve yemiş yükin açarlar imiş. Açmayup hâkim olan men‘ eyleye. Ve ba‘zı *ağnâm* ki cânib-i şarkîden kassâb koyun getirüp sudan gemi ile ubûr eder olsa koyun başına rub‘ akçe vermek kânûn olup zikrolan rub‘ akçenin sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsânı *tamga* için alınurmuş. Hâliyâ *tamga-i ağnâm* için iki akçe, biri satandan ve biri alandan takdîr olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb idüp ol bir akçeden aşağı varıla.

Der-beyân-ı asesiyе

Şol dükkân ki demür kilid ile kilidlenüp ases bekler imiş. Her dükkândan ayda bir akçe alına ve her kız oğlandan *asesiyе* deyü beş akçe alınurmuş, hilâf-i kânûndur, alınmaya. Ve asesler ahşam vaktinde suçsuz kimesneden beş akçe alınurmuş. Bî-günâh dutulan kimesneden nesne alınmaya ki hilâf-i kânûndur. Ve suçlu dutulan kimesnelerden beğliğe *cerîme* alınsa, *beğliğe* alınan akçeden dutan ases öşrin ala, dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namazından sonra ışıksuz gezen dutulup teftîş olmak vardır.

Der-beyân-ı kassârî

Ki gâzûrluktur. Bundan evvel bir *kaftan bezinden* altı mankur alınup bir mankur ve sülüs *beğliğe* olup mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Hâliyâ *beğliğe* alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın, ref' olundu. Ve *Ba'lebekîden* bir akçe ve altı mankur alınurmuş. Üç mankur *beğliğe* ve mâ'adâsı kendünün ücreti imiş ve *dülbennden* bir buçuk akçe alınurmuş. Üç mankur *beğlik* için ve mâ'adâsı kendü ücreti için alınurmuş. Hâliyâ *beğliğe* alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

Der-beyân-ı tamga-i siyâh

Bir top *Ba'lebekîden* bir buçuk akçe *tamga-i siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* alınurmuş, yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve her *dülbennden* bir akçe *tamga* alınur. Dellâl ile satılmağın *simsârî* alınmaz ve sâyir *ince bez* ve *rengîn* gelüp satılır olsa yiğirmide bir akçe alına. *İplik kuşak* ki çârzezî ola. Çârzezîsinden bir mankur ve kuşakından ki on ve on iki ağaç ola iki mankur alına ve *ibrişim* çârzezîsinden anın zı'fı alına. Ve *kurs bakır* ubûr etse yiğirmi iki akçe yarım alınurmuş. Satılsa kırk beş akçe *tamga* alınurmuş ve *bakır avadanlık* ubûr etse at ve katır yükünden kırkda bir akçe alına ve satılsa yiğirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer satılsa ve eğer ubûr etse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alına ve sakat ve köhne bakırdan kırkda bir akçe *tamga* virürler imiş ve ubûrdan seksende bir akçe alınurmuş. Ve *tiftik* satılsa yiğirmide bir ve ubûr etse kırkda bir akçe alına. Ve bundan evvel *dakkâkiye* deyü her *Ba'lebekîden* dokuz mankur alınurmuş, eyle alınmaya ve üç mankur *beğlik* imiş ve altısı *ücret-i dakkâkiye* imiş, eyle alınmaya. Zikrolan üç mankur ki *beğlik* imiş, bid'at olmağın ref' olundu. Ammâ altı mankur ki *ücret-i dakkâk*dır, anı dakkâk ala.

Der-beyân-ı bâzâr-ı rişte

Evvel iplik bâzârında yoğun iplikden nesne alınmaz imiş, yine alınmaya. Ve ince iplik ki *Ba'lebekî* ve *dülbend* için imiş. Her *şahrûhîden ki dört buçuk Osman akçesidir*, bir mankur alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve yoğun dutulan iplik şol iplikdir ki nügisi üç, dört ve beş akçeye satılır olsa andan nesne alınmaz imiş ve beşden tecâvüz idüp dahi ziyâdeye satılır olsa inceden addolunup dört buçuk akçeden bir mankur alınurmuş, yine öyle alına. Ve *cullâh kuyusundan* ayda iki akçe alınurmuş, hilâf-ı kânûn olmağın ref' olundu.

Der-beyân-ı ihtisâb

Bu husûsda dahi ziyâde bid'atlar olur imiş. Hâliyâ kânûn-ı Osmânî üzre eksük satandan dirhem başına bir akçe *cerîme* alup ve yılda nice def'a ma'rifet-i kâdî ile narh verilürse *narhçelik* alınup ziyâde nesne alınmaya ve dirhem başına birer akçe alınan dahi dirhem ile satılandandır. Az kıymetli nesnelerden değildir. Bir mikdâr kıymetine göre alına.

Der-beyân-ı Meyhâne

Bir yük *şarâbdan* bir bardak subaşı alup ve dürlü dürlü bid'atlar alınurmuş, alınmaya. Meyhâneye gelen *şarâbı* meyhâneci her niceye alursa bir ol kadar ziyâdeye satar.

Der-beyân-ı cerâyim

Ra'yyet kimin ise *cerîmeyi* ol alır. Şehirlerde oldı deyü sancak beyi dahletmeye, erbâb-ı timara nisf *cerîme-i re'âyâ* bağlanmışdır. Ve nisf-ı âharı sancak beyine bağlanmışdır. Serbest olunan timarların nisf-ı âherisine dahi dahl etmeyeler ki ze'âmete temâm bağlanmışdır. Meğer siyâsete müstehak olmuş ola anın gibilere siyâset etmek sancak beyine müte'allıktır. Ve sancak beyi dahi siyâset lâzım olanlara âhar yere alup gitmeyüp günâhına göre siyâset anda eyleye ve siyâset bedeli akçe alınmaya ve siyâset olandan *cerîme* alınmaya ve bir kimesne kan eylese, ganî olsa dört yüz akçe ve evsatü'l-hâl olsa üç yüz ve ednâ olsa iki yüz akçe *cerîme* alına ve göz çıkarandan ve el düşürenen bu i'tibâr üzre ganîden iki yüz ve evsatü'l-hâl olandan yüz elli ve ednâdan yüz akçe *cerîme* alına ve ok ve kılıç ve hançer ve gönder ve bıçak ve bunların emsâli âlât-ı harb yarasından bu i'tibâr üzre yüz elli ve yüz seksen akçe alına. Fukarâ ile ağniyâdan berâber alınmaya ve bunun gibilere hallü hâline ve

günâhına göre siyâset olmak dahi vardır. Siyâset olsa nesne alınmaya ve dış çıkarandan â'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca yüz akçe ve seksen ve elli akçe alına. Siyâset yokdur ve baş yarup, kan çıkarandan otuz akçe ve kara bereden yigirmi akçe alına ve uğrıdan ve harâmîden *cerîme* alınmayup günâhına göre siyâset oluna. Meğer itdüğü günâh cüz'î ola, ana göre *cerîme* alına. Erbâb-ı timardan ve ahâlî-i berâtdan *cerîme* alınmak hilâf-i kânûndur, alınmaya. Anların *cerîmeleri* te'dîb ve gûşmâldir. Ve günâhları ziyâde olsa mansıbları alınmakdır, eyle oluna. Ve eğer ber-mûceb-i şer' ve'l-örf siyâset olacak ahvâl olursa, ba'de'l-arz oluna. Ve zinâ edenden ergen olsa bu i'tibâr üzre iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

Der-beyân-ı cizye-i gebrân

Livâ-i mezbûrenin *cizyesi* kânûn-ı pâdişâhîye muhâlif ba'zı keferenin *harâcları* otuzar ve otuz beşer ve kırkar ve kırk beşer ve ellişer ve altmışar akçe alınmağla re'âyâ mâbeyninde ihtilâf-ı kesîre olduğu ecilden, arz-ı şekvâ eylediler ki fukarâmuzun harâcı ziyâde ve ağıniyâmızın *harâcı* noksan üzre alınmağla bize fakr u fâka târî olup, ahvâlimiz mükedder olmuşdu, dedikleri ecilden *Defter-i cedîd-i hâkâniye* kânûn-ı pâdişâhî üzre her nefere kırk altışar akçe *harâc* vaz' olunup, minba'd adâlet üzre cem' olunup kimesneye zulm ve ta'addî eylemeyeler ve haraççılar mâl-ı mîrîyi cem' etdiklerinden sonra kendüler için harâc-güzâr kefereden ve tıfl-ı nâ-bâliğ oğlanlardan mübâlağa akçe alup ve nice rûzgârdan mürd olmuş keferenin *harâcın* mevcûdundan almağla nice karyeler harâb olup perâkende olmuşlardır. Bu husûs pâye-i serîr-i â'lâya arzolandukda minba'd kânûn-ı pâdişâhîden tecâvüz eylemeyüp mîrî için *harâcları* cem' olundukdan sonra, haraççılar kendüler için birer pâre alup bir akçesin emîni ve bir akçesin kâtibi mutasarrıf ola ve bundan gayri bir akçe ve bir habbe almayalar. Eğer alurlar ise hâkimü'l-vakt olanlar men' eyleyeler. Men' ile memnû' olmayanları yazup dergâh-ı mu'allaya arzeyeleyeler. Ve ba'zı kâdîlar dahi imzâ akçesi deyü haraççılardan mübâlağa mâl alurlar imiş. Kânûn-ı pâdişâhîye muhâlif olmağın ref' olundu ki minba'd imzâ akçesi deyü haraççılardan nesne almayalar deyü fermân olundu.

BOA. Tapu-Tahrîr Defteri, nr. 308/1-14

- 4 -

**660 Numaralı ve 983 (1575-1576) Tarihli Tapu Tahrir Defteri ve
Kanunnamesi Hakkında Bilgi**

287 sayfadan oluşan bu defter, Musul livasıyla ilgili mufassal tapu tahrir kayıtlarını ihtivâ etmektedir. Defterin 2-8. sayfaları arası "Musul Kanunnamesi"ne ayrılmıştır. 10-17. sayfalar arasında ise Musul livasındaki köy ve mevrarlar ile bunların gelirlerine yer verilmiştir.

20. sayfadan itibaren Musul'un mufassal defteri başlamaktadır. Bu kısımda önce Musul merkezinin mahalle mahalle mirliva hasları dökümü yapılmış ve her mahallenin sonunda o mahallenin "çift", "bennâk" ve "mücerred" durumu belirtilmiştir. 52. sayfanın sonunda ise bunların dökümü yapılmıştır. Buna göre:

İslâm:	2204
Ermeni:	812
Yahudi:	145

53. sayfada Musul merkezi ile ilgili resim ve mahsûlâtın hâsılı çıkarılmış; 54-227 sayfalar arasında sırasıyla padişah, mîrimîrân, mirliva hasları ile zeâmet ve timar olarak kaydolunan köy ve cemaatlerin ayrı ayrı çift ve bennâk ve mücerred durumları cins cins yekûn olarak verilmiştir.

228'den 272. sayfaya kadar Musul livasındaki vakıfların kayıtları ile bunların gelir ve giderleri; 272. sayfadan itibaren de Musul livasında bulunan sâdâtın emlak kayıtları yer almaktadır.

Kanunname

Kanunnamede tahıl, pamuk, sebze, meyve ve üzüm bağlarından, çift, nîm çift adı altında ekili ve sulanan tarlalardan alınan vergilerden başka çiftçilerin toprağı işlemeleri ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Müslümanlar ve gayr-i Müslimler için konulmuş muhtelif vergiler, ahâlînin durumu, askerî ve mülkî görevlilerin halka nasıl davranmaları gerektiğine dair hükümler, koyunculuk ve arıcılık yapanlardan alınacak vergiler, kamuya ait kışlaklarda kışlayanların ödeyecekleri ücretler, başkasının ekinine zarar verenlerin verecekleri ceza miktarı gibi hususlar yer almaktadır.

983 (1575-1576)

983 TARİHLİ MUSUL KANUNNAMESİ

Kânûnnâme-i Livâ-ı Musul

Şehir halkının *galleleri* altıda bir ve kurâ halkının hums üzre *penbe öşrü* altıda bir ve *bostanları öşr* üzre ve *ağaç meyveleri* yedide bir ve *üzüm tekeği* Müslümânların yüzde dört akçe ve kâfirin altışar akçe alınur ve *sebzevât*dan öşr alınur.

Der-beyân-ı çift ve nîm çift

Bir çiftlik yüz dönümdür. Ve her dönümün eni ve uzununu yürimek adımıyla kırk adım hesâbı üzre ve yüz dönüm denilen yer evsatü'l-ahvâldir. Ve ol yer ki su basar â'lâ ve her yıl ekilür ola seksen dönümü bir çiftlikdir. Ve ednâ olan yer ki yüz elli dönümü bir çiftlikdir. Bu tafsîl ekilür yerdedir, bürke olan değildir.

Der-beyân-ı çiftçiyân

Bir çift ve nîm çift bağlanan kimesneler yerlerin boz koyup âhar yerde zirâ'at etmiyeler. Meğer üzerlerine bağlanan yerleri temâm eküp varup âhar toprakda zirâ'at idüp ziyâdece rençberlik murâd ideler. Anları men' etmiyeler ve tekrâr *behre* talep etmiyeler. Fe-ammâ kendü yazılı yerlerin koyup âhar toprakda zirâ'at edenlerden tekrâr *behre* talep olunur. Bu dahi gayri yerde ekmeye deyü tenbîh oldukdan sonradır ve sâhib-i arz lâzımdır ki anun gibi kimesneye kendü köyünde yer bula. Bulunmayup nâçâr oldukda âhar yerde ekse boz *behre* talep olunmaz.

Der-beyân-ı Çift-bozan

Bir kimesne üzerine yazılan zemîne kâdir iken, terk idüp boz kalsa sâhib-i arza *behre* ve *resm-i zemîn* hâsıl olmasa anun gibilerden *resm-i çift* ve *boz behre* talep olunur. Fe-ammâ ol yerin sâhib-i arzı âhara tapuya virüp veyâ gayri kimesne zirâ'at idüp ol zemînden resim ve mahsûl hâsıl olsa, ol vakit *resm-i çift* ve *boz behre* talep olunmak câyiz değildir. Meğer ki kânûn üzre ekülmeyüp şey'-i kalîl nesne olur olsa, anın gibilerden dahi hesâbınca ala. Ol dahi tapuya verilmeyüp, hâricden eker oldukları takdîrcedir. Ol yer tapuya verilse terk eden kimesneden kat'a nesne almak yokdur. Ancak *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alınur. Ve anlar ki fakr u fâka galebe idüp veyâ âfet-i semâvî irişüp veyâ talana uğrayup, fakîrül-hâl ve muhtâc halk olup çifte kâdir

olmayup çifti bozulmuş olsa, anın gibilerden tekrâr *behre* ve *resm-i çift* alınmaya. Ancak *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alına. Sâhib-i arz yerini kime dilerse vire. Ve bennâk ve mücerredden ki sonradan zirâ'ate kâdir ola ve sâhib-i arzdân tapuya yer almış olmaya, anın gibiler âhar yerde ve âhar toprakda zirâ'at etdikde sâhib-i ra'yyet olan benim ra'yyetimsin deyü tekrâr *behre* almaya. Bu husûs üzerine çift ve nîm çift kayıd olunandandır. Ol dahi ba'd-et-tenbîh lâzımdır. Üzerine çift yazılan dahi yeri olmayup âciz kalsa sâhib-i arz dahi yer bulmasa andan dahi tekrâr *behre* talep etmek yoktur. Bennâk ve mücerred olan kimesne gayri yerde ev yapup otursa ol kimesneye cebr idüp âhar yerde oturma, elbette göç yerüne gel deyü evin yıkdırmak yoktur. Ancak evlü olduğu takdîrce *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alınur. Evlü olmasa *resm-i mücerred* alınur.

Der-beyân-ı Resm-i arûsiyye

Kız oğlan, ere verilse altmış akçe *arûsiyyesi* alınur. Nısfı erbâb-ı timara ve nısf-ı âharı sancak beyine deyü kaydolunmuş ve dul avrat ere verilse otuz akçe alınur. Anın dahi nısfı sancak beyine ve nısfı sipâhîye deyü kaydolunmuş ve *arûsiyye* kıza müte'allıktır. Atası kimin ra'yyeti ise resim anundur. Ve kız oğlan her ne yerde nikâh olursa olsun ra'yyet sâhibinindir. Ve dul avrat kimin toprağında nikâh olursa anundur.

Der-beyân-ı rusûm-ı çift ve ispenç ve resm-i bennâk ve mücerred ve ırgâdiyye

Temâm çift yazılan Müslümânlardan elli akçe *resm-i çift* alınur ve nîm çift olandan yiğirmi beş akçe alınur ve her hâneye üç gün *ırgâdiyye* bağlanmışdır ve her günü ikişer akçe takdîr olunmuşdur ki altışar akçe olur. Gerekse üç gün ırgadlık etdîrsün gerekse akçesin alsun ve kefare tayifesine, *resm-i çift* bağlanmamışdır. *İспенç* ta'yîn olunmuşdur. Her harâc-güzâra yiğirmi beş akçe ve müzevvicinden altışar akçe dahi *ırgâdiyye* alınur. Mücerredinden alınmaz ve bir kimesne kendü yerinden ziyâde yer eker olsa â'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe *resm-i zemîn* vire. Ve hâricden gelüp, zirâ'at eden dahi ol minvâl üzre *resm-i zemîn* vire. Ve bennâk ve mücerredden çift sürmeğe sonradan kâdir olan kimesne temâm çift veyâ nîm çift zemîn tapuya alup zirâ'at ederse kânûn üzre *resm-i çift* vire. *Resm-i bennâk* ve *mücerred* virmeye. Ve tapuyla yer dutmayup ba'zı kimesnelerden yer alup sürüp, sâhib-i arz yerinde zirâ'at etmiye, anın gibiler *resm-i bennâk* ve *mücerred* vireler. Ve sâhib-i arz yerinde eken kimesne dahi ol vakit bennâk ve mücerred

resminden halâs olur ki virdüğü *resm-i zemîn*, *bennâk* ve *mücerred* ve *ırgâdiyye* resminden ziyâde ola. Ol vakit, anlar alınmayup *resm-i zemîn* alına. *Resm-i zemîn* eksik olursa, *bennâk* ve *mücerred* ve *ırgâdiyye* resmi alına. Fe-ammâ bir kimesnenin üzerine kaydolunmuş yerde âhar kimesne ekerse yer sâhibi *resm-i çiftin* virdikden sonra tekrâr zirâ‘at idenden *resm-i zemîn* talep olunmaya, zirâ yer, sâhibine müte‘allıktır. Ne vechile kavlı idüp ekdirürse ol vech üzre olur. Erbâb-ı timara bu makûleden nesne yokdur. Ve çift ve nîm çift yazılan kimesnelere sen iki veyâ üç veyâ dahi ziyâde çift ile zirâ‘at idersin deyü sâhib-i arz tekrâr *resm-i çift* talep itmeye ki *resm-i çift* arza bağlanmışdır. Öküze bağlanmamışdır.

Der-beyân-ı ahvâl-i re‘âyâ

Behre alınmak bâbında iki vechile alınması ta‘yîn olunmuşdur. Biri budur ki re‘âyâ tâyifesini külliyyen hâsılların getürüp köylerinde bir mahalle harman idüp ölçülüp beşde ve altıda ve yedide bir takdîr olunan *behrelere buğdaydan* ve *arpadan* ve gayriden aynıyla her cinsden teslîm iderler. Ve vâki‘ olan *behrelerin akreb bazara* ileteler. *Akreb pazar oldur ki, bir günlük yer ola*. Bir günden ziyâde olursa re‘âyâyı ta‘cîz etmiyeler ve köy kurbuna getürüp bir yerde harman etmeğe âcîz olsalar, ol vakit beşde ve altıda ve yedi[de] bir kaydolunduğu üzre beş ve altı ve yedi yerde yığun yığup sâhib-i timar içinden bir yığun ihtiyâr idüp ala ve re‘âyâ cümleden mukaddem ol *behreyi* döküp teslîm eyleye ve sâhib-i timar behre komak için köy halkı dahi bir mahfûz ev veyâ anbar bulup ba‘dehu kendü mahsûllerin nice dilerlerse eyle ideler.

Der-beyân-ı resm-i kışlak-ı ağnâm

Resm-i kışlâk bağlanan yerlere hâricden bir sürü koyun gelüp kışlasa bir â‘lâ koyun alına ve zemân-ı kışlak i‘tibâr-ı zemherîredir. Ol vakit kimin yerinde bulunsa ol alur ve kendü toprağında oturan kimesnelerden alınmaya, hâricden gelenden alına. Ve ba‘zı tâyife âhar sancakda kışlar olsa benim sancağım âdemisin deyü maktû‘ *resm-i kışlak* alınurmuş, hilâf-i kânûndur alınmaya. Kışlağında zemherîrde her kande bulunursa ol alur. Ve *süri dahi üç yüz koyundur*.

Der-beyân-ı rüsûm-ı ağnâm

Re'âyâ tâyifesine iki koyuna bir akçe *rüsûm-ı ağnâm* alınmak üzere âdet-i kadîmdir. Çoban beği alınmaz.

Der-beyân-ı zenbûr

Her peteke iki akçe alınmak üzere kaydolunmuşdur, eylece alına. Ve bir ra'yyet peteği âhar sipâhî toprağına iletse nısfın sâhib-i arz ve nısf-ı âharın sâhib-i ra'yyet alur.

Der-beyân-ı resm-i kışlakçıyân

Bir kimesne bir timarda kışlasa, evlû olursa altı akçe *resm-i kışlak* alına. Mücerred olursa *resm-i dûd* üç akçe alına ve kışlayan kimesne kışladuğı yerde zirâ'at eylese âdet üzere *resm-i zemîn* virüp *resm-i kışlâk* alınmaya ve kışlakçı olan kimesne üç yıla dek *resm-i kışlâk* virüp üç yıldan ziyâde olursa *resm-i bennâk* alına.

Der-beyân-ı resm-i âsiyâb

Temâm yıl döner âsiyâbdan altmış akçe ve altı ay dönerden otuz akçe ve üç ay dönerden on beş akçe *resm-i âsiyâb* alına.

Der-beyân-ı deşt-bânî

Bir kimesnenin davarı ekünlüğe girüp ziyân eylese, zarârı tazmîn etdirdükden sonra davar sâhibine beş ağaç urup beş akçesin alalar, ammâ maktû' itmeyeler.

Der-beyân-ı ırgâdiyye-i şehirlüyân

Şehirlü tâ'ifesinden *resm-i ırgâdiyye* alınmayup her müzevvic hânedan on iki akçe *resm-i bennâk* ve her mücerredan altı akçe *resm-i mücerred* alınur.

Der-beyân-ı şahnegî

Resm-i şahnegî deyü yigirmi kileden bir kile alınurmuş ve mahsûlû ölçdüklerinde sancak beğinin âdemleri ve sipâhlar beş on at yemin alup re'âyâyı ta'cîz iderlermiş. Hilâf-ı kânûn olmağın, ref' olunmuşdur deyü *Defter-i atîk*de mukayyedir. Fe-ammâ köy ölçülünceye dek sipâhînin bir atına yem ve bir âdemine yemek vermek lâzımdır deyü kaydolunmuşdur.

Der-beyân-ı bâc-ı ubûr ve tamga

Bir kelle nîl ubûr itse kıymeti iki bin akçe olsa altmış akçe alınurmuş. Eğer dört bin akçeye olsa yüz yigirmi akçe alınurmuş ki yüzde üç akçe olur ve eğer satılursa anun zı'fı alınurmuş ki yüzde altı akçe alınur. Ve *Yezdî* ve *Kâşî akmişe* yükü gelse yük açmayup geçüp giderse her at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmânî akçe alınurmuş ve satılır olsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *Frengî* ve *Brusa akmişesi* dahi bu üslûb üzere alınurmuş ve *çuka* yükü ubûr itse at ve katır yükünden iki yüz akçe alınurmuş. Ve sâyir *kumaş* satılsa yüzde beş akçe alınurmuş. Ve *ketân* ile at ve katır yükü ubûr itse yine ol minvâl üzere alınurmuş. Ve bu mezkûrâtıdan deve yükü ubûr itse yine ol minvâl üzere alınurmuş. At ve katır yükünün bir buçuğu alınurmuş ve merkeb yükü ubûr etse at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *harîr* yükü ubûr etse at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükünden bir buçuk at yükü hesâbınca alınurmuş ki beş yüz altmış iki akçe olur ve merkeb yükü ubûr etse at ve katır yükünün nısfı alınurmuş ve *harîr* satılır olsa *bir batmanı ki sekiz yüz dirhemdir*, yedi Osmânî akçesi alınurmuş. Ve *rengîn elvân ibrişim* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş ve şeker yükü ubûr etse at ve katır yükünden Osman akçesiyle yüz elli akçe alınurmuş. Ve deve yükünden iki yüz yigirmi beş akçe ki bir buçuk at yükü hesâbı olur ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alınurmuş. Ve *Hısınkeyf abâyisi* ubûr etse her abâyî başına yarım akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa bir akçe ve bir pul alınurmuş. *Mardin* ve *Hısınkeyf sofî* ubûr etse her sof başına üç rub' *bâc* alınurmuş ve satılsa her sofıdan bir buçuk akçe alınurmuş ve *Mısır abâyisi* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş. Ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. *Mardin muhayyeri* ubûr etse her birinden bir akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa iki akçe *tamga* alınurmuş. Ve attara müte'allık olan *itrî* kısmından ubûr etse at ve katır yükünden yüz akçe ve merkeb yükünden anın nısfı ve deve yükünden yüz elli akçe alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalay* ve *nişâdır* ve *süürb* ve *tu[n]c* ve *bıçak* ve *pulad* ve *tutya* ve *lâden* ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse kıymete dutulup, yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *Bulgârî* ubûr etse her dânesinden bir buçuk akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınurmuş. Ve *demür* ve *sabun* ve *hınna* ubûr etse at ve katır yükünden yigirmi beş akçe *bâc* alınurmuş ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe alınurmuş ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınurmuş ve satılsa yüzde elli akçe alınurmuş. Ve *na'l* ve *mih* ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe alınurmuş. Ve *kebkeb* ubûr etse bin danesinden üç rub' *bâc* alınurmuş, satılsa her bininden bir buçuk akçe *tamga* alınurmuş. *Fülfül* ve *zencebil* ve

ceviz ve karanfil ve darçın ve anzarut ubûr etse kıymete dutulup yüzde üç akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş. Ve *kalem* gelse at yükünden ki her yük yigirmi dört bin aded olsa elli akçe *bâc-ı ubûr* alınurmuş ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yigirmi beş akçe alınurmuş ve satılsa yine bu üslûb üzere alınurmuş. Ve *Bağdâd çinisi* ubûr etse kırk çinide bir çini alınurmuş ve satılsa yigirmide bir çini alınurmuş. Ve *bal ve yağ ve penîr ve şem'-i asel ve bekmez ve badem ve mevîz ve summak ve nardenk ve koz ve muhalleb yemiş ve birinç ve hurma* ve bunlara nisbet nekim vardır, ubûr etse yüzde üç akçe *bâc* alınurmuş ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş ve bu mezkûrât kelek ile geldüğü mahalde satılsa ve eğer geçer olsa *bâc* alınmayup yüzde altı akçe *tamga* alınurmuş ve *çugân ve nemek* ubûr etse yigirmide bir akçe *tamga* ve satılsa kırkda bir akçe *tamga* alınurmuş ve hâricden *yaş yemiş* gelüp satılsa on dörtte bir akçe alınurmuş ve şehre *kavun ve karpuz* gelür olsa bevâbî deyü bir karpuz ve *kapandârî* bir karpuz ve muhtesib dahi bir mikdâr akçe alup ve tamgacı dahi on dörtte bir akçe alurmuş ve *hakk-ı cerîb* deyü sancak beyleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmuş bu cümle bid'at olduğu sebepden ref' olunup *tamgaya* bağlanup, kavun yükünden bir kavun ve karpuz yükünden bir karpuz *tamga* için ta'yîn olundu. Ve *bostanlardan öşr* üzere *behreleri* sâhib-i arza ta'yîn olundu. Ve *hıyâr ve ter'ûzi* yükünden nesne alınmaya. Ve *sebzevât* kısmından yigirmide bir *tamga* alına. Öküz ve ırgadla kuyudan su çeküp, zirâ'at etdikleri

sebepten ve bundan evvel *Musul* köylerinden gelen *zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn* cinsinden on dörtte bir akçe *tamga* alınurmuş. Amma sâhib-i arza *behresin* vermezlermiş. Hâliyâ, sâhib-i arza bağlanup, minba'd *Musul* köylerinden bu bid'at alınmaya ve hâricden gelürse kânûn-ı kadîmleri üzere alına. Ve livâ-yı mezbûre kurâsından *penbe* ile *küncüdd*den *tamga* alınurmuş, yine mukarrer kılındı. Ve *Bâhizân ve Bâşika[Ba'sika]* nâm karyeler kadîmde bu *tamgayı* virmezler imiş, anların dahi *tamgası* alına. Ve her kelekden beş bağ odun alınurmuş, ol alına ve dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleşinden gayri kelekden on beş akçe alınurmuş yine mukarrer kılındı. Ve hâricden gelüp geçen câmusun *ham gönünden* ubûr etse her gönden bir buçuk akçe alınurmuş. Ve satılsa kezâlik eyle alınur. Ve dibâgat olunmuş *gön ve sahtiyân* hâricden gelüp satılsa yedi akçeden bir akçe alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe kaydolundu ve haricden gelen yünden ve kıldan onda bir alınurmuş. Hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzere kaydolundu. *Defter-i atîkde* mukayyedir.

At ve katır ve devâbb satılsa sâbika yüzde beş akçe alandan alınurmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe nısfı alandan, nısfı satandan alurlar.

Der-beyân-ı kapandârî

Nîl ubûr etse her kellesinden (?) [كلسه] iki akçe *kapandârî* alınurmuş ve satılsa dört akçe alınurmuş. *Nîl* kapana urulmazmış. Ol sebepten alınmak hilâf-ı kânûndır. Ve kapana gelüp satılan *ecnâs*dan at ve katır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınurmuş ve deve yükünden üç yüz doksan dirhem alınurmuş ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı deyü mukayyed der *Defter-i atîk*.

Der-beyân-ı bâc-ı sefîne

Summak ve *bal* ve *yağ* ve *penîr* ve *bâdâm* ve sâyir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden bir akçe ve bir mankur alınurmuş. Bir mankurı gemi harcı için ve bir mankurın fellâh alurmuş ve iki mankurı şahnedâr alup ma'adâsı mîrî için alınıp *kavun* ve *karpuz*dan nesne alınmazmış. Ve *galleden* at ve katır yükünden *üç rub' ki altı mankur olur*, ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmuş. Ve *şarâbın* at ve katır yükünden üç rub' alınurmuş ve *penbenin* at ve katır ve merkeb yükünden *dokuz mankur alınurmuş ki bir akçe ve bir mankur olur*. Ve *yemiş* yükün açarlar imiş, hâkim olan men' idüp, açdırmaya. Ve cânib-i şarkîden *kassâb koyun* getirüp sudan gemiyle ubûr eder olsa koyun başına rub' akçe virmek kânûn olup zikr olunan rub' akçenin sülüsü gemi fellâhlarının ve sülüsânı *tamga* için alınurmuş. Hâliyâ, *tamga-yı ağnâm* için iki akçe biri satandan ve biri alandan takdîr olunmuşdur. Bu sülüsân mahsûb olup ol bir akçeden aşağıya varıla.

Der-beyân-ı asesiye

Şol dükkân ki demür kilid ile kilidlenüp ases bekler, her dükkândan ayda bir akçe alınur ve suçlu dutulan kimesnelerden *cerîme* alınsa ol *cerîme* akçesinden ases öşrin ala, dutulandan almaya. Ammâ yatsu namâzından sonra ışıksuz gezen dutulup, teftîş olmak vardır.

Der-beyân-ı kassârî

Ki *gâzûrlıkdır*. Bundan evvel bir *kaftan bezinden* altı mankur alınıp bir mankur ve sülüs *beğliçe* olup, mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. *Beğliçe* alınan bir mankur ve sülüsü ref' olunmuşdur. Ve *Ba'lebekîden* bir akçe ve altı mankur alınurmuş. Üç

mankurı *beğliçe* mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Ve *dülbend*den bir buçuk akçe alınurmuş. Üç mankurı *beğlik* için ve mâ'adâsı kendü ücreti için alınurmuş. *Beğliçe* olan üç mankur bid'at olmağın ref' olunmuşdur deyü kaydolunmuş, der *Defter-i atîk*.

Der-beyân-ı tamga-yı siyâh

Bir top *Ba'lebekîden* bir buçuk akçe *tamga-yı siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* alınurmuş. Yine ol minvâl üzre mukarrer kılındı. Ve her *dülbend*den bir akçe *tamga* alınur. Dellâl ile satılmağın *simsârî* alınmaz. Ve sâ'ir *ince bez* ve *rengîn* gelüp satılır olsa yığirmide bir akçe alınur. *İplik kuşak* ki çârzezî ola çârzezîsinden bir mankur ve kuşakından ki on ve on iki ağaç ola. İki mankur alına ve *ibrişim* çârzezîsinden anun zı'fı alına. Ve *kurıdan* (?) [ق ر م] *bakır* ق ر م ubûr etse yığirmi iki akçe alınurmuş satılsa kırk beş akçe *tamga* alınurmuş. Ve *bakır avadanlığı* ubûr etse at ve katır yükünden kırk da bir akçe alına ve satılsa yığirmide bir akçe alına ve deve yükünden eğer satılsa ve ger ubûr etse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden nısf at hesâbınca alına ve *sakat* ve *köhne bakır*dan kırkda bir akçe *tamga* verirlermiş. Ve ubûrdan seksende bir akçe alınurmuş. Ve *tiftik* satılsa yığirmide bir ve ubûr etse kırkda bir akçe alınur. Ve bundan evvel *dakkâkiye* deyü her *Ba'lebekîden* dokuz mankur alınurmuş üçü *beğlik* ve altısı *ücret-i dakkâkiye* imiş. Hâliyâ altı mankur ücret alınmak üzre mukayyed, der *Defter-i atîk*.

Der-beyân-ı bâzâr-ı rişte

İnce iplik ki *Ba'lebekî* ve *dülbend* içündür. Her *şahrûhîden* ki dört buçuk *Osman akçesidir* bir mankur alınurmuş. *Yoğun iplik*den nesne alınmazmış ve yoğun oldur ki nügisi üç ve dört ve beş akçeye satılsa beş akçeden tecâvüz idüp dahi ziyâdeye satılsa inceden addolunup, dört buçuk akçeden bir mankur alınur. Ve cullâh kuyusundan ayda iki akçe alınurmuş, ref' olunmuşdur deyü mukayyed, der *Defter-i atîk*.

Der-beyân-ı ihtisâb

Eksik satandan dirhem başına bir akçe *cerîme* alına. Ve yılda nice def'a ma'rifet-i kâdî ile *narh* verilse *narhçelik* alınup ziyâde nesne alınmaya ve dirhem başına birer akçe alınan dahi dirhem ile satılандandır. Az kıymetlü nesnelerden değildir. Kıymetine göre birer mikdâr alına.

Der-beyân-ı cerâ'im

Ra'yyet kimin ise *cerîme*yi ol alur. Şehirlerde oldı deyü sancak beyi dahl etmeye, nısf *cerîme-i re'âyâ* erbâb-ı timara bağlanmışdır. Nısfı sancak beyinindir. Serbest ol timar iken nısf-ı âherisine dahi dahl etmeyeler, meğer siyâsete müstehak olmuş ola. Siyâset etmek sancak beyine müte'allıktır ve siyâset lâzım olan kimesne âhar yere alup gitmeyüp mahallinde günâhına göre olmak gerekdir. Ve siyâset bedeli akçe alınmaya ve siyâset olandan *cerîme* alınmaya ve bir kimesne kan eylese ganî olsa dört yüz akçe, evsatü'l-hâl olsa üç yüz ve ednâ olsa iki yüz akçe *cerîme* alına ve göz çıkarandan ve el düşüren den bu i'tibâr üzre ganî olsa iki yüz ve evsatü'l-hâl olandan yüz elli ve ednâdan yüz akçe *cerîme* alına ve ok ve kılıç ve hançer ve gönder ve bıçak ve bunun emsâli alât-ı harb yarasından bu i'tibâr üzre yüz elli ve yüz seksen akçe alına ve diş çıkarandan â'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca yüz ve seksen ve elli akçe alına; siyâset yokdur. Ve baş yarup kan çıkarandan otuz akçe ve kara bereden yigirmi akçe alına ve uğrıdan ve harâmîden *cerîme* alınmayup cürmüne göre siyâset oluna. Erbâb-ı timardan ve ahâlî-i berâtdan *cerîme* alınmak hilâf-ı kânûndur. Anların *cerîmeleri* te'dîb ve gûşmâldır ve günâhları ziyâde olsa mansıbları alınmakdır. Ve eğer bermûceb-i şer' ve örf siyâset olacak ahvâl olursa ba'de'l-arz oluna ve zinâ edenden ergen olsa bu i'tibâr üzre iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

Der-beyân-ı cizye-i gebrân

Livâ-yı mezbûre keferesinin *cizyesi* mukaddemâ ziyâde alınmağla re'âyâ mâbeyninde ihtilâf olup ağniyâ ve fukarâmız i'tibârı olunmaz deyü şikâyet etmişler imiş. Ol sebepten, her nefere kırk altışar *harâc vaz'* olunup minba'd bu vechile cem' olunup ve harâcîler mâl-ı mîrîden mâ'adâ harâcîden ve nâ-bâliğ oğlanlardan ve hayliden mürd olmuş keferenin harâcın mevcûd olanlardan almağla nice karyeler harâb olup, pâye-i serîr-i â'lâyâ arzolunup minba'd mîrî için alınan harâcdan mâ'adâ kendüler için birer pâre alup bir akçesin emin ve bir akçenin kâtib mutasarrıf ola. Ve kuzât imzâları için ziyâde akçe alurlar imiş. Alınmamak üzre fermân-ı âlî vârid olmağın, deftere kaydolundu deyü mukakayyed, der *Defter-i atîk*.

Bu tafsîl tahrîrinden sonra iki def'a cülûs-ı hümâyûn vâki' olmuşdur.

Der-beyân-ı câmusiyân

Bundan evvel her câmusdan on yedi akçe alınurmuş, ol ref' olunmuşdur. Ancak karye-i *Kâfir Zaman*'da maktû' kaydolmuşdur. Ve sâyir kurâda ondan ziyâde olmazsa

alınmaya ki *resm-i bennâk* bağlanmışdır. Ve *dişi koyundan* dahi sâbika ba‘zı rüsûm alınurmuş. Hâliyâ, *âdet-i ağnâm* kayd olunmuşdur deyü mukayyed, der *Defter-i atîk*.

Der-beyân-ı ulushâ-i livâ-i Musul

Livâ-i mezkûrenin kadîmî ulusâtından yüzde bir koyun *zekât* ve hâricden gelüp mütemekkin olan uluslardan dahi bir koyun *zekât* deyü alınur ve livâ-yı mezbûreye hâric cem‘ine varan hüdâvendigâr kulları kânûn üzre ikişer akçe alalar, ziyâde almayalar.

BOA. Tapu-Tahrîr Defteri, nr.660/2-9

- 5 -

MUSUL'DA MENZİL BEYGİRLERİ DURURKEN HALKIN BİNEK HAYVANLARININ ULAKLARA VERİLMEMESİ

[Musul'da menzil beygirleri bulunduğu halde ases taifesinden bazı kimselerin tüccar ve halkın binek hayvanlarını ulaklara vermek suretiyle zulüm yaptıkları yolunda meydana gelen şikayetler üzerine; bunun derhal önlenmesi ve halkın incitilmemesi hususunda Musul kadısına yazılan hüküm.]

27 B 986 (29 Eylül 1578)

Sultan Yusuf nâm kimesneye verildi.

Musul kâdîsına hüküm ki; kazâ-i mezbûrda olan tüccâr tâyifesi ve sâyir halkı âdem gönderüp ases tâyifesinden Abdülhâlık ve Alî ve Addâr ve Muharrem nâm kimesneler menzil bârgîrleri var iken mücerred celb ve ahz için davarlarımız ulağa virüp dâyima rencîde etmekden hâlî değillerdir deyü tazallum etdikleri ecilden buyurdum ki, vardukda kazâ-i mezbûrda menzil bârgîrleri olup ihtiyâc yoğ iken davarların alup yüklerin yerde koyup zulm u hayfâ ederlermiş. Men‘ u def‘ idüp min ba‘d mezbûrları ol vechile rencîde etdirmeyesin.

(Yevmi'l-isneyn fî 27 Receb sene 986)

BOA. Mühimme Defteri, n. 35. hk. 642**- 6 -****ŞEHR-İ ZOL'DA BEYLERBEYİNDEN BAŞKA KİMSENİN TIMAR VE GEDİK
TEVCİHİNDE BULUNAMAYACAĞI**

[Şehr-i Zol'daki beyler önceleri timar, gedik arzı ve beylerbeyinin göreceği diğer işlere karışmazlarken, Kızılbaş ile olan düşmanlıktan sonra bunların timar ve gedik arzına kalkışıp zarara sebep oldukları yolunda beylerbeyinden gelen şikayet üzerine; bundan sonra beylerbeyinden başka hiç kimsenin timar ve gedik tevcihi yapamayacağı hakkında Şehr-i Zol beylerbeyisine yazılan hüküm.]

6 B. 991 (26 temmuz 1583)

Şehr-i Zol beğlerbeyisine hüküm ki;

Mektûb gönderüp Şehr-i Zol'a tâbi' olan beğler mukaddemâ timara ve gedüke ve beğlerbeği göricek husûslara karışmazlar iken, hâlen Kızılbaş ile mâbeynde adâvet olandan berü âtil ve bâtil beyleri husûsen şimdi itâ'at eden Kızılbaş beğleri kânûndan haberdâr değiller iken mücerred tahrîk ile re'âyâdan ba'zı kimesnenin kimini timara ve kimini gedüğe ve kimini dahi ibtidâdan timara arzetsmeleri ile havâss-ı hümayûndan ve sâyir erbâb-ı timarın timarlarında ra'yyet kalmayup ekserî eli emirli olup havass-ı hümayûn ve zü'amâ ve erbâb-ı timarın timarlarına küllî zarar müterettib olduğundan mâ'adâ adeten (?) [ ] asla beğlerbeği tarafına iltifât ve mürâca'ât etmezler min ba'd ümerâ ve sâyir itâ'at eden beğlerin arzı ile kimesnenin sancağı verilmeyüp ve ibtidâ ze'âmet ve gedük ve beğlerbeği arzı olmayınca sâyir beğlerin arzı ile verilmemek bahâsına arz etdüğün ecilden buyurdum ki ..... vardukda bu bâbda mukayyed olup beğlerbeğliğe tâbi' olan ümerâyâ ve gayra âdem gönderüp tenbîh eylesin ki, min ba'd lâzımü'l-arz olan husûsları ve gedükleri beğlerbeğiler tevcih edüp beğlerinin arzı olmayınca ümerânın ve gayrinin arzları ile kimesneye gedük tevcih olunmaya.

Recebü'l-mürecceb sene 991)

BOA. Mühimme Defteri, nr.49, hk. 510

- 7 -

BELBÂS AŞİRETİ'NİN ERBİL VE CİVARINDA İSKÂNLARI

[Sünnî-Şafî mezhebine mensup, dindar ve cesur bir topluluk olan Köysancak'ın Belbâs Aşireti'nin Tebriz taraflarına saldırıda bulunarak Acemlerin mallarını yağmalamayı, kız ve oğlanlarını esir etmeyi adet edindikleri; İranlıların almış oldukları tedbirlerin sonuç vermediği, ancak Bağdad'a vali olan Ali Paşa'nın İran'da ün kazanmak düşüncesiyle Erbil ve Köy bölgesine gelen aşiret üzerine saldırarak evlerini yağma etmesinden sonra, Osmanlıdan ürken aşiretin İran tarafına geçmesi üzerine yapılan girişimlerle Belbâslıların eski yerleşim yerleri olan Erbil'e getirilip yerleştirildikleri ve bu durumun İran'ın istilâlarının sona erdirilmesine yardımcı olacağına dair Davud imzasıyla gönderilen tahrirât.]

23 S. 1238 (9 Kasım 1822)

Veliyyü'n-ni' emâ

Köysancağı'nın umde-i aşâyirinden Belbâs Aşireti yedi sekiz bin atlu ve tüfenkçiden ibâret Sünnî ve Şafî'yyü'l-mezheb cerî ve cesûr, dindâr ve gayyûr, kuvvetli bir ahşâm-ı hamîyyet-ihtişâm olmalarıyla her-bâr atlu ve tüfenkçileri Tebriz ve ol havâlîye çapavul u yılgar ve A'câm-ı bed-encâmın emvâl ve benât ü benînlerin dest-zede-i gâret ve esâr[et] etmeği kendülere i'tiyâd ve şî'âr edinmişler. Merhûm Süleyman Paşa vaktinde İraniyân bu tâyifenin dest-bürd ve şeb-hûnlarından bir derece zâr u zebûn ve müdâfa'a ve muhârebelerinden hayret-zede ve mağbûn olmuşlardı ki Tebriz ve mülhakâtı olan kurânın etrâf ve eknâflarında muhâfaza için müte'addid kuleler binâ ve derûnlarında tüfenkçi vaz' ve îvâ ile hıfz u hırâsete i'tinâ edegelmişler iken yine yed-i tasallutlarından halâsa tedbîr edemeyüp bi'l-âhere İran şâhı bu aşiretin te'dîb ve men' ü tenkîlleri için tarafeynden asker ta'yîn olunmak husûsunu merhûm-ı müşârun-ileyhe tevzîhan tahrîr ve istid'a etdikde egerçi def'-i ma'razında Kürdistan mutasarrıfına te'dîbleri husûsı yazıldı deyü cevâb tahrîr ve gelen elçisini i'âde ve tesyîr etdi. Ancak aşiret-i mezkûre İran için âlet-i kaviyye ve akdem-i mehâmm-ı harbîyyeden oldukları i'tikâdıyla zîr-i destden kendülere râğbet ve i'tibâr vererek İraniyânı koz kabuğuna komuşlar iken merhûm-ı müşârun-ileyhden sonra Bağdad Vâlîsi Ali Paşa merhûm mâdde-i mezkûrenin hüsn-i kubh ve hücnat ve mahzûrın derk

edemeyüp ve bu bâbda merhûm-ı müşârun-ileyhin tarîk-i savâb ve nasihâtını değinmeyüp hemân İran'da bir ad vereyim ve kendülere bir hizmet göstereyim sevdâyı hâmiyle Erbil ve Köy havâlîsine yayılma gelmişler iken Bağdad'dan üzerlerine yılgar ve Erbil etrâfında alınmaları sehl ba'zı hânelerini nehb u gâret etmekle ol gündün berü Osmanludan ürküp, her çend Kürdistan Paşaları kendi nef' ve takviyeleri zımnında aşîret-i mezkûrenin berü tarafa te'lîf ve celblerine sa'y u tedbîr etmişler ise dahi yanaşmayup Acem toprağında bî-çûn [u] çerâ gâlibâne geşt ü çerâ edegelmeleriyle aşîret-i mezkûrenin esbakları gibi bu tarafa celb ve sancak-ı mezkûrede îvâ ve iskânları İraniyânın teşvîş-i zihn ve za'f u vehinlerini müstelzim olduğu vâsıl-ı derece-i imtihân olduğundan kendülere Erbil ve ol havâlîde mevâkı' ve mezârî' tahsîs olunarak tergîb ve bi-inâyeti'l-lâhi Te'âlâ bir hânesi İran mahâllind[e] burakılmayup cümlesi me'vâ-yı kadîmlerine celb ve îvâ etdirildiği bâ-havl-ı Rabbânî İraniyânın kat'-ı pây-ı tasallut ve istîlâlarına bir esbâb-ı kaviyye olduğunun i'lâmı vesîle-i arz-ı bendegânem olmuştur. İnşâallahu Te'âlâ ledâ şerefi'l-vusûl muhât-ı ilm-i âlem arâ-yı hidîvâneleri buyurulduk da ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân lutf u ihsân devletlü inâyettlü mürüvvettlü merhamettlü atûfettlü veliyyü'n-ni'am kesîrü'l-cûd ve'l-kerem efendim sultanım hazretlerindir. fî 23 S. sene 1238

BOA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 36182-C

- 8 -

KASIM PAŞA'NIN MUTASARRİFLİĞA TAYİNİNDEN MUSUL HALKININ MEMNUNİYETİ

[Musul mutasarrifliğinin tekrar Kasım Paşa'ya verilmesinden dolayı memnuniyet ve bağlılıklarını belirtir, Musul'un ileri gelenlerinin mahzarı.]

1246 (1830-1831)

Musul ahâlîsi kullarının arz-ı mahzarları budur ki

Musul Mutasarrıfı devletlü el-Hâc Kâsım Paşa hazretleri kullarının cümle ahâlî ve ra'yyet hakkında şefkat ve mürüvveti derkâr ve ra'yye-perver olduğu zâhir ve âşikâr ve memleketin hâric ve dâhili ve gerek cânib-i seniyyü'l-cevânib-i zıllullâhi tarafından me'mûr olduğu husûsâtın gereği gibi temşiyet ve icrâsında liyâkat ve iktidârı bedîdâr olduğundan cümlemiz kebîr ü sagîrimiz tarafından râzı ve hoşnûd olarak işbu bin iki yüz kırk altı senesinde vukû' bulan tevcîhât-ı şevket-simât-ı mülûkânede

Musul eyâleti yine mutasarrıfımız müşârun-ileyh hazretleri kullarına in‘âm u ihsân-ı hümayûn buyurulmuş olduğu tebşîrini hâvî şeref-sudûr olan emr-i sâmi vürûdunda cümle Musul ahâlîsi ıydeyn misillü suver-i mûcebi's-sürûr iderek ale'l-umûm memnûniyetimize mûcib olup bir hâlet itmeğin eyâlet-i merkûmenin paşa-yı müşârun-ileyh kullarına tevcih ve ihsân buyurulduğu mahzâ kerâmet-i mülûkânedeki nâşî bir keyfiyyet olarak vâcibe-i zimmet-i ubeydânemiz olan istidâme-i eyyâm-ı ömr ü devlet ve istizâde-i hengâm-ı fer u haşmet-i şâhâne-i ed‘iyyesi üzre şebân-rûz müdâvemet ve iştigâl üzre olmağla inşaallahu Te‘âlâ cümlemiz mâlen ve bedenlen ağır-ı Devlet-i Aliyye'de sarf-ı makderet idüp paşa-yı müşârun-ileyh hazretleri kulların bi'l-mu‘âzede evâmîr-i aliyye-i mülûkâne infâzında bezl-i nakdîne-i vücûd ideceğimizin arz u i‘lâmı bâ‘is-i arz-ı ubûdiyetimiz olmuştur. Bâkî emr ü fermân lutf u ihsân ve merhâmet li men-lehü'l-emrindir.

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
es-seyyid
Mehmed Kâdîzâde

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
es-seyyid **İbrâhim**
Abdullahzâde

Bende
Mahmud Mîralay
Musul
Hâlen

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
el-hâc **Mustafa**,
nâ‘ib-i sâbık

ed-dâ‘î li'd-Devlet-ied-dâ‘î
Aliyye bi'd-devâm
Mehmed Es‘ad
nâ‘ib hâlen

li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
es-seyyid **Es‘ad**
Kâ‘im-i makâm,
nakîbü'l eşrâf-ı sâbık
bi-Musul

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
es-seyyid el-Hâc
İsmâil el-mevlâhılâfe
bi-Musul

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
es-seyyid **Muhammed**
el-müftî yevm-i izn
bi-Musul

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Mehmed Emîn
mütevellî

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Mehmed Tayyib
el-mütevellî

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Ahmed müderris
bi-Musul

ed-dâ‘î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Abdûlgafûr
el-hatîb

ed-dâ'î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Mahmud müderris
bi-Musul

ed-dâ'î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Abdullah müderris

ed-dâ'î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Abdullah müderris

ed-dâ'î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Abdullah min (?)
müderrisân-ı Musul

Bende
Abdülğafûr veled-i
Mustafa
tâcir

Bende
Zunûn veled-i Câdir
tâcir

Bende
Es'ad veled-i Dervîş
sipâh

Bende
Mehmed veled-i
Yunus, sipâh

Bende
Mustafa veled-i
Sâlih, sipâh

Bende
Süleymân veled-i
Selîm, sipâh

Bende
Süleymân veled-i
Mîr-şeyh (?), sipâh
mütevellî

ed-dâ'î li'd-Devlet-i
Aliyye bi'd-devâm
Mehmed Şerif

Bende
Selim
dizdâr-ı kal'a
tâcir

Bende
Mahmud veled-i
Hamuza,
tâcir

Bende
Câdir veled-i
Hüseyin,

Bende
Emin veled-i
Osman
tâcir

BOA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 20700-D

*SİNCAR DAĞINDAKİ AŞİRETLERİN İSKÂNıyla BÖLGENİN
MUKATAA HALİNE GETİRİLMESİ VE
ŞAMMÂR URBÂNININ CEZALANDIRILMASI*

[Sincar dağındaki verimli araziye aşiretlerin yerleştirilip bölgenin bir mukataa haline getirilerek Sivas Müşiri Hafız Paşa'ya verilmesi, Şammâr Urbânının cezalandırılması ve Amasya sancağından tertip edilen redif askerlerinin mansûre usûlü düzenlenmesi husûsunda görevlendirilen Miralay Hüseyin Bey ve İbrahim beylerin bazı yerlerden akçe almaları meselesinin araştırılması ve her sene Darbhâne-i Âmire'den ödendiği halde son olarak Keban madeninin durumu nedeniyle verilemeyen sermaye akçesinin, daha sonra maden usûlü muhasebesi görülmek üzere yine Darbhâne-i Âmire'den ödenmesi hususunun defterdar efendiye havale edilmesi hakkında sadır olan irâde.]

1253 (1837-1838)

Seniyyü'l-himemâ behiyyü's-şiyemâ inâyetlü, atûfetlü oğlum efendim hazretleri Âsâr-ı teveccühât-ı kudsiyyet-âyât-ı hazret-i cihân-dârî ile Sincar dağı gâilesi ber- taraf olarak mahall-i merkûmda bulunan aşâyirin irâde buyurulduğu mahalle iskânları lâzimedden ise de cebel-i mezkûrun münbit ve mahsûldâr olması cihetiyle mârrîn ve âbîrînin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i cihân-bânîde selâmetle güzârlarına medâr olmak ve hem dahi cebel-i mezbûr hâlî kalmamak üzre yine aşâyir-i merkûmenin cebel-i mezkûra nakl ve iskânlarıyla içlerine bir münâsib mütesellim nasb ve ta'yîn olunması ve kendilerine si'a-ı hâl geldikde iktizâsı vechile zammolunmak üzre şimdilik yirmi otuz bin gurus bedel takdîriyle bir mukâta'a hükmüne konulması ve yâhûd aşâyir-i merkûmenin irâde buyurulduğu mahalle tavattun etdirilmesi ve ol havâlîde ba'zı harekât-ı nâ-marziyyeye ictisâr etmekde olan Şammâr Urbânının dahi te'dîbleri esbâbının istihsâline mübâderet eylemesi istizânını hâvî Amasya sancağından müretteb olan asâkir-i redîfenin mansûre usûlü üzre tanzîm ve tahrîri için bu taraftan gönderilen Mîralay Hüseyin Bey bendeleriyle kendi tarafından ta'yîn eylediği İbrahim Bey'in ba'zı mahallerden akçe ahzeyledikleri istihbâr ve tahkîk kılınmış ise de tekrâr mahallerinden bi't-tahkîk istirdâdı ve kendilerinin te'dîbleri husûsuna ibtidâr eyleyeceğini ve me'âdin-i hümâyûn-ı şahânenin hüsn-i idâresi zımnında beher sene Darbhâne-i Âmire'den i'tâ olunan üç bin kise sermayeyi bu sene-i mübârekeke Keban ma'den-i hümâyûnun keyfiyyet-i hâliyyesi münâsebetiyle ahzedememiş idüğünden ba'dehu hitâmında ma'den usûlü

vechile muhâsebesi rü'yet olunmak üzere mezkûr üç bin kise akçenin Darbhâne-i Âmire 'den i'tâ olunması ve Diyarbekir'de olan asâkir-i muntazamanın ta'yînâtlarının idâresinde ba'zı derece takayyud olunmadığını tahkîk eylemiş olduğundan bu esnâda Diyarbekir'e sebûkbârca azîmet edeceği husûsâtını muhtevî Sivas Müşîri atûfetlü Hâfız Paşa hazretlerinin vürûd eden çend kıt'a tahrîrâtı manzûr-ı âlî buyurulmak üzere mersûl-ı sûy-ı atûfîleri kılındı. Müşîr-i müşârun-ileyhin sûret-i iş'ârından müstebân olduğu vechile cebel-i mezkûrun münbit ve mahsûldâr olmasına nazaran ahâlîden hulüvvü lâyük olmayacağından ol vechile yine aşâyir-i merkûmenin oraya nakl ve iskânlarıyla içlerine münâsib ve mu'temed bir mütesellim nasb ve ta'yîn idüp ilerüde iktizâsına göre zamm olunmak şartıyla şimdilik otuz bin gurus bedel ile bir mukâta'a i'tibâr olunmak üzere kendisine ihâle kılınması ve istîzân eylediği Şammâr Urbânının dahi te'dîp ve terbiyelerine mübâderet eylemesi husûsunun tarafına tahrîr olunması ve mûmâ-ileyh Mîralay Hüseyin Bey bendeleriyle İbrahim Bey'in ol vechile akçe ahzına cesâretleri mugâyir-i rızâ-yı âlî olduğuna ve keyfiyyetini müşârun-ileyh tekrâr tahkîk ve taharrî eylemekde idüğüne binâen bundan böyle vâki' olacak iş'ârına göre icrâ-yı iktizâsı hâk-pây-ı hümayûn-ı hazret-i cihândârîden istîzân olunacağından ol vechile cevâbnâme yazılması ve zikrolunan üç bin kise akçe sermâyenin ba'dehu ma'den usûlü vechile muhâsebesi ru'yet olunmak üzere sûret-i i'tâsının Darbhâne-i Âmire defterdârı atûfetlü efendi hazretlerine havâlesiyle îcâb ve iktizâsına bakılması husûsları muvâfık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i cihândârî buyurulur ise iş'ârı menût-ı himmet-i behiyyeleridir.

Ma'rûz-ı bende-i müstedîmleridir ki

Resîde-i enâmîl-i tevkîr olan iş bu emirnâme-i seniyyeleriyle tahrîrât-ı mezkûre atabe-i felek-kevkebe-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye bi't-takdîm meşmûl-i lihâze-i me'âli ifâze-i hazret-i pâdişâhî buyurularak iş'âr-ı âsafâneleri vechile şart-ı mezkûr üzere şimdilik mezkûru'l-mikdâr bedel ile mahall-i mezkûrun bir mukâta'a i'tibâr olunarak kendisine ihâlesi ve Şammâr Urbânı dahi tek durmaz ve edebsiz bir kabîle olduklarından terbiyelerine mübâderet eylemesi husûsunun tahrîr buyurulması ve mûmâ-ileyh Hüseyin Bey ve İbrahim Bey'in ol vechile hareketleri mugâyir-i rızâ-yı âlî olduğundan devletlü ser'asker paşalar senâverlerine dahi bildirerek iktizâsının icrâsı ve ana göre cevâbnâme yazılması ve zikrolunan sermâye akçesi husûsunun dahi müşârun-ileyh defterdâr efendi muhlislerine havâlesi irâde-i seniyye-i şahâne buyurulmuş ve tahrîrât-ı mezkûre i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, nr. 22350

- 10 -

*MUSUL'UN ALKUŞ KÖYÜNDEKİ KELDÂNÎ KATOLİK
KİLİSESİNİN MAL VARLIĞINA YAPILAN
MÜDAHALENİN ÖNLENMESİ*

*[Musul'un Alkuş köyünde bulunan Keldânî Katolik milletine âit Mar Hermez Manastırı'nın rahip ve fukarasına mahsus altı aded değirmene bazı kimseler tarafından müdahale olunarak vergi istendiği yolunda Katolik patriği tarafından yapılan şikâyet üzerine; bu gibi patrikliğe dahil kiliselerin mal varlığına başkaları tarafından müdahale olunmaması ve eski haliyle korunması hususu patrik ve nezâretindeki Keldânî patriğine verilen beratların şartlarından olduğundan, gereğinin yapılması için değirmenler hakkında açıklayıcı bilgi verilmesi ve beratta yazılı şartların yerine getirilmesine dair Musul Vâililiği'ne gönderilen **kâime**.]*

18 M. 1262 (16 Ocak 1846)

Katolik milleti patriğinin Bâb-ı Âlî'ye bi't-takdîm bâ-fermân-ı sâmi savb-ı câkeriye havâle buyurulan bir kıt'a takrîri me'âlinde Musul eyâleti kurâsından Alkuş nâm karyede kâ'in millet-i mezkûreye mahsus Mar Hermez ta'bîr olunur Keldânî manastırının rehâbîn ve fukarâsına mahsûs akârâtıdan olmak üzere manastır-ı mezbûrun civârında ve Musul'un cânib-i garbında Benerliye nâm mahalde kâ'in cemke ta'bîr olunur iki kıt'a ve yine Musul'un cânib-i şarkında ve Alkuş ve Bozaye beyinde vâki dört kıt'a ki cem'an altı kıt'a değirmenler mezkûr manastırın öteden berü emlâk ve akârâtından iken ba'zı kimesneler taraflarından müdâhale olunmakda ve hisse-i vergi dahi tarh ve mütalebe kılınmakda olduğu beyânıyla müdâhale-i vâkı'anın men'i ve vergi mutâlebesiyle tazyîk olunmamaları bâbında bir kıt'a emr-i âlî i'tâsı husûsu istid'â olunmakdan nâşî kuyûda lede'l-mürâca'a bu makûle patrikliğe dâhil kiliselere müte'allık bağ ve bağçe ve çiftliklerine ve tarla ve çayırlarına ve manastırlarına ve değirmenlerine ve kiliseler için mumhânelerine ve bunun emsâli büyü ve dekâkîn ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmirelerine vesâ'ir kiliselerine vakfolan eşya ve davarlarına taraf-ı âhardan müdâhale olunmayup ber mu'tâd-ı kadîm zabtolunması İstanbul ve tevâbi'i Katolik patriği ile zîr-i nezâretinde olan Keldânî Katolik patriği

yedlerine verilen berevât-ı âliyyede münderic şurûtdan idüğü ve mezkûr değirmenlere kimesne tarafından müdâhale olunmamak üzere emr-i âlî i'tâsında be'is görünmeyüp fakat mezkûr değirmenler ne vakit ihdâs olunmuşdur ve emsâlinden vergi alınmakda mıdır keyfiyyeti buraca meçhûl idüğü Dîvan-ı Hümâyûn Kalemi'nden ve Musul eyâleti Tanzîmât-ı Hayriyye'den müstesnâ olarak dâhilinde bulunan kâffe-i vâridât altmış iki senesine mahsûben kapu kethüdâsı efendi bendeleri ta'ahhüdiyle müteveffâ Tayyar Paşa'nın hîn-i hayâtında uhdesine maktû'an ihâle kılınmış idüğü vâridât muhâsebesinden muhrec der-kenârlardan nümâyân olmağla bu sûretde ba'dehu vürûd edecek cevâba göre icâbı icrâ kılınmak üzere zikrolunan değirmenler fi'l-asl manastır-ı mezbûrun vakfı dâhilinde midir yohsa mukaddemâ âharın taht-ı tasarrufunda olup mu'ahharan kilise-yi mezkûre mi vakfolunmuşdur, yohsa müceddeden mi ihdâs kılınmışdır ve şimdiye değin vergi tarh ve tevzî'iyle istihsâl olunmuş mudur ve emsâlinden sâ'ir kilise vakfı var mıdır, olduğu halde emsâline ne vechile mu'âmele olunmaktadır keyfiyyetin lâıykıyla bi't-tahkîk ber-vech-i îzâh iş'ârı zımnında vâlî-i lâhık atûfetlü Es'ad Paşa hazretlerine emirnâme-i sâmilere tastîriyle tesviyesi muvâfık-ı irâde-i aliyyeleri ise ba'de't-tastîr cevâbı vürûduna değin evrâkı vâridât muhâsebesinde hıfz etdirileceği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Muharrem sene [12]62 Mühür

es-Seyyid
Abdurrahman Nâfiz

Musul Vâlîsi'ne

Musul eyâleti kurâsından Alkuş nâm karyede kâ'in Keldânî Katolik millette mahsûs Mar Hermez ta'bîr olunur manastırın civârında ve Musul'un cânib-i garbîsinde Benerliye nâm mahalde cemke ta'bîr olunur iki kıt'a ve yine Musul'un cânib-i şarkîsinde ve Alkuş ve Bozaye beyrinde vâki' dört kıt'a ki cem'an altı kıt'a değirmenler öteden berü manastır-ı mezbûrenin ruhban ve fukarâsına mahsûs emlak ve akârâtından iken bu esnâda ba'zı kimesneler taraflarından müdâhale olunmakda ve hisse-i vergi dahi tarh ve mütâlebe kılınmakda olduğu beyânıyla müdâhale-i vâkı'anın men'i ve vergi mutâlebesiyle tazyîk olunmaması husûsu dirâyetlü katolik patriği tarafından bâ-takrîr istid'â olup kuyûda lede'l-mürâca'a bu makûle patrikliğe dâhil

kiliselere müte‘allık bağ ve bağçe ve çiftliklerine ve tarla ve çayırlarına ve manastırlarına ve değirmenlerine ve kiliseler için mumhânelerine ve bunun emsâli büyü ve dekâkîn ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmirelerine vesâ’ir kiliselerine vakfolan eşyâ ve davarlarına taraf-ı âhardan müdâhale olunmayup ber-mu‘tâd-ı kadîm zabtolunması patrik-i mûmâ-ileyh ile zîr-i nezâretinde olan Keldânî Katolik patriği yedlerine verilen berevât-ı âliye şurûtunda munderic bulunmuş idüğü ve Musul eyâleti dâhilinde bulunan kâffe-i vâridât altmış iki senesine mahsûben maktû‘an ihâle kılınmış olduğu der-kenârlardan müstebân olmasıyla ba‘dehu îcâbı icrâ kılınmak üzere zikrolunan değirmenler fi'l-asl manastır-ı mezbûrun vakfı dâhilinde midir yohsa mukeddemâ âharın taht-ı tasarrufunda olup mu‘ahharan kilise-yi mezbûre mi vakfolunmuşdur, yohsa müceddeden mi ihdâs kılınmıştır. Ve şimdiye değin vergi tarh ve tevzî‘iyle istihsâl olunmuş mudur ve emsâlinden sâ’ir kilise vakfı var mıdır, olduğu halde emsâline ne vechile mu‘âmele olunmaktadır keyfiyyetin isti‘lâmı husûsu mâliye nazırı devletlü paşa hazretleri taraflarından bâ-takrîr ifâde ve inbâ kılınmış olmağla mecbûl u meftûr oldukları kemâl-i mehâmm-ı esnâyı ve fetânet-i zâtiyeleri iktizâsı üzere zikrolunan değirmenlerin ber-minvâl-i muharrer tahkîkiyle şurût-ı kadîmelerinin tatarruk-ı halelden vikâyesine ber-vech-i îzâh bu tarafa iş‘âr ve tenmîki husûsuna himmet buyurmaları siyâkında kâ’ime.

BOA. A.MKT, nr. 61/93

- 11 -

*MİLLÎ VE ŞARKİYANLI AŞİRETLERİ İLE MARDİN AŞİRETLERİ
ARASINDAKİ HAYVAN HIRSIZLIKLARI
MESELESİNİN HALLEDİLMESİ*

[Tayyar Paşa'nın ölmeden önce Milli ve Şarkıyanlı aşiretlerinden çaldığı koyunların bedelinin, geride bıraktığı mallarından alınarak diğer hayvanlarla birlikte sahiplerine verilmesi hususunda emir verildiği; ancak bu sırada isyanda bulunan Milli ve Şarkıyanlı aşiretlerinin de Mardin aşiretlerinden hayvan ve sair mallar çaldıkları; bu olaylar üzerine Milli ve Şarkıyanlı aşiretlerinden geri alınan hayvanların satılarak parasının Mardin aşiretlerine verilmesi, Tayyar Paşa'dan alınan hayvanların da

*telef olmaması için bekletilmeden satılmasının uygun görüldüğü Musul vâlisi ve Maliye nazırı tarafından bildiriliyorsa da, öncelikle her iki taraftan çalınan hayvanların miktarını belirtir defterlerin hazırlanıp gönderilmesi gerektiğinden, vâliye bu konuda emir verilmesinin uygun görüldüğüne dair **Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası.**]*

29 Z. 1263 (8 Aralık 1847)

Musul vâlisi sâbık atûfetlü paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyurulan bir kıt'a tahrîrâtı me'âlinden müteveffâ Tayyar Paşa'nın Millü ve Şarkıyanlu aşîretlerinden ahz etmiş olduğu ma'lûm'l-mikdâr hayvânâtdan ağnâm esmânı müteveffâ-yı müşârun-ileyhin muhallefâtından bi'l-istîfâ sâ'ir mevcûd bulunan hayvânât ile berâber kâmilten ashâbına red ve i'tâsı husûsuna dâ'ir tastîr buyurulan tahrîrât-ı sâmiyenin vusûlünden bahisle aşîret-i merkûme vâdî-i isyânda olarak mu'ahharan Mardin aşâyirinden bir takım hayvânât ve emvâl-i sâ'ire nehb ü gâret etmiş olduklarından bunlara mukâbil sâlifü'z-zikr ağnâm esmânı ve hayvânât-ı sâ'ire-i mevcûdenin mezkûr Mardin aşâyirine i'tâsı veyâhûd hayvânât-ı merkûme fûruhtıyla esmân-ı hâsılası müteveffâ-yı müşârun-ileyhin vâridât defterine bi'l-kayd muhallefâtı hükmünde tutularak ashâbına verilmesi inhâ ve istîzân olunmuş ve keyfiyyet Mâliye nâzırı devletlü paşa hazretleriyle lede'l-muhâbere zikrolunan Millü ve Şarkıyanlu aşîretleri isyân üzre bulunduklarından kethüdâları vâlî-i müşârun-ileyh tarafına gelmekden imtinâ' eyledikleri tahrîrât-ı merkûmede beyân olunmasıyla bu hâle göre hayvân-ı merkûmenin kendülere reddi münâsib olmayup tahrîrât-ı mezbûrede gösterilen şikk-ı sâni vechile hayvânât-ı merkûmenin fûruhtıyla bahâsının mezkûr Mardin aşâyirinden Millü ve Şarkıyanlu aşîretlerinin gasbeyledikleri hayvân vesâ'ireye mukâbil Mardin aşâyirine i'tâsı münâsib görünür ise de hayvânât ve emvâl-i mağsûbe-i mezbûre ne mikdârdır. Tahrîrât-ı mezkûrede tasrîh olunmamış olduğundan ba'dehu icâbına bakılmak üzre bunların ve mârrü'z-zikr Millü ve Şarkıyanlu aşîretinden ahzolan hayvânât-ı merkûme durdukça telef olacağı mefâd-ı inhâdan anlaşıldığından anların dahi hemen fûruht ve esmânı tevkîf ile mikdâr ve kemiyetlerini mübeyyin başka başka olarak ber-vech-i müfredât defterlerinin mahallinden celb ve irsâli münâsib gibi mütebâdir-i hâtırları olduğu nâzır-ı müşârun-ileyh hazretleri taraflarından beyân ve izbâr olunmuş olup, vâkı'â sûret-i iş'âra göre evvel-i emirde Millü ve Şarkıyanlu aşîretinden alınmış olan hayvânâtın başka ve aşîret-i merkûmenin Mardin aşîretlerinden gasbeyledikleri hayvânât ve emvâl-i

sâ'irenin başka olarak mikdâr ve kemiyyet ve bahâları bilinüp ba'dehu ana göre icrâ-yı tesviyesine bakılmak iktizâ-yı hâlden bulunduğundan ber-minvâl-i meşrûh Millü ve Şarkıyanlu aşîretlerinden müteveffâ-yı müşârun-ileyhin ahzeylediği hayvânâtın telefden vikâyeten hemen ma'rifet-i şer'-i şerîfle fûrûht olunarak esmânı nezdlerinde bi't-tevkîf mikdârını ve aşîret-i merkûmenin Mardin aşâyirinden gasbeyledikleri hayvânât vesâ'irenin kemiyyet ve bahâlarını mübeyyin ayru ayru iktizâ eden defterlerinin ber-vech-i müfredât tanzîm ve irsâli husûsunun bâ-emirnâme-i sâmi vâlî-i lâhık atûfetlü paşa hazretlerine emr ü iş'âr buyurulması Meclis-i Vâlâ'da dahi tezekkür kılınmış olmağla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i vekâlet-penâhîleri buyurulur ise icrâ-yı îcâbı bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 29 Z. sene [12]63

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye

BOA. A. MKT. MVL, nr. 5/24

- 12 -

*MUSUL'DAKİ YEZİDÎLERİN MÜSLÜMANLARIN KENDİLERİNE
ZULÜM YAPTIĞI YOLUNDAKİ
İDDİALARININ ASILSIZ OLDUĞU*

[Musul'da bulunan Yezidîlerin, Müslümanların kendilerine zulüm yapıp mal ve eşyalarını aldıkları yolundaki iddialarının asılsız olduğu; Yezidîler'in itaat altına alınmasından önce böyle olaylar meydana gelmişse de bu bölgenin altmış dört senesinden beri Tanzîmât-ı Hayriyye dâiresinde bulunmasından dolayı, bütün tebeanın can, mal ve ırz güvenliğinden emin olarak yaşadıklarına dair Musul Vilâyeti'nden gelen mazbata.]

27 S. 1265 (22 Ocak 1849)

Musul'da olan Yezîdî tâ'ifesi haklarında ehl-i İslâm tarafından dürlü mezâlim vukû'a gelmekte ve emvâl ve eşyaları nehb ü gâret olunmakta ve hattâ yedlerine mâl girdiği hâlde katl vesâ'ir töhmetle müttehemdir denilerek, alınmakta olduğu rivâyet kılınmış olduğundan bahisle çi-gûnegî-i keyfiyyetin ber-vech-i îzâh bâ-mazbata iş'ârı husûsunun emr-i revnak-tırâz-ı hâme-i mefhâretimiz olan emirnâme-i sâmi-i vekâlet-

penâhîleri me'âl-i me'âlî iştimâli ma'lûm-ı çâkerânemiz olmuş ve bu havâlî mukaddemleri müstesnâ olmak ve tâ'ife-i merkûme dahi pek de dâ'ire-i itâ'at ve inkiyâdda bulunmamak cihetleriyle bu makûle ba'zı mertebe uygunsuzluklar vukû'a geldiği istimâ' olunmuş ise de Rabbimiz Te'âlâ ve tekaddes hazretleri velî-ni'met bî-minnetimiz velî-ni'met âlem-pâdişâhımız efendimiz hazretlerini ilâ kıyâmi's-sâ'a serîr-i gerdün-masîr-i mülûkânelerinde ber-karâr buyursun. Muhassenât-ı asrıyye-i cenâb-ı gâtî-sitânîleri âsâr-ı celîlesinden olmak üzere bu havâlî geçen altmış dört senesi martından i'tibâren dâhil-i dâ'ire-i Tanzîmât-ı Hayriyye olduğu cihetle kâffe-i mevâdd-ı şer'-i şerîfe ve cezâ kânûnnâme-i münîfesine tevîkan ve efkâr-ı âdile-i hazret-i hilâfet-penâhîye tatbîkan icrâ olunup kimesneye bir gûne renciş ü ezâ ve cevri ü te'addî vukû'a gelmeyüp herkes mâl ve cân ve ırzlarına emîn olarak kendü kâr u kesbiyle ve zirâ'at u hırâsetiyle meşgûl bulunduğu ve tâ'ife-i merkûmeye dahi tebe'a-i sâ'ire nazarıyla bakılarak ma'âzallahi-te'âlâ katl-i nüfûs ve azv-i töhmet-i müstehcene şöyle dursun hiç birisine bi-gayr-i hakk mu'âmele-i tahkîriyye bile icrâ olunmadığı ma'lûm-ı me'âlî mevsûm-ı rahîmâneleri buyurulmak üzere işbu mazbata-i bendegânemiz tahrîr ve takdîm-i pîş-gâh-ı mekârim iktinâh-ı Sadâret-penâhîleri kılınmış olmanın ol bâbda ve kâffe-i hâlde emri ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 27 S. sene [12]65

Bende
Müşîr-i Eyâlet-i
Musul
Ali Aşkar

Bende
Defterdâr
[mühür]

el-Abdü'd-dâ'î
el-müftî
[mühür]

el-Abdü'd-dâ'î
Nâ'ib
[mühür]

Bende
Ser-kâtib-i Emvâl
[mühür]

Bende
Kâtib-i Tahrîrât
[mühür]

ve a'zâların mühürleri

BOA. A. MKT, nr. 170/12

- 13 -

*MUSUL'DAKİ FRANSA KONSOLOSUNUN OSMANLI
TEBEASINDAN BAZI KİŞİLERİ HİMAYESİ*

[Musul'da bulunan Fransa konsolosunun Osmanlı Devleti tebeasından ve Musul yerlilerinden bazı kimseleri himaye etmek maksadıyla, patent kağıdı verdiği haber alındığından, verilen emir üzerine bu kağıtların toplatıldığı; ayrıca Musul'daki Fransa ve İngiltere konsolosluklarında çalışan Musul yerlilerinden bazı görevlilerin vergilerini ödememeleri, sefâretlerinin de bu vergilerin tehirini istemeleri üzerine bu konuda ne yapılması gerektiğinin bildirilmesine dair Musul Vâililiği'nden gelen tahrirat.]

9 Ca. 1265 (2 Nisan 1849)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Musul'da bulunan Fransa konsolosu, tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den ve Musul yerlüsünden ba'zı kesâna himâyet gareziyle birer patent vermiş olduğu rivâyet kılınmış idüğünden, mukârin-i sıhhat olduğu takdîrde öyle yolsuzlukla vermiş olduğu kâğıdların gerü aldırılmasına ve muhâlefet eder ise sefâretiyle kararlaştırılmak üzere keyfiyyetin iş'ârına mübâderet-i çâkerânem husûsu fî 27 Receb sene [12]65 târîhiyle bu kerre hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan bir kıt'a fermân-nâme-i sâmi-i Sadâret-penâhîlerinde emr u irâde buyurulmuş olup konsolos-ı mûmâ-ileyhin kesân-ı merkûmeye öyle birer kâğıd verdiği mukaddemce taraf-ı çâkerânemden bi'l-istihbâr bu keyfiyyet, mu'âhede ve usûl-i düveliyyeye münâfi idüğü tercümânına ol vakit nâzikâne anladılarak önü kesdirilüp verilmiş olan kâğıdların birer ikişer tedricle çoğu toplatdırılarak küsûr kalan bir kaç kıt'ası dahi gerü aldırılmak üzere bulunduğu halde işbu fermânnâme-i sâmi'leri şeref-vürûd edüp, iki üç gün zarfında anlar dahi toplatdırılarak cümlesinin arkası aldırılmış ve bu keyfiyyet istihbâr olunduğu vakit hâk-i pâ-yı âlîlerine arz u inhâ olunmaması çünkü kesân-ı merkûmenin cizyelerini ve vergiden hisse-i musîbelerini edâda vesâ'ir cihet-i tâbi'iyette bir tereddüdleri ve zikrolunan kâğıdların toplanılması emrinde olan teblîgât-ı âcizâneme de konsolos-ı mûmâ-ileyhin muhâlefet ve ısrârı vukû' bulmadığından nâşî bu husûsun tahkiyesi zımnında hâk-i pâ-yı âlî-i vekâlet-penâhîlerini ta'cîz etmemekliğim mütâla'asından

îcâb eylemiş olduğu ve Musul'da mukîm Fransa ve İngiltere konsoloslarının re'âyâ-yı Devlet-i Aliyye'den ve Musul'un yerlüsünden olarak hizmetlerinde bulunan kâtib ve tercümân ve yasakçılarıyla hademe-i sâ'irelerinin altmış dört senesi vergisinden dört bin guruşdan ziyâdece hisse-i musîbeleri olup, taleb olundukda vakt-i müstesnâda o misillü hizmetcilerinden vergi alınmadığı beyânıyla şimdi bunlar için mahallelerinden tefrîk olunan hisse-i verginin verilüp verilmemesi zımnında bir kerre sefâretlerine li-ecli'l-mürâca'a şimdilik te'hîrini ifâde eylemeleriyle işbu verginin memleket ve mahallâtıdan aranılması ve herkesin hâl u tahammül ve emlâk u arâzî ve ticâret-i vâkı'alarına göre komşuca tesviye ve taksîm olunması usûlünden idüğünden bahisle hademe-i merkûmenin bulundukları mahallât vergi-yi muhassasalarının ikmâli husûsu mahallât-ı mezbûreden aranılacağı cevâben kendülere bildirilmiş ve hademe-i merkûme hisse-i vergileri hakkında dahi iktizâ-yı hâlin savb-ı çâkerâneme emr ve iş'ârı vâbeste-i irâde-i seniyyeleri bulunmuş idüğü muhât-ı ilm-i âlî-i vekâlet-penâhîleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 9 Ca. sene [12]65

Bende

Vâlî-i

Eyâlet-i

Musul

Ali Aşkar

BOA. A. MKT, nr. 187/76

- 14 -

MUSUL BÖLGESİNDEKİ BAZI AŞİRETLERİN VERGİLERİNE
YAPILAN ZAMMA TAHAMMÜL EDİP
EDEMeyeceklerinin İncelemesi

[Musul bölgesi ahalisinin ödedikleri vergi miktarının diğer yerlere göre daha düşük olmasına rağmen, mirî malları vergilerine zam yapılan Herki ve Otoşi aşiretlerinin bu zammı ödeme güçlerinin olup olmadığının görüşülerek neticenin bildirilmesine dair Musul ve Kürdistan eyaletlerine yazılan şukka.]

26 Ca. 1266 (9 Nisan 1850)

Musul ve Kürdistan vâflilerine

Musul eyâleti aşâyirinden Herki ve Otoşi aşîretlerinin mâl-ı mîrîsi hadd-ı nisâbından dûn olduğundan Herki Aşîreti'nin mâl-ı mîrîsi olan elli iki bin guruş üzerine yirmi bin beş yüz ve Otoşi Aşîreti'nin mâl-ı mîrîsi bulunan yirmi yedi bin beş yüz guruşa dahi on dört bin guruşun zamm olunduğu eyâlet-i merkûme defterdârı efendi tarafından inhâ olunduğu beyânıyla îcâbının icrâsına dâ'ir Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden takdîm kılınan takrîr Meclis-i Vâlâ'ya verilerek Musul ve Kürdistan eyâletleri dâhilinde kâ'in aşâyir ve ekrâd ve ahâlî-i sâ'irenin vergileri mahall-i sâ'ireye kıyâsen haff olup zamm ve ilâveye tahammülü me'mûl ise de zikrolunan zemâyim keyfiyyeti yalnız defterdâr-ı mûmâ-ileyh tarafından iş'âr kılınmış olmasına ve sâye-i şevket-vâye-i cenâb-ı cihân-dârîde hoşnûdî-i ahâlî kazıyyesi mültezim bulunmasına mebnî işbu aşîretler vergilerinin hakîkaten zamma tahammülü var mıdır ve bu zammı memnûnen kabûl ederler mi. Evvel-i emrde keyfiyyetin savb-ı vâlâlarından ve Kürdistan vâlîsi devletlü paşa hazretleri tarafından isti'lâm ve istişâr olunarak ba'dehu iktizâsına bakılması tensîb ve hâk-i pâ-yı hümayûn-ı hazret-i şâhânedan istîzân olunarak irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne dahi bu merkezde müte'allık ve şeref-sudûr buyurulmuş ve mücebince keyfiyyet vâlî-i müşârun-ileyh

hazretlerine bildirilmiş olmağla ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hazret-i şâhâne vâlî-i müşâr ve defterdâr-ı mûmâ-ileyhimâ ile muhâbere ve müzâkere olunarak karâr-ı keyfiyyetin iş'ârına himmet buyurmaları siyâkında şukka.

Fî 26 Ca. sene [12]66

BOA. A. MKT. MVL, nr. 26/34

- 15 -

*MÖSYÖ LAYERD'İN MUSUL VE BAĞDAD TARAFLARINDA KAZI
YAPMASINA BAZI ŞARTLARLA İZİN VERİLMESİ*

*[Antika araştırmak maksadıyla Musul ve Bağdat taraflarında
bulunan Mösyö Layerd'in çıkaracağı eski eserlerin ihracına müsaade*

edilmesi yolunda İngiltere Sefâreti'nin izin istediği; ancak eski eserlerin Osmanlı toprakları dışına çıkarılması doğru olmadığından, çıkarılacak eşyaların Osmanlı Devleti'ne bırakılması, kazı sırasında Osmanlı Devleti'nden ehliyetli bir memurun bulundurulması ve buna benzer bazı şartlarla kazıya izin verilmesi hususunda Fethi Paşa'nın bilgilendirilmesi uygun görülüyorsa da verilecek emre göre hareket edileceğine dair tezkire.]

7 S. 1267 (12 Aralık 1850)

Tezkire-i Sâmiye

İngiltere Devleti tebe'asından Mösyö Layerd antika taharrîsi zımında Musul ve Bağdad taraflarında olduğundan, bulacağı âsâr-ı kadîmenin ihrâcına müsâ'ade olunması İngiltere Sefâreti tarafından istid'â olunduğundan ol bâbda devletlü Fethi Paşa hazretleriyle muhâbereyi şâmil tezkire manzûr-ı âlî buyurulmak için takdîm kılındı. Târîh âliminin miftâh-ı ma'nevîsi makâmında olan âsâr-ı kadîmeyi şunun bunun çıkarup hârice götürmesi şân-ı me'âlî nişân-ı Devlet-i Aliyye'ye münâsib ve lââyık şey olmadığından bu mâddenin memnû'iyet-i külliyesi ve sâye-i muvaffakiyyet-vâye-i hazret-i şâhânede yapılmış olan müzenin ilerüledilmesi hakkında ittihâz ve i'lânı tasavvur olunan karâr ve nizâmın hükmü ilerüsüne cârî olmak umûr-ı tabî'iyeden bulunduğu ve İngiltere Sefâreti'nin işbu istid'âsı bundan evvelce vukû' bulmasına nazaran bu bâbda bir ilişiklik olmamak için mûmâ-ileyh İngilterelünün antika ihrâcına tezkire-i mezkûrede muharrer olan şurût ile müsâ'ade olunması ve bu sûreti İngiltere Elçisi Mösyö Kayanet dahi muvâfık-ı maslahat görüp, fakat tasavvur olduğu üzere yalnız üç ay için ruhsat verilmesi çünkü şimdi kış olduğundan iş görülemeyeceği cihetle pek az olacağından biraz temdîd olunması ifâde olunup çünkü çıkarılacak eşyâdan taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye dahi terk olunacağı ve fi'l-hakîka kış mevsimi çalışılamayacağından bu kadar müddet kâfi olamayacağı cihetle bu müddetin temdîdinde be'is olamayacağından altı ay için ruhsat verilmesi ve bu İngilterelünün antika ihrâcıyla iştigâli esnâsında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir ehliyetli me'mûr birlikte bulunur ise anın sûret-i ameliyâtını ve ne makûle şeyler çıkardığını görmek ve öğrenmek fâ'ideleri hâsıl olacağından mümkün olduğu hâlde icrâ-yı îcâbına himmet olunmak üzere bu kaziyyenin dahi müşârun-ileyh Fethi Paşa hazretlerine bildirilmesi münâsib gibi mülâhaza kılındıysa da ol bâbda her ne vechile

emr ü fermân-ı hazret-i şehen-şâhî şeref-sünûh buyurulur ise ana göre harekete mübâderet olunacağı beyânıyla tezkire.

BOA. A. AMD, nr. 27/3

- 16 -

*ŞAMMÂR AŞİRETİ'NİN KÖYLERE VERDİĞİ ZARARIN
ÖNLENMESİ İÇİN AŞİRETE ŞEYHÜLMEŞAYİH TAYİN
OLUNAN ŞEYH HECER'E VERİLECEK MAAŞIN TEMİNİ*

[Şammâr Aşireti'nin Musul köyleri ahâlîsine yaptığı zarar ve ziyanı önleme amacıyla bu aşirete şeyhülmeşâyih tayin olunan Şeyh Hecer'in kendisine aylık iki bin kuruş maaş verildiği takdirde görevini yapacağı bildirildiğinden, şeyhe açıktan maaş verilmesinin hazineye zarar verecek olmasından dolayı maaşlı askerden yirmi ikisine izin verilerek maaşlarının şeyhe tahsis olunmasının uygun görüldüğü, bu konuda gerekenin yapılmasına dair Musul Mutasarrıflığı'na gönderilen şukka.]

22 L. 1267 (20 Ağustos 1851)

Musul Mutasarrıfına

Geçende Musul defterdârı izzetlü efendinin tevârüd eden tahrîrâtıyla melfûf mazbata hülâsa-i me'âlinde Şammâr Aşireti'nin Musul kurâsı ahâlîsi haklarında vukû'a gelen keyd ve mazarratlarının indifâ'ı zımnında aşîret-i merkûme üzerine Bağdad tarafından şeyhü'l-meşâyih ta'yîn olunmuş olan Şeyh Hecer bi't-te'mîn celbolundukda kendüsine şehriye iki bin guruş ma'âş tahsîs olunduğu hâlde Musul'un kâffe-i kurâ ve nevâhîsi aşâyir-i merkûme ve Urbân-ı sâ'irenin keyd ve mazarratlarından muhâfaza olunarak ahâlî ve fukarâdan bir helâl alınur ise aynen reddedeceğinin bi'l-beyân ta'ahhüdü hâvî bir kıt'a sened dahi vermiş olup, buna açıktan ma'âş tahsîsi hasâr-ı hazîne-i celîleyi mûcib olacağından el-yevm müstahdem olan neferât-ı muvazzafanın yirmi iki neferine ruhsat verilerek yerlerine şeyh-i

merkûmun tevâbi'âtı tahrîr ve îcâb eden ma'âşları şeyh-i merkûma tahsîs olunması bi't-tensîb ol vechile îcâbı icrâ olunduğu iş'âr kılınmış olmakdan nâşî keyfiyyet Meclis-i Vâlâ'ya lede'l-havâle asıl matlûb dahi oraların istihsâl-i âsâyiş ve emniyyeti idüğünden sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede aşâyir vesâ'irenin hüsn-i inzibâtları esbâbının istikmâliyle husûl-i âsâyiş ve huzûr-ı tebe'a mâdde-i ehemmesine bezl-i makrûr olunmasının tarafınıza bildirilmesi tezekkür kılınmış olmağla ber-minvâl-i muharrer iktizâ-yı hâlin icrâsı husûsuna himmet ve i'tinâ eylemeniz siyâkında şukka.

BOA. A.MKT. UM, nr. 70/96

- 17 -

MUSUL EYALETİNİN İHALE OLUNACAK VARİDATI

[Varidatı ihale olunacak Musul eyaletinin 67, 68 ve 69 senelerindeki gümrük, damga, boyahane, kelek, kantar, hinta, bâc-ı bazar, kayıkçıyan, kasabhane, adet-i ağnam, sazlık ve orman rüsumları ile diğer varidatı.]

1269(1852-1953)

Pusula-i Mezâd

Altmış sekiz senesinden i'tibâren Hazîne-i Celîle'den iltizâm olunacak vâridât, hazîne mültezimi veyâhud vekîli tarafından idâre olunmak ve fakat ifrâzâtının asıl mültezimi tarafından âhara ihâlesine mesâğ gösterilmek ve gerek aslına ve gerek ifrâzâtına dâ'ir münâza'a zuhûrunda asıl mülteziminin da'vâsına bakılup gayrısı tarafından arzuhâl takdîm kılınur ise hukûk nazarıyla bakılarak cânib-i hazînedan tanılmamak ve asıl mültezimiyle beynlerinde faysal verilmek ve olmadığı sûretde şer'-i şerîf ma'rîfetiyle rü'yyet olunmak nizâmından olduğundan nizâm-ı mezkûr ile ihtikârlık sûretiyle elden ele geçmemek ve hiçbir sûretle gadr ve ta'addi vukû'a

getürülmemek fıkrası tasdîr olunacak zabıt emr-i şerîfine derc olunacağı zîrde muharrer vâridâtının der-uhdesine tâlib bulunanların ma'lûmları olmak ve ana göre pey sürmek için işbu mezâd pusulasına şerh verildi.

Musul Eyâletinin Rusûmî Vâridâtı:

Vâridât-ı merkûmenin inhâ olunduğu üzre beş senelik olarak ihâle olunduğuna dâ'ir sarâhaten bir gûne kayd bulunamamağla şerh verildi.

Nefs-i Musul Kazâsı:

Zikrolunan gümrükler ile merbûtâtı bulunan rüsûmâtın senevîsine bir yük seksen beş bin guruş zamm kılındığı mahallinden inhâ olunarak Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye'ye bi'l-havâle der-dest-i müzâkere bulunmuş ve irâdesi sünûhunda keyfiyyetin mahalline bildirileceği der-kâr olmağla şerh verildi.

Altmış yedi senesinden i'tibâren sinîn ihâlesi tesviye olunan:

Bedel	
Guruş	
723750	Gümrük ve bâbü'l-cisr rüsûmu
122500	Tamga rüsûmu
126500	Boyahâne rüsûmu
97850	Kelek rüsûmu
34700	Kantâr rüsûmu
16000	Bakkâlât rüsûmu
12000	Sûku'l-hınta rüsûmu
21500	Bâzâr-ı sîm ve nühâs rüsûmu
12000	Kayıkçıyân rüsûmu
1200	Dekkâkân rüsûmu
52000	Bezirciyân ve helvaciyân rüsûmu
1350	Mavi Arslan ve Hamza ve Tahzud adalarının orman rüsûmu
1221350	

Kezâlik altmış yedi senesinden itibaren beş senelik olarak esnâfı üzerine ihâle olduğu inhâ olunan:

Rüsûm-ı merkûme altmış sekiz senesinden itibaren orman-ı mezbûr arâzîsine yirmi beş binden mütecâviz kavak fidanı gars etmek ve beş senede hâsıl olacak kavakları kat' ve kökleri yerinde kalmak ve müceddeden beş bin kavak fidanı diküp cânib-i mîrîye terk etmek ve bedeli olan meblağ-ı mezbûru sene be-sene te'diye etmek üzere mültezim-i sâbıkı Hanna zımmî uhdesine maktû'an ihâlesi husûsuna dâ'ir mahallinden vârid olan mazbata ve Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye karârı mûcebince rüsûm-ı merkûme ber-minvâl-i muharrer beş sene ihâlesinden sarf-ı nazarla sene-i merkûme mahsûben vâridât-ı sâ'ire sırasında müzâyede-i aleniyyesine itibaren icrâ takarrür edecek bedel ile ehl-i İslâmdan tâlibi uhdesine ihâlesi husûsu evâ'il-i Ra. sene [12]68 târîhinde Musul mutasarrıfına tahrîrât-ı nezâret-penâhî tastîriyle evrâkı hıfz kılındığı.

Nakkârân rüsûmu	Na'alçacıyân rüsûmu	Dolap rüsûmu
Bedel	Bedel	Bedel
Guruş	Guruş	Guruş
3600	1200	14000
Karagöz ve Kasine karye- lerinin orman rüsûmu		Kirişhâne rüsûmu
		Bedel
Guruş		Guruş
8075		1000
		Yekûn
		Guruş
		27875
		Yekûn
		Guruş
		1434225

Altmış sekiz ve dokuz senelerine mahsûben sinîn ihâle olunduğu kezâlik inhâ olunan:

Tahmîs rüsûmu	Sûku'l-hayl ve Vezzâiye-i rişte rüsûmu	Şevârik rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş	Guruş
10200	45950	16000
2200	3150	1000
-	-	-
8000	42800	15000

Kıbtiyân mîrîsi	Orman rüsûmu	
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	
Guruş	Guruş	
3500	10000	
500	3500	Mahallî tenzîli
-	-	R. sene [12]68
3000	6500	

Mîrî hamâmı îcârı	Kassâbhâne rüsûmu	
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	
Guruş	Guruş	
1700	82050	
50	4750	Mahallî zammı
-	-	R. sene [12]68
1750	86800	

Âdet-i ağnâm	Orman rüsûmu
mürûriyye-i cîsr rüsûmu	Bedel-i sâbık
Bedel-i sâbık	Guruş
Guruş	875 Kızfahra karyesi orman
20000	rüsûmu
	475 Çullu karyesi orman rüsûmu
	260 Şihvana karyesi orman rüsûmu
	1600 Zimav karyesi orman rüsûmu
	3210
	340 Mahallî zammı
	R. sene [1]268
	3550

Âdet-i ağnâm rüsûmu	Sazlık rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel
Guruş	Guruş
130000	1000
9000 Mahallî zammı	2500 Mahallî zammı
R. sene [12]68	R. sene [12]68
139000	3500

Yekûn

Guruş		
322610	Bedelât-ı sâbıkı	
3790	Mahallî müzâyedesi zammı	
326400	R. sene [12]68	Guruş
3500	Müceddeden maktû‘a rabt	14140
329900	olunan sazlık rüsûmu	10350 Mahallî tenzîli
		- R. sene [12]68
		3790

Duhok nâhiyesi

Âdet-i ağnam rüsûmu	Boyahâne rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş
11500	3000
1500	
_____	
13000	

Mahallî
R. sene [12]68**Yekûn**

Guruş	
14500	Bedelât-ı sâbıkı
1500	Mahallî müzâyedesı zammı
_____	R. sene [12]68
16000	

Tela'fer nâhiyesi

Değirman îcârı Tamga rüsûmu

Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş
12000	4500
1000	1500
_____	_____
13000	6000

Bâc-ı bâzâr rüsûmu

Bedel-i sâbık
Guruş
7000
2500
_____
9500

Âdet-i ağnam, ağnam rüsûmu

Bedel-i sâbık
Guruş
4500
... Mahallî zammı
_____ R. sene [1]268
4500

Yekûn

Guruş	
28000	Bedel-i sâbıkı
5000	Mahallî zammı
<hr/>	R. sene [1]268
33000	

Akra kazâsı

Bâc-ı bâzâr rüsûmu	Mûmhâne rüsûmu	Kassâbhâne rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş	Guruş
28000	2000	3500
1000	..	..
<hr/>	<hr/>	<hr/>
27000	2000	3500

Debbağhâne rüsûmu	Etmekhâne rüsûmu	Na‘lbendân rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş	Guruş
2000	3500	1250
..	..	..
<hr/>	<hr/>	<hr/>
2000	3500	1250

Kelek ceme rüsûmu	Hân ve kebâbciyân rüsûmu	Âdet-i ağnâm rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş	Guruş
1000	1000	75500
..	..	2990
<hr/>	<hr/>	<hr/>
1000	1000	72510

Boyahâne rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

12750

.. Mahallî müzâyedesi tenzîli

- _____ R. sene [12]68

12750

Yekûn

Guruş

135000

Bedelât-ı sâbıkı

3990

Mahallî müzâyedesi noksânı

- _____

R. sene [12]68

131010

Dâvudiye kazâsı

Âdet-i ağnâm rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

15100

300

Mahallî tenzîli

- _____

R. sene [12]68

14800

Zaho kazâsı

Bâc-ı bâzâr rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

11100

2900

Boyahâne rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

2000

..

Kassâbhâne rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

3000

..

14000	2000	3000
Tamga rüsûmu	Âdet-i ağnâm rüsûmu	
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	
Guruş	Guruş	
3000	32000	
1500	1000	Mahallî zammı
		R. sene [12]68
4500	33000	

Yekûn

Guruş	
51000	Bedel-i sâbık
5400	Mahallî zammı
	R. sene [1]268
56500	

Mizivri kazâsı

Âdet-i ağnâm rüsûmu	Boyahâne rüsûmu	Kassâbhâne rüsûmu
Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık	Bedel-i sâbık
Guruş	Guruş	Guruş
22900	6500	500
1390	..	.. Mahallî zammı
		R. sene [12]68
24290	6500	500

Yekûn

Guruş	
29900	Bedelât-ı sâbıkı
1390	Mahallî müzâyedesi zammı
	R. sene [12]68

31290

Yekûn

Guruş		
1845435	Bedelât-ı sâbıkası	
1221350	Altmış yedi senesinden i'tibâren sinîn ihâlâ	
- _____	olunan gümrük ve sâ'ire rüsûmu bedelâtı	
		Guruş
624085		27430
12790	Mahallî müzâyedesi zemâyimi	14640mahallî müzâyedesi
_____	R. sene 1268	- ____noksânı R.sene [12]68
636875		12790
3500	Ber-vech-i bâlâ müceddeden ihâlesi	
_____	gösterilen saz rüsûmu	
640375		

Tâlibinin adem-i zuhûruna mebnî emânete birağılan Dâvudiye kazâsının âdet-i ağnâm rüsûmu

Bedel-i sâbık

Guruş

60000

Yekûn**Guruş****700375****BOA. ML. VRD, nr. 2221**

**SÜLEYMANİYE SANCAĞINDAKİ KAZA, NAHİYE VE
AŞİRETLERDEN ELDE EDİLEN GELİRLER**

[Şehr-i Zor eyaletinin Süleymaniye sancağında bulunan ve tahriri tamamlanmamış olan kaza, nahiye ve aşiretlerden elde edilen askerî iane, damga vergisi, öşür, rüsum, gümrük ve boyahane gelirleri.]

1271 (1854-1855)

Livâ-i mezbûrun i'âne-i askeriyyesine dâ'ir cerîde muhâsebesinden mevrûd ilmühaberde sarâhat olmadığından zîre terkîm olunmamış olmağla şerh verildi.

Livâ-i mezbûrda sâkin ve mütemekkin nüfûs-ı zükûrun esâmîsi şimdiye kadar tahrîr olunmamış olduklarından ne mikdâr nüfûs-ı zükûrı olduğu cerîdece ma'lûm olamamış olmağla şerh verildi.

Şehr-i Zor Eyâletinde Kâ'in Süleymaniye Sancağı

Ma'a Serçınar		
Süleymaniye kazâsı	Karadağ kazâsı	Bâziyân kazâsı
Guruş [Pâre]	Guruş	Guruş
69643 - 10	70702—	19078
125100	202875	73500
322220 14	119000	.....
237500	.....	.....
28570	.....	
15089	.....	
—————	—————	—————
798123— 4	392577—	92578
Surtaş kazâsı	Merge kazâsı	Bişter kazâsı
Guruş Pâre	Guruş Pâre	Guruş Pâre
30658— 18	21596 12	20027— 6

106050	27500	17675	10
.....	.....	.....	
.....	.....	.....	
.....	.....	.....	
-----	-----	-----	-----
136708— 18	49096 12	37702— 16	

Gülanber kazâsı

Guruş Pâre

15867

83703 9

.....

.....

.....

.....

99570 9

Sürücük kazâsı

Guruş

34562

120000

.....

.....

.....

.....

154562

Şehr-i Pazar kazâsı

Guruş Pâre

14529 15

18065

.....

.....

.....

.....

32594 15

Alıçya(?) [𐭠𐭣𐭥𐭥] nâhiyesi

Guruş Pâre

4958 17

32850

.....

.....

.....

.....

37808 17

Zendûzengne nâhiyesi

Guruş

11884

18750

.....

.....

.....

.....

30634

Delu nâhiyesi

Guruş Pâre

10990— 2

23000

.....

.....

.....

.....

33990— 2

Zalvav nâhiyesi

Guruş Pâre

2898 7

11615 1

.....

Selbartu nâhiyesi

Guruş

1291—

3300. ....

.....

Piryâdi nâhiyesi

Guruş Pâre

1852— 7

.....

.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
14513	8	4591—
1852	7	
Gürge nâhiyesi	Şivan nâhiyesi	Çubukkal'a nâhiyesi
GuruşGuruş	Guruş	
1230	14022	5268—
.....	1500	13626
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
1230	15522	18894—
Serçınar Kendağacı	Kal'a-i Sebüke	Çayasebz nâhiyesi
nâhiyesi	nâhiyesi	
Guruş Pâre	Guruş Pâre	Guruş Pâre
1347 15	2608— 5	2047 17
1500	.....	2000
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
2847 15	2608 5	4047 17
Geyveceremle nâhiyesi	Kasrûk nâhiyesi	Ağcalar nâhiyesi
Guruş Pâre	Guruş Pâre	Guruş Pâre
2244 10	3620— 12	12074 18
.....	5500	.....

.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
-----	-----	-----
2244 10	9120 12	12074 18

Asker nâhiyesi

Guruş	Pâre
3325	10
31310	
.....	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
34635	10

Balıkkaylun nâhiyesi

Guruş	Pâre
6218	5138— 6
16321	— 12
.....	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
22539	— 12

Gelâle Ulağlı nâhiyesi

Guruş	Pâre
.....	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
5138	— 6

Şebek nâhiyesi

Guruş	Pâre
6680	13
9178	18
.....	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
15859	31

Havun nâhiyesi

Guruş	Pâre
6785	6025 11
17000	
.....	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
23785	

Serav Mîrâbâd nâhiyesi

Guruş	Pâre
13100	
.....	
.....	
.....	
-----	-----
19125	11

Alan nâhiyesi

Guruş	Pâre
16951	— 11
33233	—

Sebul nâhiyesi

Guruş	Pâre
12214	— 3
8395	

Berkir nâhiyesi

Guruş	Pâre
3659	9
2000	

.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
50185	11	20609— 3
5659	9	

Ciftân nâhiyesi	Pençirin nâhiyesi	Kızılca nâhiyesi
Guruş Pâre	Guruş Pâre	Guruş
8848 12	6906 10	22509
5000	12500	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
13848— 12	19406— 10	22509

Teratul nâhiyesi	Câf Aşîreti	Gelâli Aşîreti
Guruş Pâre	Guruş	Guruş
15651— 9	328000	15375
14000	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
29651— 9	328000	15375

Gavâre Aşîreti	Mendmî Aşîreti	İsmail Üzeyrî Aşîreti
GuruşGuruş	Guruş	
51250	35875	17937
.....	.....	.....

. . . . .	. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .	. . . . .
_____	_____	_____
51250	35875	17937

Kevzere Aşîreti		Mezrenk Aşîreti		Kâfirveş Aşîreti
Guruş	Pâre	Guruş	Pâre	Guruş
6021	15	3843—	10	4100
.....		.....		.....
.....		.....		.....
.....		.....		.....
.....		.....		.....
.....		.....		.....
<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
6021	15	3843—	10	4100

Kelûkevânî Aşîreti		Menkûr Aşîreti		Mâmişbene Aşîreti	
Guruş	Pâre	Guruş		Guruş	
3843	10	5125	2562		
.....		.....		.....	
.....		.....		.....	
.....		.....		.....	
.....		.....		.....	
.....		.....		.....	
-----	-----	-----		-----	
3843	10	5125	2562		

(.....)dârî Aşîreti	Şekmirân Aşîreti	Şemîrân Aşîreti
GuruşGuruş	Guruş	

4100	15375125	
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
4100	15375125	

Sanbaz Aşîreti

Guruş Pâre
3843 10

.....
.....
.....
.....
.....

3843 10

Dumihran Aşîreti

Guruş Pâre
41845 2

.....
.....
.....
.....
.....

41845 2

Cevbenkâre Aşîreti

GuruşGuruş
615 5125

.....
.....
.....
.....
.....

61510175

Dâvude Aşîreti

Vergisi ber-mûceb-i muhâ-
sebe sene [12]70

5050 A‘şâr vâridâtı sene [12]71
..... Rusûmî vâridâtı sene-i m[ezkûr]
..... Gümrük ve meydân-ı gılâl ve
bâc-ı bâzâr ve kantar rûsûmu
..... Etrâf-ı şehir boyahâneleri
..... Emâneti hâsılâtı

Yekûn		
Guruş	Pâre	
1032045	12	Vergisi
1055198	10—	Öşrî vâridâtı
441220	14	Rusûmî vâridâtı
237500		Gümrük ve tevâbi'i rüsûmî vâridâtı
28570		Etrâf-ı şehir boyahânesi
15089		Emâneti
2809623	16—	

BOA. ML. VRD, nr. 2538

- 19 -

*ZÎBAR NAHİYESİNİN ISLAHI VE ŞİRVAN NAHİYESİNDEKİ
İDARÎ KARGAŞANIN SONA ERDİRİLMESİ İÇİN
İDARELERİNİN BİRLEŞTİRİLMESİ*

[Musul'a bağlı olup, verimli topraklara sahip oldukları halde reislerinin baskısı altında vahşet bir halde bulunan ve devletin adlî kanunlarından faydalanamayan Zîbar halkının ıslâhıyla bu yerlerin bayındır hale getirilmesi, Revanduz sınırları dahilinde bulunup "aşağı" ve "yukarı" olmak üzere iki kısma ayrılan, bir tarafı Revanduz'a diğer tarafı Musul'a bağlı Akra'ya mülhak Şirvan nahiyesinin ahâlîsini bu karışıklıktan kurtarmak için her iki mahallin bir idareye bağlanması, Şirvan ve Zîbar nahiyeleriyle münasebeti olan diğer nahiyelerin idarelerinin birleştirilerek Musul'a tâbi Zîbar kaymakamlığı adıyla bir kaymakamlık teşkil edilmesi ve ortaya çıkacak müdür, kâtib ve kırtasiye masraflarının karşılanması hususunda Maliye Nezâreti'ne izin verilmesine dair Bağdad Vilâyeti İdare Meclisi'nin, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresi'ne havale ettiği mazbata üzerine sâdır olan irâde.]

1 M. 1296 (26 Aralık 1878)

1170

Bağdad Vilâyeti İdâre Meclisi'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan fî 12 Şa'bân sene [1]295 ve fî 30 Ağustos sene [12]94 târîhli ve on beş numaralı mazbatası Mülkiye Dâ'iresi'nde kırâ'at ve mütâla'a olundu.

Hulâsa-i me'âli: Musul sancağına mülhak Zîbar nâhiyesi altı nâhiyeyi ve cümlesi yüz seksen sekiz karyeyi ve bu karyede üç bin sekiz yüz şu kadar hâne ve bir çok arâzî-i münbiteyi hâvî ve zirâ'at ve i'mâra müsta'idd iken ahâlîsi şimdiye kadar müteferrik ve hâl-i vahşet ve belâhetde ve re'îslerinin taht-ı esâret ve tahakkümünde bulunduklarından ahâlî-i merkûmenin ıslâh-ı hâlleri ile oraların tahsîl-i umrân ve sâ mânâ, nâhiye-i mezkûrenin kâ'im-i makâmıya tahviline mütevakkıf olduğu gibi mezkûr Zîbar'la Şehr-i Zor'a tâbi Revanduz'un hudûdu dâhilinde bulunan Şirvan nâhiyesi ulyâ ve süfelâ nâmıyla ikiye münkasım olup bir ciheti Revanduz'a ve bir tarafı Musul'a tâbi Akra'ya mülhak olduğundan orada bulunan ve müridler ta'bîr olunan ahâlîsinin tefrika ve ihtilâfdan kurtarılması her iki mahallin bir idâreye rabtına menûl bulunduğu cihetle zikrolunan Şirvan ve Zîbar'a münâsebeti olan nâhiyelerin tevhid-i idâresiyle mezkûr kâ'im-i makâmıya Musul'a tâbi olmak üzere Zîbar Kâ'im-i makâmıya nâmıyla teşkîli lüzûmu Şehr-i Zor ve Musul mutasarrıflıklarıyla cereyân eden muhâbere netîcesinden anlaşılmış ve lede'l-muvâzene kâ'im-i makâmıya hey'etinin teşkîli şehri dört bin yüz gurus masraf ihtiyârına mütevakkıf olup bundan el-yevm mevcûd bulunan bir müdürle kâtib ma'âş ve kırtasiye bahâsı olan sekiz yüz yirmi gurus ba'de't-tenzîl müceddeden daha üç bin iki yüz seksen gurusun tahsîsine ihtiyâc görünüyor ise de şu teşkilât ve ıslâhâtın istikbâlen celbedeceği ma'mûriyyet vâsıtasıyla tezâyüd eyleyecek vâridât, masârifât-ı mezkûreye tekâbül edeceği gibi sâ'ir sûretle de fevâ'id-i mülkiyye hâsıl olacağı beyânıyla meblağ-ı mezbûrun doksan beş senesi bûdçesine idhâliyle berâber hazînece kabûlü ve icrââtına teşebbüs olunmak üzere me'zûniyyet i'tâsı ifâdesini mutazammındır.

Siyâk-ı iş'âra nazaran mezkûr Zîbar nâhiyesinin kâ'im-i makâmıya tahvili mevki'in ve ahvâl-i ahâlînin gösterdiği lüzûma mebnî olduğu anlaşılmış olmağla mezkûr kâ'im-i makâmıya için Zîbar nâhiyesinin muhassesât-ı kadîmesi olan mebâlig ba'de't-tenzîl fazla tahsîsi iktizâ eden sâlifü'z-zikr üç bin iki yüz seksen gurus sene-i

hâliyye nihâyetine kadar fevka'l-âde tertîbinden ve doksan beş sene-i mâliyyesi ibtidâsından i'tibâren muvâzeneye idhâlen tesviye olunmak üzere mezkûr kâ'im-i makâmlığın teşkîli zımnında vilâyet-i mezkûreye me'zûniyyet i'tâsı ve hazînece îfâ-yı muktezâsının dahi Mâliye Nezâreti Celîlesi'ne havâlesi tezekkür kılınmağın, ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 23 Zil'l-hicce sene [1]295

ve

Fî 6 Kânûn-ı Evvel sene [1]294

Şûrâ-yı Devlet

Ali Bey

Avnü'r-refîk

Me'zûnen Beyrut'da

Mehmed Celâleddin

Ahmed İzzeddin

Yanko

Atûfetlü efendim hazretleri,

Bağdad Vilâyeti İdâre Meclisi'nin mazbatası üzerine Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi'nin leffen arz u takdîm kılınan mazbatası me'âlinden müstebân olduğu vechile Musul sancağına mülhak Zîbar nâhiyesi yüz seksen sekiz karyeli ya'ni üç bin sekiz yüz hâneyi câmi' altı nâhiyeyi hâvî ve bir çok arâzî-i münbiteyi muhtevî olup zirâ'at ve i'mâra müsta'idd iken ahâlîsi müteferrik ve kavânîn-i adliyye-i devletden gayr-i müstefîd olduklarından ıslâh-ı hâllerıyla oraların tahsîl-i umrân ve sâ mânı, nâhiye-i mezkûrenin kâ'im-i makâmlığa tahviline mütevakkıf olduğu gibi mezkûr Zîbar ile Şehr-i Zor'a tâbi' Revanduz'un hudûdu dâhilinde bulunan Şirvan nâhiyesi ulyâ ve süflâ nâmıyla ikiye münkasım olup bir ciheti Revanduz'a ve bir tarafı Musul'a tâbi' Akra'ya mülhak olduğundan oralarda bulunan ve mürîdler ta'bîr olunan ahâlînin tefrika ve ihtilâfdan kurtarılma için bir idâreye rabtı ve zikrolunan Şirvan ve Zîbar'a münâsebeti olan nâhiyelerin tevhit-i idâresiyle Musul'a tâbi' olmak üzere Zîbar Kâ'im-i makâmlığı nâmıyla teşkîli şehrî dört bin gurus masraf ihtiyârına mütevakkıf olup, bundan el-yevm mevcûd bulunan bir müdürle kâtib ve kırtasiye bahâsı olan sekiz yüz yirmi gurus bâ'de't-tenzîl müceddeden daha üç bin iki yüz seksen gurusun tahsîsine

ihtiyâc görünüyor ise de şu müşkilât ve ıslâhâtın istikbâlen celbedeceği ma‘mûriyyet vâsıtasıyla tezâyüd edecek vâridât, masârifât-ı mezkûreye tekâbül edeceği gibi sâ‘ir sûretle de fevâ‘id-i mülkiyye hâsıl olacağından masârif-i mezkûrenin kabûlüyle sene-i hâliyye nihâyetine kadar fevka'l-âde tertîbinden ve doksan beş sene-i mâliyyesi ibtidâsından i‘tibâren muvâzeneye idhâlen tesviye olunmak üzre mezkûr kâ‘im-i makâmılığın teşkîli zımnında mahalline me‘zûniyyet i‘tâsı ve hazînece îfâ-yı muktezâsının dahi Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda irâde-i seniyye-i hazret-i milk-dârî her ne sûretle müte‘allık ve şeref-sudûr buyurulur ise infâz-ı hükm-i celîline mübâderet olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî selh-i Zi'l-hicce sene [12]95

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta‘zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle mazbata-i ma‘rûza manzûr-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve sûret-i muharrerinin ber-mûceb-i istîzân îfâ-yı mukteziyâtı müte‘allık ve şeref-sudûr buyurulan emr ü fermân-ı hümayûn cenâb-ı şehen-şâhî mantûk-ı celîlinden olarak mazbata-i mezkûre savb-ı sâmi-i hidîvîlerine i‘âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî Gurre-i Muharrem sene [12]96

BOA. İrâde Şûrâ-yı Devlet, nr. 2257

*MUSUL'DA İKAMET EDEN SÜRYÂNÎ YAKUBÎLER İLE
SÜRYÂNÎ KATOLİKLER ARASINDAKİ KİLİSE, ARAZİ VE
MEZARLIKLAR İLE İLGİLİ ANLAŞMAZLIKLARIN GİDERİLMESİ*

*[Musul'da ikamet eden Süryânî Yakubîler ile Süryânî Katolikler arasında uzun süredir devam eden kilise, arazi ve mezarlıklar üzerindeki anlaşmazlıkların giderilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nden muhtelif tarihlerde bir çok defa fermân yazıldığı halde konunun çözümlenmemesi ve şikayetlerin devam etmesi, son olarak iki cemaat arasında akdedilecek mukavele lâyihasını gönderen Fransa Sefâreti'nin de olaya karışması üzerine durumun Meclis-i Mahsûs'da incelenerek; Tahire Kilisesi ile Mar Behnâm Manastırı'na ait zeytinliklerin Süryânî Katolıklara, Mar Toma Kilisesi'nin ise Yakubîlere bırakılmasına karar verildiği, Bahşika [Ba'şika] köyü ile Bîşmonî denilen mahalde bulunan zeytin ağaçlarının taksimi, buradaki kabristanlığın müştereken kullanılması ve Süryânî Katoliklerinin Süryani Yakubîlere âit arazi üzerinde yaptıkları iki kilise hakkında gereken tahkikatın yapılması için bir komisyon kurulması, bu komisyon azaları arasında anlaşmazlık çıkarsa durumun hükûmete bildirilmesi ve hükûmet tarafından üçüncü hakem sıfatıyla doğrudan gönderilecek şahsın meseleyi kesin bir şekilde halledeceği hususlarının iki cemaat reisine ve gereken makamlara iletilmesi hakkında Meclis-i Mahsûs tarafından Musul Mutasarrıfı Nâzım Efendi'ye gönderilen **fermân müsveddesi.**]*

7 S. 1296 (31 Ocak 1879)

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye

Tercüme Odası

*Makâm-ı Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'ye fî 31 Teşrîn-i Evvel sene 1878 târîhiyle
Fransa Sefâreti'nden vârid olan takrîrin tercümesidir.*

Nefs-i Musul'da kâ'in kiliselerin tasarrufı mâddesi bin sekiz yüz otuz yedi senesi nizâmnâmesi hilâfına olarak Süryânî Katolik ile Süryânî Ya'kûbîler beyninde bir

takım ihtilâfât ve münâza'âta sebebiyyet vermiş ve tedâbîr-i vâsi'a-i sulhiyyeye mürâca'atla bu misillü hâlât-ı müte'essifenin men'-i tekerrürüne çalışmak ve alâkadârânın şân ve haysiyyetlerini vikâye ile berâber ihtiyâcât-ı sahîhalarını ikmâl etmek muktezâ-yı hâlden bulunmuş olmağla Fransa ve İngiltere sefirleri devlet-i metbû'alarından aldıkları me'zûniyyet üzerine keyfiyyeti bi'l-etrâf tedkîk ve mütâla'a eyledikten sonra iki cemâ'atin emlâk ve hukûkunu kat'iyen ta'yîn edecek âtîde muharrer mukâvele lâyihasının bir kıt'a fermân-ı âlî ile tasdîki husûsunu Bâb-ı Âlî'ye teklîf etmekteki karâr vermişlerdir. fermân-ı âlî-i mezkûrun şeref-sudûru akîbinde mevki'-i icrâyâ vaz' olunması için Musul Mutasarrıflığı'na evâmîr-i lâzîme i'tâsı lâzım gelür.

Süryânî Ya'kûbîler ile Süryânî Katolikler beyinde münâza'un-fih olan kiliselerle emlâk-ı sâ'irenin tasarrufu maddesini fasl u tesviye eylemek üzere akdolunacak mukâvelenâme lâyihasının tercümesidir:

Evvelen: Tâhire Kilisesi'yle "Mar Ahûdîmi" mülhâkât ve eşyâ-yı mevcûdesiyle berâber münhasıran Süryânî Katoliklerin ve Mar Toma Kilisesi'yle tepede kâ'in "Tâhire " mülhakât ve eşyâ-yı mevcûdesiyle berâber münhasıran Süryânî Ya'kûbîlerin mülkü olacaktır.

Sâniyen: Bahşika[Başika] karyesinde Bîşmonî nâm mahalde bulunan zeytûn ağaçlarının kıymeti Fransa ve İngiltere konsolosları tarafından takdîr olunacak ve tarafeyn nısf hisselerini muhâfaza etmek isterler ise mahall-i mezkûr ikiye taksîm ve tahdîd olunduktan sonra her cemâ'at nısf hissesine mâlik olacaktır. İki cemâ'atden biri kendi hissesini terkedecek olur ise ol hâlde diğer cemâ'at kendüsine tekmîl arsa için takdîr ve ta'yîn olunan bedelin nısfını te'diye ve i'tâyâ mecbûr olacaktır. Kilise Ya'kûbîlerin malı olacaktır.

Sâlisen: Süryânî Katolik veyâhûd Süryânî Ya'kûbîlerin el-yevm mezkûr kiliselerde mâlik oldukları makâbirin hakk-ı tasarrufunca bir gûne i'tirâz vukû' bulmamak için İngiltere ve Fransa konsoloslarından mürekkeb bir komisyon makâbir-i mezkûrenin defterini tanzîm ederek, gerek bunlara ve gerek her iki cemâ'atin kabristânlarında bulunan mezârlara kemâl derece hürmet ve ri'âyet edilecektir. İşbu cedvel dört nüsha olarak tanzîm ve biri Süryânî Ya'kûbî patriğine ve diğeri Katolik Süryânî Patriği Monsenyorini'ye ve biri Fransa ve diğeri İngiltere konsolatolarına

tevdî' olunacaktır. İki cemâ'atin kilise veya kabristânlarında müştereken makâbiri bulunan Katolik veyâhûd Ya'kûbî familyaları kemâ-fî's-sâbık mevtâlarını bilâ-mânî' makâbir-i mezkûrede defnedebileceklerdir.

Râbi'an: Fransa ve İngiltere konsoloslarından mürekkep bir komisyon Süryânî Katoliklerin müceddeden inşâ ettikleri iki aded kilisenin Süryânî Ya'kûbîlere â'id arâzî üzerinde binâ olunduğuna dâ'ir olan iddi'ânın sıhhat ve adem-i sıhhatini tahkîk eyleyecektir. Eğer Ya'kûbîlerin iddi'âlarında haklı oldukları tahakkuk eder ise konsoloslar arâzî-i mezkûrenin kıymetini takdîr edecekler ve fî'ât-ı muhammene Katolik Patriği Monsenyorini ma'rifetiyle anlara ve anlar tarafından dahi makbûz senedi mukâbilinde olarak Süryânî Ya'kûbî patriğine te'diye olunacaktır. Fakat Ya'kûbîlerin iddi'âları bî-esâs olduğu komisyonca sâbit olur ise arâzî-i mezkûre bi-hakkın Süryânî Katolik cemâ'atinin emlâkından addolunarak Katolikler hiç bir tazmînât vermeyeceklerdir.

Hâmisen: "Bâhircânî" nâm mahalde vâki' Mar Behnâm Manastırı'na â'id olan zeytûnluklar Süryânî Katoliklerin emlâki olduğundan işbu mukâvelenâmenin kabûlü gününden i'tibâren kendülerine verilecek ise de bunlar geçen seneler için bir gûne tazmînât talep edemeyeceklerdir.

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye

Mektûbî-i Hâriciyye Odası

Aded

Umûr-ı Adliyye ve Mezhebiyye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Süryânî Ya'kûbîler ile Süryânî Katolikler beyinde kiliseler ile emlâk-ı sâ'irenin sûret-i tasarrufuna â'id olan ba'zı mevâddı hâvî Fransa ve İngiltere sefâretleri tarafından müştereken kaleme alunup Bâb-ı Âlî'ye teblîğ olunan lâyiha'nın tercümesi leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınmağla lâyiha-i mezkûrenin mevâdd-ı münderecesi

bi't-tedkîk vâki' olacak mütâla'a-i aliyyelerinin iş'ârı husûsuna himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî 23 Zi'l-ka'de sene 1295

ve

Fî 6 Teşrîn-i Sânî sene [12]94

Safvet

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye

Dîvân-ı Hümâyûn

Aded

Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beyninde münâza'un-fîh olan kiliselerle emlâk-ı sâ'irenin sûret-i taksîmine dâ'ir ba'zı mevâddı hâvî Fransa ve İngiltere sefâretleri tarafından müştereken kaleme alınup Bâb-ı Âlî'ye takdîm olunmuş olan lâyiha, mütâla'a güzâr-ı kemterânem oldu. İşbu mevâddın kabûlüyle veyâhûd diğer sûretle münâza'a-i mevcûdenin hall u faslı lüzûmu der-kâr olup şu kadar ki bu bâbda vukû' bulacak teşebbüsât ve icrâ'âtta lâyiha-i mezkûrede münderic olduğu üzere İngiltere ve Fransa konsoloslarının hâkim sıfatını almalarının kabûl veyâ reddi vükelâ-yı fihâm hazerâtının ârâ-yı sâbitesine mütevakkıf umûrdan olmasıyla bu bâbda birşey denemeyeceğine ve bu husûsa dâ'ir olan mütâla'a-i kemterânem bundan ibâret bulunduğuna nazaran icrâ-yı iktizâsı menû-ı irâde-i aliyye-i âsafâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 23 Zi'l-hicce sene [12]95

Fî 6 Kânûn-ı Evvel sene [12]94

[Mühür]

Atûfetlü efendim hazretleri,

Nefs-i Musul'da mütemekkin Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beyninde kilise ve makâbir ve arâzî mâddelerine dâ'ir sinîn-i vefîreden berü sürünmekde olan ihtilâfât ve münâza'âtın hall ü tesviyesi için şimdiye kadar Dîvân-ı Hümâyûn

Kalemi'nden tevârih-i muhtelif ile müte'addid fermân-ı âlî isdâr kılınmış olduğu ve en sonra cem'iyet-i sulhiyyede dahi te'lîf zâtü'l-beyne bi'l-ikdâm çalışıldığı hâlde tarafeynin iskât ve iknâ'ı ile sulhen tesviye-i maslahatın çâresi bulunamamış ve ale't-tevâlî iki taraftan vukû' bulan müsted'iyât ve şikâyâtdan nâşî mu'ahharan bu mâdde hakkında Fransa Sefâreti cânibinden makâm-ı Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'ye bir takrîr verilüp hülâsa-i me'âlinde Fransa ve İngiltere sefîrleri devlet-i metbû'alarından aldıkları me'zûniyyet üzerine bu mâddenin mahallince bi'l-etraf tedkîkiyle iki cemâ'atin emlâk ve hukûkunu kat'iyen ta'yîn etmek için bir mukâvele lâyihası tanzîm ve bu lâyihanın bâ-fermân-ı âlî tasdîkini Bâb-ı Âlî'ye teklîf etmek husûsuna karâr verdikleri ve fermân-ı âlînin şeref-sudûru akîbinde mevki'-i icrâyâ vaz' olunması için Musul Mutasarrıflığı'na evâmîr-i lâzime i'tâsı lâzım geleceği teblîğ ve lâyiha-i mezkûre dahi beş mâddeden ibâret olarak takrîr-i mezkûr zeyline ilâveten tahrîr edilmiş olduğundan mezkûr takrîr ve lâyihanın bir varakada muharrer tercümesi ve bunun üzerine makâm-ı Nezâret-i Hâriciyye'den Umûr-ı Adliyye ve Mezhebiyye Nezâreti makâmına yazılmış olan tezkire ile Dîvân-ı Hümâyûn Beğlikçiliği tarafından verilmiş olan müzekkire takımıyla leffen ve bu def'a Hâriciye Nezâret-i Celîlesince Musul Mutasarrıflığı'na hitâben kaleme aldırılmış olan fermân-ı âlî müsveddesi ile ma'an arz u takdîm kılınmış ve bâlâda beyân olunduğu üzere mevâdd-ı muhtelif-fîhâ'-i mezkûrenin buraca tesviyesi bir hayli seneden berü sürüncemede kalmasından mâ'adâ mukaddemâ her nasılsa Bâb-ı Âlî'nin ma'lûmâtıyla nev'amâ zımnen devleteyn-i mezkûreteynin karârına ta'lîk edilmiş olan şu mâdde üzerine Londra ve Paris kabinetolarının müttetifikan beyân etdikleri sûret-i tesviyenin hâricinde gidilmesi bir takım müşkilâtı mûcib olacağı cihetle mücerred teşebbüsât-ı vâkı'alarına müdâhale rengi verilmeksizin sûret-i tesviye-i mezkûrenin doğrudan doğruya temşiyet ve tervîci muvâfık-ı maslahat görünmüş ve fermân-ı mezkûr müsveddesi bu sûretde kaleme alınup eğerçi ba'zı cihâtca icrâ olunacak takdîr ve tahmîn husûsâtı devleteyn-i mezkûreteynin konsoloslarına terk olunmuş ise de mezkûr konsolosların bu kabîlden olan mevâdd hakkında emsâl olmamak üzere muhammen sıfatıyla hükûmetin da'veti üzerine bu işe teşebbüs eylemelerinde ve bu tarîk ile gâ'ile-i mezkûrenin def' olunmasında bir mahzûr-ı hakîkî mütâlâ'a olunmamış olmağla mezkûr müsveddenin medlûl ve ibâresi irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye tevâfuk eylediği hâlde zikrolunan emr-i âlînin isdârına ve ol sûretle tesviye-i maslahata ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı, efendim.

Fî 19 Muharrem sene [12]96

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Zîver-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle müsvedde-i mezkûre ve evrâk-ı sâ'ire manzûr-ı dekâyık-ı mevfûr hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve maslahatın ehemmiyeti cihetle bir kerre de Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da tedkîkiyle netîce-i karârın bâ-mazbata arz ve istîzân olunması müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehen-şâhî mantûk-ı münîfinden olarak zikrolunan müsvedde evrâk-ı sâ'ire ile berâber sûy-ı sâmi-i âsafîlerine i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 20 Muharrem sene [12]96

Nefs-i Musul'da mütemekkin Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beyninde kilise ve makâbir ve arâzî mâddelerine dâ'ir sinîn-i vefîreden berü sürünmekde olan ihtilâfât ve münâza'âtın sulhen tesviyesi için tarafeynin iknâ'ına çalışılmış ise de kâbil olamamasından ve mu'ahharan Fransa Sefâreti cânibinden makâm-ı Nezâret-i Hâriciyye'ye bâ-takrîr resmî bir sûret-i tesviye beyân ve bunun Musul'da bulunan Fransa ve İngiltere konsoloslarından mürekkeb bir komisyon ma'rifetiyle icrâsı taleb ve der-miyân olunması üzerine ol sûretle kaleme aldırılmış olan fermân-ı âlî müsveddesi makâm-ı Sadâret'in fî 19 Muharrem sene [12]96 târîhli tezkiresi ve evrâk-ı müteferri'ası ile huzûr-ı şevket mevfûr-ı hazret-i pâdişâhîye takdîm edilmesi üzerine maslahatın ehemmiyetine mebnî bir kerre de meclis-i âcizânemizde tedkîkiyle netîce-i karârın bâ-mazbata arz ve istizânı husûsuna irâde-i isâbet-âde-i cenâb-ı milk-dârî şeref-müte'allık buyurulmuş olduğundan îcâb-ı keyfiyyet miyâne-i bendegânemizde mevki'-i bahs u mütâla'aya konuldu. Vâkı'a işbu mevâdd-ı muhtelefu'n-fihânın böyle sürüncemede kalmasından ise bir an evvel kesilip bitürülmesi ez-her-cihet hayırlı görüldüğüne ve bunun mahzûrdan sâlim bir sûretle hâsıl edilmesi hakkında cereyân eden müzâkerâtın netîcesi ve Nezâret-i Hâriciyye tarafından vâki' olan teşebbüs ve ikdâm eseri olarak komisyon-ı mezkûrun konsoloslardan terkîbi teklîfinin ta'dîle anların intihâb ve irâ'e edecekleri bî-taraf ehl-i vukûfdan teşkîl edilmesi ve târîh-i teşkîlinden üç aya kadar mevâdd-ı mebhûsu'n-anhâ

içün beyne'l-a'zâ ittihâd hâsıl olamaz ise Bâb-ı Âlî'ye bi'l-mürâcâ'a taraf-ı hükûmetden üçüncü hâkem sıfatıyla ve doğrudan doğruya ta'yin kılınacak me'mûr tarafından kat'iiyen bir karâr verilerek hall-i mes'ele olunması sûretlerine İngiltere ve Fransa sefâretlerinin muvâfakatlari istihsâl edilmiş olduğuna binâ'en buna göre mezkûr fermân-ı âlî müsveddesi tashîh ve bir nüsha-i mübeyyезesi leffen arz u takdîm kılındı. Umûr-ı dâhiliyyeye konsolosların müdâhalesi câ'iz değilse de her nasılsa vaktiyle konsoloslar işe karışdırılmış ve anların vesâtetiyle bu mâddenin tedkîk ve tesviyesi için sefâretlere va'd dahi verilmiş olduğundan ve şimdi başka yolda sûret-i tesviye bulunması müşkil görünmüş idüğünden bi'z-zarûre buna muvâfakat gösterilmiş olup ma'amâfih komisyon-ı mezkûr a'zâsının İngiltere ve Fransa konsoloslarının irâ'e edecekleri zevâtan ta'yîn olunacağı fıkрасının dahi işbu fermân-ı âlîde tasrîh olunmayıp taraf-ı Sadâret'den husûsî bir mektûb ile Musul Mutasarrıflığı'na bildirilmesi tezekkür olunmuş olmağla ve evvelki tezkire-i ma'rûza evrâk-ı müteferri'ayı muhtevî olduğundan yine takımıyla ma'rûz-ı pîş-gâh-ı şevket-penâh-ı cenâb-ı şehriyârî kılınmağla ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde emr-i fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 6 S. sene [12]96

[Mühürler]

**Hayreddin, Ahmed Es'ad, Osman Nuri, Ahmed
Vesim, Aleksandri, Sa'id, Ali, Muhammed Kani, Sava, es-
Seyyid Mustafa Vehbi, Mehmed Tahir Münif,
Abdülhalim.**

Atûfetlü efendim hazretleri,

Nefs-i Musul'da mütemekkin Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beyinde sinîn-i vefîreden berü münâza'un-fîh olan kilise ve arâzî ve makâbir mâddelerine dâ'ir bu def'a Meclis-i Mahsûs'da cereyân eden tedkîkâtı hâvî tanzîm olunan mazbata ve bu bâbda Musul Mutasarrıflığı'na hitâben kaleme alınup ta'dîl edilen fermân-ı âlî müsveddesi evrâk-ı müteferri'a ile berâber meşmûl-i nazar-ı şevket eser-i cenâb-ı cihân-bânî buyurulmak üzere leffen arz u takdîm kılınmağla yine her ne vechile emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i şehen-şâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise infâz-ı hükm-i münîfine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 6 S. sene [12]96

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle melfûf mazbata ve müsvedde evrâk-ı müteferri'a ile berâber manzûr-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve mazbata-i mezkûre münderecâtının icrâ-yı îcâbatı müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı milk-dârî mantûk-ı münîfinden olarak zikrolunan mazbata ve müsvedde evrâk-ı müteferri'asıyla savb-ı sâmi-i âsafânelerine i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hezret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 7 S. sene [12]96

Fermân-ı âlî Müsveddesi

(Rütbe-i sâniye ashâbından Musul Sancağı Mutasarrıfı Nâzım Efendi zîde uluvvuhuya hüküm:)

Nefs-i Musul'da mütemekkin Süryânî Ya'kûbîler ile Süryânî Katolikler beyninde bir müddetden berü sürünmekde olan ihtilâfât ve münâza'âtın hall ü tesviyesi için tarafeynden ale't-tevâlî vukû' bulan istid'âlar üzerine keyfiyyet bi'l-etrâf tedkîk ve mütâla'a ve tarafeynin yedlerinde bulunan senedât mu'âyene olunarak iki cemâ'atın emlâk ve hukûkunun ta'yîniyle berâber münâza'ât-ı mezkûrenin kat'iiyen fasl ü hasmı lâzım gelmiş olduğundan Tâhire Kilisesi'yle Mar Ahûdîmi mülhâkât ve eşyâ-yı mevcûdesiyle berâber münhasıran Süryânî Katoliklerin ve Mar Toma Kilisesi'yle yine tepede kâ'in Tâhire mülhâkât ve eşyâ-yı mevcûdesiyle berâber münhasıran Ya'kûbîlerin mülkü olması ve Bahşika [Ba'shika] karyesinde Bîşmonî nâm mahalde bulunan zeytûn ağaçlarının kıymeti bî-taraf ehl-i hıbre tarafından takdîr olunarak tarafeyn nısf hisselerini muhâfaza etmek istedikleri halde mahall-i mezkûr ikiye taksîm ve tahdîd olunduktan sonra her cemâ'at nısf hissesine mâlik olması ve iki cemâ'atdan biri kendi hissesini terkedecek olur ise diğerk cemâ'at kendisine tekmîl

arsa için takdîr ve ta'yîn olunan bedelinin nısfını te'diye ve i'tâyâ mecbûr bulunması ve kilise Ya'kûbîlerin mâlî olması ve milleteyn-i mezkûreteynin el-yevm mezbûr kiliselerde mâlik oldukları makâbirin hakk-ı tasarrufunca bir gûne iddi'a vukû' bulmamak üzre bî-garaz ehl-i vukûfdan mürekkep bir komisyon ma'rifetiyle makâbir-i mezkûrenin defteri tanzîm olunarak, gerek bunlara ve gerek her iki cemâ'atın sâ'ir makâbirine kemâl-i derece hürmet ve ri'âyet olunması ve işbu defterin bir nüshasının taraf-ı hükûmete teslîm kılınması ve iki cemâ'atın kilise veya kabristânlarında müştereken makâbiri olan Katolik veyâhûd Ya'kûbî familyaları kemâ-fi's-sâbık mevtâlarını bilâ-mâni' makâbir-i mezbûreye defneylemesi ve bâlâda gösterilen sûretde teşekkül edecek komisyon ma'rifetiyle Süryânî Katoliklerin müceddeden inşâ ettikleri iki aded kilisenin Süryânî Ya'kûbîlere â'id arâzî üzerine binâ olduğuna dâ'ir olan iddi'ânın sıhhat ve adem-i sıhhati tahkîk olunarak, eğer Ya'kûbîlerin iddi'âlarında haklı oldukları tahakkuk eder ise arâzî-i mezkûrenin tahmîn ve takdîr olunacak fi'âtı Katolikler tarafından te'diye olunması ve Ya'kûbîler haksız oldukları sâbit olur ise arâzî-i mezkûre bi-hakkın Süryânî Katolik milletinin emlâkından addolunarak hiç bir gûne tazmînât verilmemesi veya Hercânî nâm mahalde vâki' Mar İhtâm Manastırı'na â'id olan zeytûnlükler Süryânî Katoliklerin mâlî olduğundan kendilerine i'tâ olunması ve geçmiş seneler için bir gûne tazmînât talep olunmaması husûslarına karâr verilerek komisyon-ı mezkûrun tanzîm ve takdîm edeceği mazbatanın taraf-ı hükûmetden tasdîk kılınması ve târîh-i teşekkülünden üç aya kadar bâlâda beyân olunan mevâdd için komisyonun a'zâsı beyninde ittihâd hâsıl olamaz ise Bâb-ı Âlî'mize bi'l-mürâca'a taraf-ı hükûmetden üçüncü hâkem sıfatıyla ve doğrudan doğruya ta'yîn olunacak me'mûr tarafından kat'iiyen bir karâr verilerek hall-i mes'ele olmasını bi't-tensîb keyfiyyet taraf-ı eşref-i pâdişâhâneme arz ile lede'l-istîzân ol vechile icrâsına irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'allukuyla ol bâbda emr-i hümayûn-ı şâhânem şeref-sünûh eylemiş olmağın mücebince Dîvân-ı Hümayûn'umdan işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdâr ve tisyâr olundu. Sen ki mutasarrıf-ı mûmâ-ileyhsin keyfiyyet-i emr ü irâde-i seniyyemi cemâ'ateyn-i mezkûreteyn rü'esâsına ve sâ'ir iktizâ edenlere teblîğiyle tarafeynden bir gûne sudâ' ve kıyl u kâl vukû'a getirülmemesi husûslarına mezîd-i i'tinâ ve sarf-ı makderetle keyfiyyeti bu tarafa iş'âra mübâderet eyleyesin. Tahrîren fî'l-yevm.

BOA. İrâde Meclis-i Mahsûs, nr. 2846

- 21 -

*MUSUL VİLÂYETİNDEKİ KİTLİK NEDENİYLE ARPA VE
BUĞDAYDAN VERGİ ALINMAMASI*

[Bağdad vilâyetindeki zahire kıtlığından dolayı İran'dan ve Basra yoluyla Hindistan'dan ve diğer yerlerden gelecek yabancı mahsullerden alınan ithalat vergisinin arpa ve buğdaydan altı ay süreyle alınmamasına dair daha önce verilen karara aynı bölgede bulunması ve burada da zahire kıtlığı çekilmesi sebebiyle Musul'un da dahil edildiğine dair irâde.]

19 L. 1296 (6 Ekim 1879)

Telgrafnâme

An: Kerkük

İlâ: Der-sa'âdet

[Târîh]: 16 Eylül sene [12]95

Numara: 3354

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

İran'dan ve Basra tarîkiyle Hindistan'dan vesâ'ir mahallerden gelecek mahsûlât-ı ecnebiyyeden alınagelen idhâlât resminin hinta ve şa'îrden altı ay müddet için alınmaması bâ-telgrafnâme-i sâmi irâde buyurulduğu beyânıyla keyfiyyetin lâzım gelenlere tebliğ ve i'lâmı Bağdad Vilâyet-i Celîlesi'nden fî 25 Ağustos sene [12]95 târîhli telgrafnâmede iş'âr olunup, halbuki buraya henüz böyle bir emir gelmediğinden ve Musul Rûsûmât Nezâreti'nin henüz resmen teşekkül etmemesinden dolayı o cihetçe Bağdad'a olan merbûtiyyet şimdilik bâkî demek olmasıyla ve Musul vilâyetinde Irak'dan ma'dûd olup bu zarûret Bağdadça ne derecede ise burada da o mertebeye ve belki daha ziyâde bulunmasıyla Bağdad Rûsûmât Nezâreti'nden bura rûsûmât

me'mûrlarına da o yolda ta'lîmât vürûdu beklenilmiş ise de gelmemiş ve Bağdad'dan olunan su'âl ve te'kîde dahi cevâb alınamamış olduğuna ve buraca yevmen-fe-yevmen zehâ'ir eksilüp ve me'mûl olunan yerlerden de gelemeyüp hâsıl olan galânın ma'âzallahu Te'âlâ ilerüde kahta müncer olmasından korkulmakda bulunmuş idüğüne binâ'en ve merhameten bu mu'âfiyetin hıttâ-i Irakiyye'den ma'dûd olan bu vilâyete dahi i'tâ ve ihsân buyurulmasını kemâl-i ehemmiyyetle istid'â olunur.

Fî 12 Eylül sene [12]95

Vâlî-i Musul
Feyzi

Atûfetlü efendim hazretleri,

Bağdad vilâyetinde kıllat-i zehâyirden nâşî fi'âtının tezâyüd etmesi cihetiyle İran'dan ve Basra tarîkiyle Hindistan'dan vesâ'ir mahallerden gelecek mahsûlât-ı ecnebiyyeden alınagelen idhâlât resminin hinta ve şa'îrden altı ay müddet için afvı husûsuna dâ'ir geçende bi'l-istîzân şeref-ta'alluk eden irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî hükm-i celîli vilâyet-i mezkûreye iş'âr ve oraca icrâ-yı îcâbına ibtidâr olunmuş ise de hıttâ-i Irakiyye'den ma'dûd olan Musul vilâyetinde dahi yevmen-fe-yevmâ zehâ'irin tenâkus etmesi ve me'mûl olan yerlerden gelememesi hasebiyle bundan hâsıl olan galânın Hudâ-nekerde ilerüde kahta müncer olacağı mülâhazasına mebnî Bağdad vilâyetince müsâ'ade buyurulan müddet-i mu'âfiyetden Musul'un dahi hissedâr edilmesi lüzûmuna dâ'ir Musul Vilâyeti'nden gelen telgrafnâme leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ber-mûceb-i inhâ îfâ-yı muktezâsı hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfinin icrâsına ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 18 L. sene [12]96

Ârifî

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleriyle melfûf telgrafnâme manzûr-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve ber-mûceb-i istîzân

Bağdad vilâyetince müsâ'ade buyurulan müddet-i mu'âfiyyetden Musul'un dahi hissedâr edilmesi müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne mantûk-ı münîfinden olarak mezkûr telgrafnâme savb-ı sâmi-i hidvîlerine i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 L. sene [12]96

Bende

[imza]

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 64292

- 22 -

**MUSUL'DA KADİM SÜRYÂNÎLER İLE SÜRYÂNÎ KATOLİKLER
ARASINDAKİ KİLİSE ANLAŞMAZLIĞININ GİDERİLMESİ**

[Musul'da Kadim Süryânîler ile Süryânî Katolikler arasındaki kilise anlaşmazlığının giderilmesi için Şûrâ-yı Devletce Kadim Süryânîlere ait kiliselerden Katolıklere verilen yerlerin yine Süryânîler'e iadesi kararlaştırılarak 1293 tarihinde fermân gönderilmiş olmasına rağmen, 1296 tarihli emr-i âlî ile söz konusu kiliselerin tekrar Katolıklere iâdesinin Kâdim Süryânîlerin şiddetli şikâyetine sebep olduğundan, "Bir mezheb erbabına âit meabid üzerinde ol mezhebi terkedenlerin hakk-ı müdahalesi olamamak" kuralı gereği bu konuda 1293 tarihli fermân hükmünce işlem yapılmasının Musul Vilâyetine bildirilmek üzere Dâhiliye Nezâreti'ne ve 1296 tarihli emr-i âlinin kaydının silinmesi hususunun da Dîvân-ı Hümayûn Kalemi'ne havalesi hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası.]

4 B. 1302 (19 Nisan 1885)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır

Târîh:**Arabî:** 29 C. sene [1]302**Rûmî:** 3 Nisan sene [1]301**Nev'î:** Mazbata**Hülâsa-i Me'âli**

Musul'da Süryânî-i kadîmler ile Süryânî Katolikler arasında mütekevvîn kilise münâza'asının sûret-i fasl u tesviyesi hakkında Adliye Nezâreti'nden vukû' bulan iş'âr üzerine Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nden kaleme alınan mazbata kırâ'at olundu. Me'âli; mezkûr Süryânî-i kadîmler ile Süryânî Katolikler beyninde tahaddüs eden işbu kilise münâza'ası hayli vakitten berü sürünüp nihâyet Şûrâ-yı Devletce Süryânî-i kadîmlere mahsûs kiliselerden Katoliklere ifrâz edilen mahallerin yine Süryânîlere i'âdesi kararlaştırılarak bin iki yüz doksan üç târîhinde fermân-ı âlî sâdır olduğu hâlde her nasılsa mevki'-i icrâya konulamamış ve mu'ahharan doksan altı târîhinde verilen emr-i âlî hükmünce de mevcûd kiliselerden ikisi müstakillen Katoliklere verilmiş ise de bu sûret diğer tarafın teşdîd-i şikâyetini istilzâm eylemiş olduğundan ve bir mezhebin ma'bedi o mezhebe bulunanlara â'id olmak lâzım gelüp, eğerçi Katolikler Ya'kûbîlerden ayrıldıkları vakit Ya'kûbîlere mahsûs kiliselerden Katoliklere hisse verilmiş ise de bu tedbîr Katolikler'in ma'bedleri olmadığı cihetle sûret-i muvakkatada ittihâz olunup, şimdi ise bunların da muntazam kilise yaptıklarından dolayı tefrîk edilen hisseye ihtiyaçları kalmadığından sâlifü'z-zikr doksan üç târîhli fermân-ı âlî hükmüne tevfi'k-i mumâmele olunması lâzım geleceği beyânından ibârettir.

Karârı

Vâkı'a işbu mazbata'da gösterildiği üzere Süryânî Katoliklerin kendüleri için mu'ahharan kilise inşâ etmiş olmalarına nazaran Ya'kûbîlere mahsûs olup muvakkatan evvelce bunlara verilmiş olan kiliseden istiğnâ hâsıl olacağına ve ma'a-hazâ bir mezheb erbâbına â'id me'âbid üzerinde ol mezhebi terkedenlerin hakk-ı müdâhalesi olamamak kâ'ide-i mer'îyye iktizâsından idüğüne binâ'en sûret-i karâr münâsib görünmekle ber-mûceb-i mazbata doksan üç târîhli fermân-ı âlî hükmünce ifâ-yı mu'âmele olunmasının Musul Vilâyeti'ne iş'ârının Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne ve ahîren şeref-sâdır olan sâlifü'l-beyân doksan altı târîhli emr-i âlî kaydının terkîni

husûsunun dahi Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne havâlesinin bâ-mazbata-i müzeyyele arz ve istîzânı kararlaştırıldı.

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 3 / 14

- 23 -

**MUSUL'DAKİ SÜRYÂNÎ KATOLİK KİLİSELERİNİN ZORLA
ZABTEDİLİP KADİM SÜRYÂNÎLERE VERİLDİĞİNE DAİR
FRANSA SEFÂRETİ'NİN İDDİASININ ASLI OLMADIĞI**

[Musul'da Süryânî Katoliklerin kiliselerinin mahallî hükûmetce zorla zabtolunarak Kadim Süryanilere teslim edildiğine ve meselenin halline kadar kiliselerin kapatılması isteğine dair Fransa Sefâreti'nin takrir gönderdiği hususundaki Hâricîye Nezâreti tezkiresinin meclisce görüşülerek yapılan araştırma neticesinde, durumun Fransa Sefâreti'nin iddia ettiği şekilde olmayıp, Musul'daki anlaşmazlık konusu olan kiliselerin 96 senesinde Katoliklere verildiği ve kendilerine ait kilise yapılması ile bu kiliselere ihtiyaçları kalmadığından, söz konusu kiliselerin kadim Süryânîlere teslimi hususundaki 93 tarihli emrin işletilmesi kararının alındığı ve bu durumda İngiltere'nin de müdahalesine meydan verilmemesi için gereken tedbirlerin alınmasının kararlaştırıldığı hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatası.]

7 Za. 1302 (18 Ağustos 1885)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır

Zabıtname Rakamı: 289

Târîh:

Arabî: 5 Za. sene [1]304

Rûmî: 4 Ağustos [1]301

Nev'î: Tezkire

Hulâsa-i Me'âli

Musul'da Süryânî Katoliklerin kiliselerinin hükûmet-i mahalliyyece cebren zabt ile Süryânî-i kadîmlere teslîm olındığı hakkında ba'zı ifâdeyi ve işin fasl u tesviyesine değin kiliselerin muvakkaten seddi talebini hâvî Fransa Sefâreti'nden verilen takrîr tercümesinin gönderildiğine dâ'ir Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nin makâm-ı sâmi-i Sadâretle muhâberâtı şâmil tezkiresi mezkûr tercüme ile berâber kırâ'at olundu.

Karârı

Muhâberât-ı vâkı'adan müstebân olduğu ve esnâ-yı müzâkerede îzâh edildiği üzre Musul'da Süryânî-i kadîmler ile Süryânî Katolikler arasında münâza'alı olan ma'lûmü'l-ism kiliseler doksan altı târîhinde tasdîr buyurulan emr-i âlî mücebince Katolıklara tahsîs edilmiş ise de mu'ahharan Şûrâ-yı Devletce icrâ kılınan tedkîkât îcâbınca Süryânî Katolikleri tarafından kendülerine mahsûs kilise yapılarak münâza'alı kiliselere ihtiyaçları kalmadığı cihetle mârruz'z-zikr doksan altı târîhli emr-i âlînin terkîn-i kaydıyla doksan üç târîhinde şeref-tasdîr buyurulan emr-i âlî hükmünün ibkâ ve icrâsı kararlaştırılmış ve bu sûret Meclis-i Vükelâca da tensîb olunarak bi'l-istîzân irâde-i seniyye dahi ol merkezde şeref-sâdır olmuş olduğuna ve mahallince kiliselerin teslîmi bu karâra mübtenî olup, sefâretin iş'ârı gibi mu'âmelât-ı cebriyye vukû' bulmadığı Dâhiliye nâzırı paşa hazretlerinin ifâdât-ı vâkı'asından anlaşılmış ise de işin ez ser-i nev tedkîkiyle gerek sefâret-i müşârun-ileyhânın ve gerek işe karışması melhûz idüğü nezâret-i müşârun-ileyhânın cevâb-ı ahîrinde beyân olunan İngiltere Sefâreti'nin müdâhelâtına meydân verilmemesi lâzımeden bulunduğu binâ'en ba'dehu îcâbı müzâkere olunmak üzre evvel-emirde doksan üç târîhinden berü bu işe dâ'ir olan emr-i âlî ve evrâk-ı sâ'irenin meclisce li-eclîl-mütâla'a evrâk odasınca buldurularak sûretlerinin i'tâsı kararlaştırıldı.

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 4 / 68

- 24 -

BAĞDAD VE MUSUL DAHİLİNDE ASAYİŞİN SAĞLANMASI

[Bağdad ve Musul dahilindeki aşiretlerin eşkiyalık faaliyetlerinin önlenmesi ve asayişin sağlanması için, Kerkük taraflarında bulunan Berzencîler ile Talabanlılar arasındaki düşmanlığın ortadan kaldırılması; Musul ile Basra vilâyetlerinin eskiden olduğu gibi birer mutasarrıflık halinde Bağdad'a bağlanması ve Hemavendîler'den Osmanlı Devleti gibi rahatsız olan İran ile bir mukavele imzalanarak bu aşiretin tecavüzlerinin önlenmesi hususlarında Mâbeyn-i Hümayûn'da kararlar alındığı ve bu maksatla aşiretlerin mizacını ve bölgenin durumunu iyi bilmesi dolayısıyla bölgeye Askerî Teftiş Komisyonu İkinci Başkanı İsmail Paşa'nın başkanlığında bir heyetin gönderilmesi hakkında irâde.]

11 S. 1304 (9 Kasım 1886)

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi

Sadâret'e gönderilen tezkirenin sûretidir

Bağdad ve Musul vilâyetleri dâhilinde ba'zı harekât-ı şekâvet-kârâneye cür'et etmekde olan aşâyirin def'-i mazarrâtı için iktizâ eden tedâbîrin ittihâzı me'mûriyetiyle ol taraflara i'zâmı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsinden olan Müşîr İsmail Paşa hazretlerinin sûret-i hareketine dâ'ir etrâflı bir ta'lîmât kaleme alınarak arz u takdîm kılınması dahi cümle-i irâdât-ı seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden bulunmuş olmağla ol bâbda.

Fî 11 Safer sene [1]304

ve

Fî 28 Teşrîn-i Evvel sene [1]302

Aslına mutâbıkdır

Abd-ı memlûkleri

Süreyya

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi

Tezkire-i Sadâret Sûreti

Bağdad ve Musul vilâyetleri dâhilinde bulunan aşâyirin def'-i mazarrâtı için lâzımü'l-ittihâz olan tedâbîrin müzâkeresi zımnında bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî bugün Mâbeyn-i Hümayûn-ı cenâb-ı mülûkânede ve taht-ı riyâset-i senâverîde teşekkül eden komisyondan kaleme alınan mazbata leffen arz u takdîm kılınmağla ol bâbda.

Fî 10 Safer sene [1]304

ve

Fî 27 Teşrîn-i Evvel [1]302

Sadr-ı a'zam

Kâmil

Hâmiş sûretidir

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle melfûf mazbata manzûr-ı âlî buyurulmuş ve ol bâbda şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkâne mazbata-i mezkûreye zeyl terkîmiyle teblîğ olunarak zikrolunan mazbata i'ade kılınmış olmağla ol bâbda.

Fî 11 Safer sene [1]304

ve

Fî 28 Teşrîn-i Evvel sene [1]302

Ser-kâtib-i

Hazret-i Şehriyârî

Aslına mutâbıkdır

Abd-i memlûkleri

Süreyya

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi

Komisyon Mazbatası Sûreti

Bağdad ve Musul vilâyetleri dâhilinde ba'zı aşâyirin ahâlî haklarında vukû'a gelen harekât-ı şekâvet-kârâneleri şu aralık ehemmiyyet-i mahsûsa hâsıl etmekle bu hâlin devâmından mülken ve siyâseten melhûz olan mehâzir ve mazarrâtın def'i için ittihâzı iktizâ eden tedâbîrin müzâkeresi zımnında şeref-sünûh ve sudûr buyurulan emr ü fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhî mücebince bi'l-ictimâ' îcâb-ı hâl ve maslahat

mevki'-i bahs ve mütâla'aya konuldu. Vukû'ât-ı mahalliye hakkında istihsâl olunan ma'lûmâta göre Kerkük cihetine Berzencîler ile Talabanlular beyninde zuhûr eden münâza'anın netîcesi âşâyîş-i memleketin ihlâli derecesine vâsıl olmamakla berâber Hemavend Aşîreti'nin müctemi'an ve aşâyir-i sâ'irenin müteferrikan ba'zı ahvâl-i bâğıyâneleri vukû' a gelmekde bulunmağla bunların cevelân-gâhlarınca te'mîn-i istikbâle sâlih bir tedbîr-i sâlim vaz'ında iki tarîk olup anların biri buradan bir hey'et-i fevka'l-âde i'zâmıyla ana tevdî'-i ıslâhât olunmak ve diğeri idâre-i mahalliyyeyi ikdâr ile istihsâl-i maksad kılınmak sûretleri olduğundan şu iki sûretten birinin rüchânı bahsinde te'âtî-i efkâr ve mülâhazât olundukda çünkü ahvâl-i hâzıra-i mahalliyye her yerde olabilecek vukû'ât-ı âdiyeden ve anın men'i ise hükûmet-i mülkiyyenin vezâ'if-i mu'tâdesinden iken öyle bir hey'et-i fevka'l-âde ta'yîn ve i'zâm kılınsa hıttâ-i Irakiyyece bir mes'ele-i dâhiliyyenin vücûdunu ihsâs etdireceği cihetle nazariyyât-ı hâriciyyede ehemmiyetle manzûr olacağından mâ'adâ vülât-ı mahalliyyenin vezâ'ifine mevdû' olan icrâ'atın vâsıta-i diğere tevdî'inde ba'zı ihtilâf ve müşkilât dahi zuhûr edeceğinden ve bu cümle ile berâber buradan gidecek me'mûrun Musul ve Bağdadca sâlik olacağı meslek-i icrâ'âtı oraların me'mûrîn-i mülkiyye ve mecâlis-i idâresiyle karârlaşdırılmak ihtiyâcında bulunacağına göre matlûb olan ıslâhâtın esâsı yine hükûmât-ı mahalliyyenin vukûf ve ârâsına merbûtiyyetden kurtulamayacağından me'mûr-ı mahsûs i'zâmından ise hıttâ-i Irakiyye idâre-i mülkiyyesinin temâmi-i intizâmı ve izâlesi mültezim olan âsâr-ı şekâvetin imhâsına muktezî tedâbir-i ıslâhiyyenin vaz' ve icrâsı husûslarının Bağdad vilâyetinde bulunacak vâlînin yed-i iktidârına tevdî'i ve Musul ve Basra vilâyetleri Bağdad'ın tetimmât-ı tabi'iyeye-i mülkiyyesinden olarak Altıncı Ordu-yı Hümâyûn'un dâ'ire-i askeriyyesi oraları dahi müstemil bulunluduğundan mukaddemâ Musul ve Şehr-i Zor ve Basra havâlîsi birer sancak olmak üzere Bağdad vilâyetine merbût iken mu'ahharan tefrîk ile müstakil vilâyet ittihâzından dolayı Bağdad'ın hükûmet-i mülkiyye ve ahvâl-i mâliyyesi za'afa düşerek aşâyirin ta'kîb ve müdâfa'aları emrinde ihtilâf ve su'ûbât hudûsu meydânda olan âsâr-ı şekâvetin bir sebep-i mühimmi olmağla mülhakâtıyla Musul vilâyetiyle Basra vilâyetinin kemâ-fi's-sâbık birer mutasarrıflık hâlinde Bağdad vilâyetine ilhâkı ıslâhât-ı mutasavverenin mevkûf-ı aleyhi denilecek derecede muktezî görüldüğünden işbu teşkilâtın dahi ol sûretle icrâsı ve verilen îzâhâta nazaran İran Devleti dahi Hemavendlilerin harekât-ı tecâvüz-kârânelerinden muztar olarak bunların iki tarafca def' ve tenkîlleri için bir mukâvele akdini teklîf etmekde bulunduğundan bunun da Bâb-ı Âlîce bi'l-müzakere in'ikâdî esâsına bakılmakla berâber hıttâ-i Irakiyyece matlûb olan ıslâhâtın mahallince hâsıl olacak vukûf ve tebeyyün edecek lüzûm üzerine

icrâsı ve sevk ve i‘mâl-i asker icâb etdikde ana dahi mürâca‘at olunarak âsâyiş-i mahallînin taht-ı mahfûziyyetde tutulması için her ne yapılmak lâzım gelür ise fi‘iliyyâtına ibtidâr olunması ve vilâyete tâbi‘ sancaklar me‘mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyesinin ıslâhâtın iktizâsına göre azl ve tebdîli lâzım gelenleri hakkında kânûn dâ‘iresinde mu‘âmele olunmak üzere vilâyet ve müşîriyyete me‘zûniyyet verilmesi tezekkür kılındı ise de kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 10 Safer sene [1]304

ve

Fî 27 Teşrîn-i Evvel sene [1]302

Sadr-ı a‘zam Kâmil	Yâver-i Ekrem ve Nâfi‘a Komisyonu Re‘îsi Nâmık	Yâver-i Ekrem Derviş
Yâver-i Ekrem Hâssa Müşîri Ra‘uf	Teftîş-i Askerî Komisyonu Re‘îs-i Sânîsi İsmail Hakkı	Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ‘iresi Re‘îsi Mahmud
Bağdad Nakîbü'l- Eşrâfı Selman	A‘yândan Emin	Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden Mahmud

İşbu mazbata-i husûsiyye manzûr-ı dekâyık-nüşûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî oldu. Mukaddemce dahi emr ü fermân buyurulduğu üzere Teftîş-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi Re‘îs-i Sânîsi İsmail Paşa hazretlerinin ahvâl-i mahalliyyeye ve emzice-i aşâ‘ire vukûf ve ma‘lûmâtı cihetiyle bu işin müşârun-ileyhe ihâlesi muvâfık-ı hâl ve maslahat olacağından ma‘iyyetine icâb eden me‘mûrların intihâb ve ta‘yîniyle müşârun-ileyhin mahall-i me‘mûriyyetine i‘zâmı ve Berzencîler’in Sülâle-i Tâhireden bulunmaları hasebiyle haklarında icrâ edilecek mu‘âmelâtın adl ve hakkâniyyete tamâmıyla muvâfakatine be-gâyet i‘tinâ ve dikkat edilmesi husûsunun dahi müşârun-ileyhe tavsiyesi ve İranlunun tenkîl-i eşkiyâ zımınında akdini teklîf eylediği mukâvelenâmenin hâlen ve istikbâlen menfâ‘at-i devleti te‘mîne kâfil olacak sûretde

olmasının dahi pîş-i nazar-ı ehemmiyyet ve i'tinâyâ alınması muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhîden bulunmuş olmağla ol bâbda.

Aslına mutâbıktır

Fî 11 Safer sene [1]304

ve

Fî 28 Teşrîn-i Evvel sene [1]302

Abd-i memlûkleri

Süreyya

BOA. Y. A. RES, nr. 35/14

- 25 -

*BERZENCİLERLE TALABANLILAR ARASINDAKİ
ANLAŞMAZLIĞIN GİDERİLMESİ*

[Berzencîler ile Talabanlılar arasında meydana gelen bazı olaylardan dolayı, asayiş-i sağlamak üzere Askerî Teşfîş Komisyonu İkinci Başkanı İsmail Paşa'nın Musul'a gönderilmesi ve başkanlığında bir Dîvân-ı Harb kurularak olaylara müdahale edilmesi hususunda Meclis-i Vükelâ mazbatası.]

13 R. 1304 (9 Ocak 1887)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır.

Târîh-i Arabî: 13 R. sene [1]304

Târîh-i Rûmî: 28 Kânûn-ı Evvel sene [1]302

Nev'î: İrâde-i husûsiyye

Hülâsa-i Me'âli

Berzencîlerle Talabanlılar beyninde yeniden ba'zı vukû'ât zuhûr etmekde olduğundan bahisle hıfz-ı âsâyîş için tedâbîr-i lâzimenin sür'at-i icrâsı hakkında

Musul Vilâyeti'nden vârid olan iki kıt'a telgrafnâmenin takdîmini mutazammın tezkire-i ma'rûza manzûr-i âlî buyurularak bu iş için evvelki karâr vechile Teftîş-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi Re'îs-i Sânîsi İsmail Paşa hazretleri hemân i'zâm kılınmak üzere paşa-yı müşârün-ileyhin oraya vüsûlünde kendi ri'yâseti tahtında bir dîvân-ı harb teşkîliyle îcâb edenleri taht-ı muhâkemeye alarak kâ'ide-i adl ve hakkâniyyete tevfi'kan icrâ-yı mu'âmele edeceğine dâ'ir bir fıkra ilâvesiyle ta'lîmât-ı mezkûrenin arz u takdîmi hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyyeyi mübelliğ tezkire-i husûsiyye kırâ'at olundu.

Karârı

Sâlîfû'z-zikr Berzencîlerle Talabanlular beynindeki münâza'ât ve vukû'âtın tekerrür ve tevâlîsi ba'zı mertebe-i âsâyiş-i mahallîyi münhâl görüldüğü cihetle paşa-yı müşârün-ileyhin bir an evvel mahall-i me'mûriyyetine i'zâmı ve ta'lîmât-ı mezkûrenin ol sûretle tashîhiyle nüsha-i mübeyyizesinin bâ-mazbata arz u takdîmi tezekkür kılındı.

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 15/56

- 26 -

İRAN'DAN OSMANLIYA SIĞINAN HEMAVEND EŞKİYASININ KABUL VE İSKÂNLARI

[İran'a firar eden Hemavend eşkiyası reislerinden Naki Kadir ile iki yüz kadar atlının geri dönme isteklerinde bir hile sezilse bile; Osmanlı Devleti'ne sığınanların geri çevrilmesi uygun olmayacağından, bunların kabul ve iskânlarının nerelere yapılacağı hususunda Musul Vilâyeti'ne tebligat yapılmasının Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilmesi ve Ser'askerlik'e de malumat verilmesi hususunda Meclis-i Vükela mazbatası.]

15 Ca. 1304 (9 Şubat 1887)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır

Manzûr-ı âlî-i cenâb-ı Sadâret-penâhî buyurulmuştur.

Târîh:

Arabî: 12 Ca. sene [1]304

Rûmî: 25 Kânûn-ı Sâni sene [1]302

Nev'î: Tezkire

Hulâsa-i Me'âli

İran'a firâr eden Hemavend eşkiyası rü'esâsından Nakî Kâdir ile iki yüz kadar atlıının dehâlet arzûsunda bulunmaları üzerine, Musul Vilâyeti'nden istifsâr-ı mütâla'a olunduğuna ve eşkiya-yı merkûmenin dehâlet-i vâkı'aları Civânîmîr'in sanî'asından ilerü geldiğine dâ'ir ba'zı ifâdeyi hâvî Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyeti'nden meb'ûs telgrafnâme sûretinin gönderildiğini mutazammın fî 7 Ca. sene [1]304 târîh ve 488 rakamlı tezkire-i ser'askerî mezkûr telgrafnâme sûretiyle berâber kırâ'at olundu.

Karârı

İşbu telgrafnâmede eğerçi, merkûm Nakî Kâdir ile iki yüz kadar adamın dehâletleri Civânîmîr'in sanî'asına hamlolunmakda ise de zîr-i cenâh-ı saltanat-ı seniyyeye ilticâ edenlerin adem-i kabûlü muvâfık-ı şân-ı âlî olamayacağına ve Hemavendlerden bizim tarafa geleceklerin hudûda ba'îd mahallerde tavnî ve iskânları karâr-ı vâki' iktizâsından bulunduğu binâ'en dehâlet arzûsunda bulunan eşhâs-ı merkûmenin kabûl-i dehâletleriyle nerelerde iskânları münâsib olacağının bildirilmesi zımnında Musul Vilâyeti'ne icrâ-yı teblîgât olunmasının Dâhiliye Nezâreti'ne iş'âr ve inbâ ve taraf-ı Ser'askerîye dahi cevâben ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılındı.

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 16 / 73

- 27 -

**MUSUL'DAKİ KELDÂNÎ KATOLİK PATRİKHÂNESİ
SALONUNUN TUĞRA İLE SÜSLENMESİNE
İZİN İSTEĞİ**

[Haleb'de bulunan Süryânî Katolik Patrikliği'ne hediye edilen tuğranın gönderildiği ve Musul'daki Keldânî Patrikhânesi salonunun da tuğrayla süslenmesi isteğine izin verilmesi hususundaki Adliye ve Mezâhib Nezâreti tezkiresi üzerine sâdır olan irâde.]

20 Ca. 1304 (14 Şubat 1887)

Adliye ve Mezâhib Nezâreti

Mezâhib Müdîrliği

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Haleb'de bulunan Süryânî Katolik Patrikliği'ne ihsân buyurulan tuğrâ-yı hümayûn geçende irsâl kılınmış idi. Musul'daki Keldânî Katolik Patrikhânesi salonu'nun tuğrâ-yı garrâ-yı cenâb-ı mülûkâne ile tezyînine müsâ'ade ve bir kıt'asının da ihsân kılınması istid'â olunmuş olmağla ol bâbda istihsâl-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye himem-i aliyye-i hazret-i vekâlet-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 8 Cemâziye'l-ulâ sene [1]304

ve

Fî 21 Kânûn-ı Sânî sene [1]302

Nâzır-ı Adliyye

Bende

Cevdet

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

Devletlü efendim hazretleri,

Musul'daki Keldânî Katolik Patrikhânesi salonunun tuğrâ-yı garrâ-yı cenâb-ı mülûkâne ile tezyînine müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i şehen-şâhînin şâyân ve bir kıt'asının dahi ihsân buyurulması istid'â olunduğu beyânıyla icrâ-yı îcâbına dâ'ir Mezâhib Nezâret-i Celîlesi'nin tezkiresi leffen arz u takdîm kılınmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise infâz-ı mantûk-ı âlîsine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî 18 Cemâziye'l-ulâ sene [1]304

Fî 31 Kânûn-ı Sânî sene [1]302

Sadr-ı a'zam

Kâmil

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret penâhîleriyle melfûf tezkire manzûr-ı âlî ve ber-vech-i istîzân icrâ-yı îcâbı makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olarak tezkire-i ma'rûza i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 20 Ca. sene [1]304

ve

Fî 2 Şubat sene [1]302

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Bende

Süreyya

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 80492

*SÜRYÂNÎLER ARASINDAKİ KİLİSE ANLAŞMAZLIĞININ
GİDERİLMESİ*

[Musul'da Kadim Süryânîler ile Süryânî Katolikler arasında doksan üç ve doksan altı senelerinde verilen emirlere rağmen, kesin olarak çözümlenemeyen kilise anlaşmazlığının halledilmesi için Meclis-i Mahsûs'da bir kez daha yapılan görüşme sonunda; söz konusu dört kilisede Katolikler tarafından yapılan tamirat masrafları aranmamak şartıyla Büyük Tâhire Kilisesi'nin Katoliklere, diğer üçünün ise Kadim Süryanilere tahsisi kararlaştırıldığından, bu hususun Katolik Patriği Azeryan Efendi'ye bildirilmesinin Musul Vâililiği'ne tebliği ile Dâhiliye ve Mezahib nezâretlerine de bilgi verilmesine dair Meclis-i Mahsûs mazbatasının takdimi hakkında Yıldız Sarayı Başkitâbet Dâiresi'nin tezkiresi.]

24 B. 1304 (18 Nisan 1887)

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

Rebû'l-evvel sene [1]304 târîhli mazbata-i ma'rûza sûretidir.

Musul'da Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beynindeki kilise münâza'asının ber-taraf edilmesi için şimdiye kadar Şûrâ-yı Devletçe ve meclis-i âcizânemizce mükerreren kararlaştırılan sûver-i tesviyeye ba'zan Süryânî Ya'kûbîler ve ba'zan dahi Süryânî Katolikler tarafından i'tirâz olunmuş ve bu cihetle münâza'a-i vâkı'a devâm edegelmiş olduğuna mebnî işe nihâyet verilmek üzere münâza'un-fîh olan ma'lûmü'l-ism dört kiliseden birinin Katolikler'e tahsîsiyle üçünün Süryânî-i Kadîmlerde ibkâsı hakkında meclis-i âcizânemizce cereyân eden müzâkere üzerine Musul ve Diyarbekir vilâyetlerine icrâ kılınan teblîgâta cevâben Diyarbekir Vilâyeti'nden gelen telgrafnâme ile tahrîrât Süryânî-i Kadîm patrikinin varaka-i mahtûmesiyle berâber miyâne-i âcizânemizde mütâla'a olundu. Tedkîkât-ı vâkı'aya göre; işbu kiliseler kırk sene kadar Ya'kûbîlerle Katolikler'in taht-ı iştirâkinde olup,

hatta mukaddemâ Tâhire ve Mar Toma kiliseleri ortalarından dîvâr keşîde edilerek bi't-taksîm tarafeyne tahsîs edilmiş olduğu hâlde bunların münhasıran Ya'kûbîlere â'id olması lüzûmuna dâ'ir doksan üç târîhinde Şûrâ-yı Devlet'den verilen karâr üzerine sudûr eden emr-i âlî mevki'-i icrâyâ konulmuş ise de bu sûret Katoliklerin şikâyetini ve İngiltere ve Fransa sefâretlerinin tavassutunu mûcib olarak doksan altı târîhinde işbu kiliselerin ikişer ikişer tarafeyn beyninde taksîmiyle teferru'âtının bir komisyon ma'rifetiyle tesviyesi karâr-gîr olarak bu karârı hâvî bir emr-i âlî i'tâ buyurulmuş ve mûcebince kiliseler taksîm edilmiş olduğu hâlde münâza'a ve ihtilâf ber-taraf olmadıktan başka Ya'kûbîler Şûrâ-yı Devlet karârına mebnî sâdır olan emr-i âlînin hükmü sefâretlerin te'sîr-i müdâhelâtıyla tagyîr edildiğinden bahisle şikâyetde ısrâr etmiş olduklarından Adliye Nezâreti makâmından vukû' bulan iş'âra binâ'en yine Şûrâ-yı Devletce doksan altı târîhli emr-i âlînin hükmüne mürâca'at olunması muvâfık-ı maslahat addedilmiş olup vâkı'a Şûrâ-yı Devlet'in doksan üç târîhinde vermiş olduğu karârın mebnîyü'n-aleyhi bir mezhebtan ayrılan bir tâ'ifenin o mezhebe â'id me'âbid ve te'sîsâta müşârekete hakkı olamaması kâ'idesi ve bir de Katoliklerin mu'ahharan kendülerine diğerkiliseler inşâ etmiş olmaları kâziyyesi olup ancak Süryânî-i Kadîmlerden Katoliklerin esnâ-yı iftirâkında kâ'ide-i mebhûseye muvâfık teşebbüsâtta bulunulmadıktan başka sûret-i musaddakası irâ'e olunan elli dört târîhli bir kıt'a ibrâ hücceti münderecâtına göre Süryânî-i Kadîmler mahkeme-i şer'iyeye ma'rifetiyle mezkûr kiliseleri Katolikler ile münâsefeten beynlerinde bi't-terâzi taksîm etmiş ve tarafeyn kırk sene kadar o yolda müştereken bunlarda icrâ-yı âyin ve âdet eylemiş olduklarından ve bir cemâ'atdan külliyyetli olarak iftirâk edenlerin kilise ve emâkin-i sâ'iredeki haklarından vazgeçmedikleri ve buna devletçe de bir şey denilemediği Rumlarla Bulgarlar ve Bulgarlarla Katolikler arasında olan emsâlinden nümâyân idüğünden ve Katoliklerin mu'ahharan diğerkiliseler inşâsıyla müşterek kiliselere ihtiyâcdan vâreste kalmaları hakk-ı iştirâklarını ıskâta sebep olamayacağından Şûrâ-yı Devlet'in mezkûr doksan üç târîhindeki karârında isâbet görülmemiş ise de Şûrâ-yı Devlet'in karâr-ı ahîri yine iştirâki tasvîb yolunda bulunmuş olduğundan artık iş hükmen faslolunmuş add edilebilür ise de doksan üç senesinden berü verilen karârlar yekdiğerine mugâyir olarak tarafeyni bi'l-münâvebe bir def'a haklı ve müte'âkiben haksız çıkarmak gibi ahvâl ve icra'ât-ı mütebâyineye sebep olmuş ve binâ'en-aleyh Musul'da efrâdı takrîben mütesâvî bulunan iki cemâ'at arasında bu yüzden tekevvün eden nizâ' epeyce ilerülemiş olmasına nazaran maslahatın bir sûret-i te'lîfiye ile bitürülmesi münâsib görünmüş olduğuna ve mezkûr dört kiliseden Tâhire Kilisesi'nin, Katoliklere ve diğerküçünün Süryânî-i Kadîmlere

tahsîsi hâlinde Katoliklerin ırzâsı için Katolik Patriki Azeryan Efendi tarafından beyân-ı tavassut olunup bu sûret dahi îcâb-ı hâl ve maslahata muvâfık görünmesine binâ'en patrik-i mûmâ-ileyhin istihsâl-i muvâfakatı zımında ber-vech-i ma'rûz vilâyet-i müşârun-ileyhâya tebligât-ı lâzime icrâ kılınmış ise de zikrolunan varaka münderecâtına nazaran mûmâ-ileyhin bu sûrete dahi muvâfakat etmek istemediği anlaşılmış ve karâr-ı ma'rûz ise tarafeyn beynindeki münâza'aya nihâyet verilmesi maksâdına mübtenî olmakla berâber iktizâ-yı maslahata dahi muvâfık bulunmuş olduğundan, zikrolunan kiliselerde Katolikler tarafından vukû' bulan ta'mîrâtın masârıfı Katolikler tarafından aranılmamak üzere Büyük Tâhire Kilisesi'nin Katolıklara ve diğer üçünün dahi Süryânî-i Kadîmlere tahsîsi devletçe tensîb olduğunun patrik-i mûmâ-ileyhe tebliğiyle bu karâr dâ'iresinde îcâbının icrâsı zımında Musul Vilâyeti'ne tebligât-ı münâsibe icrâsının Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesiyle Mezâhib Nezâreti'ne dahi ma'lûmât i'tâsı bi'l-ittihâz zikrolunarak mezkûr telgrafnâme ve tahrîrât ile patrikin varakası leffen arz u takdîm kılındı ise de ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi

Musul'da Süryânî Ya'kûbîlerle Süryânî Katolikler beyninde zuhûr etmiş olan kilise münâza'asına nihâyet verilmek üzere münâza'un-fîh olan dört kiliseden birinin Katolıklara ve diğer üçünün dahi Süryânî-i Kadîmlere tahsîs ve esbâb-ı mûcibesi hakkında Meclis-i Vükelâ'dan tanzîm olunan mazbatanın takdîmine dâ'ir resîde-i dest-i ta'zîm olan fî 29 Rebî'ü'l-evvel sene [1]304 târîhli tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri melfûfâtıyla manzûr-ı âlî olmuş ve ber-vech-i tezekkür ve istîzân mu'âmele-i lâzîmenin icrâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte'allık buyurularak zikrolunan tezkire-i sâmiye-i fahîmânelerinin dahi ba'dehu takımıyla i'âde kılınacağı emr ü fermân buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Receb sene [1]304

ve

Fî 6 Nisan sene [1]303

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Bende

Süreyya

BOA. Meclis-i Mahsûs, nr. 3799

- 29 -

*BERZENCÎLER İLE TALABANLILAR ARASINDA KERKÜK'DE
MEYDANA GELEN OLAYLARA ÖNAYAK OLANLARIN MAHKUMİYETİ
VE HALKA ZULÜM YAPAN FÂRİSÎ
KABİLESİNİN CEZALANDIRILMASI*

[Talabanlı Abdüssamed'in Berzencîler tarafından öldürülmesiyle, Kerkük'te Talabanlılar ile Berzencîler arasında çarpışmalar meydana geldiği, her iki taraftan da çarpışmalara sebep olanların küreğe mahkûm edilmeleri yolundaki dîvân-ı örfî kararının uygulanmasına dair Başkitâbet tezkiresi ile Şammârlılar'dan Fârisî Kabîlesi'nin Musullular'ın koyunlarını çaldıkları ve "hûh" adıyla ahâlîden para ve saire topladıkları yolunda şikâyet olduğundan bunların üzerine kuvvet gönderildiği takdirde hem ahâlînin şikâyetlerinin giderilmesinin, hem de koyun vergisinin kesintiden kurtarılacak fazla miktarda tahsil edilmesinin mümkün olacağı hakkında Islahat Memuru Müşir İsmail Hakkı'nın telgrafı.]

14 Ş. 1304 (8 Mayıs 1887)

Kerkük'de ıslâhâta me'mûr Müşir İsmâil Paşa'dan gelen telgraf.

Kerkük'e vusûl-ı çâkerânemle berâber iğtişâsât-ı meşhûdeye mebnî idâre-i örfiyye i'lânına mübâderet ve Hemavendlüler'in ahz u giriftleri tedâbîrine müsâra'atla tekessür eden bir çok husûsât ile berâber Berzencîlerle Talaba[n]lu beynindeki katl da'vâsının dahi tahkîkâtına mübâşeret kılınmış idi. İcrâ kılınan tahkîkât ve tedkîkât neticesinden Talabanlu Abdüssamed'in keyfiyyet-i katli Berzencîler tarafından vukû'a geldiği ve mu'ahharan tarafeyn Kerkük civârında yekdiğerine tüfenk atdıkları anlaşıldı. Her iki vukû'âtda bir hayli kesân zî-medhâl olduğu istidlâl olunursa da asıl bâdî-i fesâd ve münâza'a olanların mahkûmiyyetleriyle iktifâ gâ'ile-i iğtişâsa kâfi

olacağı mülâhaza olunarak binâ'en-aleyh Abdüssamed'in keyfiyyet-i katlinden dolayı Berzencîlerden üç ve tarafeyn birbirlerine tüfenk endaht etdiklerinden nâşî dahi Berzencîlerden iki ve Talabanlular'dan dört ki cem'an iki taraftan dokuz kimesnenin kânûnen üçer sene müddet kürek cezâlarıyla mahkûmiyyetleri Dîvân-ı örfîce der-dest bulunduğu atabe-i gerdûn mertebe-i hazret-i şehriyârîye arzını istirhâm eylerim,fermân.

Fî 21 Nisan sene [1]303

Yâver-i Ekrem ve Me'mûr-ı Islahat

Müşîr

İsmail Hakkı

2- Vürûd etmiştir (Başkitâbet'e)

Esnâ-yı râhda Musul'da bulunduğum iki üç gün içinde verilen müsted'iyâtıdan Şammârlılar'dan Fârisî Kabîlesi, Musullular'ın beş bin kadar ağnâmını ahz u nehb eyledikleri anlaşılması üzerine aşîret-i merkûme re'îsi Ferhân Paşa'ya vesâyâ-yı lâzime îfâ edilmiş idi.Paşa-yı mûmâ-ileyhden alınan cevâbnâmede menhûbât-ı mezkûrenin emr-i istirdâdınca ba'zı a'zâr serd ve iş'âr eylemesinden nâşî Bağdad ve Musul vilâyetleriyle lede'l-muhâbere alınan cevâbnâmelerde aşîret-i merkûme hakkındaki şikâyeti te'yîd ile bunlar Bağdad vilâyeti ahâlîsine ve Musullular'a îsâl-i dest-i hasâr etdikleri ve Ferhân Paşa'nın ol bâbdaki iş'ârı kabûle şâyân olduğu iş'âr olunması ve merkûm Fâris'in Zor cihetinde bulunması cihetiyle Haleb Kumandanlığı'na icrâ kılınan teblîgât üzerine Zor'daki asâkir-i şâhânedan hisseylediği harekât-ı tehdîdiyyeye merkûm Fâris dayanamayarak Mardin'e gelmiş olan Diyarbekir vâlîsi nezdine derhâl azîmet ve husûsât-ı vâkı'anın tesviyesini der'uhde edercesine harekât-ı ca'liyye irâ'e eylediği vâlî-i vilâyet ile bu kerre edilen muhâbere sûretinden istidlâl olunmuştur. Şammâr Aşîreti'nin mevcûd bunca ağnâmının aslâ nisbet kabûl etmediği hâlde üç dört seneden beri her nasıl ise sûret-i maktû'ada kendülerinden cüz'î bir rûsûmun bir çok külfet ve masârif ihtiyâriyle alınmakda olduğu lede't-tahkîkât anlaşıldı. Aşîret-i merkûmeden buradan bir u'cûbe oğlu dahi bu kerre göçerlerden bir çobanı katleylediği gibi bir hayli ağnâmı ve yüz elli lira nukûdunu ve eşyâ-yı sâiresini aldığı göçerler tarafından şikâyet olunmuştur. Eğerçi Şammârlı

Abdal Kerim'in vücûdunun kaldırıldığı zamandan berü *hûh* nâmıyle akçe alamamak aşîret-i mezkûrece on sene kadar imtidâd etmiş ise de bunlar Musul cihetinde iki üç seneden berü yine ahâlî-i mutî'adan *hûh* nâmıyle bir çok akçe ve sâire almakda oldukları tahkîk kılınmış olup aşîret-i merkûmenin işbu tasdî'ât ve harekât-ı vâkı'alarına karşı bir eser-i intibâh gösterilmek hâlen ve istikbâlen münâsib olacağına ve sâye-i şâhânede Hemavend ga'ilesi nihâyet bularak buralardaki iştigâl derecesi tehevvin etmiş olduğuna mebnî Musul cihetindeki mahallere bir alay süvârî gönderilür ve Bağdad cihetinden dahi bir mikdâr asker çıkarılır ve zâten Zor cihetinde evvelce asker bulunduğundan oradan da bir tehdîd gösterilür ve Diyarbekir'den dahi bir alay süvârî Diyarbekir vâlîsi refâkatiyle Nusaybin taraflarına hareket etdirilür ise hem şunun bunun istid'âsında bulundukları menhûbât istirdâdına hem de bu sırada ağnâm rusûmunun sûret-i maktû'adan çıkararak bir hayli fazla ile berâber suhûletle tahsîline medâr olacağı me'mûl olduğu vârid-i hâtır-ı çâkerânem olmuş ve sûret-i hâlde makâm-ı Sadâret-i Uzmâya arzedilmiş ise de tedâbîr-i ma'rûzanın îfâsı her hâlde vâbeste-i re'y ve irâde-i celîle-i fahîmâneleridir, fermân.

Fî 24 Nisan sene [1]303

Yâver-i Ekrem-i Hazret-i Şehriyârî
ve Me'mûr-ı Islâhât
Müşîr
İsmail Hakkı

Vürûd etmiştir. Başkitâbet'e.

Berzencîler'le Talabanlılar beynindeki da'vânın ikmâl edilmiş olan evrâk-ı tahkîkası üzerine lâhık olacak karârı mutazammın takdîm kılınan fî 20 Nisan sene[1]303 telgrâfnâme-i çâkerânemin cevâb-ı şeref-nisâbına muntazır bulunduğundan bu bâbda bir irâde-i isâbet-âde-i cenâb-ı cihan-dânî olduğu hâlde lütfen muktezâsının emr u inbâsı niyâz olunur, fermân.

Fî 26 Nisan sene [1]303

Yâver-i Ekrem-i Hazret-i Şehriyârî
ve Me'mûr-ı Islâhât
İsmail Hakkı

Başkitâbet'den yazılan cevâb telgrafı

Nisan sene [1]303 Berzencîler ile Talabanlılar beynindeki da'vâ üzerine lâhık olan karârın istîzân olduğu vechile icrâsı emr ü fermân buyurulmuştur. Ol bâbda.

Fî 26 Nisan sene [1]303

Süreyya

BOA. Y.E.E, nr. 36/139-81, 1-2

- 30 -

*CAHİL VE VAHŞİ MİZACLI OLAN HEMAVENDLİLERİN
TERBİYE EDİLMELERİ İÇİN İSKÂNLARININ SAĞLANIP
KURULACAK MEKTEPLER ARACILIĞIYLA
EĞİTİLMELERİ*

[Yüz elli haneden meydana gelen Hemavendlilerin câhil ve vahşi mizaçlı olmalarından dolayı bulundukları mevkide yıllardır öldürme, yakıp-yıkma ve soygun olayları meydana getirdikleri; Süleymaniye sancağı köylerine verdikleri zararlar nedeniyle köylerin harap olduğu; ahâlîsinin dağılıp bir kısmının İran'a göç etmesiyle Süleymaniye sancağının yıllık gelirinin çok azaldığı, ziraatla uğraşmayıp geçimlerini eşkiyalıkla sağlayan bu aşiretin verdiği zararın haddi hesabı olmadığından üzerlerine asker gönderilerek silahlarıyla birlikte ele geçirilip Musul'a sevk olunduklarına dair Kerkük'te bulunan Islahat Memuru Müşir İsmail Paşa'nın telgrafı üzerine; Hemavendlilerin Musul'da önceden toplandıkları yerlerden uzak mahallere yerleştirilerek silahlarının toplanması ve terbiyeleri için mektepler yapılarak uygunsuz hâl ve hareketde bulunmamaları maksadıyla yeterli miktarda jandarma gözetiminde tutulmalarına dair Başkitâbet'ten Müşir İsmail Paşa'ya gönderilen telgraf.]

25 Ş. 1304 (19 Mayıs 1887)

Kerkük'de ıslâhâta me'mûr yâver-i şehriyârîden Müşîr İsmâ'il Hakkı Paşa'dan Başkitâbet-i Celîle'ye gelen telgraf.

Bağdad'dan Musul vilâyetinin müntehâyı hudûdu olan Razda'ya kadar mümtedd olan hıttâ-i Irakıyye'deki ahâlînin müşâhede kılınan ahvâl-i perîşâniyyet iştîmâli arz olunmuş idi. Hâricden kendülerine iltihâk eden eşkiyâdan mâ'adâ sahhu'l-bâkî Hemavendler yüz elli hâneyi terkîb eden dört beş tâ'ifeden ibâret olup bunlar öteden berü zulmet ,cehl ve nâdânîde kalarak esâsen vahşîyyü'l-mizâc olduklarından evlâdı babasına itâ'at ve babası evlâdına şefkat etmek ne demek olduğunu fark ve temyîz etmezcesine her biri kendi başına münferiden [ve] müctemi'an icrâ-yı şekâvet ve tâ'ifeler yekdiğerine adâvetle mütemâdiyen birbirlerini katl ve nehb etdikleri gibi sinîn-i vefîreden berü bu havâlîde katl-i nüfûs ve tahrîb ve ihrâk-ı kurâ ve yolcu ve kârbâncıları soyup, itlâf ile haklarında gûnâ gûn mezâlim ve fezâyih icrâ ve ahâlî-i meskûneyi yağma ederek bu yüzden hudûd-ı İraniyye'ye muttasıl Süleymaniye sancağının altı yüz kadar karyeleri külliyyen ve Kerkük sancağının ba'zı köyleri kısmen harâb olup, ahâlîsi terk-i vatan ile şuraya buraya ve ba'zısı İran'a nakl ve hicret mecbûriyyetinde bulunmuş olmalarından Süleymaniye sancağının yetmiş yükden mütecâviz bulunan vâridât-ı seneviyyesi refte refte on yedi yüke kadar tedennî etmiş ve turuk ve me'âbir emniyyeti büsbütün muhtell olarak âmed-şod eden Bağdad postalarının muhafazası için berâberinde lâ-ekall yüz elli ve daha ziyâde asâkir-i şâhâne bulundurulmuştur. Kerkük'e muvâsalat-ı çâkerânemde bunlardan yirmi beş hânesi Hemavend Abdullah Ağa refâkatıyla Surtas Müdürlüğü'nde ve yirmi beş hânesi de altı bin bu kadar gurus ma'âş ve ta'yînât i'tâsı ile zabtiye kabîlinden olarak Mahmud Ağa refâkatinde taht-ı te'minde görülerek kendülerine alışılmayup, Abdullah Ağa'nın Musul vilâyetinde Mesnedîgül Müdürlüğü'ne becâyış-i me'mûriyyeti icrâ kılınarak Mahmud Ağa da yüzbaşılık ve birâderi mülâzımlık hizmetiyle Musul'da istihdâm olunmak üzere hâne ile berâber kendü kendülerine Musul'a gitmekde oldukları gibi kusûr yüz hânesi de el-yevm Musul'da mevcûddur. Eşkiyâ-yı ma'rûza zirâ'at ve felâhet gibi hiç bir kesb ü kâra meyl u sülûk etmeyerek ta'ayyüş ve idârelerini şekâvet ve mezâlim yolunda arayarak mütemâdiyen fenâlık etmekde olmalarına mebnî gerek ahâlî ve yolcu ve kârbâncılara ve gerek nehb etdikleri postalarla üzerlerine her vakit asâkir sevkîyle ihtiyâr olunan masârifden hâsıl olan ve zarar u hasârın hadd u pâyânı olmayup, şimdiye kadar bir ferdinin bile kimse tarafından der-destine muvaffak olunamamak dahi çoluk çocuklarını aşîret içinde

müteferrikan saklayarak tek başlarına kalup pür silâh ber-girîde hayvanlara râkib oldukları halde dağda çayırda dolaşmalarından ilerü gelmiştir. Çâkerleri en evvel ihtifâ etdikleri âilelerini buldurmak için iktizâ eden tedâbîr-i taharriyye isti'mâliyle buldurularak kendülerinin dahi teshîl-i ahz u giriftlerine medâr olmak için hâricden asker getürmeksizin on birinci fırka mevcûduyla dağlarda münâsib noktalar ile geçidleri sedd ü bend edilüp ve cevelân-gâhlarına da süvârî asâkir-i şâhâne ile aşâyir atlası sevk ve ta'kîb edilüp, eğerçi karşı durup, askerden beş altı nefer mecrûh ve şehîd olmuş ise de sâye-i kudret-vâye-i hazret-i şehriyârîde mücerred muvaffakiyyet-i celîle-i hilâfet-penâhî âsâr-ı meşkûresinden olmak üzere cümlesi elde edilüp silâhları alınarak takım takım Musul'a sevk olunmuşlardır. Bunlardan ba'zıları da teslîm-i nefis ve silâh etmek sûretiyle dutulmuş ve bu kabîlden olanlar ise ta'kîbât ve tazyîkât-ı askeriyyeye dayanamayarak bir hayli günler dolaşup, yorulduklarından ve arz-ı istîmândan başka kendüleri için çâre-i necât olmadığını anladıklarından ilerü gelmiştir. Eşkiyâ-yı merkûme içinde dört beş ve daha ziyâde adam katletmemiş bir ferd bile olmayup, envâ'-ı fezâyih-i hûn-rîzâneye cür'et-yâb olarak cümleyi cân ve [ma]ldan bî-zâr etdikleri cihetle sâye-i âsâyiş-vâye-i cenâb-ı cihân-bânîde bir müddet-i kalîle zarfında cümlesi ahz u girift olunup, Musul'a sevk ile serbestî-i âsâyiş ve huzûr avdet ve ahâlîsi târ u mâr olan köyler kemâl-i sürûr ve inbisâtla karyelerinin yeniden i'mârı için akın akın gelerek servet ve ma'mûriyyet ric'at etmekde olduğunu görünce umûm ahâlî ve berâyâ eşk zîr-i mesârr u mahzûziyyetle da'vât-ı temâdî-i şevket-i zıllu'l-lâhîyi tekrâr ale't-tekrâr ref'-i kabûl-gâh-ı cenâb-ı perver-digâr etmektedirler.

Binâ'en-aleyh bunca nüfûsun mezâlim-i tahammül-fersâlarından rehâ-yâb olmalarına lutfen ve âtifeten şâyân ve erzân buyurulan müsâ'adât ve muvaffakiyyât-ı celîle-i şehriyârînin hâsıl ettiği ecr-i cezîl derecesi hâk-pây-ı hazret-i hilâfet-penâhîye nâ-kâbil-i arz ve beyân olduğuna ve esbâb-ı ma'rûzaya mebnî bunların bilâd-ı ba'îdeye teb'îdleri hakkında vukû' bulan istîzân-ı kemterâneme cevâben Sadâret-i Uzmâ'dan bu kerre keşîde-i silk-i mestûr buyurulan fî 3 Mayıs sene [1]303 açık telgrafnâmede bunların silâhları toplanmak ve karyeleri için mektep yapılmak ve içlerine mikdâr-ı kâfî jandarma ta'yîn olunmak buraca iskânıyla ıslâhları muktezâ-yı irâde-i hikmet-âde-i hazret-i şehriyârî iktizâ-yı celîlinden olduğundan bu bâbdaki mütâla'a-i memlûkânenin arzı iş'âr buyurulmuştur. İşbu fermân-ı celîl-i hazret-i şehriyârînin tenfîz ve icrâsından mâ'adâ çâkerleri için tasavvur olunur hiç bir değer ve istihkâk olmayup ancak sinni yetmişe yetmiş olan çâkerlerinin eben-an-cedd ni'met-i şehriyârî ile perverde ve perveriş-yâb olmuş bir bende-i atîk ve kemter-i

sıddîk-ı hilâfet-penâhî olduğum cihetle meşhûdât ve ittılâ'ât-ı kemterânemin derecesini hakîkî vechile bu kadar arz ve ifâdeye cür'et-yâb olabildiğimden ve eşkiyâyı merkûmenin fezâyih-i vâkı'alarıyla berâber tekrâr mahallerine redd ve avdet edecek olurlar ise şuralar elden çıkmışçasına bir hâl-i perîşân ve i'tişâşa dûçâr olacağı revîş-i hâlden istidlâl olunduğundan şu hâle nazaran icrâ-yı îcâbı ma'rûzdur, fermân.

Fî 5 Mayıs sene [1]303

Me'mûr-ı Islâhât
Yâver-i Şehriyârîden
İsmail Hakkı

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'nden Kerkük'de Islahat Me'mûru Müşîr İsmail Paşa Hazretleri'ne keşîde olunan telgraftâme sûretidir.

Fî 5 Mayıs sene [1]303 Hemavendlilerin oraca iskânları hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne böyle yüz elli hâne halkının vatan-ı me'lûflarından iclâsı enzâr-ı ecânibde pek çirkin görüneceği mütâlâ'a-i seniyyesine mübtenî olmasına mebnî bunların silâhları toplanmak ve terbiyeleri için mektebler yapılmak ve bir gûne uygunsuz hâl ve hareketde bulunmamaları için mikdâr-ı kâfî jandarma veya asâkir-i şâhâne taht-ı nezâretinde bulundurulmak ve daha sâir iktizâ eden tedâbîr-i siyâsiyye ve lâzıme îfâ kılınmak ve'l-hâsıl sâye-i ümrân-vâye-i cenâb-ı tâc-dârîde esbâb-ı ıslâh ve temeddünleri istihsâl ve istikmâl olunmak üzere Musul vilâyetinin Hemavendliler'in cevelân-gâh ittihâz eyledikleri mahallere ba'îd cihâtında müctemi'an veyâ müteferrikan îvâ ve iskânları emr ü fermân buyurulmuşdur. Ol bâbda.

Fî 7 Mayıs sene [1]303

Süreyya

BOA. Y. E. E, nr. 36/139-81, 3-4

- 31 -

*MUSUL, MARDİN VE HAKKÂRİ'YE SEVKEDİLEN
HEMAVENDLİLERİN KARIŞIKLIK ÇIKARMALARI İHTİMALİNE
KARŞI HUDUTDAN UZAK YERLERDE İSKÂN EDİLMELERİ*

[Musul, Mardin ve Hakkâri'ye sevk edilen Hemavendlilerin, bu civarda karışıklık çıkarmaları ihtimaline karşı hudutdan uzak yerlerde iskân edilmelerinin daha uygun olacağı yolunda Islahat Memuru İsmail Paşa'nın telgraflarına üzerine, durumun Meclis-i Mahsûs'da görüşülerek; sözkonusu Hemavendlilerin çocuklarının diğer ahâlî çocukları gibi talim ve terbiyelerine özen gösterilmek kaydıyla Sivas, Konya, Adana ve Ankara vilâyetlerinde iskân edilmeleri için gerekli işlemlerin yapılmasının ilgili dairelere bildirilmesi hususunda irâde.]

14 Za. 1304 (4 Ağustos 1887)

Huzûr-ı adâlet-nüşûr-ı Sadâret-i Uzmâ'ya,

Vilâyetimiz olan Musul vilâyeti aşâ'irinden olup, öteden berü derece-i şekâvet ve habâset ve mel'anetleri müselle-i enâm olan Hemavend eşirrâsının istisâleriyle vilâyetimiz ahâlîsini cevri ve zulmlerinden rehâyâb edilmek üzere şeref-rîz-i sudûr ve sünûh buyurulan irâde-i inâyet âde-i zıllu'l-lâhînin infâzı zımnında vilâyetimize gelmiş olan Yâver-i Ekrem Müşîr devletlü İsmail Paşa hazretleri kuvveden fi'le îsâl ettiği tedâbir-i mü'essire ve efkâr-ı sâ'ibe vâsıtasıyla sâye-i şevket-vâye-i hazret-i zıllu'l-lâhîde eşirrâ-yı mahzûle-i mezkûrenin cümlesini istisâl ve merkez vilâyet tevkîfhânesine irsâl olundukları çeşm-i ibtihâc ve meserretle müşâhede edilmiş olduğundan eşkiyâ-yı mezkûrenin nâ'ire-i bağı u udvânlarıyla ef'ideleri büryân ve hâne-i medeniyetleri yanan fukarânın âb-ı zülâl-i adâletle reyyân olup, izdiyâd-ı ömr ü şevket ve iclâl ü te'âzim-i satvet ve miknet ü ikbâl-i hilâfet-penâhînin ed'iyesi ekeff-i ibtihâl ile ref'-i kabûl-gâh-ı Rabb-ı müte'âl kılınmış ve kılınmakda bulunmuş ve eşkiyâ-yı rezîle-i mezkûre cezâ'ir-i ba'ideye tard ve teb'idleriyle emsâllerine ibret-i mü'essire edilmeleri me'mûl ve muntazır iken eşirrâ-yı mebhûsenin bir mikdârı vilâyetimize hem hudûd olan Mardin ve bir mikdârı da merkez vilâyetimizin kazâlarında iskân ve îvâlarına ve aşîret-i mezkûreden bir mikdârının dahi nefsi vilâyetimizde zabtiyelik ile istihdâmlarına merkez vilâyete emr verildiği işidilmiş ve arz u beyândan müstağnî olduğu üzere eşkiyâ-yı mezkûre şekâvet-i müstemirre ashâbından olup bu havâlîde îvâ olunacaklar ise havâlî-i mezkûrede bulunan sebük mağzân ahâlîyi iğrâ ederek devâ'ir-i müte'addide-i şekâvet teşkîl ile emri-i şekâvetleri evvelkinden ziyâde olacağı ve zâten eşkiyâ-yı merkûmenin Musul'dan sekiz gün mesâfet bu'dunda iken vukû'atlarından Musul'a hâsıl olan zarar ve ziyân ve etdikleri

cerâyim ve fezâyih müstağni-i ta'rîf ve beyân olup, Musul civârında iskân ve îvâ olunurlar ise bizlere ne derecede zarar ve gadr hâsıl olacağı nezd-i me'âlî-vefd-i hidiv-i a'zamîlerinde müsellemler olduğu gibi bu def'a icrâ edilen harekât-ı askeriyye ve ittihâz edilen tedâbîr ve ihtiyâr olunan on bin lira raddelerinde olan masârif ke-enlem-yekûn hükmünde beyhûde ve hebâ olacağı misillü ahâlî ve fukarâ perîşân olacakları tabî'î olup, ol vakit telâfî-i mâ-fât müşkilât-ı adîde ile def' olunabileceği emsâl-i kesîresi delâletiyle müberhen olmağla ve bunlar cezâ'ir-i ba'îdeye gönderilmezler ise yine mahall-i kadîmlerine tedricen avdet edecekleri şüphesiz bulunmağla lütfen ve cümle-i ahâlîye merhameten eşirrâ-yı mezkûrenin Trablusgarb ve emsâli olan mahall-i ba'îdeye iclâları husûsuna müsâ'ade-i aliyye-i hidiv-i efhamîleri şâyân buyurulmak bâbında ve herhâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Şevval sene [1]304

ve

Fî 27 Haziran sene [1]303

[Musul mahalle meclis a'zâları, imamları
ve muhtarlarının mühürleri]

Telgrafnâme

Mahall-i İrsâli: Kerkük

Mevridi: Der-aliyye

Târîh: 15 Temmuz sene [1]303

Numara: 477

Makâm-ı mu'alla-yı Sadâret-i Uzmâ'ya

Hemavendlerden yüz kırk dört hânesi Musul'a, otuz üç hânenin dahi irâde-i celîlelerine tevfiķan Mardin'e ve kırk altı hânenin dahi Hakkârî'ye sevk olundukları fî 30 Haziran sene [1]303 telgrafla arz olunmuş idi. Bunların bu havâlî ahâlîsi haklarında icrâ ettikleri mu'âmele-i i'tisâfkârâne ma'lûm-ı efhamîleri olduğundan ba'demâ buralara gelüp sızıldı tekerrür etmemek üzere ber-vech-i emr-i âlî Anadolu vilâyât-ı

pâdişâhânenin münâsiblerine iskânlarının icrâsı mücerred tertîb ve tensîb-i âlî-i hazret-i vekâlet-penâhîlerine menûl ve mutavakkıf olmağın ol bâbda.

Fî 14 Temmuz sene [1]303

Yâver-i Ekrem, Me'mûr-ı Islâhât

İsmail Hakkı

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

Hemavendler'den yüz kırk dört hânesi Musul'a ve otuz üç hânesi Mardin'e ve kırk altı hânesi dahi Hakkârî'ye sevk edilmiş ise de bunların ahvâl-i ma'lûmeleri cihetiyle ba'd-ezîn bir sızıldı daha çıkarılmamak için Anadolu vilâyât-ı şâhânesinin sâ'ir münâsib mahallerine sevk ve iskânları hakkında me'mûr-ı ıslâhât İsmail Paşa tarafından meb'ûs telgrafnâme miyâne-i bendegânemizde lede'l-mütâla'a vâkı'a bunların hudûda uzak mahallerde bulundurulmaları hasbe'l-maslaha daha muvâfık olacağına mebnî topluca bulundurulmayup, kazâ ve nevâhîye müteferrikan taksîm edilmek ve çocuklarının ahâlî-i sâ'ire etfâli gibi tadrîs ve ta'lîm ve terbiyelerine i'tinâ olunmak üzere bunlardan yüz hânesinin Sivas ve yirmi üç hânesinin Konya'ya ve elli hânesinin Adana ve elli hânesinin dahi Ankara vilâyetlerine sevk ve iskânları zımnında mu'âmele-i lâzımenin icrâsı husûsunun â'id olduğu devâ'ire teblîği bi't-tensîb sâlifü'l-beyân telgrafnâme arz ve takdîm olundu ise de kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 13 Zi'l-ka'de sene [1]304

Fî 22 Temmuz sene [1]303

Sadr-ı a'zam
Mehmed Kâmil
[Salih]

Şeyhü'l-İslâm
Ahmed Esad Efendi

Şûrâ-yı Devlet Re'îsi
Ârifî Paşa
nâ-mîzâc

Ser'asker
Ali Sâib b. İbrahim

Bahriye Nâzırı
Hasan Hüsnü b.
Hüseyin

Dâhiliye Nâzırı
Münir Mehmed

Hâriciye Nâzırı

Adliye Nâzırı

Mâliye Nâzırı

Mehmed Said**Ahmed Cevdet****Mehmed Zühdi**

Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı

Ticâret ve Nâfi‘a Nâzırı

Ma‘ârif Nâzırı

Mustafa**Mustafa Zühdi Paşa****Münif**

Sadâret Müsteşârı

Mühür

Meclis-i Vükelâ'nın işbu mazbatası ve melfûf telgrafnâme manzûr-ı âlî olmuş ve ber-vech-i tezekkür ve istîzân icrâ-yı îcâbı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte‘allık buyurularak mezkûr telgrafnâme i‘âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 14 Zi'l-ka‘de sene [1]304

ve

Fî 23 Temmuz sene [1]303

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Bende

Süreyya**Bâb-ı Âlî****Dâ‘ire-i Sadâret****Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn**

Devletlü efendim hazretleri,

Musul ve Hakkâri vilâyetlerine gönderilmiş olan Hemavendlerden yüz hânesinin Sivas ve yirmi üç hânesinin Konya ve ellişer hânesinin dahi Adana ve Ankara vilâyetlerine sevk ve iskânlarına ve teferru‘âtına dâ‘ir me‘mûr-ı ıslâhât devletlü İsmail Paşa hazretlerinin telgrafnâmesi üzerine Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata melfûfuyla arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı milk-dârî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 13 Zi'l-ka‘de sene [1]304

Fî 22 Temmuz sene [1]303

Sadr-ı a'zam
Mahmed Kâmil

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki:

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle Meclis-i Vükelâ'nın melfûf mazbatası ve telgrafnâme manzûr-ı âlî olmuş ve ol bâbda şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhînin tezyîliyle mezkûr mazbata ve telgrafnâme i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 14 Zi'l-ka'de sene [1]304

ve

Fî 23 Temmuz sene [1]303

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Bende
Süreyya**BOA. Meclis-i Mahsûs, nr. 3888****- 32 -**

**SÜLEYMANİYE'DE ASKERLERE SALDIRAN BİŞTERLİLERDEN
SUÇLU OLANLARININ YAKALANMASIYLA ASAYİŞİN SAĞLANDIĞI**

[Süleymaniye sancağında Redif Kaymakamı Zekeriya Bey'le emrindeki askerlere karşı eşkiyalık hareketlerine giriştiklerinden dolayı korkup İran'a kaçan bin haneye yakın Bişterlilerin köylerine getirildikleri ve ellerinde martini silah bulunanlar ile suçlu olanlarının yakalanarak Süleymaniye kumandanı ve mutasarrıfı vekiline teslim edildiğine ve asayişin sağlandığına dâir Musul Vâliliği'nden alınan telgrafın takdimi hususunda Sadâret tezkiresi.]

17 S. 1305 (4 Kasım 1887)

Telgrafnâme

Mahall-i İrsâli: Revanduz

Târîhi: 20 Teşrîn-i Evvel sene [1]303

Makâm-ı Sadâret-i Uzmâ'ya,

Evvelce arzolunduğu üzere tevahhuşla İran'a giden bin hâneye karîb Bişterlüler vesâ'il-i lâzıme ile celbedilerek köylerine avdet edilmiş ve cümlesi sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde dâ'ire-i inkiyâda alınmış olmağla berâber diğer hâdisе zuhûr etmeyecek bir yolda eslihanın istirdâdına ve vak'ada zî-medâhil olanların istintakına teşebbüs olunmuş idi. Mücerred nüfûz-ı mü'essire-i hazret-i hilâfet-penâhî ile îcâb-ı hâl ve mevki'e münâsib ittihâz olunan tedâbir dâ'iresinde yedlerinde Martini eslihası mevcûd olanlardan bir takımı bu kerre istirdâd kılındığı gibi ibtidâ-yı mes'elede asâkir-i şâhâneye silâh endahtıyla cinâyet-i azîmede bulunan maznûnlardan çend nefer cünûd-ı şâhâne satvetiyle ele getirülerek taht-ı tevkîfe alınmıştır. Avn-ı Hakkla sâye-i hazret-i mülûkânede bu yoldaki teşebbüsât ve icrâ'at üzerine iğtişâş büsbütün zâ'il olarak ve civârdaki aşâ'ir-i sâ'ire de âdâb-ı tâbi'iyeti takınarak umûmen yerli yerüne dağılmış ve lehül-hamd âsâyiş temâmıyla avdet etmiştir. Ele getirülen eşhâsın icrâ-yı muhâkeme ve ta'yîn-i mücâzâtı zımnında âid oldukları mehâkim-i nizâmiyyeye irsâli ve istirdâd olunan ve olunacak olan eslihanın da mevâki'-i lâzımeye isbâli için gerek der-dest olunan cânîler ve gerek silâhlar Süleymaniye kumandanı ve mutasarrıf vekîline teslîm ve tevdî' etdirilmiş ve cihât-ı lâzıme-i sâ'ire için de mûmâ-ileyhe ta'lîmât verilerek meşhûd olan âsâyiş üzerine buradan merkez-i vilâyete avdet ve hareket olunmuştur. Me'mûrin-i mahalliyye ve askeriyyenin sû-i hareket vukû' bulan ve hudûd üzerinde her nev'i ehemmiyyeti ve civâr aşâ'irine de sirâyetle cesâmeti meydânda bulunan mes'ele-i mezkûrenin sefk-i dimâya meydân bırakılmaksızın şu hâl-i nakl ü inkılâbı ve sûret-i tesviye-i iktisâbı mahzâ muvaffakiyyet-i seniyye-i hazret-i zıllu'l-lâhînin âsâr-ı aliyyesinden olduğunu arza cesâret eylerim.

Fî 15 Teşrîn-i Evvel sene [1]303

Vâlî-i Vilâyet-i Musul

Tahsin

Bâb-ı Âfî

Dâ'ire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

3

Geçende Süleymaniye sancağında Redif Kâ'im-i makâmı Zekeriya Bey'le refâkatindeki asâkir-i şâhâne hakkında harekât-ı şekâvet-kârânede bulunmuş olan Bişterlüler'den İran'a gidenlerin cümlesi sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde köylerine avdet etdirilerek dâ'ire-i inkıyâda alınmış olmakla berâber yedlerindeki esliha-yı emîriyyeden bir takımının istirdâd ve vak'ada medhâli olanların ele geçirülerek tevkîf olunmuş olması üzerine aşâyir-i sâ'irenin umûmen yerlerine dağılup âsâyiş takarrür etmiş ve cânîlerin icrâ-yı muhâkemâtı ve ta'yîn-i mücâzâtı me'mûrîn-i mahalliyyeye tavsiye ve teblîğ edilerek merkez-i vilâyete avdet olunmuş olduğuna dâ'ir Musul Vâliliği'nden alınan telgrafnâme manzûr-ı âlî buyurulmak için arz u takdîm kılındı efendim.

Fî 17 Safer sene [1]305

ve

Fî 22 Teşrîn-i Evvel sene [1]303

Sadr-ı a'zam

Mehmed Kâmil

BOA. Y. A. HUS, nr. 207/105

- 33 -

*SEVKOLUNDUKLARI VİLÂYETLERDEN KAÇAN
HEMAVENDLİLERİN YAKALANMALARI*

[Sivas ve Konya'ya sevkolunan Hemavendlilerden bir kısmının kaçarak Musul ve Kerkük taraflarına gelmeleri üzerine kaçtıkları bölgelere asker ve aşiret atlılarından oluşturulup gönderilen müfrezelerin bunları takibe aldıkları, Dakuk mevkiinde meydana gelen çatışmada ölen ve yaralananların isimlerinin belirlenip arzedildiğine dair Musul Vâlisi Faik'in telgraf sureti.]

2 B. 1305 (15 Mart 1888)

Sûretidir

Şubat sene [1]303 Hemavend eşkiyasından Ahmed Ağa ile Mahmud Çine mukaddemâ maktûlen ve Hemavend gıvvârelerinden der-dest olunan beş neferden birinin ismi Mirza Lây bu da Câflı Hasan Bey'in adamıdır, diğeri Kâke Veli ve birisi Hamid Bazyânlı, Reşîd Abdurrahman ve Ebû Sabahlı Muhammed ve diğeri refîki Salih'dir. El-yevm Kerkük Hapishânesi'ne teslîm olunmuşlardır. Diğer Kerîm Kâdir dahi bundan iki gün mukaddem Kâ'im-i makâm Ali Hayzar Bey müfrezesiyle vukû' bulan muhârebede mecrûhen der-dest olup Çemçemâl Hükûmeti'ne teslîm olunmuştur. Ve Tarfûk civârında vukû' bulan muhârebede katlolunan Hemavendler'den ve Reşvend Fırkası'ndan biri Ali Abdürrezzak ve Remvend Fırkası'ndan Kadir Ahmed Abâ'nın mahdûmu Ali ve gıvvârelerinden Ahmed Bâze ve Hemavendler'den de üçünün cenâzesi yerde görülmüş ise de isimleri bilinemediği ve mecrûhları dahi elde edilemediği cihetle isimleri bilinemeyüp ve diğeri muhârebâtta da bir gıvvâre köprü şâtında gark olup telef edildiği gibi diğeri telefât-ı mecrûhîn haklarında iş'ârât da var ise de isimleri ma'lûm olmadığı cihetle iş'âr olunmadığı kumandanlıkların jurnali üzerine ma'rûzdur.

Fî 28 Şubat sene [1]302

Ferik Ali

Aslına mutâbıktır

fî 1 Mart sene [1]304

1456

Sûretidir

Şubat sene [1]302 mahkûm Hame Cân'ın avanesindendir. Hemavendliler'e iltihâkı teşrîf-i devletleri cihetle şeref-vürûdundan evveldir. Sâye-i mülûkânede Hemavendler tezyîd-i kuvvet etmek değil hayatlarını muhâfaza için telâşa düşmüşlerdir. Nakîb Seyyid Mustafa Efendi seksen sâdât ve bir o kadar da zabtiye ile el-yevm ta'kîbe çıkmıştır. Asâkir ve zabtiye müfrezeleri ta'kîbdedir. Bi-inâyeti'l-lâhi Te'âlâ elde olan teşebbüsât-ı cedîdenin âsâr-ı hayriyyesi karîben arz olunur.

Fî 29 Şubat sene [1]302

Mutasarrıf-ı Süleymaniye

Tâhir

Aslına mutâbıkdır
fî 1 Mart sene [1]304

1456

Vilâyât-ı ma'lûme-i şâhânelerine sevk olunan Hemavendliler'den şimdiye kadar otuz iki Sivas'dan ve dokuz neferin dahi Konya mürettebâtından ki cem'an kırk bir şahsın firâren Musul ve Kerkük cihetlerine savuşdukları lede'l-muhâbere vâililiklerinden cevâben alınan iki kıt'a telgrafnâmeden anlaşılması üzerine sâye-i şâhânelerinde şu mikdâr-ı kalîlin tezyîd-i kuvvet ve tevsî'-i şekâvetlerine meydân kalmamak üzre lâzım gelecek tedâbir ve vesâ'it-i mahalliyyeden bahisle ahz u giriftleri lüzûmu îcâb edenlere bildirilmiş idi. Bu kerre Musul vilâyetiyle Kerkük Kumandanlığı'ndan ve Süleymaniye Mutasarrıflığı'ndan cevâben alunup da birer sûret-i muhrecesi manzûr-ı hikmet-mevfûr-ı cenâb-ı şehriyârîleri buyurulmak üzre merbûtan arz ve takdîm kılınan üç kıt'a telgrafnâmede sâye-i muvaffakiyyet-vâye-i cenâb-ı şehen-şâhîlerinde Hemavend firârîlerinden şimdiye kadar sekiz ve gıvvârelerinden dört ki cem'an on iki neferi elde edildikleri ve kusûrunun ahz u giriftleri emrinde de telgrafla verilen ta'lîmât-ı memlûkânem vechile her tarafa asâkir-i şâhânelerinden ve aşâyir atlasundan tertîb ve sevk olunan müfrezeler vâsıtasıyla ta'kibâta kemâl-i germî ile devâm olunmakda idüğü nümâyân olmuş ve her husûsda tecellî eden muvaffakiyyât-ı mehâsin-gâyât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîleri cümle-i cemîle ve celîlesinden olmak üzre bir mikdâr-ı cüz'îden ibâret olan kusûrunun dahi ahd-ı karîbde kâmilen elde edilecekleri eltâf-ı ilâhiyyeden kaviyyen me'mûl ve muntazır bulunmuş olduğunu ma'lûmât olmak üzre arzeder isem de ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân ve lütf u ihsân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 1 Receb sene [1]305

ve

Fî 1 Mart sene [1]302

Kulları

**İsmail Hakkı bin
Mehmed Şerîf**

1456

Sûretidir

Dakuk mevki'inde Hemavendler'le vukû'bulan müsâdemede maktûl ve mecrûh olanlar esâmî ve şöhreti Ferik Ali Paşa hazretlerinden sorulmuş idi. Bugün alınan cevâbda Hemavend firâîlerinden Ahmed Ağa ile Mahmud Cete [Çine] daha evvel maktûl olduğu gibi anlara pey-rev olan diğer eşkiyâdan der-dest olunan dört neferin esâmîsi Mirza Lâl[Lây] ve Kâk Veysi [Kâke Velî] ve Hâlid Başî Bazyânî [Hamîd Bazyânî] Reşîd Abdurrahman ve Ebu Sabahlı Mehmed, Sâlih olduğu ve mârrü'l-arz Dakuk müsâdemesinde katlolunan Hemavendlerden ve Reşvend Fırkası'ndan Ali Kâdir Abdürrezzak ve Remvend Fırkası'ndan Kâdir Ahmed oğlu Ali ve avenesinden Ahmed Pâze [Bâze] ile asıl Hemavendler'den üç adamın cenâzeleri bulunmuş ise de bu üç şahıs ile mecrûh olup berâberce götürülenlerin esâmîsi bilinmemiş ve bir de aveneden mechûlül'l-ism birisi Köprü nehrinde garikan fevt olmuş olduğu ma'rûzdur.

Fî 27 Şubat sene [1]302

Vâlî-i Musul

Fâik

Aslına mutâbıktır.

Fî 2 Mart sene [1]304

BOA. Y. MTV, nr. 31/35**- 34 -**

**MUSUL'DA AŞİRET SALDIRILARINA KARŞI ALINAN
TEDBİRLERİN BİLDİRİLMESİ**

[Musul ahâlîsinden bir topluluğun verdiği arzuhâlde, aşiretlerin saldırılarını arttırarak halkın mal ve hayvanlarını gaspettikleri; bunların cezalandırılmaması, ahâlînin mal ve hayvanlarının iâde edilmemesi halinde hayvan sahiplerinin aşiretlere karşılık vereceği ve bunun da durumu kötüye sokacağına belirtilmesi üzerine bu tür olayların önünü almak amacıyla asker sevkine emir verilmesi yolunda Musul Vâliliği'nden gelen telgraf üzerine gerçeğin ne olduğu ve ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesine dair irâde.]

4 C. 1306 (5 Şubat 1889)

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi

Mevâşî-i menhûbe ashâbından mürekkeb bir cem'iyetin dâ'ire-i hükûmete gelerek içlerinden ilerü gelenlerden verilen arzuhâl sûretinin nakliyle bunların ifâdelerine göre aşâyirin ta'addiyâtı tekessür etmekle bunlar cezâ-yı sezâlarını görmez ve ahâlî de emvâl ve mevâşîsine dest-res olmaz ise aşâyir cesâretlerini ilerüledikçe ashâb-ı mevâşî de dâ'ire-i edebde tecâvûze cür'etle mes'elenin kesb-i cesâmet edeceği meczûm bulunduğundan iş bu derecede iken önü alınmak üzere serî'an asker sevkine emir verilmesi ifâdesine dâ'ir fî 24 Kânûn-ı Sânî sene [1]304 târîhiyle Musul Vilâyeti makâmından taraf-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri'ne keşîde kılınmış olan bir telgrafnâmenin sûreti manzûr-ı âlî olarak hakikat-ı hâlin ve bu mâdde hakkında ne yolda tedbîr ittihâz kılınmış olduğunun arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 4 Cemâziye'l-âhir sene [1]306

ve

Fî 24 Kânûn-ı Sânî sene [1]304

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Süreyya

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 87807

- 35 -

*MUSUL DAHİLİNDE PETROL GAZI ARANMASI İMTİYAZININ
HAZÎNE-İ HÂSSA
NEZÂRETİ'NE VERİLMESİ*

[Musul'da padişah'a ait arazide çok miktarda petrol gazı bulunduğundan Musul vilâyeti dahilinde gerek padişahın emlâkı üzerinde gerekse diğer yerlerde petrol gazı madeni aranması imtiyazının Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne verilmesine irâde buyurulduğu hususunda Yıldız Sarayı Başkitâbet Dâiresi'nin tezkiresi.]

5 C. 1306 (6 Şubat 1889)

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

Musul vilâyeti dâhilinde bulunan emlâk-ı mahsûsa-i cenâb-ı cihân-bânî derûnunda kesretle petrol gaz ma'denleri zuhûr etmekde olmasına mebnî umûm Musul vilâyeti dâhilinde gerek emlâk-ı seniyye derûnunda ve gerek sâ'ir cihetlerde petrol gazı ma'deni taharrîsi ve işletmesi imtiyâzının münhasıran Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne nâmına verilerek ale'l-usûl îcâb eden fermân-ı âlînin tasdîr ve i'tâsı Hazîne-i Hâssa Nezâret-i Celîlesi'nin tezkire-i ma'rûzası üzerine şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Cemâziye'l-âhir sene [1]306

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Fî 25 Kânûn-ı Sânî sene [1]304

Bende

Süreyya

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 87615

- 36 -

YEZİDÎLERE İSLÂMİYETİ ANLATMAK ÜZERE GÖREVLENDİRİLEN HOCALARLA BİRLİKTE MUSUL'A GİDECEKLERİN MAAŞ VE HARCIRAHLARININ ÖDENMESİ

[Musul vilâyetinde bulunan Yezidîler'e İslâmiyetin kurallarını anlatmak üzere, Meşîhat tarafından görevlendirilen hocalarla birlikte

*gidecek olan Binbaşı Abdülkadir ve Kolağası Mehmed Hilmi efendilerin maaşlarının, bu göreve atanma tarihlerinden itibaren ödenmesi isteğinin; mesafenin uzun olması sebebiyle uygun görülerek işlemin ona göre yapıldığı, ayrıca geciken harcırahlarının da verildiğine dair **Sadâret tezkiresi.**]*

9 C. 1308 (20 Ocak 1891)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

1

Musul vilâyetinde bulunan Yezîdîler'e akâ'id-i İslâmiyye telkîni zımında ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn bâb-ı vâlâ-yı Meşihat-penâhîden ta'yîn kılınan hâce efendilerle berâber gidecek olan Binbaşı Abdülkadir ve Kolağası Mehmed Hilmi efendilerin harc-ı râhları için muhâberât cereyânıyla bunların azîmetleri te'ehhür eylemekde idüğü mesmû'-ı âlî olduğundan mezkûr harc-ı râhın hemen i'tâ etdirilmesi emr ü fermân buyurulduğunu mübellîğ tezkire-i husûsiyye-i devletleri alındı. Mûmâ-ileyhimâyâ harc-ı râh verileceği cihetle tahsîs edilen ma'âşların oraya târîh-i muvâsalâtlarından i'tibâren tesviyesi iktizâ edüp ol bâbda Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin iş'ârı üzerine lâzım gelen devâ'ire icrâ-yı teblîgât olunduğu halde bunlar ma'âşlarının târîh-i me'mûriyetlerinden i'tibâr edilmesini istid'â etmiş olduğundan nezâret-i müşârun-ileyhâ ile devâ'ir-i mezkûre beyinde muhâberât cereyân ederek bu'd-ı mesâfeye mebnî ber-vech-i istid'â icrâ-yı îcâbı nezâretin iş'âr-ı ahîri üzerine tensîb ve teblîğ kılınmış ve tahkîk edildiğine göre sâlifü'z-zikr ma'âşların ol vechile mu'amelesi îfâ ve harc-ı râhların dahi i'tâ edildiği anlaşılmış olmağla hâk-pây-ı hümâyûn-ı şâhâneye arzı mütemennâdır efendim.

Fî 9 Cemâziye'l-âhire sene [1]308

Fî 8 Kânûn-ı Sânî sene [1]306

Sadr-ı a'zam

Mehmed Kâmil

BOA. Y. A. HUS, nr. 243/23

- 37 -

**MUSUL DAHİLİNDE İSKÂN ETTİRİLECEK
HEMAVENDLİLERİN TOHURLUK VE DİĞER
İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI**

[Hemavendlilerin, altı kabîle halkından birer kişinin Kerkük'de sürekli kefil olarak bulundurulmak şartıyla isteklerinin kabul edilerek Bâziyân kasabasında iskânlarına izin verildiği; Kerkük'e gelenlerle köylerde iskân olunanlara tohumluk ve idareleri için gereken yirmi yedi bin kuruşun vilâyet mallarından ödenmesi ve ikamete karar vermiş olan altı reise biner kuruş maaş verilerek bunlardan Reşîd Haydar, Hüseyin Aziz Ağa ve Devletyar'ın bölük ağalığı ve yardımcılığına tayinleri ile on kişinin zabtiyelikte görevlendirilmelerinin uygun görüldüğüne dair Meclis-i Vükelâ mazbatası.]

9 Za. 1308 (16 Haziran 1891)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır

Târîh-i Arabî: Fî 3 Za. sene [1]308

Târîh-i Rûmî: Fî 29 Mayıs sene [1]307

Hulâsa-i Me'âli

Hemavendliler'in mürekkeb oldukları altı kabîle halkından birer kişi sûret-i dâ'imede kefil makâmında Kerkük'de bulundurulmak üzere kabûl-ı dehâletleriyle Bâziyân kazâsında iskânları hakkında bi'l-istîzân şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî ve masârıfı emvâl-i vilâyetden tesviye olunmak üzere mûmâ-ileyhimin ne mikdâr tohumluğa ihtiyâcları olduğunun iş'ârı Musul vilâyetine teblîğ olunması üzerine rü'esâ-yı mûmâ-ileyhimden Kerkük'e gelmiş olan altı kişi ile köylerde iskân edenlere tohumluk ve idâreleri için ihtiyâçlarına göre i'tâsı lâzım gelen tahmînen altmış binkıyye hinta ve otuz bin kıyye şa'îrin esmânı olan yirmi yedi bin guruşun tesviyesiyle ihtiyâr-ı ikâmet etmiş olan altı nefer rü'esâyâ dahi biner guruş ma'âş i'tâsı ve Kerkük'de ikâmete me'mûr rü'esâdan Reşîd Haydar'ın muvâfakati vechiyle Süleymaniye'de zabtiye bölük ağalığında istihdâmı ve akrabâsından on neferin dahi silk-i zabtiyyeye idhâli ve Hemavendler'in diğer fırkası re'îsi Hüseyin

Aziz Ağa'nın zabtiye bölük ağası ve Devletyar'ın bölük ağası mu'âvini ta'yîni hakkında cevâben gelen Fî 27 Mayıs sene [1]307 târîhli telgrafnâme mütâla'a olundu.

Karârı

Sûret-i iş'âra nazaran sâlifü'l-beyân zahîrenin esmânı olan yirmi yedi bin gurusun emvâl-i vilâyetden tesviyesiyle, altı nefer rü'esâyâ dahi biner gurus ma'âş tahsîsi ve mûmâ-ileyhimin bölük ağalığıyla mu'âvinliğine ta'yînleri ve on neferin zabtiyelikde istihdâmı münâsib ve fevâ'idi mûcib görünmüş olduğundan mûcebince icrâ-yı îcâbının ber-mazbata istîzâmı kararlaştırıldı.

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 65/7

- 38 -

MUSUL'UN ŞİRKAT EMLÂK-I HÜMÂYÛN ŞUBESİNİ YAĞMALAYAN ANZE VE DULEYM AŞİRETLERİNİN TAKİBİ

*[Anze ve Duleym aşiretlerinden iki-üç bin atının Musul'un Şirket Emlâk-ı Hümayûn Şubesi'ne hücum ederek ahâlîyle çarpıştıkları ve çok miktarda koyun, kısırak ve çeşitli mallar gasbettikleri ve bu malları Şamiye taraflarına kaçırmaları ihtimali üzerine sözkonusu bölgeye yeterli miktarda asker sevk edilerek yollarının kesilip, çaldıkları malların geri alınması ve bu duruma meydan verenlerin cezalandırılmalarının Altıncı Ordu Müşiriyeti ve Bağdad'a telgrafla bildirildiği hakkında Musul Emlâk-i Hümayûn Komisyonu'ndan gelen yazı üzerine **Hazîne-i Hâssa Nezâreti'nin tezkiresi.**]*

14 N. 1309 (12 Nisan 1892)

Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne

Aded

69

Musul vilâyetinde vâki‘ Şirket Emlâk-ı Hümâyûn Şu‘besi’ne Anze ve Duleym aşâyirinden iki-üç bin atlıyı mütecâviz bir fırka hücum ederek muhafaza-i can ve mâl için teşmîr-i sâk-ı gayret ve ihtimâm eden zürrâ‘ ve ahâlî ile fırka-i mezkûre beyninde iki sâ‘at kadar imtidâd eden mücâdelede zürrâ‘dan on nefer maktûl ve altmış-seksen nefer mecrûh vukû‘ bulduğu ve kurâ-yı mezkûre ahâlîsinden gasbolunan koyunların mikdârı henüz lâıkiyla anlaşılamamış ise de bütün tecemmülâtlarıyla berâber eşyâ-yı sâ‘ireleri ve yüz aded cins kısıraklarıyla pek çok öküz ve inekleri A‘nzeliülerin yed-i gasbına geçtiği ve menhûbât-ı mezkûrenin Şâmiye cihetine aşurılacağı tabî‘î bulunmasına mebnî buna meydân kalmamak üzere mevâki‘-i ma‘lûmeye bir kuvve-i kâfiyyenin hemen sevkiyle bunların hatt-ı ric‘atlerinin kesdirilmesi ve menhûbâtın kâmilten istirdâdı ve bu hâlin vukû‘una sebebiyet verenlerin der-dest olunarak kânûnen ta‘yîn-i mücâzâtı zımnında Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyeti ve Bağdad Vilâyet-i Celîleleri’ne de telgrafla vesâyâ-yı lâzîmenin îfâ olunduğu Musul Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu’ndan vârid olan 25 ve 26 Mart sene [1]308 târîhlü iki kıt‘a telgrafnâmede bildirilmiş ve zât-ı maslahatın ehemmiyyeti cihetiyle îcâb-ı hâlin icrâsı husûsu Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi’ne bildirilmiş olduğu ma‘rûzdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 14 Ramazan sene [1]309

ve

Fî 30 Mart sene [1]308

Nâzır-ı Hazîne-i Hâssa

Bende

Mikâil

BOA. Y. MTV, nr. 61/36

- 39 -

BİŞTER AŞİRETİ’NİN EŞKİYALIK FAALİYETLERİNE KARŞI ÖNLEM ALINMASI

[Eşkiyalıklarıyla tanınan Bişter Aşireti’nin, İran aşiretleriyle bir olup uzun süredir saldırganlıkta bulundukları, cezalandırılmamalarından cesaret alarak bir kısmının Râniye kazasına bağlı Menkûr, Revne ve Sûseni aşiretleriyle birleşerek Süleymaniye’ye saldırdıkları, diğer bir kısmının ise İran Hükûmeti’ne bağlı Herki Alan Kabîlesi’yle birleşerek

Süleymaniye'deki Şehr-i Pazar kazasının bazı köylerini yakıp yıktıkları; cezalandırılmaları için asker sevki hakkında padişaha ve Ser'askerlik'e daha önce müracaatda bulunulduysa da aşiretlerin bulundukları dağın kış mevsiminde askerî harekete müsait olmaması sebebiyle hareket emri alınamadığı, fakat saldırıya uğramış olan Şühuklular'ın intikam almak üzere hazırlıkta bulunduklarının haber alındığı ve hudut boyunda bir katliam meydana gelebileceği ihtimalinden dolayı Mirliva Fazıl Paşa kumandasında asker sevki için izin verilmesine dair İbrahim Derviş ve Şakir mühürlü arıza.]

6 L. 1309 (4 Mayıs 1892)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

Şekâvet ve fezâhât ile me'lûf olan Bişterliler'in bir takım kurâyâ ta'arruzla kâffe-i büyûtu ihrâk ederek eşyâ-yı mevcûdeyi gasb ve gâret eylemiş oldukları gibi bunların cür'etleri Râniye kazâsı aşâyirinin dahi hükûmete karşı harekât-ı serkeşâne de bulunmalarına sebep olmakda olduğundan ve haklarında te'dîbât-ı mukteziyye icrâ kılınmayacak olur ise mehâzir-i adîde melhûz idüğünden bahisle kuvve-i askeriyye sevkiyle te'dîb için me'zûniyet i'tâsı Musul vilâyetinden evvel ve âhir iş'âr kılındığı gibi bu sûret Altıncı Ordu-yı Hümayûn Müşîriyyet-i Celîlesi'nden dahi te'yîd ve te'kîd olunmuş ve cânib-i ahâlîden de bu bâbda bir çok şikâyet vukû' bulmakda bulunmuş olup taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî ile cereyân eden muhâbereden anlaşıldığına göre müşîriyyet-i müşârün-ileyhâca tertîb olunan kuvve-i askeriyyenin sevki arz ve istîzân olunmuş olduğundan ol bâbda her ne vechile emr ü fermân buyurulur ise hükm-i âlîsi infâz olunur efendim.

Fî 27 Ramazân sene [1]309

Fî 12 Nisan sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

Diyarbakir'de Dördüncü Ordu-yı Hümayûn Müşîriyyeti'nden mevrûd şifre telgrafnâme sûretidir.

C. 13 Nisan sene [1]308 emr-i âlîleri Hamîdiye Alayları teşkîlâtı için Diyarbakir'e azîmet ederken telakkî olundu. Emr ü iş'âr buyurulan aşîretler Dördüncü Ordu-yı Hümayûn mıntıkası dâhilinde değildirler. Âcizleri bu ordu mıntıkasındaki aşâyirden teşkîl olunacak Hamîdiye Alaylarının teşkîlâtıyla me'mûr ve meşgûl bulunduğundan bi't-tab' bu ordu mıntıkası hâricindeki aşâyirden vâsıta ve hizmet-i âcizânemle Hamîdiye Alayları teşkîl olunmamıştır. Vâkı'a, kemâl-i muvaffakiyyet ve ulviyyet-i cenâb-ı şehriyârî âsârından olarak Haleb ve Musul cihetlerinde bulunan aşâyir civârında bulunup, Hamîdiye Alayları teşkîli sûretiyle mazhar-ı iltifât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî olan Arab aşâyirinin mazhariyyetini görüp şevklenerek kendilerinden de alaylar teşkîli istid'âsıyla taraf-ı âcizîye mürâca'ât eylediler. Fakat bâlâda dahi arzedildiği vechile âcizlerinin bu husûsdaki me'mûriyyet ve hizmet-i âcizânem burada ve mıntıkasındaki aşâyire münhasır olduğu ve bâ-husûs başka ordular dâ'iresinde bulunan aşâyirlerden de alaylar teşkîline teşebbüs olursa, mensûb oldukları devâ'ir kumandanlarının inkisâr ve iğbirârlarını mûcib olacağı gibi işbu teşkîlât-ı askeriyye aleyhinde bulunanlar zâten îkâ'-ı müşkilâtıdan hâlî kalmamakda olduklarından maksada karışdırılacak fesâdât, bu'diyet-i mesâfe mâni'asıyla men' olunamayacağı da anlaşıldığı cihetle bunlardan Hamîdiye Alayları teşkîli teşebbüsâtına cür'et edemedim. Ma'amâfih teşvîkât icrâsından da geri kalınmadı. İşte şu tafsîlâtıdan da ma'lûm-ı âlîleri buyurulduğu vechile Bişterliler'le, Râniye kazâsı aşâyirinden Hamîdiye Alayları teşkîl edilmiş olup-olmadığı ve bunların teşebbüsât-ı serkeşânelerinden ibâret bulunduğu âcizlerince mechûldür. Ordu mıntıkasındaki aşâyir terbiye ve ıslâhları husûsunda bu iki seneye gelinceye kadar kuvâ-yı kâhire ve zâbita-i askeriyye ve mülkiyyeyi hayli yormuş olduğu hâlde sâye-i muvaffakiyyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Hamîdiye Alayları'nın teşkîlâtına başlanalı icrâ kılınan teklîf ve teşvîk sâyesinde bugün takdîre sezâ bir hâl-i mutâva'at ve hüsn-i hidmete nâ'il olmuş ve bu müddet zarfında nazar-ı dikkate çarpacak hiç bir hareketde bulunmamış olmaları kâffe-i aşâyirin sûret-i ıslâhını irâ'eye kâfi ise de Pişter[Bişter]liler'in husûsiyyet-i hâli buna müsâ'id olup olmadığı hakkında bir şey diyemem. Hakikat-i hâlin mıntıkasında bulunduğu Ordu-yı Hümayûnca bilineceği bedîhî olmağla arz-ı hakikat-ı hâle müsâra'at olunur, fermân.

Fî 16 Nisan sene [1]308

Dördüncü Ordu Müşîri

Zeki

Aslına mutâbıktır

Yâver-i Ekrem kulları

Derviş

Musul Vilâyeti'nden mevrûd şifre telgrafnâme sûretidir.

C. 18 Nisan sene [1]308 Bişter Aşîreti, Süleymaniye sancağı dâhilinde kâ'in Merge kazâsı mülhâkâtından Bişter nâhiyesini teşkîl eden serkeş bir cem'iyetdir. Nâhiyeleri hudûd-ı İraniyye'ye mülâsık ve kendileri de bir takım İran aşâyiriyle müttefik bulundukları cihetle birkaç seneden berü icrâ edegeldikleri harekât-ı serkeşâne üzerine mu'âmele-i te'dîbiyye görmediklerinden bütün bütün şımararak geçen sene eylülünde Râniye kazâsına merbût Menkûr, Revne ve Sûseni aşîretleriyle bir kısmı Süleymaniye'ye ve diğer kısmı Hükûmet-i İraniyye'ye tâbi' Herki Alan Kabîlesi'yle birleşerek ekseriyet Süleymaniye dâhilindeki Şehr-i Pazar kazâsına râci' Şûhuklu ve Büyük ve Küçük Barlı karyelerine hücumla kâffe-i büyütu ihrâk ve mâllarını nehb etmişler idi. Bunun üzerine kuvve-i askeriyye sevkiyle te'dîbleri vücûbu vaktiyle makâmât-ı âliyyeye ve cihet-i askeriyyeye arz u teblîğ ve defe'ât-ı müte'addide ile te'kîd kılınmış ise de aşâ'ir-i merkûmenin sâkin oldukları cibâlin fasl-ı şîtâda harekât-ı askeriyyeye gayr-i müsâ'id bir sûretde karla mesdûd bulunması cihetle harekât-ı askeriyye ilkbahara ta'lîk olunmuş olmalıdır ki tahrîk-i asker hakkında emir alınamadı. Ancak gadr-dîde olan Şûhukîler de hükûmetçe istîfâ-yı hukûkdan me'yûs olunca anlar da bi'l-ictima' ahz-ı sâre kıyâm gibi hudûdca bir hâdisе zuhûrunu müstelzim bir hareket-i intikâm-cuyâneye müheyyâ bulundukları anlaşılup bu hâle meydân verilmemesi için içlerine biraz asker sevkiyle men'-i hâdisât olunması yolunda vilâyetce ittihâz olunan tedâbir ve harekât-ı askeriyyenin biraz daha te'hîri hâlinde te'sîrâtı pek mahdûd kalacağından aşâ'ir-i merkûme böyle bir hücum vukû'undan ihtirâzen dâ'imâ cenk-cüyâna ve hükûmete karşı serkeşâne bir hâlde devâm etmekde bulundukları iş'ârât-ı mütemâdiyye-i mahalliyyeden müstebân olunmuştur. Şu hâlde bunların vâcibü'l-icrâ olan te'dîbâtının bir an evvel icrâsı ehemmiyeti bu aralıkda ziyâde te'yîd etmiştir. Bu bâbda lâzimu'l-ittihâz olan tedâbir ise satvet-i askeriyye icrâsıyla istirdâd-ı menhûbâta teşebbüsden ve serkeşlikleri

tezâhür edenlerin cidden te'dîblerinden ibârettir. Mîrlivâ Mehmed Fâzıl Paşa'nın kumandasında ıslâh-ı aşâyir zımında Musul'da tecemmü' etmekde olan asâkir-i şâhânenin Süleymaniye sancağından işe başlayacak ise bu işin anlara havâlesi ve başka noktadan icrâ'ata mübâşeret eyleyecek ise mevcûdları altı yüz olmak üzere iki tabur piyâde asâkir-i şâhânenin yüz elli esterlü ile i'zâmı hâlinde husûl-i maksadı te'mîn edeceği ve Râniye aşâyiri Menkûr rü'esâsı ile Balhası aşîretleri'nden ibâret olup hudûd-ı İrânîyye üzerindeki Râniye kazâsında sâkin bulundukları ma'rûzdur, fermân.

Fî 19 Nisan sene [1]308

Musul Vâlîsi

Kemâlî

Aslına mutâbıktır.

Yâver-i Ekrem

kulları

Dervîş

Pişter[Bişter]liler bir takım kurâyâ ta'arruzla kâffe-i büyûtu ihrâk eylemiş olduklarından ve bunların cür'etleri Râniye kazâsı aşâyirinin dahi harekât-ı serkeşânelerine sebebiyyet vereceği cihetle haklarında te'dîbât-ı mukteziyye icrâ kılınmaz ise mahâzir-i adîde zuhûru melhûz bulunduğundan kuvve-i askeriyye sevkiyle te'dîbleri Musul vilâyetiyle Altıncı Ordu-yı Hümâyûnları Müşîriyyeti'nden evvel ve âhir iş'âr ve te'kîd olunmuş ve bu bâbda cânib-i ahâlîden şikâyet vukû' bulmakda bulunmuş olup, müşîriyyet-i müşârun-ileyhâca tertîb olunan kuvve-i askeriyyenin sevki husûsu atabe-i ulyâ-yı mülûkânelerinden istîzân edildiği ser'asker paşa kullarıyla bi'l-muhâbere anlaşılmasına nazaran ol bâbda istîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehen-şâhîlerini hâvî cânib-i Sadâret'den takdîm olup, manzûr-ı âlî buyurulan tezkire-i husûsiyye başkâtib paşa kulları tarafından fî 13 Nisan sene [1]308 târîhli tezkire ile komisyon-ı çâkerânemize tevdi' ve bu husûs hakkında Dördüncü Ordu-yı Hümâyûnları Müşîri Zeki Paşa kulları mukaddemâ ba'zı ma'rûzâtta bulunmuş olduğundan işbu Pişter[Bişter]liler miyânında Asâkir-i Hamîdiye Alayları'na yazılmış olanlar bulunup bulunmadığının ve bunların asker sevkedilmeksizin nush u pend ile dâ'ire-i itâ'ate idhâlleri mümkün olup olmayacağı ve l-hâsıl bunlar hakkında ne yolda mu'âmele edilmek lâzım geleceğinin serî'an müşîr-i müşârun-ileyh ile muhâbere olunarak bâ-mazbata arz-ı huzûr-ı âlî kılınması şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâneleri iktizâ-yı âlîsinden bulunduğu

tebliğ kılınmasıyla ber-mantûk-ı emr ü fermân müşîr-i müşârun-ileyh ile cereyân eden muhâbere cevâbında Pişter[Bişter]liler'le Râniye kazâsı, Dördüncü Ordu-yı Hümâyûnları mıntıkası hâricinde olduğu için Pişteliler'den Altıncı Ordu-yı Hümâyûn ma'rifetiyle Hamîdiye Alayları teşkîl edilüp edilmediği ve bunların harekât-ı serkeşâneleri neden ibâret idüğü kendüsünce mechûl olduğu ve ordu-yı mezkûr mıntıkası dâhilinde teşkîl olunan Hamîdiye Alayları zâbitân ve efrâdı ise hâl-i mutâva'at-kârîde ber-devâm olup, anlardan câlib-i nazar-ı dikkat olacak hiç bir hâl ve hareket zuhûr etmediği ba'zı tafsîlât derc ile beyân olunmasıyla mezkûr Pişter[Bişter]liler kangı livâ ve kazâ dâhilinde ve ne cihetlerde sâkin olup Râniye kazâsı dâhilindeki aşâyir kangı aşîretler idüğü ve bunlar hakkında te'dîbât icrâsı ne gibi tedbîr ittihâzına mütevakkıf olduğu Musul vilâyetinden isti'lâm kılınmışdı. Cevâben alınan şifreli telgrafnâmenin sûret-i mahlûlesinde Pişter[Bişter] Aşîreti, Süleymaniye sancağı dâhilinde kâ'in Merge kazâsı mülhâkâtından Pişter[Bişter] Nâhiyesi'ni teşkîl eden serkeş bir cem'iyet olup, nâhiyeleri hudûd-ı İraniyye'ye mülâsık ve kendüleri de bir takım İran aşâyiriyle müttefik bulundukları cihetle bir kaç seneden berü icrâ edegeldikleri harekât-ı serkeşâne üzerine mu'âmele-i te'dîbiyye görmediklerinden bütün bütün şımarıp geçen sene eylülünde Râniye kazâsına merbût Menkûr, Revna ve Sûsinâ aşîretleriyle bir kısmı Süleymaniye'ye ve diğer kısmı Hükûmet-i İraniyye'ye tâbi' Herki Alan Kabîlesi'yle birleşerek, ekseriyet Süleymaniye dâhilindeki Şehr-i Pazar kazâsına tâbi Şûhuklu ve Büyük ve Küçük Bâri karyelerine hücumla kâffe-i buyûtu ihrâk ve mallarını nehetmelerinden dolayı üzerlerine kuvve-i askeriyye sevkiyle lüzûm-ı te'dîbleri evvel ve âhir makâmât-ı âliyyeye ve cihet-i askeriyyeye iş'âr kılınmış ise de tahrîk-i asker hakkında henüz bir emir alınamadığı ve halbuki gadr-dîde olan Şûhuklu'lar hükûmetçe istîfâ-yı hukûkdan me'yûs olunca anlar da bi'l-ictimâ' ahz-ı sâre kıyâm gibi hudûd boyunda bir hâdise zuhûrunu müstelzim harekâta hazırlandıkları beyânıyla ıslâh-ı ahvâl-i aşâyir hakkında Mîrlivâ Fâzıl Paşa kullarının kumandasında olarak Musul'da tecemmü' etmekde olan asâkir-i şâhânelerinin Süleymaniye sancağından işe başlayacak ise bu işin kumandan-ı mûmâ-ileyhe havâlesi ve başka noktadan icrâ'ata mübâşeret kılınacak ise mevcûdları altı yüz olmak üzere iki tabur piyâde ile yüz elli esterlünün sevk ve i'zâmıyla Pişter[Bişter]liler'in te'dîbleri lâzım geleceği gösterilmiş ve hasar-dîde olan Şûhuklular'ın ahz-ı intikâm zımnında Pişter[Bişter]lüler üzerine hücum edüp de bunların müttefikleri bulunan İranlılar da mu'âvenetlerine şitâb eyledikleri hâlde hudûd boyunda bir mukâtele-i azîme zuhûru ve bundan bi'l-âhire devletçe bir gâ'ile hudûsu melhûz olduğuna ve ıslâh-ı ahvâl-i aşâyir zımnında Musul'da asâkir-i hazret-i

şâhâneleri tecemmû' etmekde olduğu anlaşıldığına binâ'en mûmâ-ileyh Fâzıl Paşa kullarının kumandası tahtında olarak mikdâr-ı kâfî kuvve-i askeriyye sevkiyle emvâl-i menhûbenin istirdâdı ve harekât-ı serkeşânede devâm edenlerin te'dîbleri hâlen ve maslahaten münâsib olacağı mütebâdir-i hâtır-i kâsırânemiz olmuş ise de nezd-i ilhâm vefd-i mülûkânelerinde de rehîn-i tasvîb buyurulduğu hâlde ser'asker paşa kullarının arz ve istîzânı vechile iktizâ-yı hâlin îfâsı zımnında Bâb-ı Âlî'ye irâde-i seniyye-i mülûkânelerinin teblîği her hâlde re'y-i cihân-pîrâ-yı şehen-şâhîlerine mütevakkıf olarak mezkûr iki kıt'a telgrafnâmenin sûret-i mahlûleleri merbûtan ve tezkire-i ma'rûza i'âdeten takdîm kılınmıştır. Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 6 Şevval sene [1]309

ve

Fî 21 Nisan sene [1]308

Kulları
İbrâhim Derviş
bin İbrâhim

Kulları
Şâkir

Kulları
Mehmed Şakir
bin Mehmed

BOA. Y. A. HUS, nr. 258/95

- 40 -

MUSUL'DAN ZAHİRE İHRACININ YASAKLANMASINA LÜZUM
OLMADIĞI

[Musul'da yağmurlar ve çekirge hasarı nedeniyle zahire fiyatları arttığından, yeni mahsülün derecesi belli oluncaya kadar dışarıya zahire çıkarılmasının yasaklanması isteniyorsa da; yapılan araştırmalarda zahirenin yeterli olduğu ve vurguncular tarafından zahire depolanan anbarlardan bir kaç tanesinin açtırılması halinde fiyatların düşeceği anlaşıldığından, dışarıya zahire çıkarılmasının yasaklanmasına lüzum olmadığına dair Meclis-i Vükelâ *mazbatası*.]

10 M. 1310 (4 Ağustos 1892)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır**Târîh-i Arabî:** Fî 10 Muharrem sene [1]310**Târîh-i Rûmî:** Fî 22 Temmuz sene [1]308**Hulâsa-i Me'âli**

Musul vilâyeti ve havâlîsinde emtârın nüzü'l etmemesi ve çekirge hasârı cihetiyle fi'ât-ı zehâyir kesb-i galâ etmiş olduğundan bahisle mahsûlât-ı cedîdenin derecesi ta'ayyün edinceye kadar hârice zahîre çıkarılmasının taht-ı memnû'iyete alınmasına dâ'ir vilâyet-i mezkûreden vukû' bulan iş'âr üzerine keyfiyyetin evvel-emirde Musul'daki askerî kumândânı tarafından tahkîk olunması hakkında sebkeden teblîgâta cevâben cânib-i Ser'askerîye meb'ûs tezkire melfûfuyla kırâ'at edildi.

Karârı

Zikrolunan tezkirede Musul askerî kumândânıyla muhâbere-i mahremâneye mahsûs şifre olmamak cihetiyle keyfiyyet Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyeti'nden lede'l-istifsâr alınan telgrafnâmenin gönderildiği der-miyân edilmiş ve mezkûr telgrafnâmede ise havâlî-i merhûne mahsûlâtı gerçi bir dereceye kadar afâta uğramış ise de el-yevm mevcûd olan zehâyir idâre-i mahalliyeye kâfi mikdârda olup, ma'amâfih ba'zı erbâb-ı ihtikâr tarafından zahîre iddihâr olunan anbarlardan birer dânesi açdırıldığı takdîrde zahîre fi'âtınca vukû' bulan galâ-yı ârizînin derhâl mündefi' olacağı gösterilmiş olmasına ve şu hâlde vilâyet-i mezkûrece zahîre ihrâcının men'ine lüzûm görünmemesine binâ'en ana göre vilâyet-i mezbûreye cevâb tahrîrinin ve erbâb-ı ihtikârın icrâ-yı mu'âmelâtına mahal verilmemesinin dahi ilâve-i teblîgât kılınmasının Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkür kılındı.

Cevad**Mehmed
Cemâleddin****Rızâ**

[ve diğer a'zâların imzâları]

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 70/73

- 41 -

**AŞİRETLERE ZULÜM YAPMAKTA OLAN FERHAN PAŞA
OĞULLARININ İTAAT ALTINA ALINMASI**

[Musul'dan Bağdad'a kadar olan yerlerde ve kısmen Cizre havalisinde bulunan Urban ve aşiretlerin, reis ve şeyhlerinin sadakatlerinden dolayı iskânlarına başlanıldığı, fakat Şammâr Aşireti'nden birkaç kabîleye reislik eden Ferhan Paşa oğullarının nasihat ve ihtarları dinlemeyip aşiretlere zulümlerini sürdürmeleri üzerine; bunların itaat altına alınmaları için Bağdad alaybeyi refakatinde kâfi miktarda süvari tayin ve sevkine izin verilmesi hususunda Musul Kuvve-i Islahiyye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa'nın isteği üzerine Ser'askerlik tezkiresi].

10 S. 1310 (3 Eylül 1892)

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

217

Musul'da bulunan Kuvve-i Islâhiyye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa hazretlerinden vârid olan telgrafnâmede Musul'dan Bağdad'a kadar olan mahallerde ve kısmen Cizre havâlisinde hayme-nişîn olan Urbân ve aşâyirin umûm rü'esâ ve meşâyîhi nezdine gelerek arz-ı dehâlet ve ahâlî-i muti'a ve sâkine misillü her gûnâ tekâlîf-i emîriyyenin tesviyesiyle iskân husûsuna muvâfakat eylediklerinden bir tarafdân iskânlarına mübâşeret olunmuş ise de Şammâr Aşireti'nden bir kaç kabîleye riyâset eden ve öteden berü nân ü ni'met-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ile perverde olan Ferhân Paşa Oğulları'nın şimdiye kadar bi'd-defe'ât icrâ kılınan nesâyih ve ihtârâtı adem-i isgâ ile gelmemeleri ve yazılan şeylere de cevâb vermemeleri şu sırada sû-i te'sîr hâsıl edeceğinden ve mezâlim-i vâkı'alarından dolayı aşâyirce bunlardan nefret hâsıl olmuş bulunması hasebiyle, merkûmların taht-ı itâ'ata alınması için taburlar sevkiyle, bir takım külfet ve masraf ihtiyârına mahal olmayup, yalnız altmış mevcûdlu esterli bölüğüyle rü'esâ-yı aşâyirden îcâb edenler gönderildiği ve bunların Bağdad cihetine firârlarını men' etmek üzere Bağdad vilâyeti alaybeyi refâkatiyle mikdâr-ı kâfî süvârî dahi bi'l-muhâbere ta'yîn olunacak mevâki'e sevkolunduğu halde tüfenk

patlamaksızın merkûmların arz-ı dehâlet ve teslîmiyyet edecekleri der-kâr bulunduğundan ve ağustos gâyesinde şimdi bulundukları mahalden hareketle çölün mesâfe-i ba'idesine gitmeleri de âdet-i me'lûfelerinden bulunduğundan bahisle icrâ-yı îcâbı istîzân olunmuş olmağla ol vechile muktezâsının îfâsı zımnında mezkûr kumândânlığa me'zûniyet i'tâsı husûsunun atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı cihân-bânîye arzıyla istîzânı bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 8 Safer sene [1]1310

ve

Fî 18 Ağustos sene [1]1308

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye

Re'isi Vekîli

Ferîk

İbrahim Edhem

bin Mehmed

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye

Dâ'iresi Üçüncü Şu'besi Müdîri

Mîralay

Menemenlizâde es-Seyyid

Ömer Kâmil

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye

Dâ'iresi Üçüncü Şu'besine

Me'mûr Binbaşı

Ahmed Rıf'at

Makâm-ı Ser'askerî

Mektûbî Kalemî

Devletlü efendim hazretleri,

Musul'da bulunan Kuvve-i Islâhiyye Kumândânı Ferik Ömer Vehbi Paşa'dan vârid olan telgrafnâmede Musul'dan Bağdad'a kadar olan mahallerde ve kısmen Cizre havâlîsinde hayme-nişîn olan Urbân ve aşâyirin umûm rü'esâ ve meşâyihî nezdine gelerek arz-ı dehâlet ve ahâlî-i mutî'a ve sâkine misillü her gûne tekâlîf-i emîriyyenin tesviyesiyle iskân husûsuna muvâfakat eylediklerinden bir taraftan iskânlarına mübâşeret olunmuş ise de Şammâr Aşîreti'nden bir kaç kabîleye riyâset eden ve

öteden berü nân ü ni‘met-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ile perverde olan Ferhân Paşa Oğulları'nın şimdiye kadar bi'd-defe‘ât icrâ kılınan nesâyih ve ihtârâtı adem-i isgâ ile gelmemeleri ve yazılan şeylere de cevâb vermemeleri şu sırada sû‘-i te’sîr hâsıl edeceğinden ve mezâlim-i vâkı‘alarından dolayı aşâyirce bunlardan nefret hâsıl olmuş bulunması hasebiyle merkûmların taht-ı itâ‘ata alınması için taburlar sevkiyle bir takım külfet ve masraf ihtiyârına mahal olmayup yalnız altmış mevcûdlu esterli bölüğüyle rü‘esâ-yı aşâyirden îcâb edenler gönderildiği ve bunların Bağdadcihetine firârlarını men‘ etmek üzere Bağdad vilâyeti alaybeyi refâkatiyle mikdâr-ı kâfî süvâri dahi bi'l-muhâbere ta‘yîn olunacak mevâki‘e sevk olunduğu halde tüfenk patlamaksızın merkûmların arz-ı dehâlet ve teslîmiyyet edecekleri der-kâr bulunduğundan ve ağustos gâyesinde şimdi bulundukları mahalden hareketle çölün mesâfe-i ba‘îdesine gitmeleri de âdet-i me‘lûfelerinden bulunduğundan bahisle icrâ-yı îcâbı istîzân olunmuş olmasına mebnî ol vechile muktezâsının îfâsı zımnında mezkûr kumândânlığa me‘zûniyyet i‘tâsı hakkında Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ‘iresi'nden terkîm olunan mazbata leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü irâde-i hikmet-ifâde-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 10 Safer sene [1]310

ve

Fî 20 Ağustos sene [1]308

Ser‘asker

Bende

Rızâ

BOA. Y. MTV, nr. 66/60

- 42 -

*EHL-İ SÜNNET MEZHEBİNİ KABUL EDEN SARILI VE ŞEBEK
TAİFESİ REİSLERİNİN ÖDÜLLENDİRİLMELERİ*

[Ehl-i sünnet mezhebini kabul ederek itikadlarını düzelten Sarılı Taifesi Reisi Koca Ali'nin, sonradan İslâmiyet'e aykırı davranışları görüldüğü takdirde kesilmek şartıyla aylık bin kuruş maaş ve dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile ödüllendirilmesi ve yine itikadını düzeltmiş olan Şebek reislerinden Hasan ve Hüseyin ağalara da dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı verilmesine dair Meclis-i Vükelâ mazbatası.]

23 S. 1310 (16 Eylül 1892)

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır

Târîh-i Arabî: 23 S. sene [1]310

Târîh-i Rûmî: 2 Eylül sene [1]308

Hulâsa-i Me'âli

Fırâk-ı dâlleye mensûb Sarılı nâm tâ'ifenin re'îsi bulunan Koca Ali, Zor sancağına tâbi' üç ve Musul mülhâkâtından beş ki cem'an sekiz karye-i cesîme ahâlîsiyle bu kerre merkez-i vilâyete gelerek arzû-yı vicdânîleriyle arz-ı ihtidâ etdikleri beyânıyla mûmâ-ileyhe bin guruş ma'âşla dördüncü ve evvelce tashîh-i i'tikâd eden Şebek rü'esâsından Hasan ve Hüseyin ağalara kezâlik Dördüncü Mecîdî nişân-ı zî-şânları i'tâsı hakkında Musul Vâlîsi Osman ve Kuvve-i Islâhiyye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi paşalar tarafından vârid olan telgrafnâme kırâ'at olundu.

Karârı

Ahâlî-i merkûmenin peyder-pey mezheb-i ehl-i sünneti kabûl ile tashîh-i i'tikâd etmeleri muhassenât-ı asriyye-i hazret-i hilâfet-penâhî âsâr-ı meşkûresinden olarak sûret-i iş'âr münâsib görünmüş olduğundan ba'd-ezîn İslâmiyyet ve sıfat-ı ubûdiyyet ve sadâkate münâfî bir hâl ve hareketde bulunduğu takdîrde kat' olunmak şartıyla bermûceb-i iş'âr mûmâ-ileyh Ali Ağa'ya şehri bin guruş ma'âşla dördüncü ve mûmâ-ileyhimâ Hasan ve Hüseyin ağalara da kezâlik dördüncü rütbelerden birer kıt'a Mecîdî

Nişân-ı zî-şânları i'tâsı ile taltîfleri husûsunun bâ-tezkire arz ve istîzânı tezekkür kılındı.

Cevâd

Rızâ

[ve diğer a'zâların imzâları]

BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 71/37

- 43 -

**İSLÂMİYETİ KABUL EDEN YEZİDÎ VE Şİ'Î TAİFESİ İLE ŞEBEK
KÖYLÜLERİ İÇİN MESCİD VE MEKTEP
İNŞASIYLA HOCA VE MÜDERRİS TAYİNİ**

[Kendi istekleriyle İslâmiyeti kabul ettiklerini bildiren bir kısım Yezidî ve Şi'îler ile Şebeklilere İslâm dininin kaidelerini öğretmek maksadıyla, ikamet ettikleri köylere mescid, mektep, abdesthane, hoca ve kapıcılar için birer oda inşası; çocuklarına İslâmın şartlarını lâıykıyla öğretip, dinî terbiye verecek muallimler ve Şeyh Adıyy Medresesi'nde devamlı öğretim ile meşgul olacak bir müderris tayini; tayin edilecek hocaların Kürtçe ile Arapçaya aşina olmaları ve ahâlînin mizacını iyi bilmeleri dolayısıyla aynı bölgeden seçilmelerinin daha münasib olacağı hususlarında Musul Kuvve-i Islahiyye Kumandanı Ömer Vehbi ile Musul Meclisi'nden alınan mazbata üzerine durumun Meclis-i Mahsûs'da görüşülerek mescidler ile mekteplerin inşaat masraflarının Musul Maarif hissesinden ödenmesi; muallim, müderris ve talebelere verilecek maaşın da o bölgeye gönderilen hey'et-i tefhîmiyye maaşlarından karşılanması hususlarının Musul Vilâyeti, Dâhiliye ve Maarif nezâretlerine bildirilmesine dair **irâde**.]

30 S. 1310 (23 Eylül 1892)

Telgrafnâme

Mahall-i irsâli: Musul

Târîhi: 7 Ağustos sene 1308

Numara: 3541

Huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhî'ye

Cenâb-ı Rabb-ı mennân şehriyâr-i kesîrû'l-âsâr ve tâc-dâr-ı diyânet-şî'âr velî-ni'met-i bî-minnetimiz, pâdişâhımız, efendimiz hazretlerinin envâr-ı re'fet ve adâlet-i şâhânelerini ilâ-âhiri'z-zamân mefârik-i ibâdda lem'a feşân buyursun. Me'âsir ve muvaffakiyyât-ı celîle-i hüsvâneleri âsâr-ı bâhiresinden olmak üzere nice asırlardan berü tarîk-i dalâlete sâlik olmakdan nâşî diyânetlerine hale'l-târî olan ve istihsâl-i hidâyetleri zımnında müte'addid hey'etler tarafından pek çok teşebbüsâta mürâca'at olunmuşsa da muvaffakiyyet hâsıl olmayan Şeyhân ve Sincar'da sâkin seksen karyeden ibâret Yezîdî ve Şî'î tâ'ifesiyle otuz karyeden ibâret bulunan ve yine bu gibi akâyid-i bâtılaya zâhib olmuş olan şeyhler taraf-ı âcizîden vâki' olan teblîgâtı hüsn-i telâkkî ve arzû-yı vicdâniyyelerıyla şeref-i İslâmiyyete mazhar olmak niyyet-i hâlisasıyle ileri gelenleri dünkü cum'a gecesi Musul'a gelmiş ve dîn-i mübîn-i İslâmiyyetin şeref u şân ve sa'âdetini irâ'e etmek ve bu bâbdaki arzûlarının bir kat daha te'mîn ve istikrârını mûcib olmak üzere meşâyih ve ulemâ tehlîl ve tekbîr-hân oldukları ve bir yanda mûsîka terennüm sâz-ı hubûr olduğu hâlde kemâl-i i'tizâz ve ihtirâmla resm-i istikbâlleri icrâ olunduğu gibi bu gün ale's-sabâh dâ'ire-i hükûmete med'uvven gelmiş olan bi'l-cümle erkân ve me'mûrîn-i vilâyet ve ümerâ ve zâbitân-ı askeriyye ve eşrâf-ı vücûh ve mu'teberân-ı memleket ve bir cemm-i gafîr ahâlî hâzır bulunduğu ve bir tabur asâkir-i şâhâne saf-beste-i selâm olarak bir taraftan mûsîka takımı marş-ı Hamîdî ile terennüm-sâz-ı sürûr olduğu hâlde müftî efendi tarafından bunlara yegân yegân tefhîm ve telkîn-i dîn-i mübîn olunarak kendüleri de kalben ve lisânen kabûl etmeleri üzerine zaman ve mevki'e münâsib taraf-ı âcizânemden bir nutk îrâdından sonra müftî efendi tarafından du'â-yı hazret-i pâdişâhîyi mutazammın bir du'â kırâ'at olunmasını müte'âkib umûm tarafından pâdişâhım çok yaşa zemzeme-i meserret-efzâsını îsâl-i kabûlgâh-ı rabb-i müte'âl eylemişlerdir. Tâ'ife-i merkûme rü'esâ ve ilerü gelenlerinin kâffesi nezd-i âcizîde misâfir olduklarından haklarında ri'âyet ve levâzım-i mihmân-nevâzi îfâ olunmakda bulunduğu ve enbiyâ-yı zî-şânın merâkîd-i münevverelerinde kurbanlar zebholunarak fukarâyâ tevzî' edildiği ve bu gün cum'a namâzı bu misâfirlerle berâber memleket hâricinde vâki' enbiyâ-yı zî-şândan Nebî Şî't aleyhi's-selâmın câmi'-i nûr-lâmi'inde edâsı ve ol merkad-i mübârekde dahi du'â-yı tezâyüd-i ömr ü şevket-i cenâb-ı hilâfet-penâhî tekrâr ve tezkârı mukarrer bulunduğu arz olunur.

Fî 7 Ağustos sene [1]308

Kuvve-i -İslâhiyye Kumandanı

Ferik
Ömer Vehbi

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemî
Aded: 64

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-i Uzmâ'ya

Dîn-i mübîn-i İslâmı kabûle müheyyâ bulundukları Fırka-i Islâhiyye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa hazretleri tarafından çekilüp, manzûr-ı âlî buyurulan telgrafnâmede iş'âr olunan Yezîdîlerin nezdine îcâbı kadar hâce i'zâmı ve sâkin oldukları mahalde câmi' ve mekâtib inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhîden olmağla bunların ihtidâsı kat'îyyen tebeyyün eylediği hâlde oralarda mesâcid ve mekâtib inşâsı için keyfiyyetin bi'l-etrâf müzâkeresiyle bâ-mazbata arz ve inhâsı şeref-vârid olan 5 Ağustos sene [1]308 târîhli telgrafnâme-i sâmi-i Sadâret-penâhî'lerinde irâde ve fermân buyurulmuşdur. Kumandan-ı müşârun-ileyh hâzır olduğu hâlde meclis-i âcizânemizce cereyân eden müzâkere netîcesinde, kabûl-i İslâmiyyetle mes'ûd ve müşerref Yezîdî tâ'ifesiyile Musul'un cânib-i şarkisinde ahâlîsi fırak-ı dâileden bulunan ve kezâlik dîn-i mübîn-i İslâmı kabûl eden Şebek karyelerinden yek diğerine kurbiyyet ve münâsebet-i mevki'îyyeleri mesâcid ve mekâtib inşâsına elverişli olan ve mevki'leri ta'yîn kılınan on bir karyede birer havli ve içinde biri mescîd ve diğeri mekteb ve üçüncüsü hoca ve bevvâbın ikâmetine mahsûs kebîr üç oda ile bir sagîr oda ve bir abdesthânedan ibâret olmak üzere on bir dâ'irenin kârgîr olarak yirmişer binden iki yüz yirmi bin gurus masrafla inşâsı ve dâ'imî sûretde bulunup, onlara karşı lisân-ı münâsib ve üslûb-ı hakimâne ile icrâ-yı va'az u nesâyih ve edâ-yı salât-ı hamse ile etfâllerinin ta'lîm ve terbiyesi için on bir mu'allim-i evvel ve ol mikdâr mu'allim-i sâni ve on bir nefer de bevvâb ve Şeyh Adıyy hazretlerinin medfûn olduğu mahalde bulunan medresede dahi sûret-i dâ'imde icrâ-yı tadrîs-i ulûm-ı âliyye ile meşgûl bulunmak üzere haysiyyetli bir müderris ve yirmi nefer talebenin bulundurulması ve bunların te'mîn-i idâreleri zımında müderrise, şehriye bin ve mu'allim-i evvellere dörder [yüz] ve mu'allim-i sâni hocalara ikişer [yüz] ve talebelere yüzer ve bevvâblara otuzar gurus ma'âşlar tahsîs ve ta'yîn olunacak hâceler lisân-ı Kürdî ve Arabîye âşinâ ve dekâ'ik-i siyâsiyyeye dâna

ve hakâ'ik-i dîniyyeye vâkîf ve mizâc u tavr u mişvârlarıyla ma'lûmât-ı mahalliyyeye ârif zevâtdan olması ve Der-sa'âdet'den gönderileceği irâde buyurulan hâceler bunların lisân ve emzicelerine ve ma'lûmât-ı mahalliyyeye kemâ-yenbagî vukûf-ı tâmları olmamasından ve bu kadarcık ma'âş ile buraca idâreleri müşkil olup, bir takım masraf ihtiyârıyla irsâlınden bir fâ'ide hâsıl olamayacağı emsâli delâletiyle müsbet olup ve Musul vilâyetinde bu sıfat ile muttasıf hâceler bulunduğu ve ol mikdâr ma'âşlarla tedârîki kâbil olduğu cihetle buradan intihâb ve ta'yîn ve irsâlleri hâlinde bunların kabûl-ı İslâmiyyet ve râh-ı hidâyetde isbât ve metânet-i dîniyyelerini mûcib olacağı bi'l-etraf te'emmül ve tedebbür ve kumandan-ı müşârun-ileyh ile bi'l-istişâre meclis-i âcizânemizce tensîb ve mütâlâ'a kılınarak mekâtib ve mesâcid inşâ olunacak mahallerin ta'yîn-i mevki'leriyle masarif-i inşâ'ıyye ve ma'âşâtın mikdârını mübeyyin tanzîm olunan pusula leffen huzûr-ı celîl-i Sadâret-penâhîleri'ne arz u takdîm kılınmış ve icrâ-yı îcâbı mütevakkıf-ı emr ü irâde-i celîle-i fehâmet-penâhîleri bulunmuştur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Muharrem sene [1]310

ve

Fî 8 Ağustos sene [1]308

Ed-dâ'î
Vekîl-i Vâlî
Nâ'ib-i Musul
es-Seyyid
Yusuf Sıdkı

[ve vilâyet meclisi
a'zâlarının mühürleri]

Telgrafnâme

Mahall-i irsâli: Musul

Târîh: 8 Ağustos sene 1308

Numara: 3565

Makâm-ı celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya

Ağustos sene [1]308 Yezîdî tâ'ifesiyle Şebeklilerin dîn-i İslâmı kat'ıyyen sûret-i kabûlleriyle merâsim-i telkîniyye îfâsı 7 Ağustos sene [1]308 târîhli telgrafla arz olunmuş idi. Mekâtib ve mesâcid inşâsı mâddesi de Meclis-i İdâre-i Vilâyetce

İle'l-müzâkere Yezîdî tâ'ifesi için mevâki'-i lâzîme ve münâsibede altı bâb câmi'le yedi mekteb ve Şebekliler için de kezâlik beş câmi' ve beş mekteb inşâsı muktezî olduğu ve bunların lisânına vâkıf bura ulemâsından muktedir mu'allimler de bulunduğu hâlde hâricden mu'allim celb ve irsâli ulemâ-yı mahalliyyenin inkisâr-ı kulûbünü mûcib olacağı cihetle şimdilik buraca intihâb ve ta'yîn olunacak mu'allim-i evvellere dörder ve sânilere ikişer yüz ve bevvâblara otuzar ve tâ'ife-i merkûmenin ka'besi makamında olan Şeyh Adiyy hazretlerinin türbe-i şerîfesi ittisâlindeki medresede geceli gündüzlü tahsîl-i ulûm etmek üzere celbolunacak yirmi nefer talebenin de beherine şehîr yüzer ve ta'yîn olunacak mu'allime şehîr bin gurus ma'âş tahsîsi meclis-i mezkûrun cümle-i mukarrerâtından ve yapılacak cevâmî ve mekâtib masârifât-ı inşâ'ıyyesi ikiyüz yirmi bin ve mu'allimler ma'âşâtı da şehîr on bin beş yüz altmış gurusdan ibâret olup bu da ilerüde hâsıl olunacak fevâ'id ve muhassenât-ı azîmeye nisbetle, sâye-i merhamet-vâye-i hilâfet-penâhîde istiksâr olunur derecede olmadığından masârifât-ı merkûmeden bir kısmının me'mûriyetlerinden hiç bir fâ'ide ve muhassenât görülmeyen hey'et-i tefhîmiyye ma'âşlarından ve noksan kalan mebâliğle masârifât-ı inşâ'ıyyenin dahi atıyye ve inâyet-i cenâb-ı şehriyârî olmak üzere tesviyesine istihsâl-i müsâ'ade-i seniyye ile mevsim mürûrundan evvel emr ve inşâ'ata mübâşeret etdirilmek üzere telgrafla emr ve me'zûniyyet i'tâsı ve bu bâbda meclis-i idâre-i vilâyetden tanzîm kılınan mazbata da posta ile der-dest-i takdîm olduğu ma'rûzdur.

Fî 8 Ağustos sene [1]308

Kuvve-i Islâhiyye

Kumândânı Ferik

Ömer Vehbi

Yezîdîlerle Şebeklerin sâkin oldukları mahallerden yekdiğerine kurbiyyet ve münâsebet-i mevki'ıyyeleri cihetiyle mekteb ve mesâcid inşâsına elverişli olan karyelerde inşâ olunacak mesâcid ve mekâtibin masârifât-ı ta'mîriyyesiyle dâ'imî sûretde bulundırılacak olan mu'allim ve bevvâbların şehîr muhassesâtı:

İnşâ Olunacak Mesâcid ve Mekâtibin Mahalleriyle Masârifâtı

Gurus	Mescid ve Mekteb	
20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Ba'sika nâm karyede
20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Bahzânî nâm karyede

20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Ba‘ezra nâm karyede
20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Hıtave-i Kebîr nâm karyede
20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Geriye‘an nâm karyede
20000	1	Şeyhan nâhiyesinden Aynsufna nâm karyede
120000	6	
100000	5	Şebek kurâsında inşâ olunacak olan
220000	11	

Müderris ve Mu‘allim ve Bevvâbların Şehrî Muhassesâtı

Muhassesât Guruş	Aded	Ma‘âşları Guruş	
1000	1	1000	Şeyh Adıyy nâm mahallde bulunacak müderris
2000	20	100	Mahall-i mezkûrda dâ‘imî sûretde bulunacak talebe
4400	11	400	Beher mekteb için mu‘allim-i evvel
2200	11	200	Beher mekteb için mu‘allim-i sâni
330	11	30	Beher mekteb için bevvâb
9930	"	"	

Guruş

Yekûn 229930

Yalnız iki yük yirmi dokuz bin dokuz yüz otuz guruşdur

Fî 8 Ağustos sene [1]308

Numara: 98

Makâm-ı sâmi-i cânib-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Dîn-i mübîn-i İslâmı kabûl eden Şeyhân ve Sincâr'da bulunan Yezîdî ve Şî'a tâ'ifesiyle Şebekliler için inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan cevâmî'-i şerîfle mekâtib hakkında Meclis-i İdâre-i Vilâyetce cereyân eden müzâkerât ve ol bâbda verilen karârın netîcesi fî 8 Ağustos sene [1]308 târîhli telgrafnâme-i çâkerânemde arzolunmuş idi. Bu kerre meclis-i mezkûrdan tanzîm kılınan mazbatada aynen ve leffen takdîm-i huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleri kılınmış olmasıyla icrâ-yı îcâbı merhûn-ı müsâ'ade-i celîle-i fahîmâneleri olmağın ol bâbda fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî [15] Muharremü'l-harâm sene [1]310

ve

Fî 9 Ağustos sene[1]307

Bende

Kuvve-i Islâhiyye Kumandanı

Ferik

Ömer Vehbi

An Musul

Telgrafnâme

Mahall-i irsâli: Musul

Numara: 4879

Târîhi: 31 Ağustos sene 1308

Makâm-ı celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya

C. fî 30 Ağustos sene [1]308. Yezîdîlerin sâkin olduğu Sincar kazâsıyla Şeyhân nâhiyesinde te'sîsine lüzûm gösterilen mekâtib ibtidâ'î olup, tertîbât-ı ma'rûza vechile hâceleri de bi't-ta'yîn i'zâm olunarak tedrîsât ve cemâ'atlerde edâ-yı salâvat olunmakda olduğu ma'rûzdur.

Fî 31 Ağustos sene [1]308

Firik
Ömer Vehbi**Bâb-ı Âlî****Meclis-i Mahsûs****571**

Musul vilâyeti mülhakâtından kurâ-yı ma'lûmede sâkin Yezîdîler ile fırak-ı dâlleye mensûb ahâlî-i sâ'irenin tashîh-i i'tikâd etdiklerine dâ'ir Fırka-i Islâhiyye Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa tarafından keşîde olunup manzûr-ı âlî buyurulan telgrafnâme üzerine bunların nezdine îcâbı kadar hâce i'zâmı ve sâkin oldukları mahalde mesâcid ve mekâtib inşâsı hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî hükm-i celîline tevîkan sebmeden iş'âra cevâben kumandan-ı müşârun-ileyhden vârid olan tahrîrât ile melfûf mazbata ve iki kıt'a telgrafname miyâne-i bendegânemizde kırâ'at olundu. Me'âllerinden müstebân olduğu vechile ahâlî-i merkûmenin ilerü gelenleri hükûmet-i mahalliyyeye mürâca'atla tashîh-i i'tikâd ve mezheb-i ehl-i sünnete ittibâ' edeceklerini ifâde etmeleri üzerine müftî-i belde tarafından kendülerine tefhîmât ve telkinât-ı lâzîme icrâ ve haklarında levâzım-i ihtirâmiyye îfâ olunduğu beyânıyla bunların sâkin oldukları kurâ-yı ma'lûmeden on bir karyede bir mescid ve mekteb ve hâce ve bevvâb odasıyla teferru'âtının kârgîr olarak inşâsı zımnında cem'an iki yüz yirmi bin gurusun i'tâsı ve da'imâ icrâ-yı va'az u nasîhât ve edâ-yı salât ile çocuklarının ta'lîm ve terbiyesi için on bir mu'allim-i evvel ve on bir mu'allim-i sâni ve on bir bevvâb ile Şeyh Adıyy Medresesi'nde sûret-i dâ'imede tedrîsât ile meşgûl olmak üzere bir müderris ve yirmi nefer talebenin bulundurulması ve bunların te'mîn-i idâreleri için müderrise şehri bin ve mu'allim-i evvellere dörder yüz ve mu'allim-i sânilere ikişer yüz ve talebenin beherine yüzer ve bevvâblara otuzar gurusdan cem'an şehri dokuz bin dokuz yüz otuz gurusun tahsîsi ve işbu tahsîsâtın bir kısmına mukaddemâ ahâlî-i merkûme nezdine me'mûr edilmiş olan hey'et-i tefhîmiyye ma'âşlarının karşuluk tutulması ve ta'yîn olunacak hâcelerin lisân-ı Kürdî ve Arabîye âşinâ ve emzice-i ahâlîye vâkıf zevâtdan mahallince intihâb ve ta'yîn olunması lüzûmu der-miyân kılınmış ve ahâlî-i merkûmenin şu sûretle akâ'id-i bâtılâdan udûl ve fırka-i nâciye-i ehl-i sünnete duhûl etmeleri asr-ı mehâsin hasr-ı hilâfet-penâhîye iktirân eden me'âsir-i celîle-i bî-nihâyeye bir lâhika-i cemîle olarak iş'âr-ı vâki' esâsen münâsib görünmüş ise de zikrolunan mekteblerin mekâtib-i

ibtidâ'iyeden olacağı ahîren olunan isti'lâma cevâben gelen telgrafnâmeden anlaşılmasına ve ibtidâ'î mektebler için yalnız birer mu'allim ta'yîn olunmakda bulunmasına nazaran işbu ibtidâ'î mektepleri için dahi yalnız birer mu'allim ta'yîni kâfi olup, mu'allim-i sâni ve bevvâb istihdâmına mahal olmadığından zikrolunan mesâcid ve mekâtib vesâ'irenin masârif-i inşâ'ıyyesi bulunan iki yüz yirmi bin guruşun vilâyet-i mezkûrenin üç yüz yedi senesi nihâyetine kadar olan hisse-i ma'ârifî bakâyâsından tesviyesi ve mu'allim ve müderris ve talebe ma'âşları olan şehri cem'an yedi bin dört yüz guruşdan mezkûr hey'et-i tefhîmiyye ma'âşları bulunan dört bin yedi yüz guruşun bi't-tenzîl üst tarafı olan iki bin yedi yüz guruşun dahi mûmâ-ileyhimin işe mabâşeretleri târîhinden i'tibâren seneleri ma'ârif hissesinden i'tâsı zımında vilâyet-i mezkûreye me'zûniyyet verilmesinin Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi ve Ma'ârif Nezâreti'ne de teblîğ-i mâdde edilmesi müttehiden bi't-tezekkür sâlifü'l-beyân tahrîrât ve mazbata ile telgrafnâmeler leffen arz u takdîm kılınmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 27 Safer sene [1]310

Fî 6 Eylül sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem Ahmed Cevâd	Şeyhü'l-İslâm Cemaleddin Efendi <i>Bulunmadı</i>	Ser'asker Mehmed Rızâ
Adliye Nâzırı Hüseyin Rızâ	Bahriye Nâzırı Hasan Paşa <i>Bulunmadı</i>	Hâriciye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Re'îs Vekîli Mehmed Sa'id
Dâhiliye Nâzırı Halil Rıf'at bin İbrahim	Meclis-i Vükelâ'ya Me'mûr Cevdet Paşa <i>Bulunmadı</i>	Tophâne-i Âmire Müşîri Mustafa Zeki bin Ali
Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Abdullah Gâlib	Ma'ârif Nâzırı Ahmed Zühdi	Mâliye Nâzırı Ahmed Nazif
Ticâret ve Nâfi'a	Sadâret Müsteşârı	

Nâzırı
Hüseyin Tevfik

Mehmed Tevfik

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
571

Devletlü efendim hazretleri,

Musul vilâyeti dâhilinde kurâ-yı ma'lûmede sâkin Yezîdîler ile fırak-ı dâlleye mensûb ahâlî-i sâ'irenin tashîh-i dîn ve i'tikâda müheyyâ bulunduklarına dâ'ir Fırka-i Islâhiyye Kumandanı Ferik sa'âdetlü Ömer Vehbi Paşa hazretleri tarafından keşîde olup manzûr-ı âlî buyurulan telgrafnâme üzerine, bunların nezdine îcâbı kadar hâce i'zâmı ve sâkin oldukları mahallde mesâcid ve mekâtib inşâsı hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsine tevîkan sebmeden iş'âra cevâben kumandan-ı müşârun-ileyhden gelen tahrîrât ve melfûfî ile telgrafnâmeler Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kırâ'e ol bâbda cereyân eden müzâkerenin netîcesini hâvî kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz u takdîm kılınmış olmağla münderecâtı husûsunda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 27 Safer sene [1]310

Fî 6 Eylül sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve

Yâver-i Ekrem

Cevad

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbata-yı ma'rûzası ve melfûfları ile manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri

üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî müte‘allık ve şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 30 Safer sene [1]310

ve

Fî 9 Eylûl sene [1]308

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Süreyya

Hey'et-i tefhîmiyye ma‘âşları Hazîne-i Celîle'den muhasses ise oraya da ma‘lûmât verilmesi muktezîdir. Bir de bu hey'et şimdi lağvedilmiş demek olduğundan hey'et-i mezkûre nereden intihâb olunmuş ise oraya da teblîği muktezî olduğundan bi't-tedkîk îcâbı icrâ olunmak üzere işbu müsvedde te'ehhür etmemek için takdîm kılındı, fermân.

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 53/S. 1310

- 44 -

**MUSUL, ŞEHR-İ ZOR VE SÜLEYMANİYE'DE MAARİFİN
İLERLEMESİ İÇİN ALINACAK TEDBİRLER**

*[Musul, Şehr-i Zor ve Süleymaniye'deki rüşdiye mekteplerinin ıslâhı, yeni ibtidâiyye mekteplerinin inşası, Şeyhan ve Şebekler'de yeni kurulan mekteplerin idaresi, muhtelif okullara muallim yetiştirmek üzere Şeyh Adıyy Medresesi'nde öğrenim gören talebelerin eksikliklerinin tamamlanarak bunlardan istifade yoluna gidilmesi, kaza, nahiye ve köylerdeki okulların işlerini yürütecek bir maarif müdürü ve muavini tayini ile maarif heyeti teşkili; Irak kıtasındaki Türkçe eğitim ve öğretim seviyesinin yükseltilmesi, vilâyet maarif hissesinden Der-sa‘âdet'e gönderilen paranın büyük bir kısmının birkaç seneliğine mahalline terki hususlarında Musul Vâliliğince gönderilen tahriratın incelenerek uygun görüldüğü ve padişahın tastikinden sonra durumun Maarif Nezâreti'ne havale edilmesine dair İbrahim Derviş ve Şakir imzalı **takrir**.]*

22 Ca. 1310 (12 Aralık 1892)

Musul Vilâyeti

Mektûbî Kalemî

Aded

215

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Cenâb-ı Rabb-ı gird-gâr-ı hurşîd-i ma'ârif-i hakîkât âfâk-ı fezâ'il-i cihânda ve evc-i alâ-yı fazl u irfânda cereyân ettikçe ve eşia'-i âfitâb-ı ulûm ve kemâlât-ı cemiyet-i muhtereme-i beşeriyette dirahşan oldukça şukûh u şevket-i şâhâne ve ömr ü âfiyet-i cenâb-ı mülûkâneyi sâbit ve pâyidâr buyursun. Memâlik ve buldânın zerâyî'-i âbâdânî ve terakkiyât ve esbâb-ı umrânı ve ma'mûriyeti ma'ârif ve sanâyi' ve rub'u meskûnun ba'zı kâtât ve memâlik-i mütemeddinesinin bir derece-i âle'l-âlâ vusûlünün zerî'a-i müstakillesinin ulûm ve kemâlât olduğu cihetle sâye-i ma'ârif-vaye-i cenâb-ı pâdişâhîde envâr-ı ma'ârif ve enva'-ı sanâyi' ile Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin her ciheti ne derece hisse-yâb ve tenvîr buyurulmuş ise hıttâ-i cesîme-i Irakiyye husûsan Musul vilâyeti o nisbette fenn-i süllem-i terakkiyâtın ilk kademesinde kalmıştır ve belki daha tedennî etmiştir ki, Musul'un îcâbât-ı mevki'iyyesinin ezher-cihet hâ'iz-i ehemmiyet idüğü velâ-siyemmâ İran ile hem-hudûd olması ve burada akâyid-i fâside ve şî'iyyeden bir kabîle ve aşîret olmayup kâffesi ehl-i sünnetten ve mezheb-i Hanefî ve Şâfi'îden olup ve hatta Şebek ve Yezîdî aşîretlerinin sâye-i cenâb-ı mülûkânede akâyid-i âtilaları tashîh olunup yalnız eşî'a-i neyyir-i ma'ârifin te'sirâtıyla ef'ide ve kulûb-ı kâsiyelerinin münevver olmasına ihtiyâçları olduğu ve bu vilâyetde bu sûretle envâr-ı şems-i ma'ârif tevsî' ve ta'mîm buyurulur ise her hâlde hudûd-ı hâkâniyyede metma'-i enzâri ma'tûf olan ecânibin temâyülüne bir sedd-i mümâna'at ve bir perde-i menba'-ı mukâvemet husûl bulacağı ve eğerçi Musul vilâyeti sınıf-ı sâlis i'tibâr edilmesinden dolayı bu âna kadar nazar-ı ehemmiyyete alınmamış ve terakkiyâtı vesâ'il u vesâ'itin istihâline sarf-ı mesâ'i ve ikdâm edilmemiş olup fakat arâzîsinin vus'atı ve kuvve-i inbâtiyyesinin metânet ve nefâseti ve ahâlîsinin fart-ı zekâvet ve kâbiliyeti mülâbesesiyle cüz'i bir himmet ile birinci sınıf vilâyât-ı şâhânedan ma'dûd edilmesine ve gıpta-bahşâ-yı memâlik u vilâyât-ı sâ'ire olmasına kâbiliyet-i mevki'iyyesinin fevka'l-âde müsâ'id olduğu hüveydâ ve âşikârdır. Çünkü ahâlî-i meskûnesinin kısm-ı küllîsi Şî'îden ibâret olan

Bağdad vilâyetiyle İran arasında bulunan ve Musul vilâyetine mülhak ve hudûd-ı İraniyye'ye karîb olan elviye ve nevâhî ve kazâlar ahâlîsinin ve sâkin ve seyyâr aşâ'ir-i kabâ'ilin cümlesi mezheb-i Hanefî ve Şâfi'iden olup kendüleri bir dereceye kadar ma'ârif ve sanâyî ile hisse-yâb edilür ve Şî'iyet akîde-i gayr-i meşrû'asının bu taraflara sirâyetine müsta'idd olan yollar istihkâmât-ı ulûm ve ma'ârifle seddolunur ise kendülerinden ve gerek ecânib câniblerinden ba'zı şûriş ve ihtilâlât ve ihtilâfâtın adem-i vukû'uyla berâber hasbe'l-mevki' ahâlî-i merkûmeden mâddî ve ma'nevî istifâde ve bu hâlde Bağdad ve Musul havâlîsiyle zikrolunan aşâ'ir ve kabâ'ilin ahvâl-i hâliye ve hâzıra ve istikbâliyye ve âtiyelerinin bu sûretle te'mîn edileceği bedîdârdır. Bu esbâb-ı müstakille-i terakkiyenin istihsâli ve vâdi-i vahşîyyet ve bedevîyyetde ve zulmet-i nâdânî ve cehâletde kalan ba'zı aşâ'ir ve kabâ'ilin ulûm u ma'ârifle meydân-ı medenîyyet ve cem'îyyet-i mümtaze-i beşerîyyete îsâli mekâtib-i rüşdiyye ve ibtidâ'îyye ve sıbyânîyyenin te'sîs ve ta'dîliyle mümkün olabileceğinden ve bu da devlet ve ahâlînin bir müddet-i kalîle zarfında bir fedâkârâne inâyet ve mu'âvenâtın ibzâl ve sarfıyla vücûda geleceğinden, evvel-i emrde Musul ve Şehr-i Zor ve Süleymaniye mekteb-i rüşdiyyelerinin ıslâhıyla bir kaç aded mekteb-i ibtidâ'îyyenin müceddeden inşâsı ve Şeyhan ve Şebeklerde bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî inşâ olunan mekteblerin hüsn-i idâresi ve Şeyh Adiyy Medresesi'nde mekâtib-i sâ'ireye lüzûmu olan mu'allim yetiştirilmek üzere tadrîs etdirilmekde olan talebe efendilerin ikmâl-i nevâkısıyla anlardan muntazır ve mutasavver bulunan istifâde-i matlûbenin te'mîni ve kazâ ve kasabât ve nevâhî ve kurâda sıbyân mekteblerinin muntazam bir hâlde bulundurulması iktizâ eylediği gibi bu havâlî umûr-ı ma'ârifinin bir mihver-i lâyıkında cereyân etmek üzere muktedir ve müsta'idd bir ma'ârif müdürüyle mu'âvininin ta'yîni ve erbâb-ı fazl u iktidârdan mürekkeb bir de hey'et-i ma'ârifin teşkîli ve bu vesîle-i hayriyye ile vâdî-i fakr ü ihtiyâcda kalan ve makâmât-ı âliye ve devâ'ir-i sâ'ireye mürâca'ata mecbûr olan ulemâ ve fuzelâ-yı mahallîyyenin idâre-i i'âşelerinin bir derece-i refâh ve vus'ata tavsîli derece-i vücûbda görünmüştür. İşbu ıslâhât-ı mutasavvere-i ma'rûzanın hayyiz-i husûl ve imkâna vusûlü mebâliğ-i külliyyenin sarfıyla vücûda gelebileceği ve bu vilâyet hisse-i ma'ârifin bakâyâda kalan ve el-yevm kalmakda olan mebâliğ-i külliyye vakt ü zamânıyla elde edilir ve hisse-i mezkûreler Der-sa'âdet hissesine ifrâz ve irsâl edilegelen mebâliğ-i ma'lûmenin bir kaç sene muvakkat sûretiyle buraya terkölünür ise sâye-i terakkiyât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ahd-ı karîbde bu maksadın husûl bulacağı bedîdâr olduğundan tasavvurât-ı ma'rûzanın mevki'-i fi'il u icrâya vaz'ı ve böyle Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin her cihetini tenvîr ve hisse-yâb eden asr-ı ma'ârif-hasr-ı mülûkânede eşî'a-i şems-i

ma'ârifin bu havâlîye de neşr ü ta'mîmi ve nevâkısâtın tetmîmi zımnında îcâbının emr ü irâdesi bâ-mazbata makâm-ı celîl-i Sadâret-i Uzmâ ile Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'ne arz kılınmış olmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 20 Rebû'l-âhir sene [1]310

ve

Fî 29 Teşrîn-i Evvel sene [1]308

Musul Vâlîsi

Bende

[....]

Musul vilâyetince ma'ârifin istihsâl-i esbâb-ı terakkîsi için ittihâzı muktezâ olan tedâbîri hâvî Musul Vilâyeti'nden vârid olup lede'l-arz manzûr-ı ma'ârif-nuşûr-ı hazret-i hilâfet-penâhîleri buyurulan tahrîrât başkâtib paşa kullarının fî 23 Teşrîn-i Sânî sene [1]308 târîhli tezkire-i husûsiyyesiyle tevdî' buyurulmasıyla mütâla'a-güzâr-ı çâkerânemiz oldu. Hulâsa-i muhteviyâtı Musul ve Şehr-i Zor ve Süleymaniye mekteb-i rüşdîlerinin ıslâhıyla bir kaç aded mekteb-i ibtidâ'înin müceddeden inşâsı ve Şeyhan ve Şebeklerde mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûnlarına tevîkan inşâ olunan mekteblerin hüsn-i idâresi ve mekâtib-i sâ'ireye lüzûmu olan mu'allimleri yetiştirilmek üzere Şeyh Adıyy Medresesi'nde tedrîs edilmekde olan talebenin ikmâl-i nevâkısıyla anlardan muntazır ve mutasavver bulunan istifâdenin te'mîni ve kazâ ve nevâhî ve kurâdaki mekteblerin tanzîm-i ahvâliyle umûr-ı ma'ârifin mihver-i matlûbda cereyânı zımnında muktedir ve müsta'idd bir ma'ârif müdürüyle mu'âvininin ta'yîni ve erbâb-ı fazl u iktidârdan mürekkep bir de hey'et-i ma'ârifin teşkîli ve bu maksad-ı hayr-marsadın sâha ârâ-yı husûl olması için vilâyet hisse-i ma'ârifinden Der-sa'âdet hissesine ifrâz ve irsâl edilegelen mebâliğin bir kaç sene muvakkat sûretiyle mahalline terki husûsâtından ibâret olup, sûret-i iş'âr envâr-ı ulûm ve ma'ârifin ta'ammüm-i intişârı kazıyye-i margûbesine mün'atîf ve münhasır olan efkâr-ı me'âlî-disâr-ı hazret-i şehen-şâhîlerine muvâfık olduğu gibi zâten kıt'a-i Irakiyye'de Türkçe ulûm ve ma'ârifin terakkîsi hâlen ve istikbâlen pek ehemm ve elzem ve bu maksadın husûlde iş'âr-ı mahallî vechile hisse-i ma'ârifin kâmilan olamaz ise hiç olmazsa bir büyük kısmının vilâyete terkine mütevakıf idüğü bedîhî ve müsellemler olduğuna binâ'en bunun ol vechile mahalline terkiyle berâber istenilen ma'ârif müdürü ve mu'âvininin ta'yîni ve terakkî-i ma'ârif cidden hâdim olacak bir de hey'etin teşkîli lüzûmu miyâne-i çâkerânemizde bi't-tezekkür müttehiden tensîb ve tasdîk kılınmış olmağla nezd-i ma'ârif vefd-i cenâb-ı hilâfet-i uzmâlarında dahi rehîn-i tasvîb buyurulduğu takdîrde ber-vech-i ma'rûz iktizâ-yı hâlin îfâsı husûsunun

Ma'ârif Nezâreti'ne irâde ve fermân buyurulması merhûn-ı müsâ'ade-i mekârim-âde-i cenâb-ı mülûkâneleri olarak tahrîrât-ı mezkûre i'âdeten arz u takdîm kılınmıştır. Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 22 Cumâde'l-ûlâ sene [1]310

ve

Fî 30 Teşrîn-i Sânî sene [1]308

Kulları

İbrahim

bin İbrahim

Derviş

Kulları

Şakir

BOA. Y. MTV, nr. 72/43

- 45 -

**AŞİRETLERİN TECAVÜZLERİNE KARŞI ŞİRKAT'TE ASKERÎ
KUVVET BULUNDURULMASI**

[Şammâr Aşireti reislerinden Ali Abdürrezzak'ın Şirket Emlâk-ı Hümayunu dahilindeki Surne köyünü basarak halkın mallarını yağmalaması ve Bağdad taraflarındaki Şammârlar ile diğer kabîlelerin de bu gibi tecavüzde bulunabilecekleri ihtimaline karşı, Musul Vilâyeti'nin isteği üzerine Şirket'a süvari müfrezesi gönderilmesi hususunun On İkinci Fırka Kumandanlığı'na bildirildiğine dair Seraskerlik tezkiresi.]

9 B. 1310 (27 Ocak 1893)

Makâm-ı Ser'askerî

Mektûbî Kalemi

Husûsî

Altıncı Ordû-yı Hümayûn Müşîriyyeti'nden vârid olan telgrafnâmede Şammâr Aşireti rü'esâsından Ali Abdürrezzak'ın Şirket Emlâk-ı Hümayûnı dâhilinde Sûrne karyesine hücum ve ahâlîsinin ağnâm ve mevâşîlerini gasb ile savuşduğu gibi Bağdad havâlisindeki Şammârların avdetlerinde daha bir takım fenâlık zuhûr melhûz bulunduğu ve zâten sâ'ir kabâ'ilin dahi ahâlîye itâle-i dest-i mazarrat etmekde bulundukları beyânıyla Şirket'da bir kuvve-i kâfiye lüzûm-ı ik'adî Dâhiliye Nezâreti'nin iş'ârına atfen Musul Vilâyeti'nden ehemmiyetle iş'âr kılınması üzerine

bu işle mütenâsib kuvvetde süvârîden bir müfreze-i askeriyyenin sevki ve mütecâsirlerin terbiyesine bakılması lüzûmunun On İkinci Fırka Kumandanlığı'na bildirildiği iş'âr olunmuş olmağla muhât-ı ilm-i âlî buyurulmak üzere arz-ı ma'lûmâta ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 9 Receb sene [1]310

ve

Fî 16 Kânûn-ı Sânî sene [1]308

Ser'asker

Bende

Rızâ

BOA. Y. MTV, nr. 74/39

- 46 -

**ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI ADININ KERKÜK OLARAK
DEĞİŞTİRİLMESİ**

[Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerindeki benzerlik dolayısıyla çıkan karışıklığın önlenmesi için Zor sancağı adının eski adı olan Deyr'e çevrilmesi, merkez idaresinin Deyr kasabası olması cihetiyle uygun ise de, Zor kasabasının hududu dahilindeki yerlerin birleştirilmesiyle bir vilâyet teşkil edilmesi ve Zor adının bu vilayete verilmesi düşünüldüğünden burasının isminin değiştirilmeyip, Şehr-i Zor sancağına eski adı olan Kerkük adının verilmesine dair Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nin mazbatası üzerine sâdır olan irâde.]

26 Ş. 1310 (15 Mart 1893)

Şûrâ-yı Devlet

Dâhiliye Dâ'iresi

Aded

2886

Dâhiliye Nezâreti'nden takdîm olunup, Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 20 Receb sene [1]310 târîhli tezkire Dâhiliye Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

Me‘âlinde Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerinde olan müşâbehet hasebiyle birine â'id olan muharrerât ve mekâtîb ekseriyâ sehven diğerine nakl ve îsâl olunmakda olduğundan ve bu hâlin mahzûr ve mazarratıyla berâber şu iki sancağın merkezlerine öteden berü Deyr ve Kerkük nâmları yerleşmiş bulunduğu vukû' bulmakda olan yanlışlıkların men' ve izâlesi zımında iki sancakdan birinin nâm-ı kadîmiyle tevsîmi istîzân olunmuştur.

Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan Deyr'e tahvîli merkez idâresinin Deyr kasabası olması cihetiyle de münâsib ise de Zor kasabasının hudûd-ı tabî'îyesi dâhilindeki yerler toplanarak orasının bir vilâyet teşkîli hakkındaki lüzûm ve tasavvurun icrâsı hâlinde nâmının kıt'aya nisbeti iktizâ edeceğine göre şimdilik livâ-i mezkûrun tahvîli nâmından sarf-ı nazarla Şehr-i Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan "Kerkük" ismiyle yâd olunması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî buyurulduğu hâlde devâ'ir-i merkeziyye ile vilâyâta icrâ-yı teblîgât olunarak gazetelerle de i'lân etdirilmesi husûsunun Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkür kılındı. Emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 12 Şa'bân sene [1]310

ve

Fî 17 Şubat sene [1]308

Şûrâ-yı Devlet

[Mühür]

Dâhiliye Dâ'iresi Re'îsi

Akif

[Diğer a'zâların mühürleri]

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

2270

Devletlü efendim hazretleri,

Zor ve Şehr-i Zor sancaklarının isimlerinde olan müşâbehet hasebiyle birine â'id olan muharrerât ve mekâtîb ekseriyâ sehven diğerine nakl ve îsâl olunmakda olduğundan bu dürlü mahzûra mahall kalmamak üzere Şehr-i Zor sancağının nâm-ı kadîmi olan Kerkük ismiyle yâd olunması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı

milik-dârî buyurulduğu hâlde mu'âmele-i lâzimesinin îfâsı husûsunun Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi tezekkür kılındığına dâ'ir Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nin mazbatası arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 25 Şa'bân sene [1]310

Fî 2 Mart sene [1]309

Sadr-ı a'zam ve

Yâver-i Ekrem

Cevad

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, melfûfuyla berâber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 26 Şa'bân sene [1]310

ve

Fî 3 Mart sene [1]309

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Süreyya

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 26/ Ş. 1310

- 47 -

*TECAVÜZLERİNE DEVAM EDEN BİŞTER AŞİRETİ'NE KARŞI
GEREKLİ TEDBİRLERİN ALINMASI*

[Bişter Aşireti'nin yapılan nasihatlarla aldırmayarak tecavüzlerine devam etmesi ve en son olarak Şehr-i Pazar ve Merge kazalarına saldırıp Şehr-i Pazar köylerinin ahâlîsini Şivegülliler aleyhine kışkırtmaları neticesi, Şivegülliler'in korkup İran hududuna çekildiklerinden bahisle; Şehr-i Pazar kazası merkezinin Sivil adındaki Raca köyüne nakli ve

Süleymaniye'deki Osmanlı askerlerinden bir taburun oraya sevki ve bu tür saldırılara karşı gereken tedbirler bir an evvel alınmaz ise pek çok köyün harap ve ahâlîsinin perişan olacağı yolunda Süleymaniye İdâre Meclisi'nden gelen tahrirât üzerine durumun Meclis-i Mahsûs'da görüşülerek gereğinin yapılması hususunda kararlar alındığına dair Sadâret tezkiresi.]

24 R. 1312 (25 Ekim 1894)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

1534

Vahşet ve huşûnetleri ma'lûm olan Bişter Aşîreti'nin fezâyih-i mütevâliyeleri cümlesinden olmak üzere bu kerre Şehr-i Pazar ve Merge kazâları kurâ ve mukâta'atına yayılarak tasalluta kıyâm eylemelerine binâ'en aşîret-i merkûmenin Şehr-i Pazar kurâsı ahâlîsini Şivegülliler aleyhine tahrîke ibtidâr etmelerinden ve nesâyih-i vâkı'a kâr-ger-i te'sîr olamayup, Şivegüllilerin dahi mukâvemete iktidârları olmaması cihetle İran hudûduna çekilmekde bulunmalarından dolayı Şehr-i Pazar kazâsı merkezinin Sivil nâmındaki Raca karyesine nakli ve Süleymaniye'deki asâkir-i şâhânedan bir taburunun oraya sevki lüzûmu Süleymaniye Meclis-i İdâresi'nden ahîren alınan telgrafnâmede iş'âr kılınup, işin te'hîri bir takım kurânın harâbını ve ahâlîsinin perîşânını mûcib olacağı cihetle icâbının müsâra'aten icrâsı hakkında Musul Vilâyeti'nden gelen telgrafnâme sûretinin leffîyle Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden meb'ûs tezkire Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kırâ'a der-miyân olunan lüzûm ve ehemmiyyete nazaran icâbının sür'at-i icrâsı husûsunu taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'ye ve nezâret-i müşârûn-ileyhâya havâlesi tezekkür ve tensîb kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân buyrulur ise hükm-i münîfi infâz olunur, efendim.

Fî 24 Rebî'ü'l-âhir sene [1]312

Fî 12 Teşrîn-i Evvel sene [1]310

Sadr-ı a'zam ve

Yâver-i Ekrem
Cevâd

BOA. Y. A. HUS, nr. 311/50

- 48 -

KERKÜK VE SÜLEYMANİYE SANCAKLARINDAKİ
KARIŞIKLIĞIN GİDERİLMESİ

[Sâdât-ı Berzencîye reisleri arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ortaya çıkan karışıklıkların önlenmesi ve asayişin sağlanması için bu sancaklarda suçluları himaye etmek ve istedikleri mahkumları serbest bırakmak gibi faaliyetlerde bulunanların bölgeden çıkarılmaları, Musul vilayet merkezinin Kerkük'e nakli, Musul'un mutasarrıflığa, Râniye kazasının ise Köysancak'a bağlanarak müdürlüğe dönüştürülmesi, Bişterzûdî adında bir nahiye teşkili, Merge kazası merkezinin Merge Bişteri'ne nakledilerek burada bir taburluk kışla inşası, Jandarma Kumandanı Osman Paşa'nın değiştirilmesi, ahâlînin elinde bulunan "martini" tüfenklerinin toplatılması ve yapımının yasaklanması hususlarında bölgeye gönderilen Teftiş-i Âli Komisyonu azasından Mirliva İbrahim Paşa'nın lâyihası ile ilgili Sadâret tezkiresi.]

14 Ş. 1313 (30 Ocak 1896)

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye
Mektûbî Kalemî
Aded
[Târîh]: Fî 5 Teşrîn-i Sânî sene [1]311
Numara: 8401

Musul Vilâyeti'nden gelen şifre'nin hallidir

Şems-i sabâh

Sâdât-ı Berzencîye rü'esâsı hakkında devletçe ittihâzı kararlaştırılacak karâr te'ahhür eyledikce orada vak'a-i cinâ'iyye eksik olamayup, sâye-i şâhânede istihsâl edilmiş olan huzûr ve rahat bunların yüzünden mübeddel-i şûriş olacağından ve İbrahim Paşa tarafından arzolunan musâlaha beş-on gün sonra Seyyid Ahmed'in âdemi katl sûretiyle hükümsüz kaldığından tekerrür-i hâdisâta meydân verilmemek ve orada âsâyış iğtişâşa mübeddel olmamak üzere mu'âmele-i ma'rûzanın tesrî'ine müsâ'ade buyurulması ehemmiyetle arz olunur, fermân.

Bâb-ı Âlî**Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye****Mektûbî Kalemi****Aded****3447**

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Sâdât-ı Berzencîye rü'esâsı aralarında tahaddüs eden tezâd ve ihtilâfât netîcesi olarak Süleymaniye sancağı dâhilinde vukû' bulan serkeşâne harekât ve mugâyir-i merzâ sâ'ir hâlâtın men'ine ve âsâyış-i mahalliyyenin istikrârına â'id tedâbîrin ta'yîn ve iş'ârı zımnında şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî üzerine mukaddemâ i'zâm kılınan tahkîk me'mûrlarından Teftîş-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi a'zâsından Mîrlivâ sa'adetlü İbrâhim Paşa cânibinden bi'l-i'tâ merbûtuyla berâber leffen takdîm kılınan 20 Eylül sene [1]311 târîhlü lâyiha mütâla'asından karîn-i ilm-i sâmi-i Sadâret-penâhîleri buyurulacağı üzere, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında iğtişâşın zuhûruna menâfi'-i zâtîyyeleri için cehele-i ahâlîyi iğfâle yol bulmuş olan rü'esâ-yı mahalliyye sebebiyyet verdiklerinden ve bunlar erbâb-ı cinâyeti himâye ve istedikleri mahbûsları tahliye ve ahâlîyi rencîde ile berâber kıtâl ve cidâl ve nehb-i emvâl gibi fezâyih-i cesîmeye mücâseret eylediklerinden rü'esâ-yı mûmâ-

ileyhimden, ma'lûmü'l-esâmî kesânın havâlî-i mezkûreden kaldırılması ve îcâbât-ı mevki'îyyesine binâ'en Musul vilâyeti merkezinin bidâyet-i teşkîlâtta olduğu vechile Kerkük'e nakliyle sekenesi mutî' ve münkâd olan Musul'un mutasarrıflığa ve Köysancak kazâsına ilhâk olunmak üzere Râniye kazâsının müdürliğe tahvîli ve bundan başka Bişterzûdî nâmıyla da bir nâhiye daha te'sîsi ve Merge kazâsı merkezi Merge Bişteri'ne naklolunarak orada bir taburluk bir kışla inşâsı ve bir tabur asâkir-i şâhâne ik'âdı, ıslâhât-ı matlûbenin husûlünü istilzâm eyleyeceği gibi Jandarma Kumandanı Osman Paşa'nın tebdîli ve Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında ahâlî yedinde bulunan Martini tüfenklerinin toplatdırılması ve i'mâlinin men'i ve Martini taklîdi tüfenklerin toplatılup debboylarda mahfûz bulunan kısmıyla ve bir taraftan toplatdırılacaklarıyla eski tüfenkleri hâmil olan jandarmanın teslîhi lâzımeden olduğu gösterilmiş ve kaldırılması istenilen rü'esânın isim ve şöhrat ve derece-i maznûniyyetleri paşa-yı mûmâ-ileyhin, mahallinden çektiği telgrafnâme ve vilâyetle cereyân eden muhâbere üzerine makâm-ı nezâretten yazılan 29 Teşrîn-i Evvel sene [1]311 târîhlü tezkirede muharrer olup, gerek tezkire-i mezkûre ve gerek işbu ümerâ-yı Berzencîyye'ye müte'allık sâ'ir evrâk, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'ca der-dest-i tezekkür ve tedkîk bulunmuş olduğundan lâyiha-i meb'ûsün-anhânın dahi anlarla birleştirilerek îcâbının îfâsı menûât-ı re'y-i rezîn-i sâmi-i fahîmâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 21 Receb sene [1]313

ve

Fî 26 Kânûn-ı Evvel sene [1]311

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Mehmed Memdûh

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

1986

Atûfetlü efendim hazretleri,

Sâdât-ı Berzencîye rü'esâsı beyninde tahaddüs eden tezâd ve Süleymaniye sancağı dâhilinde vukû' bulan iğtişâş ve harekâtın men'iyle idâme-i âsâyış zımnında tahkîkât-ı lâzıme bi'l-icrâ iktizâ eden tedâbîrin ittihâz ve iş'ârı hakkında ber-mantûk-ı

emr ü fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî sebk eden teblîgâta cevâben Musul Vilâyeti'nden meb'ûs mazbata ve telgrafnâmelerin ve tahkîk me'mûrları tarafından verilen lâyhaların leffîyle icrâ-yı îcâbını şâmil, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkireleri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kırâ'e cereyân eden müzâkerâtı mutazammın kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz u takdîm edilmiş olmağla münderecâtı husûsunda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu. efendim.

Fî 14 Şa'bân sene [1]313

Fî 17 Kânûn-ı Sânî sene [1]311

Sadr-ı a'zam

Rıf'at

BOA. Y. A. RES, nr. 77/82

- 49 -

**KERKÜK VE ÇEVRESİNDE ÂSAYİŞİ SAĞLAMAK ÜZERE FERİK
ABDULLAH PAŞA'NIN MUSUL'A GÖNDERİLMESİ**

[Kerkük ve çevresindeki köylerde ortaya çıkan eşkiyanın bazı öldürme ve hırsızlık olayları meydana getirdiği, bu olayların Süleymaniye sancağı ve vilâyetin diğer yerlerine de sıçraması ihtimali varken vali ve mutasarrıfın acizlik gösterdiği anlaşıldığından; vilâyet işlerini yürütmek ve âsaiyişi sağlamak üzere Diyarbakır'da bulunan Ferik Abdullah Paşa'nın Musul'a gönderilmesi, Sadâretçe gerekli tedbirlerin alınması ve Musul Vâliliği'ne münasib birinin atanması hususlarında sâdır olan irâde.]

28 L. 1313 (12 Nisan 1896)

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

10965

Kerkük kasabası ile civârında kâ'in kurâda bir takım eşkiyâ zuhûr ederek bu yüzden katl ve nehb gibi ba'zı fezâyih vukû'a geldiği ve mütecâsirlerinin der-dest edilmesi ve sûver-i sâ'ire ile tedâbîr-i mâni'a ittihâz olunması lâzımeden iken Kerkük mutasarrıfının bu husûsda eser-i acz gösterdiği ve bu hâlin Süleymaniye sancağıyla vilâyetin cihât-ı sâ'iresine dahi sirâyetinden korkulmakda bulunduğ u vâlî-i vilâyetin mes'ûliyetden teberrî eder sûretde keşîde eylediği telgrafnâmede muharrer olup, oraların der-kâr olan ehemmiyyetine ve hıfz-ı âsâyişin elzemiyetine binâ'en refâkatinde bulunan zevâtı Diyarbekir'de bırakarak sür'at-i fevka'l-âde ile Musul'a azîmetle idâre-i umûr-ı vilâyeti derûhde etmesi ve bir taraftan mârru'z-zikr telgrafnâmede mahkî olan mevâdd hakkında âcilen tahkîkât-ı lâzıme icrâ ile hâsıl olacak netîceye dâ'ir i'tâ-yı ma'lûmât etmekle berâber diğer taraftan dahi tedâbîr-i mukteziyye ittihâz ederek âsâyiş-i mahalliyyenin halelden vikâyesine sarf-ı mezîd-i sa'y ve i'tinâ eylemesi için Diyarbekir'de bulunan Ferik Abdullah Paşa hazretlerine emr-i serî' i'tâ ve bu bâbda Bâb-ı Âlîce îcâb eden tedâbîr-i sâ'irenin ittihâz ve icrâ kılınması ve Musul Vilâyeti Vâlîliği'ne dahi muktedîr ve mustakîm bir zât düşünülerek arz ve istîzân olunması şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden olmağ la ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 28 Şevval sene [1]313

ve

Fî 31 Mart sene [1]312

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsîn

BOA. İrâde Husûsî, nr. 69/ L. 1313

- 50 -

*KERKÜK VE SÜLEYMANİYE SANCAKLARINDAKİ AŞİRETLER
ARASINDA KARIŞIKLIĞA SEBEP
OLANLARIN BURALARDAN UZAKLAŞTIRILMALARI*

[Kerkük ve Süleymaniye sancaklarındaki aşiretler arasında karışıklığ a sebep olan Câflı Mahmud ve diğer suçluların Trablusgarb, Şam, Konya ve İşkodra şehirlerine sürülerek bunlara münasip birer maaş verilmesi, bazı idarecilerin değiştirilmesi, Musul vilâyeti merkezinin

Kerkük'e nakli, Râniye kazasının Köysancak kazasına bağlanması, Bişterzûdî adında bir nahiye teşkili, Merge kazasında kışla inşası ve ahâlînin elinde bulunan "martini" tüfenklerinin toplattırılarak imalat ve elde bulundurulması yasağına devam edilmesi; ayrıca Kerkük'den Bağdad, Musul ve Süleymaniye taraflarına giden tüccarlara tecavüzde bulunan eşkiyanın bu tür faaliyetlerini önlemek ve asayişini sağlamak için Miralay Rızâ Bey kumandasında bir kuvvet sevk edilmesine dair kararlar alındığı hususundaki Meclis-i Mahsûs mazbatasının takdimi hakkında Sadâret tezkiresi.]

1 M. 1315 (2 Haziran 1897)

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

Fî 18 Zi'l-hicce sene [1]313 târîhli mazbata-i ma'rûza sûretidir

Câf Aşîreti vücûhundan Mahmud ve birâderi Osman paşalar beyinde mütehaddis ihtilâfdan dolayı aşâyir ve milel-i muhtelif zimmetinde bulunan milyonlarca matlûbât-ı emîriyye istîfâ olunamamakda ve oralarca nüfûz-i hükûmet lâıyıkıyla cereyân edememekde olduğundan mukaddemâ iş'âr olduğu üzere mûmâ-ileyhimânın aşâyir arasından çıkarılması ve tedâbîr-i sâ'ire icrâsı lüzûmuna dâ'ir Musul vilâyeti vâlî vekîli ve kumandanı paşa tarafından vârid olan telgrafnâme miyâne-i bendegânemizde kırâ'at olundu. Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu ve 14 Şa'bân sene [1]313 târîhli mazbata-i mütekaddime-i kemterânemizde muharrer olduğu vechile Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ba'zı esbâb ve ağrâzdan mütevellid tahrîkât ve tesvîlât eseri olarak zuhûr eden ahvâl ve cidâl u kıtâlin men'-i tekerrür-i vukû'ı zımnında müşevvik-i fesâd ve müsebbib-i cinâyât olanlardan Nakîb Mustafa Efendi ile Şeyh Ma'rûf'un Bağdad'a ve Der-sa'âdet'de bulunan Müftî-i sâbık Seyyid Mehmed Efendi ile Belediye Re'îsi Ahmed Efendi'nin ve Câflı mûmâ-ileyh Mahmud Paşa'nın Trablusgarb'a ve Kerküklü Mehmed Ali ve Mehmed Rauf efendilerle Süleyman Bey'in Şam'a muvakkaten i'zâmlarıyla her birine münâsib mikdâr ma'âşlar tahsîsi ve mûmâ-ileyh Osman Paşa'nın Gülanber Kazâsı Kâ'im-i makâmlığı'ndan azliyle Konya vilâyetinde bir kazâ kâ'im-i makâmlığında ve Kerkük zabtiye taburundan açığa çıkarılmış olan Yüzbaşı Veled ve Hesâp Emîni Ali efendilerin İşkodra'da istihdâmları ve Musul vilâyeti merkezinin Kerkük'e nakli ve dâhil-i

vilâyetde yerlûden ve kifâyetsiz takımdan bulunan kâ'im-i makâm ve müdürlerin ve Süleymaniye sancağı jandarma zâbitânının tebdîlleri ve Râniye kazâsının Köysancak kazâsına ilhâk olunmak üzere nâhiyeye tahvîli ve Bişterzûdî nâmıyla diğer bir nâhiye teşkîli ve Merge kazâsı merkezi Merge Bişterine naklolunarak orada bir kışla inşâsıyla bir tabur asâkir-i şâhâne ikâmesi ve Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ahâlî yedinde bulunan Martini tüfenklerinin sûret-i umûmiyyede toplatdırılması teşebbüsünden sarf-ı nazarla esliha-i askeriyenin her kimin elinde bulunur ise bulunsun ahz u zabtı nizâm-ı mahsûs iktizâsından olmasına mebnî memnû'iyet-i vâkî'anın devâm-ı mer'iyetine ve i'mâlâtının men'ine i'tinâ edilmesi arz ve istîzân kılınmış ve bu sûret mukaddemâ şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî hükm-i âlîsi vechile Musul havâlisine i'zâm kılınan tahkîk me'mûrlarınca ve Meclis-i İdâre-i Vilâyetce gösterilen lüzûma müstenid olduğu gibi vilâyet-i mezkûre vâlî vekîli müşârün-ileyhin, mûmâ-ileyhimâ Mahmud ve Osman paşaların aşâyir arasından çıkarılarak diğer mahallde ikâmet etdirilmesi mevki' ve maslahat icâbından bulunduğu da'ir vâkî' olan iş'ârı dahi bunu mü'eyyid bulunmuş olduğundan sûver-i ma'rûza nezd-i âlîde rehîn-i tasvîb olduğu hâlde bâlâda esâmîsi muharrer olan rû'esâ evvel-i emirde üslûb-ı hakîmâne ile merkez vilâyete celbolunarak mahall-i mezkûreye i'zâm olunması ve husûsât-ı sâ'irenin ifâ-yı mukteziyyâtı zımında taraf-ı Ser'askerîye ve Dâhiliye ve Mâliye nezâretlerine teblîgât-ı lâzıme icrâ kılınacağı ve sâlifü'l-beyân telgrafnâme mazbata-i ma'rûza sûretiyle ma'an arz u takdîm kılındığı muhât-ı ilm-i âlî buyuruldukda ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

Dördüncü Şu'besi

Bağdad'da Altıncı Ordu-yı Hümayûn Müşîri Receb Paşa hazretlerinden mevrûd fî 29 Mart sene [1]313 târîhlî şifreli telgrafnâmenin halli sûretidir.

C. fî 27 Mart sene [1]313. Tüccârların mürâca'atı süknâ ve karyelerinin tehdîd veya dûçâr-ı tazyîk olmasından değil Kerkük'den Bağdad ve Musul ve Süleymaniye cihetine doğru dâ'ire-i emniyyetde olarak serbestî-i ticâretlerini muhâfaza edemedikleri ve ticâret kabilelerinin aralıkda Salâhiye ve Tuz ve Hurmatu ve Dakuk ve havâlîsinde ba'zı eşkiyâ fırkaları tarafından emti'alarına icrâ-yı mazarrat ve şekâvet

etmelerinden nâşî bu husûsun emr-i tashîh ve te'mîni için ise ordu zâbıta ve me'mûrîn-i mülkiyyeyi yok bilerek muttasıl icrâ-yı fedâkârîde ve bu ahvâlin muhafaza uğrunda îfâ-yı gayretten bir an hâlî kaldığı yoktur. Hemavendlerin tehdîd altında tutularak dâ'imâ üzerlerinde bir nüfûz icrâsıyla tedricen ıslâhına bakmak ve ahâlî-i muti'a hâline koyabilmek ve Talabânîlerin şeyhleri riyâset ve ma'rifetleriyle yapageldikleri şekâvete nihâyet ve cebr u tahakkümlerine hitâm vermek ve Da'de[Dâvude] Aşîreti'nin ardı arası tükenmez haydudluklarına ve ebnâ-yı sebîli bunların yedd-i gasb ve tecâvüzlerinden tahlîs eylemek ve buna mümâsil ahvâl-i muzır cümlesinin kat'iiyen hitâm ve netîce vermek için vilâyet merkezinin dâ'ire-i vilâyet hâricinden kaldırılarak merkez-i tabî'îsi olan Kerkük'e nakli ve külliyetli eşkiyâ cevelân-gâhı olan Salâhiye kazâsına mahallî ehemmiyetiyle mütenâsib bir kâ'im-i makâmın âcilen intihâb ve ta'yîni îade-i âsâyiş ve devâm-ı emniyyet için vâcibü'l-icrâ bir tedbîrdir. Musul vilâyetinin müzmince olan bu inzibatsızlığına ve ahvâl-i şekâvet-kârânesine artık nihâyet verilmek üzere vaktiyle îcâb-ı hâlin icrâsına müsâ'ade buyurulması elzemdir. Ol bâbda.

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi Dördüncü Şu'besi

Bağdad'da Altıncı Ordu-yı Hümayûn Müşîri Receb Paşa hazretlerinden mevrûd fî 29 Mart sene [1]313 târîhli şifreli telgrafnâmenin halli sûretidir.

C. 28 Mart sene [1]313. Vilâyetden cüz'î ve küllî işler için taleb edilegelen asker her-bâr verile gelmekdedir. Musul vilâyetindeki ester-süvâr ile iki alay süvârî ve piyâde fırkasının sülûsânından ziyâdesi vilâyetin ötede berüde müte'addid işlerde bulunmakda ve bi'l-hassa şu aralık ta'dâd-ı ağnâm ile meşgûl olmaktadır. Ordu ile vülât arasında asker sevki husûsunda cereyân edecek muhâbere ve mu'âmele mufassal irâdât-ı seniyye-i cenâb-ı şehriyârî ile tahdîd ve ta'yîn buyurulmuş olduğu ve bu bâb tarafeyn için bir hatt-ı hareket ma'lûm ve mu'ayyen olduğu halde, vâlîler merci'lerine mürâca'at etmeyerek ve kavâ'id-i mevzû'aya ri'âyet eylemeyerek, her-bâr orduca tereddüdü mûcib bir sûretle mürâca'atla asker istemekdedir. Câf ile Talabânîlerdeki Dâvude Aşîreti'nin menhûbâtının istirdâd edilmesi ve Dâvudelilerin Bağdad muvârede ve muvâsalasının ta'cîz ve gâretlerinden kurtarılması ve bu Dâvudelilerin sâ'ir aşâ'ir

fırkalarıyla akd-i ittihâd ederek ve Talabânîlere icrâ-yı mukâteleden men' olunmaları ve Pâlânîlerle Kurûblar beynindeki münâza'anın ber- taraf edilmesi, Süleymaniye tarîk-i ticâretinin ba'zı şekâvet fırkalarının yed-i zulmünden rehâsı ve daha sâ'ir bu gibi ahvâlin tashîhi ve mütecâsirlerin darb ve tenkîli için muhtelif târîhlerde ayrı ayrı olarak vilâyetden asker talep edilmesi üzerine bu kuvvetli ve cem'iyetli aşâ'ire ve müte'addid mahallerde bulunmuş olan bu müsellağ fırkalara karşı gönderilecek askerin tek tük değil şân-ı âlî ve askerî dâ'iresinde topluca bir asker kolunun tertîb ve i'zâmına lüzûm-ı kat'î olduğu ve bu husûsda merci'ine arzla me'zûniyet-i lâzimesinin istihsâl buyurulması keyfiyyet[i] cevâben bildirilmiş idi. Bu ahvâle karşı asker talebi hakkında yazageldikleri telgrafnâmelerinde de sızıldısızca ve sedâsızca ta'bîrlerinin isti'mâlî âdet hükmüne girmesi ve kendilerine â'id ve râci' bir iş için nâ-be-mahal bu bâbda bulunmaları ol bâbdaki emr-i mahsûsa mutâbık ve harekât-ı askeriyye de muvâfık olmayacağından şân-ı âlîye lâıyk sûretde hüsn-i tesviyesi ve şekâvetde musırrâne devâm edeceklerin, kat'iyen darb ve te'dîbleri zımnında Mîralay Ali Rızâ Bey kumandasıyla beş yüz piyâde ve iki yüz kuvve-i râkibe ile iki dağ topundan mürekkeb bir kuvvetin bu ahvâlin cümlesine me'mûr buyurulması maslahatdan görülmüş ve şimdiden ihzârı husûsu da ihtiyât ve fırka kumandanlığına bildirilmiş olmağla serî'an sevki emr ve me'zûniyetinin i'tâsına müsâ'ade ve vülâtının da ba'demâ asker sevki hakkındaki kâ'ideye tatbîk-i harekete i'tinâ eylemeleri esbâbının istikmâline inâyet buyurulması bâbında.

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

Dördüncü Şu'besi

456

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Tüccârdan yirmi iki imzâ ile Kerkük merkezinden keşîde edilen telgrafnâmede o havâlî aşâyir ve eşkiyâ tarafından abluka altına alınmış gibi bir hâlde olmasından dolayı cân ve mâllarından emniyetleri münselib olduğu gibi yollar münkatı' ve umûr-ı ticâriyyeleri sekte-dâr olup, bu ise külliyyen perîşânlıklarını mücib olacağı beyânıyla istid'â-yı ma'delet olunmuş ve Musul vilâyetinden vârid olan telgrafnâmede dahi Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında bir çok aşâyir-i muhtelif-i seyyâre ve meskûnenin ekserîsi Martini ve Martini taklîdi tüfenklerle mücehhez bulundukları için oralarda aşâyir münâza'âtı eksik olmadığından ve Ruğrâvî Fırkası'yla aşâyir-i

sâ'irenin kuvvâ-yı mütecâvireye ve ba'zı kavâfil-i ticâriyyeye ta'arruza başladıklarından ve sâ'ir ahvâl-i âsâyiş-şikenânedan bahisle şu fenâlıkların izâlesiyle emniyyetin idâmesi esbâbının istikmâli için sunûf-ı selâseden mürekkeb bir kuvvet sevkine bi'l-muhâbere Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyet-i Celîlesi'nden lüzûm gösterildiği beyân ve izbâr kılınmış olmasıyla keyfiyyet müşîriyyet-i müşârün-ileyhâdan lede'l-istifsâr cevâben vârid olan iki kıt'a telgrafnâmenin birinde kuvvetli ve cem'iyyetli aşâyire ve müte'addid mahallerde bulunmuş olan müsellah fırkalara karşı gönderilecek askerin şân-ı âlî ve askerî dâ'iresinde topluca tertîb ve i'zâmı lâzımeden olmasına binâ'en şekâvetde musırâne devâm edeceklerin kat'iyyen darb ve te'dîbleri zımnında Mîralay Ali Rızâ Bey kumandasında olarak beş yüz piyâde ve iki yüz kuvve-i râkibe ile iki dağ topundan mürekkeb bir kuvvetin sevki lüzûmu beyân ve diğerinde dahi bu gibi ahvâl-i muzırranın cümlesine hitâm ve netîce verilmek için vilâyet merkezinin dâ'ire-i vilâyet hâricinden kaldırılarak merkez-i tabî'îsi olan Kerkük'e nakli ve külliyyetli eşkiyâ cevalân-gâhı olan Salâhiye kazâsına mahallî ehemmiyyetiyle mütenâsib bir kâ'im-i makâmın âcilen intihâb ve ta'yîni i'ade-i âsâyiş ve devâm-ı emniyyet için vâcibü'l-icrâ bir tedbîr idüğü der-miyân kılınmış olduğu gibi vücûh ve tüccârdan yirmi bir imzâ ile Kerkük merkezinden ahîren keşîde edilen diğer telgrafnâmede dahi memleketleri aşâyir tarafından muhâsara ve emvâlleri nehbolarak, ticâret ve zirâ'atları mu'attal kaldığından ve ifâdât-ı sâ'ireden bahisle istikrâr-ı âsâyişin cidden ve âcilen çâresine bakılmazsa hicrete mecbûr olacakları beyân ve ifâde olunmuş olduğundan ber-mûceb-i iş'âr merkez-i vilâyetin tebdîli ve Salâhiye kazâsına kâ'im-i makâm ta'yîni husûsu Bâb-ı Âlî cânib-i sâmi'since icbâbı icrâ olunacak mevâddan bulunduğundan bu bâbda mu'amele-i icbâbiyyenin icrâsıyla berâber i'ade-i âsâyiş zımnında kuvve-i mebhûse-i cunûdiyyenin tertîb ve sevki tensîb buyurulduğu takdîrde bunun için dahi iktizâ eden irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhînin istihsâl ve teblîği husûsunun huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri'ne izbârı Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi'nden ifâde olunarak müşîriyyet-i müşârün-ileyhânın sâlifü'z-zikr telgrafnâmelerinin sûret-i mahlûleleri leffen takdîm kılınmış olmağla muktezâsının icrâ ve emr ü inbâ buyurulması merhûn-ı müsâ'ade-i aliyye-i dâver-i efhâmîleridir. ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 16 Zi'l-ka'de sene [1]314

ve

Fî 6 Nisan sene [1]313

Ser'asker

Bende

Rızâ

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi**Dördüncü Şu'besi****574**

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında aşâyir-i muhtelif tarafından ba'zı kavâfil-i ticâriyyeye vukû' bulan ta'arruzun ve bunların yekdiğeriyle etdikleri müsâdemâtın men' ve izâlesiyle âsâyışın idâme ve istikrârı için Mîralay Ali Rızâ Bey kumandasında olarak beş yüz piyâde ve iki yüz kuvve-i râkibe ile iki dağ topundan mürekkeb bir kuvvetin sevkiyle berâber, merkez-i vilâyetin tebdîli ve Salâhiye kazâsına kâ'im-i makâm ta'yîni Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyet-i Celîlesi'nden cevâben vârid olan telgrafnâmede lüzûm gösterilmiş ve merkez-i vilâyetin tebdîli ve Salâhiye kazâsına kâ'im-i makâm ta'yîni husûsu Bâb-ı Âlî cânib-i sâmisince icbâbı icrâ olunacak mevâddan bulunmuş olduğundan bu bâbda mu'âmele-i icbâbiyyenin icrâsıyla berâber i'ade-i âsâyış zımında kuvve-i mebhûse-i cünûdiyyenin tertîb ve sevki tensîb buyurulduğu takdîrde bunun için dahi iktizâ eden irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhînin bi'l-istihsâl teblîğ buyurulması lüzûmuna dâ'ir fî 6 Nisan sene [1]313 târîhiyle huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri'ne takdîm kılınan tezkire-i çâkerânemin henüz emr-i cevâbîsi şeref-vürûd etmemiş ve müşîriyyet-i müşârûn-ileyhâdan bu kerre gelen telgrafnâmede bu bâbda Musul vilâyetinden ve kumandanlığından sûret-i musırrâne ve müsta'celede vukû' bulmakda olan iş'ârât ve mürâca'ât-ı mükerrere üzerine bu iş için Kırk Sekizinci Alay'ın birinci taburundan yüz yirmi ve alay-ı mezkûrun ikinci taburundan kırk ve Kırk Yedinci Alay'ın dördüncü taburundan da yüz kırk piyâde ile yüz doksan ester-süvâr ve Otuz Altıncı Süvârî Alayı'ndan dahi altmış süvârî ki cem'an yedi yüz elli mevcûdlu bir kuvvetin bir de dağ topu ilâvesiyle mûmâ-ileyh Mîralay Rızâ Bey kumandasıyla lâzım gelen mahallere sevk ve i'zâm eylemek üzere evvel-i emirde muvakkaten Takuk noktasında ictima' ederek âcilen âsâyışın i'adesi her neye mütevakkıf ise icbâbının icrâsına bi'z-zarûre emir verildiği der-miyân olunmuş ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne de cevâben beyân-ı keyfiyyet kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 23 Zi'l-ka'de sene [1]314

ve

Ser'asker

Fî 13 Nisan sene [1]313

Bende

Rızâ**Bâb-ı Âlî****Meclis-i Mahsûs****10**

Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ba'zı esbâb ve ağrâzdan mütevellid tahrikât ve tesvîlât eseri olarak zuhûr eden ahvâl ve cidâl u kıtâlin men'-i tekerrür-i vukû'u zımnında müşevvik-i fesâd ve müsebbib-i cinâyât olanlardan Nakîb Mustafa Efendi ile Şeyh Ma'rûf'un Bağdad ve Der-sa'âdet'de bulunan Müftî-i sâbık Seyyid Mehmed Efendi ile Belediye Reî'si Ahmed Efendi'nin ve Câflı Mahmud Paşa'nın Trablusgarb'a ve Kerküklü Mehmed Ali ve Mehmed Ra'uf efendilerle Süleyman Bey'in Şam'a muvakkaten i'zâmlarıyla her birine münâsib mikdâr ma'âşlar tahsîsi ve Gülanber Kazâsı Kâ'im-i makâmı'lığında bulunan Osman Paşa'nın azliyle Konya vilâyetinde bir kazâ kâ'im-i makâmı'lığında ve Kerkük Zabtiye Taburu'ndan açığa çıkarılmış olan Yüzbaşı Veled ve Hesâp Emîni Ali efendilerin İşkodra'da istihdâmları ve Musul vilâyeti merkezinin Kerkük'e nakli ve dâhil-i vilâyetde yerlûden ve kifâyetsiz takımdan bulunan kâ'im-i makâm ve müdürlerin ve Süleymaniye sancağı jandarma zâbitanının tebdîlleri ve Râniye kazâsının Köysancak kazâsına ilhâk olunmak üzere nâhiyeye tahvîli ve Bişterzûdî nâmıyla diğer bir nâhiye teşkîli ve Merge kazâsı merkezi Merge Bişteri'ne naklolunarak, orada bir kışla inşâsıyla bir tabur asâkir-i şâhâne ikâmesi ve Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ahâlî yedinde bulunan martini tüfenklerinin sûret-i umûmiyyede toplatdırılması teşebbüsünden sarf-ı nazarla esliha-i askeriyyenin her kimin yedinde bulunur ise bulunsun ahz u zabtı nizâm-ı mahsûs iktizâsından olmasına mebnî memnû'iyet-i vâkı'anın devâm-ı mer'iyetine ve i'mâlâtının men'ine i'tinâ edilmesi meclis-i bendegânemizce bi't-tezekkür 18 Zi'l-hicce sene [1]313 târîhinde bâ-mazbata arz ve istîzân kılınmış idi. Taraf-ı Ser'askerî'den bu kerre vârid olup, miyâne-i çâkerânemizde kırâ'at olunan iki kıt'a tezkirede Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında aşâyir-i muhtelifе tarafından ba'zı kavâfil-i ticâriyyeye vukû' bulan ta'arruzun ve bunların yekdiğerine etdikleri müsâdemâtın men'i için Mîralay Rızâ Bey'in kumandasında olarak bir kuvve-i askeriyyenin sevkiyle berâber Musul vilâyeti merkezinin Kerkük'e nakli ve Salâhiye kazâsına bir kâ'im-i makâm ta'yîni lüzûmu Musul vilâyetinin ve kumandanlığının

iş'ârâtına atfen Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyeti'nden bildirildiği der-miyân kılınmış ve iş'ârât-ı vâkı'aya nazaran merkez-i vilâyetin nakli muktezî görünmüş olduğundan ber-mûceb-i iş'âr evvel-i emirde merkez-i vilâyetin Kerkük'e nakli ile vâlî-i vilâyet tarafından lâzım gelen mahaller bizzat geşt ü güzâr ve tahkîkât-ı mükemmele ve fi'liyye icrâ olunarak oralarca men'-i şûriş ve takrîr-i âsâyîş için ne gibi tedâbîr-i esâsiyye ve inzibâtiyye ittihâz ve icrâsı îcâb edeceğinin iş'ârı husûsunun vilâyet-i mezkûreye teblîğinin Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi ve taraf-ı Ser'askerî'yeden ma'lûmât i'tâsı bi't-tezekkür mezkûr tezkireler mazbata-i ma'rûza sûretiyle berâber arz u takdîm kılındı ise de ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî Gurre-i Muharrem sene [1]315

Fî 21 Mayıs sene [1]313

Sadr-ı a'zam İbrahim b. Halil Rıf'at	Şeyhü'l-İslâm Mehmed Cemâleddin Efendi	Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa nâ-mîzâc
Ser'asker Mehmed Rızâ	Bahriye Nâzırı Hasan Hüsni	Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Mehmed Sa'id
Hâriciye Nâzırı Ahmed Tevfik	Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memdûh	Tophâne-i Âmire Müşîri Mustafa Zeki
Mâliye Nâzırı Ahmed Nazif	Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Abdullah Gâlib	Ma'ârif Nâzırı Ahmed Zühdi
Ticâret ve Nâfi'a Nâzırı Mahmud Celâleddin		Sadâret Müsteşârı Mehmed Tevfik

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn**10**

Atûfetlü efendim hazretleri,

Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında aşâyir-i muhtelif tarafından ba'zı kavâfil-i ticâriyyeye vukû' bulan ta'arruzun ve bunların yekdiğerine etdikleri müsâdemâtın men'i için Mîralay Rızâ Bey'in kumandasında olarak bir kuvve-i askeriyyenin sevkiyle Musul vilâyeti merkezinin Kerkük'e nakli ve Salâhiye kazâsına bir kâ'im-i makâm ta'yîni Musul vilâyet ve kumandanlığının iş'ârâtına atfen Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyeti'nden bildirildiğine dâ'ir taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'den vârid olan tezkire üzerine cereyân eden müzâkerâtın netîcesini mutazammın Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata melfûfuyla berâber arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî Gurre-i Muharrem sene [1]315

Fî 21 Mayıs sene [1]313

Sadr-ı a'zam

Rıf'at**BOA. Y. A. RES, nr. 87/1****- 51 -**

**MUSUL'DAKİ MEVÂLÎ HARABESİNİN İSKÂN MAKSADIYLA
AŞİRETLERE VERİLMESİ**

[İmar edilip elli hanelik bir köy haline getirilen Musul'daki Mevâlî harâbesi arazisinin, bazı kişiler tarafından boş olduğu gerekçesi ile satılması, ahâlînin emeklerinin boşa gitmesi ve çöl hayatına geri dönmelerine sebep olacağından, ayrıca aşiretlerin iskânı hem mülkî, hem de idarî yönden faydalı görüldüğünden; bu arazinin yarısının ziraatle meşgul olan ahâlîye, diğer yarısının ise buraya gelecek olanlara teşvik maksadıyla bedava verilmesi hakkında Sadâret tezkiresi.]

1 C. 1315 (28 Ekim 1897)

Şûrâ-yı Devlet
Mülkiye Dâ'iresi
Aded
605

Dâhiliye Nezâreti'nden bi't-takdîm Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 19 Zîl-ka'de sene [1]314 târîh ve beş yüz seksen dokuz numaralı tezkire Musul Vilâyeti Meclis-i İdâresi'nin melfûf mazbatasıyla beraber Mülkiye Dâiresi'nde kırâ'at olundu.

Me'âllerinde, Musul'a beş sâ'at mesâfede kâ'in Mevâlî harâbesi, Cubûder Aşîreti'nden Abdülcâdir ve rüfekâsı taraflarından on beş bin guruş sarfıyla bir kuyu hafredilerek i'mâr edilmiş ve el-yevm elli hâneyi câmi' bir karye hâline gelmiş olmağla berâber arâzîsi daha ol kadar hâne istî'âbına kâfi olduğu hâlde ahâliden ba'zıları tarafından mezkûr arâzîye mahlûl denilerek müzâyedeye çıkarıldığı cihetle ahâlî-i merkûme tasarruf senedâtını henüz almağa muvaffak olamamış ve mezkûr arâzî bi'l-müzâyede kırk bin guruşda tâlibi uhdesinde bulunduğundan hadd-i nisâbına vusûlünde erbâb-ı servetden birisinin uhdesine geçerek ahâlînin orayı i'mâr için sarfettiği emekler hebâ ve kendüleri yine hâl-i bedeviyeye ric'ata mecbûr olarak bu da aşâyir-i seyyârenin temâyülât-ı iskâniyyelerinin izâle edeceği tabî'î bulunmuş olduğundan tahmînen on beş bin atık dönümden ibâret olan karye-i mezkûre arâzîsinden el-yevm ahâlî-i merkûmenin zirâ'atle işgâl etdikleri nısfının ale's-seviyye kendülerine taksîmi ve nısf-ı diğèrinin dahi bi't-teşvîk gelecek diğèr ahâlîye meccânen tefvîzi ve fakat ellerindeki arâzîyi bi'l-âhire şuna buna ferâğ ile aranılan fevâ'id zâyî' olmamak için arâzî-i mezbûrenin kimseye ferâğ olunamayup, yalnız tapu nizâm-nâmesinde gösterilen tabakât-ı akârîbe intikâl edebileceğinin senedât-ı hâkâniyyeye derci lüzûmu gösterilmiştir. Muktezâ-yı maslahat lede'l-müzâkere zikrolunan arâzînin ber-vech-i iş'âr ahâlî-i merkûmeye taksîm ve tefvîzi muvâfık-ı maslahat olup, ancak hukûk-ı tasarrufiyyenin îcâbât-ı tabî'îyyesinden olan bey' u ferâğın kat'iyyen men'î câ'iz olamayacağından hem bu cihet muhâfaza edilmek ve hem de arâzî-i mezbûrenin ol vechile tefvîzinden beklenen iskân-ı aşâyir mâddesi te'mîn edilmiş olmak üzere tapu nizâm-nâmesinde mu'ayyen tabakât-ı akârîbe intikâl etmek ve fakat târîh-i tefvîzinden i'tibâren on sene zarfında âhara satılamamak şartıyla işbu arâzînin ahâlî-i merkûmeye ale'l-infirâd tefvîziyle usûl ve nizâmı vechile iktizâ eden senedât-ı hâkâniyyenin i'tâsı husûsunun Musul Vilâyeti'ne iş'ârının Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi ve Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

Fî 7 Muharrem sene [1]315

ve

Fî 27 Mayıs sene [1]313

[Şûrâ-yı Devlet Re'îsi ve
a'zâlarının mühürleri]

Defter-i Hâkânî Nezâreti

Encümeni

Aded

92

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Musul'a beş sâ'at mesâfede Mevâlî harâbesi arâzîsinin tapu nizâmnamesinde mu'ayyen tabakât-ı akârîbe intikâl etmek ve târîh-i tefvîzinden i'tibâren on sene zarfında âhara satılamamak şartıyla ahâlîye tefvîzi hakkında, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi'nden takdîm kılınup leffen irsâl buyurulan mazbata münderecâtına â'id mütâla'anın istifsârını mutazammın şeref-vârid olan 3 Haziran sene [1]313 târîhli ve elli dört numaralı tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı Sadâret-penâhîleri encümen-i nezârete lede'l-havâle mezkûr harâbe, Cubûder Aşîreti'nden Abdülcâdir ve rüfekâsı taraflarından i'mâr edildiği ve on beş bin atık dönümden ibâret olan karye-i mezkûre arâzîsinden el-yevm ahâlî-i merkûmenin zirâ'atle iştigâl etdikleri nısfının kendülerine taksîmi ve nısf-ı diğerinin dahi bi't-teşvîk gelecek diğer ahâlîye meccânen tefvîzi münâsib olacağı cümle-i ma'rûzât-ı mahalliyyeden olmasına ve bu misillü aşâyir-i seyyârenin tavnî ve iskânı mülken ve idâreten fevâ'id ve muhassenâtı müstelzim olacağı der-kâr bulunmasına nazaran ve ba'zı emsâline tevfi'kan mazbata-yı mezkûre münderecâtının kabûl ve is'âfı menû-ı re'y-i sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîleri idüğünden cevâben arzı Kuyûd-ı Hâkânîyye Kalemi'nden yazılan der-kenâr üzerine encümen-i mezkûrdan ifâde ve mezkûr mazbata i'âdeten takdîm kılınmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 15 Cemâziye'l-evvel sene 1315

ve

Fî 30 Eylül sene 1313

Nâzır-ı Defter-i Hâkânî

Ali Rızâ

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
1552

Atûfetlü efendim hazretleri,

Musul'a beş sâ'at mesâfede kâ'in Mevâlî harâbesi Cubûder Aşîreti'nden Abdülcâdir ve rüfekâsı taraflarından on beş bin gurus sarfıyla bir kuyu hafredilerek i'mâr edilmiş ve el-yevm elli hâneyi câmi' bir karye hâline gelmiş olduğundan tahminen on beş bin atfık dönümden ibâret olan karye-i mezkûre arâzîsinden el-yevm ahâlî-i merkûmenin zirâ'atle işgâl etdikleri nısfının tapu nizâm-nâmesinde mu'ayyen tabakât-ı akâribe intikal etmek ve fakat târîh-i tefvîzinden i'tibâren on sene zarfında âhara satılamamak şartıyla ale'l-infirâd ahâlî-i merkûmeye ve diğer nısfının bi't-teşvîk gelecek ahâlîye tefvîziyle usûl ve nizâmı vechile iktizâ eden senedât-ı hâkâniyyenin i'tâsı husûsunun Musul vilâyet-i behiyyesine teblîğinin Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi ve Defter-i Hâkânî Nezâret-i Celîlesi'ne ma'lûmât i'tâsı hakkında Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi'nden kaleme alınan mazbata nezâret-i müşârun-ileyhâdan cevâben vârid olan tezkire ile berâber arz u takdîm olunmuş olmağla, ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî Gurre-i Cemâziye'l-âhire sene [1] 315

Fî 16 Teşrîn-i Evvel sene [1]313

Sadr-ı a'zam

Rıf'at

BOA. Y. A. RES, nr.89/47

- 52 -

*HEMAVEND AŞİRETİ'NİN EŞKİYALIK FAALİYETLERİNİN
ÖNLENMESİ*

[Musul'da bulunan ve eşkiyalıklarıyla tanınan Hemavend Aşireti'nin vilâyet dahilinde senelerdir meydana getirdiği karışıklık ve zulmü ortadan kaldırmak amacıyla; araziye ve aşiretlerin mizacını bilen Seyyar Topçu Alayı Miralay Bekir Bey'in kumandasında Bağdad'dan bir kuvvet oluşturulması ve bu kuvvetin, Salâhiye taraflarındaki geçitleri korumakla görevli üç yüz mevcutlu bir müfreze ve Musul'daki Ester

*Süvari Bölüğü'nden bir müfreze ile birlikte görevlendirilmesi hususunda
Altıncı Ordu Müşiriyeti'ne izin verilmesine dair **Sadâret tezkiresi.**]*

20 Ra 1316 (8 Ağustos 1898)

Makâm-ı Ser'askerî

Mektûbî Kalemi

Atûfetlü efendim hazretleri,

Musul vilâyeti dâhilinde sâkin ve cinâyât-ı müte'addide îkâ'ıyla me'lûf olan Hemavend Aşîreti'nin bi'l-ictimâ' civârlarında her mükellefiyyete münkâd Şivan aşâ'ir-i mutî'asına hücumla ondan ziyâde karyelerini ihrâk ve mikdârı mechûl nüfûslarını sûret-i gaddârânede katl ü cerh ve emvâl u mevâşîlerini gasb ü nehb etdikleri Bâziyân kazâsı dâhilindeki Şivanlardan altı karye ahâlîsi bunların şerrinden me'vâlarını terk ile firâra mecbûr oldukları ve Hemavend Fırkası günden güne şekâvet ve ahâlî-i mutî'aya tasallut ve ta'arruzı tezyîd eylemekde bulunduğu mahallerinden alınan telgrafnâmelerden anlaşıldığı beyânıyla bunların harekât-ı bâgıyâne ve ahvâl-i hunrîzhâneleri nihâyet vermek ve taht-ı gasplarında olan karyelerdeki tebe'a-i sâdıkai-şâhâneyi kurtarmak ve bu gibi mezâlim ve mesâvî'ye iştirâk için bunlara iltihâk eden bir takım serserîleri tedmîr etmek ve Musul vilâyetinin bunlar yüzünden bunca senelerden berü dûcâr olduğu iğtişâş ve mezâlime esâslı ve ciddî bir sûretde kat'iiyen hâtîme çekmek üzere Musul vilâyeti dâhilindeki sunuf-ı askeriyyeden lüzûm hissölündükçe muvakkat olarak tezyîd-i kuvvet eylemek ve esnâ-yı terbiye ve tenkîllerinde öteye, berüye ilticâ ve kabûlleri kapularının seddi için ba'zı aşâ'irden de birer mikdâr atlular celb ve terfîk olunmak şartıyla Bağdad'dan dört-beş yüz mevcûdlu bir kuvve-i seyyârenin tertîbi ile kumandanlığına vaktiyle bi'd-defe'ât Hemavendlerin ta'kîbleri işlerine me'mûr müfrezelerle berâber bulunarak o havâlî arâzîsiyle emzice-i aşâ'ire vâkıf ve bu işlerde kifâyet ve iktidârı müsellemler olan Seyyâr Topçu Alayı Mîralayı Bekir Bey'in ta'yîni ve tertîbât-ı mezkûrenin ikmâlî zımnında Hemavendlerin cevelân-gâhlarının bir cihetini tahdîd eden Salâhiye taraflarındaki geçidleri muhâfaza ve o cihetde vukû' bulacak sarkındılıkları men' ile berâber ta'kîb kuvvetlerine îcâbında istinâd hizmetini îfâ etmek üzere Akra ve Zîbâr cihetlerinde bulunan üç yüz mevcûdlu müfrezenin Musul'a celbiyle işbu müfrezenin ve Musul'daki Kırk Yedinci Alay'ın ikinci taburuyla oradaki ester-süvâr bölüğünden altmış mevcûdlu bir müfrezenin bu işe me'mûr edilmesi Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyeti Vekâleti'nden mevrûd telgrafnâmelerde iş'âr olunmuş ve Kuvve-i Seyyâre

Kumandanlığı'na ta'yîni lüzûmı bildirilen mûmâ-ileyh Mîralay Bekir Bey'in künyesi bâlâsında bir gûne meşrûhâtı olmadığı Topçu Dâ'iresi'nden ifâde kılınmış olmasıyla ber-mûceb-i iş'âr eşkiyâ-yı merkûmenin terbiye ve tenkîlleri için mûmâ-ileyh Bekir Bey'in kumandasında olarak Bağdad'dan dört-beş yüz mevcûdlu bir kuvve-i seyyâre tertîbi ve Salâhiye cihetlerindeki geçidleri muhâfaza ve vukû' bulacak sarkındılıkları men' ile berâber ta'kîb kollarına istinâd hizmetini îfâ etmek üzere sâlifü'z-zikr üç yüz mevcûdlu müfreze ile Kırk Yedinci Alay'ın ikinci taburu'nun ve Musul'daki ester-süvâr bölüğünden altmış mevcûdlu bir müfrezenin bu işe me'mûr edilmesi zımnında vekâlet-i müşârün-ileyhâya me'zûniyyet i'tâsı husûsunun atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz ile istîzânı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Dâ'iresi'nden ifâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî her ne merkezde şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü irâde efendim hazretlerindir.

Fî 20 Rebî'ü'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 27 Temmuz sene [1]314

Ser'asker

Rızâ

BOA. Y. MTV, nr. 180/117

- 53 -

MUSUL'DAKİ AŞİRET KAVGALARINA SON VERİLMESİ

[Musul'da Şivan Aşireti'nin muhtelif köylerini yakıp-yıkan, ahâlîsinden bir çoğunu öldürüp, mal ve hayvanlarını gasbeden Hemavend eşkiyasına gereken cezanın verilmesi için Bağdad, Akra ve Zîbar'daki müfrezelerin görevlendirilmesi; ayrıca Hemavendlilerden intikam alınması maksadıyla büyük bir kalabalık oluşturan Şivan ve Şeyh Bizini aşiretlerinin ileri gelenlerinin cezalandırılarak Musul'da sükûnetin sağlanması hususunun On İkinci Fırka Kumandanlığı Vekaleti ile Kerkük sancağı İdare Meclisi'nden bildirildiğine dair Seraskerlik tezkiresi.]

1 Ca. 1316 (17 Eylül 1898)

Makâm-ı Ser'askerî**Mektûbî Kalemi**

Atûfetlü efendim hazretleri,

Musul vilâyeti dâhilinde sâkin ve cinâyât-ı müte'addide îkâ'ıyla me'lûf olan Hemavend Aşîreti'nin, Şivan Aşîret-i mutî'asına hücumla ondan ziyâde karyelerini ihrâk ve mikdârı mechûl nüfûslarını sûret-i gaddârânede katl ü cerh ve emvâl ü mevâşîlerini gasb u nehb etmeleri üzerine bunların tecâvüzâtından tebe'a-i sâdika-i mülûkânenin kurtarılmasıyla berâber bu gibi mesâvîye iştirâk eden serserilerin tedmîri ve Musul vilâyetinin bunlar yüzünden ducâr olduğu iğtişâşa esaslı bir sûretde nihâyet verilmek üzere şerâ'it-i muharrere dâhilinde Bağdad'dan dört-beş yüz mevcûdlu bir kuvve-i seyyârenin teşkîl ve bunun kumandanlığına Seyyâr Topçu Alayı Mîralayı Bekir Bey'in ta'yîni ve tertîbâtın ikmâlî zımnında Akra ve Zîbâr cihetlerinde bulunan üç yüz mevcûdlu müfrezenin Musul'a celbiyle işbu müfrezenin ve Musul'daki Kırk Yedinci Alay'ın ikinci taburu'yla oradaki ester-süvâr bölüğünden altmış mevcûdlu bir müfrezenin bu işe me'mûr edilmesi evvelce Altıncı Ordu Müşîriyyeti Vekâleti'nden bildirildiği gibi Şivanların ahz-ı sâr için büyük bir cem'îyyet teşkîl etmelerine mebnî kıtâl ve hasâra nihâyet verilmek üzere ya te'lîf-i beynleri ve yâhud ön ayak olanların te'dîb ve terbiyeleri için hükûmetçe ciddî bir ıslâhât ve icrâ'âta teşebbüs olunması hakkındaki iş'âr-ı ahîr üzerine sebkeden muhâbere netîcesinde dahi sâlifü'l-arz tedâbîr-i askeriyyenin kemâ-kân ittihâzına lüzûm gösterilmesine mebnî ol vechile icrâ-yı îcâbı zımnında vekâlet-i müşârun-ileyhâya me'zûniyyet i'tâsı ve işbu tedâbîr-i askeriyyenin ittihâzından bi'l-istifâde icrâsı lüzûmu cümle-i iş'ârdan olan ıslâhâtın icrâ'âtına teşebbüs olunması için iktizâ-yı hâlin müsâra'aten îfâsı keyfiyyetinin de Bâb-ı Âlî'ye emr ü fermân buyurulması fî 13 Ağustos sene [1]314 ve fî 3 Eylül sene [1]314 târîhlerinde istîzân ve istirhâm olunmuş idi. Ahîren vekâlet-i müşârun-ileyhâdan gelen telgrafnâmede ise Şivan ve Şeyh Bizînî aşîretleri, Hemavendlilerin, Berbâdî ve Muzakâ karyelerini muhâsara etdikleri Hemavend rü'esâsının ifâdesine atfen Süleymaniye Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiş ise de icrâ edilen tahkîkâtın mezkûr karyelerin aşâ'ir-i merkûme taraflarından muhâsara edilmeyüp bi'l-aks Hemavendlilerin bu karyelerde toplanarak iki yüz kadar atlının Şivan veya Zîbâr kazâlarındaki karyeler üzerine hücum edecekleri anlaşıldığı gibi ol mikdâr atlının Kerkük'e iki buçuk sâ'at mesâfedeki karyelere hücumla bir taraftan karyeleri ihrâk

etmekte oldukları, karyeler üzerinden çıkan dumanlarla te'eyyüd eylediği beyânıyla Hemavendlilerin öteden berü fenâlıkdan ve bir takım hıyel ve desâyise mürâca'atla bu gibi şikâyetden gerü durmadıkları ve evvelki hücumlarında Şivan'dan on altı karyeyi ihrâk eyledikleri ve bu hâl ile bırakılacak olur ise o havâlîyi harâb edecekleri ve bu işin önü alınmak için şimdiye kadar icrâ edilen nesâyih te'sîr etmediğine nazaran bunların kuvve-i askeriyye ile seri'an terbiyeleri ve şu miyânda Şivan ve Şeyh Bizînî tarafından ön ayak olanların dahi te'dîbi, hâdisenin men'-i tevessü'i emrinde çâre-i münferid hükmünde görüldüğü On İkinci Fırka Kumandanlığı Vekâleti'yle Kerkük Sancağı Meclis-i İdâresi'nden bildirildiği beyân olunmuş olmağla sûret-i iş'âra ve istizân-ı mesbûk-ı çâkerâneme nazaran emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i zıllu'l-lâhî her ne merkezde şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz olunacağı beyânıyla istîzâna ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü irâde efendim hazretlerindir.

Fî Gurre-i Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 6 Eylül sene [1]314

Ser'asker

Rızâ

BOA. Y. MTV, nr. 182/1

- 54 -

MUSUL'UN ZAHİRE İHTİYACININ KARŞILANMASI

[Musul'da hasat mevsiminin kurak geçmesi ve üç seneden beri bu havaliye dadanan Sün böceğinin yapmış olduğu tahribattan dolayı verimin düştüğü ve zahire fiyatlarının arttığı, yemeklik ve tohumluk tedarikinde zorluk çeken halkın başka yerlere göç etmeğe başladığı, bunun önlenmesi için civar şehirlerden zahire alımını kolaylaştıracak yollara başvurulduğu sırada, Bitlis ve Diyarbekir gibi çevre vilâyetlerden zahire ihracının yasaklanması halk arasında üzüntüye neden olduğu; artan ihtiyacın karşılanması için zahire ihracına müsaade edilmesi yolunda Musul Vâliliği'nin telgraftı üzerine Diyarbekir'dan Musul'a zahire ihracı

yasağının kaldırılması hususunda Meclis-i Mahsûs mazbatası üzerine sâdır olan irâde.]

24 Ca. 1316 (10 Ekim 1898)

Telgrafnâme

Geldiği mahal: Musul

Târîh: 25 Ağustos 1314

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

C. 23 Ağustos sene [1]314. Bu sene hükm-fermâ olan kuraklık, mevsim-i hasâdı geçinceye kadar devâm ederek, sonraları dahi te'mîn feyz-i mevrû'âta kifâyet edecek derecede buralarda yağmurlar yağdığı gibi üç seneden berü Musul ve havâlîsini istîlâ eden ve bu sene tevsî-i dâ'ire-i sirâyet eyleyen *sûn böceğinin* te'sîrât-ı şedîdesi zehâ'irin terakkî-i fi'âtını intâc eylemiş olduğu ve üç sene ekdiklerini alamayan bir çok kurâ halkı bu sene külliyyen istitâ'atdan düşerek yiyecek ve ekecek zahîre tedârikinden âciz kaldıkları cihetle taraf taraf nakl-i hâneye başladıkları için ahvâl-i zirâ'atın te'mîn-i istikbâlî zımnında i'zâmına müsâ'ade buyurulan Haleb nümûne tarlası müdürü ve hey'et-i mahsûsa ma'rifetiyle ve ahâlînin derece-i ihtiyâcını ta'yîn edecek tahkîkât-ı amîka icrâsıyla hâlen ve istikbâlen umûr-ı zirâ'atın te'mîni ve diğer taraftan civâr mahallerden zahîre celbini teshîl eyleyecek tedâbîre tevessül ile zahîre fi'âtının tenzîl ve tehvîni sûretiyle ta'dîl-i zarûrete çalışılmakta ve ilca'ât-ı hâzıraya nazaran emr-i ma'îşet ve zirâ'atçe istitâ'atdan mahrûm olan sunûf-ı zürrâ'a yemeklik ve tohumluk i'tâsınca müsâ'ade-i mahsûsa istihsâlî vücûb-ı kat'î altında görünmekte bulunduğu hâlde Bitlis ve Diyarbekir gibi vilâyât-ı mütecâvireden buraya zahîre ihrâcının taht-ı memnû'îyyete alınması zarûretin şedâ'id-i âlâmına giriftâr olan zürrâ' ve ahâlînin husûl-ı ye's ve fütûruyla zehâ'irin terakkî-i kıymeti ve halkın teşdîd-i zarûretini istilzâm eyleyeceğinden ve bu hâl merâhim-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîye ve icâbât-ı maslahata muvâfık olamayacağından, mütecâvir olan vilâyâtdan buraya ihrâc-ı zehâ'ir mâddesinin serbest bırakılması husûsuna müsâ'ade buyurulması meclis-i idâre-i vilâyet karârıyla ma'rûzdur.

Fî 25 Ağustos sene [1]314

Vâlî Müşîr
Ârif

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye
Mektûbî Kalemî
Aded
2490

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Müsta'cel

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Mülhakâtının mahsûlü ihtiyâcâtına kâfi olmayan Si'ird'den Musul'a götürmek üzere Musullu bir tâcirin zahîre mübâyâ'a ettiği ve oradan zahîre ihrâcının men'i muktezî bulunduğu Bitlis vilâyeti makâmından bildirilmesiyle, sonraları lehü'l-hamd yağmurlar yağarak feyz u bereket hâsıl olduğu hâlde vilâyetçe hâricden zahîre celbi ihtiyâcı henüz zâ'il olmamış mıdır? Serî'an iş'ârı Musul Vilâyeti'ne yazılarak cevâben alınan 15 Ağustos sene [1]314 târîhli telgrafnâme leffen takdîm kılındı. Mütâla'asından rehîn-i ilm-i sâmi-i Sadâret-penâhîleri buyurulacağı üzere bu sene de kuraklık devâm etmekle berâber üç seneden beri Musul havâlîsine müstevlî olan sün böceğinin te'sîrât-ı muhribesi, zehâ'irin terakkî-i fi'âtını ve binâ'en-aleyh yemeklik ve tohumluk tedârikînden âcîz kalan bir çok kurâ halkının taraf taraf nakl-i hâne etmelerini îcâb eylemekde ve civâr mahallerden zahîre celbini teshîl edecek tedâbîre tevessülle zahîre fi'âtının tenzîl ve tehvîni sûretiyle telâfi-i mâfâta çalışılmakda olduğu esnâda Bitlis ve Diyarbakir gibi vilâyât-ı mütecâvireden zahîre ihrâcının taht-ı memnû'iyete alınması halkın me'yûsiyyetini ve teşdîd-i zarûretini mûcib olacağı beyân ve ihrâcâtın serbest bırakılması lüzûmu ityân edilmiştir. Bitlis vilâyetinden zahîre çıkartılmamak istenilmesi ve Musulca oradan başka bir mahalden celb-i zahîreye imkân kalmaması, Diyarbakir vilâyetinin mahall-i mütecâvireye zahîre ihrâcı husûsuna adem-i muvâfakatından inbi'âs ettiğine ve bu bâbda mukaddemâ cereyân

eden muhâberât, ma'lûm-ı âlî-i fahîmâneleri olduğuna binâ'en şu halde gerek Musul ve gerek Bitlis vilâyetlerince gösterilen ihtiyâca ve vâki' olan iş'ârât-ı mütenâkızeye nazaran iktizâsının ta'yîn ve emr ü inbâsı menûât-ı müsâ'ade-i aliyye-i Sadâret-penâhîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Rebî'ü'l-âhır sene [1]316

ve

Fî 30 Ağustos sene [1]314

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Memdûh

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

1375

Si'ird'den Musul'a götürmek üzere bir tâcirin zahîre mübâya'a eylediği ve oradan zahîre ihrâcının men'i muktezî bulunduğu Bitlis Vilâyeti makâmından bildirilmesi üzerine sebkedem iş'âra cevâben Musul Vilâyeti'nden vârid olan telgrafnâmenin leffîyle Dâhiliye Nezâreti'nden meb'ûs tezkire miyâne-i bendegânemizde kırâ'at olundu. İşbu tezkirede Musul vilâyetinde bu sene dahi kuraklık devâm etmekle berâber üç seneden berü o havâlîye müstevlî olan sün böceğinin te'sîrât-ı muhribesi, zehâ'irin terakkî-i fi'âtını müstelzim olarak, bu cihetle yemeklik ve tohumluk tedârikinden âciz kalan bir çok kurâ halkının taraf taraf nakl-i hâne eyledikleri ve civâr mahallerden zahîre celbini teshîl edecek tedâbîre tevessül ile zahire fi'âtının tenzîl ve tehvîni sûretiyle telâfi-i mâ-fâta çalışılmakda olduğu esnâda, Bitlis ve Diyarbakir gibi vilâyât-ı mütecâvireden zahîre ihrâcının taht-ı memnû'îyyete alınması halkın me'yûsiyyetini ve teşdîd-i zarûretini mûcib olacağı ve binâ-berîn ihrâcâtın serbest bırakılması lüzûmu Musul Vilâyeti'nden bildirilüp, Bitlis vilâyetinden zahîre çıkarılmamak istenilmesi ve Musulca oradan başka bir mahalden celb-i zahîreye imkân kalmaması Diyarbakir Vilâyeti'nin mahall-i mütecâvireye zahîre ihrâcı husûsuna adem-i muvâfakatından inbi'âs eylediği beyân olunmuş ve Musul ve havâlîsinde esbâb-ı ma'rûzadan dolayı etrâfdan zahîre celbi husûsunda hâsıl olan lüzûm ve ihtiyâc şâyân-ı dikkat olduğu gibi makâm-ı vilâyetden mukaddemâ vukû' bulan beyânât ve iş'ârât ile dahi mü'eyyed bulunmuş olduğuna ve eğerçi Diyarbakir vilâyetinden zahîre ihrâcının men'i hakkında Diyarbakir Vilâyeti'nden vukû' bulan arz

ve iş‘âr üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte‘allık buyurulmuş ise de Diyarbekir ve havâlsine mu‘ahharen nüzûl eden bârândan dolayı âsâr-ı feyz ü bereket hâsıl olduğu gibi Diyarbekir vilâyeti, Ma‘mûretü'l-azîz ve Sivas gibi birer cesîm zahîre anbarı ıtlâkına şâyân olan iki vilâyet ile hemhudûd ve Sivas vilâyetinden hârice çıkarılacak pek çok zahîre mevcûd olmasına göre bu iki vilâyetden Diyarbekir'e her vakit istenildiğinden fazla zahîre celbi kâbil olacağına ve zahîreye ihtiyâcî kat‘iyyen mütehakkık olan Musul vilâyetine ise Diyarbekir'den başka mahalden zahîre celbi pek müşkil bulunduğuna binâ'en, Diyarbekir vilâyetinden zahîre ihrâcî memnû'îyyetinin ref‘i tezekkür ve tensîb ve sâlifü'z-zikr tezkire leffen arz u takdîm kılınmağla makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî olduğu hâlde îfâ-yı muktezâsı zımnında, Diyarbekir Vilâyeti'ne teblîgât ve icrâ ve Musul Vilâyeti'ne ma'lûmât i'tâsı bâbında ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 4 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

Fî 9 Eylûl sene [1]314

Sadr-ı a‘zam Halil Rıf‘at	Şeyhü'l-İslâm Mehmed Cemâleddin	Adliye Nâzırı Abdurrahman
Ser‘asker Mehmed Rızâ	Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü	Şûrâ-yı Devlet Re‘îsi Mehmed Sa‘id
Hâriciye Nâzırı Ahmed Tevfik	Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memdûh	Tophâne-i Âmire Müşîri Mustafa Zeki
Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Abdullah Gâlib	Ma‘ârif Nâzırı Ahmed Zühdi	Ticâret ve Nâfi‘a Nâzırı Mahmud Celâleddin
Sadâret Müsteşârı Mehmed Tevfik	Mâliye Nâzırı Reşad	

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
1375

Atûfetlü efendim hazretleri,

Musul vilâyetince devâm eden kuraklıktan ve esbâb-ı sâ'ireden nâşî zahîre fi'âtının terakkî etmesine ve Musul'a Diyarbekir vilâyetinden başka mahalden zahîre celbi pek müşkil bulunduğuna mebnî zuhûra gelen su'ûbetin ref' ve izâlesi zımında Diyarbekir vilâyetinden hârice zahîre ihrâcı memnû'îyyetinin ref'i lüzûmuna dâ'ir Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbatası melfûfuyla arz u takdîm kılınmış olmağla münderecâtı hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 4 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

Fî 9 Eylûl sene [1]314

Sadr-ı a'zam

Rıf'at

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbata-yı ma'rûzası ve melfûfları ile manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 29 Eylûl sene [1]314

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsin

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 20/ Ca. 1316

- 55 -

**MUSUL DAHİLİNDE SERKEŞLİĞİ ADET EDİNEREN AŞİRETLER
İÇİN KÖKLÜ TEDBİRLER ALINMASI GEREKTİĞİ**

[Hemavend, Şivan ve Şeyh Bizini aşiretleri arasındaki anlaşmazlığın Süleymaniye ve Kerkük Heyet-i Sulhiyyesi başkanlığında, aşiret usullerine göre çözümlenerek barışın sağlandığı; bu konuda hizmetleri görülen aşiret reisleri ve askerî kumandanların ödüllendirilmelerine izin istendiği, ancak mülkî memmurların idaredeki beceriksizlikleri ve tedbirsizlikleri yüzünden bu anlaşmanın bozulduğu; serkeşliği adet edinen aşiretlerin ellerinde "Martini" marka mükemmel taklit silahlar bulunduğundan bölgedeki jandarma kuvvetinin asayişini sağlamaya yeterli olmadığı, huzurun sağlanması için ilk tedbir olarak ölen Musul Vâlisi Arif Paşa'nın yerine münasip birinin atanması hususunda Dâhiliye Nezâreti'nin tezkiresinin takdim edildiğine dair Sadâret tezkiresi.]

24 Ş. 1316 (7 Ocak 1899)

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded

Müsâlaha senedinin sûretidir

Biz ki, Hemavend ve Şivan ve Şeyh Bizîni aşâ'irinin koha ve ileri gelenlerindeniz. Bu baharda tahaddüs edip, şimdiye kadar imtidâd eden münâkaşa ve münâza'anın usûl-i aşâ'ire tevffîkan temşîyyet ve müsâlahası için me'mûren gelen Süleymaniye ve Kerkük Hey'et-i Sulhiyyesi nezdinde toplanup muvâcehe olduk. Esâs münâza'adan bed' ile bu güne kadar tarafeynden vukû' bulan katl-i nüfûs ve min haysi'l-mecmû' zarâr u ziyân ve her güne telefîyât da'vâsı der-miyân olundu. Nüfûsdan vukû' bulan zâyî'ât umûm mu'teberânın rızâ ve muvâfakatlarıyla rütbeleri birbirine takas olundu. Ziyâ'-ı emvâl ve mevâşî fıkrası dahi bir nisbet-i mütesâviyede aded mahsûb edildi. Bu iki fıkradan dolayı fazla ve noksan, hak ve diyet olsun olmasın birbirimizin rızâ ve muvâfakatı ve hey'etin tensîbi ile bi't-takas her güne

da'vâ ve muhâsemeden sarf-ı nazarla birbirimizi ibrâ ve iskât eyledik. Ancak evvel ve âhir menhûbâtıdan yüz aded taklîd tüfenk ve dört re's kısrak Hemavendlüler nezdinde fazla-i hisâb kalmayarak Şivanlılara redd ve i'âdesi meşrûr olduğundan yirmi bir gün zarfında i'âde ve teslîm olunmak üzere kemâl-i safvet-i kalb ile icrâ-yı müsâlaha ve müsâfaha etdik. Bu sûretle mün'akid müsâlahanın tahkîm ve devâmı ve âsâyışın hüsn-i muhâfazası için şerâ'it-i âtiye dahi karâr-gîr olmuştur. Şöyle ki, *birincisi*; ba'demâ tarafeynden hiç biri hukûk ve mesâ'il-i mâziyeye müte'allık bir gûne da'vâ ve itâb ve hitâbda bulunmamak, *ikincisi*; hafî ve celî hırsızlık ve eşkiyâlık sûretleriyle tarafeynden hiç bir kimse tecâvüz ve ta'arruz etmemek, *üçüncüsü*; tarafeynden kârvân ve mesâlih-i zâtiyesi için birbirinin hudûduna gelüp-gidenlere aslâ ta'arruz olunmaksızın muhâfaza ve himâye etmek, *dördüncüsü*; tarafeynden her kangısı bu şerâ'itin hilâfına icrâ-yı mu'âmele ve nakz-ı ahd u peymân ederse eyü kötüsü hükûmetin en ağır mücâzât ve tertîbine râzı olmak ve bi't-tab' sevk olunacak kuvve-i askeriyye ve zabtiyye ve yâhûd hey'et-i sâ'irenin yevmiyye masârifâtını ve zâbitân ve efrâdın mu'ayyenâtını ve bir gûne harc-ı râh takdîr ve i'tâsı îcâb ederse onun da kâffesini te'diye eylemekdir. Bu sûret-i müsâlaha tarafeyni te'mîn eylediğinden herkes kemâ-kân yerlû yerinde kâr u kesbinde tavattun ve tavaggul ile du'â-yı tasarruf ve muvaffakiyyet-i hazret-i zıllu'l-lâhîyi tezkâr ve tekrâr eylemek üzere işbu sened-i resmîyi bi't-temhîr takdîm eyledik.

Fî 15 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 14 Eylül sene [1]314

Pohtehâne Müdîri
Mehmed Sâlih

Serçinâr'da
Şeyh Bizîni

Ali Beyânlu Muhtarı
Koha Dâvud

Reşîd Abdülvahhâb

İbrâhim Ağa Karyesi'-
nin Muhtarı
Şerif Celil

Kelemkuh Karyesi'-
nin Muhtarı
Reşîd

Hacı Beyhan'da
Mehmed Ali

Fakih Mîrzâ Muhtarı

Hemavend Rü'esâsından

Remvend Re'îsi

Koha Osman	Hasan Aziz Ağa	Aziz Haydar
Reşvend Re'îsi Ali Hasan	Hufrevend Re'îsi Mehmed Haydar	Reşvend Re'îsi Fakih Süleymân
Setebeser Re'îsi Kâviz	Hemîl Re'îsi Ali el-Fettah	

İşbu senede sûret-i in'ikâdı muharrer müsâlaha, ma'rifet-i âcizânemizle icrâ edilmiş ve hükm-i müsâlaha dâ'iresinde hüsn-i muvâlât ve ittifâkın idâme ve muhâfazası ve aksi hâlinde şerâ'it-i cezâ'iiyenin kabûlü tarafeynce deruhde edilmiş olduğu tasdîk kılınur.

Fî 15 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 14 Eylûl sene [1]314

Câf Aşâ'iri Re'îsi Mahmud	Gülanber Kâ'im-i makâmı Osman Ali	Süleymaniye Nakîbi es-Seyyid Mustafa
Kerkük Müftîsi es-Seyyid Hasan Sâmih	Kerkük İdâre A'zâsından Ahmed Re'fet	Kerkük Jandarma Binbaşısı Hasan Sâmî bin Yusuf

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded

Kerkük ve Süleymaniye Hey'et-i Sulhiyyesi'nin raporu sûretidir.

Hemavend ve Şivan ve Şeyh Bizîni aşîretleri arasında mütehaddis münâza'a ve mukâtelenin aşâ'ir usûlü vechile sulhen tesviyesine me'mûr buyurulduğumuzdan bi-avnihi Te'âlâ icâbât-ı sulhiyyeye başlanıldı. Tarafeyni, bâ'de'l-istimâ' sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i şehriyârîde sûret-i müsâlaha gereği gibi husûl-pezîr olmağla tarafeyn

bir yere toplanılıp, müsâfaha-i ihvân-kârâneleri bi'l-icrâ her gûne da'vâ ve husûmetleri ref' ve bundan böyle kemâl-i muvâlât ile vakti geçirilüp da'vât-ı hayriyye-i tâc-dârîye ve hüsn-i ârâm ve âsâyişe inhimâk ve iştigâlleri ahdolunup, ale'l-kâ'ide şerâ'it-i müsâlaha, sened-i resmîye rabtla sûretleri elviye-i â'idesine takdîm olunmuştur. Hemavendlüler tarafından yirmi bir gün zarfında yüz tüfenk ve dört re's kısrakın Şivanlulara teslîmi şart-ı müsâlahadan olmağla bundan elli tüfenk ve üç kısrak ma'rifetimizle tahsîl ve Şivanlulara teslîm olunup makbuz senedi müsâlaha senedine rabtedilmiştir. Şimdi bu sûretle binâ-yı maslahat vaz' edilmiş ve taht-ı te'mîne alınmış ise de müsâlahanın tetimme-i erkânı ve idâme-i hükmü için ba'zı icâbât vardır ki, hükûmetce ittihâzı her hâlde muhasse-nâtı mûcibdir. Ez-cümle Şivanlulara reddolunacak esliha ve kısrakdan elli bir tüfenk ve bir kısrak hitâm-ı va'dede verilmek üzere Hemavendliler imhâl olunduklarına ve kazâca da muzâyaka-i külliyyeden dolayı kuvve-i askeriyye ile icrâ-yı tahsîlât emri verildiği işidildiğine ve tahsîlâtı çıkılınca kadar redd-i esliha va'desi de hulûl edeceğine ve tesrî-i istirdâdı için Hemavend rü'esâları da mu'âvenet istediklerine göre, emr-i tahsîlât miyânında onun da tahsîli husûsunun kazâ kâ'im-i makâmıyla müfreze kumandanına teblîği ve bir de Hemavendlülerin esâsen ve neslen rü'esâ-yı asliyyelerinden Hüseyin Ağa'nın evvelce bulunduğu Kerkük Jandarma Yüzbaşılığı'nı Kerkük'ce mutahassıl adâvetinden dolayı ifâ edemeyerek Hemavendler içine gelmiş ve elli-altmış hâne ta'allukâtını başına topladığı gibi esâsen Hemavend riyâseti onun hakkı bulunduğu cihetle, sâ'ir Hemavend rü'esâsının alacakları ma'âş mukâbilinde görecekları işi hepsinden ziyâde icrâyâ muktedir olmakla berâber, hâl-i ye'sde bırağılırsa kendüsünün ka'bında olmayan diğer rü'esânın ma'âş almalarına rağmen ihlâl-i maslahatı müstelzim harekâta teşebbüsü mülâhaza olunmuş olduğundan, onun da yüzbaşılığına mukâbil rü'esâ idâdine idhâliyle mu'ayyenâtının riyâset ma'âşına tebdîli lüzûmunun arz ve inhâsı ve münâza'a-i zâ'ileden dolayı mahall-i müteferrikaya dağılan ahâlînin me'vâlarına avdetleri için bir te'mînât olmak ve te'sîr-i tecâvüzâtla inzibâtı halel-pezîr olan Ağcalar Emlâk-ı Hümâyûn İdâresi de rabt-ı evveliyyesini bulmak üzere hâl-i hâzırda Ağcalar'daki yüz kişilik müfrezeden kırk kişinin Çayasebze'de ik'âdı ve kûsûr altmış kişinin kemâ-kân Ağcalar'da ibkâsı icâbının merci'-i mahsûsuna iş'ârı muvâfık-ı maslahat görüldüğünü mübeyyin işbu raporumuz bi't-tanzîm takdîm kılındı.

Fî 15 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 19 Eylûl sene [1]314

Câf Aşâ'iri Re'isi
Bende
Mahmud

Gülanber Kâ'im-i
makâmı
Osman Ali

Süleymaniye Nakîbi
es-Seyyid Mustafa

Kerkük Müftîsi
es-Seyyid
Hasan Sâmih

Kerkük İdâre
A'zâsından
Ahmed Re'fet

Kerkük Jandarma
Binbaşısı
Hasan Sâmih bin Yusuf

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded

Kerkük Hey'et-i Sulhiyyesi'nin takrîri sûretidir

Hemavendlerle Şivanluların te'lîf-i beynlerini mutazammın olan evrâk dünkü gün takdîm-i huzûr-ı âlî-i mutasarrıf-ı ekremîleri kılınmış idi. Musâlahanın devâmı için esâslı bir tedbîr ittihâzı muktezî olmasına binâen bu bâbdaki mütâla'a-i kâsıra-i âcizânemizi 19 Eylül sene [1]314 târîhli mütekaddem rapora zeyl olmak üzere arza cür'et eyleriz. Şöyle ki; Bâziyân Kâ'im-i makâmı izzetlü Abdülkâdir Paşa'nın idâresi sehl diğer bir kazâya bi't-tahvîl Hemavend veya Şivanlılardan birinin ilerüde yekdiğeri aleyhinde hasmâne harekete teşebbüsü takdîrinde derhâl satvet-i askeriyye irâ'esiyle men'ine me'zûniyyeti hâ'iz olmak üzere, mezkûr Bâziyân Kâ'im-i makâmı'nın ümerâ-yı askeriyyeden muktedir bir zât uhdesine tevdi'i ve refâkatine de asâkir-i râkibeden yüz mevcûdlu bir müfreze terfîki ve ma'a-hazâ Kerkük Jandarma Taburu'nda müstahdem iken Talabanîlerle beynlerinde zuhûr eden münâza'adan dolayı evvelki sene terk-i hidmet eyleyen Hemavend rü'esâsından Yüzbaşı Devletiyâr ve Mülâzım Emin ağaların dahi rütbe-i hâliyeleriyle Süleymaniye Jandarma Taburu'nda istihdâmı gibi tedâbîrin ittihâz ve icrâsı hâlinde bu sûret idâme-i sulh ve müsâlemin te'yîdine yardım edeceğine nazaran icrâ-yı icâbı merhûn-ı re'y-i âlî-i mutasarrıf-ı ekremîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 23 Eylül sene [1]314

Müftî
ed-dâ'î
es-Seyyid Hasan Sâmih

A'zâ
Bende
Ahmed Re'fet

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
120

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri,

Evvel-i bahardan beri yekdiğeri haklarında îkâ'-ı tecâvüzât ve ta'addiyâtıdan hâlî kalmayan Hemavendler ile Şivan Aşîreti'nin te'lîf-i beynleri icrâ kılındığına dâ'ir telgrafla mücmelen vukû' bulan arz u iş'âra cevâben resîde-i dest-i ta'zîm olan 23 Eylül sene [1]314 târîhli telgrafnâme-i âlî-i nezâret-penâhîlerinde tedâbîr-i vâkı'a pek münâsib ve sâ'ib olduğundan netîcenin bir an evvel arz u inbâsı irâde buyurulmuş ve icrâ-yı müsâlahaya me'mûr edilen hey'et tarafından Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflıklarına verilüp, bu kerre vürûd eden müsâlaha senedi ve hey'et-i sulhiyyenin raporu ve Kerkük me'mûrlarının mütâla'anâmesi sûretleri leffen takdîm kılınmıştır.

Müsâlaha senedinin hulâsa-i münderecâtı ,Hemavend ve Şivanlıların geçenki münâza'alarında tarafeynden katlolunan nüfûsun diyetleri takas ve emvâl-i menhûbe dahi yekdiğeriyle mahsûb edilerek birbirinin zimmetini ibrâ ettikten ve Şivanlılardan Hemavendlilere geçmiş olan yüz tüfenkle dört kısırağın istirdâdı ta'ahhüd edildikten sonra rü'esâ-yı tarafeyn müsâfaha ve müsâlaha etdiklerini ve fî-mâ-ba'd tarafeynden hiç birisi diğerrinin hukûkuna tecâvüz etmemek ve iki taraf adamlarıyla kâfilelerine ta'aruz olunmayarak muhâfaza ve himâye edilmek ve müsâlaha-i vâkı'a hilâfında hareket eden taraf, mes'ûliyyet-i şedîde-i kânûniyyeden başka zuhûr edecek hareket üzerine hükûmetce sevkolunacak kuvve-i askeriyye ve gönderilecek me'mûrînin kâffe-i masârifâtını tazmîn eylemek şerâ'itini de tarafeyn rü'esâsı müttehiden kabûl eylediklerini beyândan ve hey'et-i sulhiyyenin mütâla'âtı dahi müsâlaha-i mün'akidenin te'yîdiyle idâmesini te'mîn için Hemavendlilerin Şivanlılara vereceği yüz tüfenkle dört kısırakdan yarısı istirdâd olduğundan diğerr nısfının da Bâziyân kazâsınca tahsîlâta bakacak müfrezenin mu'âvenetiyle istirdâdı ve vaktiyle jandarma yüzbaşısı iken terk-i me'mûriyyetle aşîreti içine girmiş olan Hemavendlü Hüseyin Ağa'nın diğerr Hemavend re'îsleri gibi Süleymaniye Mâl Sanduku'ndan verilmek üzere

şehrî bin guruş ma'âş i'tâsıyla Hemavendler içinde ikâmet etdirilmesi ve Ağcalar'da bulunan yüz mevcûdli müfreze-i askeriyyeden altmış neferinin, şimdilik Şivan nâhiyesindeki Çayasebze mevki'inde ikâme ve kırk neferinin kemâ-kân Ağcalar'da ibkâsı îcâb edeceği ihtârından ve Kerkük sancağından giden sulh me'mûrlarının ilâve-i mütâla'aları da Bâziyân kâ'im-i makâmının diğer sehlû'l-idâre bir kazâyâ nakliyle oraya ümerâ-yı askeriyyeden kumanda ve idâreye muktedir birisinin kâ'im-i makâm ta'yîni ve Hemavend rü'esâsından olup, Hüseyin Ağa ile berâber terk-i hidmet eyleyen Jandarma Yüzbaşısı Devletiyâr ve Mülâzım Emin ağaların Süleymaniye Jandarma Taburu'nda rütbeleriyle istihdâmı lüzûmundan ibâretidir.

Tarafeyn-i muhâsimeynin beyân olunan şerâ'itle akd-i müsâlaha ile i'âde-i musâfat etmeleri o havâlî emniyyet ve râhatının takrîrine medâr olacağından müsâlaha-i vâkı'anın halel-pezîr olmamasını te'mîn edecek tedâbirin te'yîdi ve şerâ'it-i mukarrerinin tarafeynce muhâfazasını ve emn u âsâyiş-i mahallînin her sûretle idâmesini kâfil vesâ'ilin istihsâli ve Şivanlılara â'id olup, Hemavendlilere geçmiş olan tüfenklerden henüz istirdâd olunmayan elli aded tüfenk ile bir kırsığın, müfreze-i askeriyyenin satvetiyle istirdâdı Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflıklarına ve On ikinci Fırka Kumandanlığı Vekâleti'ne ve Ağcalar'daki yüz mevcûdli müfrezenin altmış neferinin ilkbahâra kadar te'mîn-i âsâyişe medâr olmak için Çayasebze mevki'ine nakli ile kırk neferin Ağcalar'da ibkâsı ve Çemçemâl'deki bir tabur asâkir-i şâhânenin dahi şu sırada orada bekâsına lüzûm-ı hakîkî bulunduğundan mezkûr taburun da şimdilik alıkonulması, Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyet-i Celîlesi'ne teblîğ ve iş'âr ve muhtâc-ı arz u istîzân olan îcâbât-ı sâ'ire başkaca cânib-i âlî-i nezâret-penâhîlerine ve makâm-ı vâlâ-yı Ser'askerî'ye izbâr kılınmış ve vilâyetce ittihâz edilen tedâbirin şimdilik bu sûretle semere-bahş olması muvaffakiyyât-ı seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî âsâr-ı celîlesinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 29 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 3 Teşrîn-i Evvel sene [1]314

Musul Vâlîsi

Müşîr

Bende

es-Seyyid Mehmed Ârif

Musul Vilâyeti

Mektûbî Kalemî**Aded****124**

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Sâye-i kudret-vâye-i hazret-i pâdişâhîde icrâ-yı müsâlahalarına muvaffakiyyet hâsıl olan ve tafsîlâtı arıza-i mahsûsa-i âcizânemle cânib-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerine arz u iş'âr kılınan Hemavend ve Şivan ve Şeyh Bizîni aşîretlerinin te'lîf-i beynleriyle şerâ'it-i sulhiyyenin kararlaştırılması ve tarafeyn yedindeki menhûbâtın istirdâdı ve aşâ'ir-i mezkûre rû'esâsına nesâyih-i lâzımenin bi'l-icrâ emniyyet veistirâhat-ı umûmiyyenin te'yîd ve istikmâli zımında taraf-ı âcizânemden vukû' bulan teblîgât ve vesâyâ üzerine Süleymaniye cihetinden Câf Aşâ'iri Re'îsi sa'âdetlü Mahmud ve Gülanber kazâsı Kâ'im-i makâmı Osman paşalar ile Süleymaniye Nakîbi fazîletlü Mustafa Efendi ve Kerkük cihetinden Müftî-i belde fazîletlü Hasan Efendi ve Meclis-i İdâre-i Livâ a'zâsından Ahmed Bey ve Kerkük Jandarma Taburu Binbaşısı Hasan Ağa Bâziyân kazâsı merkezi olan Çemçemâl'e azîmet ve bir müddet ikâmetle vesâyâ-yı mesbûka ve ta'lîmât dâ'iresinde iltizâm eyledikleri tedâbîr-i hekîmâne ile esâs musâlahâ ta'yîn ve tarafeynin emniyyet ve râhatları i'âde ve takrîr edilerek ref'-i muhâsamât ve men'-i hâdisât husûslarında sa'y ve ikdâmları görülmüş olduğuna ve bu havâlîce rû'esâ-yı aşâ'ir ile mütehayyizân ve eşrâfdan icrâ'at-ı hükûmetde hidemât-ı memdûhaları müşâhid olanların ta'attufât-ı seniyyeye mazhariyyetleri emsâli için bâdî-i teşvîk olacağı gibi, hükûmetce defeavâ'id ve muhassenâtı istilzâm eyleyeceğine mebnî mûmâ-ileyhimin ve bir müddetden berü Çemçemâl'de ârâm-sâz müfreze-i askeriyye kumandanı Binbaşı Hacı Emin Efendi'nin te'mîn-i inzibât emrinde hüsn-i hidmeti iş'ârât-ı mahalliyye ile musaddak olduğundan anın dahi birer İftihâr Madalyasıyla taltîfleri ve nezd-i sâmi-i âsafânelerinde rehîn-i tasvîb olduğu halde âcizleriyle îfâ-yı vazîfede ikdâm ve mesâ'îsi ve müsâlahaya â'id muhâberâtın sür'at-i cereyânında gayret ve reviiyeti görülen mektûbî-i vilâyet sa'âdetlü Remzi Beyefendi hazretlerine de birer altun Liyâkât Madalyası ihsânı husûsuna delâlet-i aliyye-i dâverânelerinin bî-dirîğ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

Fî 29 Cemâziye'l-evvel sene [1]316

ve

Fî 3 Teşrîn-i Evvel sene [1]314

Musul Vâlîsi

Müşîr

Bende
es-Seyyid Mehmed Ârif

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye
Mektûbî Kalemî
Aded
3389

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Yekdiğeri aleyhinde tecâvüzâta kıyâm eden Hemavend ve Şivanlıların te'lîf-i beynleri zımnında mahallî mutasarrıflıklarına vukû' bulan iş'âr üzerine me'mûrîn-i sulhiyye bi't-ta'yîn merkez ittihâz edilen Bâziyân kazâsına gönderilerek, Hemavend ve Şivanlılarla, Şivan'a iltihâk eden Şeyh Bizînî aşîretlerinin usûl-i aşâ'ire tevîkan şimdilik musâlahaları bi'l-icrâ icâbât-ı sulhiyyeyi mutazammın evrâkın der-dest-i isrâ bulunduğu, mezkûr mutasarrıflıklar ile me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim tarafından iş'âr edildiğine ve bu da cümle-i muvaffakiyyât-ı celîle-i cenâb-ı pâdişâhîden bulunduğu da'ir, Musul Vilâyet-i Celîlesinden gelen telgrafnâme 23 Eylûl sene [1]314 târîhli tezkire-i âcizî ile takdîm kılınmış idi. Evrâk-ı merkûmenin gönderildiğini ve şerâ'it-i sulhiyye ile ittihâz kılınan tedâbîr-i askeriyyenin tafsîlâtını ve ba'zı ifâdâtı mutazammın vilâyet-i müşârûn-ileyhâdan bu kerre tevârüd eden 3 Teşrîn-i Evvel sene [1]314 târîhli tahrîrât dahi melfûfâtıyla huzûr-ı âlî-i Sadâret-penâhîleri'ne takdîm kılınmıştır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 22 Cemâziye'l-âhire sene 1316

ve

Fî 26 Teşrîn-i Evvel sene 1314

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Mehmed Memdûh

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi
Dördüncü Şu'besi
1577

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Yekdiğeri aleyhinde tecâvüzâta kıyâm eden Hemavend ve Şivanlılar ile Şivan'a iltihâk eden Şeyh Bizînî aşîretleri arasında takarrür eden şerâ'it-i sulhiyye ile ittihâz kılınan tedâbîr-i askeriyyenin tafsîlâtını mutazammın Musul Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne meb'ûs tahrîrâtın, nezâret-i müşârün-ileyhânın ol bâbdaki tezkiresiyle ma'an irsâl buyurulduğu beyân-ı âlîsiyle îfâ-yı muktezâsını âmir şeref-vârid olan fî 2 Teşrîn-i Sâni sene [1]314 târîhlü ve bin yüz yirmi bir numaralı tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine cihet-i askeriyyeye ta'alluk eden mevâdd hakkında Altıncı Ordu-yı Hümayûn Müşîriyyet-i Celîlesi'nden bâ-telgrafnâme-i çâkerî istifâr-ı mütâlâ'a kılındığından, cevâb vürûdunda iktizâ-yı hâl îfâ edileceğinin cevâben taraf-ı sâmi-i dâver-i efhâmîlerine iş'ârıyla cihet-i mülkiyyeye â'id mevâdd hakkında da muktezâsı îfâ buyurulmak üzere tezkire-i mezkûrenin takımıyla i'ade ve takdîmi Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi'nden ifâde olunarak tezkire-i mezkûre takımıyla matviyyen i'ade ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 6 Receb sene [1]316

ve

Fî 8 Teşrîn-i Sâni sene [1]314

Ser'asker

Bende

Rızâ

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye

Aded

Musul Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne mevrûd telgrafnâme halli

Züvvâr-ı İrânîyye menhûbâtının istirdâdı için Mîralay Reşîd Bey'in kumandasıyla daha bir bölüğün sevki husûsunun kararlaştırıldığı ve Kerkük mutasarrıfının dahi mîr-i mûmâ-ileyhle birlikde bulunmasının tebliğ kılındığı 28 Teşrîn-i Sâni sene [1]314 târîhli telgrafla arz olunmuş idi. Kerkük sancağının ahvâl-i hâzırası îcâbınca, kendüsünün merkezden tebâ'üdü câ'iz olamayacağından ve bu işin müstakillen mîr-i mûmâ-ileyh uhdesine kalması îcâb-ı maslahata daha muvâfık olacağı fırka kumandanlığı vekâletinden bildirildiğinden bahisle, yalnız mîr-i mûmâ-ileyhle bulunmak üzere livâ tabur ağasının i'zâmı mutasarrıf-ı livânın iş'ârı üzerine kararlaştırılmış ise de Şeyh Bizînî Aşîreti Ağası Reşîd ile avanesi Köysancaklı Hamîd Ağâ'nın ağnâmını nehb ve ademlerinden yedi nefer katl ve bir kaçını hayyen ve yüz kadar tüfenkleriyle ma'an der-dest eyledikleri ve Şeyh Bizînîlilerden bir nefer maktûl

olduğu ve geçende akdedilen müsâlahâ hilâfı olarak Hemavendliler bi't-tecemmu' Şivanlılar üzerine hücum eden Şivan'ın karyesini kurşun altına aldıkları Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflıklarından bildirilmesine binâ'en bi'l-muhâbere müşîriyyet-i celîleden alınan telgraflarda vukû'âtın hîn-i zuhûrunda tedâbîr-i şahsiyyeye mürâca'at etmeyen mutasarrıfların aczinden bahisle, mezkûr Hemavend ve Şivanlıların tecâvüzâtının tedâbîr-i muvakkateden olmak üzere evvelce gönderilen hey'et-i sulhiyye ma'rifetiyle alınmış ve bu iki aşîret işinin esâsından tashîhi çâresine bakılmak emrinin istihsâli iş'âr olunmakda olup, ancak müsâlahaya tevessül olunmak aşâyir-i sâ'ireyi şımartmaktan başka bir fâ'ide hâsıl edemeyeceği ve müsâlahanın husûlû farz olursa bile devâm edemeyeceği geçenki müsâlahanın nakzıyla ve ahvâl-i mâliyenin hudûsuyla ma'lûm olduğundan ve denildiği gibi Kerkük, Süleymaniye mutasarrıflarının umûr-ı inzibâtiyedeki aczleri dahi kâbil-i inkâr olmadığından müşîriyyet-i müşârûn-ileyhânın iş'ârı vecihle bu ahvâl esâsından tashîh edilmek üzere satvet-i cünûdiyye ve mehâbet-i askeriyye gösterilmesi ve her iki livâ idâresinin eyâdî-i iktidâra tevdî'i muktezî ise de icrâ-yı îcâbı merhûn-ı irâde-i celîle-i nezâret-penâhîleridir, fermân.

Fî 10 Kânûn-ı Evvel sene [1]314

Mu'âvin
Hamdi

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye
Mektûbî Kalemi
Aded
4220

Huzûr-ı alî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Müsta'cel

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Kerkük sancağı me'mûrîn-i mülkiyyesinin adem-i idâre ve sû'-i tedbîrlerinden istifâde etmekde olan aşâ'ir beyinde hilâf-ı marzî-i âlî bir takım fenâlıklar zuhûr ve devâm etmekde ve bunlara me'mûrîn-i mezkûre tarafından nazar-ı bî-kaydî ile bakılmakda olduğuna dâ'ir taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'den takdîm kılınan tezkirenin irsâliyle iktizâsının îfâ ve inbâsı lüzûmunu mutazammın enâmîl-i zîb-i ta'zîm olan 13 Kânûn-ı Evvel sene [1]314 târîh ve üç bin üç yüz kırk iki numaralı tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri mütâla'a-güzâr-ı âcizî oldu. Züvvâr-ı İrânîyye menhûbâtının istirdâdı için Mîralay Reşîd Bey'in kumandasıyla daha bir bölüğün sevki kararlaştırılıp, Kerkük mutasarrıfının dahi birlikde bulunması hakkında vukû' bulan teblîğce cevâben livâ-i mezbûrun ahvâl-i hâzırası îcâbınca kendisinin merkezden tebâ'üdü câ'iz olamayacağından ve bu işin mîr-i mûmâ-ileyh uhdesinde kalması îcâb-ı maslahata evfak olacağı fırka kumandanlığı vekâleti'nden bildirildiğinden bahisle, livâ tabur ağasının i'zâmı mutasarrıf-ı livânın iş'ârı üzerine tensîb edilmiş ise de Şeyh Bizînî Aşîreti Ağası Reşîd ile avanesi yine nehb ü gâret ve katl-i nüfûsa cür'et etdikleri Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflıklarından bildirilmesiyle bi'l-muhâbere aşîret işinin esâsından tashîhi çaresine bakılması ve mutasarrıfların îfâ-yı vazîfede hakkıyla ihtimâm göstermemekde bulunduğu Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyyet-i Celîlesi'nden iş'âr edilmekde olup, ancak müsâlahaya tevessül aşâ'ir-i sâ'ireyi şımartmakdan başka bir netîce hâsıl etmeyeceği ve mezkûr livâlar mutasarrıflarının umûr-ı inzibâtıyede aczleri kâbil-i inkâr olmadığı Musul Vilâyeti'nden alınup tevdi' buyurulan tezkirenin i'âdesiyle berâber takdîm kılınan 10 Kânûn-ı Evvel sene [1]314 târîhli telgrafnâmede izbâr olunmuştur. Musul vilâyetinin ahvâline dâ'ir evvel ve âhir cereyân eden muhâberâtdan ma'lûm-ı âlî-i fehâmet-penâhîleri buyurulduğu üzre, oralarda beyne'l-aşâyir mukâtelât ve münâza'ât mütevâliyü'l-vukû' olarak müsâlahaya husûlüne bi'd-defe'ât tevessül edilmiş iken bir netîce hâsıl olmayup zamân-ı kalîl zarfında mücâdelât yine ser-nümâ-yı zuhûr olmakda ve Hemavend ve Şivanlılar ile Şivan'a iltihâk eden Şeyh Bizînî aşîretleri arasında takarrür ettiği 23 Eylül sene [1]314 ve 26 Teşrîn-i Evvel sene-i m[ezbûr] târîhlerinde arz ve iş'âr kılınan sulh ve i'tilâfın mübeddel-i şekâvet ve ihtilâf olması da buna mü'eyyed bulunmakdadır. İşte şu haller cibâyet-i emvâle kadar te'sîr etmekle vâridât-ı mahalliyye seneden seneye tedennîye yüz tutduğu ve tahsîlât mâddesi de ol nisbetde sekte-dâr olduğu, oraya me'mûren azîmet ve avdet eden hey'et-i tefîşîyyenin verdiği lâyiha muhteviyâtından da müstebân olmağla keyfiyyet Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâca dahi nazar-ı te'emmülü celbeylemiş idi. Mutasarrıfların aczinden bahs olunmakda ise de mutasarrıfların umûr-ı inzibâtıyede vesâ'it-i icrâ'iyyesi jandarmalardan ibâret olacağına ve serkeşliği

i'tiyâd eden aşâ'irin ellerinde Martini taklîdi mükemmel esliha mevcûd bulunduğuna ve isti'mâl etdikleri şu tüfenkler Musul dâhilinde yapılmakda ve hatta civâr vilâyetlere bile hafiyen nakl ile satılmakda olduğuna bakılınca cehâlet sâ'ikasıyla miyânelerinde temdîd-i ihtilâfa ve nehb u katl ve itlâfa alışmış aşîretler halkını, dâ'ire-i ıslâh ve sükûnete ırcâ' için jandarma vâsıtasıyla icrâ olunacak nümâyîş ciddî ve dâ'imî bir sûrette medâr-ı istikrâr-ı âsâyîş olamayacağından ve Musul Vâlîsi Arif Paşa'nın geçende irtihâli vukû'a gelerek tedâbîr-i sâ'ibe ittihâzı emrinde mutasarrıfların tebdîlinden evvel orası bir vâlîye muhtâc bulunduğundan, Musul vilâyetince muhâlif-i rızâ-yı bârî ve şehriyârî ahvâlin izâlesiyle berâber emvâl-i devletin dahi eyâdî-i igtisâbdan alınması her neye mutavakkıf ise ehemmiyyet ve müsta'celiyyet-i maslahat iktizâsınca emr ü inbâsı menûât-ı re'y-i âlî-i Sadâret-penâhîleri'dir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Şa'ban sene [1]316

ve

Fî 21 Kânûn-ı Evvel sene [1]314

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Mehmed Memdûh

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

1341

Kerkük sancağı me'mûrîn-i mülkiyyesinin adem-i idâre ve sû'-i tedbîrinden istifâde etmekde olan aşâyir beyninde hilâf-ı marzî-i âlî bir takım fenâlıklar zuhûr ve devâm etmekde ve bunlara me'mûrîn-i mezkûre tarafından nazar-ı bî-kaydî ile bakılmakda olduğuna dâ'ir taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'den vârid olan tezkirenin irsâliyle iktizâsının îfâ ve inbâsı Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne yazılmış idi. Aşâyir-i merkûme beyninde zuhûr etmekde olan yolsuzlukların esbâb-ı mûcibesinden bast ü temhîdiyle nehb u katl ve itlâfa alışmış olan aşâyir-i merkûmenin dâ'ire-i salâh ve sükûnete ırcâ'ı için evvel-i emirde vâlîden hâlî bulunan Musul vilâyetine münâsib bir zâtın ta'yîni lüzûmunu hâvî nezâret-i müşârun-ileyhânın tezkiresi melfûflarıyla arz u takdîm

kılınmağın ol bâbda her ne vechile emr ü fermân buyurulur ise, mantûk-ı celîle infâz olunur, efendim.

Fî 24 Şa‘ban sene [1]316

Fî 26 Kânûn-ı Evvel sene [1]314

Sadr-ı a‘zam

Rıf‘at

BOA. Y. A. HUS, nr. 392/71

- 56 -

MUSUL'DAKİ KELDÂNÎ KİLİSESİNİN YENİDEN İNŞÂSI

[Musul'un Re'sü'l-kûr mahallesinde harab bir durumda bulunan "Mar Karyakos [Mar Karbakos]" isimli Keldânî kilisesinin yeniden inşasına izin verilmesi hususunda Musul Keldânî patrik vekilinin isteğinin incelendiği; etrafındaki ziraata ait araziye tecavüz etmemek ve kimseden zorla para toplamamak şartıyla gereken ruhsatın verilmesi için Dîvânı-ı Hümayûn Kalemi'ne havalesine karar verildiği hakkında **Sadâret tezkiresi.**]

24 L. 1316 (7 Mart 1899)

Keldânî Patrikliği

Aded

Nefs-i Musul'da Re'sü'l-kûr Mahallesi'nde inşâsı istid‘â olunan Keldânî kilisesi içün i‘âne verecek olanların esâmîsiyle mikdâr-ı i‘âneyi hâvî defterdir.

Guruş

30000	Kilise evkâfindan	
15000	Patrikhâne cânibinden	
5000	Kilisenin cemâ‘atinden——	Beyânı

50000	1500	Süleyman Yunus Efendi
Yalnız elli bin guruşdur	1500	Hâce Numan Şammas Alus
	1250	Hâce Abdülahad Kas-Cercis
	750	Hâce Sem'an Benna
	5000ş	

Fî 7 Haziran sene [1]314

ed-dâ'î

Keldânî Patriği Nâ'ib-i Umûmîsi
el-Matran Yusuf İlya Hayyat

Keldânî Patrikliği**Aded**

Nefs-i Musul'da Re'sü'l-kûr Mahallesi'nde Keldânî cemâ'atine mahsûs olmak üzere tûlen yirmi sekiz ve arzen on beş ve irtifâ'en on iki metre a'şârîde olarak inşâsı istid'â olunan kilisenin keşif varakasıdır.

Kısımların Ta'rifî:	<u>Tûlen</u> <u>Metre</u>	<u>Arzen</u> <u>Metre</u>	<u>Umkan</u> <u>veyâ</u> <u>irtifâ'en</u> <u>Metre</u>	<u>Metre</u>	<u>Kıyye</u> <u>mûka'ab</u>	<u>Yekûn</u> <u>guruş</u>	<u>Guruş</u>
Temeller							
Dîvarlara â'id temellerin hafrı	86	1	3	an	258	2	516
Direklere â'id temellerin hafrı	aded 6	1	3	"	18	2	36
Âdî kireç ve taş ile olan inşâ'at:							
Dîvarların temelleri	86	1	3	"	258	30	7740
Direklerin temelleri	aded 6	1	3	"	18	30	540
Dîvârlar	86	1	12	"	1032	30	30960
Kubbeler	28	1	15	"	420	30	12600
Kapı ve pencereler için tenzîli					an metre kıyye 28	30	840
Kireç ile sıva:							
Dîvârlara	86	"	12	metro mürebba'"			2064

Kubbelere	28	"	15	"	420	2	"	840
Mermer taşıyla döşeme	28	"	15	"	420	7	"	2940
	<u>aded</u>	<u>kıyye</u>						
Mermer direkleri	6	500						3000
Kapı	2	150						300
Pencere	8	90						<u>720</u>
								61416
Eski kiliseden hâsıl olacak enkâzın esmânı tenzili								<u>11416</u>
								50000
								guruş
								Yalnız elli bin
								guruşdur.

Kireç ve taş ile olan inşâ'âtın beher metre müka'abın esmânı

Guruş	Pâre	
7	20	Taşın beher metre müka'ab esmânı
15	20	Kirecin esmânı
7	"	El ücreti
<u> </u>	<u> </u>	
30	"	

Fî 7 Haziran sene [1]314

ed-dâ'î

Keldânî Patriği Nâ'ib-i Umûmîsi
el-Matran Yusuf İlyâ Hayyat

Belediyece görülmüşdür

Fî 27 Temmuz sene [1]314

Belediye mühendisi

Bende

İsmail Hakkı

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye Dâ'iresi

Aded

2715

Musul şehrinde Re'sü'l-kûr Mahallesi'nde kâ'in ve Mar Karyakos [Mar Karbakos] nâmıyla ma'rûf Keldânî Kilisesi'nin harâb olmasına mebnî hedmiyle müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı hakkında, Musul Keldânî patriği vekîl-i umûmîsi tarafından vukû' bulan istid'â üzerine icrâ kılınan tahkîkâtı hâvî Musul Vilâyeti İdâre Meclisi'nden tanzîm ve irsâl olunup, Dâhiliye Nezâreti'nden bâ-tezkire tevdî' olunan mazbata ve evrâk-ı müteferri'âsının takdîmiyle îfâ-yı muktezâsı ifâdesini mutazammın Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin 16 Receb sene 1316 târîh ve beş yüz kırk bir numaralı tezkiresi ve melfûfâtı Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'nin müzekkiresiyle Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulmağla Mülkiye Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

İş'âr-ı mahallîye nazaran mezkûr kilisenin tûlen yirmi üç ve arzen on üç ve irtifâ'en sekiz metreden ibâret olan kubbeleri mâ'il-i inhidâm olmasıyla hedm olunarak kilise havlisinden tûlen beş ve arzen üç metrelik bir mahall ilâvesiyle tûlen yirmi sekiz ve arzen on beş ve irtifâ'en on iki metre olmak üzere tecdîden inşâ ve enkâz esmânından mâ'adâ sarfı iktizâ eden elli bin gurusun otuz bin gurusu kilise evkâfından ve on beş bin gurusu patrikhânedan ve beş bin gurusu dahi kilise cemâ'atinin erbâb-ı yesârı tarafından tesviye ve îfâ olunacağı ve mahalle-i mezkûrede İslâm hâneleri mevcûd ise de mülâsık olmadığı gibi civârında dahi câmi'-i şerîf ve hayrât ve müberrât ve kılâ'-ı hâkânî bulunmadığı ve Keldânî cemâ'atından nefsi Musul şehrinde bin otuz dokuz nüfûs-ı zükûr bulunduğu ve bir gûne mahzûrî olmadığı anlaşılmış ve nefsi Musul şehrinde Mar Karyakos [Mar Karbakos] nâmıyla Keldânî cemâ'atine mahsûs olmak üzere kilise inşâsı için ruhsatı hâvî emr-i âlî ısdârına dâ'ir kayd bulunmadığı gösterilmiş olduğundan bi'l-istîzân makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî olduğu hâlde, zikrolunan mikdâr zirâ'lar tecâvüz edilmemek ve masârif-i inşâ'ıyye ber-minvâl-i muharrer tesviye olunup bu vâsıta ile kimseden cebren akçe ahz ve yâhud suver-i sâ'ire ile tazyîk ve iz'âc olunmak gibi hâlât vukû'a getirilmemek üzere ruhsatı hâvî emr-i âlî ısdârı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne havâlesi ve Adliye ve Mezâhib ve Dâhiliye nezâretlerine ma'lûmât i'tâsı tezekkür ve keşif ve i'âne defterleriyle resim leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 5 Ramazan sene [1]316

ve

Fî 5 Kânûn-ı Sânî sene [1]314

Şûrâ-yı Devlet

Re'îsi

Mehmed Sa'id

[ve diğ. a'zâların mühürleri]

Bâb-ı Âlî**Dâ'ire-i Sadâret****Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn****3072**

Atûfetlü efendim hazretleri,

Musul şehrinde Re'sü'l-kûr Mahallesi'nde kâ'in Mar Karyakos[Mar Karbakos] nâmıyla ma'rûf Keldânî Kilisesi'nin harâb olmasına mebnî bi'l-hedmi müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı Musul Keldânî patrik vekîli tarafından istid'â olunmuş ve mezkûr kilisenin mâ'il-i inhidâm olan kubbelerinin hedmi ve kilise havâlîsinden tûlen beş ve arzen üç metrelik bir mahall ilâvesi ile tûlen yirmi sekiz ve arzen on beş ve irtifâ'en on iki metre olmak üzere müceddeden inşâ ve enkâz esmânından mâ'adâ, sarfı iktizâ eden elli bin guruşun otuz bin guruşu kilise evkâfından ve on beş bin guruşu patrikhânedan ve beş bin guruşu dahi kilise cemâ'atinin erbâb-ı yesârı tarafından tesviye ve îfâ olunacağı ve mahalle-i mezkûrede İslâm hâneleri mevcûd ise de mulâsık olmadığı gibi civârında câmi'-i şerîf ve hayrât u müberrât ve kılâ'-ı hâkânî bulunmadığı ve Keldânî cemâ'atinden nefsi-i Musul şehrinde bin otuz nüfûs-ı zükûr bulunduğu ve ol bâbda bir gûne mahzûr olmadığı ve mezkûr kilisenin inşâsı içün ruhsatı hâvî emr-i âlî ısdârına dâ'ir kayd ve ma'lûmât olmadığı iş'âr-ı mahallîden anlaşılmış olduğundan sûret-i istid'â makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî buyurulduğu hâlde Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî müzekkiresinde gösterildiği vechile zikrolunan mikdâr zirâ'lar tecâvüz edilmemek ve masârif-i inşâ'ıyye ber-minvâl-i muharrer tesviye olunup, bu vesîle ile kimesneden cebren akçe ahz veyâ suver-i sâ'ire ile tazyîk ve iz'âc olunmak gibi hâlât vukû'a getirilmemek üzere ruhsatı hâvî emr-i âlî ısdârı husûsunun kalem-i mezkûre havâlesi ve mu'âmele-i müteferri'âsının icrâsı tezekkür edildiğine dâ'ir Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi'nin mazbatası melfûflarıyla arz u takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allık buyurulur ise mantûk-ı celîli infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 24 Şevval sene [1]316

Fî 23 Şubat sene [1]314

Sadr-ı a'zam

Rıf'at

BOA. Y.A.RES, nr. 98/40

- 57 -

**MUSUL'A GELEREK İLTİCÂ İSTEĞİNDE BULUNAN
HEMAVENDLİLERİN KABULÜ**

[Musul'a gelerek ilticâ isteğinde bulunan Hemavendlilerin isteklerinin kabulü ve Adana'da kendilerine verilmekte olan yevmiyelerin aynen ödenmesine dair irâde.]

13 Ş. 1319 (25 Kasım 1901)

**Yıldız Sarây-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi
5947**

Musul vilâyetine gelen ve âtîfet u merhamet-i seniyyeye ilticâ eyleyen Hemavendlilerin kabûl-ı dehâletleri ile kendilerine Adana'da i'tâ olunmakda olan yevmiyenin kemâ-kân i'tâsı Musul Vâlî Vekâleti'nden vukû' bulan arz u iş'âr üzerine şeref-sudûr buyurulan -i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 13 Şa'bân sene [1]319

ve

Fî 11 Teşrîn-i Sâni sene [1]317

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende
Tahsin

BOA. İrâde Husûsî, nr. 29/Ş. 1319

- 58 -

MUSUL'DA SANÂİYİ MEKTEBİ İLE HASTAHANE İNŞASI

[Masrafları Dicle nehri üzerindeki köprü gelirlerinden karşılanmak üzere Musul'da bir sanâyi mektebi ile bir hastahane inşası için Musul Vâliliği'ne izin verildiğine dair irâde.]

30 Ş. 1319 (12 Aralık 1901)

Yıldız Sarây-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dâ'iresi
6639

Ba'zı emsâli vechile inşâsı ve ba'dehu idâresi masârifine Musul şehri pîş-gâhında cereyân eden Dicle nehri üzerine mebnî köprünün hâsılâtı karşuluk ittihâz olunmak üzere Musul'da nâm-ı nâmî-i hazret-i hilâfet-penâhîye olarak bir mekteb-i sanâyi' ile hastahâne inşâsı için Musul vilâyetine me'zûniyyet i'tâsı vilâyet-i mezkûre meclis-i idâresinin -yı telgrâfîsi üzerine şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 30 Şa'bân sene [1]319

ve

Ser-kâtib-i Hazret-i

Fî 28 Teşrîn-i Sânî sene [1]317

Şehriyârî

Bende

Tahsin**BOA. İrâde Husûsî, nr. 104/Ş. 1319****- 59 -****İŞLETMEYE VERİLECEK BAĞDAD VE MUSUL PETROL
REZERVLERİNİN YENİDEN BELİRLENMESİ**

*[Bağdad ve Musul'da bulunup araştırma ve işletme yetkisi Hazîne-i Hâssa'ya âit olan petrol ve neft madenlerinin İran'ın Zevab şehrinde bulunan petrolden önce işletmeye alınmasıyla Hindistan ticaretinin elde edilmesi, petrol temin yollarının kesilmemesi ve İran ile rekabetin işbirliğine dönüştürülmesi gibi bir çok menfaatler sağlanacağından, buraların bir an önce işletmeye alınmasının Mösyö Rozo tarafından Hazîne-i Hâssa'dan talep edildiği ve teklif verildiği, fakat Bağdad demiryolu için o taraflarda araştırma yapan Alman memurlar tarafından verilen bilgilere göre, Musul petrol madenlerinin Rusya petrol madenleriyle rekabet edecek düzeyde olduğu belirtildiğinden verilen teklifin kabul edilmeyerek buralardaki madenlerin rezervlerine göre işletme şartlarının yeniden belirlenmesi hususunda **Sadâret tezkiresi.**]*

2 Za. 1319 (10 Şubat 1902)

Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne**Emlâk-ı Hümâyûn İdâresi****Aded**

26 Teşrîn-i Sânî sene 1901/ 14 Ş. sene 1319 târihiyle ve Rozo imzâsıyla Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Nezâreti'ne verilen istid'ânâmenin sûretidir.

Musul ve Bağdad havâlisinde bulunan petrol ma'denlerinin işletilmesi iki buçuk sene mukaddem mevki'-i münâkasaya vaz' edilmiş ve üzerimde takarrur eylemiş idi ise de şimdiye kadar bunun mer'iyet-i ahkâmı husûsuna bir irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte'allık buyurulmadı.

Şu müddet zarfında mezkûr menâbi'in değerini fevka'l-hadd tenkîs edecek bir hâl vukû' bulmuştur. Şöyle ki: Fransa Ma'ârif Nezâreti Murahhası Mühendis Mösyö Morgan tarafından İran'da vukû' bulan taharriyât netîcesinde "Zevâb" şehri cenûbunda zengin petrol menâbi'i bulunmuş ve bu menâbi'-i İrânîyye'yi işletmek için bir şirket teşekkül etmiş olduğunu haber aldım. Zevâb havâlisi, Basra körfezine Musul ve Bağdad taraflarında bulunan menâbi'-i Osmâniyye mevâki'inden daha ziyâde karîbdır. Zât-ı âlî-i nezâret-penâhîlerince de hafî değildir ki, menâbi'-i mezkûrenin işletilmesi tabî'î Musul ve Bağdad petrollerine karşı bir rekâbet tevîd edecekdir. Yine ma'lûm-ı devletleridir ki, İran'da bulunan şu petrol menâbi'i "Kütveysi"'ye kadar mümtedd olup petrol hâsılâtı hemen masrafsız denecek derecede cüz'î bir ücretle "Kârûn" nehri ve "Şattu'l-kûbân" vâsıtasıyla Basra Körfezi'nde bulunan Kûbân'a sevk edilebilir. Vâkı'a İran'da bulunan petrol mes'elesine olup bitmiş nazarıyla bakılamaz. Fakat o husûsda iştigâl eden şirket Musul ve Bağdad civârında bulunan Osmanlı petrollerinden istifâde edilmeğe başlanmazdan mukaddem te'essüs eder ve işe başlarsa elbette ki Hindistan'ın şu kalem ticâretini elde edecek ve Osmanlı petrollerinin mahreclerini seddeleyecektir ve şâyet Zevâb petrollerinden mukaddem Musul ve Bağdad petrolleri ihrâcâtına bed' ü mübâşeret edilirse, Hindistan'ın şu kalem ticâretini elde etmek kolay olacaktır. Hâl ve mevki' Osmanlı petrol menâbi'inin nef'ini istilzâm eder bir sûrete inkılâb ederse Zevâb İhrâcât Şirket-i müstakbelesi şu hâli nazar-ı dikkat ve i'tibâra almağa mecbûr olacak ve kazanılan şu kısım ticâreti elde edebilmekdeki müşkilâtı derpîş-i mülâhaza ederek Osmanlı petrollerini işletmek için teşekkül eden şirkete rekâbet etmekden ise anınla ittihâd etmesi evlâ bulunacaktır. Zannedersem bunu nazar-ı dikkat-i sâmillerine arz etmek kâfidir. Şâyet bu servet-i tabî'iyyenin kıymet-i hâzırasından bir kısım-ı mühimminin gâ'ib olmaması matlûb ve mültezem ise hemân Musul ve Bağdad petrolleri işletilmeğe başlanmak lüzûmu gayr-i kâbil-i redd ü cerh bir hakikat olarak telakkî edilmelidir.

Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne
Aded

7

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Umûm ma'âdin hakkında taraf-ı sâmi-i dâver-i a'zamîlerince tedkîkât icrâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîden bulunmasına binâ'en i'mâl ve ihrâcî imtiyâzı Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'de bulunan petrol ve neft ma'denleri için cereyân etmekde olan tedkîkât netâyicinin savb-ı sâmi-i fahîmânelerine arz u iş'âr edilmedikce bir mu'âmele-i kat'îyye icrâ olunmaması hâme-pirâ-yı ta'zîm olan 3 Kânûn-ı Sâni sene [1]317 târîhlü ve elli dört numaralı tezkire-i sâmiye-i asaf-ı efhâmîlerinde emr ü izbâr buyurulmuşdur. Bağdad ve Musul vilâyetleri dâhilinde bulunup, taharrîsiyle işletilmesi imtiyâzı Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'ye i'tâ buyurulmuş olan petrol ve neft ma'denleri hakkında mukaddemâ Hazîne-i Hâssa mühendislerince icrâ ettirilen tahkîkât ve andan sonra da Avrupa'dan celbolunan Mühendis Mösyö Jakrez tarafından vukû' bulan keşfiyyât netâ'icine ve İskenderun petrol ma'deninin işletme mukâvelenâmesiyle bu bâbda sebceden mu'âmelâtı mutazammın olup, Orman ve Ma'âdin Nezâret-i Celîlesi'nden celbedilen evrâk muhteviyâtına ibtinâ'en zuhûr eden talebler ile müzâkere ve akd-i mukâveleye girişildikde bunlardan Mösyö Rozo mezkûr petrol menâbi'inden ihrâc olunacak ham mahsûlün masârif-i ihrâciyye vesâ'iresi kendüsüne râci' olmak şartıyla yüzde onu Hazîne-i Hâssa'ya â'it olmak ve hazîne hissesini dilerse aynen ve dilerse beher tonilato için ta'yîn olunan ve beş senede bir icrâ edilecek tedkîkât-ı hesâbiyyenin göstereceği hâl ve netîceye göre ta'dîl edilebilecek olan yarım Osmanlı altunu fi'ât üzerinden istîfâ eylemek ve hisse-i mebhûse hiç bir vakit senevî iki bin Osmanlı altunundan dûn olmamak ve müte'ahhid ile makâmına kâ'im olacak şirket menâbi'-i mezkûreye müte'allık kâffe-i husûsâtta Devlet-i Aliyye'nin kavânîn ve nizâmât-ı hâliye ve müstakbelesine tamâmla tevîk-i harekete ve mühendis ve ustabaşidan mâ'adâ lüzûmu olan me'mûrîn ve ameleyi tebe'a-i Osmâniyye'den ve bulunduğu mahaller ahâlîsinden intihâb ve istihdâma mecbûr bulunmak ve menâbi'-i mezbûre hakkındaki keşfiyyât-ı ibtidâ'îyyeyi mukâvelenin imzâ olunduğu târîhden i'tibâren dokuz mâh zarfında bi'l-îfâ işe mübâşeret edüp etmeyeceğine dâ'ir hazîneye müddet-i mezkûre nihâyetinde resmen cevâb-ı kat'î vermek ve işletme hakkı kırk sene devâm eylemek şartlarıyla kabûle muvâfakatini beyân etdiği gibi Nemlizâde sa'âdetlü Tahsin Paşa hazretleri ise beher tonilato ham petrole ta'yîn edilen yarım Osmanlı lirasının otuz guraşa tenzîli ve mukâvelenâmenin kesb-i kat'îyyet etdiği târîhden i'tibâren ameliyâta mübâşeret için verilen bir senelik ruhsat ve müsâ'adenin bir sene daha temdîdi ve petrol yataklarının

mehârici üzerinden tarîk ve demiryolu geçirilmesi îcâb ettiği hâlde bundan tevellüd edecek zarar u ziyânın hazîneye tahmîli ve mukâvelede mezkûr cezâ-yı nakdîlerin vakt u zamânı ile adem-i tesviyesi takdîrinde hazînenin fesh-i mukâveleye olan hakk ve salâhiyetinin bir kaç def'alar ihtârât icrâ edilmek şartı üzerinde takyîdi ve yapılacak ebniye ve emâkinin müsakkafât vergisinden istisnâsı gibi menâfi-i hazîne ve ahâlî ile bi'l-vücûh gayr-i kâbil-i i'tilâf görülen şartların kabûlünü teklîf eylemiş olmasıyla Mösyö Rozo'nun teklîfâtı menfa'at-ı hazîne nokta-i nazarından daha münâsib görülerek keyfiyyet 13 Teşrîn-i Sânî ve 13 Şubat sene [1]314 târîhlerinde atebe-i ulyâyî hazret-i tâc-dârîye arz olunmuş idi. Ahîren 16 Mayıs sene [1]316 târîhinde Kerkük nakîbü'l-eşrâf kâ'im-i makâmı sâbık es-Seyyid Abdüssettâr ve Dârü's-şafaka kimyâ mu'allimi Halid efendilerle Berlin'de kâ'in Deutsch Ottomanische Mandeli sendikaları vekîli tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den Mösyö Corciyani taraflarından bir Alman sendikası nâmına mürâca'at olunarak ta'yîn ve takdîr kılınacak bir bedel-i maktû'adan mâ'adâ hâsılât-ı sâfiyyeye hazînenin dahi iştirâk etdirilmesi şartının derc ve ilâvesiyle ma'âdin-i mebhûsenin işletilmesi hakkının doksan sene müddetle kendi uhdelerine ihâlesi istid'â edilmesi üzerine tedkîkât-ı lâzımeyle ibtidâr kılındığı bir sırada mezkûr ma'denler hakkında tahkîkât-ı fenniyye îfâsı için hazîne ma'den mühendisi Mösyö Grosskopf bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne havâlî-i mezbûreye i'zâm edilmiş olmasıyla mûmâ-ileyhin netâyic-i keşfiyyâtına intizâren zevât-ı mûmâ-ileyhim ile girişilen müzâkerât te'hîr edildiği gibi Mösyö Grosskopf'un bi'l-avde i'tâ eylemiş olduğu lâyiha üzerine dahi ma'âdin-i mezkûreden lâyük olduğu vechile istifâde edilmek maksadıyla yeniden tahkîkât ve tedkîkâta ibtidâr olunmuş iken zât-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîlerince bi'l-cümle ma'âdin hakkında tedkîkât icrâsı yolunda şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfi taraf-ı sâmi-i dâver-i a'zamîlerinden hazîneye teblîğ buyurulması üzerine hazînece tedkîkâta devâm edilmemiş ve Nemlizâde sa'âdetlü Tahsin Paşa hazretleri ile Mösyö Rozo taraflarından ahîren verilen arzûhâllerde evvelce der-miyân etdikleri tekâlîf ve şerâ'it dâ'iresinde ma'âdin-i mebhûsenin kendilerine ihâlesi istid'â edilmiş olup, Mösyö Rozo'nun istid'ânâmesinde câlib-i nazar-ı dikkat ve ehemmiyyet ba'zı ifâdât munderic olmasıyla bir sûreti manzûr-ı sâmi-i fahîmâneleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılınmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Şevval sene [1]319

ve

Fî 24 Kânûn-ı Sânî sene [1]317

Nâzır-ı Hazîne-i Hâssa

Bende

Ohannes

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
1311/1

Memâlik-i Şâhâne'de bulunan ma'âdin hakkında taraf-ı kemterânemden tahkîkât icrâsı emrinde şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîleri üzerine Bağdad ve Musul vilâyetleri dâhilinde bulunup i'mâl ve ihrâcî imtiyâzı Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'de bulunan petrol ve neft ma'denlerine dâ'ir cereyân etmekde olan tedkîkât netîcesi taraf-ı bendegâneme bildirilmedikçe mu'âmele-i kat'îyye icrâ olunmaması hazîne-i müşârun-ileyhâ nezâret-i aliyyesine lede'l-iş'âr ma'âdin-i mezkûreye zuhûr eden tâliblerden Mösyö Rozo ile ihrâc olunacak ham mahsûlün masârifi kendüsine râcî' ve yüzde onu Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'ye â'id olmak vesâ'ire gibi ba'zı şerâ'itin kararlaştırıldığını ve Nemlizâde Tahsin Paşa dahi tâlib-i imtiyâzlar miyânında bulunmuş ise de der-miyân eylediği şerâ'it muvâfık-ı menfa'at-ı hazîne olmadığını ve Abdüssettâr ve Halid efendiler ile Mösyö Corciyani taraflarından bir Alman sendikası nâmına mürâca'at ve tedkîkâtına mübâderet olunmuş olduğu hâlde iş'âr-ı mesbûk-ı kemterânem üzerine tedkîkâta devâm edilmemiş olduğunu hâvî nezâret-i müşârun-ileyhâdan cevâben gelen tezkire huzûr-ı mekârim-nüşûr-ı cenâb-ı zıllu'l-lâhîlerine arz u takdîm kılındı. Sâlifü'l-arz ma'denlerin servetleri derece-i gâyede olup, hele Musul'daki petrol ma'deni Rusya petrol ma'denlerine mu'âdil belki fâ'ik olduğu ve bunlar işlediği takdîrde Rusya petrollerine tamâmiyle rekâbet ve binâ'en-aleyh küllî menfa'at hâsıl olacağı Bağdad Demiryolu hakkında icrâ-yı tahkîkât için ol havâlîde geşt ü güzâr etmiş olan Alman me'mûrlarının verdikleri ma'lûmâtdan müstebân olmasına mebnî ma'denlerin servet-i hâzıralarına göre şerâ'it-i nâfî'a kararlaştırılmak için netîce-i tedkîkâtdan ma'lûmât i'tâsı nezâret-i müşârun-ileyhâya teblîğ ve izbâr olunmuş olduğu muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı cenâb-ı cihân-bânîleri buyuruldukda ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-ihsân pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir.

Fî 2 Zi'l-ka'de sene [1]319

ve

Fî 28 Kânûn-ı Sânî sene [1]317

BOA. Y. A. HUS, nr. 425/9

Sadr-ı a'zam

Kulları

Sa'id

- 60 -

**AŞİRET ANLAŞMAZLIKLARINDAN DOLAYI MUSUL'DA
MAHKÛM BULUNANLARIN AFVI**

[Musul vilâyetiyle civarında yerleşmiş olan aşiretler arasında senelerden beri meydana gelen olaylardan dolayı maznun ve mahkûm olan aşiret mensuplarından isimleri belirtilenlerin pişmanlık duymaları üzerine, umumî hukuk çerçevesinde afvolunduklarına dair irâde.]

12 Z. 1319 (22 Mart 1902)

Huzûr-ı âlî-i cenâb-ı vilâyet-penâhîye

Sinîn-i adîdeden berü beyne'l-aşâyır vukû' bulan müsâdemelerinden dolayı müttehim bulunan cerâ'im ashâbı sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde nâm-ı nâmî-i hazret-i pâdişâhîye olarak pey-der-pey arz-ı istîmân ve dehâlet etmiş ve eşhâs-ı merkûmenin esâmîsi işbu takrîrde bast ve beyân kılınmış ve bunların kabûl-ı istîmân ve dehâletleri def'-i vahşetlerine ve âsâyışın istikrârına hâdim olacak efkâr ve niyyât-ı hazret-i tâc-dârî âsâr-ı bâhiresinden bulunmuş olmağla îcâbının icrâ ve kabûl-ı dehâletleri esbâbının istihsâli vâbeste-i re'y-i âlî-i vilâyet-penâhîleridir, fermân.

Fî 2 Kânûn-ı Sânî sene [1]317

Alaybeği Vilâyet-i

Musul

Bende

Avni

İşbu defterde muharrerü'l-esâmî eşhâsın şâyân-ı afv-i âlî oldukları tasdîk olunur.

Fî 3 Kânûn-ı Sânî sene [1]317

	Musul Vâlisi Şerif Ahmed Reşid	[Nâ'ib, Mu'âvin, Defterdâr, Mektûbî, Müftî ve diğ er a'zâların mühürleri]
Varto Aşîreti rü'esâlarından İsmail Ağa ve rüfekâları	Bu dahi Ali Ağa ve rüfekâları	Şirkat ağavâtından Osman Bafki Ağa
Silfânî ağavâtından Abdi Gazâle ve mahdumları	Artuş Aşîreti Re'îsi Muhammed Hacı Hamza	Neyneva Karyeli Seyyid Mehmed Süleyman
Ergüş Aşîreti Re'îsi Çemanlı Hüseyin Ağa bin Ali Ağa	Atruş Aşîreti'nden Hasan Mustafa	Atruş Aşîreti'nden Musto bin Mustafa
Yezîdî milletinden Murad Kano	Neyneva karyeli Seyyid Halil bin Süleyman	Hurkili Hasan Sa'du Ağa
Hamdun Aşîreti Re'îsi İsmail Şeme	Musullu Mustafa Eyyüb	Ba'dereli Yezîdî Temir Mîrzâ
Babire karyesi ileri gelenlerinden Yezîdî Hızır Şeyh Abdal	Doski Aşîreti rü'esâsından Abbân Ağa bin Temir Ağa	Ba'dereli Yezîdî Osman Cündi

Üşküft Enduvan
karyeli
Abdi bin Osman

Doski Aşîreti
rü'esâsından
**İsmail Ağa bin
Reşo Ağa**

Hurki karyeli
Mustafa Halid

Doski Aşîreti
rü'esâsından
Tahir Şevîş

Hurki karyeli
Muhammed Abdullah

Musullu
**Yunus bin Ahmed
el-Molla**

Balâta karyesi Re'îsi
**Necrî bin
Selim Ağa**

Musullu
Mekkâvi Mahalleli
Hüseyin Sayyâdi

Kelek karyeli
Sadık Süleyman

Zeynâva karyesi
Ağası
Hızır Mahmud

Cabûr Aşîreti
Re'îsi, Eski
Musul karyeli
Hasan Muhammed

Şemsihaz karyesi
Re'îsi
Abdullah Azzo

Tay Aşîreti
rü'esâsından
Sâlih Serhan Ağa
ve merkûmların
refîk ve şerîkleri

Emlâk-ı Hümâyûn
Hezârçift karyeli
**Ali Abdullah
Zeyneb**

Çere karyesi
Re'îsi
**Muhammed
Verdik Ağa**

Cabûr Aşîreti
rü'esâsından
Şeyh Fazl

Zeynâva karyesi
Re'îsi
**Muhammed Yunus
bin Ali Gazal**

Kürdî Aşîreti
Re'îsi
Kâkül Ağa ve
mahdûmlarıyla
rûfekâsı

Musullu

Gebirto karyesi

Musullu

Abdülhamid bin Hacı Zünûn	Re'îsi Yezîdî Mîrzâ Ali	Muhammed bin Şeyh Ahmed
Hatâra karyesi Re'îsi Yezîdî Ali Aho Na'mo	Bu dahi Yezîdî Na'mo Reşo	Musullu Muhammed Ali bin Hızır Kassâb
Üşküft Enduvan karyesi Re'îsi Ahmed Mîsrîhan	Ebû Seyf karyesi ileri gelenlerinden Ubeyd Salih	Bu dahi Hamoş bin Hamo
Bu dahi Muhammed Saffân	Musullu Ahmed Leşlâşi Bâbülbeyz	Ba'dere karyesi ileri gelenlerinden Yezîdî Hasan Fakîr
Bu dahi İlyas Murad	Musullu Abdülhamid bin Hacı Zünûn	Dehkân karyesi Ağası Yezdîn bin Hasan
Zeyrek Kabîlesi rü'esâsından Hasan Cihângir ve rüfekâları	Akîdân Aşîreti Re'îsi Şeyh Necrî bin Halcût	Musullu Mer'î Hasan Şâhide
Gergeri Aşîreti rü'esâsından Ahmed Ağa ve birâderleriyle mahdûmları	Bot Aşîreti rü'esâsından Yunus ve Abdülkadir Ağalar	Neyneva karyesi ileri gelenlerinden Hasan Safer Ağa

Kevîlân karyesi
Re'îsi
Reşîd İsmail Ağa

Kelek karyesi
Re'îsi
**Reşîd Ağa bin
Ahmed Efendi**

Kayım karyesi
Ağası
**Ali Ağa bin
Halil Ağa**

Artuş Aşîreti
Re'îsi
**Abdülhâdi
Efendizâde
Ahmed Efendi**

Zefyete karyeli
Ali bin Hüseyin

Bot Aşîreti'nden
Salih Hallo

**Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâ'iresi
9585**

Musul vilâyetiyle havâlîsinde mutavattın ve cerâ'im-i mütenevvi'a ile maznûn ve müttehem ve mahkûm aşâyir, rü'esâ ve efrâdından isimleri melfûf defterde muharrer bulunanların bu kerre merkez vilâyete gelerek arz-ı dehâlet ve istid'â-yı merhamet etdiklerinden mûmâ-ileyhimin hukûk-ı umûmiyyeden dolayı afv-ı âlîye mazhariyyetleri Musul Vilâyeti'nin arz u iş'ârı üzerine şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı âlîsinden bulunmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 12 Zi'l-hicce sene [1]319

ve

Fî 9 Mart sene [1]318

Ser-kâtib-i Hazret-i
Şehriyârî
Bende
Tahsin

Cerâ'im-i mütenevvi'adan dolayı taht-ı zân ve ithâmda bulunan rü'esâ-yı aşâyir ve eşhâsın esâmîsi.

Artuş Aşîreti
Re'îsi
Kâim-i makâm
Hacı Bey
ve birâderleriyle
mahdûmları

Hâcân Kabîlesi
rü'esâsından
Taha Hızır
ve rüfekâları

Melhdañ Kabîlesi
rü'esâsından
Muhammed Tahir
ve rüfekâları

Mizivri Aşîreti
Re'îsi
Muhammed
Ahmed Ağa

Mizivri Aşîreti
ağavâtından
Hasan Halim Ağa

Zemmar Emlâk-ı
Hümâyûn Şu'besi
müzâri'lerinden
Ömer Musto Ağa
ve birâderleriyle
mahdûmları

Şerhan Aşîreti
Re'îsi
Mîrzâ Ağa Bin
Muhammed Ağa

Şerhan
ağavâtından
Muhammed
Ya'kub Ağa

Melküşan Re'îsi
Temur Ağa bin
Süleyman

Herki Aşîreti
Re'îsi
Koca Ağa

Herki ağavâtından
Osman ve Muhammed
ve **Asker ve Zâhir**
Ağalar

Mizivri ağavâtından
Abbo Hacı
Nebî Ağa

Artuş Aşîreti
rü'esâsından
Şahin Cündî

Bu dahi
Sâlih Ağa Şâdî

Bu dahi
Abdullah İsa ve
Ahmed Levend

Musullu Necîfâtzâde
Hacı Muhammed
Aziz Bey

Mâmîzdîn
rü'esâsından
Musto AbboHasan
ve birâderi
Hacı ve Abdi ve
Abdürrezzak Simo

Bu dahi
Ali Emin ve
Muhammed
Emin ve Haydımso

Musullu
Abdullah
Şeyh Bizînî

Ergüş Aşîreti
rü'esâsından
Selim Ağa bin
Mahmud Ağa

Aşâyir-i Seb'a
rü'esâsından
Cercer Abdullah Ağa
bin Abdurrahman

Musullu
Şeyyâlû'l-alemezâde
Muhammed Şeyh
Ahmed

Geleşin karyesi
Re'îsi
İsmail Hâme
ve mahdûmu

Kadıkent karyeli
Seyyid Yahya bin
Seyyid Ali

Şeyhke karyesi
Re'îsi Yezîdî
Derviş Hasan

Aşâyir-i Seb'a
ağalarından Ruffyeli
İsmail Ağa
bin Salih

Bahteme karyesi
Re'îsi Yezîdî
Aziz Kâşimî

Musullu Ta'îzâde
Ya'kub Efendi

BOA. İrâde Husûsî, nr. 46/ Z. 1319

- 61 -

*TAHRİRİ YAPILAN SURTAŞ NAHİYESİNİN NÜFUSU VE YENİ
VERGİ SİSTEMİ*

*[Süleymaniye sancağı dahilindeki Surtaş nahiyesinin 1319 senesi
Müslim ve gayr-i Müslim erkek nüfusu ile tahrir sonunda tahsis olunan
yeni vergi sistemini ve bir defaya mahsus olmak üzere alınacak tahrir
masrafları ve aceze vergisini gösterir cetvel.]*

17 M. 1324 (13 Mart 1906)

Nezâret-i Umûr-ı Mâliyye
Ma'a Tahrîr Vergi İdâre-i Umûmiyyesi
Aded

Musul vilâyeti mülhakâtından olup bu kerre tahrîri hitâm bulan Süleymaniye sancağına mülhak Ma'mûre-i Hamîd kazâsına tâbi' Surtaş nâhiyesinin üç yüz on dokuz senesinden i'tibâren tahsîs kılınan cedîd tekâlîfiyle atîkinin ve bir def'aya mahsûs olmak üzere ahzı mukarrer olan masârif-i tahrîriyyesiyle aceze vergisi için tahsîsi îcâb eden karşuluğun mikdârını mübeyyin hulâsadır.

Nev'-i mürettebât	Müceddeden icrâ kılınan tahrîr mücebinde terettüb eden [1]319 senesinde itibâren tahsilî lâzım gelen tekâlif-i cedide.		Kable't-tahrîr muhassas olup [1]318 senesinden itibaren laev' lâzım gelen tekâlif		Tahakkuk eden noksan		Mülâhazâ	
	Pâre	Guru½	Pâre	Guru½	Pâre	Guru½	Pâre	Guru½
Arâzi ve arsaların binde dört hesabıyla vergisi	30	16.397	}					
Kıymeti yirmi binden dún olan mesken hânelerin binde be½ hesabıyla vergisi	7½	7.18						
Kıymeti yirmi binden ziyâde olan mesken hânelerin binde sekiz hesabıyla vergisi	—	—		41.743	"	—	5	9.012
Akârât ile ö½r vermeyen arâzinin binde on hesabıyla vergisi	25	5.240						
Erbâb-ı hıref ve sanâyi'in binde elli hesabıyla temettu' vergisi	20	10.382						
Yüzde be½ hesabıyla masârif hisse-i i'ânesi	5	297	25	1.874			20	1.577
Gayr-ı müslim nüfûs-ı zükûrın bedelât-ı askeriyyesi	74	—	"	--	3	74	"	
Yüzde altı hesabıyla techizat-ı askeriyye tertibi	10	1.987	30	2.379			20	392
Hazine-i Celîle'ye âid bedel-i ö½r ve icâre-ı zemîn ve mukâta'a	--	--	"	"	--	—	"	
YEKÛN	13	35.089	15	45.997	3	74	5	10.982
Verginin ilk taksidiyle berâber tahsilî lâzım gelen masârifât-ı tahrîriyye	30	5.803			Mürettebât-ı Noksan Pâre Guru½ 2 10.908			
Üç yüz on dokuz senesi için tahsilî lâzım gelen	3	40.893						

Tahrîr-icedid mücebinde sebt-i defter edilen nüfûs-ı zükûr			Kadîm nüfûs-ı zükûr		
cmâl	Müslim	Gayr-ı müslim	cmâl	Müslim	Gayr-ı müslim
1391	1389	2	3366	3366	

Hesâbı sahîh ve kayda muvâfıktır.

Fî 5 Temmuz sene [1]321

Mümeyyiz
imzâ

Başkâtib
imzâ

BOA. İrâde Mâliye, nr. 15/M. 1324

- 62 -

*İNGİLTERE KONSOLOSU İLE YÜZBAŞI HANRİ PONRİ
SALAMON'UN MUSUL'U ZİYARET AMAÇLARI*

[İngiltere konsolosunun Mardin'e gitme fikrinden vazgeçip, Lankâşir Alayı'nın Üçüncü Taburu'ndan Yüzbaşı Hanri Ponri Salamon ile birlikte Musul civarındaki bazı eski eserleri görmek istediklerini beyan ederek Musul'a gittikleri; bunun gerçek sebebinin, Almanlar gibi burada bir konsoloshâne açıp, ticaretlerini genişletmek ve Vezne ile İran hududundaki durum hakkında bilgi almak olduğunun Diyarbekir Vilâyeti'nden bildirildiğine dair Dâhiliye Nezâreti'nin tezkiresinin takdimi hususunda Sadâret tezkiresi.]

13 S. 1324 (8 Nisan 1906)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye

Tesrî'-i Mu'âmelât ve Islâhât Komisyonu

Aded

342

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Evvelce Mardin'e gideceğini beyân eden İngiltere konsolosu, Lankâşir Alayı'nın Üçüncü Taburu'nda yüzbaşı olan Hanri Ponri Salmon'un Diyarbekir'e vürûdî üzerine Mardin'e gitmekden sarf-ı nazarla her ikisi zevceleriyle ve keklele Musul'a gittikleri

ve mûmâ-ileyhimâ Musul civârında ba‘zı âsâr-ı atîka göreceklerini söylemişlerse de Almanların Musul'da ticâretlerini tevsî‘ ve konsoloshâne te’sîs etmelerinden dolayı orada bir İngiliz Konsoloshânesi de ihdâsını tedkîk edecekleri haber verildiği ve bu yüzbaşının orada ketm etmediği sıfat-ı askeriyyesine ve şu günlerde diğer bir İngiliz zâbitinin de geleceğine göre o taraftaki sevkîyât-ı askeriyyeden ve Vezne ve hudûd-ı İraniyye ahvâlinden ma‘lûmât almak maksadında bulundukları Diyarbekir Vilâyet-i Aliyyesi'nden alınan telgrafnâmede bildirilmiş olduğu Tesrî‘-i Mu‘âmelât Komisyonu ifâdesiyle ma‘rûzdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 10 Safer sene [1]324

ve

Fî 22 Mart sene [1]322

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Mehmed Memdûh

Bâb-ı Âlî

Dâ‘ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

361

Evvelce Mardin'e gideceğini beyân eden İngiltere konsolosu, Lankâşir Alayı'nın Üçüncü Taburu'nda yüzbaşı olan Hanri Ponri Salmon'un Diyarbekir'e vürûdî üzerine Mardin'e gitmekden sarf-ı nazarla her ikisi zevceleriyle ve keklele Musul'a gitdikleri ve mûmâ-ileyhimâ Musul civârında ba‘zı âsâr-ı atîka göreceklerini söylemişler ise de Almanların Musul'da ticâretlerini tevsî‘ ve konsoloshâne te’sîs etmelerinden dolayı orada bir İngiliz Konsoloshânesi de ihdâsını tedkîk edecekleri haber verildiği ve bu yüzbaşının orada ketm etmediği sıfat-ı askeriyyesine ve şu günlerde diğer bir İngiliz zâbitinin de geleceğine göre o taraftaki sevkîyât-ı askeriyyeden ve Vezne ve hudûd-ı İraniyye ahvâlinden ma‘lûmât almak maksadında bulundukları Diyarbekir Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmede bildirilmiş olduğunu hâvî Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan tezkire leffen arz u takdîm kılınmıştır, efendim.

Fî 13 Safer sene [1]324

ve
Fî 25 Mart sene [1]322

Sadr-ı a‘zam
Ferid

BOA. Y. A. HUS, nr. 501/103

- 63 -

*BAĞDAD, MUSUL VE BASRA VİLÂYETLERİNİN MALÎ, MÜLKÎ
VE ASKERÎ YÖNDEN ISLAHI*

[Bağdad, Musul ve Basra'da askere alınacakların toplanamadığı, aşiretler arasında meydana gelen çarpışmalardan dolayı ordunun âdeta seyyar hale geldiği, vilâyetlerin gelirlerinin gün geçtikçe düşmesi yüzünden askerî tahsisatın alınamadığı, vergi toplama hususunda yürütülen tahminlerin doğru çıkmadığı ve bakayanın ödenmesinde suistimaller meydana geldiği, Ammare ve Müntefik sancakları dahilindeki büyük mukataanın ikişer-üçer sene müddetle doğru dürüst ödenmeyen bedellerle aşiret reislerine verilip bunların nüfuzlarının artmasına sebep olduğu, Musul vilâyeti dahilindeki aşiretlerin hemen hepsi silahlandığı ve nüfus kayıtlarının tutulamadığı ve bütün bunların temelinde vilâyetlerin mülkî ve malî memurlarının bir kısmının ehliyetsiz olmasının bir kısmının da görevlerini yapmamalarının yattığı yolunda Altıncı Ordu Kumandanlığı'nın beyanı üzerine; Techizât-ı Askeriye Nazırı Hacı Akif Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak alınacak tedbirlerin kararlaştırılması hususundaki Sadâret tezkiresi üzerine sâdır olan irâde.]

11 L. 1324 (28 Kasım 1906)

**Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi
Üçüncü Şu'besi**

Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Kumandanlığı'ndan mevrûd fî 30 Temmuz sene [1]322 târîhli tahrîrâtın sûretidir.

Altıncı Ordu-yı Hümâyûn'un hâl-i fa'âliyyete îsâli hakkındaki emr-i âlî-i cenâb-ı sipeh-dârîlerinin ulviyyetini bi't-takdîr hükm-i âlîsinin infâzı muktezâ-yı ubûdiyyet ve lâzime-i hamîyyet ve sadâkatden olmak cihetiyle bu emr-i ehemmin teyessür-nümâ-yı husûl olması için ibrâz-ı mesâ'î ve ikdâmât gerü durulmamakda olup, ancak şunu arza cesâret olunur ki, hıttâ-i Irakiyye'yi teşkîl eden Bağdad ve Basra ve Musul vilâyetlerinden her sene ordu-yı hümâyûna alınmakda olan kur'a efrâdı cüz'î olup te'mîn-i maksad ve maslahata gayr-i kâfî olmakla berâber bu üç vilâyet dâhilindeki aşâ'ir arasında mütevâliyü'z-zuhûr olan ve gitdikçe tevsî'-i dâ'ire ile ba'zı kurâ ve kasabâta da sirâyet etmekte bulunan iğtişâşdan dolayı hükûmet me'mûrlarının göstermekde oldukları lüzûm üzerine lâ-yenkâtı' noktadan noktaya müfrezeler sevk olunmağla ordu-yı hümâyûnunun kuvve-i mevcûdesi âdetâ seyyâr bir hâlde kalup, bu yüzden iki taburun ve hattâ ekser mıntikalarda bir taburun müctemi'an bulundurulması derece-i istihâleye varmış ve bu sevkîyâtından dolayı asâkir-i şâhânenin giriftâr olmakda oldukları metâ'ib ve mezâhime ve şîrâze-bend-i ihtimâm olan terbiye-i askeriyyenin dûçâr olmakda bulunduğu inhilâl ile ilâveten masârif-i askeriyyenin tekessürüne karşı vilâyât-ı mezkûrenin vâridâtı gün be gün tenâkus ve muzâyaka-i mâliyyesi tezâyüd etmekde bulunmasıyla ordu-yı hümâyûnunun muhassesâtı alınamamakda ve hattâ bir müfreze en yakın bir mahalle sevk edilinceye değin idâre husûsunca hayli müşkilât ve su'ûbât çekilmekde bulunmuşdur ki, şu ahvâl-i mü'essife ordu-yı hümâyûnunun hâl-i hâzırdaki tedennîye uğramasına sebep-i müstakil olduğu müstağnî-i arz ve îzâhdır. Esbâb-ı mezkûrenin menşe'i lede't-tedkîk şu sûretle zâhir ve iyân olmuşdur ki, bu üç vilâyetin me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyesinin bir kısmı umûr-ı idâreye gayr-ı vâkıf olup mesâlih-i devleti mecrâ-yı tabî'îsine terk etmiş ve kısm-ı âharı menâfi'-i zâtîyyelerinin istihsâlinden başka birşey düşünmeyerek mu'âmelât-ı idâreyi sû-i isti'mâlâtla karışdırmış olmalarından dolayı aşâ'irin tavnîni "zürrâ'ın terfîh ve tatmîni", "emvâl-i devletin tahsîl ve te'mîni" arâzînin kâbiliyyet ve isti'dâdı vechile tezrî' ve ta'mîri gibi umûr-ı mühimme, vâdî-i ihmâle düşmüş ve emr-i zirâ'at keyfe-mâ-ittifak oluruna ve zürrâ' ve aşâ'irin yed-i ihtiyârına bırakılmış olmasıyla evvelâ kuvve-i inbâtîyyesi i'mâra olan kâbiliyyet-i fevka'l-âdesi müselleme-i enâm bulunan hıttâ-i Irakiyye'nin kısm-ı a'zamı acınacak bir hâle varmış olup, işte ez-cümle Hindîye kazâsının hâsılât-ı sâ'ireden başka yalnız çeltikden olmak üzere senevî otuz bin lira vâridâtı var iken ihmâlât ve sû-i isti'mâlât netîcesi olarak şimdi çeltikden külliyyen mahrûm bırakılup vâridât-ı umûmiyyesi altı yedi bin liraya tenezzül etmiş ve bu kazânın cüz'î bir himmetle hâl-i sâbıkına ircâ'ı mümkün iken aranılmamakda bulunmuşdur. **Sâniyen** emvâl-in emr-i cibâyeti için ittihâz edilmiş olan tahmîn ve

zür'a usûlü sûret-i meşrû'a ve sâlimede cereyân etmeyip, me'mûrîn-i â'idesi menâfi'-i şahsiyyelerine hizmet eden zürâ'nın hâsılâtını pek dûn ve hizmet etmeyenlerin mahsûlâtını pek efzûn tahmîn veyâ zür'a etmekde bulunmalarından dolayı hâsılâtı fâhiş bir sûretle gösterilmekde olan aşâyir tarîk-i inâd ve temerrüde sülûk ederek kimi zirâ'atı terk ile öteki beriki aşâ'irin itâle-i dest-i ta'addî ve tecâvüz etmekde kimi zirâ'at edebildiği hâsılâtı hazîneye bir şey vermeksizin kaldırıp hukûk-ı hazîneyi zimmetine geçirmekde ve kimi zür'anın adem-i icrâsı için harekât-ı gayr-i marziyye irâ'esiyle mümâna'at göstermekde ve şu sûretle vâridât tenâkus etmekle berâber tahakkuk eden mikdârın kısm-ı küllîsi bakâyâda kalmakda ve bu yüzden zür'anın cebren icrâ etdirilmesi ve bakâyânın tahsîl edilmesi için bir çok masârif ve müşkilât ihtiyâriyle kuvâ-yı askeriyyenin sevkine mecbûriyet hâsıl olmakda bulunduğ u bedîhîdir. **Sâlisen**, ba'zı me'mûrlar aşâ'ir ve zürâ zimmetinde kalup cedâvilde bakâyâ gösterilmekde olan mebâligden tahsîl etmekde oldukları mikdârın bir kısmını derceybederek ve aşâ'irin okur yazar olmamalarından bi'l-istifâde meselâ bin guruşluk bir makbûza bedel üç yüz guruşluk bir makbûz vererek şu sûretle bakâyânın bir kısmı tahsîl edilmiş olduğu hâlde yine bakâyâ gösterilmekdedir ki aşâyirin te'diye-i bakâyâ emrinde irâ'e edgeldikleri ta'annüd ve bu ta'annüden dolayı asker sevkine husûle gelen mecbûriyet şu sû-i isti'mâlâtın eseri olduğu meydandadır. **Râbi'an**, Ammâre ve Müntefik sancaklarında her biri beş on bin ve daha ziyâde nüfûsu câmi' olan mukâta'ât-ı cesîme ikişer-üçer sene müddetle ve bedelât-ı maktû'a ile birer aşîret re'îsine ihâle ve ilzâm edilmekde olup, bu re'îs dahi iltizâm ettiği mukâta'ayı mâlikâne ve hâkimâne bir sûretle idâre ederek, efrâd-ı aşâyiri keyfe mâ-yeşâ kullanmakda ve hatta habs pranga-bend katl-i tecrîn gibi cezâlarla mücâzât ederek kendine bend ile hükûmete yanaşdırmamakda ve semen-bahş ile iltizâm ettiği mukâta'anın hâsılâtından kazanmakda olduğu külliyetli paradan iştirâ etmekde olduğu esliha-i memnû'a ile teslîh eylemekde ve îcâbında irâ'e-i nüfûz için aşâyir-i mücâvereye itâle-i dest-i tecâvüzle berâber iltizâmı müddetinin inkizâsında mukâta'ayı terkden imtinâ ile hükûmete karşı harekât-ı gayr-ı marziyye icrâsıyla mukâta'ayı âdetâ sûret-i cebriyyede tekrâr istediği bedel ile iltizâm etmekde bulunmuşdur. **Hâmisen**, Musul vilâyeti dâhilindeki aşâyir kâmilten denilecek derecede esliha-i memnû'a ile müsellağ olarak yekdiğerine ve ebnâ-yı sebîle ve kurâ ve kasabâta itâle-i dest-i ta'aruz ve tecâvüz eylemekde ve hükûmetin evâmirine hakkıyla inkıyâd etmemekde olmalarından dolayı on ikinci fırka dâhilindeki asâkir-i şâhâne bir gün bile rahat göremeyip, ta'kîb vesâ'ir husûsâtıyla uğraşmakda ve aşâ'irin ve bunlara iktizâ etmekde olan kurâ ve kasabât ahâlîsinin esliha-i memnû'a ile müsellağ

bulunmaları tahrîr-i nüfûsun lâıyıkıyla adem-i icrâsına ve kur'a bakâyâsı mikdârının külliyyetlü bir yekûn teşkîl etmesine ve hele redîf zâbitânının îfâ-yı vazîfe için kat'ıyyen imkân bulunmamasına sebeb-i müstakıl olmaktadır.

İmdi şu ahvâl-i esef-iştîmâl birer sûretle ıslâh ve ta'dîl edilmedikçe ordu-yı hümayûnun matlûb-ı âlî dâ'iresinde hâl-i fa'âliyyete îsâli muvaffakiyyeti tamâmiyle müyesser olamayacağı bedîhî olup, binâ'en-aleyh erbâb-ı iktidâr ve emniyyetden bir hey'et-i ıslâhiyyenin teşkîliyle **evvelen** me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyenin ahvâlleri tahkîk ve tedkîk edilerek muktedir olmayanlarla ahlâk-ı fâside erbâbından olanların tebdîlleri, **sâniyen** emvâl-i devletin emr-i cibâyet ve tahsîlinin bir sûret-i sâlimeye ifrâğıyla hem hazînenin hem de ahâlî ve zürrâ'ın hukûk-ı meşrû'alarının taht-ı mazbûtiyyet ve emniyyete alınması, **sâlisen** i'mâr ve isti'dâda kâbiliyeti der-kâr olan bu arâzî-i vasî'anın i'mâr ve tezrî'i esbâbının istikmâliyle aşâyirin tavnîn ve tatmîn edilmesi; **râbi'an** kuvvet isti'mâliyle esliha-i memnû'anın kat'ıyyen toplatdırılmasıyla ahâlî ve ebnâ-yı sebîlin ta'arruzât ve tecâvüzâtıdan muhâfazası, **hâmisen** esliha-i memnû'anın toplatdırıldığı hâlde cem'i âsân olacak olan kur'a bakâyâsının bir sûret-i ciddiye ve fa'âliyyede celb ve silâh altına alınması, **sâdisen** tahrîr-i nüfûsun sûret-i sâlimede icrâsıyla bunca nüfûs-ı mektûme ve gayr-i muharrerinin idhâl-i defter kılınması **sâbi'an** mârrü'l-arz mukâta'ât-ı cesîmenin topdan olarak iltizâmının men'îyle müfredât olarak küçük ve müteferrik ser-kârlara ilzâm edilmek sûretiyle rü'esâ-yı aşâyir nüfûzunun izâlesi esbâbı istikmâl buyurulduğu halde bu üç vilâyetin mâlen ve mülken kâbil-i ta'rif olamayacak bir derece-i terakkîye vâsıl olacağı gibi ordu-yı hümayûnun dahi sâye-i kudret-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde matlûb-ı âlî dâ'iresinde hâl-i fa'âliyyete îsâl edileceği der-kâr bulunmuş ve icrâ-yı îcâbı her hâlde re'y-i rezîn-i isâbet karîn-i cenâb-ı Ser'askerî'lerine menût ve mütevakkıf bulunmağla ol bâbda.

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

Dördüncü Şu'besi

1849

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Altıncı Ordu-yı Hümayûn'un hâl-i fa'âliyyete îsâli zımnında ordu-yı hümayûn mezkûr kumandanlığına sebkeden teblîğâta cevâben bu kerre vârid olup, Bağdad ve

Basra ve Musul vilâyetleri hakkında câlib-i nazar-ı dikkat ba'zı mütâla'âtı hâvî bulunan tahrîrâtın bir sûreti manzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 25 Receb sene 1324

ve

Fî 31 Ağustos sene 1322

Ser'asker

Bende

Rızâ

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Umûr-ı Dâhiliyye

Mektûbî Kalemi

Aded

3124

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Mühimdir

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Zîver-i dest-i tefhîm olan 4 Eylül sene [1]322 târîhli ve iki bin kırk dokuz numaralı tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri cevâbıdır. Altıncı Ordu-yı Hümâyûn'un hâl-i fa'âliyyete ifrâğı zımnında mezkûr ordu-yı hümâyûn kumandanlığına sebkeden teblîgâta cevâben vârid olup Bağdad, Basra ve Musul vilâyetleri hakkında câlib-i nazar-ı dikkat mütâla'âtı muhtevî bulunan tahrîrât sûretinin gönderildiğine dâ'ir taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'den bi't-takdîm vâki' olacak mütâla'a-i âcizînin arz ve inbâsı zımnında tevdi' buyurulan tezkireye melfûf sâlifü'z-zikr tahrîrât sûretinde ordu-yı hümâyûn'un hâl-i fa'âliyyete îsâli emrinde ibrâz-ı mesâ'îden geri durmamakda ise de vilâyât-ı selâse-i mezkûreden her sene ordu-yı hümâyûna alınan kur'a efrâdı cüz'î ve te'mîn-i maksada gayr-i kâfî olmakla berâber beyne'l-aşâ'ir kesîrül-vukû' olan müsâdemâttan dolayı ordu-yı hümâyûnün kuvve-i mevcûdesi âdetâ seyyâr bir hâlde kalarak asâkir-i şâhâne bu yüzden bir hayli metâ'ib ve mezâhime giriftâr oldukları gibi ordunun muhassesâtı alınamayarak idâre husûsunda da fevka'l-âde müşkilât çekilmekte olduğu ve bu ahvâl vilâyât-ı mezkûre me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyesinin vezâ'if-i mevdû'alarına lâıykıyla bakmamakda ve cibâyet-i emvâl husûsunda ittihâz edilen tahmîn ve zur'a usûllerinin sûret-i sâlimede cereyân etmemekte ve bakâyânın tahsîli emrinde de bir çok sû-i isti'mâlât vukû'a getirilmekte olmasından ve Ammâre ve Müntefik sancakları dâhilindeki mukâta'ât-ı

cesîmenin ikişer-üçer sene müddetle ve bedelât-ı maktû'a ile aşâ'ir rü'esâsına ihâlesiyle bunların tezyîd-i nüfûs ve cür'etlerine sebep verilmekte ve Musul vilâyeti dâhilindeki aşâ'ir kâmilten denilecek derecede esliha-i memnû'a ile müsellağ olarak bu yüzden de envâ'-ı mehâzîr hudûse gelmekte bulunmasından ileri geldiği beyânıyla bir hey'et-i ıslâhiyye teşkîl ve i'zâmıyla me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyenin ahvâlî bi't-tahkîk erbâb-ı iktidâr ve istikâmetden olmayanların tebdîli ve envâl-i devletin tahsîl ve cibâyeti sûret-i sâlimeye ifrâğ olunarak hukûk-ı hazîne ve ahâlînin te'mîni ve umrâna derece-i kâbiliyyeti âşikâr olan havâlî-i mezkûredeki aşâ'irin iskânıyla arâzî-i vasî'anın lâıyıkıyla zer' ve i'mârı ve kuvvet isti'mâliyle efrâd-ı aşâ'ir yedindeki esliha-i memnû'a kâmilten toplatdırılarak ahâlînin tecâvüzâtından muhâfazasıyla berâber kur'a bakâyâsının celb ve cem'i ve tahrîr-i nüfûsun sûret-i sâlimede icrâsıyla efrâd-ı mektûmenin zâhire ihrâcı ve mukâta'ât-ı cesîmenin topdan iltizâmının men'iyle müteferrik sûrette ihâle edilerek rü'esâ-yı aşâ'irin kesr-i nüfûzları esbâbının istikmâli hâlinde ordu-yı hümayûnun da matlûb-ı âlî dâ'iresinde hâl-i fa'âliyyete îsâli mümkün olabileceği der-miyân kılınmıştır. Ma'lûm-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri bulunduğu üzere Bağdad, Basra ve Musul vilâyetlerince tahkîkât ve tedkîkât icrâsı zımında evvel ve âhir müte'addid hey'etler gönderildiği gibi bir buçuk sene mukaddem dahi Mîrlivâ Veli Paşa'nın riyâseti altında bir hey'et i'zâm kılınmış olup, mezkûr hey'etler tarafından verilen evrâk ve levâyihde ve zikrolunan vilâyetlerden tevârüd eden muharrerâtta emzice-i ahâlîye ve ihtiyâcât-ı mahalliyyeye nazaran lâzımü'l-icrâ ve mümkünü't-tatbîk olan mevâdd yegân yegân ta'dâd ve îzâh edildiği ve ez-cümle on beş sene mukaddem Nâfi'a Nezâreti Fen Müşâvirliği'nde bulunan Mösyö Gâlân dahi Irak havâlîsine i'zâm ile masârif-i seferiyyesine mukâbil mebâliğ-i külliyye verilüp, avdetinde oraların kâbiliyyet-i umrânına dâ'ir bir lâyiha i'tâ etmiş olduğu ve yeniden gönderilecek hey'etin netîce-i tedkîkâtı da tedâbîr-i mezkûreye münce ve anları tekrâra münhasır olarak fâ'ide-i zâ'ide te'mîn edemeyeceği cihetle masârif-i külliyye ihtiyârıyla yeniden o taraflara hey'et-i tahkîkiyye i'zâmına mahall görülememektedir. Şu kadar ki, ordu-yı hümayûnun hâl-i fa'âliyyete îsâl edilememesi kumandanlıkca vilâyât-ı selâse-i mezkûre me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyesinin vazîfelerini lâıyıkıyla îfâ etmemekte olmalarına atfedilmekte ise de Veli Paşa riyâsetindeki hey'etin netîce-i tahkîkâtı mutazammın verdikleri lâyihada oralardaki mülkiye ve mâliye me'mûrlarının iktidarsızlıklarıyla tekâsül ve müsâmahalarından bahsedilmekle berâber idâre-i askeriyye hakkında dahi şâyân-ı nazar-ı tahkîkât ve bast-ı mütâla'ât olunarak ordu-yı hümayûn ümerâ ve zâbitân ve efrâdının zevâbıt-ı nizâm ve revâbıt-ı intizâmının muhtell bulunduğu ve ordu-yı hümayûnun şu hâlde terki âtiyen mûcib-i

mehâzîr olacağı cihetle ordu-yı hümayûnun ıslâhına ve muhâfaza-i nizâm ve intizâmına tevessül edilmesi vecâ'ibden bulunduğu ityân edilmiş ve bu hakîkatin dâ'ire-i celîle-i askeriyyece de tebeyyün ettiği mezkûr ordu-yı hümayûnun hâl-i fa'âliyyete getirilmesi esbâbına tevessül delâletiyle anlaşılmıştır. Hıttâ-i Irakiyye'de beyne'l-aşâ'ir zuhûr eden müsâdemât ve iğtişâşâtın devâmı cidden câlib-i nazar-ı dikkat ve hâ'iz-i ehemmiyyet bulunduğu cihetle ahvâl-i mezkûrenin men'î zımında bir an evvel tedâbîr-i lâzımeye tevessül edilmesi mühim ve muktezî olup keyfiyyet evvel ve âhir arz ve izbâr kılınmış olduğundan evvelce gönderilen tahkîk hey'etleri tarafından verilerek devâ'ir-i â'idesinde bulunması tabî'î olan evrâk ve levâyihin cem' ve tedkîkiyle netâyicine göre bir an evvel îcâb-ı hâlin icrâsına tevessül edilmesi re'y-i sâmi-i Sadâret-penâhîleri'ne mütevakkıf bulunmuş ve mürsel tezkire melfûfuyla i'âdeten takdîm kılınmıştır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 22 Şa'bân sene [1]324

ve

Fî 27 Eylül sene [1]322

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye

Bende

Mehmed Memdûh

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

2848

Devletlü efendim hazretleri,

Bağdad ve Basra ve Musul vilâyetleri hakkında ba'zı mütâla'âtı hâvî Altıncı Ordu-yı Hümayûn Kumandanlığı'ndan vârid olup, taraf-ı vâlâ-yı Ser'askerî'den bâ-tezkire tevdi' kılınan tahrîrâtta Altıncı Ordu-yı Hümayûn'un te'mîn-i fa'âliyyeti husûsunda tesâdüf edilen müşkilât zikr ve beyân olunduktan sonra hıttâ-i Irakiyye'yi teşkîl eden sâlifü'l-arz üç vilâyetde müstahdem me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyyenin bir kısmı umûr-ı idâreye gayr-i vâkıf ve bir kısmı sû-i isti'mâle münhemik olmalarıyla idâre-i umûr hâl-i tabî'îsine terk etmelerinden dolayı vilâyât-ı mezkûrenin tezyîd-i ma'mûriyyetine hizmet edecek olan tavnî-i aşâyir ve i'mâr-ı arâzî ve terfîh-i zürrâ' mâddelerine ehemmiyyet verilmemekde ve binâ-berîn ahâlîce yevmen fe-yevmen tezâyüd etmekde olan ihtiyâc sebebiyle emvâl-i emîriyye dahi cibâyet edilmemekde olduğu ve bu hâlin devâmı el-yevm meşâhir olan âsâr-ı umrânın külliyyen zâ'il ve

Hazîne-i Celîle için küllî zarar hâsıl olacağı ityân ve hıttâ-i mezkûrenin te'mîn-i umrânı hakkında ba'zı mütâla'ât der-miyân edilmiş olup, ol bâbda sebkeden iş'âra cevâben Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden gelen ve melfûfuyla arz u takdîm kılınan tezkirede şimdiye kadar vilâyât-ı mezkûreye bir çok hey'etler i'zâm olunmasına mebnî icrâ olunan tahkîkât ve tedkîkâtı hâvî i'tâ eyledikleri levâyih devâ'ir-i â'idesinde mahfûz olmak lâzım gelüp, yeniden hey'et-i ıslâhiyye i'zâmında bir fâ'ide-i zâ'ide mutasavver olmadığından levâyih-i mezkûrenin cem'iyle ahvâl-i mahalliyyeye vukûf ve ma'lûmâta müstenid olan münderecâtına göre ne misillü tedâbîr ittihâzı lâzım ise ana tevessül edilmek üzere icrâ-yı îcâbı gösterilmiş ve havâlî-i mezkûrede terakkî-i zirâ'at ve ma'mûriyyete medâr olacak tedâbîrden biri dahi enhârca icrâsı mukarrer olan ameliyyât-ı nâfi'a olup, ez-cümle Hindiyye seddesinin ameliyyâtı için bi'l-istîzân şeref-müte'allık buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye tevîkan Bank-ı Osmânî'den yüz bin lira istikrâz ve Avrupa'dan dahi mütehassıs bir mühendis celbedilmiş olmağla işbu vilâyetlere â'id evvel ve âhir tevârüd eden levâyih ve evrâk-ı sâ'irenin celb ve cem'iyle havâlî-i mezkûrenin ıslâh-ı ahvâli ve te'mîn-i esbâb-ı umrânı zımnında ne misillü tedâbîr ittihâzı lâzım geleceğini kararlaştırmak ve me'mûrîn-i mülkiyye ve mâliyye vesâ'iresinin terâcim-i ahvâlini bi't-tedkîk iktizâsı bildirilmek üzere Techîzât-ı Askeriyye Nâzırı devletlü Hacı Akif Paşa hazretlerinin riyâsetinde bir komisyon teşkîli ve ahvâl-i mahalliyyeye vukûfları cihetiyle Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi a'zâsından atûfetlü Zühdi ve Talib ve Hazîne-i Celîle-i Mâliyye Tahsîlât Müdîri Rıf'at Beyefendiler hazerâtının işbu komisyona a'zâ ta'yînleri tensîb edilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 13 Ramazân sene [1]324

ve

Fî 17 Teşrîn-i Evvel sene [1]322

Sadr-ı a'zam

Ferid

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, melfûflarıyla berâber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı

hilâfet-penâhî şeref-müte‘allık buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 11 Şevval sene [1]324

ve

Fî 14 Teşrîn-i Sânî sene [1]322

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsin

BOA. İrâde Dâhiliye, nr. 12/ L. 1324

- 64 -

*MUSUL VE BAĞDAD KÖMÜR MADENLERİ İMTİYAZININ
HAZÎNE-İ HÂSSA'YA VERİLDİĞİ*

*[Musul ve Bağdad civarındaki kömür madenlerini işletme yetkisi
Hazîne-i Hâssa'ya verildiğinden, gerekli işlemlerin yapılması hususunda
sâdır olan irâde.]*

13 L. 1324 (30 Kasım 1906)

Yıldız Sarây-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

6221

Musul ve Bağdad havâlisindeki kömür ma‘denleri imtiyâzı Hazîne-i Hâssa-yı Şâhâne'ye ihsân buyurulduğundan mu‘âmele-i lâzımenin ifâsı şeref-sudûr buyurulan

irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 13 Şevvâl sene [1]324

ve

Fî 16 Teşrîn-i Sânî sene [1]322

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsin

BOA. İrâde Husûsî, nr. 39/ L. 1324

- 65 -

*SÜLEYMANİYE'DE BULUNAN ŞEMSEDDİN MOLLA GÜRÂNÎ
CÂMÎ'Î'NİN TAMİRİ*

[Süleymaniye'deki Şemseddin Molla Gürani diğer adıyla Kilise Câmiî'nin, fırtınadan hasar gören kısımlarının tamiri hususunda Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin müracaatı üzerine, masraflarının üç yüz yirmi iki senesi bütçesinden karşılanarak, gereken onarımın yapılması hakkında sâdır olan irâde.]

15 Z. 1324 (30 Ocak 1907)

Şûrâ-yı Devlet

Mâliye Dâ'iresi

Aded

1789

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin 17 Rebî'ü'l-âhir sene [1]324 târîhinde Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 13 Rebî'ü'l-âhir sene [1]324 târîh ve iki yüz doksan altı numaralı takrîri melfûfuyla berâber Mâliye Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

Me'âl-i takrîrde Süleymaniye'de vâki' Şemseddin Molla Gürânî nâm-ı diğer Kiline Câmî-i Şerîfi'nin evvelki ve sonraki fırtınalarda hasârzede olan mahallerinin keşfi bi'l-icrâ, ta'mîrât-ı mukteziyye sîm Mecîdî on dokuz gurusu hesâbıyla altı bin seksen üç gurusu vücuda geleceği anlaşılmış olduğundan ta'mîrât-ı merkûmenin ta'mîrât me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâ için meblağ-ı mezkûrun üç yüz yirmi iki senesi bütçesinden sarfı istîzân kılınmıştır.

Ta'mîrât-ı merkûmenin icrâsı lüzûm tahtında olduğu ve kâ'ide-i tasarrufâta bi'r-ri'âye keşfinden noksanıyla ve kemâl-i metânet ve rasânetle vücuda getirilmek şartıyla emâneten icrâ kılınacağı anlaşılmış ve lede't-tedkîk keşf defterleri usûl-ı müttehezaya muvâfık görünmüş olduğundan ber-mûceb-i istîzân îfâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi tezekkür ve keşf defteri leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 8 Receb sene 1324

ve

Fî 15 Ağustos sene [1]322

Şûrâ-yı Devlet
[Mühür]

[Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâ'iresi
Re'îsi Mehmed Nuri ve
komisyonun diğer
a'zalarının mühürleri]

Bâb-ı Âlî
Dâ'ire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
2270

Devletlü efendim hazretleri,

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle olunan takrîri üzerine Mâliye Dâ'iresi'nden tanzîm ve leffen arz u takdîm kılınan mazbatada Süleymaniye'de kâ'in Şemseddin Molla Gürânî nâm-ı diğêr Kilise Câmi'-i Şerîfi'nin ba'zı mahallerinin ta'mîri zımnında ber-mûceb-i keşf sarfı lâzım gelen Mecîdî on dokuz gurus hesabıyla altı bin seksen üç gurusun üç yüz yirmi iki senesi bûdçesinden tesviyesiyle ta'mîrât-ı mezkûrenin emâneten icrâsı husûsunun nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi lüzûmu gösterilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı celîli infâz edileceğî beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 17 Receb sene [1]324

Fî 23 Ağustos sene [1]322

Sadr-ı a'zam

Ferid

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 15 Zi'l-hicce sene [1]324

ve

Fî 16 Kânûn-ı Sânî sene [1]322

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsin

BOA. İrâde Evkâf, nr. 8/ Z. 1324

- 66 -

MUSUL'DAKİ BÜYÜK KÖPRÜNÜN TAMİRİ

[Musul'daki büyük köprünün tamiri hakkında yapılan müracaatın Şûrâ-yı Devlet Maliye Dâiresi'nde görüşülüp, harcanacak paranın üç yüz yirmi iki senesi bütçesi içerisinde yer alan "inşaat ve tamirat" tertibine

dahil edilmek üzere mahallî emvalden ödenmesi hususunda alınan karar üzerine sâdır olan irâde.]

26 S. 1325 (10 Nisan 1907)

Şûrâ-yı Devlet

Mâliye Dâ'iresi

Aded

125

Mâliye Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan iki bin dört yüz kırk yedi numaralı 12 Muharrem sene [1]325 târîhli tezkiresi Mâliye Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

Me'âlinde Musul cısr-i kebîrinin icrâ edilen keşfi mücebince Mecîdî on dokuz guruş hesâbıyla elli sekiz bin altı yüz yetmiş dokuz guruş otuz pâre ile ta'mîrine me'zûniyyet i'tâsı evrâkının leffîyle Musul vilâyetinden bâ-tahrîrât iş'âr olunması üzerine bi'l-muhâbere Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nden alınan tezkire-i cevâbiyyede evrâk-ı mezkûrenin fenne muvâfık ve eşyâ-yı muharrere fi'âtının mu'tedil idüğü izbâr olunmasına mebnî meblağ-ı mezbûrun üç yüz yirmi iki senesi muvâzenesine dâhil bulunan inşâ'ât ve ta'mîrât tertîbinden mahsûbu icrâ olunmak üzere emvâl-i mahalliyyeden sarfı istîzân kılınmış ve tervîc-i iş'âr münâsib görülmüş olmağla bermûceb-i istîzân icrâ-yı îcâbı husûsunun nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi tezekkür olundu. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 15 Safer sene 1325

ve

Fî 17 Mart sene [1]323

Şûrâ-yı Devlet
[Mühür]

[Şûrâ-yı Devlet Mâliye
Dâ'iresi Re'îsi
Mehmed Nûri ve
komisyonun diğer
a'zalarının mühürleri]

Bâb-ı Âlî**Dâ'ire-i Sadâret****Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn****656**

Devletlü efendim hazretleri,

Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle olunan tezkiresi üzerine Mâliye Dâ'iresi'nden tanzîm ve leffen arz u takdîm kılınan mazbatada, Musul cîsr-i kebîrinin ber-mûceb-i keşf Mecîdî on dokuz guruş hesâbıyla elli sekiz bin altı yüz yetmiş dokuz guruş, otuz pâre sarfıyla ta'mîrî ve meblağ-ı mezbûrun üç yüz yirmi iki senesi muvâzenesine dâhil bulunan inşâ'ât ve ta'mîrât tertîbinden mahsûbu icrâ olunmak üzere emvâl-i mahalliyyeden tesviyesi husûsunun nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi lüzûmu gösterilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 24 Safer sene [1]325

Fî 26 Mart sene [1]323

Sadr-ı a'zam

Ferid

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup, melfûfuyla berâber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 26 Safer sene [1]325

ve

Fî 28 Mart sene [1]323

Ser-kâtib-i Hazret-i

Şehriyârî

Bende

Tahsin**BOA. İrâde Mâliye, nr. 42/ S. 1325**

- 67 -

**AŞİRET SALDIRILARI SONUCU OTURULAMAZ DURUMDA
BULUNAN AKRA DAHİLİNDEKİ KÖYLERİN EMLÂK-I HÜMÂYÛNA
KATILMASI**

[Musul vilâyetine bağlı Akra kazası dahilinde olup aşiretlerin saldırılarından dolayı ahâlîsi dağılan ve oturulamaz durumda bulunan elli dört köyün Emlâk-i Hümayûn'a katılmasıyla, o civarda dağınık halde bulunan pek çok aşiretin iskânı ve Nastûrlere karşı Müslüman nüfusun artması gibi faydalar elde edileceğinden bahisle; buraların Hazîne-i Hâssaca satın alınmasının Musul Vilâyetince istenmesi üzerine bedelinin hesaplanarak gereğinin yapılması hususunda sâdır olan irâde ile ilgili Başkitâbet tezkiresi.]

11 Ra. 1325 (24 Nisan 1907)

Yıldız Sarây-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

1403

Musul vilâyetine mülhak Akra kazâsıyla mülgâ Zîbâr kazâsı arasında vâki' olup el-hâletü hâzihi Akra dâhilinde kalan elli dört parça karyenin aşâyirin tecâvüzât-ı vâkî'asından dolayı ahâlîsi dağılarak el-yevm gayr-ı meskûn bir hâlde kaldığı ve emsâli kurâ ve mezâri'de olduğu gibi bunların emlâk-ı hümayûn-ı hazret-i şehriyârî miyânına idhâliyle i'mâr olunması o civârda bulunan gayr-ı meskûn bir çok aşâyirin iskân ile mütena'im-i huzûr ve meşgûl-ı felâhat olmalarını istilzâm edeceği ve civâr kurânın dahi sebep-i umrân ve tefeyyüzü olacağı ve o civârda bulunan Nastûrlere karşı nüfûs-ı Müslimenin de artması misillü muhassenât-ı adîdeyi dâ'î bulunacağı cihetle bunların Hazîne-i Hâssa-i Şâhânece mübâya'ası Musul Vilâyet-i Aliyyesi'nden arz ve istîzân kılınmış ve bedeli beyne'l-hazîneteyn mahsûb edilmek üzere ber-vech-i arz ve istîzân îfâ-yı muktezâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-

müte‘allık buyurularak Hazîne-i Hâssa-ı Şâhâne Nezâret-i Aliyyesi'ne tebliğ kılınmış olmağla ve kurâ-yı mezkûrenin esâmîsini hâvi defter leffen irsâl kılınmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 11 Rebî‘ü'l-evvel sene [1]325

ve

Fî 11 Nisan sene [1]324

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Bende

Tahsin

Kurâ-yı mahlûleden oldukları gerek vaktiyle bâ-defter-i mahsûs makâm-ı vilâyete bildirilen ve gerek hâl-i hâzırda hâliyü's-sekene ve zirâ‘at edilmeyen kurâ ve mezâri‘in değer-i hakîkî ile dönümlerinin mekâdîrini mübeyyin defteri:

Değer-i Hakîkî	Dönümler	Esâmî-i Kurâ ve Mezâri‘	Mülâhazât
15002925	Harâbe-i Bâlâ	karyesi	
22005000	Harâbe-i Zîr	"	
4501500	Gûne Temürili	"	
19004935	Hamekend	"	
21504000	Meleke Hacı	"	
10003500	Nevâde Harâbe	"	
7502516	Eldereş	"	
15006000	Mâmelyân	"	
6502025	Derin Hâce	"	
4002000	Batura	"	
5502500	Keremkebâ	"	
4002000	Mâmdavude	"	
5002375	Gültenûr Kedânî	"	
6001200	Haneki	"	
7502560	Bâjira Mahmûr	"	
10002325	Rekâve	"	

7502985	Kömeni	"	
1600 3612	Bârâve-i Fakk-ı Âlî	"	
5002646	Serv Kânî		
12004528	Hûriyân Mâmkerd	"	
20004754	Göçâr	"	
9501400	Keremkân Muhyân	"	
25008963	Ma' beyn bî-Reşk	"	
6003300	Necmî	"	
320011267	Kilibî	"	
15003200	Laleli	"	
17004519	Kilinişyân	"	
9502500	Kelül Mâmkerd	"	
6502900	Mûkâde	"	
12500	5000	Dâzîn	"
4001800	Çemesil	"	
10003190	Mîr Bâlyân	"	
9503100	Tûreşk	karyesi	
6002500	Bâsûy	"	
6002025	Bey	"	
15004000	Sephâl	"	
8005000	Kubenderi	"	
9502000	Mâmhalîfe	"	
6003000	Çemesihâk	"	
4001500	Keşâne	"	
8003175	Mîr Kâvederî	"	
6002500	Cilân Arbûk	"	
4502063	Cilân Amedîn	"	
300 774	Seylân Sâlih	"	
7002595	Semîlân	"	
19008525	Bünyâte	"	
25009946	Ma'kili Peşmerân Kal'adeyr	"	
8003000	Horoz	"	
16006000	Gevrânîk	"	
7002500	Şâbâ Umar	"	
250950	Ekl-i Kebîr	"	

6002076	Keşkân	"
4001500	Kâfiye	"
2501200Ekl-i Sağır		"
55400	183804	Yekûn
Yalnız elli dört adet kurâ ve mezârî'dir.		

BOA. İrâde Husûsî, nr. 37/ Ra 1325

- 68 -

**SELDOS NAHİYESİ AHÂLÎSİNİN KARAPAPAK AŞİRETİ'NİN
ZULMÜNDEN ŞİKAYETİ**

[Musul Fırkası'ndan Miralay Besim Bey kumandasındaki bir müfreze ile idare olunan İran hududundaki Seldos nahiyesinin Müslüman ve Müslüman olmayan ahâlisi, Karapapak Aşireti ağalarının zulmünden şikayet ettiğinden ve Hakkâri Mutasarrıflığı'nca da Miralay Besim kumandasındaki müfrezenin kaldırılması ve nahiye'nin Aşno kazasına bağlanması veya bir kaza olarak idare edilmesi teklif edildiğinden; konunun askerî yönünün Altıncı Ordu Kumandanlığı'na bildirildiği, fakat inzibatın temini ve ilhak meselesinin Musul Vâliliği'nin tezkiresine bağlı olduğu yolunda Harbiye Nezâreti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne **tezkiresi**]

27 R. 1327 (18 Mayıs 1909)

Telgraf

Fî 28 Nisan sene [1]325

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Musul Fırkası'ndan Mîralay Besim Bey kumandasında on beş neferlik ester süvâr bir müfreze ile idâre olunmakda olan ve yüz elli pâre karyeden ibâret bulunan Seldos nâhiyesinin Müslim ve gayr-i Müslim Mûsevî ahâlîsi umûmiyyetle içlerindeki Karapapa[k] Aşîreti ağavâtından on, on iki kadar cebâbirenin zulm ve ta'addîlerinden şekvâ ile ya diğer nevâhî-i mülhaka gibi mazhar-ı adâlet ve emniyyet edilmelerini veyâhûd cebâbirenin küll-i yevm artmakda olan mu'âmele-i i'tisâf-kârânelerine tahammülleri kalmadığından İran'a iltihâka mecbûr olduklarını nâhiye-i mezkûre mütehayyizânından Molla İbrahim Sıddık Ulemâ nâm zât merkez-i livâyâ gelüp kemâl-i sûz ve güdâzla ifâde etmiş ve bu bâbdaki iş'ârât-ı resmiyyede ifâde-i vâkî'ayı mü'eyyed bulunmuş olduğundan arzû-yı umûmîye tebe'an zikrolunan nâhiyenin ya Aşno kazâsına ilhâken veyâhûd ayrıca bir kazâ i'tibâriyle müstakillen vilâyetçe idâre edilmesi ve Mîralay Besim Bey'in müfrezesiyle birlikde oradan kaldırılması lüzûmu Hakkâri Mutasarrıflığı'ndan iş'âr olunmuştur. Fırka-i askeriyyece olan ma'lûmâta nazaran Aşno kazâsının Şeyhreş karyesinden Hoder nâhiyesine kadar Dördüncü Ordu ve mezkûr Şeyhreş karyesine Seldos, Lahican ve mahall-i sâ'iresinin Altıncı Ordu mıntıkası olmak üzere ta'yîn edildiği cihetle, bu bâbda bu vilâyetce bir şey denilemeyeceğinden ahâlînin te'mîn-i istirâhatı emrinde Altıncı Ordu Kumandanlığı vâsıtasıyla lâzım gelen kıta'âta teblîgât icrâ etdirilmesi arz olunur, fermân.

Fî 26 Nisan sene [1]325

Vâlî Vekîli Kumandan
Mîrlivâ Yâver

Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

Üçüncü Şu'besi

695

Hulâsa: Seldos nâhiyesi Müslim ve gayr-i Müslim ahâlîsinin diğer nevâhî gibi mazhar-ı adâlet olamamalarına ve Aşno kazâsına rabtıyla Mîralay Besim Bey müfrezesinin kaldırılmasına dâ'ir vâkî'olan şikâyet hakkında.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Ma'rûz-ı çâkerleridir.

Fî 29 Nisan sene [1]325 târîhli ve üç yüz kırk altı numaralı tezkire-i fahîmâneleri cevâbıdır.

Hudûd-ı İraniyye'deki Seldos nâhiyesinin Müslim ve gayr-ı Müslim ahâlîsi Karapapak Aşîreti ağavâtı ta'addiyâtından ve diğer nevâhî-i mülhaka gibi mazhar-ı adâlet ve emniyyet olamamalarından şikâyetle Mîralay Besim Bey ma'îyyetindeki müfrezenin kaldırılması ve nâhiye-i mezkûrenin Aşno kazâsına ilhâken ayrıca bir kazâ i'tibârıyla müstakillen idâre edilmesi husûsâtı hakkındaki tekâlîfinden cihet-i askeriyyece icrâ olunabilecek aksâmının evvelce de Hudûd-ı İraniyye Havâlîsi Kumandanlığı'nda bulunmasından ve binâ'en-aleyh havâlî-i mezkûreye ve emzice-i ahâlîye vukûf-ı tâmmı olmasından dolayı ahâlînin te'mîn-i istirahatıyla hükûmete ısındırılması emrinde icâbının icrâsı bu kerre taraf-ı acizîden Altıncı Ordu Kumandanlığı'na telgrafla iş'âr edilmiş ise de şikâyet ve tekâlîf-i mezkûreden te'mîn-i inzibât ile nâhiyenin Aşno'ya ilhâkı keyfiyyeti umûr-ı mülkiyyeye âid ve merbûtiyyeti hasebiyle Musul Vilâyetince tezekkûre lâıyk mevâddan bulunduğu gibi hudûd ahâlîsinin evvelce İran'a meyli esbâbından biri de me'mûrînin teseyyüb ve sûy-ı[sû-ı] idâreleri olduğundan me'mûrîni mûmâ-ileyhimin taraf-ı mukâbildeki İran me'mûrîninden daha âdilâne icrâ-yı vazîfe ile ahâlînin hükûmete ısındırılmasına son derecede i'tinâ eylemeleri husûsunun mahalline emr ü teblîği menût-ı re'y-i âlî-i dâverîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 27 Rebî'ü'l-âhir sene 1327

ve

Fî 4 Mayıs sene 1325

Harbiye Nâzırı

Bende

[imza]

BOA. DH.MUİ, nr.19-2/36

- 69 -

*İSYANCILARLA İLİŞKİSİ OLDUĞU ANLAŞILAN İNGİLTERE'NİN
MUSUL VİSKONSOLOSU
VİBLİKİ'NİN BAŞKA BİR YERE NAKLİ*

[İngiltere'nin Musul Viskonsolosu Vibliki'nin Hemavendliler içerisinde dolaşarak Barzan şeyhiyle görüşmek istemesinin bir maksada dayandığı; zira daha önce ele geçirilen asilerin ifadelerinden de isyancılarla münasebeti olduğu anlaşıldığından, bu gibi konsolos ve ecnebîlerin serbestce dolaşmalarına müsaade edildiği takdirde bu havalide asayişin sağlanmasının mümkün olamayacağı yolunda Musul Vali ve Havalisi Kumandanlığı'ndan alınan telgraf üzerine, durumun İngiltere Sefâreti'ne bildirildiği ve gelen cevabta konsolosun başka bir mahalle nakline karar verilerek yerine Mösyö Grik'in tayin edildiği hususunda Musul Vilâyeti'nden gönderilen şifre.]

20 M. 1328 (1 Şubat 1910)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Muhâberât-ı Umûmiyye Dâ'iresi

İkinci Şu'be

Musul vâlîsi ve havâlîsi kumandanlığından alınan 17 Eylül sene [1]325 târîhli şifre telgrafnâme sûretidir.

İngiltere Devlet-i fahîmesinin Musul viskonsolosu şehir-i temmuzda keklele Bağdad'a gelmişti. Bir kaç gün ikâmeti müte'âkib Salâhiye tarîkiyle Musul'a gideceğini ve Salâhiye'ye muvâsalatında Bâziyân tarîkiyle Süleymaniye'ye gitmek arzûsunda bulunduğunu Salâhiye'deki tabur kumandanlığına beyân etmiş ve mûmâ-ileyh tarafından sûret-i hatt-ı hareketi ordu kumandanlığında bulunduğum esnâda iş'âr olunmuş ve yolların şu sıradaki emniyyetsizliğine mebnî mezkûr tarîkin ta'kîbi maslahaten câ'iz olamayacağı bi'l-vâsita cevâben bildirilmiş idi. Ba'dehu Kerkük'e giderek bir kaç gün ârâmdan sonra Çemçemâl tarîkiyle Süleymaniye'ye ve oradan da Bâna ve Serdeşt cihetlerine gitdiği gayr-i resmî haberi alınmış idi. O cihetlerde de bir hayli dolaşkıdan sonra Barzan âsîlerinin tenkîli maksadıyla hareket eylediğim tarîki ta'kîben Erbil'e ve oradan Kerdmâmke ve sonradan Akra'ya geldiği ve Barzan'a kadar gelmek arzûsunda ise de her ne esbâba mebnî ise gelmeyerek avdet etmiş ve mahall-i avdetine dâ'ir bir ma'lûmât alınamayup İmâdiye istikâmetiyle Tabâri'ye doğru hareket

etmiş olacağı ağıb-i ihtimâlden bulunmuş ise de me'mûrînin bu bâbda hiç bir tarafa ma'lûmât vermemeleri mûcib-i istiğrâb olup ba'demâ bu gibi hareket edeceklerin hatt-ı hareketleri hakkında ma'lûmât-ı lâzıme ifâsı husûsunun ta'mînen iş'ârı vilâyet vekâletine yazılmışdır. Konsolos-ı mûmâ-ileyhin şu sırada isyânda bulunan Hemavendler içerüsünde dolaşarak Meşrûtiyyet aleyhine kıyâmda sâbit olan Barzan şeyhiyle görüşmek üzere gelmesi ve bu sûretle geleceğini akdemce Barzan Şeyhi Abdüsselâm'a yazmış olması elde edilen mektûbları me'âlinden anlaşılmış olduğu gibi şeyh-i merkûm tarafına da üzerine sevk olunacak askere müdâfa'a-i nefse mecbûr olduğundan bu cihet hakkında makâmâtca izhâr-ı hakk için mu'âvenet olunmasına dâ'ir 11 Ağustos sene [1]325 târîhli yazmış olduğu mahtûm varakası gönderilmek üzere iken firâr ederek terkeylediği evrâk miyânında bulunmuştur. Öteden berü de mûmâ-ileyh ile muhâbere-i dâ'imede bulunduğu der-dest edilmiş olan âsîlerin ol bâbdaki alınan ifâde-i evveliyyeleri delâletiyle sâbit bulunmağla mûmâ-ileyhin zamân-ı Meşrûtiyyet-i âdilede bu havâlîce esbâb-ı güzârı anlaşılmadan ve hükûmetce bir kayd ve ma'lûmâta tâbi' tutulmadan ve mu'âvenete muhtâc kalmadan bu gibi konsolos ve ecnebîlerin hareketde serbest ve salâhiyetdâr bırakıldığı takdîrde zâten hisse-i ma'ârifden mahrûm kalmış olan bu havâlîce âsâyîşin idâmesi gayr-i mümkün ve her dâ'im haleldâr olacağı ve âtîyen dahi teskîni pek müşkil bir reng-i siyâsî teşkîl edeceği mütâla'a-i âcizîden bulunmağla tedâbîr-i âcile ittihâzına müsâra'at buyurmalarına hasbe'l-vazîfe arza mücâseret eylerim, fermân.

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Hâriciyye

Umûr-ı Siyâsiyye Müdîriyyet-i

Umûmiyyesi Devâ'ir ve

Vilâyât Kalemi

Aded

756

Hulâsa: Musul İngiltere konsolosunun geşt ü güzârına dâ'ir cevâben

Dâhiliye Nezâret-i Aliyyesi'ne

Sa'âdetlü efendim hazretleri,

Musul İngiltere konsolosunun ihtârât-ı vâkı‘aya rağmen Bâziyân ve Akra civârında dolaşmakda ve ne gibi makâsıd ta‘kîb etmekde olduğuna dâ‘ir Musul Vilâyeti'nden alınan telgrafnâme sûretinin leffîyle vârid olan 24 Eylül [1]325 târîhli ve 737 numaralı tezkire-i vâlâ-yı nezâret-penâhîleri ile bu bâbda şeref-vârid olan tezkire-i sâmiye üzerine İngiltere Sefâreti'ne teblîgât-ı mukteziyye îfâ kılınmış idi. Mûmâ-ileyh konsolosa vesâyâ-yı lâzıme îfâ olunduğu ve ma‘a haza kendisinin âhar mahalle nakline mukaddemâ karâr verilmiş olduğu İngiltere maslahat-güzârı tarafından cevâben beyân kılınmıştır. Emr ü irâde efendim hazretlerindir.

Fî 19 Zi'l-ka‘de sene 1327

ve

Fî 19 Teşrîn-i Sânî sene 1325

Hâriciye Nâzırı

Rıf‘at

Bâb-ı Âlî

Dâ‘ire-i Sadâret

Tahrîrât Kalemi

2799

Dâhiliye Nezâret-i Aliyyesi'ne

Sa‘âdetlü efendim hazretleri,

İngiltere Devleti'nin Musul konsolosunun dâhil-i vilâyetde bir çok mahallerde dolaşdıktan sonra Barzan şeyhi ile görüşmek arzûsunda ve merkûm ile muhâberâtda bulunduğu Harbiye Nezâret-i Aliyyesi'nden geçende iş‘âr olunması üzerine Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne teblîgât îfâ edilmiş idi. Bu kerre alınan cevâbda mûmâ-ileyh konsolosa vesâyâ-yı lâzıme îfâ kılındığı ma‘a-hazâ kendisinin âhar mahalle nakline karâr verilmiş olduğu İngiltere maslahat-güzârı tarafından ifâde olunduğu inbâ ve Harbiye Nezâret-i Aliyyesi'ne de ma‘lûmât i‘tâ edilmiş olmağla vilâyete de teblîgât icrâsına himmet olunması siyâkında tezkire-i hulûsverî terkîm kılındı.

Fî 23 Zi'l-ka‘de sene [1]327

Fî 23 Teşrîn-i Sânî sene [1]325

Sadr-ı a‘zam

Hilmi

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâ'iresi**Şu'be:** 2**Evrâk nr:** 2799**Târîh:** 26 Zi'l-ka'de sene [1]327

26 Teşrîn-i Sânî sene [1]325

Musul Vilâyet-i Aliyyesi'ne

Musul İngiliz konsolosunun dâhil-i vilâyetde bir çok mahallerde dolaşdıktan sonra Barzan şeyhi ile görüşmek arzûsunda ve merkûm ile muhâberâtda bulunduğu Harbiye Nezâret-i Aliyyesi'nden iş'âr olunması üzerine Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne teblîgât-ı lâzıme lede'l-icrâ, mûmâ-ileyh konsolosa vesâyâ-yı mukteziye îfâ kılındığı ma'a-hazâ kendisinin âhar mahalle nakline karâr verilmiş olduğu İngiltere maslahat-güzârının ifâdesine atfen nezâret-i müşârun-ileyhden cevâben inbâ ve Harbiye Nezâret-i Aliyyesi'ne de ma'lûmât i'tâ edildiği bâ-tezkire-i sâmiye izbâr buyurulmağla ma'lûmât olmak üzere beyân-ı keyfiyyete ibtidâr olundu. ol bâbda.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâ'iresi**Şu'be:** 2**Evrâk nr:** 792**Târîh:** Fî 2 Kânûn-ı Evvel sene [1]325**Musul Vilâyeti'ne Şifre**

C. 17 Eylül sene [1]325. Tahrîrâtla bildirildiği üzere Musul İngiliz ser-konsolosunun mahall-i âhara nakline karâr verildiği sefâretin cevâbına atfen Hâriciye Nezâreti'nden bildirilmiştir.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

Musul Vilâyeti'nden Vârid Olan Şifre

C. 26 Teşrîn-i Sânî sene [1]325. İngiltere Musul sâbık Viskonsolosu Mösyö Vibliki'nin geçen pazar günü Diyarbekir tarîkiyle hareket eylemiş ve yerine ta'yîn kılınan Mösyö Grik bir kaç gün evvel muvâsalatla emr-i mahsûsunun vürûduna değin vekâleten idâre-i umûra mübâşeret eylediğini bâ-takrîr bildirmiş olduğu ma'rûzdur.

Fî 19 Kânûn-ı Sânî sene [1]325

Vâlî ve Kumandan

Fazıl

vürûdu

BOA. DH. MUI, nr. 42/57

- 70 -

EL-CEZÎRE'DE AHÂLÎDEN ZORLA HARÂC TOPLAYAN
ŞAMMÂR AŞİRETİ'NİN BU TÜR
FAALİYETLERİNİN ÖNLENMESİ

*[El-Cezîre'de ahâlîden zorla harâc toplamak ve vergi almadan koyunların başka bir mahalle sevkedilmelerine engel olmak gibi faaliyetlerle adeta müstakil bir hükûmet şeklinde davranan Şammâr Aşireti'ne karşı, hayvanlarının emniyetinin sağlanması hususunda defalarca Irak Hattı Kumandanı Nâzım Paşa'ya müracaat edildiği halde bir netice elde edilemediğinden bahisle; bu hususda kanunî muamelenin yapılması talebine dair ağnam tüccarından Mustafa ile arkadaşlarının telgrafları üzerine Şammâr Aşireti'nin te'dibi için kararlaştırılan tertibatın bir kaç güne kadar uygulanacağı hakkında **Harbiye Nezâreti'nin tezkiresi**]*

27 Z. 1328 (30 Aralık 1910)

Telgrafnâme

Mahreci: Musul

Numara: 8787

Târîhi: 5 Kânûn-ı Evvel sene [1]326

Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi Ahmed Rızâ Bey hazretlerine

El-Cezîre sahrâsında cevelen-gâh-ı şekâvet ittihâz ile bir hükûmet-i müstakille misillü hâkimiyetini bilâ-mezâhim îfâ eyleyen ve vâ-esafâ gâyet cüz'î bir kuvve-i askeriyyenin sevkîyle te'dîbleri mümkün olduğu hâlde her ne hikmete mebnî ise ihmâl edilen şakî-i Şammâr rü'esâsının geçen sene Musul devâ'ir-i aliyyesince derece-i sübûta vardırđığımız altı bin liralık nükûd ve mevâşî-i mağsûbemizin hükûmetce istirdâd edilmediğinden cür'et alarak bu kerre Suriye havâlîsine sevk etmekde olduğumuz iki yüz binden mütecâviz ağnâmımızın bâc rüsûmâtını istîfâ etmek için mezkûr ağnâmımızı, mevâşîmizi oradan men' ile tehdîd ve tazyîkleri altına almışlardır. Bu mezâlîme karşı evvel ve âhir istimdâd ettiğimiz Hıttâ-i Irakiyye Kumandan-ı Umûmîsi Nâzım Paşa hazretlerinden bir şefâ'at göremiyoruz ve görmek ümîdinde değiliz. Kime arz-ı şekvâ edelim. Efrâd-ı milletin şu zamân-ı Meşrûtiyyetde ayn-ı muhit içinde iki cihetin teklîfiyle tâbî' tutulması ve kuvve-i icrâ'îyyenin bu derece nazar-ı müsâmahe ile bakması Kânûn-ı Esâsî'ye bir latmadan başka ne ile te'vîl olunur. Hukûk-ı mütekâbile îcâbını idrâk ettiğimizden mağsûb emvâlimizin istihlâs ve Bilâbâc'da taht-ı muhâsaraya alınan ağnâmımızın yoluna devâmı vesâ'ilinin istikmâli kânûn nâmına taleb olunur.

[Ağnâm Tüccârı Mustafa ve diğer
ağnâm tüccârlarının isimleri]

Telgrafnâme

Mahreci: Musul

Numara: 8914

Târîh: 9 Kânûn-ı Evvel sene [1]326

Musul meb'ûsları Fâzıl ve Dâvud efendiler hazerâtına

Dördüncü def'a olarak Altıncı Ordu Kumandanlığı'na yazılan telgrafın sûretidir.

El-Cezîre'yi istiklâl-gâh-ı şekâvet ittihâz ile hakk-ı hâkimiyete mâlik bir hükûmet-i kâhire misillü re'âyâdan harâc istihsâl eyleyen Şammâr eşkiyâsının men'leriyle emvâlimizin muhâfazası sûretinde Osmanlılık haysiyyetinin muhâfazası için îcâbâtına karşı ihtiyâr edilmekde olan ihmâl ve nizâmına bu kerre Suriye ve havâlisine sevk etmekde bulunduğumuz iki yüz binden mütecâviz ağnâmımızdan cebren aldıkları bin liranın tetimmesi olarak mecmû' rüsûmlarını almadıkca yol vermeyerek el-ân bir tazyîk ve tehdîdleri altına almağı intâc etdiğinden bir dürlü aklımız ermiyor. Biz bir hükûmeti tanıyoruz; muhâfazamızı hukûk-ı mütekâbile noktasından zât-ı devletlerinden istiyoruz. Bu feryâdımıza da iltifât buyurulmayacaksa ve hiç olmaz ise nereye mürâca'at edeceğimizi ta'yîn buyurunuz. Şammâr rü'esâ-yı tâgiyyesi tarafından sevki men' edilmekde olan ağnâmımızın muhâfazası hakkında Nâzım Paşa'ya bâlâda mestûr telgrafi dahi keşîde etmekle istid'â-yı adâlet etdiğimizden bi'l-infi'âl hod-be-hod Musul'da Dîvân-ı Örfîce muhâkememizin icrâsı lüzûmuna Musul vâlîsi ile askerî kumandanlığına emr verdi. Yarın tevkîfimiz maznûndur. Musul'daki Dîvân-ı Örfî ise yalnız Barzan mâddesine münhasır ve bir memleketde idâre-i örfiyye i'lânı ancak Meclis-i Millî karârı üzerine irâde-i pâdişâhîye menût iken Nâzım Paşa'nın bu bâbdaki hareket-i kânûn-şikenânesini neye hamletmek lâzım ise efendilerimiz ta'yîn buyursun. Acabâ âdâb-ı milliyesini muhâfaza ederek ve habl-i metîn-i Meşrûtiyyet'e sarılarak iddi'â-yı hukûk eden bir mazlûmun hedef olacağı mu'âmele ve bu ise adâlet-i kânûniyye nerede kalır şevket-me'âb efendimiz Kânûn-ı Esâsî'yi tebcîlen hilâfında zerre kadar hareket buyurmağı tecvîz etmediğine evrâk-ı havâdis millete tebşîr ediyor. Nâzım Paşa'nın emvâlimizi imrâr-ı menhûbâtımızı istirdâd edeceği yerde bu mu'âmelesi arkamızda sedd-i âhenîn demek olan Meclis-i Millîmizi ve Kânûn-ı Esâsî hükmünü düşünmemekde olduğunu

gösteriyor. Hakkımızda şu hakârât-ı zâlimâneyi pervâsız olarak icrâ ediyor. Geçen sene mehâkim-i adliyyece isbâta vardırđımız altı bin liradan gayrı bu sene dahi gasbolunan bin liramızın mükâfâtı bu mudur? Her noktası câlib-i nazar-ı dikkat ve garâbet olan şu mu‘âmelâta karşı vecâ‘ib-i serî‘a-i kânûniyyenin icrâsını Musul makinesi başında bekliyoruz, efendim.

[Ağnâm Tüccârından Mustafa ve diğeri
ağnâm tüccârlarının isimleri]

Telgrafnâme

Mahreci: Musul

Numara: 8914

Târîh: Fî 9 Kânûn-ı Evvel sene [1]326

Dâhiliye Nâzırı Tal‘at Beyefendi hazretleri'ne

Dördüncü def‘a olarak Altıncı Ordu Kumandanlığı'na yazılan telgrafın sûretidir.

El-Cezîre'yi istiklâl-gâh-ı şekâvet ittihâz ile hakk-ı hâkimine mâlik bir hükûmet-i kâhire misillü re‘âyâdan harâc istihsâl eyleyen Şammâr eşkiyâsının men‘leriyle emvâlimizin muhâfazası sûretinde Osmanlılık haysiyyetinin muhâfazası icâbâtına karşı ihtiyâr edilmekde olan ihmâl ve betâ‘et bu kerre Suriye ve havâlîsine sevk etmekde bulunduğumuz iki yüz binden mütecâviz ağnâmımızdan cebren aldıkları bin liranın tetimmesi olarak mecmû‘ rûsûmlarını almadıkca yol vermeyerek el-ân tazyîk ve tehdîdleri altına almağı intâc etdiğinden bir dürlü aklımız ermiyor. Biz bir hükûmeti tanıyoruz. Muhâfazamızı hukûk-ı mütekâbile noktasından zât-ı devletlerinden istiyoruz. Bu feryâdımıza da iltifât buyurulmayacaksa ve hiç olmaz ise nereye mürâca‘at edeceğimizi ta‘yîn buyurunuz.

Şammâr rü‘esâ-yı tâğıyyesi tarafından sevki men‘ edilmekde olan ağnâmımızın muhâfazası hakkında Nâzım Paşa'ya bâlâda mestûr telgrafı dahi keşîde etmekle istid‘â-yı adâlet etdiğimizden bi'l-infi‘âl hod-be-hod Musul'da Dîvân-ı Örfîce muhâkememizin icrâsı lüzûmuna Musul vâlîsi ile askerî kumandanına emr verdi. Yarın tevkîfimiz maznûndur. Musul'daki Dîvân-ı Örfî ise yalnız Barzan mâddesine

münhasır ve bir memleketde idâre-i örfiyye i'lânı ancak Meclis-i Millî karârı üzerine irâde-i pâdişâhiye menûl iken Nâzım Paşa'nın bu bâbdaki harekât-ı kânûn-şikenânesi neye hamletmek lâzım ise efendilerimiz ta'yîn buyursun. Acabâ âdâb-ı milliyyesini muhâfaza ederek ve habl-i metîn-i Meşrûtiyyet'e sarılarak iddi'â-yı hukûk eden bir mazlûmun hedef olacağı mu'âmele bu ise adâlet-i kânûniyye nerede kalır. Şevket-me'âb efendimiz Kânûn-ı Esâsî'yi tecmîlen hilâfında zerre kadar hareket buyurmağı tecvîz etmediğine evrâk-ı havâdis millete tebşîr ediyor. Nâzım Paşa'nın emvâlimizi imrâr, menhûbâtımızı istirdâd edeceği yerde bu mu'âmelesi arkamızda sedd-i âhenîn demek olan Meclis-i Millîmizi ve Kânûn-ı Esâsî hükmünü düşünmemekde olduğunu gösteriyor. Hakkımızda şu hakârât-ı zâlimâneyi pervâsız olarak icrâ ediyor. Geçen sene mehâkim-i adliyyece isbâta vardırđığımız altı bin liradan gayrı, bu sene dahi gasbolunan bin liramızın mükâfâtı bu mudur? Her noktası câlib-i nazar-ı dikkat ve garâbet olan şu mu'âmelâta karşı vecâ'ib-i seriâ-i kânûniyyenin icrâsını Musul makinesi başında bekliyoruz, fermân.

[Ağnâm Tüccârından Mustafa ve diğeri
ağnâm tüccârlarının isimleri]

Umûm-ı Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi

Üçüncü Şu'besi

2160

İstanbul

Hulâsa-i me'âl: Şammâr aşâ'irinin te'dîbi için makarr bulunan ter-tîbâtın bir kaç güne kadar mevki'-i icrâya vaz' edileceğine dâ'ir.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Fî 9 Kânûn-ı Evvel sene [1]326 târîh ve iki bin doksan dokuz numaralı tezkire-i âcizîye zeyldir. Ağnâm tüccârından Mustafa ve rüfekâsının ağnâmı bâc rüsûmı istîfâ edilmedikçe Şammâr Aşîretince imrârına müsâ'ade edilmemekde olduğuna dâ'ir makâm-ı âcizîye vârid olup, sûreti bundan evvel leffen tisyâr kılınan telgrafnâme üzerine bu bâbda tedâbîr-i serî'a icrâsıyla mağsûbâtının istihlâs ve ağnâmın te'mîn-i

mürûrî hakkında Altıncı Ordu Kumandanlığı'na icrâ edilen teblîgâta cevâben vârid olan fî 11 Kânûn-ı Evvel sene [1]326 târîhlü ve şifreli telgrafnâmede Şammâr aşâ'irinin te'dîbi için yapılan ve bir kaç güne kadar mevki'-i icrâyâ vaz'ı mukarrer bulunan tertîbâtın Musul'dan tevârüd eden mebhûs şikâyâtı da hall ve fasl edeceği iş'âr kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 27 Zi'l-hicce sene [1]328

ve

Fî 16 Kânûn-ı Evvel sene [1]326

Harbiye Nâzırı

[imza]

BOA. DH. SYS, nr. 26/2-3, belge sıra nr. 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35.

- 71 -

ALKUŞ AHÂLÎSİNİN MAL VE HAYVANLARININ KURTARILMASI

[Musul yakınlarında "Alkuş" adındaki Süryânî Katolik köyü ahâlîsinin eşya ve hayvanlarını çalıp papazını tehdid eden Musullu Mehmed el-Decgî ve arkadaşlarından birinin yakalanıp mahkemeye sevkedildikleri, diğerlerinin de aranmakta olduğuna dair Musul Vâliliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen telgraf.]

21 N. 1330 (3 Eylül 1912)

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâ'iresi

Şu'be: 1

Târîh: 18 Ağustos sene [1]328

Musul Vilâyeti'ne Telgraf

Musul kurbunda Alkuş nâmındaki Süryânî Katolik karyesi ahâlîsinin eşyâ ve hayvanâtı Musullu Mehmed el-Decgî ve avenesi tarafından gâret ve karye papasının tehdîd edildiği haber verildiğinden mütecâsirlerinin serî'an ta'kîb ve der-desti ve magsûbâtın istirdâdıyla ve bâ-emr-i âlî-i hazret-i nezâret-penâhî ashâbına i'âdesi ile keyfiyyetin inbâsı.

Telgrafnâme

Mahreci: Musul

Numara: 12526

Târîh: 22 Ağustos sene [1]328

Aded: 83

Dâhiliye Nezâreti'ne

C. 18 Ağustos sene [1]328 İkinci şu'be bu sırada bu tecâvüzün vukû'u esbâbı ta'kîbâtın netîcesinde tavzîh edecektir. Jandarma dâ'iresince mütecâsir dağılan üç şahısdan biri der-dest ve mahkemeye teslîm edildi. İki arkadaşı da taharrî olunmaktadır. Yedi merkeb ve ufak tefek eşyâdan ibâret olan mağsûbâtın zâhire çıkarılması esbâbı eldedir. Köylünün ifâdesi üzerine mahkemece der-destlerine lüzûm gösterilecek eşhâs derhâl der-dest olunacaktır. Burası tutulan Arabın medhâldâr olmadığına dâ'ir köylü nâmına istid'â verildiği sırada papaslarına da söylemiş idim. Ta'kîbâta devâm olunmaktadır. Netîcesi arz olunur, fermân.

Fî 21 Ağustos sene [1]328

Musul Vâlîsi

Tahir

BOA. DH. H, nr. 53/35

- 72 -

MUSUL'A YAPILACAK TUZ NAKLİNİN GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI

[Şammâr Aşireti'nden Mehmed bin Abdülkerim oğullarının, Musul Düyûn-ı Umumiye Anbarı'na tuz getirmek için Bevâre memlehasına gönderilen devecilerin önünü keserek tüm erzak ve eşyalarını aldıkları,

haksız yere geçiş vergisi tahsil ettikleri ve bir deveciyi öldürdükleri yolunda Düyûn-ı Umumiye Müdüriyeti'nin şikâyeti üzerine, gerekli önlemlerin alınmasına dair Dâhiliye Nezâreti'nin Musul Vilâyeti'ne gönderdiği tahrirat.]

20 M. 1331 (29 Aralık 1912)

Mâliye Nezâreti

Kalem-i Mahsûs

Aded

1574/92

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Musul Duyûn-ı Umûmiyye Anbarı'na tuz celbi için Bevâre memlehasına i'zâm kılınan takrîben bin devenin önüne Şammâr aşâyirinden Mehmed bin Abdülkerim oğulları geçerek kâffe-i erzâk ve eşyâyı aldıktan ve her kâfileden hûh nâmıyla bin beş yüz guruş mürûriyye resmi de tahsîl ettikten sonra kendi beynlerindeki münâza'a dolayısıyla devecilerden Mehmed bin Hacı Câsim'i katl eyledikleri ve devecilerin erzâksız kaldıklarına göre boş olarak avdet etmeleri muhtemel idüğü ve şâyet aşâyirin ta'addiyâtı böyle devâm ederse bir daha tuz celbedilememesi melhûz bulunduğu ve keyfiyyetin vilâyete de iş'âr olunduğu Musul Duyûn-ı Umûmiyye Müdüriyyeti'nden bâ-telgrafnâme bildirilmiş ve işin ehemmiyyeti müstağnî-i îzâh bulunmuş olduğundan bahisle müsebbiblerinin zâhire ihrâcıyla teczi'esi ve emr-i münâkalâtın te'mîn-i selâmeti esbâbının istikmâli Duyûn-ı Umûmiyye Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'nin iltimâsına atfen komiserliğinden izbâr ve keyfiyyet Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne de iş'âr kılınmış olmağla iktizâ-yı hâlin îfâ ve netîcesinin inbâ buyurulması menû-ı himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

Fî 18 Muharrem sene [1]331

ve

Fî 15 Kânûn-ı Evvel sene [1]328

Mâliye Nâzırı Nâmına

Müsteşâr

[imzâ]

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâ'iresi**Şu'be:** 2**Evrâk Numarası:** 1180**Târîh:** 17 Kânûn-ı Evvel sene [1]328

Musul Vilâyeti Vekâleti'ne Telgraf

Musul Duyûn-ı Umûmiyye Anbarı'na tuz celbi için Bevâre memlehasına gönderilen devecilere vukû' bulan ta'arruzât ve mütecâsirlere hakkında ne yapıldığının seri'an inbâsıyla berâber emr-i münâkalâtın te'mîn-i selâmeti ve bu gibi hâdisâtın men'-i tekerrürü esbâbının da istikmâli.

BOA. DH. SYS, nr. 26/2-8**- 73 -**

**MUSUL'A BAĞLI YÜZ KIRK ÜÇ KÖYÜN ESKİ DEFTERLERE
KAYDEDİLMESİ**

[Musul vilâyetine bağlı olup, üç yüz yirmi üç senesinde tahriri yenilenmeyen yüz kırk üç köyün, otuz seneye yakın bir zamandır doğum-ölüm gibi halleri kayıt edilemediğinden, ahâlî ve hükûmetin vergi, askerlik ve buna benzer işlerde zor durumda kaldığı; bu durumun devam etmemesi için söz konusu köylerin şu andaki durumlarının yeni tahrir yapılarına kadar eski defterlere kaydedilmesi hususunda Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyesi Tahrîrât Kalemi'nin Musul Vilâyeti'ne gönderdiği tahrirat.]

26 Ra. 1331 (5 Mart 1913)

Musul vilâyetine verilecek tahrîr-i nüfûs masrafının havâlenâmesi hangi târîhde i'tâ buyurulduğunun beyânı.

Havâlenâme târîhi 23 Hazîran sene [1]328 olup, 28 m[ezkûr] târîhli tahrîrâta leffen vilâyete gönderilmiştir, efendim.

Musul Vilâyeti

Nüfûs Nezâreti

Aded

63

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhîye

Vilâyet-i celîleleri merkez kazâsına merbût olup, geçen üç yüz yirmi üç senesinde icrâ edilen tahrîrde komisyon tarafından tahrîri tecdîd edilmeyerek atîkde kalan yüz kırk üç karyenin otuz seneye yakın müddetden beri vefeyât ve tevellüdât gibi vukû‘atları yürüdülmediği cihetle ahâlî ve hükûmetin bir çok işleri pek müşkil bir hâlde kaldığı ve bu müddet zarfında hemân tevellüdât ve mektûmâtları alınmadığından kurâ-yı mezkûre defâtirinde erbâb-ı esnân dahi kalmadığı anlaşılmış ve bu ise min külli'l-vücûh gayr-i câ'iz ve i'tinâ ve ehemmiyeti hâ'iz bulunmuş olduğundan, şâyet bu sene zarfında icrâsı mutasavver bulunan tahrîr-i umûmî emri verilemeyecek ise nakl-i mekân, seyâhat-ı ferâğ ve intikâl gibi ahâlîye â'id mesâlihî ve tarîk-i amele-i mükellefe vergisiyle mu'âmelât-ı askerîye vesâ'ire misillü hükûmet-i seniyyeye râci‘ husûsâtın bir müddet daha sekte-dâr olmaması için kurâ-yı mezkûre ile sâ'ir mülhakâtdaki kurânın defâtir-i atîkası üzerine mi, yoksa ayrıca tutulacak birer müsvedde defterleri üzerine mi vukû‘atlarının yürütülmesi îcâb edeceği ve birer müsvedde defterine yürütülecek ise bunların kimler tarafından tasdîki muktezî bulunduğ u emrinin Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden istihsâl buyurulması menû ve mütevakıf-ı emr ü fermân-ı sâmi-i cenâb-ı devletleridir. Ol bâbda.

Fî 23 Hazîran sene [1]328

Musul Vilâyeti
Nüfûs Müdîriyyeti

Musul Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Aded

112

[Hulâsa]: Nüfûs vukû'ât ve
sâ'ireye dâ'ir

leffi 1

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Merkez-i vilâyete merbût olup, geçen üç yüz yirmi üç senesinde icrâ edilen tahrîrde komisyon tarafından tahrîr-i cedîd edilmeyerek atıkde kalan yüz kırk üç karye ile mülhakâtdaki kurânın defâtir-i atıkası üzerine mi, yoksa ayruca tutulacak bir müsvedde defterleri üzerine mi vukû'âtın yürüdülmesi ve bunların kimler tarafından tasdîk edilmesi îcâb edeceği hakkında Nüfûs Müdîriyyeti'nden yazılan takrîr aynen ve leffen takdîm kılınmış olmağla iktizâsının emr ve iş'âr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 24 Receb sene [1]330

ve

Fî 26 Hazîran sene [1]328

Musul Vâlîsi

Bende

Tahir

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi Tahrîrât Kalemi

Evrâk nr: 364

Dosya nr: 4319

Târîh: 19 Temmuz sene [1]328

Hulâsa: Nüfûs vukû'âtına dâ'ir

Musul Vilâyet-i Celîlesi'ne

26 Hazîran sene [1]328 târîh ve 112 numaralı tahrîrât-ı devletleri cevâbıdır. Vilâyet-i celîlelerince müceddeden tahrîr-i nüfûs-ı umûmiyye der-dest-i icrâ

bulunduğuna nazaran tahrîrin ikmâlinden evvel vukû‘âtın yürüdülmemesine mahal görülemediğinden Sicill-i Nüfûs Müdîriyyeti ifâdesiyle beyânına mübâşeret kılındı, ol bâbda.

[İmzâ]

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemî
Aded
268

Hulâsa: Şimdiye kadar yapılmayan
yüz kırk üç karye vukû‘âtı hakkında

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi ifâdesine atfen şeref-mevrûd 23 Temmuz sene [1]328 târîh ve iki yüz dokuz numaralı tahrîrât-ı nezâret-penâhîlerine arîza-yı cevâbiyyedir. Ahvâl-i hâzıra münâsebetiyle tahrîr-i nüfûsun sene-i âtiyeye ta‘lîki nezâret-i celîlelerinin 3 Kânûn-ı Sânî sene [1]328 târîh ve on sekiz bin yüz kırk bir numaralı telgrafnâmesi ahkâmından olduğuna ve otuz seneden berü yürüdülmeyen ve mu‘âmelât-ı askeriyye ve mülkiyyece bir çok müşkilât ihdâs eden merkeze mülhak yüz kırk üç karye vukû‘âtının defâtir-i atîka veyâhûd ayrıca tutulacak cedîd müsveddeler üzerine mi icrâsı muktezî bulunduğunun irâdesi Nüfûs Müdîriyyeti ifâdesiyle arz olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Safer sene [1]331

ve

Fî 13 Kânûn-ı Sânî sene [1]328

Musul Vâlîsi Vekîli

Mîrlivâ

Mehmed Es‘ad
bin Halil

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi**Tahrîrât Kalemî****Evrâk nr:** 759**Dosya nr:** 4319**Târîh:** 20 Şubat sene [1]328**[Hulâsa]:** Nüfûs vukû'âtına dâ'ir

Musul Vilâyet-i Behiyyesi'ne

13 Kânûn-ı Sânî sene [1]328 târîh ve 268 numaralı tahrîrât-ı vâlâları cevâbıdır. Vilâyet-i behiyyelerinde tahrîr-i nüfûs icrâ olunacağına göre bildirilen kurâ nüfûsunun müsvedde defterlerine nakli tekellüfâtı müstelzim olacağından oralara â'id vukû'ât-ı nüfûsiyyenin defâtir-i atıkada yürüdülmesi zarûrî idüğü Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi ifâdesiyle beyân olunur, ol bâbda.

BOA. DH. SN-THR, nr. 40/93**- 74 -**

**SERDEŞT AHÂLÎSİNİN İRAN HÜKÜMDARI İZZETULLAH
HAN'IN TECAVÜZLERİNDEN KORUNMA İSTEĞİ**

[İranlıların mal ve nüfuslarına taarruz ettiklerinden bahisle İran Hakimi İzzetullah Han'ın kötülüğünden "İslâmiyet" adına muhafazalarını isteyen Serdeşt müftüsü ve ahâlîsinin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdikleri telgraf üzerine Musul Vilâyeti'nden alınan bilgiye göre; İzzetullah Han'ın şark nahiyyelerinin Osmanlı idaresi altında bulunduğu sıralarda Saviçbulak'da uzun müddet itibarsız kalması sebebiyle Osmanlı Hükûmeti'ne düşman olduğu ve tecavüzlerinin buna dayandığı, siyasî bir değişiklik olmadığı sürece de şu anda İran sınırlarına dahil olan Serdeşt

*halkının hukuklarının vilâyetce korunamayacağına dair Musul Vâliliği'nin mütalaasını havi **telgraf.**]*

12 N. 1331 (15 Ağustos 1913)

Telgrafnâme

Mahreci: Ma'mûre

Numara: 168

Târîh: Fî 29 Temmuz sene [1]329

Dâhiliye Nezâreti'ne

Serdeşt ve havâlisi vaktiyle Süleymaniye hükümrânı olan Bâbân paşalarının idâre-i hükûmetleri tahtında bulunduğu târîhen sâbitdir. Bâbân hânedânının inkırâzıyla Süleymaniye sancağı doğrudan doğruya Hükûmet-i Osmâniyye'ye iltihâk etdirildiği hâlde bi'l-cümle tevâbî'i dahi aynı iltihâka tâbi' olduğu halde me'mûrîn-i Osmâniyye'nin teseyyüb ve ahvâl-i lâ-kaydâneleri yüzünden İran, fırsat-i fuzûlî müdâhâlâtlarına Serdeşt'i Memâlik-i İraniyye a'dâdına geçirmeğe muvaffak oldular. Kaç sene evvel hakâ'ik-i müstemirre tezâhür ederek Saltanât-ı Osmâniyye mülkünü istirdâd etdiyse de her nasılsa geçen kışdan beri İran boyunduruğu tekrâr boynunuza geçirildi. Hükûmet-i Osmâniyye'ye olan itâ'atımız İranlıları gücendirmiş bir a'râz-ı şedîd-i kalbe bâ'is olmuş olmalıdır ki mâlımıza kanâ'at etmiyerek nüfûsumuza da ta'arruz olunuyor. Müslümânız, makâm-ı hilâfete merbûtuz. Halîfe-i İslâm mülk cihetinden olmasa bile İslâmiyyet noktasından bizi muhâfazaya mecbûrdur. İran'ın hâkim sıfatıyla üzerimize tasallut ettiği muhteris İzzetullah Han'ın men'-i şerârı her neye mütevakkıf ise icrâsını adâlet-i İslâmiyyet-perver düvel-i mu'azzamanın ref'et-i vicdâniyyelerinden istirhâm eyleriz.

Serdeşt Müftîsi

Abdülkerim

Umûm Ahâlî

Nâmına

Mehmed

Sûz Re'îsi

Ahmed

Umûm Tüccâr

Nâmına

Mevlûd

Kürk Rü'esâsından

Bâbil Ağa

Bezzâz

Nâmına

Emin

Dâhiliye Nezâreti**Târîh:** 1 Ağustos sene [1]329**Evrâk Umûmî Numarası:** 93*Musul Vilâyeti Vekâleti'ne Telgraf*

Abdülkerim ve rüfekâsı imzâlarıyla Ma'mûre'den çekilen 29 Temmuz sene [1]329 telgrafnâme kopyası görülerek münderecâtına nazaran mütâla'alarının inbâsı.

Bâb-ı Âlî**Dâhiliye Nezâreti****Şifre Kalemi****Musul Vilâyeti'nden Alınan Şifre**

C. 1, vusûlü 2 Ağustos sene [1]329, 253 açık telgraf kopyada münderic husûsâtın sıhhati Kolordu'dan Harbiye Nezâreti'ne tafsîlâtı arzedilen Betûş hâdisesiyle de mü'eyyedir. Nevâhî-i şarkıyyenin işgâlimizde bulunduğu sıralarda her dürlü metâmi'i sedd edilerek Saviçbulak'da uzun müddet mahrûm-ı câh kalan İzzetullah Hân'ın tabî'atıyla Hükûmet-i Osmâniyye'ye düşman olması ve muhâfaza-i sadâkat ve meveddet edenlere tecâvüz ve ta'addî eylemesi vukû'ât-ı câriye ile de mertebe-i sübûta varmaktadır. Zevât-ı müte'addiyyenin İran toprağında bilâ-vâsıta vilâyetçe muhâfaza-i hukûkları imkânsız bulunduğuna binâ'en nezâret-i celîlelerince tedâbîr-i siyâsiyyenin ittihâzından ve hâlin tebeddülüne delâlet buyurulmakdan başka bir sûret-i tesviye bulunamayacağı mütâla'asında bulunduğum ma'rûzdur.

Fî 2 Ağustos sene [1]329

Vâlî Vekîli

Es'ad**BOA.DH. SYS, nr. 108/16**

- 75 -

*BARZAN ŞEYHİNİN YAKALANMASI İÇİN MUSUL VİLÂYETİNE
YARDIMDA BULUNULMASI*

[Musul vilâyetince Barzan şeyhinin yakalanması için başlatılan harekâta yardım edilmesi maksadıyla, masrafları vilâyetçe karşılanmak üzere Van'dan iki tabur ile birlikte top ve mitralyöz gönderilmesi için emir verildiği; ancak söz konusu paranın vilâyetçe ödenmesinin mümkün olmadığı, kış mevsimi ve yolların kötü olması sebebiyle de sevkiyatın durdurulması isteğinde bulunulduğu, bunun üzerine paranın Harbiye Nezâreti'nce ödendiği ve sevkiyatın zaruri olduğu yolunda Dâhiliye Nezâretinden Van Vilâyeti'ne çekilen şifre.]

13 R. 1332 (11 Mart 1914)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Van Vilâyeti'nden Gelen Şifre

Müsta'celdir

Musul vilâyetince Barzan şeyhinin te'dîbine tevessül edildiğinden Van'dan da iki taburun yarın tahrîki lüzûmu Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden fırka kumandanlığına iş'âr buyurulmuş ve bu iki taburla top ve mitralyözün Musul hudûduna kadar sevki lâ-ekall beş bin liraya mütevakıf bulunduğundan bugün paranın verilmesi lüzûmu firkadan bildirilmiştir. Mevcûd sanduk otuz bin guruşdan ibâret olup, ağnâm ta'dâdı münâsebetiyle umûm tahsildârân da vazîfe-i ta'dâd ile meşgûl olduklarından nisan ibtidâsına kadar bu vilâyetçe tahsîlât imkânı yoktur. Fırkaya mensûb tabur ve hudûd bölükleriyle jandarma alayının otuz bin lira matlûbları vardır. Vilâyetçe yalnız erzâk-ı askeriyyenin te'mîni çâresine bakıldığından mevzû'-ı bahs harekât-ı askeriyyeye beş pâre verilmesi imkânı olmadığını firkaya cevâben yazdım. Sevkiyyât-ı askeriyyenin te'hîrinden kat'îyyen mes'ûl olunacağından bahisle mürâca'atlarını tekrâr

etdiler. Van-Musul hudûdu sekiz gün olup iki taburla toplanın yalnız masârif-i nakliyyesi iki bin lira râddesindedir. Binâ'en-aleyh harekât-ı askeriyyeyi te'hîr etmemek için on bin liranın telgrafla i'tâsına müsâ'ade buyurulması ehemmiyetle müsterhamdır.

Fî 25 Şubat sene [1]329

Vâlî
Tahsin

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi

Van Vilâyeti'nden vârid olan şifredir

Kış mevsiminin şiddetle icrâ-yı ahkâm etdiğinden ve asker arasında hastalık hüküm-fermâ olduğundan bahisle Barzan şeyhine â'id harekât-ı te'dîbiyyenin müstakillen Musul Kolordusunca icrâsı kâbil olup olmadığı vilâyeti müşârun-ileyhâdan sorulmuş idi. Alınan cevâb "Barzan şeyhi lütf-i Hakkla On İkinci Kolordu'nun himmetiyle yakında cezâ-yı sezâsını bulacaktır"dan ibâretidir. Şu hâlde buradan iki taburun şu aralık sevki doğru değildir. Arâzîyi kat'îyyen gördüm, kâ'im-i makâmlarla da bu def'a muhâbere etdim. Takuravya ve Humaru nâhiyelerinden geçmek imkânı yoktur. Bugün taburlar buradan hareket etse yirmi günde, bir ayda Şemdinân'a vâsıl olabilecektir. Yollarda köy konak yoktur. Bu hasta asker yollarda kırılır, yazık olur. Barzan şeyhi kat'îyyen bu tarafa geçemez. Geçse bile Şemdinân'da Gevâr'da birer tabur ayrıca hudûd bölük askerleri vardır, kaçmak imkânı yoktur. Binâ'en-aleyh mâdâm ki Musul vilâyetince de buradan asker sevkine lüzûm kalmamıştır. Der-dest-i hareket bulunan iki taburun hiç değilse daha yirmi gün te'hîr-i sevki askerin sıhhat ve selâmeti nâmına müsterhamdır. Bu husûsu re'sen Enver Paşa hazretlerine de mürâca'at etdim. Arâzî ve ahvâle ve askerin sıhhatine vukûf-ı tâmmeme istinâden vukû' bulan ma'rûzâtımın nazar-ı ehemmiyyete alınmasını istirhâm ederim.

Fî 25 Şubat sene [1]329

Vâlî
Tahsin

Verilen emri geri almıyorlar. İki bin lira göndermiştir. Sevkleri zarûrîdir.

Dâhiliye Nezâreti

Târîh: 26 Şubat sene [1]329

Van Vilâyeti'ne (şifre)

25 Şubat sene [1]329. İki telgrafınıza cevâbdır. İki bin lira ile te'mîni mümkün olduğu Harbiye Nezâreti'nden bildirilmesine mebnî o mikdar para gönderilmiştir. Verilen emri geri almıyorlar sevkleri zarûrîdir.

[imzâ]

Hasan Fehmi

BOA. DH. KMS, nr. 3/34, Belge sıra nr. 32, 33.

- 76 -

**TELA'FER HALKI ARASINDAKİ KAN DAVALARININ
KALDIRILMASI**

[Tamamı Türklerden oluşan dört bin hanelik Sincar kazası Tela'fer nahiyesi halkı arasında asırlardan beri süregelen kan davalarının; birbirlerinden kız aldırılıp verdirilmek suretiyle ortadan kaldırılması yoluna gidildiği, bu girişimden olmak üzere bir olaydan dolayı Musul Hapishanesi'nde gözaltına alınanların serbest bırakılması ve kanunî takibatın ertelenmesi hususunda Sadâret'den Adliye Nezâreti'ne gönderilen tezkire.]

16 L. 1332 (7 Eylül 1914)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiyye

Müdiriyyeti**Husûsî: 1020****Hulâsa:** Tela'fer karyesi
ahâlîsi hakkında*Melfûf / 4*

Huzûr-ı âlî-i cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Sincar kazâsına tâbî' bir nâhiye merkezi olan Tela'fer karyesi ahâlîsinin milliyetlerini ve aynı zamanda âdât ve an'anât-ı kadîmelerini muhâfaza etmiş gâyet cerî ve cesûr Türklerden ibâret olup bu halk arasında öteden beri kan da'vâsı câri olduğu cihetle yekdiğeriyle dâima nizâ' etmekte olduklarından ve bu cümleden olmak üzere geçen sene zuhûr ederek tevessü' etmiş olan bir vak'adan dolayı nâhiyenin ileri gelenlerinden yüz on bir şahsın cihet-i adliyyece cinâyetle ithâm olunarak haklarında ahz u girift müzekkireleri sâdır olmuş ve kuvâ-yı mevcûde-i mahalliyye eşhâs-ı mezkûrenin der-destlerine kâfi olmadığı gibi bu cihet vesâ'it-i muhtelifle ile te'mîn edilse bile sükûn-ı mahallînin henüz te'essüs etmekde olduğu şu sırada bu ahz u girift emirlerinin infâzı nâhiye dâhilinde umûmî bir herc [ü] merc tevlîd ve ahâlî arasındaki adâvet-i kadîmeyi gayr-i kâbil-i izâle sûretde teşdîd ile büyük bir gâ'ile hudûsuna sebep olacağı muhakkak ve hükûmetce gösterilecek cebr ü şiddetin fâ'ide yerine mazarrat tevlîd edeceği emsâl-i adîdesi delâletiyile rehîn-i mertebe-i sübût olmasına göre cehl ü gaflet içinde bulunan bu halkın vesâ'it-i leyyine ve münâsibe ile celb ve rabtı, vilâyetce eslem tarîk görülmekde bulunduğundan bahisle ahâlî-i mahalliyye beyindeki adâvetin tekerrür-i zuhûruna ve sükûn-ı mahalliyyenin haleldâr olmasına meydân bırakılmamak üzere, nâhiye-i mezkûre ahâlîsinin cerâ'im-i sâbıkalarından nâşî haklarında icrâ edilmekde olan ta'kibât-ı kânûniyyenin te'cîli ve mevkûf bulunanların muvakkaten tahliyeleri lüzûmu Musul Vilâyeti'nden vârid olan tahrîrât ile şifre telgrafnâmede izbâr kılınması üzerine mevkûf bulunanların adedi ile isimlerinin ve esbâb-ı mevkûfiyyet ve maznûniyyetleri neden ibâret olduğunun inbâsı cevâben bildirilmiş idi. Vilâyet-i müşârun-ileyhâdan ahîren gönderilen iki kıt'a defter ile sâlifüz'z-zikr tahrîrât ve telgrafnâmenin sûretleri leffen takdîm kılınmış olduğundan ber-mûceb-i iş'âr mazhar-ı afv-ı âlî olmalarına müsâ'ade-i celîle-i Sadâret-penâhîleri'nin şâyân buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 11 Şevvâl sene [1]332

ve
Fî 20 Ağustos sene [1]330

Dâhiliye Nâzırı Nâmına
Müsteşâr
[imzâ]

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye
Müdîriyyeti

Musul Vilâyeti'nin 2 Haziran sene [1]330 târîhli ve 129 numaralı tahrîrâtının sûretidir

Sincar kazâsına tâbî bir nâhiye merkezi olan Tela'fer kasabası, el-Cezîre çölü ortasında kâ'in ve dört bin kadar hâneyi muhtevî olup ahâlîsi bu havâlinin idâre-i Osmâniyye'ye intikâlinden evvel yerleşmiş gâyet cerî ve cesûr Türklerden ibârettir. Bunlar aradan bu kadar medîd bir zamânın mürûr etmiş olmasına ve etrâfın Araplar ve Kürdler ve Yezîdîlerle meskûn bulunmasına rağmen şimdiye kadar milliyetlerini ve aynı zamanda âdât ve an'ânât-ı kadîmelerini muhâfaza etmişlerdir.

Bu i'tiyâdât cümlesinden olmak üzere yek ırk ve yek lisân ve yek mezheb olan bu halk arasında öteden beri kan da'vâsı cârî olup bu yüzden sekene-i mahalliyye bu güne kadar yekdiğeriyle dâ'imâ nizâ' ve cidâl hâlinde bulunmuş ve hükûmetçe ta'kîb olunan meslek-i ihmâl ve lâ-kaydî ile ba'zı me'mûrînin sû'-i isti'mâlât ve irtikâbâtı bu âdet-i seyyi'eye kudret-i devâm vermiştir. Şu hâlin devâmından hâlen ve âtiyen tevellüd edecek mehâzîr gûnâ-gûn meydanda olduğu için geçenlerde yine böyle bir münâza'anın hudûsu üzerine iki kısım olan ahâlî yekdiğeriyle barışdırılmış ve hükûmetin meslek-i ma'delet-kârîsi üzerlerinde hüsn-i te'sîr hâsıl iderek o târîhden şimdiye kadar da âdî ve şahsî vekâyî'den başka bir hâdise zuhûr etmemiş iken geçen sene zuhûr ve me'mûrîn-i mahalliyyenin tama' ve irtikâbı yüzünden tevessü' etmiş olan bir vak'adan dolayı nâhiyenin ilerü gelenlerinden yüz on bir şahsın cihet-i adliyyece cinâyetle ithâm edilerek haklarında ahz ü girift müzekkireleri sâdır olduğu iş'âr-ı mahalliyyeden anlaşıldı. Kuvâ-yı mevcûde-i mahalliyye eşhâs-ı mezkûrenin der-destine kâfî olmadığı gibi bu cihet vesâ'it-i muhtelifi ile te'mîn edilse bile sükûn-ı mahalliyyenin henüz te'essüs etmekde olduğu şu sırada bu ahz u girift emirlerinin infâzı nâhiye dâhilinde umûmî bir herc [ü] merc tevlîd ve ahâlî arasındaki adâvet-i kadîmeyi nâ-kâbil-i izâle sûretde teşdîd ile büyük bir gâ'ile hudûsuna sebep olacağı

muḥakkak olduğundan ve hükûmetçe gösterilecek cebr ü şiddetin fâ'ide yerine mazarrat tevlîd edeceği emsâl-i adîdesi delâletiyle rehîn-i mertebe-i sübût olmasına göre cehl ve gaflet içinde yuvarlanan bu halkın vesâ'it-i leyyine ve münâsibe ile celb ve rabtı vilâyetçe eslem tarîk görülmekde bulunduğundan ahâlî-i mahalliyye beynindeki adâvetin tekrâr zuhûruna ve sükûnet-i mahalliyyenin haleldâr olmasına meydân bırakılmamak üzere nâhiye-i mezkûre ahâlîsinden cerâ'im-i sâbıkalarından dolayı haklarında icrâ edilmekte olan ta'kîbât-ı kânûniyyenin te'cîli ve bu yüzden mevkûf bulunan kesânın âtiyen tahakkuk edecek hâle göre haklarında mu'âmele icrâ olunmak üzere muvakkaten tahliyesi muvâfık olur. Bu sûretle mâzînin hesâbât-ı müşevveşesine yekûn çekilmesi tarafeyn barışdırılmak ve bir kasaba dâhilinde asırlardan beri yekdiğeriyle muhârib bulunan ahâlînin ileri gelenleri arasında kız alıp vererek adavât-ı kadîmeyi sıhriyyet sûretiyle karâbet ve muhâdenete kalbetmek mümkün olup ez-cümle bir münâza'a mes'elesinden dolayı el-yevm merkez-i vilâyetde bulunan iki taraf muhâsım rü'esâsı celb ile icrâ olunan teblîğât üzerine her ikisi kızlarını yekdiğerine vermeğe ve bu sûretle beynlerinde peydâ-yı sıhriyyete karar vermiş olmalarından bu sûretle te'essüs edecek muhâdenet devâm ettiği hâlde kasaba-i mezkûre dâhiline münhasır olmak üzere bir afv-ı umûmî i'lânı sûretiyle adâvet-i kadîmenin büsbütün ref' ü izâlesi cihetine gidilmek üzere şimdilik nâhiye-i mezkûre ahâlîsi hakkındaki ta'kîbâtın te'cîli ve mevkûf bulunanların muvakkaten tahliyesi vesâ'ilinin istikmâline müsâ'ade buyurulması sevk-i maslahatla istirhâm olunur ol bâbda.

Mukâbele olunmuştur.

Aslına mutabıktır

Es'ad

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiyye

Müdîriyyeti

Şu'besi:

Aded:

Musul Vilâyeti'nden gelen 14 Haziran sene [1]330 şifre telgrafnâmenin sûretidir.

Haziran [1]330.Tahrîrâtla mufassalan arzolunduğu üzre Tela‘fer nâhiyesi ahâlîsi beyninde asırlardan beri mevcûd bir âdet-i seyyi‘eye tebe‘an ve mütevâliyen kan dökülmesine sebep olan münâza‘ât ve ihtilâfâta tarafeynden yekdiğerine kız aldırıp verdirilmek sûretiyle nihâyet verilmek üzre vâki‘ olan teşebbüsât netîce-i matlûbeye iktirân etmek üzre olduğundan bir münâza‘adan dolayı el-yevm Musul Hapishânesi'nde mevkûf bulunan Tela‘ferlîların muvakkaten şimdiden tahliyeleri ve Tela‘fer ahâlîsi hakkındaki ta‘kibât-ı kânûniyyenin de te‘cîli esbâbının istikmâl ve iş‘ârı.

Mukâbele olunmuşdur.

Aslına mutâbıkdır

Es‘ad

Dâ‘ire-i Sadâret Umûr-ı İdâriyye Kalemi

Evrâk Numarası: 1020

Târîhi: 16 Şevval [1]332

25 Ağustos [1]330

Adliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Sincar kazâsına tâbi‘ Tela‘fer nâhiyesi ahâlîsinin cerâ‘im-i sâbıkalarından nâşî haklarında icrâ edilmekde olan ta‘kibât-ı kânûniyyenin ne gibi esbâbdan dolayı te‘cîli ve mevkûf bulunanların muvakkaten ihlâ-yı sebîlleri münâsib olacağına dâ‘ir Musul Vilâyeti'nden vukû‘ bulan iş‘ârı hâkî ve mevkûfînin a‘dâd ve esâmîsi ile esbâb-ı mevkûfiyyet ve maznûniyyetleri hakkında sebmeden istifsâr üzerine mürsel defterlerin ve evrâk-ı müteferri‘anın gönderildiğini mutazammın Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olan 20 Ağustos [1]330 târîhli ve 1020 numaralı tezkire ile melfûflarının sûretleri matviyyen savb-ı âlîlerine irsâl kılınmağla mütâla‘a-i aliyyelerinin inbâsı siyâkında.

İşâret-i aliyye-i

müsteşârî mücebince.

BOA. DH. H, nr. 43 / 323117

**MUSUL'UN GENEL TAHRİRİ TAMAMLANAMADIĞINDAN
NÜFUSA KAYDOLUNMAYANLARA CEZA UYGULANAMAYACAĞI**

[Musul vilâyetinin tahrir yapılan yerlerinde kendilerini nüfusa kaydettirmemiş olanların, mahalle veya köy ihtiyar heyetlerinden getirecekleri ilmühaberle kaydolunmaları gerektiği halde, sebepsiz olarak kaydolunmayanlar hakkında yeni nüfus kanunu gereği para cezasının uygulanıp-uygulanmayacağı hususunda Musul Nüfus Müdüriyeti'nin tahrirâtı üzerine; vilâyetin tahriri henüz tamamlanmadığından bu cezanın verilemeyeceği hakkında Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyesi'nin Musul Vilâyeti'ne gönderdiği tahrirat.]

9 Ca. 1333 (25 Mart 1915)

Musul Vilâyeti
Nüfûs Müdüriyeti
Aded
302

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyye Müdüriyyet-i Celîlesi huzûr-ı sâmiîsine

Atûfetlü efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı sâmiî-i âsafâneleri buyurulduğu vechile Musul vilâyetinin tahrîr-i umûmîsi icrâ ve ikmâl edilmediği cihetle nüfûsun bir kısmı tahrîr-i atîkde ve bir kısmı cedîdde ve kısm-ı a'zamı ya'ni inâs ve zükûr olarak nüfûs-ı umûmiyyenin tahmînen onda yedi buçuğu tahrîr hâricinde kalmış ve hattâ geçen üç yüz yirmi iki senesinde son def'a icrâ olunup, ikmâl olunmayan tahrîr-i umûmîde kayda geçen nüfûs kâmilin müsvedde hâlinde durmakda bulunmuşdur. Binâ'en-aleyh bu kerre mübellağ 30 Teşrîn-i Evvel sene [1]330 târîhli kânûn-ı muvakkat ile tasdîk edilen ve tahrîr-i nüfûs icrâ ve ikmâl olunan mahaller ahâlîsinden olup da kendilerini sicill-i nüfûsa kaydetdiremememiş olan zükûr ve inâsın mensûb oldukları mahalle veyâ karye hey'et-i ihtiyâriyyesinden getirecekleri ilmühaber üzerine kaydları icrâ olunur. Ancak kendilerini bilâ-özü kaydettirmemiş olanlar on üçüncü mâdde mücebince mu'âmele

olunur. Müfâdından ibâret bulunan nüfûs kânûn-ı cedîdinin dokuzuncu mâddesi ahkâmına göre Musul vilâyetinden hâric-i tahrîr kalan zükûr ve inâs hakkında on üçüncü mâdde ahkâmının tatbîk edilip, edilmemesi istîzânına cür'et olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 31 Kânûn-ı Evvel sene [1]330

Musul Nüfûs Müdîri

Bende

el-Emir Ahmed Muhammed

Musul Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Aded

Husûsî: 299

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Musul vilâyetinin nüfûs-ı umûmiyyesi onda yedi buçuk nisbetinde tahrîr hâricindeki aşâ'ir-i gayr-i muharrere ve seyyâreden mürekkeb olduğuna nazaran bilâ-ömr kendilerini sicill-i nüfûsa kaydetdirmeyenlerden cezâ-yı nakdî ahzını mübeyyin nüfûs kânûn-ı cedîdinin dokuzuncu ve on üçüncü mâddelerinin buraca tatbîkine imkân olmadığı anlaşılmakda ise de mevâdd-ı mezkûrenin tenfîz ve icrâsı muvâfık görülmediği gibi adem-i tatbîki evâmîr-i mübelleğaya mugâyir görülmüş olduğundan bu bâbda yapılacak mu'âmelenin inbâsına müsâ'ade buyurulması nüfûs müdîriyyeti ifâdesiyle istirhâm olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 19 Rebî'ü'l-evvel sene [1]333

ve

Fî 22 Kânûn-ı Sânî sene [1]330

Musul Vâlîsi

Bende

[İmzâ]

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi Tahrîrât Kalemi

Evrâk nr: 489

Dosya nr: 6562

Târîh: 7 Şubat sene [1]330

Musul Vilâyeti Nüfûs Müdîriyyet-i Behiyyesi'ne,

31 Kânûn-ı Evvel sene [1]330 târîh ve 302 numaralı tahrîrât-ı behiyyeleri cevâbıdır. Tahrîri icrâ ve ikmâl olunan mahallerdeki nüfûs-ı mektûmeden bilâ-özr kendisini kaydettirmemiş olanlardan cezâ-yı nakdî istîfâ olunacağı nüfûs kânûnunun dokuzuncu ve on üçüncü mâddeleri iktizâsından olmasına ve Musul vilâyeti tahrîri ikmâl edilmemiş bulunmasına binâ'en teblîğ-i ahîr vechile mecâlis-i idâre mukarrerâtı ile kayd ve tescîl olunacak zükûr ve inâsdan cezâ-yı nakdî alınması lâzım gelmeyeceği tabî'î bulunmuştur, efendim.

Musul Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Aded

Husûsî: 319

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Nüfûs kânûn-ı cedîdinin dokuzuncu ve on üçüncü mâddelerinin buralarca tatbîk olup, olunmamasını müstafsir 22 Kânûn-ı Sâni sene [1]330 târîhli ve iki yüz doksan dokuz numaralı tahrîrât cevâbının tesrî'-i i'tâsı tekrâr müsterhamdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 16 Rebî'ü'l-âhîr sene [1]333

ve

Fî 18 Şubat sene [1]330

Musul Vâlîsi Vekîli

Mektûbî

Bende

[İmzâ]

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi Tahrîrât Kalemi

Evrâk nr: 1335

Dosya nr: 6562

Târîh: 24 Şubat sene [1]330

Musul Vilâyet-i Behiyyesi'ne

22 Kânûn-ı Sânî sene [1]330 târîh ve 299 husûsî numaralı tahrîrât-ı behiyyeleri cevâbıdır. Vilâyet-i behiyyelerinin tahrîri ikmâl edilmemiş olmasına binâ'en kayd ve tescîl edilecek nüfûs-ı mektûmeden cezâ-yı nakdî ahzı lâzım gelmeyeceği tabî'îdir, ol bâbda.

Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi Tahrîrât Kalemi

Evrâk nr: 27

Dosya nr: 6562

Târîh: 12 Mart sene [1]331

Nüfûs kânûn-ı cedîdinin dokuzuncu ve on üçüncü mâddelerinin oralarca tatbîk olunup, olunmayacağına dâ'ir Musul Vilâyeti'nin 18 Şubat sene [1]330 târîh ve 319 numaralı tahrîrâtına der-kenâr.

Musul Vilâyeti'nin işbu tahrîrâtında beyân olunan 22 Kânûn-ı Sânî sene [1]330 târîhli tahrîrâta 24 Şubat sene [1]330 târîhinde cevâb yazılmış olmağla kaydına işâret edilerek dosyasında hıfzı lâzım gelirse de ol bâbda.

BOA. DH. SN-THR, nr. 60/68

- 78 -

MUHACİRLERE YAPILDIĞI GİBİ MUSUL'DAKİ AŞİRETLERİN İSKÂNLARINA DA İTİNA GÖSTERİLMESİ

[Musul vilâyetindeki aşiretlerin iskânlarına muhacirlere gösterilen itinanın aynen uygulanması hususunda On İkinci Kolordu'nun isteği ile ilgili olarak, vilâyetin düşüncesinin bildirilmesine dair İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Musul Vilâyeti'ne gönderilen şifre.]

3 Za. 1333 (12 Eylül 1915)

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İskân-ı Aşâyir ve
Muhâcirîn Müdîriyyeti
74

Musul Vilâyeti Vekâleti'ne

Şifre

Vilâyet dâhilindeki aşâ'irin te'mîn-i iskânlarına muhâcirîn misillü mazhar-ı mu'âvenet olmalarına dâ'ir On İkinci Kolordu Vekâleti'nden makâm-ı vilâyete vukû' bulan teblîgât hakkındaki mütâla'anızın telgrafla muvazzahan iş'ârı.

Fî 30 Ağustos sene [1]331

Nâzır Nâmına
Subhi

BOA. DH. ŞFR, nr. 55 A/225

- 79 -

*MUSUL'DAKİ AŞİRETLERİN İSKÂNINDA MERHAMETİN
 GÖZDEN UZAK TUTULMAMASI*

[Musul'daki bazı aşiretlerin belirlenen yerlerde iskân edilmelerinin uygun görüldüğü, ancak aşiret erkekleri harbe sevk edildiği takdirde geride kadın, çocuk ve ihtiyarların kalacağı gözönüne alınarak, tedbirlerin ona göre alınması ve halkın hükûmete bağlılığını sağlayacak

merhametin esirgenmemesi hususunda Dâhiliye Nezâreti'nden Musul Vilâyeti'ne gönderilen şifre.]

1 Z. 1333 (10 Ekim 1915)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

İskân-ı Aşâyir ve Muhâcirîn Müdîriyyeti

İstatistik Şu'besi

654/83

Musul Vilâyeti'ne

Şifre

C. 23 Eylül [1]331. Aşâ'ir-i mezkûrenin On İkinci Kolordu Kumandanlığı'yla bi'l-muhâbere zikredilen mahallerde iskânları muvâfıktır. Aşâ'ir erkekleri harbe sevk edildiği sûrette, kalacaklar kadın, çocuk ve ihtiyârlardan ibâret olacağına göre hayvanâtın rehin makâmında tutulmasına hâcet kalmayacağı gibi bu mu'âmelenin ma'kûs netîce vermesi me'mûl-i kavîdir. Binâ'en-aleyh aşâ'ir-i mezkûre hakkında mütebassirâne ittihâz-ı tedâbîr edilmekle berâber efrâdın hükûmete merbûtiyyetlerini ve bi'n-netîce mesâ'î-i fedâkârâne iktitâfını mûcib olacak mu'âmele-i âtifet-kârînin dirîğ edilmemesi ensebdir.

Fî 27 Eylül sene [1]331

Nâzır Nâmına

Subhi

BOA. DH. ŞFR, nr. 56/344

- 80 -

*KERKÜK SULAMA KANALI HARCAMALARINDA YOLSUZLUĞA
ADI KARIŞANLARIN SORGULANMASI*

[Kerkük sulama kanalı harcamalarında suçlu oldukları tesbit edilen Kerkük eski Mutasarrıfı Avnullah el-Kâzimî, Nafia eski Müdürü Frankiya ve kanalın hafriyatına memur Hristofidis efendilerin soruşturmalarının, hey'et-i teftişîye muavinliği odasında Mülkiye Müfettişi Münir Bey ve diğer memurların huzurunda yapılacağına dair Dâhiliye İdare-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Maliye Nezâreti'ne gönderdiği tahrirat.]

7 Ra. 1334 (13 Ocak 1916)

Mâliye Nezâreti

Muhâsebe-i Umûmiye Müdüriyyet-i Umûmiyyesi

Teftiş Kalemi

Numara:

Umûmî: 100563

Husûsî: 236

Der-Sa'âdet

Fî 24 Kânûn-ı Evvel sene [1]331

Hulâsa: Kerkük ırvâ kanalı sarfiyatında vukû'a getirilen sû'-i isti'mâlât hakkında.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Kerkük ırvâ kanalı sarfiyatında vukû'a getirilen sû'-i isti'mâlâtta alâkadar olanların derece-i mes'ûliyyetlerinin ta'yîni için Musul vâlîsinin riyâseti tahtında mâliye ve nâfi'a müfettişlerinden mürekkeb olmak üzere bir komisyon teşkîliyle tahkîkât-ı mukteziyye icrâsı tensîb olunarak bu bâbda vilâyet-i müşârün-ileyhâya teblîgât icrâ olunmağla berâber Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'ne de ma'lûmât i'tâ olunduğu 2 Teşrîn-i Sânî sene [1]329 târîh ve iki yüz doksan dokuz numaralı tezkire ile nezâret-i celîlelerine arzedilmiş ve mezkûr tahkîkâtın şimdiye kadar ikmâl edilmiş olacağından bahisle evrâk-ı tahkîkanın bir an evvel irsâli hakkında sebbeden iş'âra cevâben Musul Vilâyet-i Aliyyesi'nden alınan 31 Temmuz sene [1]330 târîhli telgrafnâmede tahkîkâta me'mûr komisyon a'zâsından her birinin haylûlet eden ba'zı mevânî ve meşâgili hasebiyle bu işin tedkîk ve ru'iyetine vakt ve imkân bulunamadığı beyân olunması üzerine tahkîkât ve teftîşâtın münferiden icrâsı lüzûmu

Mâliye Müfettişi Alber Frayd Bey'e tebliğ olunmuş idi. Müfettiş-i mûmâ-ileyh tarafından icrâ kılınan tedkîkât ve tahkîkât netâyicini mutazammın olarak bu kerre vârid olan 3 ve 4 numaralı lâyhaların netîce-i tedkîkinde mezkûr kanal için Kerkük Mâl Sanduku'ndan vukû' bulan sarfiyât on bin lirayı mütecâviz bulunduğu hâlde bunun nısfından ziyâdesini yolsuz sarfiyyât ve ihtilâsât teşkîl etmekde olduğu gibi dört bin lira kıymetindeki âlât ve edevâtın Kerkük Mutasarrıf-ı sâbıkı Avnullah el-Kâzimî Bey tarafından hod-be-hod sipâriş olunduğu ve irtvâ mu'âmelâtının Nâfi'a Müdîr-i Umûmî-i sâbıkı Frankiya Efendi tarafından murâkabe olunmadığı ve kanalın hafırî ameliyyâtına me'mûr edilen Hristofidis Efendi'nin dahi ihtilâsâtı delâ'il-i mâddiyye ile sübût bulduğu anlaşılmış ve cereyân-ı hâl mûmâ-ileyhim haklarında ta'kîbât-ı kânûniyye icrâsını müstelzim bulunmuş ise de evrâk-ı tahkîkikiyyenin cihet-i adliyyeye tevdi'i mûmâ-ileyh Avnullah el-Kâzimî Bey ile Frankiya ve Hristofidis efendilerin me'mûrîn muhâkemâtı hakkındaki kânûn-ı mahsûsa tevfiikan isticvâblarının icrâsına mütevakkıf olup ma'a-hazâ mes'eleye mezkûr lâyhalar esâs ittihâz olunacağı cihetle bu bâbda nezâret-i celîleleriyle Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'nden ta'yîn buyurulacak me'mûrîn müfettiş-i mûmâ-ileyh Alber Frayd Bey ile teşrîk-i mesâ'î eylemeleri derece-i vücûbda görülerek ol bâbdaki lâyiha ve teferru'âtının leffîyle keyfiyyet nezâret-i müşârun-ileyhâya iş'âr kılınmış olduğundan nezâret-i celîlelerince de tensîb buyurulacak zâtın ta'yîniyle isim ve sıfat-ı me'mûriyyetinin ve isticvâbâtın icrâsına hangi târîhde ve nerede mübâşeret olunacağını iş'âr buyurulması temennîsiyle arz-ı ihtirâm olunur efendim.

Mâliye Nâzırı Vekîli Nâmına

Bende

Ahîzâde Hasan Tahsin

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyeti

Evrâk Numarası: 863

Târîh: 28 Kânûn-ı Evvel sene [1]331

Umûr-ı Mülkiyye Hey'et-i Teftîşîyyesi Müdîriyyet-i Aliyyesi'ne

Kerkük irtvâ kanalı sarfiyâtında vukû'a getirilen sû-i isti'mâlât hakkında icrâ kılınan tahkîkât ve tedkîkât netâyicini hâvî Mâliye Müfettişi Alber Frayd Efendi tarafından gönderilen lâyhaların netîce-i tedkîkinde mezkûr kanal için Kerkük Mâl

Sanduku'ndan vukû' bulan sarfiyyât on bin lirayı mütecâviz bulunduğ u hâlde bunun nısfından ziyâdesini yolsuz sarfiyyât ve ihtilâsât teşkîl etmekde olduğ u gibi dört bin lira kıymetindeki âlât ve edevâtın Kerkük Mutasarrıf-ı sâbıkı Avnullah el-Kâzimî Bey tarafına hod-be-hod sipâriş olunduğ u ve ırvâ mu'âmelâtının Nâfi'a Müdîr-i Umûmî-i sâbıkı Frankiya Efendi tarafından murâkabe olunmadığ ı ve kanalın hafır ameliyyâtına me'mûr edilen Hristofidis Efendi'nin dahi ihtilâsâtı delâ'il-i mâddiyye ile sübût bulunduğ u anlaşıldığ ından ve cereyân-ı hâl mûmâ-ileyhim haklarında ta'kîbât-ı kânûniyye icrâsını müstelzim ise de evrâk-ı tahkîkiyenin cihet-i adliyyeye tevdi'i mûmâ-ileyhimin me'mûrîn muhâkemâtı hakkındaki kânûn-ı mahsûsa tevfiikan isticvâblarının icrâsına mütevakkıf olup, ma'a-hazâ mes'eleye mezkûr lâyhalar esâs ittihâz olunacağ ı cihetle bu bâbda nezâret-i celîle ile Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'nden ta'yîn olunacak me'mûrîn müfettiş-i mûmâ-ileyh Frayd Bey ile teşrîk-i mesâ'î eylemeleri derece-i vücûbde görölerek ol bâbdaki lâyiha ve teferru'âtının leffiyle nezâret-i müşârun-ileyhâya iş'âr-ı keyfiyyet olunduğ undan bahisle icrâ-yı îcâbı Mâliye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'nden alınan tezkirede izbâr olunmağ la mülkiye müfettişlerinden birinin intihâbıyla isminin ve isticvâbâtın icrâsına ne vakit ve nerede mübâşeret olunacağ ının iş'ârı zımnında işbu müzekkire Umûr-ı Mülkiye Hey'et-i Teftîşîyyesi Müdîriyyet-i Aliyyesi'ne tevdi' kılındı.

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Umûr-ı Mülkiye Hey'et-i Teftîşîyyesi Müdîriyyeti

Aded

1790

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyet-i Aliyyesi'ne

28 Teşrîn-i Evvel sene [1]331 târîhli ve 4680 numaralı müzekkire-i aliyyeleri cevâbıdır. Kerkük ırvâ kanalı sarfiyyâtını li-ecli't-tahkîk Mâliye ve Nâfi'a nezâretlerinden ta'yîn olunacak me'mûrîn ile teşrîk-i mesâ'î eylemek üzere Mülkiye Müfettişi Münir Bey intihâb ve mûmâ-ileyhimin ictimâ'ı ve isticvâbât-ı mukteziyye icrâsı için hey'et-i teftîşîyye müdîr mu'âvinliğ i odası tahsîs kılınmış ve kânûn-ı sâninin ikinci cum'aertesi gününden itibaren Münir Bey îfâ-yı vazîfeye âmâde bulunmuş olduğ unun beyânıyla te'yîd-i ihtirâm olunur, efendim.

Fî 30 Kânûn-ı Evvel sene [1]331

(Mühür)

(İmzâ)

İdâre-i Umûmiyye Dâhiliyye Müdîriyyeti**Târîh:** 31 Kânûn-ı Evvel sene [1]331

Mâliye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne

Muhâsebe Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'nde muharrer

24 Kânûn-ı Evvel sene [1]331 târîhli ve 236 numaralı tezkire-i aliyyeleri cevâbıdır. Kerkük ırvâ kanalı sarfiyyâtını tedkîk için vekâlet-i celîleleriyle Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'nden ta'yîn olunacak me'mûrîn ile teşrîk-i mesâ'î eylemek üzere nezâret-i âciziyyece mülkiyye müfettişlerinden Münir Bey intihâb ve mûmâ-ileyhimin ictimâ'ı ve isticvâbât-ı mukteziyye icrâsı için hey'et-i teftîşîyye müdîr mu'âvinliği odası tahsîs kılınmış ve kânûn-ı sâninin ikinci cum'aertesi gününden itibaren Münir Bey îfâ-yı vazîfeye âmâde bulunmuş ol bâbda.

BOA. DH. İUM, nr. 78-2/23**- 81 -**

**ERMENİLERİN SEVKİYAT ESNASINDA YEZİDİLERLE BİRLİKTE
YOLCULARA SALDIRDIKLARI**

[Ermenilerin, sevkîyat esnasında Sincar taraflarındaki Yezidîlerle birleşerek yolculara saldırdıkları yolunda Zor Mutasarrıflığı'ndan gelen haber üzerine; buradaki Yezidîlerin mikdarı ile Ermenilerle birleşip birleşmediklerinin bildirilmesi ve tecavüzlerinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması hususunda Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumîye Müdîriyeti'nden Musul Vilâyeti'ne gönderilen şifre.]

17 Ra. 1335 (11 Ocak 1917)

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti
Şu'be: 2
Umûmî: 3628

Musul Vilâyeti'ne (Şifre)

Livâ dâhilinde gerek sevkiyyât esnâsında ve gerek suver-i sâ'ire ile firâr eden Ermenilerin çöl tarîkiyle Musul hudûdunu geçerek Sincar cihetlerindeki Yezîdîlere iltihâk ve ilticâ ile anlar tarafından himâye edilerek yolculara tecâvüzâtta bulundukları Zor Mutasarrıflığı'ndan bildiriliyor. Oralardaki Yezîdîlerin mikdârının ve Ermenilerle birleşüp birleşmediklerinin inbâsı ve men'-i tecâvüzleri hakkında tedâbîr-i lâzime ittihâzı.

Fî 29 Kânûn-ı Evvel sene 1332

Nâzır
Talat

BOA. DH. ŞFR, nr. 71/232

- 82 -

*MUSUL-SİNCAR VE MUSUL-İMÂDİYE ARASINDA TELGRAF
HATTI İNŞASI*

[Musul-Sincar ve Musul-İmâdiye arasında haberleşmenin temini için tesis edilecek telgraf hattı inşasına; bölgenin önemi gözönüne alınarak bir an önce başlanması gereğinin Musul Vâliliği'nden bildirildiğine dair Dâhiliye Nezâreti'nin Posta, Telgraf ve Telefon Nezâreti'ne gönderdiği tezkire.]

10 L. 1333 (21 Ağustos 1915)

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Husûsî: 1

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyeti ifâdesiyle şeref-vârid olan 2 Teşrîn-i Evvel sene [1]330 târîh ve doksan beş bin yüz altmış ve dört yüz yirmi sekiz numaralı tahrîrât-ı aliyye-i nezâret-penâhîlerin Sincar kazâsında telgraf hattının inşâsı için sene-i cedîde bûdçesine muhassessât-ı lâzıme idhâl olunduğu emr ve iş'âr buyurulmuş ve kazânın ehemmiyyet ve nezâketi nokta-i nazarından Sincar'da bir telgrafhânenin te'sîsi elzem bulunmuş ve zâten sene-i hâliye bûdçesi tasdîk-i âliye iktirân etmiş olmağla ehemmiyyeti müsellemler olan Sincar-Musul arası telgraf hattının bir an evvel temdîdi esbâbının istikmâlîne müsâ'ade buyurulması Sincar Kâ'im-i makâmı'nın iş'ârı üzerine ma'rûzdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 2 Cemâziye'l-evvel sene [1]333

ve

Fî 5 Mart sene [1]331

Musul Vâlîsi Vekîli

Nâmına

Bende

Ahmed Selim

Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye

Evrâk umûmî numarası: 19

Târîhi: 24 Mart sene [1]331

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne

29 Eylül sene [1]330 târîhli ve 518 numaralı tezkire-i aliyyeleri cevâbıdır. Nezâket ve ehemmiyyet-i mevki'iyyesi der-kâr bulunan Sincar kazâsında telgraf hattı inşâsı için sene-i cedîde bûdçesine muhassessât-ı lâzıme idhâl olunduğu evvelce bildirilmiş olduğundan ve bûdçenin ahîren tasdîk-i âliye iktirân eylediğinden bahisle kazâ-yı mezkûr ile Musul arasında te'sîs olunacak telgraf hattının bir an evvel temdîdi

lüzûmu Musul Vilâyeti'nden bu kerre de iş'âr kılınmağla iktizâsının tesrî-i îfâsı mütemennâdır. Ol bâbda.

Telgrafnâme

Mahreci: Musul

Numara: 12434

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Telgraf merkezinin İmâdiye'den pek uzak bulunması yüzünden ehemmiyyet-i mevki'iyyesi müstağnî-i îzâh olan İmâdiye kazâsıyla te'mîn-i muhâberât ta'assür etmekde olduğundan iş'âr-ı sâbık vechile telgraf hattının İmâdiye'ye kadar temdîdi esbâbının istikmâl buyurulması.

3 Ağustos sene [1]331

Vâlî Vekîli

Haydar

Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye

Evrâk umûmî numarası: 267

Târîh: 8 Ağustos sene [1]331

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne

Ehemmiyyet-i mevki'iyyesi müstağnî-i îzâh olan İmâdiye kazâsıyla te'mîn-i muhâberât için telgraf hattının İmâdiye'ye kadar temdîdi husûsuna Musul Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmede lüzûm görülmüş olmağla iktizâsının îfâsı mütemennâdır. Ol bâbda.

BOA.DH. İUM, nr. 72/12

**MUSUL'DA CAHİL HALKIN EŞRAF VE AŞİRET REİSLERİ
TARAFINDAN HÜKÛMET ALEYHİNE KIŞKIRTILDIĞI VE
JANDARMA TEŞKİLATININ İYİLEŞTİRİLMESİ GEREKTİĞİ**

[Musul'da karakolhâne yapılan köyler halkının, bunların yem, saman ve sair ihtiyaçlarını karşılamaya tahammül edemeyerek dağıldıkları, yerli halktan oluşan jandarmanın en küçük bir vazifeyi bile rüşvetsiz ve zulümsüz yapmadığı, Musul'da defterdar ve muhasebecilerden başka bütün mal memurlarının yerli ve ehliyesiz olmalarından dolayı hazinenin zarara uğratıldığı, Erbil'den başka Musul kazalarında evkâf teşkilatı olmadığından vakfolunan emlâk ve akaratın zamanla hoca ve şeyhlerin eline geçtiği, harman olmadığı için mültezimlerin mahsülü teftiş edemedikleri, bu sebeple a'şar ihalesini eşraf ve çıkarıcı bazı kimselerden başkasının istemediği; Hemavend ve Bişter ağalarının, köyleri aralarında paylaşıp istedikleri kadar pey sürdükleri ve öşr ile ağnam rüsûmunu bir hükûmete ve bir de kendilerine ait olmak üzere iki kat aldıkları, doğum, ölüm ve cinayetlerin muhtarlar tarafından hükûmete bildirilmeyip, muhtarların cinayetlerde "hun" adıyla bir pay aldıkları ve buna benzer olaylara dair Köysancak Kadısı İsmail Hakkı Efendi'nin gönderdiği lâyiha üzerine Musul halkının cahil olup ilkel bir hayat sürdüğü ve eşraf tarafından daima hükûmet aleyhinde kullanıldığı, hükûmetin de jandarmayı her işte kullandığından bahisle; seferberlikten sonraki buhranlı dönemlerde jandarma için bir düzenlemeye gidilemeyeceğinden, muntika müfettişliğinin kurulması gibi bazı tedbirlerin bir an önce alınması gerektiğine dair Musul Jandarma Alay Kumandanı Kaymakamı Mehmed Sıdkı'nın tahrirâtı ile lâyihada belirtilen konuların araştırıldığına dair Musul Vâliliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen **tahrirat.**]

14 Za. 1335 (1 Eylül 1917)

Zâbıta

Evvelâ zâbîta; Zâbîta denilen şey buralarda yok gibidir. İsmen var, cismen ke'l-ademdir. Hattâ zâbîta nâmına mevcûd olan jandarma kuvvetinin vücûdu adem-i vücûduna müraccahdır. Çünkü vücûdları doğrudan doğruya ahâlî ve dolayısıyla ve bi'n-netîce hükûmet hakkında mahz-ı mazzarratdır. Zîrâ bir kerre jandarma teşkîlât-ı cedîdesi buralarda hemân icrâ olunmamış gibidir. Neferât bi'l-umûm hem müte'addid olmak şartıyla müte'ehhildirler. Her birinin başında bir sürü çoluk çocuk, tabî'îdir ki bunlar nefer ma'âşıyla idâre edemeyeceklerdir. Ve nitekim böyledir. Böyle olunca da öteye beriye saldırarak vazîfelerini sû'-i isti'mâl edeceklerdir, nitekim de ediyorlar. Bugün bunların sû'-i isti'mâlâtı o dereceyi bulmuştur ki insanı te'essüfle memzûc hayretlere garkeder. Küçük, büyük ehemmiyetli ehemmiyetsiz herhangi bir vazîfeyi sû'-i isti'mâl ederler. Hattâ celb tebliği gibi en âdî bir vazîfe ile bir köye giden jandarma neferi hizmet -ta'bîr-i mahallî- ya'ni cerîme nâmına bir şey almadıkça karyeden çıkmaz yolculara ve postaya terfîk edilen neferât mahall-i maksûda varıncaya kadar yolda her rast geldiği köylüyü tecrîm eder. Hele son teşkîlât mûcebince mu'ayyen ve müte'addid köylerde karagolhâneler te'sîs olundu ki, şu tarz teşkîlât buralarda pek gayr-i tabî'î ve pek muzırr olmuştur. Zîrâ merkez kazâda kumandan muvâcehesinde fenâlıktan çekinmeyen neferât hücrâ köylerde vahşî ve câhil halk arasında neler yapmazlar. Nitekim de yapıyorlar. Karagolhâne te'sîs olunan köyler halkından bir haylisi bunların yem, saman ve levâzım-ı sâ'irelerine tâkat yetiremedikleri için köylerini bi't-tahliye öteye beriye dağılmışlardır. Hele hepsi firâr ettirmek istedikleri pâre ve sâ'ireyi vermeyenler hakkında sahte jurnal ve zabıt varakası tutmak vesâ'ire vesâ'ire gibi fenâlıkları hasr ve ta'dâda gelmez. İdârenin sekl-i hâzır-ı meşrûûsine rağmen bu havâlî zâbîtası âdetâ Yeniçeri Ocağı'nı tenzîr ediyor. Bunun içündür ki, ekser ahvâlde me'mûrîne ve hattâ kâ'im-i makâmlara bile tahakküm ediyorlar. Köy muhtarlarının resmî mühürlerini zâbîta dâ'iresinde sûret-i dâ'imede bulundurarak mahkeme ve devâ'ir-i sâ'ireden verilen evrâkı hemân orada şerhle i'âde etdiklerini ve bir kâ'im-i makâmın ikâmetgâhına fâhişe ve rakı götürerek kâ'im-i makâmı sefâhat âleminde tuttuklarından bahisle meclis-i idâre'de teşhîre kadar cür'et-yâb olan jandarmayı bu nâmıku'l-hurûf şu bir iki sene zarfında müşâhede etmiştir ki bunlar iddi'âmın en ruhlu delâ'ilindendir.

Denilecek ki, niçün te'dîb olunmuyorlar, acabâ kavânîn ve nizâmât-ı hâzırânın tatbîk-i ahkâmı kâfî gelmiyor mu, ale'l-husûs ümerâ ve kumandanlar ve rü'esâ-yı mülkiyenin vücûdu jandarmanın yolsuzluklarını zâmin olmuyor mu? Bunlara verilecek cevâb hayırdır.

Çünkü, fi'l-hakîka birçok jandarma kumandanları ve efrâdı tebdîl ve te'dîb olunuyorsa da fenâlık kalkmıyor hâlâ bâkî, hattâ tenâkus bile etmiyor. Belki, bi'l-aks tezâyüd ediyor, neden? Zîrâ muhîtin ahâlîsi umûmen ahlâksız ve başka yerlerde erbâb-ı iffetle gayr-i afîf olanlar arasında yüzde, onda gibi bir nisbet aranır ve bulunursa da Irak'da bunu aramamalıdır. Çünkü bulunmaz efrâd ve zâbitân ise hemen umûmen yerlilerdir.

Ne Yapmalı

Yerli jandarmayı umûmen koğup, yerine asker ikâme etmeli ve hattâ mümkün olursa bunların yerine ikâme olunacak askeri de Anadolu'dan celb etmelidir. Bu mümkün olmayup da teşkilât-ı hâzıra ibkâ edilecek olursa zâbitân ve kumandanların behemehâl yerli olmamasına i'tinâ olunmalıdır. Başka dürlü her ne yapılsa ve bütün ma'nâsıyla Avrupa-vârî teşkilât icrâ olunsu efrâd ve zâbitân yerli oldukça bî-fâ'ide ve belki de şimdi olduğu gibi muzırdır.

Mâliye

Zâbıta bahsinde arzulunduğu vechile buralarda defterdâr ile muhâsebecilerden mâ'adâ mâl me'mûrları umûmen yerli, terbiye-i ictimâ'îyye ve ahlâk nokta-i nazarından tahte's-sıfır derecede oldukları gibi tahsîlce de hiçdirlir. En ziyâde tahsîl görmüş olanları askerî başçavuşluğundan yetişmedir. Ahâlîye gelince, husûsât-ı sâ'irede olduğu gibi sanâyi' ve zirâ'atde dahi hâlâ kurûn-ı ûlâ hayâtı yaşamaktadırlar Zirâ'atde pulluk vesâ'ire kullanmak şöyle dursun, daha araba isti'mâli ve hattâ araba ne şekil ve kabîlde bilmezler. Ekini ekildiği tarlada döğüp, samanını hayvan sırtında çuvalarla taşırlar. Kezâlik ekini orakla biçmesini henüz öğrenememişler, elle yolarak deste yaparlar. Bundan başka ekini döğenle döğmesini bir türlü düşünemiyorlar. Ya hayvan gezdirerek hayvan ayağıyla veyâhûd cincir dedikleri kaba ve gâyet ibtidâ'î bir âletle döğüyorlar. Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi köylülerin umûmuna mahsûs bir harman yerleri olmayup, herkes ekinini, ekinin ekildiği tarlada döğüp kaldırır. Mültezim için zürâ'ın harmanlarını teftîş ve murâkabe edebilmek imkânı yoktur. Bunun içündür ki, mültezimler harman mevsiminde iltizâm etdikleri köylere gitmezler; çünkü gitseler de fâ'idesi yoktur. Harman bitdikden sonra giderler. A'sârı, (pâkâne) ta'bir etdikleri yemin vermek usûlüyle tahsîl ederler. Nâsın ahlâkı pek düşkün olduğundan pek suhûletle yemin içiyorlar. Dürlü dürlü hiyel ü desâyise

tevessül ederek mültezimi izrâr ediyorlar. Bu cihetden a‘şâr ihâle zamânı erbâb-ı nâmûsdan kimse tâlib olmuyor. Çünkü bi'n-netîce mutazarrır oluyor. Şu sûretle a‘şârı kısm-ı a‘zam i‘tibârıyla zî-nüfûz eşrâf ve erbâb-ı tagallüb iltizâm ediyor ve bu sûretde bunlar nüfûzları sâyesinde zürrâ'ın ocağını büsbütün söndürdüğü gibi ahâlîden alamadıkları bahânesiyle zimmetlerinin kısm-ı küllîsini hükûmete te'diye etmiyorlar. Böylece hukûk-ı emîriyye muzâ'af bir sûretde ziyâ'a uğruyor. Bu bahs fikrimce pek mühim olduğu için bir az daha tafsîlât vereyim:

Diğer bir ta'birle erbâb-ı nüfûz ve tagallüb, tagallüblerini mukaddemleri yalnız ahâlîye karşı isti'mâl ederler imiş. Şimdi ise hem ahâlî ve hem de hazîne-i hükûmete karşı kullanıyorlar. Şu sûretle tagallüb denilen menhûs şey başka bir şekilde olmak üzere Irak'da hâlâ bekâsını muhafaza ediyor. Bâziyân ve Ma'mûre kazâları gibi yerlerde beş yüz lira değerinde bir köyün a‘şârı on-onbeş liraya gider. Çünkü Hemavend ve Bişter dedikleri aşîret ağaları bir köye istediği kadar bir pey sürer artık onun üzerine kimse pey süremez. Beynlerinde rekâbet de yoktur. Köyler esâsen aralarında taksîm olunmuştur. Öteden beri birisi diğerinin musallat olduğu köye müdâhale etmez. Sonra bu mütegalib ağalar öşrü, bir hükûmet bir de kendilerine â'id olmak üzere iki kat tahsîl ederler. Ağnâm da böyle. Bîçâre ahâlî hem hükûmetin hem ağaların hissesi olmak üzere ağnâm rûsûmunu da iki kat vermek mecbûriyyetindedirler.

Netîce i‘tibârıyla hükûmet için pek cüz'î bir şey tahassül eder ki, işte meydânda Irak'ın arâzîsinin kuvve-i inbâtiyyesi ve enhâr feyzâ feyz, hulâsa bütün servet-i tabî'iyyesiyle Anadolu'nun en âdî bir kazâsının verdiği vâridâtı buranın bir livâsı veremiyor.

Hiç bir işle güçle sînâ'at ve zirâ'atla iştigâl etmeyüp, yalnız seneden seneye bir kaç karyenin a‘şârını zimmetine geçirmek veyâhûd ağnâm vesâ'ire me'mûriyyeti gibi muvakkat me'mûriyyetlerle ahâlî ve hazîneyi soymak için oturmuş ağalara buralarda çok tesâdüf olunur. Zımm-i atîkadan dolayı kendi tezkiyesi bozuk olan bu bedbahtlar her sene bir nâm-ı müste'âr veyâ diğerlerinin kıymetsiz arâzîsini te'mînât göstermek gibi hiyel ü desâyise mürâca'atla a‘şâr iltizâmından vazgeçmezler. Sonra te'mînât gösterdikleri arâzî kıymetsiz olduğu gibi kıymetli olsa bile bunların arâzîsini ahâlîden kimse satun alamaz. Müzâyedeye çıktığı vakit kimse pey süremez, nihâyet hazîne nâmına tefevvüz olunursa da bundan da istifâde yoktur. Yine sâhipleri tasarruf eder. İşte resmî kuyûd meydânda. Şimdi bi'l-hâssa Köysancak ve Râniye kazâlarında hazîne

nâmına tefevvüz olunmuş birçok arâzî ve enhâr vardır. Hazîne bunların hangisinden kaç pâre istifâde ediyor?

Sonra bağ ve bağçe a'şârı; bu da hubûbât a'şârının aynıdır, hiç fark yoktur. Bağçelerin meyvesinden öşr alınmaz, emlâkâne dedikleri vergi ile iktifâ edilür. Başka yerlerde bi'l-hâssa Anadolu'da bunlardan öşr alındığı hâlde burada alınmamasının esbâbını anlayamadım. İhtimâl ki, te'âmül-i kadîmin idâmesinde hükûmetçe bir hikmet var!!

Ağnâm: Ağnâm'a gelince bu da bir takım sût-i isti'mâlâta ma'rûz kalmaktadır. Ağnâm ta'dâd me'mûrluğuna da ber-mu'tâd bâlâda arzolunan yâdigârlar ta'yîn olunurlar. Bir kaç def'alar tahsildârlara yapıldıysa da esâsen ahâlî-i mahalliyye seviye-i ahlâkiyyece yekdiğeriyle hem-hâl olduklarından bundan dahi istifâde olunamadı.

Bu havâlîde göçerân ta'bîr etdikleri aşâ'ir-i seyyâre çokça bulunur. Bunlar seyyâr oldukları için bunların ağnâm rûsûmu peşin olarak alınır. Artık ta'dâd me'mûrlarının insâfına kalmıştır. İstedikleri kadar alırlar ve hükûmete pek cüz'î birşey verirler. Sonra hîn-i ta'dâdda bir kayabaşı, bir tepe, çöl olmuş bir köy (buralarda ekseriyen köyler tahliye olunarak boş kalır, ahâlîsi göçerler başka yerlere dağılırlar) gibi mevhûm yerler ve mevhûm eşhâs nâmına koçan keserler. Bundan maksadları ağnâmın adedini çok göstererek hırsızlıklarını setretmektir. Hâl bu ise ba'de't-tahsîl ve bi-i'tibârü't-tahakkuk sâbıkından bir çok noksan!!

Bişter ağalarından olup, Bâziyân Kazâsı Kâ'im-i makâmı'nda bulunan Resûl Ağa üçyüz yirmi dokuz senesinde ta'dâd me'mûru olmuş idi ki, mûmâ-ileyh o sene ağnâmını sâbıkından yetmiş seksen bin fazla göstermiş ve işbu hidmeti vilâyete inhâ ve vilâyetce şâyân-ı memnûniyyet ve taltîf görölerek kendisine nişân bile getirdilmiş idi. Fakat hîn-i tahsilde müstahselesi i'tibârıyla sâbıkdan elli altmış bin re'si noksan çıkmış, çünkü arzolunduğu sûretle bir takım mevhûm emkine ve eşhâs nâmına ta'dâd ve koçan kesme tarîkiyle ziyâde gösterilmiş idi.

Bundan başka ba'zı köyler vergi kuyûdunca çöl ya'ni boşdur. Veyâhûd henüz tahrîr olunamamıştır. Fakat nefsü'l-emrde köy meskûndur. İşte bu gibi köylerden hem emlâk vergisi alırlar ve hem de bunların ağnâmını ta'dâd ederler. Ve bi't-tab' îrâd kayd etmeyerek mâl me'mûrları der-ceyb ederler. Bundan başka aşâ'ir-i mutî'adan otlakiyye vesâ'ire gibi arşunı endâzesi olmayan ba'zı vergiler de tahsîl olunur. Bunlar

da deveden kulak olarak îrâd kaydedilir. Kısım-ı mütebâkîsi mâl me'mûrlarınca taksîmâta uğrar.

Hele turuk bedelâtı tuhaf ve pek sehl bir sûretde sû'-i isti'mâle uğrar. Esâsen bu havâlîde nüfûs hemân yüzde on nisbetinde bile muharrer değildir. Muharrer olanların tarîk bedelâtı da devede kulak ta'bîrine mâ-sadak oluyor. Yine aç heriflerden birisi tahakkuk me'mûrluğuna ta'yîn ediliyor, mükellefînin kimisini diri diri öldürüyor, kimisini alîl ve sakat gösteriyor. Bu sûretle bu da hiçe iniyor. Denilecek ki, nâmuslu me'mûrlar gönderilsin. İşte böyle me'mûrlar bulması buralarda müstahyel gibidir.

Temettu' vergisi de yukarıki tekâlîf gibi bin dürlü yolsuzlukların kurbânı olarak heder olup gidiyor.

Hulâsa me'mûrînin tekâ'üdiyye tevkîfâtından başka her nev' rûsûm ve tekâlîf buralarca sû'-i isti'mâle ma'rûz kalmak tehlikesinden masûn değildir; ve's-selâm.

Sebebi

Sebebi me'mûrînin yerli olmaları ve yerlilerin sükût-ı ahlâkîleri, cehâletleri, gayr-i reşîd olmalarıdır. Bunda teşkîlât-ı hâzıramızın intizâmsızlığına da büyük bir hisse ayırmak iktizâ eder ki, işte lâyihamın mâ-sabaka leh ve umdesini bu teşkîl eder.

Buna çâre

Bunun çâresi a'şârı behemehâl tahmîse rabt etmek, ağnâmı ya bütün bütün ilgâ ederek bunun bedelini başka cihetden ahâlîye tahmîl etmelidir ki, bu husûs düvel-i ecnebiyye ve bi'l-hâssa Rusya tarafından müstemlekâtda tatbîk olunuyor ve pek güzel netîceler elde ediliyor. Veyâhûd da başkaca bir sûret-i müstahseneye rabtolunmalıdır.

Bundan başka mümkünse mâl me'mûrlarının gurebâdan vilâyet aşırı yerlerden ta'yîn olunması ve bi't-tahsîs mâl müdürlerinin hem tahsîl i'tibârıyla yüksek olmamasına ve hem de yerliden olmamasına i'tinâ etmek. Bidâyet-i Meşrûtiyyet'de mâl müdürleri umûmen yabancılardan ta'yîn olunmuş iken bi'l-âhare ma'âşın azlığı ve hükûmetin mesleğinde devamsızlığı ve ale'l-husûs hükûmet-i merkeziyyenin gavâ'il-i mühimme ile uğraşması ve sık sık tebeddülâta ma'rûz kalması gibi hâlât yüzünden zikrolunan yabancılar birer ikişer dağılarak yine kadrodan tardolunan yerli cehele ve

sârikler birer sûretle eski mevki'lerini işgâl etmişler. Şu hâlde yabancı me'mûrların buralara gelmesi, gerek tezyîd-i ma'âş ve gerek usûl-i cebr, hulâsa her neye mütevakıf ise yapup bir an evvel bu derdlere çâre-sâz olmalı bunda hükûmet-i seniyye ne kadar fedâkârlığa katlanırsa hazîne o nisbetde menfa'atdâr olur.

Dâhiliye

Bu havâlî ba'îd ve vahşet-gâh olduğu için olmalıdır ki, bu taraflara muktedir kâ'im-i makâmlar gelmiyor. Kâ'im-i makâmlar ekseriyyetle nâhiye müdîrliğinden, kitâbetden hulâsa meslekden yetişme ve hattâ Türkçeyi bile lâyıkıyla bilmeyenlerdir. (Bu bâbda ahîren neşrolunan me'mûrîn kânûnundan sonra yine gayr-i me'zûn nâhiye müdîrleri ta'yîn olunmaktadır).Devlet ve millet bunlardan hayır beklememelidir. İnkılâbdan sonra da bunların böyle re's-i idârede kalması şâyân-ı hayret ve hattâ sezâyı te'essüfdür. Bir iki misâl îrâdî ile bu bahsi tatvîl etmeyeceğim.

Üç yüz otuz senesinde Bâziyân'da bulunduğum sırada kesb-i kat'ıyyet etmiş bir cezâ i'lâmının tenfîzine kâ'im-i makâm mümâna'at ediyordu. Sirkat mâddesinden bir sene müddetle mahkûm olan Nâdir nâmında bir adam kasabaya geldiğinde kâ'im-i makâmın evine misâfir olmuş idi. Zâbita bunun mahkûmen çarşıda dolaşdığını görür ve habseder. Bundan dolayı kâ'im-i makâm küpe binmiş ve hattâ tahliyesine muvaffak olamayınca meb'ûslara ref'-i şekvâ etmiş idi.

Şimdi bulunduğum kazâda dahi bu sene yaz mevsiminde hapishâne yoklamasında bir haftadır tevkîfsiz bulunduklarını ve mahkemede hiçbir evrâkları olmadığını bi't-tahkîk anladığım iki kişiyi tahliye etmemle kâ'im-i makâm-ı kazâ tarafından tekdîrâta dûçâr olmuş idim. Garibi şudur ki, senin hapishâne yoklamasına ne hakkın var diyordu. Kavânîn ve nizâmât-ı devlete bu kadar bî-gâne olan zevâtın re's-i idâre-i kazâda bulunması müceb-i telehhûf değil midir?

Bu bahisde şunu da zikretmeden geçmeyeceğim: Kâ'im-i makâmlar meclis-i idâre a'zâlarını muhâlif buldukları ba'zı mevâdda meclis toplayup a'zânın re'yine mürâca'at etmeksizin elden karâr yazdırarak, meclis-i idârenin resmî mührüyle mühürleyerek, tenfîzi cihetine gidiyorlar ki, bu hukûk-ı mevzû'aya değil, hukûk-ı tabî'iyeye bile muhâlifdir. Bu kabîl karârların tenfîzi ve hattâ tanzîmi tecvîz edilmemeli ve şiddetle men' edilmelidir.

Ben üç seneye yakın oldu ki, bu havâlideyim. Yıl başlarında köy ve mahalle muhtarlarının tebdîl ve tecdîd edildiğine tesâdüf etmedim. Esâsen, buralarda resmî muhtarlık teşkîli ve resmî mühür hakk etdirilmesi Meşrûtiyyetle başlıyor. Evvelce muhtarlık vazîfesini *kûhe* nâmını verdikleri köylerin ileri gelen adamları ifâ ederler. Ve bunlar intihâb ve tebdîle ma'rûz kalmayup lâ-yün'azel dâ'imî ve evlâdî bir riyâset işgâl ederler. Daha doğrusu bu usûl bir teşkîlât-ı mahsûsa ve bir fikr-i intizâm-kârâne ile hükûmet tarafından yapılmış bir şey olmayup, mürûr-ı ezmân ile anarşinin tevli'd ettiği tagallübün zâde-i tabî'iyyesidir ki, köyde en nüfûzlu olan adam iddi'â-i riyâset etmiş, kendisini re'îs tanıyan köy halkı onun vefâtında yerine oğlunu iclâs ediyor, daha doğrusu oğlu kendisi cülûs ediyor. İşte şimdi yine eski hâldir. Yalnız bu kûhelerin eline birer mühür verilmiştir. Fark bundan ibâretidir. Bunlar tevellüdât, vefeyât, nakl-i mekân gibi nüfûs vukû'âtını hükûmete ihbâr etmezler. Münâkehât vukû'unda kendi avâ'idlerini almağa bakarlar. İzinname nikâh kıyanları hükûmete bildirmezler. Cinâyet vukû'unda hükûmete ma'lûmât vermek şöyle dursun fâ'il tarafından *hûn* ta'bîr etdikleri bir cerîme alarak andan kendi paylarını te'mîn etmeğe çalışırlar.

Nüfûs: Nüfûs mes'elesine gelince, denebilir ki nüfûsun buralarda henüz te'sîs etmediği iddi'â olursa mübâlağa olmaz. Fi'l-hakîka nüfûs me'mûrlukları varsa da nefis-i kasabaların bile nüfûs-i umûmiyyesinin yüzde yirmisi henüz tahrîre girmemiştir. Çünkü ne muhtar belli ne imâm ve ne de mes'ûliyyet var. E'imme ve muhtarlar vukû'âtı kat'îyyen vermezler. El-yevm muharrer olan nüfûs da kat'îyyen doğru değildir. Hiç bir kimse bulamazsınız ki sinn-i hakikîsinde yazılmış olsun. Meclis-i idâre ve mahkemeler ekser evkâtını takdîr ve tashîh-i sinn mes'ûliyle işgâl ve izâ'a ederler. Acaba niçün böyle, acaba Kürdistan ve Irak da Arnavutluk gibi mi?

Hâşâ sümme hâşâ te'mîn ederim ki bir iki aşîret –ki bunların te'dîbi de gâyet kolaydır– istisnâ edilirse Irak ahâlîsi Anadolu ahâlîsinden daha mutî'dirler. Böyle kuzu gibi bir halk içinde bu yolsuzluklar neden?

Alâkadar olan me'mûrînin ehliyyetsiz ve dirâyyetsiz ve iffetsizliğindendir. Yoksa her sene martta muhtarlık intihâbâtı icrâ ve muhtarâna en tabî'î bir vazîfelerini yaptırmak o kadar güç bir şey değildir. Netekim bu nâmıku'l-hurûf bunu tecrübe bile etdim. Şöyle ki; buraya geldiğimde nefis-i kasabada bile nikâh için izinnâme almağa tenezzül etmiyorlardı. Müstakil müdde'î-i umûmî bulunmamasına rağmen mütemâdî

ta'kîbât ve usanmaz bir gayretle lehü'l-hamd bunun önünü almağa muvaffak oldum. El-yevm merkezde böyle şey yoktur ve âfide de olmayacaktır.

İlmiyye ve Adliyye

Pek yakın zamânlara kadar kâdîlar da diğer me'mûrîn ile hem-hâl imişler ya'ni meslekden yetişme veyâ zâde-i iltimâs yerli hâceler imiş. Bi'l-âhare makâm-ı meşîhât el-hakk lâ-yenkati' ve müsmir bir meslek-i fa'âlâne ta'kîb ederek kuzâtı kâmilten tebdîl etdi. Bugün eski yâdigârlardan bir dâne bile kalmamıştır. Hepsi medresetü'l-kuzât me'zûnlarıdır.

Adliyye: Kâdîlar ki bidâyet mahkemelerine riyâset ediyorlar, çıkarılırsa adliyye de yerli nâ-ehiller ve mürtekebler elindedir. Hele a'zâ nâmıyla mütegalibe-i ahâlîden ta'yîn olunan zevâtın şu yirminci asr-ı medeniyetle nasıl kâbil-i tevfiğ olacağına aklım ermiyor. Hulâsa bu havâlînin kazâlarında adliyyenin vücûduyla ademi müsâvî gibidir. Bu bahsi, uzun ve esbâb-ı mûcibeli lâyihalarla mercî'-i â'idine arzettiğim gibi teşebbüsât-ı resmiyyeye girişerek teşkîlât-ı adliyye icrâsını dahi istirhâm etdim. Ümîd ederim ki bu yakınlarda teşkîlât icrâ olunsun.

Evkâf

Evkâf mes'elesi en ziyâde te'emmüle alınmağa şâyeste bir mes'eledir. Erbil'den mâ'adâ Musul vilâyeti kazâlarında evkâf me'mûrluğu teşkîlâtı yoktur. Halbuki, evkâf vardır, ammâ pek garîbdir. Ashâb-ı hayrât ve hasenât bir çok emlâk ve akâr vakfederler. Ve fakat tescîl falan bilmezler. Bundan dolayıdır ki mürûr-ı eyyâmı bu evkâf hâcelerle şeyhlerin sekeniyyeti ve mü'ekkeli oldukdan başkaca vakfiyyetini de zâyi' ederek mülke inkılâb eder. Bi'l-âhere mevkûf-ı aliyye olanlar evkâf-ı mezkûreyi kendi üzerlerine tapuya rabtederler, ve yâhûd keyfe-mâ-yeşâ tasarruf ederler.

Bir evkâf me'mûrluğu teşkîli için tarafımızdan vâki' olan teşebbüsât ma'a't-te'essüf mümkün olamadı. Evkâf teşkîlâtı olmayan yerlerin evkâfına, en yakın yerlerin evkâf me'mûrları tarafından bakılacak denildi. Halbuki bakılmıyor ve bakılamaz. Buna fi'len ve mâddeten imkân yok gibidir. Netekim böyle oluyor. Bu kadar evkâfın mevcûdiyyetine rağmen câmi' ve medreselerde birer hasır bile bulunmuyor. Bu cihete hükûmet-i seniyyenin nazar-ı dikkatini celbederim.

Defter-i Hâkânî

Tapu mu'âmelâtı da buralarda henüz ruşeym hâlinedir. Kadastro usûlünün Memâlik-i Osmâniyye'nin umûmuna teşmîline değin hâl-i hâzırında kalacağı zarûfî olan bu mü'esseseler dahi mümkünse yerli me'mûrlardan nez' olunmalı. Bu cihet mümkün olmazsa behemehâl tapu me'mûrlarının cüz'î olan ma'âşlarına bir mikdâr zammiyyât icrâ olunmalıdır.

Mütâla'ât-ı Umûmiyye

Metn-i lâyhada işâret olunduğu vechile bu cihetlerdeki yolsuzlukların önü öyle müfettişlerle falan alınmak imkân sahâsından çok ve pek çok uzaktır. Çünkü müfettişler uğradıkları bilâd ve kasabâtda a'zamî bir hafta kadar ancak ikâmet edebilürler. Bu kadarcık bir müddetde memleketin ahvâl-i umûmiyyesini nasıl ve nereden anlayacak ve hem de müfettişlerin saha-i teftîşleri evrâk ve defâtire münhasır kalıyor. Bunların hâricindeki me'mûrînin mu'âmelât-ı umûmiyye ve şahsiyyelerine nüfûz edemiyorlar ve edemezler. Buralarda sû'-i isti'mâlâtın önünü almak metinde bir nebze arzolunduğu vechile ehil ve afîf me'mûrlar tedârîki ve ba'zı me'mûrînin ma'âşâtına zammiyyât icrâsıdır. Meselâ, mâl müdürleri gibi sûret-i dâ'imede nakd ile oynayan bir me'mûru ne kefâlet mes'elesi ve ne de teftîş sû'-i isti'mâlden men' edebilir. Hadd-i zâtında ağır ve nâzik bir husûsun idâresine müvekkil kılınan bir zâta sekiz yüz gurus vermek âdeta bilerek onu sû'-i isti'mâle sevkettir. Ale'l-husûs Irak ahâlîsi gibi hamîyyet-i vataniyye hakîkiyyesinden kâfî derecede hisse-mend olamayan halkdan olursa kıyâs buyurulsun.

Mu'âmelât-ı askeriyyeden bahsolunmadı. Çünkü, vukû'ât bu ciheti hükûmet-i seniyyenin nazar-ı ıttılâ'ına bütün belâgâtiyle arzetti. Ancak şu'be rü'esâsıyla jandarma kumandanlarının yerli olması bunun esbâb-ı mühimmesindendir.

Fî 28 Kânûn-ı Evvel sene 1332

Köysancak
Kâ'im-i makâm Vekîli
Kâdî
İsmail Hakkı

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyeti

Evrak nr: 83

Târîh: 6 Mart sene [1]333

Nâzır Tal'at Paşa Hazretleri'nden Umûm Jandarma Kumandanı Mîralay Râsim Bey'e

Musul vilâyeti ahvâli hakkında gönderilen lâyiha'nın sûreti melfûf bir fıkrasında jandarma teşkîlâtı icrâ olunmayan o cihetlerde, jandarma neferâtının vazîfelerini ne sûretle sû'-i isti'mâl etmekde oldukları ve karagolhâne yapılan köyler halkından bir haylisinin bunların yem, saman ve levâzım-ı sâ'irelerine tahammül edemeyerek öteye beriye dağıldıkları beyân edilmiş ve keyfiyyet câlib-i nazar-ı dikkat ve hâ'iz-i ehemmiyyet görülmüş olmağla, serî'an bi't-tahkîk îcâbının icrâ ve netîceden ma'lûmât i'tâsı siyâkında tezekkür terkîm olundu.

Nâzır-ı müşârun-ileyhden Mâliye Nâzırı Câvid Bey'e

Lâyiha'nın sûreti melfûf bir fıkrasında Musul vilâyetinde defterdâr ile muhâsebecilerden mâ'adâ bi'l-umûm mâl me'mûrlarının yerli ve nâ-ehl olmalarından ve ta'dâd-ı ağnâm me'mûriyyetlerine de hep bunlardan ta'yîn edilmekte

bulunmasından dolayı Hazîne-i Celîle'nin ne derecede mutazarrır olmakda bulunduğu beyân kılınmış ve keyfiyyet câlib-i nazar-ı dikkat bulunmuş olmağla iktizâsının îfâsı siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Nâzır-ı müşârun-ileyhden Evkâf-ı Hümayûn Nâzır Vekîli Mûsâ Kâzım Efendi Hazretleri'ne

Lâyihanın bir fıkrasında Erbil'den mâ'adâ Musul vilâyeti kazâlarında henüz evkâf teşkîlâtı icrâ olunmadığı ve ashâb-ı hayrât ve hasenât tarafından vakfolunan emlâk ve akârât tescîl olunmamasından dolayı mürûr-ı eyyâm ile bir takım hâce ve şeyhlerin me'keli oldukdan başka bi'l-âhire vakfiyyetini de zâyî' ederek mülkiyyete inkılâb etmekde olduğu beyân edilmiş olmağla bi't-tahkîk iktizâsının îfâsı buyurulması bâbında.

Nâzır-ı müşârun-ileyhden Musul Vâlîsi Bedir Bey'e

Köysancak kazâsı Kâdîsı İsmâil Hakkı Efendi tarafından irsâl kılınan melfûf lâyhada münderic mevâdd, â'id olduğu nezâretlere iş'âr ile nazar-ı dikkatleri celbedilmiş olduğundan bu bâbdaki mütâla'a-i vâlâlarının inbâsı ve mûmâ-ileyhe tedkîkât-ı vâkı'asından dolayı nezâret nâmına beyân-ı memnûniyyet edilmesi teblîğ olunur efendim.

Sûret

Hâsıl olan fırsattan bi'l-istifâde jandarma hakkında bir kaç söz söyleyeceğim:

1- Teşrîh-i maraz ve esbâb-ı marazda pek satıh-bîn davranılmışdır. Öyle olması da zarûrîdir. Çünkü, mesleğin kendine mahsûs bir iç yüzü vardır ki bunu görebilmek ya jandarma olmak veyâ jandarma olanlardan birisiyle tevhîd-i fikr terfîk etmekle kâbildir. Ne benden ve ne de arkadaşlarımdan jandarma ahvâline dâ'ir bir fikr-i amelî alındığını görmedim ve bilmiyorum.

2- Vilâyet jandarmasının ma'rûz bulunduğu hâl-i hâzır yalnız bu muhîtin icrâ ettiği te'sîr-i ifsâd-kârâne veyâhûd yalnız müstesnâ olarak kendisine inhisâr eden bir vaz'îyyet-i müte'affine değildir. Belki de hey'et-i ictimâ'îyyemizin ma'rûz bulunduğu emrâz-ı müzmine-i idâriyyenin merkezden uzaklık hasebiyle henüz bir tedâvî uzadılmamış olan bu alayda görülen bir safhasıdır. Lâyiha, herhâlde salâhiyetdâr bir makâmdan verildiğine ve cüz'î küllî fikr-i ıslâhâ esâs teşkîl edeceğine nazaran ikmâl-i noksanını yanlış düşüncelerden, görgülerden tasfiyesini lâzım görüyorum.

Üçüncü mâtdeyi ikiye ayırarak hey'et-i ictimâ'îyyeye râci' olup, def' ve izâlesi umûm miyânında mümkün olabilecek kısmını terk ile sırf muhîte râci' kısmını teşrîh edeceğim.

Jandarmalığı lâyhada gösterildiği derecede değilse de mesleğin îcâbât-ı teşkîliyyesine münâfi' bir halde gösteren esbâbı yalnız jandarmada aramak doğru değildir.

Esbâb-ı hakîkiyyeyi böyle bilmek için vilâyetin şerâ'it-i hayâtiyye ve eşkâl-i ictimâ'îyyesini anlamak lâzımdır. Bu anlaşılmazsa jandarmaya hasren yapılacak tedâbîr-i ıslâhiyye, kuvve-i inbâtiyyeyi şiddetle imhâ edici menfeleyi hâ'iz toprağın muttasıl tohumunu değiştirmeğe benzer. Vilâyetin şerâ'it-i hayâtiyye ve ictimâ'îyyesi anlaşılırsa bi't-tab' ıslâhât te'mîn edilmek için esbâb-ı tedâfü'yye düşünülür ve bulunabilür.

Bu vilâyetde ahâlî iki kısımdır:

1-Aşîret hâlinde olup, kendi re'îsleri vâsıtasıyla hükûmeti görenler.

2- Za'îf ve ra'îyye hâlinde olup, eşrâf vâsıtasıyla hükûmeti görenler.

Birinci mâtde jandarmanın ancak silâhıyla alâkadardır. Binâ'en idârî bir temâs yokdur. İkinci mâtdeye gelince: Ra'îyye olup, eşrâf vâsıtasıyla hükûmeti görenler dedim. Burada hükûmet hiç bir vakit doğrudan doğruya köylü ile hâl-i temâsda bulunmadığından yekdiğerine ısınamamışdır. Her teklîfi fazla ve ağır görünmüş ve gösterilmişdir. Bi'l-hâssa mükellefiyyet-i askerîyyeye ısınamamışdır. O derecede ki üç sene askerliğe beş on sene mahkûmiyyeti dâ'imâ tercîh etmişlerdir. Bi'n-nisbe hâ'iz-i ırfân ve ârif-i nizâm olan eşrâf ki her tarafda olduğu gibi tamamıyla san'at ve terakkiyât-ı sâ'ire-i fenniyyeden mahrûm olan bu muhîtte, zengin olmanın yegâne

çâresi olan iki tarîkde serbest kalmak için bu vaz'îyyetden bi'l-istifâde derhâl araya girerek hükûmetle ahâlî arasında vâsita-i temâs olmuşlardır (.....) taraf-ı mezkûre:

1- Ekserî tekâlifini bi'l-vâsita cibâyed eden hazîneye vesâtatı kendilerine hasretmek.

2- Yegâne sermâye-i servet olan arâzîyi istimlâk ve çiftliği kendilerine has bir menba'-ı vâridât hâline ifrâğ etmek. Birinci mâddenin mübtenâ-ileyhi olan ikinci mâddeyi te'mîn etmek için ahâlînin hükûmete karşı vahşetini idâme ve hükûmetin ahâlîye tekîfî vâki' oldukça ahâlîyi himâye etmek sûretiyle te'mîn-i maksada sâ'î olan eşrâf sa'ylerinin mukâbili olarak az bedel veyâ hiç bedel vermeyerek bütün arâzîyi yed-i istimlâklerine geçirdiler. Hazîne vâsita-i cibâyed oldular. İşte bu muvaffakiyeti doğrudan doğruya jandarma vâsitasıyla istihsâl etdiler.

Bugün eşrâf, vesâ'il-i mütenevvi'a ile me'mûrîn-i hükûmeti, dolayısıyla da hükûmeti elde tutuyorlar. Elde tuttuklarını, hükûmeti ahâlî aleyhine tahrîk ve sonra da ahâlîyi hükûmete karşı himâye sûretiyle hisseddiriyorlar.

Vilâyetin bugünkü vaz'îyyeti:

1- Kâmil arâzî beşer-onar köy hâlinde eşrâfın yed-i temellükündedir.

2- Her köy sâhibi kendisine râci' köylerin a'sârını kendisinden mâ'adâsına iltizâm etdirmez.

3- Her köy sâhibi karyesindeki köylüleri arzûsuna göre çalışdırup sağmak için hükûmetle tehdîd eder.

4- Her köy sâhib-i arâzîye merbût olmadığı cihetle hânesi eşyâsını merkebine yükleyip savuşmakda be'is görmeyen ahâlîyi kaçırmamak ve bi'n-netîce kendi karyesini zirâ'atsiz bırakmamak için ahâlîyi hükûmete karşı himâye ediyor gibi görünür. Bu himâye de asker firârîlerinin der-destine mâni' olmak, der-dest edilmişlerini birer sûretle tahliye ettirmek, tekâlif-i hükûmetin hüsn-i tevzî' ve tahsîlini işkâlen ahâlînin yükünü tahfîf etmek, hulâsa menfa'at-i hükûmeti ahâlî lehine tahdîd ve taklîle çalışmak cihet-i adliyyenin hükm ve mu'âmelâtını kendi hesâbına olmazsa akîm bırakmak gibi eşkâlde tezâhür eder. Hattâ bu husûsâtı te'mîn etmek

içün hem de muhtâc olmadıkları hâlde eşrâfdan her birisinin evlâd vesâ'ir akâribinden birini âdetâ câsûs veyâ konsolos kabîlinden pek âdî ma'âşlarla devâ'ire me'mûr olarak ta'yîn ettirmişlerdir. Binâ'en-aleyh bu vilâyetde hükûmetin îfâ ettiği vazîfenin ekserîsi ta'dâd ettiğim mâddelere râcî' eşrâf entrikalarıdır. Hükûmetin, her emrini ancak îkâ'-ı tehdîd ile îfâ edebildiği için bu mesâ'ilin kâmilten cihet-i icrâ'ıyyesi jandarmadır. Bunun için eşrâf kâh jandarmanın lehinde kâh aleyhinde davranarak icâbât-ı menfa'atı ta'kîb eder. Lehinde bulunduğu vakit kâbil-i ızhâr ve tahkîk olamayacak sûrette jandarmaya gayr-i meşrû' menfa'atler gösterir. Aleyhinde bulunduğu zaman ise derhal işkence, irtikâb, hetk-i ırz da'vâlarıyla jandarmayı zâlim gösterir. Jandarma bidâyet-i teşekkülünden beri şu sûretle sâfiyyet-i meslekiyyesini zâyî' etmiştir. Fesâdla meşbû' olan muhît içinde dâ'imâ entrikaya âlet olarak îfâ-yı vazife eden jandarmalar ba'zen eşrâfın ifsâdâtına mâni' olmak isterlerse bin dalavire ile müttehem mevki'inde bırakılarak dûçâr-ı cezâ olmaları ma'neviyyâta da hâkim olunca irfândan, hiss-i vatandan, takdîr-i vazîfeden mahrûm ancak korku sevgiyle hareket jandarmalar gizli menfa'atlere ve biraz daha cür'etini artırarak gizli gördükleri her yerde te'mîn-i menfa'ate ve jandarmalıkta tecrübe gördükçe mesâvî-i ahvâlinde tezyid-i cür'ete alışmışlardır. Burada diğer bir hâl de vardır ki; jandarmalar için âdetâ mübah derecesini almıştır.

Yem, yiyecek mes'elesi:

Ekseriyeti aşîret olan vilâyetin ta'kîb ettiği misâfir-perverlik hâssası îcâbı olarak yem, yiyecek bedeli almayı fevk'al'l-âde zül addediyorlar. Hattâ bu mesele vaktiyle alayca mıntıka müfettişliğine arzedilerek icâbı istîzân olunmuş verilen cevâbda efrâdın yem bedeli vermediği yerlerde ma'âşından kat' edilerek sa'y-ı mîrî kaydı emrolunmuş ise de nazariyyât derecesini geçmesi mümkün olmayan bu usûl de gayr-i kâbil-i tatbîk kalmıştır.

Ahâlî kat'ıyyen yem bedeli almaz, fakat jandarma aleyhine yürümek istediği vakit âlet-i hücum yapar. Akîb-i Meşrûtiyyet'de icrâ edilen teşkîlâtın alayın istifâdesi seferberlik i'lânıyla hebâ oldu. Şöyleki:

1. Alayın nisfından fazla inzibâta alışık efrâdı elden çıktı.

2. Bunların yerlerine askerlikden mütevahhiş, hatt-ı harp kaçkını, vatansız ikmâl efrâdı nâmıyla bi'z-zarûre idhâl edildi. Bunlar jandarmalığı muvakkat bildiklerinden ve aynı zamanda fırsat addediklerinden asker olmak dolayısıyla gâ'ib ettikleri

ticâretlerini jandarmalıkla telâfîye koyuldular. Elbise, echize verilmemesi ma'âşlarının yüz on guruşdan ibâret olması seyyi'âta sebep-i izdiyâd oldu.

Buna ilâveten bi'l-hâssa bu muhîtte hükûmetin eşkâl-i muhtelif-i idâriyyesinin kâffesine vâsita-i tatbîk olan jandarmalar kısmen kesret-i muhillân netîcesi zâbitsiz kısmen zâbitinden on-onbeş sâ'at uzak mesâfelerde keyfine göre dolaşmasının tevlîd ettiği lâ-yetenâhî fırsatları nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Esbâb-ı hakîkiyyeyi ber-vech-i bâlâ bir nebze teşrîhden sonra lâyiha münderecâtına rücû' ediyorum.

1. Musul'da zâbita yoktur demek doğru değildir. Zirâ ki ancak kuvvetle kâ'im ve hâkim olan hükûmetin göz önünde bulunan mevcûdiyyetini münhasıran jandarma taşıyor.

2. Belki cismi isminden fazladır. Çünkü eyyâm-ı sulhda kolorduların müzâheretiyle ancak iş görülebilirken seferberlik netîcesi en muntazam silâhlar edinen aşâ'ir ve ahâlînin bir kaç misli mükellefiyetlere karşı mutâva'atını kendisinden muntazır olmayan fa'âliyyet ve fedâkârlıklarla jandarma tek başına te'mîn ediyor.

3. Vücûdlarının, ahâlî ve hükûmetin hakkında mahz-ı mazarrat olduğu mütâla'ası da muvâfık değildir. Çünkü seyyi'ât meslekde değil mesleğine mensûb eşhâsda ve hakk ile vazifenin adem-i tekâbül ve te'âdülündedir. Jandarmalığın lağvıyla yapılacak herhangi teşkilâta intisâb edecekler aynı menâbi'den alınan şahsiyyetlerdir. Lüzûm-ı tekâbül-i hakk ve vazîfe orada da mevcûdiyet-i tabî'yyesini gösterecektir.

4. Neferâtın bu muhîtte müte'ehhil ve çoluk çocuk sâhibi olması bekâr olmasına müreccahdır. Müte'ehhil olursa ma'âş kifâyet etmeyeceğinden ahâlînin mâlına göz dikeceklerdir. Müte'ehhil olmazsa ma'âş fazla olacağından zâbitinden dâ'imâ uzak köylerde keyfî dolaşdığı ve köylerde han vesâ'ire olmadığından köylünün ailesiyle aynı odada yatacağı cihetle nâmusuna göz dikecektir. Köylü nazarında ise nâmus mâla müreccahdır. Binâ'en-aleyh evlilik ehven-i zarardır.

5. Diğer ta'dâd edilen seyyi'ât da gösterildiği derecede değildir. Büyük mikyâsda ifrât-perestlik vâki' olmuştur. Jandarmalar celb makâmında pâre almıyorlar. Hükûmeti görmek istemeyen ahâlî veriyor. Karagol teşkilâtına igrâz doğru değildir. Her bölük mıntıkası altmış-yetmiş sâ'at tûl ve arzında bulunan böyle yerlerde herbiri merkezden idâre bi't-tab' gayr-i mümkündür. Karagol teşkîl edilen köylerde efrâda

yem, yiyecek vesâ'ire yetiştirilmediğinden dolayı köylünün dağıldığı mes'elesi kat'iyyen gayr-i vâki'dir.

Karagollar ma'lûmdur ve bidâyet-i teşkîlinden beri de ma'mûren mevcûddur.

6. Sahte jurnal ve zabıt varakası tutulduğundan dolayı mehâkimde hiç bir jandarma mahkûm olmadığına nazaran bu hâl vâki' ise bile pek nâdirdir.

7. Me'mûrîn ve kâ'im-i makâmlara tahakküm cihetine gelince: bunun doğrudan doğruya aksiyle kabûlü lâzım gelir. Jandarmanın mikdârâtına bi-temâmihâ hâkim olan rü'esâ-yı mülkiyye salâhiyyet hâricindeki husûsât-ı meslekiyyede bile âmir vaz'iiyetindedirler.

8. Köy muhtarlarının resmî mühürlerinin köy sâhibleri nezdinde tutulduğu vâki'dir. Fakat zâbıta dâ'irelerinde tutulduğu bütün ma'nâsıyla gayr-i vâki'dir.

9. Bir kâ'im-i makâmın hânesine fâhişe götürülerek bi'l-âhare teşhîr edildiğini resmî ve gayr-i resmî işitmedim. Fakat kâ'im-i makâmın fâhişe getirmek için bölük kumandanını âlet etmek istediğini ve bir kâ'im-i makâmın da ma'iiyetindeki jandarmanın hemşiresiyle alâkadar olduğundan bölük kumandanıyla ihtilâf tahaddüs ettiği vâki'dir. Fakat bunlar tarafeynin seyyi'ât-ı şahsiyyelerinden olduğuna nazaran mütâlâ'ât-ı umûmiyyede varolmaması gerektir.

Te'dîb cihetine gelince:

Jandarmanın muhâfaza ve iâde-i nezâheti için pek çok te'dîbât yapılmıştır. Kendim ve selefim zamanında yüzlerce esas jandarma ikmâl, tard ve hapse, birçok zâbitân mücâzâta ma'rûz bırakıldığı gibi, vâkıfâne pek çok tedâbîr-i idâriyye de yapılmıştır. Bunların yüksek te'sîrleri de vâki'dir. Fakat elbisesini bile kendisi tedârik eden jandarmaların evrâk-ı nakdiyye netîcesi ma'âşlarının beşde bir tenezzülü riyâzî bir vaz'iiyet-i menfiyye ihdâs etmiştir ki fennin rakam ile tahdîd ettiği bu vaz'iiyetle mücâdele mağlûbiyyetle ancak kâbil-i tefsîrdir. Etmeğin kıyyesi kırk guruşa satıldığı yerde otuz gurusu ma'âşla otuz gün idâre külfeti mantığı da hayretde bırakır. Diğer şu'abât-ı hükûmetin aynı derecede mütezâhir seyyi'âtına rağmen cezâdaki emsâline karşı jandarmanın tarîk-i ciddiyyetde ta'kîb ettiği meslek-i cezâ müsâmaha ile alâkadar olmadığını gösterir.

Yapılacak tedâbîr-i mütekâbile-i ıslâhiyye:

1. Yerli jandarmaların yerine asker ikâmesi bir mes'ele-i ictimâ'iyedir. Bu günün yapacağı şey değildir.

2. Yerli zâbitândan îcâb edenlerin pey-der-pey tebdîlleri arzolanıyor. Bu gün için asıl tedbîr ıslâhâtda değil, görülen seyyi'âtla mücâdelededir. Bu mücâdeleyi te'mîn etmek için evvelce de fî sene târîh ve numara ile arzettiğim vechile muntaka müfettişliğinin ihyâsı bunun te'mîni hâlde:

1- Ortada ahvâl-i hâzıra-i fevka'l-âdenin ihdâs ettiği meşâgil-i gayr-i mütenâhiye ile idâreten yorulmamış bir makâm-ı teftîş vücûd-pezîr olacak, ale't-temâdî nazar-ı mürâkabe ve teftîşini her tarafa infâz edecektir. Seyyi'âtın esbâbını izâle için tecziye yoluna gitdiği gibi hâl-i hâzırın tevlîd ettiği müşkilâtı teşebbüsât-ı fî'liyye ile ber-taraf etmeğe çalışacaktır.

2- Her yerde ordunun müzâyakasıyla karşılaşarak muntazaman ta'kîb edilemeyen i'âşe mes'elesine muvâfık şekl-i cereyân te'mîn ve muhâfaza edecektir.

3- Efrâd, ordu ve ahâlî nazarında çirkin göstermeğe başlayan kıyâfet fersûdeliğine nihâyet vermek için debboyu gerek mahallî ve gerek sâ'ir mahallerden celbedilen kumaş vesâ'ire ile fa'âliyyete sevkedecektir.

4- Zor Alayı'nın da ilhâk hâlinde her iki alayın müşterekü'l-alâka oldukları ordu, hidemât-ı umûmiyyesinde büyük menfa'atlar te'mîn edecek bir sûrette ibraz-ı mevcûdiyyet eylemesini tevlîd edecektir. Bi'l-hâssa iki alayın mütesânid kuvvetleri sâyesinde ordu için el-Cezîre'deki seyyâr aşâ'irden binlerce vesâ'it-i nakliyye kesretli yağ ve koyun ahz ve tedârik edebilecektir. Ve jandarmanın fa'âliyyeti şu sûretle yüksek mikyâsda meşhûd olunca umûm miyânında kendisinden sâdır olduğu hâlde istisnâ'en nazar-ı dikkate vaz' olunan teferru'î seyyi'ât da fevâ'id-i kesîresine karşı mehâzîr-i mahdûdesi derecesinde kalacaktır.

Jandarmanın seferberlikden beri îfâ ettiği hudemât-ı mühimmenin hulâsası:

Tedkîkât ve tetebbu'âtda netîce-i hakîkiyyeye vusûl, desâtir-i ilm ü fen ile mecra-yı bî-tarafide sevk-i efkâr ile mümkündür. Binâ'en-aleyh vilâyetde zâbitanın vücûd veyâ adem-i vücûduna kanâ'at hâsıl edebilmek için jandarmanın fâ'idisiyle mahzûrunu mukâyese etmek lâzım gelir. Mevcûdât ve mükevvenât-ı mâddiyye ve

ma'neviyyeden hiçbirisinin kavânîn-i tabî'yye hâricinde hiç bir hilkat-i mahsûsa-i istisnâ'ıyyesi olamayacağı mes'elesi tecdîden iddi'âdan müstağnî bir kâ'ide-i sâbitedir

Binâ'en-aleyh jandarmada fâ'ide mahzûr kânûnuna tâbi'dir. Biri diğerinden ziyâde veyâ müsâvî herhâlde fâ'idesi var mahzûru da vardır. Şu hâlde hakîkate vusûl için bunları mukâyese lâzımdır. Mütâla'ada imsâk edilen bu ciheti biz vekâyi'-i resmiyyeden me'hûz misâllerle îzâh ederek bu noksanı da ikmâl etmeği bi'l-münâsebe muvâfık gördük.

Mikyâs-ı îzâh olarak jandarmanın teşkîlât-ı asliyye i'tibârıyla mükellef olduğu vazîfe vâhid-i kıyâs i'tibâr olunmuştur. Jandarma teşkîlâtında nazar-ı i'tibâra alınan ale'l-âde muhâfaza-i âsâyiş ve bunu muhill şekâvet-i âdiye ile mücâdeledir. Bunun fevkinde tebârüz eden ictimâ'î âsâyiş-şikenlikler ordunun müdâhalesini îcâb eden ihtilâl kabîlinden addolunmuştur. Bu vilâyetde hükûmete karşı her nev'i muhâlefet dâ'imâ hâl-i ictimâ'îde tezâhür eder. Bu sebebledir ki sulh zamânında bile ordu dâ'imâ jandarma ile büyük mikyâsda teşrîk-i mesâ'îye mecbûr olur. Ve bi'n-netîce ta'lîm ve terbiyesi sektedâr olduğundan da şikâyet eder idi.

Seferberliğin i'lânıyla berâber jandarma bu yükü belki yüz misliyle omuzunda taşımağa mecbûr kaldı. Yüz misliyle dedim, çünkü ahâlînin tevahhüş ettiği tekâlif-i âdiyyeye tekâlif-i harbiyye inzimâm etdi. Tekâlif-i harbiyyenin şekli-i tatbîki hissiyyât-ı mütevahhişeyi öteden beri za'îf gördükleri hükûmete karşı tehyîc ve tahrîk için tekâlif-i âdiyyenin yüz misli bir sebep teşkîl ediyor idi. Buna kuvvelerin tefâvütünü de ilâve etmek lâzımdır. Çünkü meydân-ı harbe silâh ve cebehâne kaçırmak için giden aşâ'ir, kıta'ât-i muntazama derecesinde esliha-i cedîde ve bol cebehâne ile tecehhüz etmişler, buna mukâbil, jandarmanın silâhları alınarak yedlerine kıymet-i harbiyyeden mahrûm çakar almaz eski tüfenkler verilmiş idi. Jandarmanın nısfı da mâdde-i mahsûsunda arz edildiği üzre âdî ikmâl efrâdıyla mübâdele olunmuş idi.

Lede'l-mukâyese üç jandarma ancak bir aşîret adamına mukâbele edebilecek dereceye tenezzül etmiş iken âtîdeki vekâyi'-i fedâkârâne ile jandarma yine muhîtindeki beş yüz bin nüfûs aşîreti hükûmete inkıyâda icbâr edebilmiştir.

1- Üç yüz otuz iki senesinde Câf Aşîret-i mühimmesinin hükûmeti istihfâfen etrâfı istîlâ etmeye başlayan savletkârâne tecâvüzâtını def' için gönderilen yüz kadar mevcûdlu jandarma son sistem silâhlarla mücehhez üç yüz şakî ile şerefli bir müsâdemede bulunarak mühim telefâtla te'dîb-i kat'îlerine muvaffak oldu.

2- Sulh zamânında beş altı yüz kadar süvârî ve ester-süvârla yapılabilen Câf tahsîlâtı kezâ pek az jandarma ile mükemmelen îfâ edildi.

3- Her sene bir tabur bir kaç top ile gidildiği hâlde tahsîlâtının icrâsına imkân bulunamayan senedi, Gelâli Aşîreti'nin şımarıklığı o havâlîye yakın olan Rus cebhe-i harbine aksedecek kadar bir ifrâd göstermeğe başlamış idi. Aşîretin inkıyâd ve tahsîlâtını te'mîn vazîfesi jandarmanın hamîyyetinden intizâr olundu. Ve mümkün mertebe isti'mâl-i silâha bırakılmaması da matlûb idi. Gönderilen otuz mevcûd müfrezenin kumandanı şeref ve nâmûs-ı hükûmeti aşîrete pek parlak göstermek sûretiyle ta'kîb ettiği hatt-ı hareket ve tedâbîr-i idâriyye ile emsâlinin zı'fı kadar tahsîlât îfâ ve aşîretin inkıyâd-ı mutlakını da te'mîn etti.

4- Bu sene ibtidâsında İran vesâ'ir istîlâyâ uğrayan Van havâlîsinden gelen aşâyir-i ekrâd miyânında büyük mikyâsda ihtilâle müteveccih bir ittihâd-ı mefsedet-kârâne ser-zede-i zuhûr oldu. Lede't-tedkîk Rus ihtilâli ve Ordu-yı Hümâyûn'un da Bağdad'dan ric'ati hasebiyle her iki hükûmetin de o kadar icrâ-yı te'sîr edemeyeceklerine kanâ'at hâsıl etdikleri bir zamân-ı müsâdefeti ümîdiyle her iki hükûmet arasında âdetâ bî-taraf bir muntaka hâlini alan Hakkâri'de toplanarak, Kürdistan emellerine hidmet etmek fikriyle bütün aşâyir-i muhâcirenin ictimâ'a ve etrâfı yağma ederek çekilmeğe karâr verdikleri anlaşıldı. Şemdinânlı Seyyid Abdullah Efendi'nin vaktiyle hükûmetden alup, aşâ'irine verdiği silâhları toplamak bahânesiyle mezkûr aşâ'ir miyânına giderek ittifâk-ı umûmîyye ve hattâ yerli aşâ'irin de te'mîn-i iştirâklerine propoganda yapması ve Musul'a avdet ederek, â'ilesini alup, kaçarken yakalanması mes'elesinin içyüzünü te'yîd etti. Mukaddeme-i fesâd, Şikâk Aşîreti'nin riyâsetinde Herki Beğzâde fırkalarının ittihâd ve etrâfa salıvermeleriyle başladı. Cesâret ve metânet-i hârikaları bencillik ve silâhşörlükleri öteden beri vekâyî' ile sâbit ve meşhûr olan bu aşâ'ir-i müttefikanın uzun menzilli Rus esliha-i cedîdesiyle mücehhez bin muhârib kadar çıkarmaları ve üç seneden beri müte'addid muhârebâta iştirâkle usûl-i harbde meleke hâsıl etmiş olmaları her hâlde mühim kıta'ât-ı askeriyye sevki lüzûmunu zarûret derecesine getiriyor idi. Fakat ordudan bir nefer tefrîki mümkün olmadığı ve mes'elenin de te'hîrine imkân bulunmadığı cihetle bu himmet aşâ'irden isti'âne sûretiyle jandarmadan beklendi. Jandarma bu vazîfeyi on üç günde îfâ etti. Usâtdan bir kaç yüz kişi itlâf ve mütebâkisini kâmilten eslihâlarıyla muhâsara ve teslîme icbâr ederek, sûret-i kat'îyyede ihtilâle nihâyet verdi. Bu güne kadar icrâ edilen aşâ'ir te'dîbâtında bu sûretle netîce-i mutlaka istihsâl edildiği vâki' değildir. Jandarma bu vazîfeyi kıymetsiz silâhlarla mücehhez iki yüz jandarma ve usâta

mütemâyil bin beş yüz kadar perâkende aşiretle en müdhiş ve sarp dağlarda ifâ etdi. Meşhûr Bedirhânî Abdürrezzâk ile Seyyid Taha'nın dehâletlerinin bu te'dîb akîbine müsâdefeti câlib-i nazar-ı dikkat olsa gerekdir.

5- Her neferi ancak eşkiyâ misillü ta'kîb ve hattâ birçok müsâdemeler netîcesinde der-destle bir kaç jandarma muhafazasında hatt-ı harbe kâbil-i sevk olan bu muhît firâr bakâyâsından son iki sene zarfında (27105) nefer der-dest ve hatt-ı harbe sevk edilmiştir. Seferberliğin ilk senesinde der-dest edilüp de muntazaman kayda geçmeyen kısmı da ilâve olunursa, (50000) kişiye bâliğ olur.

6- Her bölüğü diğer alayların taburları kadar vâsi' olan alay muntıkasında kâffe-i şu'abât-ı hükûmetden hiçbirisinin jandarmasız en âdî bir iş bile görememesi ve binâ'en-aleyh devâ'ire râci' bütün umûrun kuvveden fi'le ukde-i iktirânının mutlaka jandarma olması, jandarmayı bir sehpâ ve hükûmeti de münhasıran ona istinâd etmiş bir heykel-i hâkimiyet hâlinde gösterir ki sehpânın adem-i vücûduna kanâ'at, hükûmetin de sükût-ı fi'liyyet-i hâkimesini i'zâmına da'vet eder.

7- Dâ'imâ müsta'celiyetle mukayyed olan ordu menzil-i hidemât-ı umûmiyyesinde jandarmanın umûmiyyet i'tibârıyla atâletinden bu güne kadar şikâyet vâki' olmamıştır. O hizmet ki, hasbe'l-muhît, en küçük teferru'âtına varıncaya kadar, jandarmaya azîm külfetlerle alâkadar eder.

8- Vilâyetin behemehâl jandarmanın nezâret ve refâkat-i fi'liyyesiyle ancak kâbil-i te'mîn olan münâkalât-ı umûmiyye-i ticâriyye vesâ'iresini lâ-yetenâhî mesâfelere kadar jandarma uhde-i emniyyetde taşır.

9- Memlekete dâ'imâ müstevlî olan çekirgenin itlâfı, tahsîlât-ı umûmiyyenin ifâsı, aġnâm ta'dâdı, a'sâr muhafaza ve cibâyeti fi'liyyât i'tibârıyla doğrudan doğruya jandarmaya râci'dir.

10- Jandarma, bu ta'dâd edilen vezâ'ifi ifâ etmek için şimdiye kadar (49) şehîd, (50) mecrûh vermiştir. Bu kemiyet fedâkârlığa oldukça mühim kıymet-i takdîriyye teşkîl eder.

11- Şimdiye kadar, (20) zâbit, (32) silâh endâzın harp madalyasıyla taltîf edilmesi ordu hidemât-ı umûmiyyesinde mesbûk jandarma fa'âliyyetine burhân-ı celî teşkîl edecek bir yekûne bâliğ olmuştur.

İşbu ta'dâd olunan yekûn, azîm külfet ve meşgûliyyet jandarmadan kânûn-ı aslî-i teşkîlâtın beklediği vezâ'if-i asliyyenin –ki ma'âşla nisbet edilmiştir.– belki de bir kaç yüz misline bâliğ olduğundan hiç bir jandarmayı bir gece merkezde bulundurabilmek mümkün olmuyor. Hattâ senede iki def'a hulûl eden a'yâd-ı mübâreke de bile jandarma â'ilesine hasretidir. Binâ'en-aleyh jandarmayı bir sâ'atlik ta'lîm ve telkîn-i vazîfe imkânı bile bulunamıyor. Hattâ cezâ'en habs edildiği halde ikmâl-i müddet-i mahbûsiyyetine imkân bulunamayarak efrâd ekseriyyetle bi'z-zarûre darba tahvîlen tahliye olunuyor. Efrâdın yirmi dört sâ'atde sekiz sâ'atlik hakk-ı istirâhâtinden sarf-ı nazar bir kaç ayda bir gecelik hakk-ı istirâhâtî bile tanıyamayacak ve hapis cezâsı tatbîkine müsâ'ade bulunamayacak derecede sıkışan vezâ'if-i umûmiyye içinde zâbitânın nezâret-i mütemâdiyyesi bi't-tab' münselib olur ki; bu vaz'iyette ifâ-yı vazîfe eden bir şu'be-i icrâ'iyeye eşhâs-ı mensûbesi seyyi'âtla tamâmen mâlâ mâl olsa bile sebep kasd u amd değil belki îcâb-ı hâl ve zamândır. Böyle olmakla berâber, jandarma hey'et-i idâriyyesi tafsîl edildiği vechile jandarmayı kat'î murâkabe altında bulundurabilir.

Jandarmayı muhît i'tibâriyle ma'rûz derecelerde alâkadâr eden lâ-yetenâhî umûr müdhiş bir mahzûr tevlîd ediyor ki o da her neferin vazîfe değişdikçe emr ve âmir değiştirmesidir. Yolcu ile giderse yolcunun, tahsîlâta giderse tahsîldârın, çekirge itlâfına giderse zirâ'at me'mûrunun ilh. her vazîfeye gitdikçe bir nev' şahsın emrine tâbi' kalmaması ve onları memnûn etmediği takdîrde derhâl cezâ-dîde olması, o muhtelif âmirlerden aldığı mütenevvi' emirlerin gûnâ-gûn mesleklere râci' olmaması jandarmayı her vazîfede tebdîl-i his ve mesleğe mecbûr ediyor ki artık kendisinde sâfiyet ve samîmiyyet-i meslekiyye kalmaması acaba mümkün olabilir mi[?] Jandarma kumanda hey'eti her atıldıkça kirlenen tüfenk gibi her me'mûriyyete gitdikçe paslanan jandarma heislerini temizlemekle meşgûldür. Jandarmanın vazîfe-i asliyye-i kânûniyyesini katre hâlinde bırakan bahr-ı azîm-i meşgûliyyet, bir de hak ve vazîfe mes'elesi tevlîd ediyor. Hak ile vazîfenin tekâbül ve müsâvâtı iktizâ-yı kânûn-ı tabî'atdır. Bununla mücâdele abesle kâbil-i ta'rîfdir. Halbuki vazîfe, şu sûretle min cihetin a'dâd-ı nâ-mütenâhîye ile tezâyüd ederken hak da a'dâd-ı fâhiş ile tenâkus etmiştir. Jandarma kaç gurusu alırken kaç gurusu almağa başladığı ta'rîfe muhtâc değildir. Jandarmanın hukûku nâmına vâki' her teşebbüs ordu ve vilâyetce nâ-kâbil-i ittihâm müşkilâtla tebârüz ediyor. Jandarmanın i'âşesi için devletce tanzîm edilen kavânîn bile hakk-ı kazâ ve icrâdan âdetâ mahrûmdur. Çünkü kânûnun cihet-i mülkiyye ve askeriyyeden jandarmaya te'mîn ettiği mu'âveneti göremiyor. Ancak

jandarma hey'et-i idâriyyesinin âdetâ ictihâd-ı mahsûsuyla elde edebildiği menâbi'-i tâliye ile tedvîr-i maksad olunabiliyor.

Süleymaniye jandarma taburu kumandanı mutasarrıfın tahakkümüne karşı sızlandığı için ma'rûz kaldığı iğbirâr-ı şedîd bütün tabur efrâdının rızkına kadar şumûl peydâ ediyor. El-yevm Süleymaniye me'mûrînin hiç bir ma'âş-ı terâkümde kalmadığı hâlde jandarma henüz şubat ma'âşını alamamış bulunuyor.

Memleketin kuvve-i icrâ'iyyesi olmak hasebiyle kânûnun i'tinâ-yı mahsûsla jandarmada aradığı vakar ve izzet-i nefis-i meslekîyi, cihet-i mülkiyye en küçük hiddet ve arzû-yı tahakkümlerine fedâ etmekde be'is görmüyorlar. Onun bu hâssayı zâyî' etmesinden mütehassıl boşluğun ciddiyet-i umûr-ı devlete bir hafre-i sükût teşkîl edeceğini takdîr etmek istemiyorlar. Netekim bugün Süleymaniye mutasarrıfı, tabur kumandanını vezâ'if-i asliyye hâricinde ve rütbesiyle gayr-i mütenâsib ve me'mûrîn-i tâliye-i kazâya â'id erzâk nakliyâtına varıncaya kadar istihdâm sûretiyle gûyâ bir it'âb işkencesi siyâset-i muğrizânesini ta'kîb ediyor. Şu sûretle ma'nen ve mâddeten baltalanan bir şahsiyyet-i meslekiyyede sıhhat ve âfiyet-i tâmmeye beklemek gayr-i zannî ve mantıkî bir u'cûbe-i fikriyye teşkîl eder.

Ma'âşâtın kıymet-i ma'rûzası i'âşenin tesâdüf ettiği müşkilât, âtîdeki acib nazariyyeyi tevlîd ediyor. Vücûdun müftakir olduğu gıdâ-yı fennî üzerine hesâb edilen ma'âşın noksâniyyeti farzen vücûdun kalori ihtiyâcını tenzîl gibi fennî bir tuhafîk teşkîl ediyor. İşte bu vaz'iyet jandarmaları sû'-i isti'mâle sevkederse hak ile vazîfenin tesâvî-yi zarûret-i tabî'iyyesinin mevlûd-ı riyâzîsi nazarıyla bakmak îcâb eder. Jandarma hey'et-i idâresi buna karşı da bir kuvve-i sun'iyye sarfediyor. Ve her hâlde yüzde seksen muvaffak oluyor. Fâ'ide ve mahzûrun mukâyesesi maksadıyla dermiyân edilen bâlâdaki tafsîlât jandarmanın vücûduyla adem-i vücûduna vâhid-i kıyâsî-i muvâzene olabilir.

31 Temmuz [1]333

Musul Jandarma
Alay Kumandanı
Kâ'im-i makâm
Mehmed Sıdkı

Harbiye Nezâreti

Umûm Jandarma Kumandanlığı Dâ'iresi

Aded-i Husûsî: 3927

Cevâb

**İdâre-i Umûmiyye-i
Dâhiliyye Müdîriyyeti**

Târîh: 10 Mart [1]333

Umûmî nr: 9844

Husûsî nr: 1

İstanbul

**Me'âl: Musul vilâyeti dâhilinde
jandarma teşkîlâtı hakkında**

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Musul vilâyeti ahvâli hakkında gönderilen lâyiha'nın jandarmaya müte'allık fıkârâtına dâ'ir telâkkî edilen emr ü iş'âr-ı nezâret-penâhîleri dâ'iresinde îcâb edenlere teblîgât-ı lâzıme îfâ olunmuş idi. Bu münâsebetle mahallinden vârid olan raporun bir sûreti leffen takdîm-i huzûr-ı âlî-i nezâret-penâhîleri kılındı. Rapor ba'zı hakâyık muhtevî olup gerek Musul'da ve gerek vilâyât-ı sâ'irede jandarma teşkîlâtı nokta-i nazarından ta'kîb edilmek lâzım gelen esâsât dahi dâ'iremizce ma'lûm olmağla berâber bu bâbda hâlen bir kıymet-i tatbîkiyyeyi hâ'iz olmayan mülâhazât-ı nazariyyeden ictinâb ile mütâlâ'ât-ı âtiyeyi bir kerre daha nazar-ı dikkat-i âsafânelerine arzeylerim:

Jandarma, seferberlikden evvel dahi maksad-ı teşkîl ve te'sîsinden uzaklaştırılmış ve binâ'en-aleyh jandarma teşkîlâtı ve tensîkâtı hiçbir yerde matlûb-ı gâyeye vâsıl olamamış idi.

Jandarma herşeyden evvel selâmet ve âsâyiş ve emniyyet-i memleket nâmına vaz' ve te'sîsinden maksûd olan şekle ircâ' edilmek ve binâ'en-aleyh bu esâsa muhâlif olan fikr ve ictihâdlara ma'rûz bırakılmamak ihtiyâcındadır.

Seferberlik nihâyet bulduğu zaman, memleket pek mükemmel bir jandarma ihtiyâcî karşusunda kalacaktır. Jandarmanın, esâs i'tibârîyle bırakıldığı vaz'iyet-i müşevveşe, te'mîn-i tekemmülüne mâni' olduğu gibi sulh ile berâber hulûl edecek buhranlı zamanlarda bu esâsâtın tanzîmi gayr-i kâbildir.

Hulâsa, jandarmanın maksad-ı te'sîs ve teşkîline muhâlif olan hıdemât ve teferru'ât için hükûmetçe îcâbı gibi tedâbîr ittihâz olunmak ve teşkîlât vücûda getirülmek üzere fî 10 Mart sene [1]333 târîh ve şu'be 1, kısım 1/ 192 numara ile takdîm olunan arîzada münderic levâyih-i kânûniyye ve nizâmiyye dâ'iresinde jandarmaya verilecek şeklin şimdiden takrîr ve tesbîti lüzûmunun arzına müsâra'at kılınur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Zi'l-ka'de sene [1]335

ve

Fî 6 Ağustos sene [1]333

Umûm Jandarma
Kumandanı Mîralay
Rasim

Musul Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Husûsî: 182

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Evrâk Müdîriyyeti'nden yüz seksen üç numarasıyla murakkam 2 Temmuz sene [1]333 târîhli tahrîrât-ı aliyye-i nezâret-penâhîlerine cevâbdır. Köysancak Kâdîsı İsmâil Hakkı Efendi tarafından makâm-ı sâmililerine takdîm olup, irsâl buyurulan lâyiha 24 Temmuz sene-i m[ezkûr] târîhinde vusûl bulmuşdur. Kâdî-i mûmâ-ileyh bundan akdem vefât etmişdir. Ma'a-hazâ mezkûr lâyihada münderic mevâdd hakkında mahallince ve devâ'ir-i müte'allıkasınca tedkîkât icrâ etdirilmekde olmağla hâsıl olacak netâyic ilâve-i mütâla'a ile ba'dehû arz olunacaktır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 14 Zi'l-ka'de sene [1]335

ve

Fî 1 Eylül sene [1]333

Musul Vâlîsi
Haydar

BOA.DH. İUM, nr. E-40/1

- 84 -

**MUSUL VİLÂYETİ VERGİSİNİN MADENÎ PARA OLARAK
TOPLANAMAYACAĞI**

[Musul'un ihtiyacını karşılamak için istenilen paranın gönderilmemesinden dolayı, vilâyetin vergisini madenî para olarak toplamaya kalkışan Musul Vâlisi Memdûh'un bu hareketinin kanuna aykırı olduğu ve devletçe müsaade edilmediği takdirde hiç bir yetkilinin kendi isteği doğrultusunda vergi toplama hakkına sahip olmadığı yolunda Maliye Nazırı Talat'ın Musul vâlisine gönderdiği şifre.]

13 M. 1336 (29 ekim 1917)

Mâliye Nezâreti

Duyûn-ı Umûmiyye ve Mu'âmelât-ı Nakdiyye Müdîriyyeti

Mu'âmelât-ı Nakdiyye Kalemi 1968

Numara:

Umûmî: 6048

Husûsî: 96

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi cânib-i sâmîsine

Mühim ve müsta'celdir

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Musul vilâyetinde vergi tahsîlâtının bir nisbet-i mu'ayyene dâ'iresinde ma'denî para ile icrâsı hakkında Altıncı Ordu-yı Hümayûn Kumandanlığı'ndan karâr istihsâl edilerek mülhakâta ve me'mûrîn-i mâliyyeye vilâyetce teblîğ olunduğuna ve teferru'âtına dâ'ir İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyeti ifâdesiyle alınan 21

Teşrîn-i Evvel sene [1]333 târîhli ve 11931/38 numaralı tezkire-i aliyye-i nezâret-penâhîleri mütâla‘a-güzâr-ı âcizî oldu. Â‘id olduğu nezâretin emr-i mahsûsını istihsâl eylemeksizin kumandanın tezkire-i tahrîriyyesine istinâden hilâf-ı emr ü kânûn harekete ictisâr eden vâlînin azli îcâb eder. Defterdâra kat‘iyyen bu mu‘âmeleye iştirâk etmemesini telgrafla teblîğ eyledim. Halkdan vergisini nakden tahsîle mecbûriyyet yalnız bir kânûn ile olmak lâzım gelüp yoksa me‘mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyenin keyfî ve indî karârlarıyla ahâlînin izrâr olunamayacağı pek tabî‘î olduğundan, teblîgât-ı vâkı‘anın kat‘iyyen tatbîk edilmemesi lüzûmunun serî‘an mahalline teblîğ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Teşrîn-i Evvel sene [1]333

Mâliye Nâzırı

[İmzâ]

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Musul

Târîh: 28 Teşrîn-i Evvel [13]33

Müsta‘celdir

C. 23 . 10. [13]33. İ‘âşe-i umûmiyye için istenilen iki yüz elli bin lira meskûkât-ı ma‘deniyye gönderilmediği gibi, vilâyetin akdemce ber-tafsîl-i ma‘rûz ihtiyâcâtını tevsi‘ etmek üzere ittihâz ve teblîğ kılınan tedâbîr-i âcilenin icrâsı da Mâliye Nezâreti'nce men‘ buyurulmasından dolayı en mukaddes bildiğim nezd-i sâmi-i vatan-perverîlerinde mahcûb olmamak üzere bu şerâ‘it dâhilinde Musul vilâyetini idâre edemeyeceğimin arzıyla afvımı istihâm eylerim.

Fî 28 Teşrîn-i Evvel sene [1]333

Vâlî

Memdûh

Memâlik-i Osmâniyye'nin yalnız bir vilâyetinde istisnâ'î sûretde vergi tahsîline devletce müsâ'ade edilmeyeceğini anlamak lâzımdır. Müşkilât tabî'îdir. Musul'da mübâya'ât için Mâliye Nezâreti'nin İ'âşe Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'ne elli bin lira verilecektir. Vazîfeye devâm eylesine dâ'ir Telgraf İdâre-i Umûmiyye'ye

37/483

Fî 29 . 10 . [1333]

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdîriyyeti

Evrak nr:

Mâliye: 12

Musul: 125

Târîh: 29 Teşrîn-i Evvel sene [1]333

Müsta'celdir

Nâzır Tal'at Paşa'dan Musul Vâlisi Memdûh Bey'e *Şifre*

C. 28 Teşrîn-i Evvel sene [1]333. Tekâlîf-i emîriyyenin nakden tahsîli ancak bir kânûn ile olmak lâzım geleceğinden ve memleketin yalnız bir vilâyetinde istisnâ'î sûretde vergi tahsîline devletçe müsâ'ade edilmeyeceği tabî'î bulunduğundan evvelce de buyurulduğu üzere nakdî tahsîlâtıdan kat'îyyen mücânebet lâzımdır ve aksi hâl mûcib-i mes'ûliyyetdir. İdârede görülen müşkilât tabî'îdir. Mübâya'ât için Mâliye Nezâreti'nden İ'âşe Müdîriyyet-i Umûmiyyesi'ne elli bin lira verilecektir. Vazîfeye devam etmeniz tavsiye olunur.

BOA. DH. İUM, nr. E-40/86

- 85 -

*MUSUL DAHİLİNDE YAPILACAK YOL VE KÖPRÜ
MASRAFLARI İÇİN VİLÂYET BÜTÇESİNDE
AKTARMA YAPILMASI*

[Musul vilâyetine ait yol ve köprülerin yapımı için vilâyetin olağanüstü özel bütçesine konan tahsisatın tamamen harcandığı, askerî nakliyat dolayısıyla yapımı gereken yollar için de bir miktar paraya ihtiyaç olduğu encümen kararıyla bildirildiğinden, bütçede aktarma yapılmasına izin verildiğine dair sâdır olan irâde.]

14 Ra. 1336 (28 Aralık 1917)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti

Umûmî: 6207

Husûsî: 854

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Vilâyete â'id turuk ve me'âbirin masârif-i inşâ'ıyyesi için vilâyetin sene-i hâliye fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyesine mevzû' tahsîsâtın tamâmen sarf edilüp nakliyyât-ı askerîyenin te'mîni zımnında inşâsı ehemm ve elzem olan turuk ve me'âbir için daha beş yüz elli bin gurus tahsîsâta ihtiyâc bulunduğundan bahisle bütçede münâkale icrâsına encümen kararıyla Musul vilâyetinden lüzûm gösterilmiş ve bu husûsa dâ'ir tanzîm olunan irâde-i seniyye lâyihası leffen arz u takdîm edilmiş olmağla îfâ-yı muktezâsı menût-ı müsâ'ade-i sâmiye-i fahîmâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 10 Rebî'ü'l-evvel sene [1]336

Fî 25 Kânûn-ı Evvel sene [1]333

Dâhiliye Nâzırı

Mehmed Tal'at

İrâde-i Seniyye**Bâb-ı Âlî****Dâhiliye Nezâreti****Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti****Husûsî: 1906**

Musul vilâyetinin bin üç yüz otuz üç senesi fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyesinin altıncı faslından iki yüz on dokuz bin dört yüz yirmi ve dokuzuncu faslından yüz kırk bin ve onuncu faslından elli bin ve on birinci faslından yüz kırk bin beş yüz seksen, ki cem'an beş yüz elli bin guruşun bi't-tenzîl üç yüz bin guruşunun mezkûr muvâzenenin birinci "vilâyet yolları masârif-i inşâ'ıyyesi" faslına ve iki yüz elli bin guruşunun da ikinci "köprüler masârif-i inşâ'ıyyesi" faslına naklen ilâvesine me'zûniyyet verilmiştir.

Bu irâde-i seniyyemizin icrâsına dâhiliye nâzırı me'mûrdur.

Fî 14 Rebî'ü'l-evvel sene 1336

Fî 29 Kânûn-ı Evvel sene 1333

Mehmed Reşâd

Sadr-ı a'zam ve Dâhiliye Nâzırı

Mehmed Tal'at**BOA. DUÎT, nr. 66-2/4-20****- 86 -**

**KERKÜK SANÂİYİ MEKTEBİ MASRAFLARI İÇİN VİLÂYET
BÜTÇESİNDE AKTARMA YAPILMASI**

[Kerkük Sanâyi Mektebi masraflarının karşılanması için Musul vilâyetinin normal ve olağanüstü özel bütçeleri arasında aktarma yapılmasına izin verildiğine dair irâde.]

23 Ra. 1336 (6 Ocak 1918)

Bâb-ı Âlî**Dâhiliye Nezâreti****Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti****Umûmî:** 6450**Husûsî:** 12

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Kerkük Sanâyi' Mektebi masârif-i umûmiyyesinin te'mîn-i tesviyyesi zımında vilâyetin sene-i hâliye âdî ve fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyeleri beyninde münâkale icrâsına encümen karârıyla Musul vilâyetinden lüzûm gösterilmiş ve bu husûsa dâ'ir tanzîm olunan irâde-i seniyye lâyihası leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Rebî'ü'l-evvel sene [1]336

Fî 3 Kânûn-ı Sânî sene [1]334

Dâhiliye Nâzırı

Mehmed Tal'at**İrâde-i Seniyye****Bâb-ı Âlî****Dâhiliye Nezâreti****Umûr-ı Mahalliyye-i Vilâyât Müdîriyyeti****Husûsî:** 42

Musul vilâyetinin sene-i hâliye fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyesinin onuncu faslından on beş bin guruşun bi't-tenzîl âdî muvâzene-i husûsiyyesinin on altıncı faslının ikinci mâddesine naklen ilâvesine me'zûniyyet verilmiştir.

Bu irâde-i seniyyemizin icrâsına Dâhiliye nâzırı me'mûrdur.

Fî 23 Rebî'ü'l-evvel sene 1336

Fî 7 Kânûn-ı Evvel sene 1334

Sadr-ı a'zam ve Dâhiliye Nâzırı

Mehmed Reşâd**Mehmed Tal'at**

BOA. DÜİT, nr. 66-2/4-22

- 87 -

**DÜŞMAN SALDIRILARI NEDENİYLE İÂŞE SIKINTISI ÇEKİLEN
MUSUL'DA YÖNETİMİN ASKERİYEYE VERİLMESİ İSTEĞİ**

[Musul vilâyetinde i'âşe sıkıntısı çekildiği, Salâhiye kazasının tamamı ile Kerkük kazasının bir kısmının düşman işgali altında bulunmasından dolayı mahsül yönünden en verimli bu iki kazadan istifade edilemediği, Erbil kazası hariç, Süleymaniye livası ve diğer kazaların mahsullerinin az olduğu, Diyarbakır ve Mamûretülaziz vilâyetlerinden yapılacak i'âşe nakillerinin de yağmurlar nedeniyle sekteye uğradığı ve bundan böyle i'âşe sıkıntısıyla mücadelede kudret ve kabiliyeti olmadığı gerekçesiyle vilâyetin idaresinin askeriyeeye verilmesi yolunda Musul Vâlisi Memdûh Bey'in telgrafi üzerine; amacının memuriyyetden istifa olup olmadığının açıkça bildirilmesine dair Dâhiliye Nezâreti'nin şifreli telgrafi.]

10 Za. 1336 (17 Ağustos 1918)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemî

Mahreci: Musul

Târîh: 14. 8. [13]34

Vilâyetin geçen sene geçirdiği i'âşe muzâyakası sebebiyle zirâ'at sâbıkından noksan olup mahsûlâtın neşv ü nemâsı i'tibâriyle telâfî edileceği ümîd olunuyordu. Düşmanın mayıs zarfında vukû' bulan ta'arruzundan sonra Kerkük'den çekilmiş ise de Salâhiye kazâsı temâmen ve Kerkük kazâsı kısmen taht-ı işgâlinde kaldığından ve Kerkük'ün yedimizdeki kısm-ı mütebâkîsi o sırada zâyî'âta dûçâr olduğundan en mahsûldâr iki kazâdan istifâde edilememektedir. Bu mayıs işgâli Kerkük livâsının diğer kazâlarıyla Süleymaniye livâsında sükûn ve âsâyîşi ihlâl ederek hâl-i sâbıkına ircâ'ı tedâbîri ittihâz edildiği sırada mahsûlâtın idrâk etmiş olmasından Mâliye

Nezâreti'nin me'zûniyetiyle Kerkük Mutasarrıflığı'nın gösterdiği ta'sîr usûlü tatbîk edilmekde olup, Erbil kazâsı mahsûlâtı müstesnâ olmak üzere diğer kazâların esâsen hâsılâtı cüz'îdir. Süleymaniye livâsı için imkân dâ'iresinde emânet usûlü ta'kîb olunmakta ise de mahsûlâtı esâsen pek az olduğundan istifâde mahdûddur. Merkez livâsında ise emânet usûlü ta'kîb edilmekde olup öşr mikdârının tahakkuku harmanların tamâmen kalkmasına mu'allakdır. İkinci mübâyâ'anın iltimâsı emri merkez ve mülhakâta teblîğ edilmiş olup öşr ile birinci mübâyâ'adan alınacak mikdâr, ordu ile me'mûrîn ve muhtâcîn ve mü'essesâtın i'âşesini te'mîn edemeyeceğinden Diyarbekir ve Ma'mûretü'l-Aziz vilâyetlerince me'mûrîn ve sâ'ire ile oralardaki menzilin ihtiyâcı tenzîl edildikten sonra kalacak kısmın cüz'iyetle berâber iddihâr ve nakle başlanıldığı zaman yağmurlar nüzûl ederek emsâli delâletiyle sevki kesb-i su'ûbet eyleyeceğinden ve kuvve-i askeriyye bi'z-zarûre tezyîd edileceğinden vilâyet bu sene de i'âşe müzâyakasına ma'rûzdur. Aşâyirden müteşekkil bu muhitde harmanlar kalkup da her ferd iddihârâtını defnetmesi ile pazarlardan yapılacak mübâyâ'a ile ihtiyâcın te'mîni imkânı olmadığına anlaşılmaya üzerine her ferden zahîre müddehirlerinden erzâkı alup askeri i'âşe etmesi teklîfine ma'rûz kalacak vilâyetin bu sûreti îfâsı irâ'e-i kudrete ve taharrî ve tazyîke tevakkuf edüp bu ise kavânîn-i mevzû'aya gayr-ı muvâfık bulunduğundan menâtık-ı harbiyyede dört seneden beri en müşkil vaz'îyetleri alan mahallerin idâresiyle mükellef olarak â'ilesiz geçirdiğim hayât-ı âdiyeden münba'is külfet ve zarûret münâsebetiyle bu şekle gireceği mütehakkık i'âşe müşkilâtıyla kavânîn-i mevzû'a fevkinde mücâdeleyle kudret ve kâbiliyyetim olmayup şimdiden vukû' bulacak ahvâlin arzını daha muvâfık-ı hamîyyet bulduğumdan ahâlînin ahvâl-i husûsiyyesiyle vaz'îyyet-i askeriyye ihtiyâc-ı âtîyi bi't-takdîr tedâbîr-i i'âşeyi ittihâz etmek ve takayyudât-ı mevzû'adan dolayı i'âşenin kesb-i müşkilât eylediğini der-miyân edememek üzere bu vilâyet idâre-i mülkiyyesinin cihet-i askeriyyeye tevdi'i zarûretini me'mûriyyetimi fedâ ile hâlisâne arza mücâseret eylerim.

Ağustos sene [13]34

Musul Vâlîsi

Memdûh

İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliye Müdîriyyeti

Mürseli: Nâzır İsmâ'il Bey

Mürselün-ileyhi: Musul Vâlîsi Memdûh Bey

Evrâk Kalemi numarası: 139

Târîhi: 18 Ağustos sene [13]34

Şifre

C. 13 Ağustos sene [1]334. Maksudınız me'mûriyyetden isti'fâ ise vâzıhan iş'ârı.

Bâ emr-i nezâret-penâhî

BOA. DH. İUM, nr. E-48/30

- 88 -

*MUSUL'DAKİ ARAP, RUM VE ERMENİ AİLELERİ İÇİN PARA
GÖNDERİLDİĞİ*

[Vilâyet dahilinde bulunan Arap, Rum ve Ermeni aileleri için Harbiye Nezâreti'nden beşyüz bin kuruşluk havâlename gönderildiğine dair Dâhiliye Nezâreti'nden Musul Vilâyeti'ne gönderilen şifre.]

25 M. 1337 (31 Ekim 1918)

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Aşâ'ir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi

Muhâsebe Şu'besi

Husûsî: 31731

Musul Vilâyeti'ne

Şifre

Yüz otuz dört– Arab, Rum ve Ermeni â'ileleri için beş yüz bin kuruşluk havâlenâme Harbiye Nezâreti'nden Onikinci Kolordu Ahz-ı Asker Hey'eti Riyâseti'ne gönderilmiştir.

Fî 31 Teşrîn-i Evvel sene [1]334

Nâzır Nâmına

Hamid

BOA. DH. ŞFR, nr. 92/314

- 89 -

İNGİLİZLERİN VAN HAVALİSİNDEKİ SİYASÎ TEŞEBBÜSLERİ

[İngilizlerin Simko'ya, Rûmiye, Deyleman ve Hoy havalisinde, Seyyid Taha'ya da Cizre'den Rûmiye'ye kadar olan yerlerde beylik vererek bunları o bölge yönetimine musallat edip Nastûrî ve Ermenileri maksatlarına uygun yerlere yerleştirdikten sonra Kürtleri de bunların esaretine vermeye çalıştıkları yolunda Van Vâliliği'nden gelen şifre telgraf üzerine Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e gönderdiği tezkire.]

23 L. 1337 (22 Temmuz 1919)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

22 Temmuz sene [1]335

Sadâret'e tezkire

İngilizler'in Van ve havâlîsinde ba'zı teşebbüsât-ı siyâsiyyesine dâ'ir vilâyet-i müşârun-ileyhâden mevrûd fî 21 Temmuz sene [13]35 târîhli şifre telgrafnâmenin bir sûreti leffen takdîm kılınmış olmağla ol bâbda.

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 21 Temmuz sene [13]35

Kaleme vürûdu: 21 M[ezkûr]

Mahreci: Van

Şifre Telgrafnâme

1- Nastûrîler İmâdiye cihetlerine muvakkaten iskân için İngilizler tarafından kısmen Musul'a kadar getirilmişdi. İngilizler'in o havâlîde kesr-i nüfûzlarından olacak, tekrar Ba'kûbe cihetlerine i'zâm eyledikleri sâ'înin ifâdesinden anlaşıldı.

2- İngilizler'in son teşebbüsleri Simko'ya, Rûmiye, Deyleman ve Hoy havâlîsini, Seyyid Taha'ya da Cizre'den Rûmiye'ye kadar olan yerlerde beylik vererek her ikisini üzerimize teslât olunduğu ve bunlar bizimle uğraşırken, Nastûrî ve Ermenileri istediği yerlere yerleştirerek bi'l-âhire Kürdleri bunların rıbka-i inkıyâd ve esâretlerine vermek olduğu anlaşıyor.

3- Seyyid Tâhâ'nın İngilizleri dilgîr ettiği tahakkuk ederse bu planları da kendülüğinden akîm kalur. Tahakkuk etmezse teşebbüslerinde devâm ihtimâline karşı da elden gelen bütün tedâbîre zâten tevessül edildiği.

Fî 17 Temmuz sene [13]35

Vâlî
Haydar

BOA. DH. KMS., nr. 50-2 /25

- 90 -

*İMÂDİYELİLERİN OSMANLI İDARESİ ALTINDA YAŞAMA
İSTEKLERİ*

[İmâdiyelilerin, İngilizlerin baskılarına tahammül edemeyerek buranın siyasî memur yardımcısı ve alay kumandanıyla dört askerini öldürdükleri, silah ve cebhanelerini ele geçirdikleri ve "Cemiyet-i Muhammediye" adına gönderdikleri mektupta, Osmanlı livası altında yaşamak istemeleri sebebiyle kaymakam, olamadığı takdirde asker veya hiç olmazsa bir jandarma gönderilmesi, aksi takdirde Çölemerik hududuna göç edeceklerini Van vâlisine bildirmeleri üzerine; İmâdiyelilere, Osmanlı Devleti'nin bu tür olaylara rıza göstermeyeceğini

ileteceğine dair Van Vâlisi Haydar'ın Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifre telgraf.]

24 L. 1337 (23 Temmuz 1919)

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 23 Temmuz sene [13]35

Kaleme vürûdu: 24 M[ezkûr]

Gâyet müsta'celdir

İmâdiyeliler İngilizler'in tazyîkâtına tahammül edemeyerek me'mûr-ı siyâsîyi ve mu'âvinini ve bir alay kumandanıyla dört nefer askerini katl ve esliha ve cebehâne anbarlarını zabt ve tevzî' mütebâkî kuvvetlerini Duhok'a kadar tard ve ta'kîb etmiştir. Cem'iyet-i Muhammediyye nâmına Pervari Mâl Müdîri Mehmed Sâlih fî 17 Temmuz sene [13]35 mektûbunda bu vak'ayı iblâğ ve İmâdiyeliler'in livâ-yı Osmânî altında yaşamak istediklerinden kâ'im-i makâm ve mümkün olamadığı takdîrde asker veyâ hiç olmazsa bir tek nefer jandarma gönderilmesini ricâ ve Devlet-i Aliyye'ce hareketleri tasvîb edilmezse, Çölemerik hudûduna nakl edeceklerini beyân ediyor. Devlet-i Aliyye'nin böyle vakâyi'a rızâsı olmayacağını bildireceğim ve rahat durmalarını nasîhat edeceğim.

Fî 23 Temmuz sene [13]35

Van Vâlîsi

Haydar

[Derkenâr]

Kat'iyen câ'iz değildir. Böyle bir hareket-i mecnûnânenin devâmından tevellüd edecek vehâmet-i azîme izâhdan müstağnîdir Tedâbîr-i mü'essire ve âcile ittihâzıyla behemehâl sûret-i kat'iyede men'i zımnında cevâb ve Sadâret-i Uzmâ'ya arz-ı ma'lûmât

Gâyet müsta‘celdir

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 51

- 91 -

*İNGİLİZLERİN BAĞDAD, MUSUL, KERKÜK VE CİVARINDA
AHÂLÎ VE AŞİRETLERİ OSMANLI DEVLETİNE KARŞI
AYAKLANDIRMA GİRİŞİMLERİ*

[İngilizlerin, işgal sırasında mukavemet göreceklerini anladıkları yerlerde Kürt milleti menfaatına çalışmakta olduklarını söyleyerek şeyhleri ve reisleri elde etmeye çalıştıkları, İngiltere siyasî hakimlerinin aşiretleri Osmanlı'ya karşı ayaklandırmak için her türlü tedbire başvurdukları, Seyyid Taha'ya Cezîre-Rûmiye arasında beylik vaad ederek kendisine silah ve hayvan verdikleri, Simko'yu Osmanlı hududuna saldırması için kandırmaya çalıştıkları, Erbil ve Revanduz aşiretleri reislerine maaş verdikleri, fakat onların bunu kabul etmedikleri, Erbil'de on iki câmiyi hastalık zuhurunu önlemek bahanesiyle kapattıkları; bu olaylar üzerine Musul halkının İngilizlerden nefret ettiği yolunda Van Vâililiği'nin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifre telgraflar].

5 Za. 1337 (2 Ağustos 1919)

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi cânib-i âlîsine,

Mahremdir

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir,

Seyyid Taha Efendi'nin â'ilesini almak üzere Rûmiye'den Akra'ya gitdiği ve rü'esâ-yı aşâ'irden Simko'nun Devlet-i Osmâniyye'ye karşı temâyülü arttığı ve Irak'da

karışıklık zuhûr ettiği ve İngiltere ile Japonya ve Amerika arasında kat'ı münâsebât derecesinde ihtilâf zuhûrunun İran'da ve Irak'da şüyû'ı üzerine Memâlik-i Osmâniyye ve İraniyye'de sâkin Kürdlerin umûmiyyetle Hükûmet-i Seniyye'ye karşı meyilleri tezâyüd eylediği Van Vilâyeti'nden istihbâr ve iş'âr kılınmış olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Şa'ban sene [1]337

ve

Fî 6 Mayıs sene [1]335

Dâhiliye Nâzırı

nâmına

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 8 Mayıs sene [1]335

Kaleme vürûdu: 10 M[ezkûr]

C. 4 Mayıs sene [1]335. (1) Teveccühât-ı fahîmânelerine arz-ı minnetdârî ederim. (2) İngilizler hüsn-i kabûl değilse bile mukâvemet göreceklerini hissettikleri yerlere doğrudan doğruya sokulup yerleşmektedirler. Mukâvemet göreceklerini anladıkları yerleri işgâl için Kürd milliyeti menfa'atine çalışmakta olduklarına dâ'ir meşâyih, ulemâ ve rü'esâyı iknâ' ve itmâ' ile te'mîn-i hüsn-i kabûlleri için dahi tavsît etmektedirler. Şemdinân ve Oramar'a ve Guyân'a nüfûz etmek için Barzan şeyhini ve hafîdi Şeyh Mahmud ve Bedirhânî Ahmed Fâ'ik'i tavsîtləri buna delîldir. Hattâ Oramar gibi sadâkatleri olmasa bile Nastûrîler nezdinde pek ziyâde olduğu cihetle İngilizlere hiç bir vechile emniyet edemeyeceği ma'lûm olan Oramar Aşîreti rü'esâsına yazdıkları mektûblarda içlerine girmesine müsâ'ade edildiği takdîrde muvakkaten hüviyyetini ketme mecbûr oldukları büyük bir zâtı oraya getireceklerini ve görüşükden ve emniyet hâsıl ettikten sonra o zâtı tanıtacaklarını ve fevka'l-âde memnûn olacaklarını bildiriyorlar ki hüviyyeti ketm edilen o büyük zâtın Revanduz İngiliz me'mûr-ı siyâsîsi olduğu tahakkuk etdi. Bedirhânîlerden Ahmed Fâ'ik'in İngilizlerin Kürd milleti komedyasına aldanması bu sûretle sâbit olmasına binâ'en Bedirhânîlerin de İngiliz hesâbına çalışmaya iknâ' ve itmâ' edilmeleri ihtimâlini

nazar-ı dikkate almış ve arzetmişdim. Ma‘amâfih İngilizlerin girdikleri yerlerde ibtidâ avâm-ı nâsı memnûn edecek harekâtdan sonra sûret-i kat‘iyyede yerleşmek istediklerini ve meşâyih ve ulemâ ve rü’esâyâ ehemmiyyet vermemekte bütün gelenlere bed mu‘âmelede bulunmaktadırlar. Hristiyanları Müslîmler'e tercîhle bütün ahâlî-i İslâmiyyeyi gücendiriyorlar. Ahîren Irak'da bu yüzden karışıklıklar zuhûr ettiği ve ahâlî-i İslâmiyyenin silâhlarını toplamağa tehâlûk gösterdiklerini mevsûkan haber aldım. İngiltere ile Amerika ve Japonya arasında ihtilâf zuhûru sahîh olmasa bile sâdece şuyû‘ı bütün aşâyiri ümîde düşürerek bize daha ziyâde samimiyyet göstermelerini iltizâm etdi. İhtilâf tahakkuk etse İngilizin bu havâlîde Irak'da nüfûzu kalmayacağı ve İngiltere'nin müzâheretinden başka kuvvetleri olmaması ve rü'esânın yekdiğerine kat'iiyen emniyyet etmemelerini ve en âdîsinden en büyüğüne kadar bütün aşâyir ve rü'esâ-yı aşâyirin takaddüm hastalığına mübtelâ olmaları hasebiyle bir noktada ittifâk etmeyecekleri meczûm olan en müfrid Kürd milliyet-perverlerinin de tamâmen lehimize döneceğine emîn bulunduğumu arzederim.

Fî 6 Mayıs sene [1]335

Vâlî

Haydar

Son fıkradaki ma'nâ anlaşılamadı tavzîh edilmesinin vilâyete iş'ârı Kalem-i Mahsûsa

Fî 12 m[ezkûr]

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemî

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 31 Mayıs sene [13]35

Seyyid Taha Efendi'nin â'ilesi Simko'nun nezdine geldiği halde kendüsünün İngilizler tarafından devletler arasında îkâ'-ı fesâd eden muzırr bir şahıs töhmetiyle Londra'ya gönderildiğine dâ'ir evvelce verilen haber Musul'dan yeni gelen bir sâ'î tarafından te'yîd olunup Seyyid Taha Efendi'nin evvelâ çok şeyler va'd eden

İngilizlerin, kendüsünü İngiltere hesâbına çalışmağa kandırdıkları ve muvaffak olmadıkları cihetle tecrîd ve tagrîb edildiği anlaşıyor. Ta'mîk-i tahkîkât ediyorum, netîcesini arzederim.

Fî 28 Mayıs sene [13]35

Vâlî Vekîli

Haydar

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 21 Temmuz sene [13]35

C. 14. 7. [13]35. İngilizlerin Van hudûdunda kuvve-i işgâliyyeleri yoktur. Hakkâri hudûduna muttasıl İmâdiye ve Revanduz ve Zaho kazâlarında hâkim-i siyâsîleri vardır. Bizim tarafımızdan kat'iyen tahşîd vukû' bulmadığı ve eser-i husûmet gösterilmediği hâlde İngiliz hâkim-i siyâsîleri aşâyiri aleyhimize ayaklandırmak için her dürlü tedâbîre tevessülde kusûr etmiyorlar. Aşâyir rü'esâsına tahrîknâmeler gönderdikleri gibi Seyyid Taha'ya, Cezîre ile Rûmiye arasında beylik va'd ediyor ve külliyetli mavzer, top, makineli tüfenk ve hayvanât veriyor. Simko'yu da hudûdumuza ta'arruz için kandırmağa çalışıyorlar. İmâdiye me'mûr-ı siyâsîsi Câdir aşâyir rü'esâsına gönderdiği beyânnâmeleri mâ-fevkından aldığı emre müsteniden yazdığını beyân ediyor. Doğru ise bugün herşeyi yapabilmek mevki'inde bulunan İngiltere'ye bu kadar sefele-perverlik yakışmaz. İngiltere Hükûmeti'yle mümessillerinin bu bâbda ma'lûmâtları yoktur. Kendü hesâblarına sefk-i dimâyâ sebebiyyet verebilecek tahrîkâtda bulunan me'mûr-ı siyâsîleri âdî komitacılara yakışan bu hareketlerinden men'i îcâb eder. Van vilâyetinden hükûmet-i merkeziyyenin arzûsuna tevâfuk etmeyecek hareket sâdır olmayacağını te'mîn ve fakat her zaman vaktinde vaz'iyetden haberdâr ve tenvîr edilmekliğim elzem olduğunu bu vesîle ile de arzeylerim.

Fî 15 Temmuz sene [13]35

Vâlî

Haydar

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî**Dâhiliye Nezâreti****Şifre Kalemi****Mahreci:** Van**Târîh-i keşîdesi:** 6 Ağustos sene [13]35**Kaleme vürûdu:** 7 M[ezkûr]

Erbil'den gelen Vanlı Mustafa Efendi zîrdeki ma'lûmâtı veriyor.

1- Umûm Musul halkı İngiliz'den müteneffirdir.

2- Şeyh Mahmud Kerkük'le Süleymaniye arasındadır. İngilizler'in üzerine sevk eyledikleri dört yüz mızraklısından dört nefer kurtulmuş, mütebâkîsi maktûl düşmüştür.

3- Erbil ve Altınköprü ve bi'l-hâssa Dizeyi Aşîreti bu sene kat'iyen a'sâr vermemişlerdir. Mahsûlâtı kaldırdıktan sonra Şeyh Mahmud'a iltihâka karar vermişlerdir.

4- İngilizler Köysancak'a ve Ma'mûre'ye hâlâ girememişlerdir.

5- Seyyid Taha İngiliz me'mûr-ı siyâsîsinin da'vetine icâbetle Bağdad'a giderken Erbil'de Küçük Monla'nın evinde ictimâ' eden Erbil ağaları İngilizin kendüsüne verebilecek paranın a'zamîsini vermeğe âmâde olduklarından bahisle düşmen-i dîninin teklîfâtını kabûl ile İslâm arasına nifâk saçmamasını ricâ etmişlerse de kabûl etmemesi üzerine tahkîr edilmişlerdir. Seyyid Taha bundan avdetde umûm ahâlî ve aşâyirin nefretini kazanmışdır.

6- Şeyh Mahmud, Seyyid Taha'yı da'vet için altı süvârî göndermişdir. Seyyid Taha bi'r-rızâ nezdine gelmezse cebren götürmeğe teşebbüs edecektir. Celbden maksadı İslâm arasına tefrika îkâ' etmemek için almaktır. Bu cidden mûcib-i şükrândır.

7- İngiliz, bütün Erbil ve Revanduz aşâyir rü'esâsına ayda yüz yetmişer ma'âş रुपये vermektedir. Erbil ağaları ve rü'esâ-yı aşâyir İngilizin nezâret ve ma'âşlarını

kabûl etmiyor ve her teşebbüsüne mâni' olmaya çalışıyorlar. Evvelce de Erbil'de mevcûd olan Hacı Reşîd ve Ali Paşa partileri şimdi müttefikdirler.

8- İngiliz, Erbil'de mevcûd on iki câmi'den onuna hastalık zuhûrunu men' vesîlesiyle seddetmiştir. Maksudı Müslümânların ikide birde ictimâ'sını ve suhûletle murâkabeleri te'mîn olunacaktır.

9- Erbil'den Van'a kadar bi'l-hâssa Erbil ve Revanduz ve Şemdinân aşâyir ulemâ ve sâdâtı, Seyyid Taha'nın hareketini tel'în ve Hükûmet-i Seniyye'nin muvaffakiyyâtına du'âhân olmuşlardır.

10- Şemdinân kâ'im-i makâmı fenâ hâlde hastadır. Kendüsüne Kengiri'ya [Çankırı] nakl ile vekâleti Şeyh Muslih'e tevdi' etmeği düşünüyorum. Buna karâr vermek için Şeyh Muslih hakkında biraz daha tahkîkât icrâsına lüzûm görülüyor. Yanına koyacak muktedir bir jandarma zâbiti arıyorum.

Fî 2 Ağustos sene [13]35

Vâlî
Haydar

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 27,31, 35, 59, 63, 64

- 92 -

İNGİLİZLERİN MİLLÎ AŞİRETİ'Nİ ELDE ETME ÇABALARI

[İngilizlerin Milli Aşîreti'ni elde etme girişimlerinden olarak; Süleymaniye İngiliz siyasî hakimi ile Urfa'dan gelen bir yüzbaşının Viranşehir'i ziyaret ettikleri yolunda Diyarbekir Vâliliği'nden gelen şifre telgrafname üzerine, Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e gönderdiği tezkire.]

4 Z. 1337 (31 Ağustos 1919)

Şifre Telgrafnâme**Bâb-ı Âlî****Dâhiliye Nezâreti****Şifre Kalemî****Mahreci:** Diyarbekir

Zeyl 27 Mayıs sene [13]35 ve 230 şifreye. Süleymaniye İngiliz hâkim-i siyâsîsinin Deyrik'den Diyarbekir'e gelerek, Viranşehir'e geçtiği Urfa'dan gelen İngiliz yüzbaşısının Viranşehir'i ziyaret etmesine nazaran İngilizlerin Milli Aşîreti'ni elde etmek üzere mütemâdiyen ve musırrâne tahrîkâtıdan hâlî kalmadıkları anlaşılmakta olduğu ma'rûzdur.

Fî 29 Mayıs sene [13]35

Diyarbekir Vâlî Vekîli

Mustafa Nâdir**Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti****Târîh:** 31 Ağustos sene [1]335

Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Süleymaniye İngiliz hâkim-i siyâsîsinin Deyrik'den Diyarbekir'e gelerek Viranşehir'e geçtiği ve Urfa'dan gelen İngiliz yüzbaşısının Viranşehir'i ziyaret etmesine nazaran İngilizlerin Milli Aşîretini elde etmek üzere mütemâdiyen ve musırrâne tahrîkâtıdan hâlî kalmadıkları Diyarbekir Vilâyeti'nden bildirilmekle berâ-yı ma'lûmât arz olunur.

BOA. DH. KMS, nr. 53-1/19

*İNGİLİZLERİN SÜLEYMANİYE'Yİ İŞGALE KALKIŞMALARI
ÜZERİNE BURADAKİ ARAP VE KÜRTLERİN
OSMANLI İDARESİNİ İSTEMELERİ*

*[Osmanlı askerî kuvvetinin Süleymaniye'den çekilmesinden sonra istiklâliyetini ilân eden Şeyh Mahmud'a İngilizler tarafından güvence verildiği, fakat daha sonra sözlerinde durmayarak Süleymaniye'ye İngiliz bayrağı çekip, üç yüz köyü yakıp-yıkarak Şeyh Mahmud'un nüfûzunu kırma yoluna gittikleri; buna tahammül edemeyen Şeyh Mahmud'un kuvvet toplayarak Süleymaniye'yi İngilizlerden temizlediği, bütün Arap ve Kürtlerin Osmanlı Hükûmeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri yolunda Süleymaniye'den gelen bir zabitin ifadesi üzerine Erzurum Vâliliği'nin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafın arz **tezkiresi**.]*

10 S. 1338 (4 Kasım 1919)

Erzurum Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'nın 12. 9. [13]35 ve 308/1110 numaralı tezkiresi sûretidir.

Süleymaniye'den gelen ve Şeyh Mahmud yanında Süleymaniye'nin sükûtuna ya'ni 18 Haziran sene [1]335 târîhine kadar bulunan esir bir zâbitimizin verdiği ma'lûmât ber-vech-i âtî arz olunur:

1- Kıta'ât-ı Osmâniyye Süleymaniye mıntıkasından çekildikten sonra şeyh o havâlîde istiklâlîni i'lân etmiş ve teşkilât yapmış, İngilizlerin Kerkük'de bulunan me'mûrları Şeyh Mahmud'un ahvâlinden ve teşkilâtından haberdâr oldukdan sonra Süleymaniye'ye giderek —*hükûmetim sizin istiklâliyyetinizi tebrîk ettiğinin ve sulh konferansında tamâmiyyet ve hâkimiyet-i mülkiyyenizi te'mîn edeceğinin teblîğine me'mûrum*— demiş ve görüşmüş bir müddet sonra Bağdad hâkimi ve Irak mıntıkası kumandanı bulunan me'mûrları tayyâre ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmud ile görüşerek Süleymaniye'de bir hâkim-i siyâsî bir mâliye me'mûru bulunmak ve ebediyyen nakz-ı ahd etmemek şartlarıyla teşkilât ve tensikâtına ve hukûk ve şeref-i

millîlerine müdâhale ve tecâvüzâtta bulunulmayacağı müstakil tanılacağı kararlaştırılmış. Süleymaniye'ye bu me'mûrlar geldikten sonra şerâ'ite ri'âyet edilmemiş, Şeyh Mahmud aleyhine ihtilâl çıkartmak ve Şeyh Mahmud'un kesr-i nüfûzuna çalışmak fikir ve mesleğinin ta'kîbine başlanmış, Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş kazâ ve nâhiyelere İngiliz me'mûrları gönderilmiş bu mu'âmelelere Şeyh Mahmud tahammül edemeyerek hazırlıkda bulunmuş ve 26 Mayıs sene [1]335'de İngiliz me'mûr ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esîr etmiş, Süleymaniye'deki esîrleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca'da mağlûb etmiş, otomobil, mitralyöz, silâh, cebehâne, erzâk külliyetli olarak iğtinâm etmiş, ba'dehu Kerkük'e doğru ilerleyerek, cemm haldeki İngiliz kuvvetini muhâsara ve mağlûb etmiş, bundan sonra Kerkük etrâfındaki muhârebe kesb-i şiddet etmiş. İngilizler'in mütemâdiyen kuvvetlerinin artması ve yevmiye, 12 tayyâre ile ve top ve mitralyözlerle icrâ ettikleri şiddetli ateşlere cebehânelerinin bitmesi hasebiyle mukâvemet ederek 18 Haziran sene [1]335'de Şeyh Mahmud, kuvvetini tezyîd için İran hudûduna çekilmiş olduğundan İngilizlerle Süleymaniye'ye tekrâr girerler. Şeyh Mahmud'un 300 pâre köyünü tahrîb ve yağma ederler ve Şeyh Mahmud isminde Süleymaniyeli diğer bir Müslümânı şehîd ederler. Bu muhârebelerde Şeyh Mahmud İngilizler'den 150 otomobil, 4000 tüfenk, 12 mitralyöz, 500 katana ve ester, 37 yük gümüş pâre, 40 ruble iğtinâm etmiş 2500 telefât verdirmiş. Şeyh Mahmud vak'asından evvel Musul vilâyetine bir fırkaları varmış bu vak'a ile bir fırka daha getirmişler, aşâ'irin kuvve-i ma'neviyyesi iyi imiş. Bütün urbân ve ekrâd evvelce Hükûmet-i Osmâniyye aleyhine yaptıklarına nâdim imiş. Hükûmet-i Osmâniyye'yi çok arzu ediyor ve İngilizlerden müteneffir imişler.

2- Şeyh Mahmud, kuvvet aldıktan sonra Süleymaniye'yi İngilizler'den alarak Kerkük'e doğru ilerlediği istihbâr kılınmış, 25. 8. [13]35 târîhinde arzedilmiştir.

3- Erzurum, Trabzon, Van vilâyetlerine arzedilmiştir.

Erzurum Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Aded

Umûmî: 6313

Husûsî: 919

Hulâsa: İngilizlerin Süleymaniye ve havâlîsindeki ahvâl ve harekâtı hakkında.

Mahremânedir

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

İngilizlerin Süleymaniye ve havâlisindeki ahvâl ve harekâtı hakkında ba'zı ma'lûmâtı havî On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan alınan 12 Eylül sene [1]335 târîhli ve 308/1110 numaralı tezkirenin bir sûreti manzûr-ı âlî-i nezâret-penâhîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 18 Eylül sene [1]335

Erzurum Vâlîsi

Bende

es-Seyyid Mehmed Reşîd**Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti****Târîh:** 4 Teşrîn-i Sâni sene [1]335

Sadâret-i Uzmâ'ya

Mahrem

İngilizlerin Süleymaniye ve havâlisindeki ahvâl ve harekâtına dâ'ir ba'zı ma'lûmâtı havî On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan gönderilüp Erzurum Vilâyeti'nden bâ-tahrîrât irsâl kılınan tezkirenin sûreti manzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri olmak üzere leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda.

BOA. DH.KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 78/1, 79, 80, 81**- 94 -**

*PAMRİNİ KÖYÜNE SALDIRAN İNGİLİZLERE KARŞI İMÂDİYE
AŞİRETLERİNİN BİRLEŞTİĞİ*

*[İngilizlerin İmâdiye'nin Pamrini köyüne saldırarak Şeyh
Bahaeddin Efendi ile biraderini gözaltına almaları üzerine; Hacı Reşîd*

Bey ve İmâdiye dahilindeki aşiretlerin birleşerek İngilizlere karşı çarpıştıkları ve ahâlînin Musul'a giren Amerika heyetlerine Osmanlı Devleti'ni istedikleri yolunda beyanatda bulunduklarına dair Van Vali Vekaleti'nden alınan telgraf.]

12 S. 1338 (6 Kasım 1919)

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemî

Mahreci: Bitlis

Târîh-i keşîdesi: 9 Eylül sene [13]35

Müsta'celdir

C. 4 Eylül sene [13]35. Ermenilerin Si'ird sancağı hudûduna tecâvüzleri vâki' olmadığı ve yalnız Diyarbekir'in Cizre kazâsının Berbîn karyesine 22 Ağustos sene [13]35 târîhinde İngiliz tayyâresi ile atılan bombadan karye mescidinin harâb olduğu ve İngilizlerin Ermeni ile muhtelit bin beş yüz kadar bir kuvvetinin tayyâre ile Geliküyan'a ihtimâl-i tecâvüzü Şırnak Kâ'im-i makâmı'lığının cümle-i iş'ârından ise de bu kuvvetin ne kadarı İngiliz ve ne kadarı Ermeni idüğü ma'lûm olmadığı Si'ird Mutasarrıflığı Vekâleti'nden bildirilmiştir. Bu bâbda Van Vilâyeti'nce ma'lûm bir cihet var ise huzûr-ı sâmilere arz edilmiş olacağı tabî'î ise de tecâvüzün evvelân İmâdiye aşâyiri hakkında vâki' olmasına ve efrâd-ı aşâyirin bir kısmının Van cihetine savuşdukları Şırnak Kâ'im-i makâmı'lığının Eylül sene [13]35 telgrafla ma'rûz-ı iş'ârı îcâbından bulunmasına mebnî keyfiyyetin vilâyet-i müşârün-ileyhâdan isti'lâm buyurulması.

Fî 8 Eylül sene [13]35

Vâlî Vekîli

Vehbi

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Târîh: Fî 9 Eylül sene [1]335

Van Vilâyeti'ne Şifre

Ağustos sene [1]335. Güyâ İngilizlere iltihâk eden bin beş yüzü mütecâviz Ermeni süvârîlerinin İmâdiye aşâ'irini inhizâma uğratarak bir kısmını teslîme, mütebâkîsini Van cihetine hicrete mecbûr etdikleri Şırnak Kâ'im-i makâmı'ğının iş'ârına atfen Bitlis Vilâyeti'nden bildiriliyor. Mâhiyet-i mes'elenin neden ibâret olduğunun ve ne yapıldığının muvazzahan ve serî'an iş'ârı.

Şifre Telgrafnâme**Bâb-ı Âlî****Dâhiliye Nezâreti****Şifre Kalemi****Mahreci:** Van**Târîh-i keşîdesi:** 5 Teşrîn-i Sânî sene [13]35**Kaleme vurûdu:** 6 M[ezkûr]

C. 9 Eylül sene [13]35. İngilizlerin İmâdiye'de Pamrini karyesini tahrîb ve Şeyh Bahâ'eddîn Efendi ile birâderini götürerek Musul'da tevkîf ve daha ba'zı tecâvüzât icrâ eylemeleri üzerine geçende Hacı Reşîd Bey ve diğer İmâdiye dâhilindeki aşâyir birleşerek İngilizler'le başladıkları müsâdeme netîcesinde İngilizlerden dört yüz kadar asker ve bir mikdâr mekkârî hayvânâtı itlâf ve yedi yüz koyun iki top iğtinâm edilmiş ve Kürdlerden otuz nüfûs zâyi' olmuştur.

2- Musul'a giren Amerika hey'etlerine ahâlî umûmen Devlet-i Aliyye'yi istediklerini ve umûmen aynı hissiyâtla mütehassıs olduklarını bildirmişlerdir.

3- İngiliz askerleri miyânında Ermeni kuvvetinin mevcûdiyyetine dâ'ir ma'lûmât olmadığı mahallerinden alınan raporlardan anlaşılmıştır.

Fî 11-9 sene [13]35

Van Vâlî Vekîli

Necib

BOA. DH. KMS, nr. 53-3/65

- 95 -

*MUSUL HALKININ BÖLGEDEKİ İNGİLİZ GÖREVLİLERİ
ÖLDÜRDÜKLERİ VE OSMANLI YÖNETİMİNİ İSTEDİKLERİ*

[Musul'da ahâlînin Akra, İmâdiye ve Erbil'i İngilizlerden ve İngilizlere hizmet eden yerlilerden temizleyerek mahallî idareler kurdukları, halka kötü muamelelerinden dolayı değiştirilen Musul'un İngiliz Vâlisi Peyman'ın yerine tayin olunan kişiyi de Akra siyasî hâkimi, tercümanı ve muhafızlarıyla birlikte öldürdükleri ve Şemdinan Kaymakamlığı'na, bütün bunları İslâm dini ve Osmanlı Hükûmeti'ne hizmet için yaptıklarını bildirerek kendilerine silah, cebhane ve ehliyetli zabıt gönderilmesini istedikleri; ayrıca Osmanlı Devleti'nden son derece memnun oldukları ve tekrar Osmanlı yönetimini hasretle bekledikleri yolunda da haberler alındığından, bu müracaatların cevapsız bırakılmasının Musul ahâlî ve aşiretleri arasında kırılmaya sebep olacağına dair Van Vâliliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgraf.]

4 Ra. 1338 (27 Kasım 1919)

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Vanş

Târîh-i keşîdesi: 29 Teşrîn-i Sâni sene [13]35

Kaleme vürûdu: 30 M[ezkûr]

13. 11. [13]35 şifreye lâhıkadır. Musul ve Akra hâkim-i siyâsîlerinin ora ahâlîsi tarafından katledildiğini berâ-yı ma'lûmât arzemiş idim. Bu def'a alınan ma'lûmât-ı cedîde-i mevsûkaya nazaran ahâlîye bed mu'âmelesinden dolayı İngiltere hükûmet[in]çe tebdîl olunan Musul İngiliz Vâlîsi Peymân'ın yerine ta'yîn olunan zât devren Barzan'a gelüp Barzan Şeyhi Ahmed Efendi ile ba'de'l-mülâkât avdet ederek refâkatindeki Akra hâkim-i siyâsîsi ve tercümânı ve elli dokuz kişiden ibâret muhafızlarıyla berâber Barzan'ın Bîrekberân karyesi civârında katl edilmişlerdir. Bunun o civâr aşâyiri rü'esâsının ittifâkıyla bir kıyâm maksadıyla da yapıldığı anlaşılmıştır. Barzan Şeyhi mûmîn-ileyh Ahmed Efendi ile Barzan ve Zîbâr ve Şirvan civâr aşâyiri rü'esâsı tarafından civâriyyet hasebiyle Şemdînân Kâ'im-i makâmı'na yazılan müte'addid mektûblarda keyfiyyet hikâye edilerek bunların dîn-i İslâm ve Hükûmet-i Osmâniyye'ye bir hizmet emeliyle ve İngilizleri oralardan çıkarmak maksadıyla yapıldığı ve ellerinde kâfî mikdârda silâh ve cebehâne olsa senelerce topraklarını müdâfa'a edebilecekleri ve fakat silâhlarının az ve cebehânelerinin büsbütün mefkûd bulunduğunu beyân ederek bir mikdâr cebehâne gönderilmesini sûzîşli bir lisân ile istihâm ediyorlar. Keyfiyyet berâ-yı ma'lûmât arz olunur. Hükûmetce bunların bu taleplerinin tervîci bi't-tabî' mümkün değil ise de bu mürâca'atı büsbütün cevâbsız bırakmak bi'l-hâssa bu son zamanlarda Osmanlılardan fevka'l-âde izhâr-ı hoşnûdî ve tahassür etdikleri hakkında mevsûk haberler alındığından idâre-i Osmâniyyenin avdetini tehâlükle bekleyen Musul ahâlî ve aşâyiri üzerinde inkisârı mûcib olacağından bu bâbda nokta-i nazar-ı sâmilîlerinin sür'atle emr ü iş'ârını istihâm ederim.

Fî 22 Teşrîn-i Sâni sene [13]35

Vâlî
Midhat

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Van

Târîh-i keşîdesi: 29 Teşrîn-i Sâni sene [13]35

Kaleme vürûdu: 30 M[ezkûr]

Teşrîn-i Sâni sene [13]35 telgrafnâmeye lâhıkadır.

Musul havâlisinde kıyâmın günden güne büyümekte olduğu ve Musul'dan ahâlînin dağlara çekilmekde bulundukları ve Akra, İmâdiye, Revanduz ve Erbil'in İngilizlerle hizmetlerinde bulunan yerlilerden tathîr edilerek mahallî idâreler teşkîli ile icrâ-yı hükûmet edildiği ve fakat tanzîm-i umûra kâbiliyetli kimseler olmadıklarından idâreyi tensîk ve tedvîr için me'mûr gönderilmesini hükûmetimizden ricâ etmekde oldukları, Şemdînân Kâ'im-i makâmlığı'ndan bildiriliyor. Cebehâne ve silâh ve kendülerini idâre edecek zâbit gönderilmesi hakkında Musul ahâlî ve aşâyiri tarafından vukû' bulan mutâlebât ve istirhâmâtın mütevâliyen te'kîd edilmekde olduğu ve Şemdînân'da bunun için adamlarının intizârda bulunduğu ve İngilizlerin ehl-i kıyâmı tenkîl için Musul'dan külliyetli kuvvet ihzâr ve tahrîk ettiği hâlde hareket eden kıta'âtın geriye celbedildiği ve şimdilik yalnız tayyârelerle istikşâfât yaparak ba'zı kasabâtı ve büyük kurâyı bombardıman ettirdiği kezâlik Şemdînân Kâ'im-i makâmlığı'ndan bildirilmekde olduğu berâ-yı ma'lûmât arz olunur.

Fî 27 Teşrîn-i Sâni sene [13]35

Van Vâlîsi

Midhat

BOA. DH. KMS, nr. 50-3/25, belge sıra nr. 85, 86, 87

- 96 -

*ZOR ARAP HÜKÛMETİNİN İNGİLİZLERE KARŞI OSMANLI
DEVLETİ'NDEN YARDIM İSTEĞİ*

[Zor sancağının mülhakatıyla birlikte İngilizlerden kurtarıldığı, Musul'un da İngilizlerden temizlenebilmesi için Osmanlı Hükûmeti'nin para ve askerî yardımına ihtiyaçları bulunduğu hakkındaki Zor Arap Hükûmet Kumandanlığı'nın tahrirâtı üzerine; durumun zorluğu sebebiyle gerek malî ve gerekse askerî bakımdan şimdilik yardımda bulunmanın mümkün olmadığı, ancak kendileriyle daima fikirbirliği içinde

bulundukları yolunda Diyarbekir Vâililiği'nce verilen cevaba dair Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret ve Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği tezkire.]

5 R. 1338 (28 Aralık 1919)

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Diyarbekir

Târîh-i keşîdesi: 26 Kânûn-ı Evvel sene [13]35

Kaleme vürûdu: 27 M[ezkûr]

Hükûmet-i Arabiyye'nin Zor hâkim-i siyâsîsiyle ma'îyyetini tevkîf ettiği ve İngilizlerin tayyâre ile yaptıkları ta'arruz te'sîrsiz kaldığı ve oralarda Hükûmet-i Osmâniyye'nin mu'âvenet-i askerîyesine ihtiyâç bulunduğu Zor'dan gelen bir zâtın ifâde eylediği ve Hayce [Hâvice] nâhiye müdürünün azîmetle ifâ-yı vazîfe etmesi için Arab aşâyirinin mürâca'atı üzerine İngiliz me'mûrları tarafından terk ve tahliyesi hâlinde gidüp ifâ-yı vazîfeye mübâşeretini husûsunun müdîre teblîğ ve mûcib-i şikâyet ve sudâ' bir hâdis vukû'una meydân bırakılmamasına da teşebbüs edildiği Mardin Mutasarrıflığı'nın iş'ârıyla berâ-yı ma'lûmât arz olunur.

Fî 23 Kânûn-ı Evvel sene [13]35

Vâlî

Fâ'ik Âlî

Şifre Telgrafnâme

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Şifre Kalemi

Mahreci: Diyarbekir

Târîh-i keşîdesi: 25 Kânûn-ı Evvel sene [13]35

Kaleme vürûdu: 25/26 M[ezkûr]

Bütün Zor livâsı mülhakâtıyla berâber zabt ve İngilizlerin Bağdad'a tâbi' Düleym kazâsına tard edildiğinin ahâlîye tebşîr ve i'lânı ve Musul vilâyetinin dahi

tahlîsi için mikdâr-ı kâfî mebâliğ irsâl ve asker sevk ve i'zâmıyla kendüsine ma'lûmât i'tâsı ve Zor'daki İngilizlerin cümlesin bütün vesâ'it-i harbiyyeleriyle esîr etdiğine dâ'ir Zor Hükûmet-i Arabiyye Kumandanlığı'ndan aldığı tahrîrâta ne yolda cevâb i'tâsını istîzân eden Mardin Mutasarrıflığı'na ma'lûm olan ahvâl-i müşkile sebebiyle ne mâlî ne askerî mu'âvenet imkânı olmayup ancak Hükûmet-i Osmâniyye'nin kulûb-ı umûmiyyesi bütün cihân-ı İslâmiyyet ile dâ'imâ hem-fikr-i vahdet ve dâ'imâ du'âhân-ı kuvvet ve muvaffakiyyet olduğu yolunda cevâb verilmesi yazılmış olmağla berâ-yı ma'lûmât arz olunur.

Fî 25 Kânûn-ı Evvel sene [13]35

Vâlî
Fâ'ik Âlî

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Evrâk umûmî numarası: 361

Târîh: 27 Kânûn-ı Evvel sene [13]35

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Müsta'cel ve mahremdir

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Zor livâsıyla mülhâkâtındaki İngilizlerin Düleym kazâsına tard edildikleri ve Zor'daki İngilizlerin cümlesi bütün vesâ'it-i harbiyyeleriyle esîr alındığı gibi Musul vilâyetinin de tahlîsi için mikdâr-ı kâfî pâre ve asker irsâl edildikleri ve i'zâmı hakkında Zor Hükûmet-i Arabiyyesi Kumandanlığı'ndan Mardin Mutasarrıflığı'na yazılan tahrîrâta ne sûretle cevâb i'tâ edildiğine dâ'ir tafsîlâtı hâvî Diyarbekir Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmenin sûreti (Harbiye-leffen savb-i âlî-i nezâret-penâhîlerine tisyâr kılındı. Ol bâbda) manzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri olmak üzere leffen takdîm kılınmış ve Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne de iş'âr-ı keyfiyyet edilmiş olmağla ol bâbda.

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Târîh: 28 Kânûn-ı Evvel sene [1]335

Sadâret-i Uzmâ'ya ve Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Gâyet müsta'celdir

27 Kânûn-ı Evvel sene [1]335 târîhli ve 8777 numaralı tezkire-i âcizîye zeyldir: Zor hâkim-i siyâsîsiyle ma'îyyetinin Hükûmet-i Arabiyye tarafından tevkîf edildiği ve İngilizlerin tayyâre ile yaptıkları ta'arruzun te'sîrsiz kaldığı ve oralarda Hükûmet-i Osmâniyye'nin mu'âvenet-i askeriyyesine ihtiyâc bulunduğu Zor'dan gelen bir zât cânibinden ifâde edildiği Mardin Mutasarrıflığı'ndan iş'âr olunduğuna dâ'ir tafsîlâtı hâvî Diyarbekir Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmenin sûreti dahi (Harbiye'ye-leffen tisyâr kılınmıştır. Ol bâbda) manzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîleri olmak üzre leffen takdîm kılınmış ve keyfiyyet Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne de bildirilmiştir. Ol bâbda.

BOA. DH. KMS, nr. 57-2/23

0

BELGELERDE GEÇEN TERİMLERE

DÂİR AÇIKLAMALAR

Arîza

Küçük rütbelerde bulunanların bir üst veya büyük rütbede bulunan makamlara yazdıkları yazı.

Avâriz

Olağanüstü hallerde halktan toplanan vergi. Bu vergi daha sonra olağanüstü hallere mahsus olmaktan çıkmış ve devamlı toplanır hale gelmiştir.

Bac

Genellikle “vergi” anlamında kullanılan bir tabir. Zaman zaman şehirlere mahsus bir alım-satım vergisi anlamında kullanıldığı da olmuştur.

Beğlikçi

Divân-ı Hümayûn kalemlerinden “Beğlikçi” veya “Dîvân Kalemî”nin şefi. Resmî ünvanı “Beğlikçi-i Dîvân-ı Hümayûn” idi. Bu kalem Divân’da görüşülen evrakı gereken yere gönderir ve Divân sicillerini tutardı. Bundan başka ferman ve beratlar burada yazılır, yabancı devletlere ve azınlıklara ait çeşitli konular incelenir, antlaşma metinleri, kanun, nizamname ve talimatnameler burada saklanırdı. Beğlikçi, reisülküttabtan sonra bütün Divân-ı Hümayûn kalemlerinin en büyük amiriydi.

Cizye

İslâm hukukunun geçerli olduğu ülkelerde gayr-i Müslim tebeaadan alınan baş vergisi.

Cizye vermekle mükellef olan gayr-i Müslimler her bakımdan devletin mutlak himayesinde kabul edilir, dinlerinde, âdetlerinde, günlük yaşayışlarında, sanat ve

ticaret hayatlarında tamamen serbest bırakılırlardı. Osmanlı Devleti'nde cizye senede bir defa sadece erkeklerden olmak üzere “yüksek, orta ve düşük” olarak tespit edilmiş üç ayrı birim üzerinden alınırdı. Cizye vergisi 1856 yılında “İslâhat Fermanı” ile uygulamadan kaldırıldı.

Dîvân-ı Hümayûn

Osmanlı Devleti'nde bugünkü kabineye muâdil olan teşkilat. Birinci ve ikinci derecedeki siyasî, idarî, askerî, şer'î, malî işler ile her çeşit şikâyet ve dâva burada görüşülür, karara bağlanırdı. Dîvân-ı Hümayûn'dan çıkan karar ve emirler, defterlere kaydedilerek berat ve ferman şeklinde yayımlanmıştır.

Duyûn-u Umûmiyye

Osmanlı Devleti'nin bütün iç ve dış borçları için kullanılan tabir. Gittikçe büyüyen dış borçların ödenmesinin mümkün olmadığının 1875 yılında açıklanması üzerine, alacaklarının tehlikeye düşmesinden korkan Avrupa devletlerinin girişiyle 1880 yılında kurulan Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi, devletin vergi gelirlerini bünyesinde toplamaya başlamıştı. Devletin egemenliğini ortadan kaldıran bu kurum cumhuriyet ile ortadan kaldırılmıştır.

Ferman

Bir işin yapılıp yapılmamasını padişah adına emreden yazı. Konusunu; mühim hususlar, imtiyazlar ve fevkalâde bir memuriyetin tevcihi teşkil eder. Dîvânî hat ile yazılır ve tuğralanır. Tanzimat'tan sonra kullanılması muayyen meselelere inhisar etmiş ve yerini “irâde” usûlüne bırakmıştır.

Hatt-ı Hümayûn

Padişahların kendi el yazıları ile bir maslahat zımnında ısdar ettikleri yazılar. Genellikle sadrâzamların telhis ve takrirleri üzerine yazılırken Sultan II. Mahmud zamanında bu şekil terkedilerek arz tezkirelerine Mabeyn Başkâtibi vasıtası ile padişah adına cevap yazmak, yani “irâde” tarzı usul ittihaz olunmuştur.

Hazine-i Hassa

Padişahların şahsî gelir ve giderlerine ait işlerle ilgili teşkilâtın adı. Bu teşkilât, Tanzimat'tan sonra bu isimle anılır olmuştur. Sarayın bütün harcamaları bu hazineden yapıldığı gibi, padişaha ait tüm şahsî gelirler de bu hazine de toplanırdı.

Hüccet

İdarî veya hukukî herhangi bir konuda kadının huzurunda düzenlenen belge türü.

Hüküm

Divân-ı Hümâyûn'dan ferman şeklinde yayımlanan karar ve emirlerin diğer adı. Fermanlar, ilgili makama gönderilmeden önce divân ve mâliye defterlerine “...hüküm ki” ifadesi ile kaydolunmuştur.

İltizam ve Mukataa

Devletin kendisine ait vergi gelirlerini toplama hakkını muayyen bir bedel karşılığında şahıslara ihale etmesine “iltizam”, iltizama verilen gelir kaynağına ise “mukataa” denir. Mukataayı alan kimseye o malın mülkiyeti değil, sadece daha önceden tespit edilmiş olan vergi gelirini toplama hakkı, bir miktarı peşin ödenmek kaydıyla ihale edilirdi. İltizam sistemi zaman içinde bozulmuş ve Tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır.

İrâde -i Seniyye

Padişahın emri. ferman, berat, hatt-ı hümâyûn gibi yazı türleri yerine Tanzimat'tan sonra getirilmiş usuldür. Osmanlı diplomatîğinde (belge ilmi) değişik yazışma şekli olarak görülmektedir.

İспенçe

Müslümanlardan alınan “çift resmi”ne karşılık gayr-i Müslimlerden alınan vergi. İспенçe vergisi buluşa ermiş bütün gayr-i Müslim tebeaadan alınırdı. 1849 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Kaime

Büyük makamdan küçük makama gönderilen resmî belge.

Kapan

Yiyecek ve giyecek maddelerinin toptan satıldığı yerler.

Lâyiha

Zaman zaman devlet görevlilerinin ülke meseleleri ile ilgili olarak hazırlayıp, tespit ve çözümleri ifade ettikleri belgeler.

Mâbeyn

Sarayda, Harem Dâiresi'yle dış daireler arasında bulunan kısım. II. Mahmud'un son zamanlarından itibaren sarayın dışarısı ile her türlü haberleşme ve irtibatını temin ve idare eden daire.

Meclis-i Mahsûs

Nâzırlar ve bazı komisyon-ı âlî reislerinin sadrâzam başkanlığında toplanmasıyla oluşan özel ve mühim meseleleri görüşüp karara bağlayan ve bu kararı bir zabıtla Sadâret'e bildiren meclis.

Meclis-i Vâlâ

“Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye” adlı kuruluşun kısa adı. Devletin yapacağı reformlar için gerekli nizâmnâmeleri hazırlamak, memurların yargılanmasıyla uğraşmak ve gerekli görülen devlet işlerinde görüş bildirmek üzere 1837 yılında kurulmuştur.

Meclis-i Vükelâ

Sadrâzam vekilliği altında şeyhülislâm ve nâzırlardan oluşan ve devletin iç ve dış siyasetine ve önemli konulara ait işler hakkında karar veren meclis. Bu tabirin yerine “Meclis-i Hâs”, “Meclis-i Hâss-ı Vükelâ” tabirleri de kullanılmıştır.

Narh

Bir mal veya hizmet için, ilgili resmî makamların tespit ettiği fiat.

Bu sistem XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde de bir çok mal ve hizmet için uygulanmıştır. Narh tespitinde kadı, esnafın “şeyh” ve “kethüda” gibi görevlileri ile görüşür ve fiat ondan sonra belirlenirdi. Fiat tespitinde hem alıcının hem de satıcının haklarının korunmasına dikkat edilirdi. Narhın kontrolü sadrazâmın görevleri arasındaydı. Çarşı-pazar gezerek fiat ve kaliteyi kontrol eden görevlilere ise “muhtesip” denilirdi.

Nezâret

Son dönem Osmanlı idarî teşkilâtında bugünkü “bakanlık” karşılığı olarak kullanılmıştır. Nezâretlerin başında bulunan idarecilere “nâzır” denilmiştir.

Sadâret

Bugünkü "Başbakanlık"ın karşılığı olup nezâretler ve müstakil idarelerle padişah arasındaki maruzat ve emirlerin arz veya tebliğini sağlayan ve nâzırların yetkili olmadıkları konularda müracaat ettikleri makam.

Seraskerlik

Sadrâzamdan başka vezirlerden birinin orduya kumanda ettiği zaman kendisine verilen ünvan.

Mahmud'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra kurduğu "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" adlı ordunun başına komutan olarak "serasker" tayin edilmeye başlanmıştır. "Bâb-ı Seraskerî" de denilen bu makamın kurulması ile sadrâzamların "serdâr-ı ekrem" olarak ordunun başında sefere gitmeleri geleneği terkedilmişti. Böylece "Seraskerlik" makamının nüfuz ve önemi gittikçe artmış. 1908'den sonra da "Harbiye Nezareti"ne dönüştürülmüştür.

Şukka

Esasen Arapça "parça" anlamına gelen bir kelime olup, Osmanlı terminolojisinde "mektup" anlamında kullanılmıştır. Büyük makamdan küçük makama yazılan resmî belgelerde "mektup yazıldı" anlamında "terkîm-i şukka-i semâverî kılındı" şeklinde kullanılmıştır.

Şûra-yı Devlet

yılında Meclis-i Vâlâ'nın ilgasıyla kurulan ve bugün "Danıştay" diye anılan kuruluşun ilk şekli

Şûra-yı Devlet, memurların yargılanması, emeklilik işleri, devlete ait her çeşit inşaat ve tamirat, her türlü maden imtiyazları, nizamname ve talimatların incelenmesi ve onaylanması, her çeşit dâvalara ait kararlara yapılan itirazların incelenmesi gibi bir çok işlere bakardı.

Tahrîr

Yazmak, kaydetmek anlamına gelen bu kelime, Osmanlı Devleti'nde yeni zaptedilmiş bir bölgenin arazisini tescil ve toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini ve vergi nisbetlerini tayin ve tesbit maksadıyla yapılan kayıt işlemine denir.

Tahrirat

Taşradaki veya ülke dışındaki vilâyet, sefaret vs.ye bağlı dairelerden gelen yazılar için kullanılan bir tabir. Tezkireden ayırdedici bir özelliği mühürlü olmasıdır.

Tezkire

Genel anlamda aynı şehir ve kasabada bulunan resmî daireler arasında yapılan yazışmalara verilen isim. Mühürsüz olup kaleme alan makamın imzasını taşır. Sadâret'in mülkî işlere dair sunduğu tezkirelere “arz tezkiresi” denilmektedir.

Tuğra

Padişahın imza ve alameti olarak kullanılan nişan. Tuğra ahidname, ferman, berat, nâme-i hümayun gibi vesikaların baş taraflarına “nişancı” veya “tevkî” denilen görevli tarafından çekilirdi. İlk önceleri sadece padişahın ve babasının adı bulunan tuğralara daha sonraları değişik süsleme ve sözler eklenmiştir.

İNDEKS

- Abadan petrol tesisleri 30
 Abbân Ağa bin Temir Ağa, Doski Aşireti
 reislerinden 282
 Abbasî Devleti 16, 51
 — Halifeliği 17
 — halifesi 16
 Abbo Hacı Nebî Ağa, Mizivri ağavâtından
 286
 Abdal Kerim, Şammârlı 174
 Abdi, Mâmizdin reislerinden 287
 Abdi bin Osman, Üşküft Enduvan karyeli 283
 Abdi Gazâle, Sülfani ağavatından 282
 Abdullah, Şeyh Bizini, Musullu 287
 Abdullah, müderris, Musul'da 108, 109
 Abdullah Ağa, Hemavendli 177
 Abdullah Azzo, Şemsihaz Karyesi Reisi 283
 Abdullah Efendi, Şemdinanlı 373
 Abdullah Gâlib, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı 217,
 241, 253
 Abdullah İsa, Artuş Aşireti reislerinden 286
 Abdullah Paşa, Ferik 53, 231, 232
 Abdurrahman Nâfiz 113
 Abdurrahman Paşa, Adliye Nâzırı 240, 253
 Abdülcâdir, Cubûder Aşireti'nden 242, 244
 Abdülcelil ailesi, Musul eşrafından 27
 Abdülcelilzâde İsmail Paşa, Musul Valisi 27
 Abdülfettah Paşa, Musul Valisi 29
 Abdülgafûr veled-i Mustafa, tâcir, Musul'da
 108, 109
 Abdülhadi Efendizade Ahmed Efendi, Artuş
 Aşireti Reisi 285
 Abdülhâlık, ases tâ'ifesinden 104
 Abdülhalim, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
 Abdülhamid bin Hacı Zünûn, Musullu 284
 Abdülkadir, binbaş 192
 Abdülkadir Ağa, Bot Aşireti reislerinden 284
 Abdülkadir Paşa, Bâziyân Kâ'im-i makâmı
 259
 Abdülkerim, Serdeşt Müftüsü 331
 Abdürrezzak, Bedirhânî 374
 Abdürrezzak Simo, Mâmizdin reislerinden
 287
 Abdüssamed, Talabanlu 173
 Abdüsselâm, Barzan Şeyhi 313
 Abdüssettâr, Kerkük nakîbü'l-eşrâfı ve sâbık
 kâ'im-i makâmı 279, 280
 A'câm 106
 Acem 106
 Acemler 105
 aceze vergisi 288
 acur 75
 âdâb-ı milliye 319
 Adana 41, 180, 182, 183, 274
 Addâr, ases tâ'ifesinden 104
 âdet-i ağnâm 79, 86, 103, 124, 127, 128, 129,
 130, 131, 133
 Adliye Nezâreti 157, 170, 335
 — ve Mezâhib Nezâreti 167, 271
 Agamennon, İngiliz zırlısı 34
 ağaç 62, 77
 — meyveleri 94
 Ağcalar 136, 258, 261
 — Emlâk-ı Hümâyûn İdâresi 258
 ağnâm 61, 89, 174, 223, 318, 320, 321, 333,
 356, 357, 358, 359
 — rüsûmu 129, 174, 353, 356, 357
 — Ta'dâd Me'mûrluğu 357
 — ta'dâdı 375
 — tüccârları 318, 320, 321
 ahâlî-i berât 92, 102
 — İslâmiyye 394
 Ahmed, müderris, Musul'da 108
 Ahmed, Sûz Reisi 331

- Ahmed Ağa, Gergiri Aşireti reislerinden 284
 Ahmed Ağa, Hemavend eşkiyasından 187
 Ahmed Ağa, Musul Vali vekili 29
 Ahmed b. Tulun, Tulunî Devleti'nin kurucusu 16, 17
 Ahmed Bey, Avşar boyundan 24
 Ahmed Bey, Meclis-i İdâre-i Kerkük a'zâsından 262
 Ahmed Cevâd, Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem 216
 Ahmed Cevdet, Adliye Nâzırı 183
 Ahmed Efendi, Barzan Şeyhi 405
 Ahmed Esad, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
 Ahmed Esad Efendi, Şeyhü'l-islâm 182
 Ahmed Faik, Bedirhânî 393
 Ahmed İzzeddin, Şûrâ-yı Devlet a'zâsı 142
 Ahmed Levend, Artuş Aşireti reislerinden 286
 Ahmed Mısrîhan, Üşküft Enduvan karyesi reisi 284
 Ahmed Nazif, Mâliye Nâzırı 217, 241
 Ahmed Paşa, Bağdad Valisi 28
 Ahmed Paşa, Musul Valisi 29
 Ahmed Re'fet, Kerkük İdare a'zasından 257, 259, 260
 Ahmed Rıfat, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâiresi Üçüncü Şubesi'ne memur Binbaşı 205
 Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi 318
 Ahmed Tevfik, Hâriciye Nâzırı 241, 253
 Ahmed Vesim, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
 Ahmed Zühdi, Ma'ârif Nâzırı 217, 241, 253
 Ahmet İzzet Paşa, Yaver-i Ekrem, Ferik 33
 akâ'id-i İslâmiyye 192
 akârât 113, 353, 365
 akçe 61, 62, 63, 64, 65, 66, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 110, 111, 174
 Akîb-i Meşrûtiyyet 368
 Akif, Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi Reisi 225
 Akkoyunlu 23, 24, 51
 akmişe 74
 Akra 5, 11, 12, 54, 129, 141, 143, 246, 248, 306, 307, 313, 314, 392, 404, 406
 — hâkim-i siyâsisi 405
 akreb bazar 81, 96
 Aksungur, Kasımü'd-devle 18, 19, 20
 Alan nahiyesi 137
 Alber Frayd Bey, Maliye müfettişi 346, 347
 Aleksandri, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
 Alıçya nahiyesi 135
 Ali, ases tâ'ifesinden 104
 Ali, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
 Ali Abdullah Zeyneb, Hezarçift karyeli 283
 Ali Abdürrezzak, Şammâr Aşireti reislerinden 223
 Ali Ağa bin Halil Ağa, Kayım karyesi ağası 285
 Ali Ağa, Sarılı Cemaati Reisi 208
 Ali Ağa, Varto Aşireti reislerinden 282
 Ali Aho Na'mo, Hatara Karyesi Reisi 284
 Ali Aşkar, Musul Valisi 117, 119
 Ali Bey, Şûrâ-yı Devlet a'zâsı 142
 Ali bin Hüseyin, Zeyfete karyeli 285
 Ali Efendi, Kerkük Zabtiye Taburu Hesâp Emîni 233
 Ali Efendi, Hesâp Emîni 239
 Ali el-Fettah, Hemil Reisi 257
 Ali Emin, Mâmizdin reislerinden 287
 Ali Fethi (Okyar) Bey, Dâhiliye Nâzırı 39, 43, 44
 Ali Hasan, Reşevend Reisi 257
 Ali Hayzar, Kâ'im-i makâm 187
 Ali İhsan Bey, 9.Kolordu Kumandanı Vekili, Miralay 32
 Ali İhsan Paşa, 6. Ordu Kumandanı 34, 35, 36
 Ali Paşa, Bağdad Valisi 29
 Ali Paşa, Bağdad Valisi 105, 106
 Ali Paşa, Şehr-i Zor Mutasarrıfı, Mir-i Mirân 28
 Ali Paşa Partisi, Erbil'de 397
 Ali Rıza, Defter-i Hâkânî Nâzırı 244
 Ali Sâib b. İbrahim, Serasker 182
 Alkuş karyesi 112, 113, 322, 323
 Alman konsolosluk binası, Musul'da 35
 — me'mûrları 276, 280

- sendikası 279, 280
 Almanlar 37, 290, 291
 Alparslan 17
 Alparslan, Sultan Mahmud'un oğlu 21
 Altıncı Ordu Kumandanlığı 162, 292, 293, 296, 299, 310, 311, 312, 319, 320, 322, 380
 — Müşiriyeti 166, 195, 197, 200, 203, 223, 237, 238, 240, 245, 246, 248, 261, 264, 267,
 Altıncı Köprü 25, 27, 34, 37, 396
 Amasya sancağı 110
 Amerika Birleşik Devletleri 41, 294, 392
 — heyetleri 55, 294, 392, 402, 404
 Ammare 11, 32, 292, 294, 297
 Ana livası 69
 Anadolu 15, 17, 37, 38, 39, 41, 182, 355, 356, 357
 — seferi, Timur'un 23
 — Türkleri 38
 anarşi 360
 anbar 6, 81, 202
 Ane kuyusu 34
 Ankara 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 50, 180, 182, 183
 — Antlaşması 46
 — Hükûmeti 38, 39
 — Meclisi 41
 Antakya 18
 Antep 41
 antika 121, 122
 anzarut 65, 87, 99
 Anze Aşireti 195
 Anzeliler 195
 araba 355
 Arabî 216
 Arabistan 15, 31
 Arap 8, 9, 11, 16, 31, 38, 40, 41, 53, 54, 323, 337, 388, 399
 — aşiretleri 8, 198, 407
 — idaresi 38
 — lisânı 211
 Arap-Türk commonwealthı 38
 Arapça 6, 208
 Arazi Komisyonu 42
 Arca livası 25
 arıcılık 93
 Arif Paşa, Musul Vâlisi 250, 255 267
 Arifi Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi 155, 182
 arıza 196
 Arnavudoğlu Mustafa Paşa 26
 Arnavutluk 361
 arpa 81, 96
 arûsiye 95
 Arran 18
 Arslan Besasiri, Kaim bi-Emrillah'ın Türk komutanlarından 17
 Arslanşah 20
 arşunı endâze 358
 Arthur Calthorpe, Visamiral, İngiltere
 Akdeniz Başkomutanı 34
 Artuk Bey 18
 Artuklular 21
 Artuşi Aşireti 5
 arzuhâl 190, 279
 Asâkir-i Hamîdiye Alayları 200
 — redîfe 110
 âsâr-ı atîka 291
 — kadîme 121
 Asategin, Halife Mutemed'in Türk komutanı 16
 âsâyîş 165, 186, 255
 ases 72, 73, 89, 90, 101, 104
 asesiye 62, 89, 101
 âsiyâb 85, 97
 Asker, Hereki ağavatından 286
 Asker nahiyesi 136
 Asur Devleti 15
 Asurlular 15
 aşâ'ir 110, 160, 162, 163, 178, 185, 186, 190, 200, 201, 205, 206, 220, 233, 234, 237, 238, 240, 241, 246, 257, 262, 266, 267, 268, 285, 286, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 307, 324, 341, 345, 358, 369, 372, 374, 387, 394, 395, 400, 402
 aşâ'ir-i ekrâd 373
 — muhâcîre 373
 Aşa'ir-i Seb'a nahiyesi 4
 aşâ'ir-i seyyâre 242, 244, 357
 aşâ'ir reisleri 395

- a‘şâr 140, 270, 353, 356, 359, 357, 367, 375
aşcılar 75
Aşir Bey, 2. Tümen Kumandanı 37
aşıret 29, 31, 38, 174, 177, 187, 197, 220,
227, 245, 255, 261, 265, 267, 281, 292,
356, 361, 366, 368, 373
aşıretlerin iskâmı 52, 297, 306, 307, 343
Aşno kazası 310, 312
at 60, 70, 100
Aterocak livası 25
Avam Kamarası 39
Avni, Cemiyet-i Akvam’daki müzakerelerde
müşavir 44
Avni, Musul Alaybeyi 281
Avnullah el-Kazimî, Kerkük eski mutasarrıfı
345, 347, 348
Avnü'r-refik, Şûrâ-yı Devlet a‘zâsı 142
Avrupa 299, 355
Ay Aba Cüyüş Bey, Mesud’un atabeyi 19
ayaklandırma 395
Aynsufna karyesi 213
Azerbaycan 18, 19
Azeryan Efendi, Katolik Patriği 169, 171
Aziz Haydar, Remvend Reisi 257
Aziz Kâşimî, Bahteme karyesi Reisi 287
- Bâb-ı Âlî 112, 145, 147, 148, 149, 150, 153,
163, 202, 232, 237, 238, 248
Baban hânedânı 330
— paşaları,
Babanlu Ahmed Paşa, Köysancak Mutasarrıfı
28
Bâbil Ağa, Kürk reislerinden 331
Bâbil Devleti 15
Bâbü'l-cisr rûsûmu 125
bâc 64, 66, 74, 75, 87, 88, 92, 98, 99, 321
— rûsûmâtı 318
bâc-ı bazar 124, 129, 131
— sefine 61, 72, 89, 100
— ubûr 64, 65, 74, 87, 88, 98, 99
Bacvan livası 3, 25
bâdâm 61, 65, 72, 75, 88, 89, 99, 100
Ba‘ezra karyesi 213
bağ ve bağçe a‘şârı 357
— bağçecilik 5, 6, 7, 66, 112, 357
Bağdad 3, 7, 8, 17, 18, 20, 23, 25, 26, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 35, 53, 121, 123, 154, 155,
156, 160, 161, 162, 163, 174, 176, 195,
204, 205, 206, 220, 223, 233, 234, 236,
239, 245, 246, 247, 248, 276, 277, 278,
280, 292, 293, 296, 299, 313, 373, 396,
408
— ahalisi 37, 173
— çinisi 65, 74, 88, 99
— demiryolu 276, 280
— eyaleti 4
— kalesi 27
— kömür madenleri 301
— petroleri 277
— postaları 177
— Rûsûmât Nezâreti 154, 163, 220
— seferi, Kanûnî’nin 25, 27
— Vilâyeti İdâre Meclisi 141, 143
bahâ 81
Bâhizân karyesi 88, 100
Bahriye Nezâreti binası 43
Bahşika [Ba‘şika] karyesi 86, 88, 100, 144,
146, 152, 213
Bahzânî karyesi 213
Bâjira Mahmûr karyesi 308
bakır 4
— avadanlık 62, 73, 90, 101
Bakkâlât rûsûmu 125
bakla 65, 75, 88, 100
Ba‘kûbe 390
bal 60, 61, 70, 72, 74, 88, 89, 99, 100
Ba‘lebekî 62, 63, 73, 90, 101, 102
Balek nahiyesi 8
Balıkkaylun nahiyesi 136
Balısan nahiyesi 9
Bana livası 3, 9, 25, 29, 37, 313
Bank-ı Osmânî 299
Bârâve-i Fakk-ı Âlî karyesi 308
Barban 11
Barzan 312, 313, 319, 321, 405
— âsîleri 313
— aşiret reisleri 405
— şeyhi 313, 315, 316, 332, 333, 334,
393

- Bâsûy karyesi 309
 Basra 7, 30, 31, 33, 53, 154, 155, 160, 162, 163, 292, 293, 296, 299
 — Körfezi 30, 277
 Bâşî'a[Ba'şika] 86, 88
 Bâşika[Ba'şika] 100
 Başkitâbet 172, 174, 175, 176, 307
 Batı Anadolu 40
 Bâtınî 19, 20
 Batman 74, 87, 98
 Batura karyesi 308
 Baybars 23
 Bayram Hocaoglu, Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu 23
 bâzâr-ı esb ve ester ve devâbb 61, 72, 89
 — rişte 63, 73, 90, 102
 — sîm ve nühâs rûsûmu 125
 Bâziyân çayı 10
 — kazası 10, 12, 134, 193, 194, 245, 261, 262, 263, 313, 314, 356, 359
 — Kâ'im-i makâmı 259
 bedel-i maktû'a 279
 bedesten 8
 Bedir Bey, Musul Valisi 365
 Bedirhânî 393
 Bedre 30
 Bedreddin Lu'lu, İzzeddin Mesud'un gulanı 22
 beğlik 62, 63, 73, 90, 101, 102
 behre 81, 82, 83, 88, 94, 95, 96, 99, 100
 behrecât-ı re'âyâ 82
 Bekir Bey, Seyyâr Topçu Alayı Mîralayı 245, 246, 248
 Bekir Subaşı, Bağdad ümerasından 25
 Bekirbey 68
 bekmez 65, 88, 99
 Belbâs Aşireti 105, 106
 Belbâslılar 105
 belediye 70
 Benani Aşireti 5
 Benerliye 112
 bennâk 69, 76, 83, 84, 93, 95, 96
 — ve mücerred resmi 96
 Berbâdî karyesi 248
 Berkir nahiyesi 137
 Berkiyaruk 18, 19
 Berkuk 23
 Berzencîler 160, 162, 164, 165, 172, 173, 175
 Besim Bey, Musul Fırkası'nda Mîralay 310, 311
 Besire 30
 Beşir köyü, Kerkük'te 8
 Betûş hâdisesi 331
 Betvin nahiyesi 9
 bevâbî 65, 88, 99
 Bevâre memlehası 324, 325
 bevvâb 88, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216
 beylerbeyi 104
 beylik 54, 389, 390, 392, 395
 Beytüşşebab 44
 bez destgâhı 8
 Bezirciyân ve helvaciyân rûsûmu 125
 Bîrekberân karyesi 405
 Bîşmonî 144, 146, 152
 bıçak 64, 74, 87, 91, 99, 102
 Bilâbâc 318
 Biradost nahiyesi 8
 Birinci Dünya Savaşı 30, 37
 birinç 65, 88, 99
 Bişter ağaları 353, 356, 357
 — kazası 134
 — Aşireti 10, 196, 199, 201, 226, 227, 353
 Bişterliler 184, 185, 186, 197, 198, 200, 201
 Bişter nahiyesi 10, 199, 201
 Bişterzûdî nahiyesi 228, 229, 232, 234, 239
 Bitlis 6, 10, 201, 249, 250, 251
 — vilâyeti 251, 252, 403
 Boğazlar bölgesi 40
 Bombay 30
 bostan 65, 88, 94
 Bostan Paşa, Kerkük Beylerbeyisi 25, 26
 Boyahâne 66, 116, 133, 140
 — rûsûmu 125, 128, 130, 131, 132
 boz behre 82, 94, 95
 Bozaye 112, 113
 Böriler 21
 Brusa akmişesi 64, 86, 98
 Brüksel 45, 46, 47
 — Sınır Çizgisi 47

- buğday 81, 96
 Bulgârî 66, 87
 Bulgarlar 171
 bûdçe 142, 302, 303, 351, 382, 383
 Bünyâte karyesi 309
 Büyük Bârî karyesi 199, 201
 Büyük Millet Meclisi 38, 39
 Büyük Selçuklu Devleti 17, 18, 19, 51
 Büyük Tâhire Kilisesi 169, 171
 Büyük Zap 34
 Büyükada 34
- Cabel, General 35
 Caber kalesi 21
 Câdir aşâyiri rü'esâsı 395
 Câdir veled-i Hüseyin, tacir, Musul'da 109
 Caf Aşireti 10, 11, 138, 236, 373
 — tahsîlâtı 373
 Câflı Hasan Bey 187
 câmi 4, 5, 6, 8, 9, 10, 273, 362, 392, 397
 câmus 63, 65, 86, 103
 — göni 88, 100
 câmusiyân 103
 Carhçı Mehmed Paşa 29
 Cassel, General, İngiliz Irak İleri Kıtaları
 Komutanı 35
 câsûs 367
 Câvid Bey, Maliye Nâzırı 364
 Câvid Paşa, Irak ve Havalisi Kumandanı 30, 31
 cebehâne 372, 400, 404, 405, 406
 Cebel-i Hamrin 24
 cebelüyân 67, 70, 78, 80
 Celaleddin Harezmsâh 23
 Celâyirliler 23
 Cemâ'at-i ulusât 78
 — Erâmine 59
 Cemal Paşa 33
 Cemaleddin Efendi, Şeyhü'l-islâm 216
 Cemiyet-i Akvam 42, 43, 44, 45, 47, 50
 — Umumî Katipliği 44
 Cem'iyet-i Muhammediyye 390, 391
 Cenevre 44
 Cerablus bölgesi 34
 — Müfrezesi 34
 Cercer Abdullah Ağa bin Abdurrahman,
 Aşayir-i Seb'a reislerinden 287
 cerîb 65
 Cerîde Muhâsebesi 133
 cerîme 62, 73, 75, 90, 91, 92, 101, 102, 103, 354, 361
 cerîme-i re'âyâ 91, 102
 Cesan livası 25
 cetvel 288
 Cevad, Meclis-i Vükelâ a'zâsı 203
 Cevad, Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem 197, 208, 218, 225, 227
 Cevâmi' 66, 68
 Cevbenkâre Aşireti 140
 Cevdet, Adliye Nâzırı 168, 217
 ceviz 65, 74, 87, 99
 cezâ kânûnnâmesi 117
 Cezîre 54, 392, 395
 Cibal bölgesi 20
 Ciftân nahiyesi 137
 Cihangir bin Ali Bey Türkmânî, Musul
 Hâkimi 24
 Cilân Amedîn karyesi 309
 Cilân Arbûk karyesi 309
 cincir 355
 Civân-mîr 166, 167
 Cizre 204, 205, 389, 390, 402
 cizye 77, 92, 103, 119
 cizye-i gebrân 78, 79, 92, 103
 Corciyani, Berlin'de Deutsch Ottomanische
 Mandeli Sendikaları Vekili 279, 280
 cullah kuyusu 63, 91, 102
 Curzon 42
 cülûs-ı hümâyûn 103
- Çaldıran savaşı 3, 24
 Çanakkale 32
 Çanaran nahiyesi 9
 çârgezî 90, 101
 — iplik kuşak 62, 73
 çarşı 6
 Çavlı Sakavu, Fars ve Huzistan Emiri 19
 Çayasebz nahiyesi 136, 258, 261

- çayrlar 112
 çekirge hasârı 202, 203
 — istilâsı, 27
 — itlâfı 375, 376
 Çemanlı Hüseyin Ağa bin Ali Ağa, Ergüş
 Aşireti Reisi 282
 Çemçemâl 10, 34, 261, 262
 — Hükûmeti 187
 Çemesihâk karyesi 309
 Çemesil karyesi 309
 Çerkes Hüseyin Paşa, Musul Valisi 26
 çeşme 7
 çift 69, 76, 82, 83, 84, 93, 94, 95, 96
 — bozan 82, 94
 çiftçiler 77, 82, 93
 Çiftlik 66, 67, 68, 82, 94, 112, 366
 çoban beği 85, 97
 Çökürmüş, Musul Hâkimi 19
 çölek 70, 78
 çölekhâ 66, 68
 Çölemerik 44, 390, 391
 çugân 65, 75, 88, 99
 çuka 64, 74, 98
 Çullu karyesi 127
- Dadaylı Halit Bey 37
 Da'de[Davude] Aşireti 235
 dağ topu 236, 237, 238, 239
 Dâhiliye İdare-i Umumiyye Müdüriyeti 346
 Dâhiliye Nezâreti 31, 154, 156, 158, 166,
 167, 171, 193, 196, 203, 208, 216, 223,
 224, 225, 227, 230, 234, 239, 240, 242,
 243, 244, 250, 252, 255, 260, 262, 265,
 268, 271, 274, 290, 292, 299, 310, 311,
 314, 315, 321, 322, 323, 324, 327, 328,
 330, 332, 338, 341, 342, 344, 346, 350,
 351, 352, 353, 379, 380, 386, 388, 389,
 390, 392, 397, 399, 404, 407
 — Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti 349
 Dâimi Hudud Komisyonu 49
 dakkâkiye 62, 73, 90, 102
 Dakuk 187, 189, 235
 damga 60, 124
 — vergisi 133
- Dara kalesi 21
 Darbhâne-i Âmire 110
 — defterdârı 111
 darçın 65, 74, 87, 99
 davar 97, 104
 Davud 106
 Davud, Musul mebusu 319
 Davud, Sultan Mahmud'un oğlu 20
 Dâvude Aşireti 140, 235, 236
 Dâvudiye kazası 133
 Daymerk 20
 Dâzîn karyesi 309
 Debbaghâne 66
 — rûsûmu 130
 debboy 230
 defter-i atîk 72, 73, 75, 98, 100, 101, 102, 103
 — cedîd 72, 73, 75, 92
 Defter-i Hâkânî Nezâreti 243, 244
 defterdâr 117, 353, 355, 364
 değirmen 4, 6, 7, 8, 9, 10, 112, 113, 114
 — îcârı 129
 dekâkîn 66, 68, 112, 114
 dekkâkân rûsûmu 125
 dellâl 90
 Delu nahiyesi 135
 demir 4, 64, 74, 87, 99
 Demirkapı 36
 demiryolu 278
 deprem 27
 Der-aliyye 181
 Der-sa'âdet 211, 219, 221, 222, 233, 239
 Derbent Muharebesi 39
 Derbesiye 34
 Derin Hâce karyesi 308
 Dertenek livası 25
 Derviş, Yâver-i Ekrem 163, 198
 Derviş Hasan, Şeyhke karyesi Reisi 287
 deşt-bânî 85, 97
 devâbb 100
 devâlîb 81
 deveciler 324, 325
 Devlet-i Aliyye 108, 119, 121, 122, 278, 391,
 404
 Devlet-i Osmâniyye 392

- Devletyâr, Hemavend reislerinden, Yüzbaşı
193, 194, 259, 261
- Deyleman 54, 389, 390
- Deyr 224
- Deyr-i Zor 34
- Deyre nahiyesi 8
- Deyrik 398
- dezgâh 72
- dîvân-ı harb 164, 165
- Dîvân-ı Hümâyûn 153
— Beğlikçiliği 149
— Kalemi 113, 144, 148, 156, 158, 269,
271, 272, 273
- Dîvân-ı örfî 172, 173, 317, 319, 320, 321
- Dımaşk 17, 21
- dibâgat olunmuş gön 65, 75, 88, 100
- Dibeke 34
- Dicle 3, 6, 7, 15, 23, 33
— nehri köprü gelirleri 275
- Dicle-Fırat havzası 15
- Dinever 20
- Dirdavud menzili 27
- dirhem 61, 64, 72, 74, 75, 87, 89, 91, 98, 100,
102
- dişi koyun 86, 103
— merkeb 63, 86
- Divane çayı 10
- Divaniye 11
- Diyale çayı, 7, 10
- Diyarbakir 3, 6, 7, 18, 20, 24, 26, 111, 174,
197, 231, 232, 249, 250, 251, 252, 253,
290, 291, 317, 386, 398, 402
— Valiliği 397, 407
— vilâyeti 59, 61, 170, 251, 252, 253,
254, 290, 291, 398, 409
- Dizdâ[r] 67
- Dizeyi Aşireti 396
- Doğu cephesi 40
- Dolap rüsûmu 126
- Doski Aşireti 5
- döğen 355
- Dölkıran livası 25
- dönüm 94
- Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyyeti, 197,
200, 311
- Duhok 4, 5, 6, 11, 12, 37, 128, 391
- Dumihran Aşireti 139
- Düyûn-ı Umûmiyye Müdiriyyet-i Umûmiyyesi
324
- dükân 4, 6, 7, 8, 9, 10, 70, 72, 89, 101
- dülbend 62, 63, 73, 90, 102
- Düleym Aşireti 195
— kazası 408
- düvel-i ecnebiyye 359
- Ebu'l-Abbas Abdullah, Abbasî Halifesi 16
- Ebu'l-Hayca Abdullah 16
- ecnebî 312
- eczahane 4, 8
- Edgütegin 16
- ehl-i sünnet 207, 216, 220
- e'imme 67
- Ekl-i Kebîr karyesi 309
— Sağır karyesi 309
- ekin 355, 356
- ekmekciler 75
- Ekrâd 400
- ekünlük 97
- el-Cezîre 18, 19, 21, 24, 317, 319, 320, 371
— çölü 336
— sahrâsı 318
— cephesi 40
- el-Emir Ahmed Muhammed, Musul Nüfus
Müdürü 340
- el-Matran Yusuf İlya Hayyat, Keldânî Patriği
Nâib-i Umûmisi 269, 271
- el-Melik el-Kahir İzzeddin Mesud, Musul
Atabeyi 22
- el-Mustansır, Fatımî Halifesi 17
- el-Mutemed, Abbasî halifesi 16
- el-Muvaffak, Abbasî Naibi 17
- Eldereş karyesi 308
- Elhazar kuyusu 34
- Emevîler 16
- Emin, Ayân Meclisi a'zâsı 163
- Emin, Mâmizdin reislerinden 287
- Emin, Serdeşt bezzâzlarından 331
- Emin Ağa, mülâzım, Hemavend reislerinden
259, 261

- Emin veled-i Osman, tâcir, Musul'da 109
 Emir Faysal 42
 emlâk 67, 68, 77, 112, 113, 119, 145, 147, 148, 153, 353, 357, 362, 365
 — vergisi 358
 Emlâk-ı Hümâyûn 6, 54, 306, 307
 Emlâk-ı Seniyye Komisyonu 4, 191
 emperyalist devletler 37
 emvâl-i emîriyye 299
 enbiyâ-yı zî-şân 209
 encümen 383, 385
 Enver Paşa 31, 32, 33, 334
 Erâmine 60, 67
 erbâb-ı timar 68, 71, 83, 84, 91, 92, 95, 96, 102, 105
 Erbil 7, 8, 11, 12, 22, 23, 25, 28, 37, 38, 49, 105, 106, 313, 353, 362, 364, 386, 392, 396, 397, 404, 406
 — ağaları 396
 — aşiretleri reisleri 392
 — Atabeyliği 22
 — sadâtı 397
 — uleması 397
 Erciş 23
 Ergüş Aşireti 5
 Erkân-ı Harb Riyaseti 33, 34
 Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi 206, 238, 246, 264
 erkek nüfus 288
 Ermeni mahallesi 76
 — süvârleri 403
 Ermeniler 6, 11, 12, 13, 14, 54, 59, 69, 93, 349, 350, 388, 389, 390, 402, 404
 Erzurum 400
 — Valiliği 399
 — vilâyeti 401
 Esad, Kâ'im-i makâm, eski nakîbü'l- eşrâf, Musul'da 108
 Esad Paşa, Musul Valisi 113, 332
 Esad veled-i Dervîş, sipâh, Musul'da 109
 Esarib kalesi 21
 Esedabâd 19
 Eski Musul livası 3, 25
 esliha 295, 297
 — ve cebehâne anbarları 391
 esliha-i cedîde 372
 Ester Süvari Bölüğü, 245
 eşkiyâ 164, 166, 176, 178, 180, 189, 231, 233, 235, 236, 246, 374
 eşkiyâlık 48, 184, 196, 245, 256
 eşrâf 209, 262, 353, 356, 366, 367, 368
 Etmekhâne rüsûmu 130
 Etrafşehir nahiyesi 6
 evkâf 67, 71, 362
 — me'mûrluğu 362
 — teşkilâtı 353, 364
 Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti 302, 303
 Evkâf-ı zevâyâ 68
 evlek 65
 Evrâk Müdiriyyeti 379
 evrâk-ı nakdiyye 370
 Fahrü'd-devle Muhammed b. Cüheyr, Nizamülmülk'ün damadı 18
 Fâik, Musul Valisi 187, 189
 Faik Ali, Diyarbekir Valisi 407, 408
 Faik Bey, Ordu Mebusu 43
 Fakih Süleymân, Reşevend Reisi 257
 Fanshawe, General, İngiliz 18. Tümen Komutanı, 36
 Fârisî Kabîlesi 173, 174
 Fars 19, 20
 Farsça 6
 Fatımîler 17
 Fav mevkii, Şattûlarap bölgesinde 30
 Fazıl, Musul Mebusu 319
 Fazıl, Musul Vali ve Kumandanı 317
 Fazıl Paşa, Mirliya 196
 fellâh 89, 100
 Ferhân Paşa 174
 Ferhân Paşa Oğulları 204, 206
 Ferid, Sadr-ı a'zam 292, 300, 303, 306
 Ferik Ali Paşa 187, 189
 fermân 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 169, 171, 175, 178, 179, 181, 183, 184, 189, 191, 192, 196, 198, 200, 202, 205, 206, 210, 211, 214, 216, 218, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 234, 238, 239,

- 240, 243, 244, 247, 249, 252, 253, 254,
260, 262, 263, 264, 266, 268, 272, 274,
275, 279, 280, 281, 285, 291, 303, 327
- Fethi Paşa 40, 121, 122
- Fevzi Bey, Diyarbekir Mebusu 43
- fındık 75
- Fırat nehri 23, 44
— vadisi 30
- fırın 8
- Frankiya Efendi, sabık Nafia Umum Müdürü
345, 347, 348
- Fransa 39, 41
— Hükûmeti 47
— Konsoloslugu 118
— konsolosu 118, 119, 146, 148, 150,
151
— Sefâreti 144, 145, 147, 148, 150, 158,
159, 170
— sefiri 145, 148
— delegeleri 43
— etkinliği 39
— kaynakları 44
- Frayd Bey, Maliye müfettişi 348
- Frengî 64, 86, 98
- Frenk 74
- Fustat 17
- Fülfül 65, 74, 87, 99
- Galan, Nâfia Nezâreti Fen Müşâvirliği'nde
memur 298
- galle 61, 63, 72, 81, 82, 94, 100
- ganem 62
- Gavâre Aşireti 138
- gayr-i Müslim 10, 11, 53, 77, 93, 288, 310,
311
— cemaatler 53
- Gayyare 35
— kuyuları 34
- Gazer nehri 3
- gâzûrluk 63, 73, 90, 101
- Gebrân 70, 78
— nüfûs 76
- geçiş vergisi 324
- gedik 104
- Gelâle Ulağlı nahiyesi 136
- Gelâli Aşireti 138, 373
- Geliküyan 402
- gemi fellâhları 89, 101
— harcı 61, 72, 89, 100
- gemiciler 72
- Gence 18
- Geriye'an karyesi 213
- Gevâr 334
- Gevrânîk karyesi 309
- gıdâ-yı fennî 377
- göç 27
- göçebe aşiretler 52, 54
- göçerler 174, 357
- Göktepe menzili 27
- Gökyurt 24
- gön 88
- gönder 91, 102
- Greek 14
- Grik, İngiltere'nin Musul Viskonsolosu 313,
317
- Grosskopf, hazîne ma'den mühendisi 279
- Güne Temürili karyesi 308
- gurebâ 359
- guruş 111, 125, 128, 129, 132, 140, 142, 143,
194, 207, 208, 210, 212, 214, 216, 242,
244, 261, 270, 271, 272, 273, 278, 302,
303, 304, 305, 333, 370, 383, 385, 388
- Guyân 393
- Gülanber kalesi 26
— karyesi 10
— kazası 10, 11, 12, 134
— Kâ'im-i makâmılığı 233
- Gültenûr Kedânî karyesi 308
- gümrük 124, 132, 133
— rûsûmu 125, 140
- gümüş pâre 400
- Güneydoğu Anadolu 21
- Gürge nahiyesi 135
- Güveyr köprüsü 34
- Habur 19, 21
- hâce 215, 361, 365

- Hacı Akif Paşa, Techizât-ı Askeriyye Nâzırı 54, 292, 300
- Hacı Bey, Artuş Aşireti Reisi 286
- Hacı Emin Efendi, Çemcemâl'de Binbaşı 263
- Hacı, Mâmizdin reislerinden 287
- Hacı Muhammed Aziz Bey, Musullu, Necîfâtzâde 287
- Hacı Reşîd Bey 397, 402, 403
- Haçlılar 18, 19, 21
- Hafız Ahmed Paşa, Diyarbekir Valisi 25, 26
- Hâfız Paşa, Sivas Müşîri 109, 111
- hâkim-i siyâsî 395
- hakk-ı cerîb 88, 99
- Hakkâri 4, 7, 40, 44, 179, 181, 182, 183, 373, 395
— Mutasarrıflığı 310, 311
- Haleb 3, 21, 22, 31, 167, 198
— Kumandanlığı 174
— nümûne tarlası müdürü 250
- Halîfe-i İslâm 331
- Halice 34
- Haliç Konferansı 43
- Halid Efendi, Dârü's-şafaka Kimya Muallimi 279, 280
- Halil, Uzun Hasan'ın oğlu 24
- Halil Rıf'at, Sadr-ı a'zam 217, 253
- Halit (Akmansu), Binbaşı 37
- halkoyu 44
- ham câmus göni 65, 75
- hamam 4, 5, 6, 8, 9, 10
- Hamamalil 34, 35
- Hamdi, Musul Vali Muavini 266
- Hamekend 308
- Hamîd Ağa, Köysancaklı 265
- Hamîdî marşı 209
- Hamîdiye Alayları 197, 198, 200
- Hâmiş 161
- Hamoş bin Hamo, Ebu Seyf karyesi ileri gelenlerinden 284
- Hamza adası 125
- hân 4, 6, 8, 10, 130
- hançer 91, 102
- hâne 4, 6, 8, 9, 10, 71, 78, 83
- hâne-i avârız 67
- hânehâ-i gayr-i avârız 66
- Haneki karyesi 308
- Hanikin 33, 34
- Hanna 125
- Hanri Ponri, Lankâşir Alayı'nın Üçüncü Taburu'nda Yüzbaşı 290, 291
- hapishâne 360
- Harâbe-i Bâlâ karyesi 308
- Harâbe-i Zîr karyesi 308
- harâc 62, 92, 103, 317, 320
- harâc-güzâr 83, 95
- harâccı 92
- harâmî 92, 102
- Harbiye Nezâreti 36, 310, 315, 316, 317, 325, 331, 332, 333, 334, 388, 407, 408
- harç 60
- Haremeyn-i Şerifeyn 77
- Hâriciler 16
- Hâriciye Nezâreti 145, 148, 149, 150, 158, 159, 315, 316
- harîr 64, 74, 87, 98
- Harirdömek livası 25
- harman 81, 96, 353, 356
- Harran 21
- Harsama, Musul'da yönetici 16
- hâs 25, 60
- Hasan Ağa, Kerkük Jandarma Taburu Binbaşısı 262
- Hasan Ağa, Şebek Aşireti reislerinden 207, 208
- Hasan Aziz Ağa, Hemavend reislerinden 257
- Hasan Cihângir, Zeyrek Kabilesi reislerinden 284
- Hasan Efendi, Kerkük'te müftü 262
- Hasan Fakîr, Ba'dere karyesi ileri gelenlerinden 284
- Hasan Fehmi 334
- Hasan Halim Ağa, Mizivri Aşireti ağavâtından 286
- Hasan Hüsni, Bahriye Nâzırı 182, 217, 240, 253
- Hasan Muhammed, Cabur Aşireti Reisi 283
- Hasan Muhammed, Mâmizdin reislerinden 287
- Hasan Mustafa, Artuş Aşiretinden 282
- Hasan Paşa, Karaman Valisi 26

- Hasan Paşa, Musul Valisi 29
 Hasan Sa'du Ağa, Hurkili 282
 Hasan Safer Ağa, Neyneva karyesi ileri gelenlerinden 284
 Hasan Sâmî bin Yusuf, Kerkük Jandarma Binbaşısı 257, 259
 Hasan Sâmîh, Kerkük Müftüsü 257, 259, 260
 Hasan Şâhide, Musullu 284
 Hasankale 32
 Hâshâ-i İbrâhim Bey, Zaho Mirlivâsı 71
 Hâshâ-i mîrlivâ-iMusul 79
 — Tikrit 79
 — Zaho 80
 hastahane 4, 6, 8, 10
 — inşası 52
 hatîb 67
 havass-ı hümayûn 105
 havra 5, 6, 8
 Hayce [Hâvice] nahiyesi 407
 Haydar, Musul Valisi 352, 379
 Haydar, Van Valisi 390, 391, 394, 395, 397
 Haydımso, Mâmizdin reislerinden 287
 hayme-nişîn 204, 205
 Hayreddin, Kığı Mirlivası 76
 Hayreddin, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
 hayvancılık 3, 4, 5, 7
 hazîne 123, 124, 142, 143, 218, 278, 280, 295, 299, 353, 356, 357, 359, 3664, 366, 367
 — mültezimi 124
 Hazîne-i Hâssa 52, 191, 195, 276, 277, 278, 280, 301, 307
 — mühendisleri 278
 — Nezâreti 191, 195
 Hebzel nehri 3
 Hemavend ağaları 353
 — Aşireti 10, 54, 162, 174, 245, 246, 247, 255, 257, 262, 263, 264, 265, 267, 356
 — eşkiyası 180, 247
 — firârleri 188, 189
 — gıvvâreleri 187
 — re'îsleri 248, 258, 261
 Hemavendliler 160, 163, 167, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 188, 189, 193, 194, 235, 246, 248, 256, 258, 259, 260, 261, 265, 274, 312, 313
 Hemdânîler 16
 Hemedan 18, 20, 24
 Hemrin livası 25
 Hercânî mahalli 153
 Herki Alan Kabîlesi 196, 199, 201
 Herki Aşireti 120
 Herki Beğzâde fırkaları 374
 hetk-i ırz 368
 Hevren (Horen) livası 25
 hey'et-i ıslâhiyye 295, 297, 299
 — ma'ârif 221
 — sulhiyye 260, 261, 265
 — tahkikiyye 298
 — tefhîmiyye 208, 212, 216
 — teftîşiyye 267, 348, 349
 Heysem b. Abdullah, Musul valisi 16
 Hıms 21
 hınna 64, 74, 87, 99
 hınta 124, 194
 Hristiyan 5, 6, 35, 76, 394,
 Hristiyanlık 15
 hırsız 73
 Hısınkeyf 87
 — abâyisi 64, 74, 87, 98
 — sofı 64, 74, 98
 — kalesi 24
 Hıtave-i Kebîr karyesi 213
 hıttâ-i Irakiyye 155, 162, 163, 176, 220, 293, 294, 298, 299
 hıyar 65, 75, 88, 99
 Hızır Mahmud, Zeynava karyesi Ağası 283
 Hızır Şeyh Abdal, Babire karyesi ileri gelenlerinden 282
 hilâfet 117, 160, 162, 164, 178, 180, 204, 207, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 225, 226, 229, 231, 232, 234, 241, 245, 247, 250, 253, 254, 262, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 285, 296, 303, 304
 — makâmı 331
 Hille livası 11, 25
 Hilmi, Sadrı-a'zam 315
 himayecilik 41
 Hindistan 30, 33, 154, 155, 277

- ticareti 276
Hindiyye kazası 11, 294
— seddesi 299
hisse-i ma‘ârif 222
Hoder nahiyesi 311
Hokne deposu 37
Horasan 17, 23
Horen livası 3, 25
Horoz karyesi 309
Hoy 54, 389, 390
hûh 173, 174, 324
hûn 353, 361
Hûriyân Mâmkerd karyesi 308
Hristofidis Efendi, Kerkük Sulama Kanalı
Hafriyat Memuru 345, 347, 348
hubûbât a‘şârî 357
hudûd-ı hâkâniyye 220
Hudûd-ı İraniyye Havâlîsi Kumandanlığı 312
Hudut Komisyonu 47
Huffâz 67
hukûk-ı emîriyye 356
hukûk-ı hazîne 297
hukûk-ı mütekâbile 320
hukûk-ı umûmiyye 285
Hulâgu 23
Hulkan nahiyesi 9
Humareveyh 17
Humaru nahiyesi 334
Humbara 66
hums 82, 94
hurma 65, 75, 88, 99
Hurmatu 235
Huser nehri 3
Huzistan 19, 20
hüccet 171
Hükûmet-i Arabiyye 407, 409
Hükûmet-i İraniyye 199, 201
Hükûmet-i Osmâniyye 332, 400, 405, 407, 408, 409
hükûmet-i seniyye 326, 359, 362, 363, 392, 397
Hüsameddin Timurtaş, Mardin Artuklu
Hükümdarı 21
Hüseyin, Hemdânîlerden 16
Hüseyin Ağa, Hemavendlü aşiret reislerinden, Kerkük'te jandarma Yüzbaşısı 258, 261
Hüseyin Ağa, Şebek Aşireti reislerinden 199, 200, 207, 208
Hüseyin Aziz Ağa, Hemavend Aşireti reislerinden 193, 194
Hüseyin Bey, Miralay 110, 111
Hüseyin Bey, Musul'da Timur'un naibi 23
Hüseyin Paşa, Musul Valisi 28
Hüseyin Rıza, Adliye Nazırı 217
Hüseyin Sayyâdi, Musullu Mekâvi Mahalleli 283
Hüseyin Tevfik, Ticâret ve Nâfi‘a Nâzırı 217
Hüsrev Han, Sine Hâkimi 29
Hüsrev Paşa, İran Serdar-ı Ekremi 26
Hüsrev Paşa, Karaman Beylerbeyisi 3
Hz. Ömer 15
Irak 17, 18, 20, 25, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 154, 219, 298, 355, 356, 361, 392, 394, 400
— ahâlîsi 361, 363
— cephesi 31
— emirleri 18
— hükûmeti 40, 47, 49, 50
— memurları 49
— Selçuklu Devleti 19, 20
— ve havalisi Kumandanlığı 31
ırgâdiyye 83, 84, 85, 88, 95, 96,
ırgâdiyye-i şehirlüyan 98
ırgadlık 83, 95, 99
ıslâh 178, 222, 235, 299, 371
ıslâh-ı aşâ‘ir 199
ıslâhât 11, 27, 142, 143, 162, 163, 178, 198, 221, 222, 230, 235, 248, 299, 366, 371
Islahiye 11
itrî 61, 64, 72, 74, 87, 89, 99
Iyaz b. Ganem, Kerkük'ü ele geçiren
Müslümanların komutanı 15
i‘âne-i askeriyye 133
i‘âşe 381, 385, 386, 387
i‘âşe mes‘elesı 371

- İ'âşe Müdüriyyet-i Umûmiyyesi 381, 382
İbn Suud 31
İbnürreşid 31
İbrâhim, Musul ahalisinden 108
İbrahim Bey 110, 111
İbrahim bin Halil Rıf'at, Sadr-ı a'zam 240
İbrahim bin İbrahim Derviş 222
İbrahim bin Yahya, Musul Valisi 16
İbrahim Derviş 202, 219
İbrahim Edhem bin Mehmed, Erkân-ı
Harbiye-i Umûmiyye Reisi Vekîli 205
İbrâhim Paşa, Tefûş-i Askerî Komisyonu
a'zâsı, Mîrlivâ 228, 229
İbrahim Yınal 17
ibrişim çârgezî 62, 73, 90, 101
ibtidâiyye mektepleri 53, 219
icmâl defteri 79
idadiye 6
idâre-i Osmâniyye 336, 405
idâre-i örfiyye 173, 319, 321
İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliyye Müdüriyyeti
348, 351, 380
idhâlât resmi 154, 155
İdris-i Bitlisî 3, 24
iftihâr madalyası 263
ihtilâl 400
ihtisâb 63, 75, 91, 102
İldeniz, Atabey 20
İlhanlılar 23
İlice köyü 10
ilticâ 49, 246
iltizâm 71, 79
İlyas Murad, Ba'dere karyesi ileri
gelenlerinden 284
İmadeddin Zengi, Musul Atabeyi 19, 20, 22
İmâdiye 4, 5, 6, 11, 12, 25, 27, 49, 79, 313,
350, 352, 389, 395, 402, 403, 404, 406
— aşâ'iri 402, 403
— me'mûr-ı siyâsîsi 395
— mutasarrıflığı 29
İmadiye-Süleymaniye hattı 40
İmâdiyeliler 54, 390, 391
İmâmzâdegân 81
i'mâr 295, 299, 307
İmtiyaz Mukavelenamesi 50
imzâ akçesi 92
İnce Bayraktarzâde Mehmed Paşa, Musul
Valisi 29
ince bez 90, 101
— iplik 63, 90, 102
İncesu menzili 27
inek 63, 86, 195
İngiliz 38, 122, 393, 394, 396, 397
— askerleri 37, 38, 40, 404
— bayrağı 36, 399, 400
— birlikleri 30, 32, 40
— esirler 35
— gambotları 30
— heyeti 43, 44
— idaresi 37, 38, 39
— işbirlikçileri 55
— işgal kuvvetleri 31, 32
— karargâhı 36, 37
— katları 38
— kaynakları 41, 44
— kıtası 36
— kolordusu 32, 36
— Konsoloshânesi, 117, 118, 291
— kuvvetleri 31, 32, 33, 34, 400
— lirası 51
— mandası 45
— me'mûr-ı siyâsîsi 396
— menfaatleri 41
— me'mûrları 400, 407
— petrol uzmanları 42
— Sömürgeler Bakanlığı 38
— tahakkümü 38
— tayyâresi 402
— tezi 42
— uzmanlar 45
— yönetimi 38
— zâbiti 291
İngilizler 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 41, 42, 44, 45, 54, 389, 390, 391, 392,
393, 395, 397, 398, 399, 401, 402, 403,
404, 405, 406, 407, 408, 409
İngiltere 30, 34, 39, 42, 43, 46, 54, 158, 313,
392, 394, 395
— Hükûmeti 38, 45, 46, 47, 395, 405
— maslahat-güzârı 315, 316

- Sefâreti 121, 122, 150, 159, 170, 312, 314
 — siyasî hakimleri 392, 395, 396
 — Musul konsolosu 118, 119, 145, 146, 148, 150, 151, 290, 291, 314, 315, 316
 İngilterelü 122
 ipçi kârhanesi 8
 ipek böcekçiliği 4, 5
 iplik 60, 70, 91
 — bâzârı 63, 90
 — kuşak 90, 101
 irâde 110, 141, 154, 160, 180, 181, 183, 184, 190, 194, 200, 208, 218, 224, 225, 226, 229, 231, 234, 237, 238, 241, 245, 249, 252, 254, 266, 273, 274, 275, 276, 277, 281, 292, 301, 304, 307, 382, 384
 irâde-i husûsiyye 165
 — seniyye 155, 159, 161, 165, 172, 215, 235, 279, 280, 285, 299, 300, 304, 306, 307, 385
 İran 3, 4, 7, 9, 24, 26, 27, 28, 33, 40, 105, 107, 154, 155, 166, 176, 177, 185, 186, 220, 312, 330, 332, 373, 392
 — aşâ'iri 196, 199, 201
 — Devleti 160, 163
 — hâkimiyeti 24
 — hudûdu 10, 24, 51, 177, 199, 201, 220, 226, 227, 290, 291, 310, 400
 — Hükûmeti 196
 — kuvvetleri 26
 — makamları 40
 — me'mûrîni 312
 — ordusu 29
 — saldırısı 26
 — seferi 26
 — şâhı 106
 İraniyân 106
 İranlılar 28, 105, 164, 201, 330
 İshak, Cemiyet-i Akvam'daki müzakerelerde müşavir 44
 İshak Avni Bey, Yarbey 43
 İshak b. Eyub 16
 iskân 52, 178, 180, 181, 182, 183, 194, 206, 242, 344, 345
 iskân-ı aşâ'ir 243
 İskender 15
 İskenderun petrol ma'deninin işletme mukâvelenâmesi 278
 İslâm 5, 6, 7, 8, 13, 59, 67, 93, 192, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 330, 331, 396, 405, 408
 — hâneleri 60, 272, 273
 — mahallesi 76
 — mücerred 60
 — sıbyanları 5
 İsmâil , Musul ahalisinden 108
 İsmail Ağa bin Reşo Ağa, Doski Aşireti reislerinden 283
 İsmail Ağa bin Salih, Aşâ'ir-i Seb'a ağalarından, Rufye karyeli 287
 İsmail Ağa, Varto Aşireti reislerinden 282
 İsmail Hakkı Efendi, Köysancak Kadısı 353, 363, 365, 379
 İsmail Hakkı, Islahat Memuru, Müşir 173, 175, 176, 179, 180, 182, 183, 189
 İsmail Hakkı, Musul Belediye Mühendisi 271
 İsmail Hakkı, Teftîş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sâni 163
 İsmail Hâme, Geleşin karyesi reisi 287
 İsmail Paşa, Askerî Teftîş Komisyonu İkinci Başkanı 160, 164, 165
 İsmail Safevî 24
 İsmail Şeme, Hamdun Aşireti Reisi 282
 İsmail Üzeyrî Aşireti 138
 İsmet Paşa 41
 İspanya temsilcileri 45
 ispenç 83, 95
 İstanbul 29, 30, 35, 36, 37, 41, 113, 321
 istid'ânâme 276, 279
 istikrâz 299
 İsveç temsilcileri 45
 İsveçre 47
 işgâl 392, 393
 — kuvvetleri 38
 İşkodra 232, 233, 239
 İtalyan delegeleri 43
 ithalat vergisi 154
 İtilâf kuvvetleri 39
 İttihat ve Terakki Hükûmeti 33
 — Komitesi 33

- İzmir 41
İzzeddin Mesud, Musul Atabeyi 21
İzzetullah Han, İran Hakimi 330, 331, 332
- Jajile dağları 10
Jakrez, Avrupalı mühendis 278
jandarma 323, 353, 354, 355, 363, 365, 366, 367, 368, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378
— Hey'et-i İdâriyyesi 375, 376, 377
— teşkilâtı 353, 354, 364, 372, 377, 378
Japonya 392, 394
jurnal 35
- Kabayıl livası 25
kabâ'il 220, 223
kabîle 220
Kadastro usûlü 362
Kâdî 67, 70, 77, 91, 102, 361, 362
kadîmî uluslar 62, 86, 103
Kadıhane 34
Kadim Süryânîler 53, 156, 169
Kâfir Zaman karyesi 63, 86, 103
Kâfirveş Aşireti 138
Kâfiye karyesi 309
kaftan 73
— bezi 63, 90, 101
kahvehane 10
Kaim bi-Emrillah, Abbasî Halifesi 17
Kâ'im-i makâmlar 359, 360
kâime 112, 114
Kâkül Ağa, Kürdî Aşireti Reisi 283
Kal'a 8, 70
Kal'a-i Sebûke 136
kal'î 74
kalay 64, 87, 99
Kale, Kerkük'ün bir kısmı 8
kalem 65, 74, 87, 99
Kâmil, Sadr-ı azam 161, 163, 168, 184
kan dâ'vâsı 335, 337
kantâr rûsûmu 124, 125
Kânûn-ı Esâsî 318, 319, 321
Kânûn-ı Osmânî 61, 63, 75, 81, 86, 91
Kanunî Sultan Süleyman 3, 24, 76
kânûnnâme-i küllî 63
Kapan 72, 89
kapandârî 61, 65, 88, 89, 99, 100
Kara Han 3
Kara Mehmed, Karakoyunlu 23
Kara Yusuf Bey, Karakoyunlu 23
Kara Yülük Osman, Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu 24
Karabeli 22
Karadağ 11, 134
Karadağ livası 25
Karagol teşkilâtı 369
karagolhâne 4, 8, 353, 354, 364, 369, 370
Karagöz karyesi 126
Karakoyunlu 23, 51
karanfil 65, 74, 87, 99
Karapapak Aşireti 310
— ağavâtı 310, 311
kârbâncılar 177
Kârbânsaray 66
karpuz 60, 61, 65, 70, 72, 75, 88, 89, 99, 100
Kârûn nehri 277
Karşıyaka, Kerkük'ün bir kısmı 8
karyeler 88
kasabhane 124
Kasım Han, Şah Abbas'ın komutanlarından 26
Kasım Paşa 107
Kasımpaşa 43
Kasine karyesi 126
Kasr-ı Şirin Antlaşması 27
— livası 25
kassâb 61, 72, 89, 101
Kassâbhâne rûsûmu 127, 129, 131, 132
kassârî 63, 73, 101
Kâşî akmişe 64, 74, 86, 98
katır 60, 70, 100
kâtib 119
katl-i nüfûs 177
Katolik 4, 5, 6, 7, 12, 13, 112, 146, 153
— Ermeni 14
— patriği 113
— Süryanîler 53
Katolikler 157, 169, 170, 171, 172
kavaklar 125

- Kâviz, Setebeser Reisi 257
 kavun 60, 61, 65, 70, 72, 75, 88, 89, 99, 100
 Kavurd 17
 Kayanet, İngiltere Elçisi 122
 kayıkçıyan 124
 Kayıkçıyân rûsûmu 125
 Kayış Mehmed Paşa 27
 Kâzım Karabekir, I. Kuvve-i Seferiyye Kumandanı, Yarbay 31
 kebâbcıyân 130
 Keban madeni 110
 kebkeb 87, 99
 Kehne nahiyesi 9
 Keldânî 5, 6, 8, 9, 13, 14, 53, 112
 — cemâ‘ati 270, 272, 273
 — Katolik milleti 112, 113
 — Katolik patriği 113, 114
 — Katolik Patrikhânesi 168
 — kilise cemâ‘ati 272, 273
 — kilise evkâfı 269, 272, 273
 — kilisesi 269, 272
 — manastırı 112
 — okulu 4
 — Patriği Nâ‘ib-i Umûmîsi 269,
 — Patrikhânesi 167, 272, 273
 — sıbyanları 5
 Keldânîce 15
 kelek 65, 75, 88, 99, 100, 124, 291
 — ceme rûsûmu 130
 — rûsûmu 125
 kelle 63, 86, 89, 98
 Kelûkevânî Aşireti 139
 Kelül Mâmkerd karyesi 309
 Kengırı 397
 kepenek 65
 Kerdmâmke 313
 Kerhsuluh, Kerkük’ün Asurlulardaki adı 15
 Kerkük 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 24, 26, 28, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 53, 160, 162, 172, 181, 187, 188, 193, 194, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 248, 258, 265, 266, 313, 345, 385, 386, 396, 399
 — halkı 28
 — hapishânesi 187
 — Hey’et-i Sulhiyyesi 255, 257. 259
 — ırvâ (sulama) kanalı 52, 345, 346, 347, 348, 349
 — Jandarma Taburu 259
 — kalesi 24
 — Kumandanlığı 188
 — livâsı 7, 8, 9, 13, 177, 230, 234, 237, 238, 261, 265, 386
 — Mâl Sandığı 346, 347
 — me’mûrları 260
 — mutasarrıfı 231, 265, 266
 — Mutasarrıflığı 260, 261, 265, 267, 386
 — Sanâyi Mektebi 52, 384
 — Sancağı Meclis-i İdâresi 247, 249
 — sancağı me’mûrîn-i mülkiyyesi 266, 268
 Keşan livası 25
 Keşâne karyesi 309
 keşif ve i‘âne defterleri 272
 Keşkân karyesi 309
 ketân 64, 74, 87, 98
 Kethudâ 67
 Kevzere Aşireti 138
 Kıbtıyân mîrîsi 127
 Kıfçak derbendi 22
 Kıfrı 37
 kıl 66, 75, 88, 100
 kılâ‘-ı hâkânî 272, 273
 kılıç 91, 102
 Kılıçarslan I 19
 Kırk Sekizinci Alay 238
 Kırk Yedinci Alay, Musul’da 239, 246, 248
 kısrak 195
 kışla 4, 228, 230, 233, 234, 240
 kışlak 84, 93, 97
 kışlakçı 85, 97
 kıt‘a-i Irakiyye 222
 kıta‘ât-ı Osmâniyye 399
 kıtlık 27, 52
 kıyye 194, 270, 370
 Kızfahra karyesi 127
 Kızıl Câmî, Musul’da 28
 Kızılbaş 104, 105
 — beğleri 105

- Kızılca livası 25
 — nahiyesi 137
 Kızlarbâd livası 25
 kile 98
 Kilibî karyesi 308
 Kilinisyân karyesi 308
 kilise 4, 5, 6, 8, 10, 53, 269, 270, 272
 — inşâsı 272, 273
 Kirişhâne rüsûmu 126
 Kirmanşah 24
 Koca Ağa, Herki Aşireti Reisi 286
 Koca Ali, Sarılı Taifesi Reisi 207
 Koçhisar 3, 24
 koha 255, 360
 Koha Dâvud, Ali Beyânlu Muhtarı 256
 Koha Osman, Fakih Mirza Muhtarı 257
 komitacılar 395
 konsolos 367
 konsoloshâne 290, 291
 Kont Teleki, Soruşturma Komisyonu Başkanı, Macar 45
 Konya 180, 182, 183, 187, 188, 232, 233, 239
 Kop, I. İngiliz Ordusu Komutanı, General 36
 koyun 61, 62, 72, 85, 86, 89, 97, 101, 103, 173, 195, 317, 371, 403
 — vergisi 173
 koyunculuk 93
 koz 65, 75, 88, 99
 köhne bakır 62, 73
 Kömeni karyesi 308
 kömür 4, 6, 52
 Köprü ciheti 26
 — nehri 189
 köprüler inşa masrafları 384
 Köy 105
 — havâlîsi 106
 köy ihtiyar heyetleri 339
 — muhtârları 354, 370
 köylü 323
 Köysancak 7, 8, 9, 11, 12, 105, 106, 228, 229, 232, 234, 239, 357, 396
 Köysere 10
 Kral Faysal 38
 Kubad Bey, İmâdiye Hâkimi 27
 Kûbân 277
 Kubenderi karyesi 309
 Kudbeddin Mevdud, Musul Atabeyi 22
 Kudûs 18
 — Haçlı kralı 19, 21
 kumaş 60, 70, 87, 98
 — destgâhı 8
 kuraklık 27, 52, 250
 Kureş b. Bedran b. Mukallid b. Müseyyeb el Ukaylî, Arap Emiri 17
 kurıdan bakır 101
 Kurna 30, 31
 kurs bakır 62, 73, 90
 kurşun 4
 Kurûblar Cemâ'ati 236
 Kurye, Kerkük'ün bir kısmı 8
 Kutbeddin Mevdud, Musul Atabeyi Zengi'nin oğlu 21
 Kutu'l-Ammare 32, 33
 Kuvve-i Seyyâre Kumandanlığı 246
 Kuyûd-ı Hâkâniyye Kalemi 244
 kuzât 103, 361
 Kuzey Suriye 21
 Küçük Bârî karyesi 199, 201
 Küçük Monla, Erbil ahalisinden 396
 küncüd 65, 88, 100
 Kürboğa, Musul Emiri 18
 Kürdî İsmail Paşa, İmâdiye Mutasarrıfı 29
 Kürdistan 38, 120, 361, 373
 — mutasarrıfı 106
 — paşaları 106
 Kürt 8, 11, 53, 54, 390, 393, 394, 402, 403
 — aşiretleri 16
 — boyları 3
 — emirleri 24
 — Hâkimliği 37
 — lisânı 9, 208, 211, 216
 — mebusları 42
 — milletvekilleri 41
 — yönetimi 38
 Kürtler 9, 16, 38, 41, 42, 54, 120, 337, 389, 390, 392, 399, 403
 kütüphane 6
 Kütvaysi 277

- lâden 64, 74, 87, 99
 Lahey Adalet Dîvânı 45
 Lahican 9, 311
 Laleli 308
 Lankâşir Alayı 290, 291
 Layerd, İngiltere tebeasından 121
 lâyiha 145, 147, 148, 228, 230, 267, 279, 298,
 299, 347, 348, 353, 362, 364, 366, 369,
 377, 379, 383
 Leachman, Albay 38
 Leylan 24
 Limni adası 34
 lira 318, 319, 320, 346, 347
 Listman, İngiliz Yarbay 35
 liyâkât madalyası 263
 Lloyd George 39
 Londra 39, 40, 44, 394
 — kabinetosu 149
 Lord Curzon, İngiltere Dışişleri Bakanı 38,
 39, 40, 41
 Lord Palmur, Lozan'da İngiliz delegesi 44
 Lozan 40, 44
 — Antlaşması 43, 45, 47, 48, 50
 — Konferansı 40, 43
 lûbiye 75, 88, 100
- ma'ârif 219, 220, 221, 222
 — hissesi 216, 219
 Ma'ârif Nezâreti 208, 216, 219, 221, 222
 Maberzab menzili 27
 Ma' beyn bî-Reşk karyesi 308
 ma'den 110, 111
 ma'denî para 380
 Ma'kili Peşmerân Kal'adeyr karyesi 309
 Ma'mûre 331, 356, 396
 Ma'mûre-i Hamîd kazası 288
 Ma'mûretü'l-azîz 253, 386
 Mâbeyn-i Hümâyûn 160, 161
 — Başkitâbeti 219
 madenî eşyalar 60
 — para 379
 mağaza 4, 6, 8
 mahallî idâreler 404, 406
 mahkeme 354, 360
 mahkeme-i şer'îyye 171
 Mahmud, Caf Aşireti Reisi 233, 234, 257,
 259, 262
 Mahmud, Irak Selçuklu Sultanı 20, 21
 Mahmud, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî 163
 Mahmud, Mîralay, Musul'da 108
 Mahmud, müderris, Musul'da 108
 Mahmud, Sencer'in damadı 19
 Mahmud, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi
 Reisi 163
 Mahmud Ağa 177
 Mahmud Celâleddin, Ticâret ve Nâfi'a Nâzırı
 241, 253
 Mahmud Çine 187
 Mahmud Paşa, Abdülcelilzâdelerden, Musul
 Valisi 29
 Mahmud veled-i Hamuza, tacir, Musul'da 109
 mahzar 107
 makineli tüfenk 395
 mâl me'mûrları 353, 358, 359, 364
 — müdürleri 359, 363
 mâl-ı mîrî 92, 103, 120
 Malik Salih İsmail, Bedreddin Lu'lu'nun oğlu
 23
 mâliye müfettişleri 346
 Mâliye Nâzırı 114, 115
 — Nezâreti 120, 141, 142, 143, 234,
 304, 305, 346, 348, 349, 381, 382, 386
 Mâmdavud karyesi 308
 Mâmelyân karyesi 308
 Mâmhalîfe karyesi 309
 Mâmişbene Aşireti 139
 manastır 4, 6
 mandacılık 41
 mankur 61, 63, 72, 73, 89, 90, 91, 100, 101,
 102
 mansûre usûlü 110
 Mar Ahûdîmi 145, 152
 Mar Behnâm Manastırı 144, 147
 Mar Hermez Manastırı 112, 113
 Mâr İhtâm Manastırı 153
 Mar Karyakos [Mar Karbakos], Keldânî
 kilisesi 269, 271, 272
 Mar Toma Kilisesi 144, 145, 152, 170

- Mardin 21, 24, 30, 64, 87, 174, 179, 180, 181, 182, 290, 291
 — aşiretleri 115, 116
 — muhayyeri 64, 74, 87, 99
 — Mutasarrıflığı 407, 408, 409
 — sofi 74, 98
- Marshall, İngiliz Irak Ordusu Başkomutanı, General 34, 35, 36
- Martini tüfenkleri 184, 185, 228, 230, 234, 237, 240, 255, 267
- Marunî 13
- masârif-i ihrâciyye 278
 — inşâ'ıyye 383, 384
- matbaa 4
- Maverâünnehr 23
- Mavi Arslan adası 125
- mavzer 395
- mazbata 117, 161, 162, 165, 170, 183, 184, 202, 206, 207, 210, 212, 214, 215, 216, 218, 221, 224, 225, 230, 231, 233, 234, 240, 241, 242, 244, 254, 271, 273, 275, 303, 305
- me'âbir 383
- Mecîdî 302, 303, 304, 305
 — nişânı 207, 208
- Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye 115, 116
- Meclis-i Hâss-ı Vükelâ 149, 230
- meclis-i idâre 275, 354, 360, 361
- Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ 151, 157, 159, 165, 166, 172, 183, 184, 202, 203, 207, 217, 218, 226, 227, 230, 233, 241, 254, 267
- Meclis-i Mebusan 37
- Meclis-i Millî 319, 321
- Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye 124, 125
- Meclis-i Vâlâ 115, 116, 120, 123
- Meclis-i Vükelâ mazbatası 156, 158, 164, 193
- medeniyyet 220
- Medine Devleti 15
- medrese 4, 6, 8, 9, 10, 66, 68, 211, 362
- medresetü'l-kuzât 361
- mehâkim-i nizâmiyye 185
 — adliyye 320, 321
- Mehmed, Serdeşt ahalisinden 331
- Mehmed Ali, Hacı Beyhan'da 256
- Mehmed Ali, Kerküklü 233, 239
- Mehmed Ârif, Musul Valisi, Müşir 262, 263
- Mehmed bin Abdülkerim oğulları 324
- Mehmed Celâleddin, Şûrâ-yı Devlet a'zâsı 142
- Mehmed Cemâleddin, Meclis-i Vükelâ a'zâsı 203
- Mehmed Cemâleddin Efendi, Şeyhü'l-islam 240, 253
- Mehmed el-Decgî, Musullu 322, 323
- Mehmed Emîn, Musul ahalisinden 108
- Mehmed Esad, Musul ahalisinden 108
- Mehmed Esad bin Halil, Musul Vali Vekili 329
- Mehmed Fâzıl Paşa, Mîrlivâ 196, 199, 201
- Mehmed Haydar, Hufrevend Reisi 257
- Mehmed Hilmi Efendi, Kolağası 192
- Mehmed Kâdîzâde, Musul ahalisinden 108
- Mehmed Kâmil, Sadr-ı a'zam 182, 186, 193
- Mehmed Memdûh, Dâhiliye Nâzırı 230, 241, 253, 264, 268, 291, 298,
- Mehmed Nûri, Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâiresi Reisi 303, 305
- Mehmed Paşa, Musul Valisi 29
- Mehmed Rauf Efendi, Kerküklü 233, 239
- Mehmed Reşâd 384, 385
- Mehmed Reşid, Erzurum Valisi 401
- Mehmed Rıza, Serasker 216, 240, 253
- Mehmed Sa'id, Hâriciye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Re'is Vekîli 183, 217, 240, 272
- Mehmed Sâlih, Pervari Mâl Müdürü 391
- Mehmed Sâlih, Pohtehâne Müdürü 256
- Mehmed Sıdkı, Musul Jandarma Alay Kumandanı, Kâim-i makam 353, 377
- Mehmed Süleyman, Nifre karyeli 282
- Mehmed Şakir bin Mehmed 202
- Mehmed Şerif, müteveli, Musul'da 109
- Mehmed Tahir Münif, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
- Mehmed Tal'at, Sadr-ı a'zam ve Dâhiliye Nazırı 383, 384, 385
- Mehmed Tayyib, Musul ahalisinden 108
- Mehmed Tevfik, Sadâret Müsteşarı 217, 241, 253
- Mehmed Zühdi, Mâliye Nâzırı 183

- mekâtib 178, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217
 — inşâsı 210, 212, 215
 mekteb-i ibtidâ'îyye 220, 221, 222
 — rüşdiye 4, 8, 10, 220
 — sıbyan 8, 9
 Meleke Hacı karyesi 308
 melik 18
 Melikşah 18, 20
 Melikşah b. Mahmud, Irak Selçuklu Sultanı 20
 mellâh 61
 Memâlik-i İraniyye 330
 — Mahrûsa-i Şâhâne 219, 221, 280
 — Osmâniyye 362, 381
 Memdûh, Dâhiliye Nâzırı 252
 Memdûh Bey, Musul Vâlisi 286, 379, 382, 387
 Memlûklar 23
 me'mûrîn-i askeriyye 380
 — mâliyye 293, 295, 297, 298, 299, 300, 380
 — mülkiyye 235, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 380
 — Osmâniyye 330
 menâbi'-i İrâniyye 276
 — Osmâniyye 277
 menâfi-i hazîne 279, 280
 Mendmî Aşireti 138
 Menemenlizâde Ömer Kâmil, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Dâiresi Üçüncü Şubesi Müdürü, Miralay 205
 Menkûr Aşireti 139, 196, 199, 201
 menzil beygirleri 104
 Merbuvan 9
 mercimek 65, 75, 88, 100
 Merge 10, 11, 226
 — Bişteri 228, 230, 234, 240
 — kazası 134, 199, 201, 228, 230, 232, 234, 239
 — mukâtaatı 227
 mermer 8
 Mervan II, Emevî halifesi 16
 Mervanî Devleti 18
 mescid 4, 5, 6, 8, 9, 10, 66, 68, 208, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217
 meskûkât-ı ma'deniyye 381
 Mesnedîgûl Müdürlüğü 177
 Mesud, Sultan Mahmud'un kardeşi 19, 21
 meşâyih 393, 394
 Meşihat 192, 361
 Meşrûtiyyet 313, 314, 318, 319, 321, 359, 360
 metre 270
 metrisler 28
 Mevâlî harâbesi 242, 243, 244
 Mevdud, Musul Hâkimi 19, 20
 mevîz 65, 75, 88, 99
 Mevlüd, Serdeşt tüccarlarından 331
 meydân-ı gılâl rüsûmu 140
 meyhâne 91
 meyve 93
 Meyyafarikin 18
 mezâd pusulası 124
 Mezâhib Nezâreti 168, 171
 mezheb-i ehl-i Sünnet 215
 mezheb-i Hanefî 220
 Mezopotamya 15
 Mezrenk Aşireti 138
 Mezuri nahiyesi 5, 6
 Mîr Bâlyân karyesi 309
 Mîr Kâvederî karyesi 309
 mîr-i mîrân 93
 mîrî 61, 72, 89, 92, 100, 103, 125
 — hamâmı îcârı 127
 mîrlivâ 67, 68, 70, 77
 Mîrzâ Ali, Gebirto Karyesi Reisi 284
 mîh 65, 74, 87, 99
 Mısır 16, 17, 31
 — abâyisi 64, 74, 87, 98
 Midhat, Van Valisi 405, 406
 Midilli gemisi 30
 Mikâil, Hazîne-i Hâssa Nâzırı 196
 Millî Mücadele 38
 Milli Aşireti 54, 114, 115, 116, 397, 398
 milliyet 335, 337
 Mirkan nahiyesi 9
 mirliva hasları 69, 76, 77, 93

- Mirza Ağa bin Muhammed Ağa, Şerefhan Aşireti Reisi 286
- Misak-ı Millî 41
- mitralyöz 332, 333, 400
- Miyadin 34
- Mizivri kazası 132
- Moğol istilası 23
- Moğollar 22
- Molla İbrahim Sıddık, Seldos nahiyesi ileri gelenlerinden 310
- Mondros Limanı 34
- Mütarekesi 34, 38
- Monsenyorini, Katolik Süryânî Patriği 146
- Moralı Topal Osman Paşa 28
- Morgan, Fransa Ma'ârif Nezâreti Murahhası, Mühendis 276
- Mûkâde karyesi 309
- Mûmhâne rûsûmu 129
- Mûsâ Kâzım Efendi, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzır Vekili 364
- Mûsevî ahâlî 310
- Mu'allimhâne 66
- muavin şirketler 50
- mufassal defter 76, 79, 93
- muhalleb 88
- yemiş 65, 99
- Muhammed, Herki ağavatından 286
- Muhammed, Irak Selçukluları Sultanı 20
- Muhammed, Musul ahalisinden 108
- Muhammed, Sultan Mesud'un kardeşi 20
- Muhammed Abdullah, Hurki karyeli 283
- Muhammed Ahmed Ağa, Mizivri Aşireti Reisi 286
- Muhammed Ali bin Hızır Kassab, Musullu 284
- Muhammed bin Bilal, Kürt reislerinden 16
- Muhammed bin Süleyman, Abbasî Halifesi Muktefi'nin kardeşi 17
- Muhammed bin Şeyh Ahmed, Musullu 284
- Muhammed Hacı Hamza, Artuş Aşireti Reisi 282
- Muhammed Kani, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
- Muhammed Saffân, Ebu Seyf karyesi ileri gelenlerinden 284
- Muhammed Şeyh Ahmed, Şeyyalü'l-mühimzâde 287
- Muhammed Tahir, Melhdan Kabilesi reislerinden 286
- Muhammed Tapar 18, 19
- Muhammed Verdik Ağa, Çire karyesi Reisi 283
- Muhammed Yakub Ağa, Şerefhan ağavatından 286
- Muhammed Yunus bin Ali Gazal, Zeynava karyesi Reisi 283
- Muharrem, ases tâ'ifesinden 104
- muhasebe icmal defteri 59
- icmali 76
- Muhâsebe Müdîriyyet-i Umûmiyyesi 349
- Muhâsebe-i livâ-i Musul 66, 70
- muhtarlar 353, 361
- muhtarlık 360
- intihâbâtı 361
- muhtesib 65, 70, 88, 99
- mukâta'a 53, 109, 110, 111, 292, 294, 295, 297
- mukâvelenâme 278
- Muktefi, Abbasî Halifesi 16, 17, 20
- Murad III 25, 93
- Murad IV 27
- Murad Kano, Yezîdî milletinden 282
- Musevî 5, 6, 8, 11, 53
- okulu 4
- sıbyanları 5, 6
- Mustafa, ağnâm tüccârı, Musul'da , 317, 318, 321
- Mustafa, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı 183
- Mustafa, Musul ahalisinden 108
- Mustafa Efendi, Süleymâniye nakîbi 233, 239, 257, 259, 262
- Mustafa Eyyüb, Musullu 282
- Mustafa Halid, Hurki karyeli 283
- Mustafa Kemal Paşa 38, 39, 40
- Mustafa Nâdir, Diyarbekir Vali Vekili 398
- Mustafa Nuri Paşa 25
- Mustafa Vehbi, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
- Mustafa veled-i Salih, sipah, Musul'da 109
- Mustafa Zeki, Tophâne-i Âmire Müşîri 217, 241, 253

Mustafa Zühdi Paşa, Ticâret ve Nâfia Nâzırı
183

Musto Abbo, Mâmizdin reislerinden 287

Musto bin Mustafa, Artuş Aşireti'nden 282

Musul 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34,
36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 52, 53, 54,
55, 59, 66, 69, 75, 76, 93, 100, 104, 112,
113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123,
124, 140, 141, 148, 150, 151, 152, 154,
156, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 169,
170, 171, 172, 174, 176, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 187, 188, 191, 198, 199,
201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210,
214, 215, 219, 220, 228, 231, 232, 233,
234, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250,
251, 252, 254, 267, 269, 270, 271, 272,
274, 275, 276, 277, 278, 290, 291, 292,
296, 299, 304, 313, 318, 319, 320, 321,
322, 344, 350, 351, 352, 353, 369, 374,
378, 379, 381, 389, 394, 402, 403, 404,
406, 407
— ahâlîsi 29, 42, 107, 190, 405, 406
— aşâ'iri 180, 405, 406
— Atabeyliği 23
— beylerbeyisi 25
— cîsr-i kebîri 304, 305
— defterdârı 123
— Duyûn-ı Umûmiyye Anbarı 324, 325
— Duyûn-ı Umûmiyye Müdüriyyeti 324
— Emlâk-i Hümâyûn Komisyonu 195,
196
— Ermeni cemaati 69
— evkâfı 80
— evkafının icmalî 77
— Eyâleti 3, 25, 30, 112, 113, 114, 120,
124
— Eyâleti'nin rusûmî vâridâtı 124
— hâkim-i siyâsisi 405
— Hâkimliği 19
— halkı 16, 29, 77, 353, 392, 396
— Hapishânesi 335, 338
— hattı 39
— ileri gelenleri 107
— kadısı 104

— kalesi 24, 27
— kanunnamesi 59, 69, 93
— kapısı 4
— Kolordusu 333
— kömür madenleri 301
— köprüsü 35
— köyleri 65, 75, 88, 100
— köyleri ahalisi 122, 123
— livâsı 3, 8, 13, 25, 60, 65, 69, 70, 76,
77, 79, 93, 141, 143
— livâsı mufassal defteri 69
— maarif hissesi 208
— mekteb-i rüşdiyyeleri 220, 222
— meselesi 40, 41, 42, 43, 44
— mirliva hassı 69
— mutasarrıfı 125
— Mutasarrıflığı 107, 123, 142, 145,
148, 149, 151, 228
— müftüsü 28
— Nüfûs Müdüriyyeti 339
— petrol madenleri 42, 276, 280
— Rûsûmât Nezâreti 154
— sâdâtı 77
— sanayi mektebi 275
— sancağı 3, 8, 13, 25, 79, 141, 143
— surları 28
— uleması 40
— vâlîsi 200, 274, 346
— Vali ve hâvâlîsi Kumandanlığı 312,
313
— Valiliği 29, 112, 118, 169, 185, 186,
190, 219, 231, 232, 249, 275, 310, 322,
325, 330, 331, 344, 350, 353
— vilâyeti 3, 7, 9, 11, 14, 16, 24, 25, 37,
117, 155, 156, 158, 162, 163, 165, 166,
167, 171, 176, 177, 179, 188, 190, 191,
192, 194, 195, 197, 199, 200, 201, 203,
208, 211, 215, 217, 220, 221, 223, 227,
229, 230, 232, 233, 235, 237, 238, 239,
240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
251, 252, 253, 254, 263, 264, 265, 267,
268, 274, 280, 281, 285, 288, 292, 293,
295, 297, 305, 307, 312, 313, 314, 316,
317, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330,
331, 332, 333, 334, 336, 338, 339, 340,

- 341, 342, 343, 344, 345, 346, 349, 350,
352, 362, 364, 377, 380, 381, 382, 383,
384, 385, 388, 400, 408
— Vilâyeti İdâre Meclisi 212, 214, 234,
242, 250, 271
— yerlileri 118, 119
— Kerkük bölgesi 3, 15, 51, 53, 55
- Musullu boyu 24
- Musullular 16, 173, 174
- Mutemed, halife 16
- Muzafereddin Gökbörü, Erbil Atabeyi 22
- Muzakâ karyesi 248
- Muzar bölgesi 17
- Muztazhir, Halife 18
- mübâya‘ât 381, 382
- Mücahideddin Kaymaz, Erbil Valisi 22
- mücerred 67, 69, 71, 76, 78, 83, 84, 85, 93,
95, 96, 97
- müderriş 67, 211, 213
- Müeyyedü'l-mülk, Muhammed Tapar'ın
veziri 18
- müftî 117, 209, 215
- mühürbân 25
- mülkiyet 365
- mültezim 353, 356
- Münif, Ma‘ârif Nâzırı 183
- Münir, Cemiyet-i Akvam'daki müzakerelerde
müşavir 44
- Münir Bey, Mülkiye Müfettişi 345, 348, 349
- Münir Mehmed, Dâhiliye Nâzırı 182
- Müntefik 292, 294, 297
- mürûriyye resmi 324
- mürûriyye-i cîsr rûsûmu 127
- müsakkafât vergisi 279
- Müslim 6, 10, 13, 14, 70, 77, 288, 310, 311,
394
— nüfûs 307
- Müslüman 4, 11, 15, 18, 53, 76, 78, 83, 93,
94, 95, 116, 306, 310, 331, 397, 400
— nüfûs 76, 306
- Müstahfizân-ı Kılâ‘ 67
- müstakil müdde‘î-i umûmî 361
- Müstakil Süvari Livası 32, 33
- müstemlekât 359
- Müsterşid, Abbasî Halifesi 20
- mütegalib ağalar 356
- mütegalibe-i ahâlî 362
- mütesellim 110, 111
- mütevellî 67
- müzâyede-i aleniyye 125
- müze 122
- mü‘ezzin 67
- Nâ‘ib 118
- na‘l 62, 65, 74, 87, 99
- na‘lbendân rûsûmu 130
- na‘lçacıyân rûsûmu 126
- Na‘mo Reşo, Yezîdî 284
- Nadir Şah 28
- Nâfi‘a müfettişleri 346
— Nezâreti 346, 347, 348, 349
- Nafiz Paşa 8
- nahiye müdürleri 359
- nakdî tahsîlât 382
- Nakî Kâdir, Hemavend Aşireti reislerinden
166, 167
- Nakkârân rûsûmu 126
- Nâmık, Yâver-i Ekrem ve Nâfia Komisyonu
Reisi 163
- nardenk 65, 75, 88, 99
- narh 75, 91, 102
- narhçelik 75, 91, 102
- Nasır li-Dinillah, Halife 23
- Nâsıreddin Mahmud, Musul Atabeyi 22, 23
- Nasırıyye 32
- Nasluca 400
- Nastûrîler 54, 306, 307, 389, 390, 393
- Navdest nahiyesi 9
- Nâzım Efendi, Musul Mutasarrıfı 145, 152
- Nâzım Paşa, Hıttâ-i Irakiyye Kumandanı 317,
318, 319, 320, 321
- Nazin nahiyesi 9
- Nebî Şîr Aleyhi's-Selâm Câmîi 210
- Nebiyunus 37
- Necfîşref 11
- Necib, Van Vali Vekili 404
- Necmî karyesi 308
- Necrî bin Selim Ağa, Balata karyesi Reisi 283
- nemek 65, 75, 88, 99

- Nemlizâde Tahsin Paşa 278, 279, 280
 Nergis Han, Şah Tahmasb'ın veziri 28
 Nevâde Harâbe karyesi 308
 Nîl 61, 64, 74, 86, 89, 98, 100
 nîm çift 82, 83, 84, 93, 94, 95
 nikâh 83, 361
 Nimetli 36
 Ninos 15
 Ninova 15
 nişâdır 64, 74, 87, 99
 Nizamülmülk 18
 nohud 65, 75, 88, 100
 Nureddin Arslanşah, Musul Atabeyi 22
 Nureddin Bey, Albay, Irak ve havalisi
   Kumandanı 31
 Nuri Said Paşa, Irak temsilcisi 51
 Nusaybin 21, 36, 37, 80, 174
 Nusret Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri 43
 nüfûs 76, 178, 255, 260, 294, 297, 327, 328,
   329, 330, 339, 340, 341, 342, 343, 358,
   361, 373, 403
   — kânûn-ı cedîdi 340, 341, 342, 343
   — kanunu 339, 341
   — me'mûrlukları 361
   — Müdîriyeti, Musul 327, 329, 341
 nüfûs-ı umûmiyye 340
 nüfus sayımı 54
 nügi 63, 73, 91, 102
- odun 65, 88, 100
 — keleş 75
 Ohannes, Hazîne-i Hâssa Nâzırı 279
 ok 91, 102
 Olbal el-Türkman 21
 On Beşinci Kolordu Kumandanlığı 399, 401
 On İkinci Kolordu Kumandanlığı 334, 344,
   345
   — Ahz-ı Asker Hey'eti Riyâseti 388
 orak 355
 Oramar 393
   — Aşireti rü'esâsı 393
 Ordu-yı Hümâyûn 198, 293, 373
 orman 124
   — rûsûmu 125, 127
- Orman ve Ma'âdin Nezâret-i Celîlesi 278
 Ortadoğu 14, 51
 Osman, Herki ağavatından 286
 Osman, Musul Vâlisi 207
 Osman Ali, Gülanber Kâim-i makâmı 257,
   259
 Osman Bafki Ağa, Varto Aşireti reislerinden
   282
 Osman Cündi, Ba'dereli, Yezîdî 282
 Osman Nuri, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
 Osman Paşa 10
 Osman Paşa, Câf aşireti ileri gelenlerinden,
   Gülanber Kazası Kâim-i makâmı 233, 234,
   239, 262
 Osman Paşa, Musul Jandarma Kumandanı
   228, 230
 Osmânî akçe 63, 64, 86, 87, 91, 98, 102
 Osmanlı 11, 25, 33, 105, 166, 390, 392, 405
   — altunu 278
   — askerî kuvveti 30, 32, 37, 226, 399
   — bayrakları 36
   — birlikleri 32
   — Devleti 3, 4, 10, 24, 25, 28, 30, 37,
   41, 51, 52, 53, 54, 55, 121, 390, 402
   — Devleti tebeası 118
   — hâkimiyeti 25, 27, 54
   — hududu 392
   — Hükûmeti 43, 55, 330, 399, 404, 407
   — idaresi 24, 54, 330, 399
   — kuvvetleri 30
   — lirası 278
   — mevzileri 30
   — petrolleri 277
   — toplumu 11
   — toprakları 3, 28, 121
 Osmanlı yönetimi 43, 55, 404
 Osmanlılık haysiyyeti 319, 320
 otlakiyye 358
 otomobil 400
 Otoşi Aşireti 120
 Otuz Altıncı Süvârî Alayı 239
 oymak beyleri 29
- öküz 88, 195

- Ömer Musto Ağa, Zimar Emlâk-ı Hümayun
Şubesi muzari'lerinden 286
- Ömer Vehbi Paşa, Kuvve -i Islâhiyye
Kumandanı, Ferik 204, 205, 207, 208,
210, 212, 214, 215, 217
- öşr 65, 82, 90, 94, 99, 133, 356, 357, 386
- öşr-i asesiye 73
- Öşrî vâridâtı 140
- Özdemir Bey 39, 40
— Müfrezesi 40
- Padişah hasları 69, 76
— emlâkı 191
- pâkâne 356
- Pâlânîler Cemâ'ati 236
- Pamrini karyesi 402, 403
- pamuk 77, 93
- papaz 322, 323
- para 62, 103, 140, 173, 219, 271, 305, 332,
333, 339, 354, 379, 396
- Paris kabinetosu 149
- patent 118
- patrikhâne 4, 269
- payitaht 37
- pekmez 74
- penbe 61, 65, 72, 88, 89, 100
— öşrü 82, 94
- Pençirin nahiyesi 137
- penîr 60, 61, 70, 72, 74, 88, 89, 99, 100
- Percy Cox, Irak'taki İngiltere Yüksek
Komiseri 38, 43
- Persliler 15
- petek 85, 97
- petrol 3, 6, 8, 9, 42, 52
— gazı 191
— ihracı 50
— kaynakları 42, 276, 278
— mes'elesi 277
— ve nefî ma'denleri 276, 277, 278, 280
- pey 124, 353, 356, 357
- Peyman, Musul İngiliz Valisi 404, 405
- pirinç 75
- Piryâdi nahiyesi 135
- plebisit 41, 45
- polis 70
- Posta Telgraf ve Telefon Nezareti 350, 351,
352
- Protestan 4, 12, 13, 14
- pulad 64, 74, 87, 99
- pulluk 355
- pusula-i mezâd 124
- ra'yyet 81, 91, 95, 97, 102, 366
- Rakka 21, 24, 34
- Raniye 7, 9, 11, 12, 196 199, 201, 228, 229,
232, 234, 239, 357
— aşâ'iri 197, 198
- Râsim Bey, Mîralay, Umum Jandanma
Kumandanı 364
- Raşid, Abbasî Halifesi 20
- Rauf, Yâver-i Ekrem ve Hâssa Müşîri 163
- Rauf Bey, Bahriye Nâzırı 34
- Razda 176
- re'âyâ 81, 92, 96, 97, 103, 105, 119, 320
- Receb Paşa, Bağdad'da Altıncı Ordu-yı
Hümâyûn Müşîri 234, 235
- redif zâbitânı 295
— askerleri 110
- Rekâve karyesi 308
- Remk 17
- Remvend Fırkası 189
- Remzi Bey, Musul vilâyet mektupçusu 263
- rençberlik 82, 84, 94
- rengîn bez 73, 90, 101
— elvân ibrişim 64, 74, 87, 98
- resm-i ağnâm 85
— arûsiyye 83, 95
— asesiye 72
— âsiyâb 85, 97
— bennâk 63, 64, 83, 84, 85, 86, 95, 96,
97, 103
— çift 82, 83, 84, 94, 95, 96
— dūd 85, 97
— ırgâdiyye 98
— kapanî 72
— kışlâk 84, 85, 97
— kışlak-ı ağnâm 84, 97
— kışlakçıyân 85, 97

- mücerred 83, 84, 85, 95, 98
 — şahnegî 63, 86, 98
 — şahnelik 63
 — zemîn 82, 84, 85, 94, 96, 97
 Resûl Ağa, Baziyan kazası Kâim-i makamı 357
 Re'sû'l-kûr Mahallesi, Musul'da 269, 270, 271, 272
 Reşad, Mâliye Nazırı 253
 Reşad Hikmet Bey, Hariciye Müsteşarı 34
 Reşid, Kalemkuh karyesi Muhtarı 256
 Reşid Abdülvahhâb, Şeyh Bizîni Aşireti'nden 256
 Reşid Ağa bin Ahmed Efendi, Kelek Karyesi Reisi 285
 Reşid Bey, Miralay 265, 266
 Reşid Haydar, Hemavend reislerinden 193, 194
 Reşid İsmail Ağa, Kevilan karyesi Reisi 285
 Reşid Paşa 29
 Reşvend Fırkası 187, 189
 Revanduz 5, 7, 8, 11, 12, 29, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 49, 141, 143, 185, 406
 — aşâyir reisleri 396
 — beyi 29
 — İngiliz me'mûr-ı siyâsîsi 393
 — sâdâtı 397
 — ulemâsı 397
 Revne Aşireti 196, 199, 201
 Rey 17, 18
 Rıfat, Hariciye Nazırı 315
 Rıfat, Sadr-ı a'zam 231, 241, 245, 254, 260, 268, 273
 Rıfat Bey, Hazîne-i Celîle-i Mâliye Tahsîlât Müdürü 300
 Rıza, Adliye ve Mezahib Nazırı 208
 Rıza, Meclis-i Vükelâ azası 203
 Rıza, Serasker 223, 238, 239, 247, 249, 264, 296
 Rıza Bey, Mîralay, Otuz Altıncı Süvârî Alayı Kumandanı 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241
 Rıza Nur Bey, Lozan Müzakerelerinde ikinci delege 42
 Rıza Paşa, Savicbulak Mutasarrıfı 28
 Ronald Sharl Lindzey, İngiltere Büyükelçisi 51
 Roza, Petrol işletmecisi 276, 278, 279, 280
 Rûmiye 54, 389, 390, 392, 395
 rub' 61, 64, 74, 87, 89, 99, 100, 101
 ruble 400
 Ruğrâvî Fırkası 237
 Rum 12, 13, 14, 163, 388
 Rumeli 355
 Rus Baratof Kolordusu 33
 — cebhe-i harbi 373
 — esliha-i cedîdesi 374
 — ihtilâli 373
 Rusya 359
 — petrol ma'denleri 276, 280
 rüesâ 393, 394
 rüesâ-yı aşâ'ir 394, 396
 — mülkiyye 355
 Rüstem Mirza 24
 rûsûm 63, 84, 124, 125, 132, 133, 174, 322, 358
 rûsûm-ı ağnâm 85, 97
 — çift 83, 95
 rûsûmî vâridâtı 140
 rüşdiye mektepleri 53
 rüşdiye-i askeriyye 10
 Sa'id, Meclis-i Mahsus a'zâsı 151
 Sa'id, Sadr-ı a'zam 280
 Sabis zaferi 32
 sabun 64, 74, 87, 99
 Sadâret 117, 119, 144, 149, 150, 151, 159, 160, 161, 168, 175, 178, 180, 181, 184, 185, 190, 192, 200, 209, 210, 211, 214, 215, 218, 221, 226, 228, 229, 231, 233, 237, 238, 242, 244, 245, 251, 252, 254, 255, 263, 264, 266, 268, 269, 290, 292, 296, 297, 298, 300, 304, 306, 335, 336, 383, 384, 389, 397, 398, 401, 407, 408, 409
 — tezkiresi 185, 276
 Sâdât 67, 81
 Sâdât-ı Berzencîye reisleri 228, 229, 230
 sâdâtın emlâk kayıtları 93

- Sadık Süleyman, Kelek karyeli 283
 Sadullah Bey, Erkan-ı Harp Kaymakamı 34
 Safevîler 24, 27
 sâhib-i arâzî 367
 — arz 65, 82, 85, 88, 94, 95, 96, 97, 99, 100
 — ra'iyet 83, 85, 95, 97
 — timar 81, 83, 96
 Sahran livası 25
 sahte jurnal 370
 sahtiyân 65, 68, 75, 88, 100
 sakat ve köhne bakır 90, 101
 Salahiye 7, 8, 9, 12, 34, 235, 237, 238, 240, 241, 245, 246, 313, 385, 386
 Salih, Cemiyet-i Akvam'daki müzakerelerde müşavir 44
 Salih Ağa Şâdî, Artuş Aşireti reislerinden 286
 Salih Hallo, Bot Aşireti'nden 285
 Salih Han, Bana Hâkimi 29
 Salih Serhan Ağa, Toy Aşireti reislerinden 283
 Salmon, Yüzbaşı 38
 Saltanât-ı Osmâniyye 330
 Samra kazası 27
 san'at 366
 sanâyi' 219, 220, 355
 — mektebi 52
 Sanbaz Aşireti 139
 sancak 105
 — beyi 83
 Sarılı tâ'ifesi 207
 Sartnabal, Asur Hükümdârı 15
 Sava, Meclis-i Mahsûs a'zâsı 151
 Saviçbulak 330, 332
 sazlık 124
 — rûsûmu 128, 132
 Sebul nahiyesi 137
 sebze 93
 sebzevât 65, 77, 88, 94, 99
 seferberlik 353, 368, 369, 372, 374, 378
 Sehare kazası 11
 sel 52
 Selahaddin Eyyubî 21, 22
 Selbartu nahiyesi 135
 Selçuklu ordusu 18
 — Sultanlığı 19
 Selçuklular 51
 Selçukşah, Fars ve Huzistan Meliki 20
 Seldos nahiyesi 311
 Selifan nahiyesi 6
 Selim, kale dizdarı 109
 Selim Ağa bin Mahmud Ağa, Ergüş Aşireti reislerinden 287
 Selman, Bağdad nâkibü'l-eşrafı 163
 Selmanpak 32
 Semamek livası 25
 Semerat livası 25
 Semil deposu 37
 Semîlân karyesi 309
 Sencer 18, 19, 20
 senedât-ı hâkâniyye 243, 244
 Sephâl karyesi 309
 Ser-kâtib-i emvâl 118
 Serasker 167, 197, 203, 206, 227, 234, 240, 241, 262, 266, 268, 296, 297, 299
 Seraskerlik 196, 204
 — tezkiresi 223
 Serav Mîrâbâd nahiyesi 137
 serbestî-i ticâret 234
 Serçınar 26, 134
 Serçınar Kendağacı nahiyesi 136
 Serderya 40
 Serdeşt 9, 313, 330
 sermaye akçesi 110, 111
 Serv Kânî karyesi 308
 servet 178
 servet-i tabî'yye 356
 Setik köyü 10
 sevb 65
 Sevkulsuyuh 30
 Seyfeddin Gazi II, Musul Atabeyi 21
 Seyfû'd-devle, Arap Emiri 18
 Seyhan 30
 Seylân Sâlih karyesi 309
 seyyâr aşâ'ir 371
 Seyyid Ahmed 229
 SeyyidHalil bin Süleyman, Nifre karyeli 282
 Seyyid Mehmed Efendi, müftî-i sâbık 233, 239
 Seyyid Mustafa Efendi, Nakîb 188

- Seyyid Taha 40, 54, 374, 389, 390, 392, 394, 395, 396, 397
- Seyyid Yahya bin Seyyid Ali, Kadıkent karyeli 287
- sıbyân mektepleri 4, 5, 8, 221
- sınâ'at 356
- sicill-i nüfûs 341
- İdâre-i Umûmiyyesi 328, 329, 339, 340
- İdâre-i Umûmiyyesi Tahrîrât Kalemî 326
- Müdiriyyeti 328
- Siird 40, 251, 252, 402
- Mutasarrıflığı Vekâleti 402
- silâh 373, 394, 400, 404, 405, 406
- silâhşörlük 374
- Simko, aşiret reisi 54, 389, 390, 392, 394, 395
- simsârî 62, 73, 90, 101
- simsâriyye 68, 73
- Sina 37
- Sincar 209
- dağı 109, 110
- Kâ'im-i makâmılığı 351
- Müfrezesi 34
- nahiyesi 3, 6, 7, 12, 21, 22, 23, 30, 68, 208, 215, 335, 349, 350, 351
- sipâh 98
- sipâhî 63, 67, 70, 71, 78, 80, 86, 95, 98
- toprağı 85, 97
- Sivas 180, 182, 183, 187, 188, 253
- Sivil nâmındaki Raca karyesi 226, 227
- siyâset 91, 92, 102, 103, 162
- bedeli 91, 102
- etmek 91
- soğan 65, 75, 88, 100
- Sovyetler 42
- Sûku'l-hayl rûsûmu 126
- hınta rûsûmu 125
- su değirmeni 8
- Suaybe Bercisiyye ormanlığı 31
- subaşı 63, 73, 85, 86, 91
- suçluların iadesi 50
- sulh konferansı 399
- Suluh, Asur Hükümdârı Sartnabal'in esas ismi 15
- summak 61, 65, 72, 75, 88, 89, 99, 100
- Suphi Bey, 38. Fırka Kumandanı, Albay 31
- Surci nahiyesi 5
- Suriye 16, 17, 19, 20, 318, 319, 320
- emir ve melikleri 18
- seferi, Timur'un 23
- Surne köyü 223
- Surtaş Müdürlüğü 177
- nahiyesi 10, 134, 288
- Suyabasan nahiyesi 79
- Sülâle-i Tâhire 164
- Süleyman Askerî Bey, Irak ve Havalisi Kumandanı, Yarbay 31
- Süleyman Paşa 106
- Süleyman Paşa, Abdülcemizâdelerden, Musul Valisi 29
- Süleyman veled-i Mir-şeyh, sipah, Musul'da 109
- Süleyman veled-i Selim, sipah, Musul'da 109
- Süleymaniye 7 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 34, 37, 38, 39, 41, 53, 54, 133, 134, 176, 184, 186, 194, 196, 199, 201, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 262, 288, 303, 313, 330, 376, 386, 396, 399, 400, 401
- Heyet-i Sulhiyyesi 255, 257
- İdâre Meclisi 226
- İngiliz siyasî hakimi 397, 398
- Jandarma Taburu 259, 261, 376
- kumandanı 185
- Mâl Sandığı 261
- Mekteb-i Rüşdiyyesi 219, 220, 222
- mutasarrıfı 188
- Mutasarrıflığı 188, 248, 260, 261, 265, 267
- tarîk-i ticâreti 236
- Süleymanşah 20
- Sülükân çayırı 24
- sün böceğı 249, 250, 251, 252
- Sünnî 105, 106
- sürb 64, 87, 99
- Süreyya, Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî 161, 164, 169, 172, 179, 183, 184, 191, 192, 218, 226
- sürü 84, 97

- Sürücü kazası 134
 Süryânî 11, 13, 53, 158
 — Katolikler 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 169, 170, 172
 — okulu 4
 — Ya'kûbîler 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 170, 172
 — kadîmler 5, 157, 159, 170, 171, 172
 — Katolik Patrikliği 167
- Şâbâ Umar karyesi 309
 Şâfi'î 105, 106, 220
 Şah Abbas 25, 27
 — İsmail 3, 24
 — Tahmasb 28
 Şahin Cündî, Artuş Aşireti reislerinden 286
 şahnedârlık 61, 72, 89, 100
 şahnegî 86
 şahrûhî 63, 90, 102
 şa'îr 194
 şakî 373
 Şâkir 202
 Şaklava kazası 9, 39
 Şam 3, 19, 232, 233
 Şambe 11
 Şamiye 195
 Şammâr Aşireti 30, 122, 123, 173, 174, 204, 206, 223, 317, 321, 322, 324
 — şeyhleri 30
 — eşkiyâsı 319, 320
 — reisleri 318, 319, 320
 — Urbânî 110, 111
 şarâb 61, 72, 89, 91, 100
 Şarkıyanlu Aşireti 114, 115, 116
 Şatra-Ammare hattı 31
 Şattulkûbân 277
 Şattûlarap 30
 — nehri 30
 Şaver nahiyesi 9
 Şebek karyeleri 205, 208, 210
 — nahiyesi 137
 Şebekliler 208, 212, 213, 214, 219, 221
 şehirlüyân 85
- Şehr-i Pazar 11, 12, 18, 134, 196, 199, 201, 226, 227
 — mukâta'atı 227
 Şehr-i Zol beğlerbeyisi 105
 Şehr-i Zor 7, 11, 21, 22, 26, 30, 79, 104, 105, 133, 134, 141, 143, 162, 219
 — Eyâleti, Eyyubîler 22
 — Mekteb-i Rüşdiyyesi 220, 222
 — Mutasarrıflığı 142
 şekâvet 197, 236
 şeker 64, 74, 98
 Şekmirân Aşireti 139
 şem'-i asel 65, 74, 88, 99
 Şemamek menzili 27
 Şemdinân 5, 334, 393, 406
 — Kâ'im-i makâmlığı 397, 404, 405, 406
 — sâdâtı 397
 — ulemâsı 397
 Şemîrân Aşireti 139
 Şemkan Aşireti 5
 Şemseddin Molla Gürânî Camii 302, 303
 şer'-i şerîf 124
 Şerefü'd-devle Kureyş 18
 Şerefü'd-devle Müslim, Musul Emiri 18
 Şerif Ahmed Reşid, Musul Valisi 282
 Şerif Celil, İbrahim Ağa karyesi Muhtarı 256
 Şerifan Aşireti 5
 Şevârik rûsûmu 126
 Şeyh 67, 204
 Şeyh Adıyy 211, 213
 — Medresesi 208, 211, 216, 219, 221, 222
 — Türbesi 212
 Şeyh Ajimi el Sadûn 38
 Şeyh Bahaeddin Efendi, İmadiye'nin Berbin köyünden 402, 403
 Şeyh Bizînî 267
 — aşiretleri 247, 248, 255, 257, 262, 263, 264
 Şeyh Fazıl, Cabur Aşireti reislerinden 283
 Şeyh Hecer, Şammâr Aşireti Şeyhü'l-meşâyihi 122, 123
 Şeyh Mahmud, Barzan Aşireti Reisi 37, 39, 54, 393, 396, 399, 400

- Şeyh Mahmud, Şam Naibi 23
 Şeyh Ma'rûf 233, 239
 Şeyh Muslih 397
 Şeyhan 4, 5, 208, 209, 214, 215, 219, 221
 şeyhler 209, 235, 311, 353, 362, 365, 392
 Şeyhreş karyesi 311
 Şeytanboğazı 40
 Şî'a tâ'ifesi 214
 Şî'î 208, 209, 220
 şî'iyye 220
 Şırnak Kâ'im-i makâmlığı 402, 403
 şifre 313, 349
 — telgrafnâme 303, 313, 349, 386,
 Şihvana karyesi 127
 Şikâk Aşireti 374
 Şirkat Emlâk-ı Hümâyûn Şubesi 195, 223
 Şirvan 5, 141, 143
 — aşâyiri 405
 Şit Aleyhisselâm Camii 210
 Şivan 248, 257, 261, 265, 267
 — Aşireti 245, 247, 248, 256, 258, 259,
 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267
 — nahiyesi 135
 Şivegülliler 226, 227
 Şûhuklu karyesi 199, 201
 Şûhuklular 196, 199
 Şûrâ-yı Devlet 141, 156, 157, 159, 170, 171,
 224, 225, 242, 271, 302, 303, 304, 305
 — Dâhiliye Dâiresi 157, 224, 225
 — Mâliye Dairesi 302, 303, 304, 305
 — Mülkiye Dâiresi 141, 143, 242, 243,
 244, 271, 273, 300
 şukka 120, 121, 123
- ta'dâd me'mûrları 357
 ta'dâd-ı ağnâm me'mûriyyetleri 364
 Tabâri 313
 Taberiye 19
 tabya 28
 Taha Hızır, Hâcân Kabilesi reislerinden 286
 Tahdid-i Hudut Komisyonu 47
 tahlıl 93
 Tahir, Musul Valisi 323, 327
 Tahir Şevîş, Doski Aşireti reislerinden 283
- Tâhire 146, 152
 — Kilisesi, Musul'da 144, 145, 152, 170,
 171
 tahkîk me'mûrları 229
 tahkîkât-ı fenniyye 279
 tahmîs rûsûmu 126
 tahrîr-i atîk 340
 — nüfûs 295, 297, 326, 328, 329
 tahrîrât 288, 324, 326, 327, 336, 339, 346,
 351, 353, 409
 tahsildâr 357, 376
 Tahsin, Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî 232,
 254, 274, 275, 285, 300, 301, 304, 306,
 307
 Tahsin, vali 333, 334
 Tahzud adası 125
 Tak iskelesi, Köysancak'ta 9
 takrîr 219, 302
 Taktak 34
 Takuravya nahiyesi 334
 Tal'at Paşa, Dâhiliye Nâzırı 33, 320, 350,
 364, 382, 379
 Talabanîler 235, 259
 — Aşireti 160, 162, 164, 165, 172, 173,
 175, 236
 Talabanlı Abdüssamed 172
 talebe 67
 Talib, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresi
 a'zâsından 300
 Talib Bey, Basra Mebusu 31
 tamâm çift 83
 tamga 61, 62, 64, 65, 66, 72, 73, 74, 75, 86,
 87, 88, 89, 90, 98, 99, 101
 — rûsûmu 125, 129, 131
 tamga-i ağnâm 61, 68, 89, 101
 — gön 68
 — siyâh 62, 73, 90
 tamgacı 65, 88, 99
 Tancerü çayı 10
 Tanzîmât-ı Hayriyye 116, 117
 tapu 82, 83, 84, 94, 95, 96, 362
 — me'mûrları 363
 — nizâmnâmesi 243, 244
 Tarfûk 187
 tarım 7

- sektörü 8
— ürünleri 3, 7
tarla 6, 7, 112, 355, 356
Tavvahin 17
Tayyar Paşa 113, 114, 115
tayyâre 400, 406, 407, 409
Tazehurmatu köyü, Kerkük'te 8
tâ'ife-i Dâmen 78, 79
tebe'a-i Devlet-i Aliyye 118
— Osmâniyye 278
Tebriz 105, 106
— seferi, Kanûnî'nin 24
tekâ'üdiyye tevkîfâtı 358
tekâlîf 358, 366
tekâlîf-i âdiyye 372
— emîriyye 204, 206, 382
— harbiyye 372
tekek 82
Tekiş 18
tekke 4, 5, 6, 7, 8, 9
Tela'fer deposu 37
— nahiyesi 6, 34, 129, 335, 336, 338, 339
— nahiyesi ahâlîsi 338
telgraf hattı 350, 351, 352
Telgraf İdâre-i Umûmiyyesi 381
telgrafhane 6, 9, 10
temâm çift 96
temettu' vergisi 358
Temir Mîrzâ, Ba'dereli Yezîdî 282
Temur Ağa bin Süleyman, Melgüşan Reisi 286
Tenbal 10
ter-meyve 65
Teratul nahiyesi 138
tercüman 118, 119
ter'uzi 88, 99
Tesayn köyü, Kerkük'te 8
Tesrî'-i Mu'âmelât Komisyonu 291
teşkilât-ı adliyye 362
Tevfik Rüşdü Bey, Hariciye Vekili 45, 46, 51
tezkire 121, 159, 160, 166, 191, 195, 203, 204, 218, 225, 226, 228, 231, 233, 240, 241, 242, 245, 255, 268, 269, 271, 290, 292, 296, 299, 305, 310, 317, 349, 397, 401, 407
tezkire-i ser'askerî 166
ticâret 119, 240, 241, 375, 368
— kafileleri 235
Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti 305
tiftik 73, 90, 101
Tikrit livası 3, 25
timar 4, 25, 59, 60, 69, 85, 91, 93, 97, 102, 104, 105
timarhâ-i zu'emâ 68
Timur 23, 51
Tinal çayı 10
tohumluk 194, 250, 251
tonilato 278
top 332, 333, 395, 400, 403
Topal Osman Paşa, İran seferi Seraskeri 28
Townshend, İngiliz Generali 32, 33, 34, 39
Trablus vilayeti 29
Trablusgarb 181, 232, 233, 239
Trabzon 400
Trakya 41
tuğra 167
Tuğrul Bey 17, 18, 20
Tulunî Devleti 16, 17
tuman 64
tunç 64, 87, 99
Turan 41
Tûreşk karyesi 309
Türkîsh Petroleum Kumpanyası 50
turuk 358, 383
Tutuş 18
tutya 64, 74, 87, 99
tuz 8, 9, 235, 324, 325
Tuzhurmatu 34, 37
tüccar 233, 236, 237
tüfenk 205, 256, 258, 260, 261, 265, 267, 373, 376, 400
Türk 8, 9, 11, 18, 37, 41, 53
— birliği 34, 39
— delegasyonu 42
— esirleri 36
— hâkimiyeti 38
— heyeti 43, 44
— Hükûmeti 39, 45, 47, 49, 51

- idareciler 51
- kıtaları 35
- kuvvetleri 31, 32, 34, 39, 54
- kültürü 51
- memurları 37, 49
- müfrezesi 40
- ordusu 36
- tarihi 51, 55
- tezi 41
- uzmanlar 45
- -İran sınırı 27
- Türkçe 6, 8, 9, 37, 222, 359
  - eğitim ve öğretim 53, 219
- Türkiye 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50
  - Büyük Millet Meclisi 46
  - uyuşuğu 48
  - Irak meselesi 40
  - Irak sınırı 46
- Türkler 8, 16, 30, 33, 39, 42, 44, 51, 52, 54, 335, 337
- Türkmen 24, 38
  - başbuğu 22
  - boyları 3
  - emirleri 24
  - oymakları 24, 51
- tütün tarımı ve ticareti 9
- Tyrrell, İngiliz temsilcilerinden 42
- uğrı 92, 102
- Ukaylılar 16
- ulak 104
- ulemâ 209, 212, 221, 310, 393, 394
- ulushâ-i Livâ-i Musul 62, 86, 103
- uluslar 86, 103
- Umûr-ı Adliyye ve Mezhebiyye Nezâreti 147, 149
- Umûr-ı Mülkiyye Hey'et-i Teftîşîyyesi
  - Müdîriyyeti 347, 348
- umûr-ı ticâriyye 237
- Urbân 123, 205, 400
- Urban-ı Beriyye 25
- Urfa 3, 21, 41, 397, 398
  - kalesi 24
- Uruguay temsilcileri 45
- usât 374
- Utba b. Farkat, Hz. Ömer'in komutanlarından 15
- Uzun Hasan Bey 24
- ücret 277
- ücret-i dakkâkiye 62, 73, 90, 102
- ümerâ-yı Berzencîyye 230
- Üveynat deposu 37
- Üveys, Celâyirlilerden sultan 23
- üzüm 93
  - tekeği82 94
- vakfiyyet 365
- vakıf 60, 69, 70
- vakıflar 77, 93
- Van 6, 7, 332, 333, 373, 389, 395, 397, 402
  - Vali Vekaleti 402
  - Valiliği 389, 392, 404
  - vilâyeti 333, 334, 393, 395, 400, 402
  - Musul hudûdu 333
- Vanlı Mustafa Efendi 396
- vâridât 124, 125, 143
- Vehbi, Bitlis Vali Vekili 403
- Veled, Kerkük Zabtiye Taburu'nda Yüzbaşı 233, 239
- Veli Paşa, Mirliva 297, 298
- veliaht 20
- vergi 39, 52, 53, 93, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 140, 292, 317, 325, 326, 358, 379, 380, 381
  - kuyûdu 358
  - oranları 70
  - sistemi 288
- Vezine nahiyesi 9
- Vezne 290, 291
- Vezzâiye-i rişte rûsûmu 126
- Vibliki, İngiltere Musul Viskonsolosu 54, 312, 317
- Viranşehir 54, 398
- Von der Goltz Paşa, Mareşal, 6.Ordu
  - kumandanı 32
- vurguncular 202

Wilson, İngiltere Irak Siyasi Memuru, Yarbay
36

Ya'kub Efendi, Musullu Ta'izâde 287

Ya'kûbîler 14. 152, 153, 157

yağ 60, 61, 70, 72, 74, 88, 89, 99, 100, 371

yağmacılık 48

Yahudi 4, 5, 6, 9, 12, 13, 14, 59, 69, 93

— cemaati 69

— mahallesi 76

Yahya b. Süleyman, Musul'da emir 16

Yakupşah 24

Yakutî 17

Yanko, Şura-yı Devlet a'zâsı 142

yarı göçebe 52

yasakçı 118, 119

yaş yemiş 65, 75, 88, 99

Yavuz gemisi 30

Yavuz Sultan Selim 24, 51

yem bedeli 368

yemiş 88

— yükü 61, 89, 100

Yeniçeri Ocağı 354

yeraltı zenginlikleri 52, 54

yerli aşâ'ir 374

— jandarmalar 355, 371

Yezdî 64, 74, 86, 98

— akmişe 74

Yezdîn bin Hasan, Dehkân karyesi ağası 284

Yezîdî 13, 209

Yezîdîler 6, 7, 14, 30, 116, 117, 192, 208,
210, 212, 213, 214, 215, 217, 220, 349,
337, 350

Yıldız Sarayı Başkitâbet Dâiresi 169, 191

yoğun iplik 63, 90, 102

yol ve köprülerin yapımı 382

yund 63, 86

Yunus, sipah, Musul'da 109

Yunus(A.S.) mezarı vakfı 77

Yunus Ağa, Bot Aşireti reislerinden 284

Yunus bin Ahmed, Musullu 283

Yusuf Paşa, Bağdad Valisi 25

yük 400

yün 65, 75, 88, 100

zabıt varakası 157, 159, 165, 166, 203, 207,
354, 370

zâbıta 354, 355, 369

— dâ'iresi 354

zahîre 27, 203, 249, 250, 251, 253, 254, 297

— ihrâcı 251, 252

— müddehirleri 387

— yokluğu 28

Zâhir, Hereki ağavatından 286

Zaho 4, 5, 6, 11, 12, 25, 34, 37, 49, 131

— deposu 37

Zalvav nahiyesi 135

Zap nehri 3, 7, 5, 9, 10, 22, 26

zâviye 4, 6, 7, 8

zeamet 4, 25, 60, 69, 91, 93, 105

— erbabı 59

zegrek 65, 75, 88, 100

zekât 62, 86, 103

Zekeriya Bey, Redif Kâ'im-i makâmı 184,
186

Zeki Paşa, Dördüncü Ordu Müşîri 198, 200

zemîn 81, 94, 96

zemherîr 84

Zemzir Muharebesi 32

zenbüre 85

zencebil 65, 74, 87, 99

Zendûzengne nahiyesi 135

Zengene livası 25

Zengiler 20, 22

Zenkabâd livası 25

Zevâb, İran'da bir şehir 276

— havâlîsi 277

— İhrâcât Şirket-i müstakbelesi 277

— petroleri 277

Zevâyâ 66, 67

Zeyneddin Ali Küçük b. Beytegin, Erbil

Atabeyliğinin kurucusu 22

Zeyneddin Yusuf, Erbil Atabeyi 22

zeytun 65, 75, 88, 100

— ağaçları 146, 152

zeytunluk 147, 153

- zımem-i atfka 357
Zîbâr 4, 5, 12, 49, 141, 143, 246, 247, 248
—— aşiret reisleri 405
—— halkı 141
—— Kâ'im-i makâmlığı 141, 143
—— nahiyesi 53, 141, 142, 143, 307
zift kömürü 8
Zimav karyesi 127
zinâ 92, 103
ziraat 4, 5, 355, 356
Zor 3, 174, 207, 224, 225, 407, 408, 409
—— Alayı 371
—— Arap Hükûmeti Kumandanlığı 407, 408, 409
—— hâkim-i siyâsîsi 407, 409
—— Mutasarrıflığı 7, 349, 350
Zulm suyu 10
Zunûn veled-i Câdir, tâcir, Musul'da 109
zu'amâ 67, 70, 77, 80
Zübeyr Muharebesi 31
Zühdi, Şura-yı Devlet Mülkiye Dâiresi
a'zâsından 300
zürrâ 293
Züvvâr-ı İrânîyye 265, 266

BİBLİYOGRAFYA

ALTUNDAĞ, Şinasi, “Tolunlular”, *İA*, c. XII/I, MEB., İstanbul 1974

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları
Ankara 1984

Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti, Uluslararası Temelleri, Lozan-Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Derleyen: Reha Parla), Lefkoşa 1987

BOSTAN, İdris, “Zor Sancağı'nın İmar ve Islahı ile Alakalı Üç Layıha”,
Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1986

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* c. II, III, IV,
Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972

DARKOT, Besim, “Musul”, *İA*, c. VIII, İstanbul 1960

Devlet Salnâmesi 1324

Devlet Salnâmesi 1325

Devlet Salnâmesi 1334

Devlet Salnâmesi 1336

Düstur, Tertib III, C. VII

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev: Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1986

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK, Ankara 1970

KAFESOĞLU, İbrahim, “Atabeylikler”, *Türk Dünyası El Kitabı* c. I, TKAE, Ankara 1992

_____, “Erbil Atabeyliği”, *Türk Dünyası El Kitabı* c. I, TKAE, Ankara 1992

_____, “Kök-böri”, *İA*, c. VI, MEB, İstanbul 1955

_____, “Selçuklular”, *Türk Dünyası El Kitabı* c. I, TKAE, Ankara 1992

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet yayınları, İstanbul 1971

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi* c. VI, VIII, TTK, Ankara 1962

KARPAT, Kemal H, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The Universtiy of Wisconsin Press, USA 1985

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Takım 1, c. I, Kitap 1/Takım 2, c. I, Kitap 1, (Çeviren Seha L. Meray) AÜSBF, Ankara 1972

Lozan Konferansı, 1922-23, Konferansta Tezekkür Olunan Senedât Mecmuası Takım 2, c. I, İstanbul 1341

MERÇİL, Erdoğan, “Tolunlular”, *Türk Dünyası El Kitabı* c. I, TKAE, Ankara 1992

_____, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1985

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât* 4 cilt (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1979

“Musul Meselesi”, *Yakın Tarihimiz* c. II, 1962

ÖKE, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, TDAV, İstanbul 1977

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi* c. I, II, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), TC. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981

- RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, TKAE Yayını, Ankara 1988
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi* c. II, III, Nehir Yayınları, İstanbul 1990
- Sadraddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseyin, *Ahbarü'd-Devle üs Selçukiyye* (Çeviren: Necati Lügal), TTK, Ankara 1943
- Salnâme-i Musul 1308
- Salnâme-i Musul 1310
- Salnâme-i Musul 1312
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm* c. V, VI, İstanbul 1314
- SİREL, Ziya Arif, "İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar", *Yakın Tarihimiz*, c. I, 1962/1
- SONYEL, Salâhî R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK, Ankara 1986
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları* c. I, TTK, Ankara 1983
- ŞENÖZEN, Vasfî, *Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlâkı*, TTK, Ankara 1982
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, TC. Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1992
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, TTK Ankara 1969
- _____, *Osmanlı Tarihi* c. II, III/1, III/2, IV/1, IV/2, TTK, Ankara 1954
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, MEB, Ankara 1983
- YİNANÇ, M. Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1944

